

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

AZERBAYCAN

Editörler

Ömer Faruk Karaman

Yaşar Sarı

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
AZERBAIJAN

Türk Dünyası Araştırmaları: Azerbaycan

Editörler

Ömer Faruk Karaman

Yaşar Sarı

Son Okuma

ISBN

1. Baskı

Şeyma Kılıç

978-625-6055-68-1

2025 / İstanbul

İHÜ Yayınları

126

Genel Yayın Yönetmeni

Yayın Yönetmeni

Tasarım

Kapak Uygulama

Mizanpaj Uygulama

Savaş C. Tali

Ayşenur Alper

İHÜ Yayınları

İHÜ Yayınları

Muhammed Muttaki Topcu

Baskı&Cilt

METEKSAN

Sertifika No: 46519

Sarı, Yaşar

Türk dünyası araştırmaları : Azerbaycan / Yaşar Sarı ; editör Ayşenur Alper. --

Birinci basım. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2025.

584 s. ; 24 sm. -- (İHÜ Yayınları ; 126.)

Bibliyografya

ISBN 9786256055681.

1. Azerbaycan_Tarih_20. yüzyıl. 2. Azerbaycan_Sosyal yaşam ve gelenekler.

DK 697.3

947.540852

© Bu eserin tüm yayın hakları, İbn Haldun Üniversitesine aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları bir İbn Haldun Üniversitesi departmanıdır.

Yayınevi Sertifika No: 51227 | Ordu Cd. No:3, 34480 Başakşehir/İstanbul

yayinevi@ihu.edu.tr | press@ihu.edu.tr

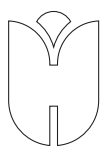
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI AZERBAYCAN

Editörler

Ömer Faruk Karaman
Yaşar Sarı

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İçindekiler

Teşekkür	9
Önsöz	11
Giriş	15

EKONOMİ

Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 1990 Sonrası Sosyoekonomik Kalkınma Can BEKAROĞLU	25
Uluslararası Ticarete Azerbaycan Fatma KILIÇ	51

EĞİTİM, KİMLİK ve KÜLTÜR

Karabağ Savaşı ve Azerbaycan'da Ulusal Kimlik, Tarih Eğitimi Yunus Emre GÜRBÜZ	63
Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Eğitim: Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi Örneği Ömer Faruk ARSLAN - Gülşah CİNER	101
Azerbaycan'da Kimlik ve Çokkültürcülük Politikaları Zeynep AYDOĞAN	119

HUKUK

Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Hukuk Sistemlerinde Kanunilik İlkesi

Ayşe Miray ALTAY 187

Azerbaycan Medeni Hukukunda Kurumlar ve Kanun Yolları

Alperen DURUSU 205

TARİH

Dağlık Karabağ Sorunu ve Hocalı Katliamı

Umut Meriç BERBEROĞLU 239

Türkiyə və Azərbaycanın Ortaq Mədəniyyəti, Tarixi və Dili Üzrə Əlaqələri: Azərbaycanlı Fərdlərin Qavrayışları Akın ZENGİN - Osman DEMİREL -

Emir Tuncel KOCATÜRK 275

Oğuz Soyundan Gelen Azerbaycan ve Türkiye Türkleri: Kültürel Kökler ve Gelecek Vizyonu

Ferhat YILDIRIM 297

İŞBİRLİĞİ ve ENTEGRASYON

Türk Konseyi ve Türk Devletleri Teşkilatı Bağlamında Azerbaycan Üzerine Tarihsel ve Siyasal İnceleme

Yeşim SARAÇOĞLU 335

Azerbaycan-Türkiye İş Birliğinde Enerji Güvenliği

Gözdenur AYCIBİN - Ömer Faruk KARAMAN 381

Azerbaycan'ın Türk Devletleri Örgütü İçerisindeki Stratejik ve Jeopolitik Önemi

Elnur Hasan MİKAİL - Doç. Dr. Hakan ÇORA -
Dr. Ali Nazmi ÇORA 395

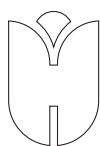
Kazakistan ve Azərbaycan: Hazar Bölgesindeki Stratejik Ortaklıklarının Gelişimi Zhuldyz KANAPIYANOVA	425
--	-----

SİYASİ YAPI ve KAMU YÖNETİMİ

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Hükümet Yapısı ve Kuvvetler Ayrılığı Mehmet Mert GÜLER	451
Azərbaycan'da Yerel Yönetimler Serhat BAŞARAN	479
Azərbaycan'da Yerel Yönetimler ve Siyasal Katılım Damla KASIM - Ömer Faruk KARAMAN	497

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Türkiye-Azərbaycan İlişkilerinde Şuşa Beyannamesi'nin Stratejik Önemi Mehmet Gökhan ÖZÇUBUKÇU	527
Azərbaycanda Miqrasiya- Qaçqın və Məcburi Köçkün Problemi Püstə CƏFƏROVA	551
Savunma Diplomasisi ve Entegre Caydırıcılık: Azərbaycan Üzerine Bir Analiz İsmail POLAT - Medihanur ARGALI	559
Müasir Azərbaycan Diplomatiyasının Qazandığı Uğurlar İlahə T. SADİQOVA	579

Teşekkür

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese en derin şükranlarımı sunarım. Öncelikle, değerli vakitlerini ve uzmanlıklarını bu projeye ayıran, her bir bölümün özgün ve kapsamlı olmasını sağlayan yazarlara teşekkür ederim. Azerbaycan'ın zengin tarihini, dinamik kültürünü, karmaşık siyasi yapısını ve uluslararası ilişkilerindeki önemli rolünü aydınlatan katkılarınız, bu kitabın değerini yükseltmiştir. Bu kitap, sadece Azerbaycan'ı değil, aynı zamanda daha geniş bir bağlamda Türk dünyasının zenginliğini ve dinamiklerini anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlayacağına inancım tamdır. Türk dünyası araştırmalarının önemi, bu coğrafyanın ortak tarihi, kültürel miras ve dil bağları göz önüne alındığında entegrasyon yolunda ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmalar, farklı ülkeler arasındaki işbirliğini güçlendirme, ortak sorunlara çözüm bulma ve kültürel zenginlik noktasında farkındalık oluşturma açısından büyük önem taşımaktadır.

Kitabın editoryal sürecinde büyük emek harcayan ve aynı zamanda lisans eğitimim boyunca kıymetli bilgi ve tecrübelerini aktaran saygıdeğer hocam Prof. Dr. Yaşar Sarı'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yazarlarla olan iletişiminiz, değerli geri bildirimleriniz ve titiz düzenleme çalışmalarınız, bu kitabın şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Sizlerin desteği olmadan bu proje tamamlanamazdı.

Araştırma ve yayın süreçlerinde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen başta Dr. Cihangir İşbilir olmak üzere, Divan Derneği çalışma grubu Türk Dünyası İzleme Merkezi'nin değerli üyelerine, özellikle Mücahit Emre Batman'a şükranlarımı sunarım. Desteğiniz,

Türk dünyasının daha iyi anlaşılmasına ve Azerbaycan'ın zenginliğinin paylaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Son olarak, bu çalışmanın tamamlanmasında sabır ve anlayış gösteren aileme, arkadaşlarıma ve öğrencim Damla Kasım'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Desteğiniz ve anlayışınız, bu zorlu süreçte bana güç verdi.

Umarım *Türk Dünyası Araştırmaları: Azerbaycan* kitabı, Türk dünyasıyla ilgilenen akademisyenler, araştırmacılar ve öğrenciler için değerli bir kaynak olur.

Dr. Ömer Faruk Karaman

Önsöz

Türkiye – Azerbaycan ilişkileri kendine özgü ve benzersizdir. Tek milletin kurduğu iki devletin köklü ve yakın münasebetlerini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Yakın tarihi geçmiş, jeopolitik farklılıklar, terör ve işgal tehditleri ve diğer sosyoekonomik ve sosyo-kültürel özellikler iki ülke ilişkilerinin zaman zaman zengin ve güçlü bazen de imtihan ve kırılgan alanlarını teşkil etmiştir. Gelineen noktada iki kardeş ülkenin ilişkilerinin çok boyutlu bir şekilde araştırılmasının ve tahlil edilmesinin hem akademiye ve literatüre hem de iki ülkenin her seviyede karar alıcılarına katkıları muhtelif ölçeklerde olacaktır. Hepsinden önemlisi bu çalışmaların iki kardeş ülkede karşılıklı olarak uzman seviyesinde yetişmiş insan kaynağının artmasına olumlu bir etkisi olacağı şüphesizdir.

Uluslararası siyaset ve güvenlik mimarisinin dönüştüğü günümüzde yükselen ve global bir aktör olarak temayüz eden Türkiye ile jeopolitik bir aktör olarak bölgesinde ve küresel sistemde önemli bir yere sahip olan Azerbaycan'ın ittifak ve iş birliği mekanizmalarının en verimli bir şekilde çalışması gelecek dönem için hayati öneme sahiptir. Güney Kafkasya'dan Ortadoğu'ya barış ve istikrar ortamının tesis edilmesi, Orta Asya'dan Avrupa'ya enerji ve ticaret yollarının işlerlik kazanması iki ülke ilişkilerinin en üst seviyede olmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca Türk Dünyasının iş birliği ve entegrasyon zemininde buluşma adımlarının başarısı Azerbaycan ve Türkiye münasebetlerinin sağlıklı bir şekilde derinleşmesine bağlıdır. Savunma sanayiinden ekonomiye, ulaşımdan sağlığa, eğitimden kültüre ve iletişimden medyaya her alanda gittikçe gelişen ilişkilerin mercek altına

alınması, verimliliklerinin tartışılması, zayıf ve güçlü yönlerin tespiti ve nihayet gelecek için somut önerilerin ve projelerin geliştirilmesi iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için faydalı olacaktır.

Genç akademisyenlerin Türkiye – Azerbaycan ilişkilerini her boyutuyla tartışan ve tahlil eden bu çalışması yukarıda ifade edilen hususlar dikkate alındığında takdire şayan ve gelecek için ümit vericidir. Bu akademik çabaların çeşitlendirilmesi, kemiyet ve keyfiyet olarak artması ilişkilerin dirençliliği açısından kıymetlidir.

Her ne kadar iki ülke ilişkileri daimî ve sarsılmaz olsa da ve kardeşlik ve müttefiklik ilişkilerinin her özelliğini ihtiva etse de derinleştirilmediği müddetçe kırılğanlıkları olabilmektedir. Bununla beraber Türkiye’de Azerbaycan’ın ve Azerbaycan’da Türkiye’nin doğru ve gerektiği kadar gündemde olması, doğru tanınması, iletişim kanallarının açık olması, hükümetler düzeyindeki sağlıklı ilişkilerin tüm kurumlara sirayet etmesi ve nihayet sivil toplum ve halklar seviyesinde en verimli hale getirilmesi şarttır.

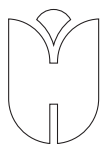
Zira iki ülke ilişkilerinin güçlenmesinden rahatsız olan ve bu münasebetleri zedelemek isteyen bölgesel ve küresel odaklar her zaman olagelmıştır. Özellikle 44 günlük vatan muharebesiyle Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarını hürriyetine kavuşturmasının akabinde imzalanan Şuşa Beyannamesi ile iki ülke ilişkilerinin müttefiklik seviyesine çıkartılması bölgenin güvenlik mimarisinde denklem değiştirici etki yapmıştır. Bu sürecin sağlıklı yönetilmesi için oluşturulan Türkiye – Azerbaycan Medya Platformu ise enformasyon cephesindeki mücadelenin önemli bir zemini olmuş, iki ülkeye müşterek bir kamu diplomasisi inşa etme ve uygulama imkânı sağlamıştır.

Hiç şüphesiz gelinden noktanın başarısındaki en önemli faktör, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Cumhurbaşkanı İlham

Aliyev'in yakın dostlukları ve güçlü liderlikleri olmuştur. İki liderin vizyoner ve kararlı tutumları iki ülke ilişkilerini en üst seviyeye yükseltmiştir. Bu sebeple son yıllarda Türkiye ve Azerbaycan'ın resmi ve sivil kurumlarının en üst seviyedeki ilişkilerin derinleştirilmesi için yoğun bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir.

İlişkilerdeki gelineen noktanın kayıt altına alınması ve akademik olarak analiz edilmesi bakımından bu çalışma oldukça önemlidir. Emegi geçen ve katkıda bulunan arkadaşlarımızı, Diplomasi Akademilerindeki değerli genç araştırmacıları, özellikle Türk Dünyası İzleme Merkezi'ni (TDİM) ve diğer destekleyen kurumlarımızı tebrik ediyorum.

Dr. Alptekin Cihangir İşbilir

Giriş

Azerbaycan, coğrafi konumu, ortak kimliği ve tarihî süreçlerin şekillendirdiği jeopolitik önemiyle, Türk dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye ile olan ilişkileri ise sadece ortak bir dil, kültür ve tarihî mirasa dayanmakla kalmaz, aynı zamanda stratejik, ekonomik ve siyasi iş birliğiyle de güçlenir. Azerbaycan'ın bugünkü jeopolitik durumunu anlamak için, tarihî süreçlerde yaşanan dört kritik tarihsel gelişmeyi dikkate almak gerekir. Bu gelişmeler, Azerbaycan'ın hem Türk dünyası içindeki konumunu hem de bölgesel ve küresel etkisini belirlemiştir.

Birincisi, 19. yüzyılın başlarında Rus Çarlık İmparatorluğu'nun Azerbaycan'ın kuzeyini işgali, bölgenin jeopolitik yapısını kökten değiştirdi. Azerbaycan hanlıkları, fiilen bağımsız olsalar da, yasal olarak bugünkü İran topraklarındaki Kaçar hanedanlığı tarafından yönetilen devletin bir parçası olarak görülüyordu. Rusya'nın bölgeyi işgali, Azerbaycan'ın kuzey ve güney olarak ikiye bölünmesine neden oldu. Kuzey Azerbaycan, Rusya'nın kontrolü altına girerken, güney Azerbaycan İran'da kaldı. 19. yüzyılın ortalarında Bakü'de keşfedilen petrol yatakları, Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artırdı. Bakü, dünyanın en büyük petrol üretim merkezlerinden biri haline geldi ve 20. yüzyılın başında dünya petrol üretiminin yarısından fazlası burada gerçekleştirildi. Bu durum, Azerbaycan'ın hem Rusya hem de uluslararası güçler için stratejik bir öneme sahip olmasını sağladı.

İkinci tarihi önemli gelişme ise 1918-1920 yılları arasında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetidir. Bu Cumhuriyet sadece

Türk dünyasındaki ilk Cumhuriyet olması hasebi ile değil, bugünkü Azerbaycan Türk kimliğinin, millet ve devlet inşasının temellerinin atıldığı dönem olması ile de önemlidir. Ayrıca, bu devlet Türkiye ile derin bağlar kurdu. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde Osmanlı devletinin yardım ile oluşturulan Kafkas İslam Ordusunun büyük katkısı oldu. İki ülke arasındaki ilişkiler, sadece tarihî ve kültürel bağlarla sınırlı kalmadı; stratejik ve ekonomik iş birliğiyle de güçlendi. Azerbaycan, Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için çaba gösterirken, Türkiye ile olan bağlarını da korudu. Ancak 1920'de Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali, bu süreci kesintiye uğrattı. Sovyet döneminde Azerbaycan, Türkiye ile doğrudan ilişkiler kuramadı, ancak iki ülke arasındaki kültürel ve tarihî bağlar hiçbir zaman kopmadı.

Üçüncü gelişme ise, Azerbaycan topraklarında petrol dünya enerji piyasaların oluşmasındaki rolüdür. Petrol, Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artıran en önemli faktörlerden biridir. 20. yüzyılın başlarında dünya piyasasına önemli miktarda petrol sağlayan Azerbaycan, büyük güçlerinin ilgisini de çekti. Büyük güçler arasında mücadeleye alanlarından birine dönüştü. Sonuçta, Sovyetler Birliği'nin bölgede hakimiyetini tesis etmesi ile Azerbaycan bağımsızlığını kaybetti. Azerbaycan petrolü Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmasında önemli lojistik rol oynadı. Ancak, petrol üretiminin olumsuz çevresel etkileri de oldu. Sovyet döneminde Abşeron Yarımadası'nda yoğun petrol üretimi, bölgenin çevresel olarak bozulmasına neden oldu. Bugün, Azerbaycan hem petrol hem de doğal gaz kaynaklarıyla, Türkiye ve Avrupa için enerji güvenliğinin kilit aktörlerinden biri haline geldi.

Dördüncü gelişme ise, Karabağ'ın Ermeniler tarafından otuz yıldan fazla bir süre işgal edilmesi ve Azerbaycan'ın Karabağ'ı kurtarmasıdır. Bu süreci, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte okumak gerekir. Sovyetler Birliği'nin son yıllarındaki Mikhail Gorbacov'un

siyasi manevralarından yararlanan Ermeniler, Sovyetler Birliği merkezi yönetimindeki destekçilerinin yardımı ile Karabağ'da başlattıkları eylemler, kanlı çatışmalara dönüştü. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden de yararlanarak, Rus askeri birliklerinin desteği ile Ermeni birlikleri sadece Karabağ'ı değil, çevresindeki toprakları da işgal etti. Bu topraklar Azerbaycan topraklarının yüzde 20 kadarı idi. 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşması ile çatışmalar dursa da, Azerbaycan devleti ve halkı için Karabağ bir travma olarak kaldı. 1990'lı yılların başlarında Azerbaycan iktidar mücadeleleri ve sosyo-ekonomik durumun kötüleşmesi gibi sorunlar ile boğuşuyordu. 1993 yılında Azerbaycan yönetimi tekrar ele alan Haydar Aliyev, önce ülkede istikrarı sağladı. Sonra da devleti hem içte ve hem de dışta güçlendirecek adımlar attı. 1994 yılında imzalanan "Asrın Antlaşması" ile sadece Azerbaycan petrolünün dünya piyasasına ulaştırılması konusunda adım atılmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası bir aktör olarak tanınması ve güçlenmesine de vesile olmuştur.

Karabağ Savaşı sırasında birçok trajediler yaşandı. Bunlardan en önemlilerinden biri de, Karabağ Savaşı sırasında Ermenilerin Hocalı kasabasında yaptığı soykırımdır. Bu soykırım durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir. Araya ABD, Rusya ve Fransa gibi ülkeler girdiler. Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı Minsk Grubu olarak sözde barış görüşmeleri süreci başlatıldı, fakat bu süreç barış getirmek yerine Ermenilerin Azerbaycan toprakları üzerindeki kontrolünün devam etmesini destekler yöndeydi. Nitekim, Ermeniler Azerbaycan topraklarına ve halkına yönelik tacizlerine devam ettiler. Sonunda Eylül-Kasım 2020 tarihleri arasında 44 günlük süren bir savaş sonrasında Azerbaycan topraklarını geri aldı, toprakları üzerindeki egemenliğini ilan etti.

2020 Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu yeniden şekillendirdi. Bu süreçte Türkiye Azerbaycan'a diplomatik ve

askeri destekte bulundu. Azerbaycan'ın topraklarının tamamında egemenliği sağlaması bölgedeki güvenlik, ekonomik ve siyasi dengeleri değiştirdi. Bu savaş, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik ittifakı daha da güçlendirdi. Türkiye'nin sağladığı askeri ve diplomatik destek, Azerbaycan'ın zaferinde kritik bir rol oynadı. Savaş sonrasında, iki ülke arasındaki ilişkiler en üst düzeye çıktı ve Türkiye, Azerbaycan'ın bölgedeki en güçlü müttefiki haline geldi. Şuşa Beyannamesi iki devlet arasındaki stratejik işbirliğinin, ortaklığının bir nişanesidir.

Bütün bu gelişmeler, Azerbaycan'ın Türk dünyası ile yakın işbirliği ve bütünleşme çabalarını artırmaya yönelik adımlar atmasını sağladı. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çerçevesinde, Türkiye ve Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerini güçlendirdi. Azerbaycan, Orta Koridor projesiyle Çin'i Avrupa'ya bağlayan bir ulaşım ve ticaret hattının önemli bir parçası haline geldi. Bu proje, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgesel entegrasyonunu artırırken, iki ülkenin küresel ticaret ağlarındaki konumunu da güçlendirdi.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türk dünyasının ulaşım yolları, enerji kaynakları ve insan sermayesiyle büyük bir potansiyele sahip olduğunu vurgulayarak, bu potansiyelin küresel bir etkiye dönüştürülmesi çağrısında bulundu. 2024 yılında Azerbaycan'da düzenlenen Türk Devletleri Örgütü Zirvesi, bu vizyonun somut bir örneği olarak öne çıktı.

Türkiye ve Azerbaycan, tarihî, kültürel ve etnik bağlarla birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kardeş ülkedir. Bu iki ülkenin bileşenleri olan Türk ve Azerbaycan halkları kardeş, devletleri de birbirlerinin siyasi, ekonomik ve güvenlik konusunda stratejik ortağıdır. Bu sebeple iki devlet, sadece ortak bir kimlik ve mirası paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda uluslararası ve bölgesel sistemde vazgeçilmez ortak aktörler olarak öne çıkarlar. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişki, sıradan

bir devletler arası iş birliğinin ötesinde, derin bir stratejik ortaklık ve dayanışma örneği göstermektedir. Bu ilişki, her iki ülkenin küresel sistemdeki konumunu güçlendiren ve bölgesel istikrarın sağlanmasına katkıda bulunan bir unsuru da içermektedir.

Azerbaycan, tarihî, kültürel ve stratejik bağlarla Türkiye'ye sıkı sıkıya bağlıdır. İki ülke arasındaki ilişkiler, sadece ortak bir geçmişe değil, aynı zamanda geleceğe yönelik ortak hedeflere de dayanmaktadır. Azerbaycan'ın jeopolitik önemi, petrol ve doğal gaz kaynakları, ulaşım koridorları ve Türk dünyası ile entegrasyonu ile daha da artmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik ittifak, bölgesel istikrar ve küresel dengeler açısından hayati bir role sahiptir. Bu ilişki, sadece iki ülkenin çıkarlarını değil, tüm Türk dünyasının geleceğini de şekillendirmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirine olan bağlılığı, sadece ortak bir milletin inşa ettiği devletler olmalarından kaynaklanmaz. Bu bağlılık, ekonomik, siyasi, güvenlik ve kültürel alanlarda birbirlerine duydukları ihtiyaçla da pekişir. Her iki ülke, bölgesel ve küresel sorunlara karşı ortak bir vizyon geliştirmiş ve bu vizyon doğrultusunda işbirliği mekanizmalarını güçlendirmiştir. Bu çalışma, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki bu çok boyutlu ilişkiyi genç akademisyenlerin perspektifinden ele alarak, iki ülkenin geleceğine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışma altı alt başlıktan oluşmaktadır: Ekonomi; Eğitim, Kimlik ve Kültür; Hukuk; Tarih; İşbirliği ve Entegrasyon; Siyasi Yapı ve Kamu Yönetimi; ve Uluslararası İlişkiler.

Kitabın ekonomi bölümü, Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerini ve bölgesel kalkınma süreçlerini mercek altına almaktadır. Can Bekaroğlu'nun "Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 1990 Sonrası Sosyoekonomik Kalkınma" başlıklı çalışması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan ve diğer Türk devletlerinin

yaşadığı ekonomik dönüşümü analiz etmektedir. Bu çalışma, bölgenin ekonomik potansiyelini ve karşılaştığı zorlukları ortaya koyarken, Türkiye'nin bu süreçteki rolüne de değinmektedir.

Fatma Kılıç'ın "Uluslararası Ticarete Azerbaycan" başlıklı bölümü ise Azerbaycan'ın uluslararası ticaret ağlarındaki konumunu incelemektedir. Azerbaycan'ın enerji kaynakları ve coğrafi konumu, ülkeyi uluslararası ticaretin önemli bir aktörü haline getirmiştir. Bu çalışma, Azerbaycan'ın ticaret politikalarını ve Türkiye ile olan ekonomik iş birliğinin geleceğini değerlendirmektedir.

Kitabın eğitim, kimlik ve kültür başlığı altında, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak mirası ve bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasına yönelik çabalar ele alınmaktadır. Yunus Emre Gürbüz'ün "Karabağ Savaşı ve Azerbaycan'da Ulusal Kimlik, Tarih Eğitimi" başlıklı çalışması, Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın ulusal kimliği üzerindeki etkilerini ve tarih eğitiminin bu süreçteki rolünü incelemektedir.

Ömer Faruk Arslan ve Gülşah Ciner'in birlikte kaleme aldığı "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Eğitim: Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi Örneği" başlıklı bölüm, iki ülke arasındaki eğitim iş birliğini somut bir örnek üzerinden değerlendirmektedir. Zeynep Aydoğan'ın "Azerbaycan'da Kimlik ve Çokkültürcülük Politikaları" çalışması ise Azerbaycan'ın çokkültürlü yapısını ve bu yapının ülkenin kimlik politikalarına yansımalarını analiz etmektedir.

Hukuk bölümü, Türkiye ve Azerbaycan'ın hukuk sistemlerini karşılaştırmalı bir perspektifle ele almaktadır. Ayşe Miray Altay'ın "Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Hukuk Sistemlerinde Kanunilik İlkesi" başlıklı çalışması, iki ülkenin hukuk sistemlerindeki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktadır. Alperen Durusu'nun "Azerbaycan Medeni Hukukunda Kurumlar ve Kanun Yolları"

başlıklı bölümü ise Azerbaycan'ın medeni hukuk sistemini detaylı bir şekilde incelemektedir.

Tarih bölümünde ise, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak medeniyet ve kültürel köklerine odaklanmaktadır. Umut Meriç Berberoğlu'nun "Dağlık Karabağ Sorunu ve Hocalı Katliamı" başlıklı çalışması, Karabağ sorununun tarihî arka planını ve Hocalı Katliamı'nın Azerbaycan'ın ulusal hafızasındaki yerini ele almaktadır. Akın Zengin, Osman Demirel ve Emir Tuncel Kocatürk'ün birlikte yazdığı "Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak Medeniyeti, Tarihi ve Dili Üzerine Alakaları: Azerbaycanlı Ferdlerin Kavrayışları" başlıklı bölüm, iki ülkenin ortak medeniyet ve dil birliğini Azerbaycanlı bireylerin perspektifinden değerlendirmektedir. Ferhat Yıldırım'ın "Oğuz Soyundan Gelen Azerbaycan ve Türkiye Türkleri: Kültürel Kökler ve Gelecek Vizyonu" çalışması ise iki ülkenin kültürel köklerini ve gelecek vizyonunu analiz etmektedir.

İşbirliği ve entegrasyon bölümü, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgesel ve uluslararası işbirliği mekanizmalarındaki rolünü incelemektedir. Yeşim Saraçoğlu'nun "Türk Konseyi ve Türk Devletleri Teşkilatı Bağlamında Azerbaycan Üzerine Tarihsel ve Siyasal İnceleme" başlıklı çalışması, Türk devletleri arasındaki işbirliğinin tarihî ve siyasi boyutlarını ele almaktadır. Gözdenur Aycibin ve Ömer Faruk Karaman'ın "Azerbaycan-Türk İş Birliğinde Enerji Güvenliği" başlıklı bölümü, enerji güvenliği konusunda iki ülkenin işbirliğini değerlendirmektedir. Elnur Hasan Mikhail, Hakan Çora ve Ali Nazmi Çora'nın "Azerbaycan'ın Türk Devletleri Örgütü İçerisindeki Stratejik ve Jeopolitik Önemi" başlıklı çalışması, Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel stratejik önemini analiz etmektedir. Zhuldyz Kanapiyanova'nın "Kazakistan ve Azerbaycan: Hazar Bölgesindeki Stratejik Ortaklıklarının Gelişimi" başlıklı bölümü ise Hazar bölgesindeki işbirliğinin dinamiklerini incelemektedir.

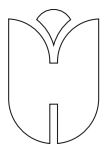
Siyasi yapı ve kamu yönetimi bölümü, Azerbaycan'ın siyasi yapısını ve kamu yönetimi mekanizmalarını ele almaktadır. Mehmet Mert Güler'in "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Hükümet Yapısı ve Kuvvetler Ayrılığı" başlıklı çalışması, Azerbaycan'ın siyasi sistemini analiz etmektedir. Serhat Başaran'ın "Azerbaycan'da Yerel Yönetimler" başlıklı bölümü, ülkenin yerel yönetim yapısını incelemektedir. Damla Kasım ve Ömer Faruk Karaman'ın "Azerbaycan'da Yerel Yönetimler ve Siyasal Katılım" başlıklı çalışması ise siyasal katılım mekanizmalarını değerlendirmektedir.

Uluslararası ilişkiler bölümü, Azerbaycan'ın uluslararası sistemdeki rolünü ve karşılaştığı sorunları ele almaktadır. Püste Caferova'nın "Azerbaycan'da Göç-Mülteci ve Mecburi Yerinden Edilmişler Problemi" başlıklı çalışması, ülkenin göç ve mülteci sorunlarını incelemektedir. İsmail Polat ve Medihanur Argalı'nın "Savunma Diplomasisi ve Entegre Caydırıcılık: Azerbaycan Üzerine Bir Analiz" başlıklı bölümü, Azerbaycan'ın savunma diplomasisini değerlendirmektedir. İlah T. Sadıqova'nın "Muasır Azerbaycan Diplomatiyasının Kazandığı Başarılar" başlıklı çalışması ise Azerbaycan'ın diplomatik başarılarını analiz etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Azerbaycan'ın kurumsal siyasi yapısı, ekonomisi, eğitim, kimlik ve kültürel politikaları, tarihi, hukuku ve uluslararası ilişkileri ve aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan arasındaki çok boyutlu ilişkiyi genç akademisyenlerin perspektifinden ele alarak, iki ülkenin ortak geleceğine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan, sadece ortak bir kimlik ve mirası paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda bölgesel ve küresel sistemde vazgeçilmez aktörler olarak öne çıkarlar. Bu kitap, iki ülkenin tarihî, kültürel, ekonomik ve siyasi bağlarını derinlemesine inceleyerek, Türk dünyasının geleceğine dair önemli bir katkı sunmaktadır.

Prof. Dr. Yaşar Sarı

Ekonomi

Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 1990 Sonrası Sosyoekonomik Kalkınma

Can Bekaroğlu*

Giriş

Sovyetler Birliği'nin 26 Aralık 1991'deki çöküşünden sonra (Marples, 2016) ortaya çıkan 15 bağımsız devletten (Smith, 2024), beşini Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) oluşturmaktadır. Türkiye de katıldığına, 2023 yılı itibarıyla toplam nüfusları 170 milyon (World Population Review, 2024), yüzölçümleri de 4.73 milyon km²'yi (Worldometer, 2024a) bulan bu devletler, dünya ekonomisinde gittikçe artan bir ağırlığa sahip bulunmaktadır (Bakınız Tablo 1). 2022 sonu itibarıyla bu devletlerin toplam nominal Gayrı Safi Milli Hasılları (GSMH) 1.34 trilyon dolar iken (Worldometer, 2024b), bu rakam satın alma gücü paritesine göre (PPP), 4.32 trilyon doları (Worldometer, 2024b) bulmakta ve kabaca Almanya'nın toplam büyüklüğüne yaklaşmaktadır (Central Intelligence Agency, 2024).

Ekonomik olarak gittikçe gelişen ve Türk Devletler Teşkilatı'nın da kurulmasıyla (Özer, 2023) gittikçe de birbirleriyle kenetlenen bu devletler, 1990'lardan itibaren hızla kalkınarak, Gazi Mustafa Kemal

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü Dr. Öğr. Üyesi, canbekaroglu@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4033-1897.

Atatürk'ün deyişiyle, muasır medeniyetler seviyesine hızla yaklaşmaktadırlar. Çalışmamızda, altı Türk Cumhuriyeti'nin 1990lar'dan günümüze olan insani kalkınma gelişimini grafikler eşliğinde analitik bir şekilde özetlemek hedeflendi. Ayrıca Türk Devleti'nin tarihi ve sosyoekonomik sebepler dolayısıyla sürekli etkileşimde bulundukları diğer beş bölge ülkesi (Rusya, İran, Tacikistan, Ermenistan ve Gürcistan) ile, Batı ülkelerini temsilen ABD ve Almanya'nın analize dahil edilmesi uygun görüldü.

Tablo 1. Türk devletlerinin 2022 yılı itibariyle temel demografik göstergeleri

Ülke	Nüfus	Yüzölçümü	nGSMH	pGSMH
Azerbaycan	10.336.600	86.600	79	216
Kazakistan	20.592.600	2.724.900	221	705
Kırgızistan	7.186.010	199.951	11	45
Özbekistan	36.361.900	447.400	81	319
Türkmenistan	7.494.500	488.100	46	95
Türkiye	87.473.800	783.562	906	2936
Toplam	169.445.410	4.730.513	1.344	4.316

Kaynak: World Population Review, Worldometer ve Central Intelligence Agency.

Analizimizde insani kalkınmayı temsilen iki ayrı endeks kullanıldı. Bu endekslerden ilki olan İnsani Gelişme Endeksi (HDI), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen, ülkelerin genel gelişimini değerlendirmek ve karşılaştırmak amacıyla tasarlanmış bir bileşik ölçüttür (United Nations Development Programme [UNDP], 2023). Ülkeler, 0'dan 1'e kadar olan bir ölçek üzerinde puanlanır ve daha yüksek puanlar, daha yüksek insani gelişmeyi yansıtır. 1990 yılında tanıtılan HDI, ekonomik büyümenin ötesine geçen, refahı daha geniş bir perspektiften değerlendirmeyi hedefler

ve sadece gelir düzeyine değil, fırsatlar ve yeteneklere vurgu yapar. Bu endeks, üç ana boyutu birleştirir (Smith & Todaro, 2020):

- 1) Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (LE0): Bir ülkenin vatandaşlarının ortalama yaşam süresini gösterir ve genel sağlık koşullarını yansıtır.
- 2) Eğitim: İki faktörü içeren bileşik bir endekstir:
 - i. Ortalama Eğitim Yılı (mYoS): 25 yaş ve üzerindeki yetişkinlerin aldığı ortalama eğitim yılı sayısı.
 - ii. Beklenen Eğitim Yılı (eYoS): Okul sistemine giren çocuklar için öngörülen eğitim yılı sayısı.
- 3) Yaşam Standardı (gNIpCpp): Kişi başına düşen Gayri Safi Milli Gelir (GNI) ile ölçülür ve satın alma gücü paritesine (PPP) göre ayarlanır.

Çalışmamızda yararlandığımız diğer endeks olan Küresel Açlık Endeksi (GHI) ise, dünya genelindeki açlık durumunun şiddetini izleyen ve ölçen bir araçtır ve gıda güvensizliği ve yetersiz beslenme hakkında içgörüler sağlar. GHI, daha düşük puanların daha az şiddetli açlık anlamına geldiği 100 puanlık bir ölçek kullanılarak hesaplanır. Endeks, dört ana göstereyi dikkate alır: yetersiz beslenme, çocuk zayıflığı, çocuk boy kısalığı ve çocuk ölüm oranı. GHI, yalnızca açlık ölçüsü olarak değil, aynı zamanda gıda güvensizliğinin çeşitli nedenlerini, örneğin çatışma, eşitsizlik ve iklim değişikliğini de vurgular (Global Hunger Index, 2024).

Çalışmamız, giriş bölümünün ardından üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda kısaca Karabağ olaylarından bahsedilmektedir. İkinci kısım, beş alt başlık halinde, insani kalkınma endeksi açısından Azerbaycan ve diğer Türk devletlerindeki gelişmeleri ele almaktadır. Üçüncü kısım ise, yine beş alt başlık halinde, Küresel Açlık Endeksi verilerindeki gelişmeleri incelemektedir. Çalışmamız sonuç kısmıyla tamamlanmaktadır.

1. Azerbaycan ve Karabağ Olayları

1991’de Sovyetler Birliği’nin çöküşüne hazırlıksız yakalanan ve düzenli ve modern bir ordudan mahrum olan Azerbaycan’da, 1991-1994 yılları arasındaki Karabağ Savaşı’yla, Ermenistan’ın Karabağ’ı işgali sonucu (Yılmaz, 2013), en az 653 bin insan, savaş ve katliamlardan kaçarak, Azerbaycan’da, kendi ülkelerinde, mülteci durumuna düşmüş (Aliyev, 2006) ve çok kötü şartlarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Sovyetler’in çöküşünün verdiği ekonomik bunalımın üzerine, bir de Karabağ Savaşı’nın verdiği yük ve acılar, hem ülke üzerindeki sosyoekonomik faturanın kabarmasına yol açmış, hem de ülke içi mülteciler olmak üzere, insani kalkınma ve refahın büyük yaralar almasına sebebiyet vermiştir (Nesirova, 2022).

Karabağ’ın işgali ve yüzbinlerce insanın kendi vatanlarında birer mülteci durumuna düşmesinin yanı sıra, Azerbaycan Ekonomisi’nin Sovyetler’in çöküşüne hazırlıklı ve kendi ayakları üzerinde durmaya elverişli olmayan bir yapıda bulunması (Aras vd., 2016), Azerbaycan’ın insani kalkınma açısından çok gerilerde kalmasına sebep olmuştur. Neyseki, bu çalışmamızda da parmak basacağımız gibi, 1995ler ve özellikle de 2000ler’den sonra toparlanma ve ilerleme safhasına geçen Azerbaycan sosyo-ekonomik yapısı hem iktisadi hem de insani açıdan kayda değer ilerlemeler göstererek bölge ülkeleriyle aradaki farkı kapatmış, hatta bazı açılardan öne bile geçmiştir. Yakın tarihte Karabağ’ın kurtarılması (Özgen, 2021) ile ivme kazanan Türkiye-Azerbaycan iş birliği (Hasanoğlu vd., 2021) ve Türk Devletleri Teşkilatı’nın da katkılarıyla, ülkelerimizin sosyo-ekonomik gelişim ve insani kalkınmasının daha da ilerlemesi beklenmektedir.

2. Azerbaycan ve Diğer Türk Devletleri'nin 1990 Sonrası Kıyaslamalı İnsani Kalkınma Gelişimi

Bu kısımda, 1990 sonrası Azerbaycan ve diğer Türk Devletleri ile bazı bölge ülkelerindeki insani kalkınma gelişmelerine göz atacağız. İnsani kalkınma endeksi, doğumdaki yaşam beklentisi (LE0), ortalama eğitim süresi (mYoS), beklenen eğitim süresi (eYoS) ve satın alma paritesine göre kişi başı düşen gayrı-safı milli gelir (gNIpCpp) adlı dört ayrı bileşenden oluşmaktadır. Önce, bu bileşenleri sırasıyla inceleyip bunların bir özet bileşkesi mahiyetindeki insani kalkınma endeksine (HDI) de en sonunda göz atacağız. Tablo 2'de, alfabetik sıraya göre verilmiş olan 11 bölge ülkesinin yanı sıra ve Batılı ülkelere temsilen ABD ve Almanya'nın bilgilerine yer verilmiştir. Tablo'da 1990'dan 2022 yılına, her bir değişkende toplam değişim miktar ya da oranı verilmiş, artış kuvvetlerine göre, grinin tonları kullanılarak renkle kodlanmıştır. Örneğin, listedeki ülkelerden ortalama insani kalkınma (HDI endeksi) konusunda en çok gelişim gösteren ülke Türkiye'dir (0,257) iken, doğumda yaşam beklentisi konusunda en çok ilerleme kaydeden ülke Azerbaycan olmuştur (11,14 yıl).

Tablo 2. 1990'dan 2022'ye göstergelerdeki değişim (Sıra: Alfabetik)

Ülke	HDI	LEO	eYoS	mYoS	gNİpCpP
ABD	0,052	2,833	0,8	0,6	60%
Almanya	0,122	5,630	3,0	3,9	48%
Azerbaycan	0,130	11,136	1,6	0,5	102%
Ermenistan	0,128	4,551	3,2	1,5	197%
Gürcistan	0,104	3,198	3,7	1,4	59%
İran	0,167	10,189	3,3	5,0	56%
Kazakistan	0,130	4,613	2,6	4,9	62%
Kırgızistan	0,064	6,212	1,1	2,8	-7%
Özbekistan	0,096	6,328	0,9	2,8	146%
Rusya	0,080	1,581	3,0	2,8	26%
Tacikistan	0,063	9,409	-1,0	2,0	11%
Türkmenistan	0,193	5,471	8,2	0,3	27%
Türkiye	0,257	10,766	10,8	4,4	154%

Kaynak: <https://hdr.undp.org> sitesinden alınmıştır.

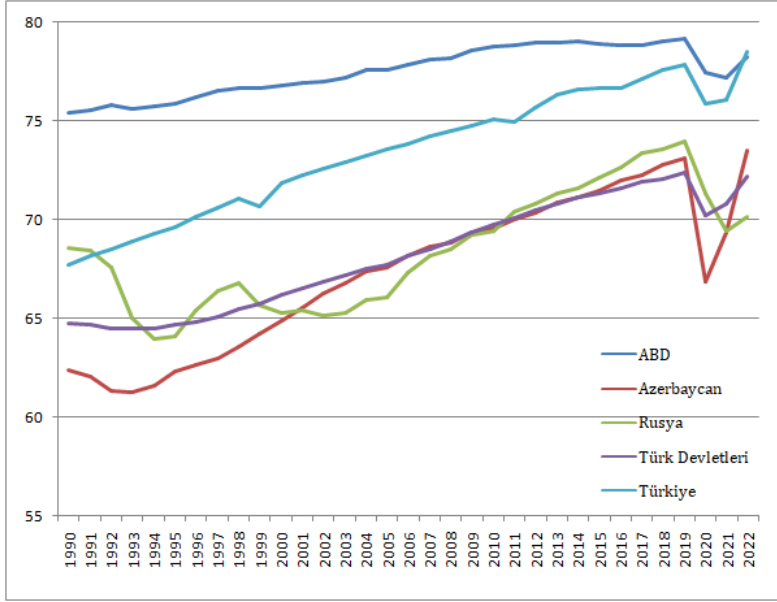
2.1. Doğumda Yaşam Beklentisine Göre Azerbaycan ve Türk Devletleri'ndeki Gelişim

Grafik 1 ve Tablo 3'ten görülebileceği gibi, 1990 yılında doğumda yaşam beklentisi sadece 62.4 yıl olan ve Tacikistan ile benzer seviyelerde bulunarak listenin en alt sıralarında yer alan Azerbaycan, 2022 yılı sonu itibarıyla 11.1 yıllık bir artışla en büyük iyileşmeyi gösteren ülke olmuştur. Yaşam beklentisini 73.5 yıla çıkaran Azerbaycan'ı, 10.8 yıllık artışla Türkiye ve 10.2 yıllık artışla İran takip etmiştir. 2022 itibarıyla Türk Devletleri arasında yaşam beklentisinin en yüksek olduğu ülke 78.5 yıl ile Türkiye, en düşük olduğu ülke ise 69.4 yıl ile Türkmenistan'dır. Türk Devletleri ortalaması ise

1990'daki 64.7 yıldan 72.2 yıla çıkarak toplamda 7.4 yıllık bir iyileşme kaydetmiştir. Azerbaycan'ın, başlangıçta Türk Devletleri ortalamasının oldukça gerisinde bulunmasına rağmen 2022 itibarıyla bu ortalamayı aşmış olması dikkat çekicidir.

Diğer dikkat çekici noktalara baktığımızda, 1990'da Rusya ile benzer bir yaşam beklentisine sahip olan Türkiye'nin, kalkınma açısından adeta bir lig atlayarak 2022 itibarıyla ABD ile aynı seviyeye ulaştığı görülmektedir. Benzer şekilde, Azerbaycan ve Türk Devletleri ortalaması da 1990'da Rusya'nın neredeyse 5 yıl gerisindeyken, 2022 itibarıyla Rusya'yı 2 yıl geride bırakmıştır. Ne yazık ki, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından uzun vadede en büyük darbeyi alan ülke Rusya olmuştur. Öte yandan, Türk Devletleri'nin kalkınmadan aynı oranda faydalanamadıkları da dikkat çekmektedir. Örneğin, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın Türkiye'den ziyade Rusya ile paralel bir gelişim gösterdiği ve Rusya'nın görece olumsuz etkilerinden daha fazla etkilendikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerin yaşam beklentilerinin, önemli ilerlemeler kaydetmiş olmalarına rağmen hala Rusya'nın altında kalmasına neden olmaktadır.

Bölgenin diğer büyük ülkesi İran, Türkiye ve Azerbaycan'a paralel bir şekilde yaşam beklentisini hızla artırarak 1990'da 64.4 olan seviyesini 2022 itibarıyla 74.6'ya çıkarmış ve kalkınma açısından Türkiye'nin hemen arkasında yer almıştır. Kafkasya'daki komşulara baktığımızda ise, 1990'da Azerbaycan'ın oldukça ilerisinde bulunan Gürcistan ve Ermenistan'ın, görece cılız ancak istikrarlı bir büyüme göstererek 2022 itibarıyla Türk Devletleri ve Azerbaycan ile benzer seviyelere ulaştıkları ve Rusya'yı geride bıraktıkları görülmektedir. Öyle ki, bölgenin en fakir ülkesi olan Tacikistan dahi yaşam beklentisi açısından 2022 itibarıyla Rusya'yı geride bırakarak yaşam beklentisini 9.4 yıllık artışla 71.3'e çıkarmıştır.

Grafik 1 ve Tablo 3. 1990'dan 2022'ye doğumda yaşam beklentisi

Ülke	1990	2022	Değişim
ABD	75,4	78,2	2,8
Almanya	75,4	81,0	5,6
Azerbaycan	62,4	73,5	11,1
Ermenistan	68,8	73,4	4,6
Gürcistan	68,4	71,6	3,2
İran	64,4	74,6	10,2
Kazakistan	64,9	69,5	4,6
Kırgızistan	64,3	70,5	6,2
Özbekistan	65,3	71,7	6,3
Rusya	68,5	70,1	1,6
Tacikistan	61,9	71,3	9,4
Türk Devletleri	64,7	72,2	7,4
Türkiye	67,7	78,5	10,8
Türkmenistan	63,9	69,4	5,5

Kaynak: <https://hdr.undp.org> sitesinden alınmıştır.

2.2. Kişi Başına Düşen Milli Gelire Göre Azerbaycan ve Türk Devletleri'ndeki Gelişim

Grafik 2 ve Tablo 4'te gösterildiği gibi, Kırgızistan hariç tüm bölge ülkelerinin “satın alma gücü paritesine göre kişi başı gayri safi milli hasılatları” (GNIpp) artış göstermekle birlikte, bu artış oranları büyük farklılıklar göstermektedir. Geliri en fazla artan bölge ülkeleri sırasıyla Ermenistan (%197), Türkiye (%154) ve Özbekistan (%146) olmuştur. Azerbaycan'ın geliri ise %102 artarak, Türk Devletleri ortalaması olan %82'nin üzerinde bir performans sergilemiştir.

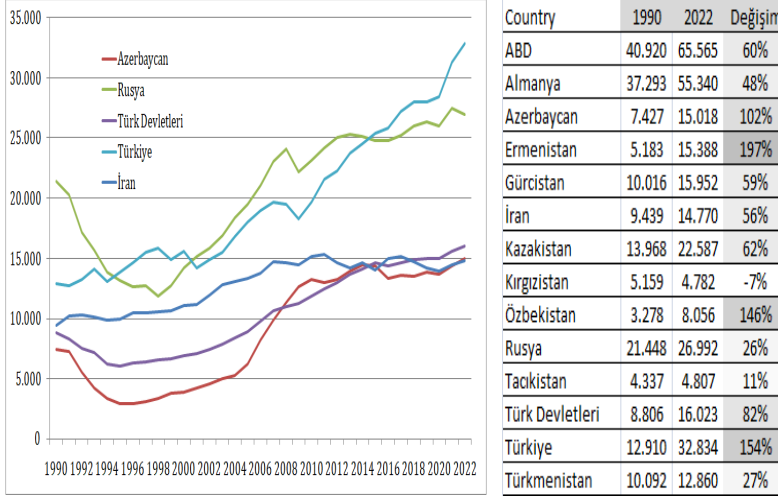
Verilerde dikkat çeken bir diğer husus, beklendiği gibi, Sovyetler'in çöküşü sonrasında eski Sovyet devletlerinde büyük bir ekonomik gerilemenin yaşanması ve gelirlerin 1990 yılına kıyasla dramatik bir şekilde düşmesidir. Öyle ki, Türkiye harici Türk Devletleri'nde gelirlerdeki ortalama azalma, Rusya ile paralel olarak, %45'i bulmaktadır. Türk Devletleri'ndeki gelir kaybı, Azerbaycan'da %61, Kazakistan'da %37, Kırgızistan'da %52, Özbekistan'da %28 ve Türkmenistan'da %48 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, eski Sovyet ülkelerinden Ermenistan'da kayıp %52 iken, Gürcistan'da %70'e, Tacikistan'da ise %74'e ulaşmıştır.

Genel gelir seviyelerine bakıldığında, Türk Devletleri gelir ortalamasının (\$8,806), 1990 yılında İran'ın (\$9,439) biraz altında, Rusya'nın (\$21,448) ise oldukça gerisinde olduğu görülmekte. Ancak, 2022 yılında %82'lik bir artışla, Türk Devletleri gelir ortalaması İran'ı (\$14,770) geride bırakmış ve Rusya ile olan farkı kısmen kapatarak \$16,023 seviyesine ulaşmıştır. Azerbaycan'da ise bu değerler, 1990 yılındaki \$7,427'dan 2022 yılında \$15,018'e kadar yükselmiş, böylece Türk Devletleri ortalamasını yakalamış ve hatta İran'ı geçmiştir. Ayrıca, üç Kafkas ülkesinin (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) gelirlerinin neredeyse eşitlendiği söylenebilir. Özellikle 1990

yılında Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın oldukça gerisinde olduğu düşünüldüğünde, bu önemli bir gelişmedir.

Dikkat çekici bir diğer gelişme ise, Türkiye'nin gelirinin 1990'daki \$12,910 seviyesinden hızla artarak 2022'de \$32,834'e ulaşması ve böylece Rusya'yı geride bırakmasıdır. Bu durumda, Rusya'nın 1990 sonrasında büyük bir buhrana girip gelirinin %45'ini kaybetmesi ve Türkiye'nin aradaki farkı önemli ölçüde kapatması büyük rol oynamıştır. Son olarak, İran'ın da ciddi bir büyüme (%56) kaydetmesine rağmen, bu oranın bölgedeki Türk Devletleri'nin altında kalması, Türk Devletleri'nin Rusya ve İran gibi iki büyük ülke karşısında ağırlıklarını ciddi oranda artırdıklarını göstermektedir.

Grafik 2 ve Tablo 4. 1990'dan 2022'ye kişi başı gelir (PPP)

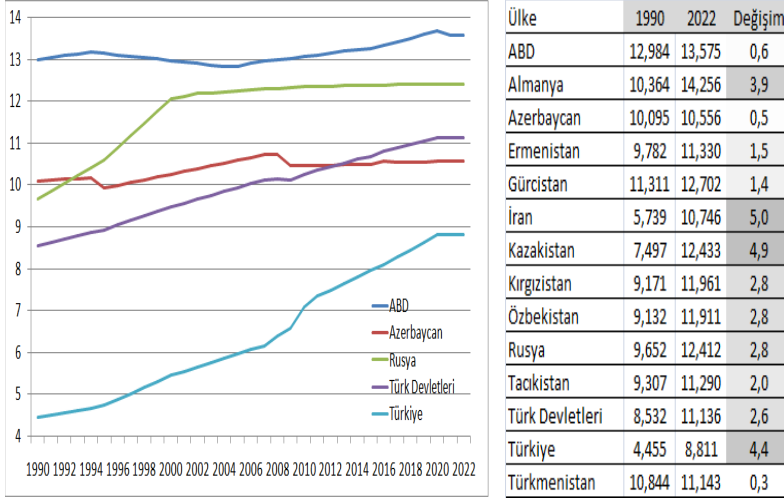
Kaynak: <https://hdr.undp.org> sitesinden alınmıştır.

2.3. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde Ortalama Eğitim Sürelerindeki Gelişim

Eski Sovyet Devletleri'nde eğitim seviyesinin, bölgedeki diğer ülkelere kıyasla çok daha yüksek ve görece nitelikli olduğu bilinmektedir. Grafik 3 ve Tablo 5'te de görülebileceği üzere, Rusya ve diğer Sovyet ülkelerinde ortalama eğitim süresi 10-11 yıl civarında ve Almanya gibi gelişmiş Avrupa ülkeleriyle benzer seviyelerdeydi. Eğitim seviyesi görece biraz daha düşük olan Kazakistan'da bile, bu rakam 1990 yılında 7.5 yıl olup, Türkiye (4.5) ve İran (5.7) gibi ülkelerin oldukça üzerinde yer alıyordu. Azerbaycan'ın ise, Sovyet normlarına ve Kafkasya ortalamasına uygun olarak, ortalama 10 yıl civarında bir eğitim süresine sahip olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla, zaten görece yüksek eğitim sürelerine sahip (Türkiye harici) Türk Devletleri'nin eğitim sürelerinde fazla bir artış beklenmesi doğru olmaz. 1990-2022 arasında, Kazakistan büyük bir atılım gösterip ortalama eğitim süresini 1.5 yıldan 12.4 yıla 4.9 sene, Türk Devletleri'nin ise, Rusya'yla paralel olarak, ortalama 2.6 sene arttığı görülmektedir. Azerbaycan'da ise eğitim süresindeki artışın çok cılız kalmasından ötürü, Azerbaycan'ın çoğu bölge ülkesinin gerisine düştüğü görülmektedir. Öyle ki, Azerbaycan, ortalama eğitim süresini 5.7'den 10.7'ye çıkaran, bölgenin eğitim konusunda en geri ülkelerinden İran'ın bile gerisine düşmüştür.

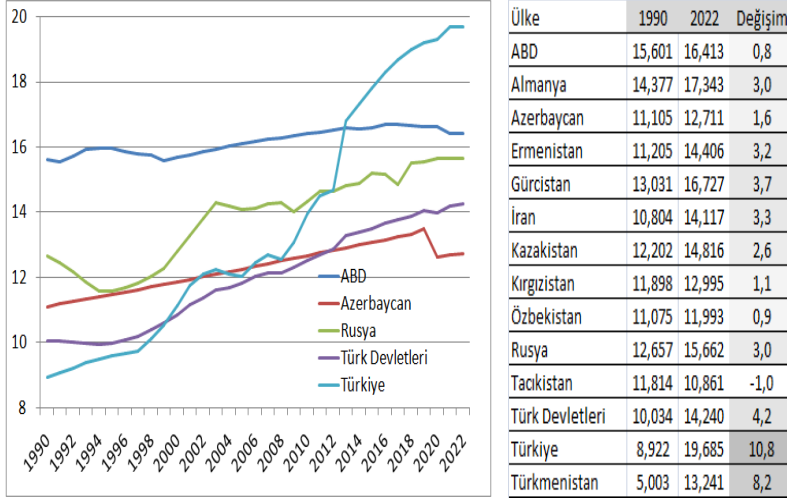
Son olarak, belki de sürpriz bir şekilde, Türkiye'nin eğitim konusunda bölgenin en geri ülkesi olduğu ve İran'ın bile gerisinde kaldığı görülmektedir. Öte yandan, Kazakistan (4.9 yıl) ve İran'ın (5 yıl) ardından, ortalama eğitim süresini en çok artıran üçüncü ülke olan Türkiye (4.4 yıl), bölge ülkeleriyle arasındaki farkı önemli ölçüde azaltmış olsa da hala bölgedeki en düşük eğitim süresine sahip ülke olma konumundan kurtulamamıştır.

Grafik 3 ve Tablo 5 1990'dan 2022'ye ortalama eğitim süresi

Kaynak: <https://hdr.undp.org> sitesinden alınmıştır.

2.4. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde Beklenen Eğitim Sürelerindeki Gelişim

Ortalama eğitim sürelerinden farklı olarak, “beklenen eğitim süresi,” tüm nüfusu değil, yalnızca yeni okula başlayan çocukların alacakları eğitim süresini ifade eder ve bu nedenle bugünden ziyade, toplumdaki 1-2 nesil sonrasının eğitim süresi eğilimini gösterir. Türkiye hariç Türk devletlerinde, Rusya’ya paralel olarak, 1990-2022 yılları arasında ortalama beklenen eğitim süresinin 2.9 yıl civarında arttığı gözlenmektedir, ancak bu rakam ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Sırasıyla, Azerbaycan (1.6), Kırgızistan (1.1) ve Özbekistan’daki (0.9) artışlar görece düşük kalırken, Ermenistan (3.2), Gürcistan (3.7) ve İran’da (3.3), Rusya’nın (3) üzerindedir.

Grafik 4 ve Tablo 6 1990'dan 2022'ye beklenen eğitim süresi

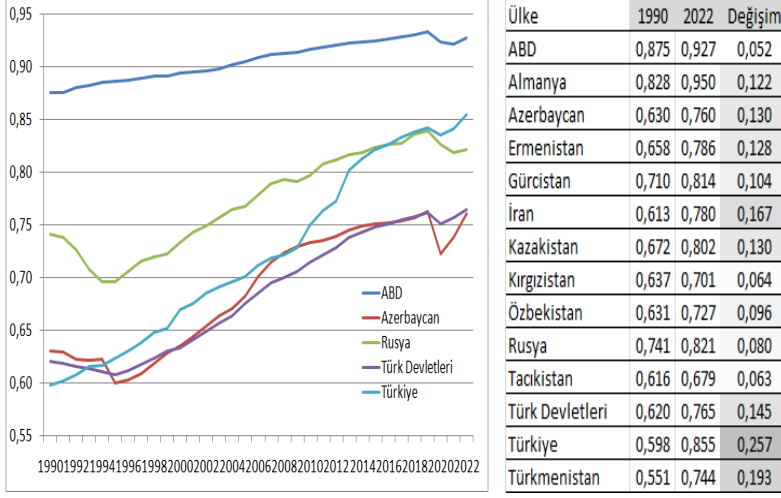
Kaynak: <https://hdr.undp.org> sitesinden alınmıştır.

Bölgede iki beklenmedik karşıt gelişmeden daha bahsedilebilir. Birincisi, diğer tüm ülkelerin aksine Tacikistan'da beklenen eğitim süresi 1 yıl azalmış, 12 yıldan 11 yıla düşmüştür. İkincisi ise, ortalama eğitim süresi açısından bölgenin en düşük seviyesine sahip olan Türkiye'deki beklenen eğitim süresinin, 1990'da 8.9 yıl ile bölgedeki en düşük seviyesinden, 2022'de 10.8 yıllık rekor bir artışla 19.7 yıla yükselmesidir. Bu olağanüstü düzey, ABD ve Almanya gibi ülkeleri dahi geride bırakmaktadır. Bölgenin şu anda en az eğitilmiş ülkesi olan Türkiye, bir nesil içinde bölgenin en eğitilmiş ülkesi olma ve hatta Batılı ülkeleri dahi geçme iddiasındadır. Ancak, bu durumun ne kadar sağlıklı bir gelişme olduğu veya verilerin karşılaştırılabilirliği tartışmaya açıktır.

2.5. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde İnsani Kalkınma Endeksindeki (Hdı) Gelişim

Eldeki özet verilerden anlaşıldığı üzere, Rusya ve Türkiye harici Türk Devletleri'nin de içine dahil olduğu eski Sovyet Devletleri'nin, 1990'ların başında yaşadıkları büyük travma sonucu insani kalkınma açısından ciddi bir darbe aldıkları ve 90'lı yılları bu zorlukları aşmaya çalışarak geçirdikleri anlaşılmaktadır (Grafik 5 ve Tablo 7). Azerbaycan'ın da Türk Devletleri ile hemen hemen paralel bir gelişim sergileyerek, HDI seviyesinin 0.63'ten 0.60'a düştüğü, ancak sonrasında 0.76'ya kadar yükseldiği görülmektedir. Türk Devletleri arasında, Türkiye'den sonra en yüksek HDI değeri, 0.8 ile Kazakistan'a aitken, en düşük değer 0.7 ile Kırgızistan'a aittir. Türk Devletleri ortalaması ise bire bir paralellik göstererek, 1990'da 0.62'den 2022'de rekor bir artışla 0.76'ya ulaşmıştır.

Bölge için ayrı bir önemi olan Rusya'nın HDI skoru 1990'daki 0.74 seviyesinden, 2022'de 0.82 seviyesine yükselerek, bölge ortalamasının altında artmış ve diğer ülkelerle aradaki farkın kapanmasını önleyememiştir. Örneğin, 1990'da Rusya'nın çok gerisinde olan Ermenistan (0.79) Rusya'ya epey yaklaşırken, Gürcistan (0.81) yakalamış, Türkiye ise 0.26'lık rekor bir artışla (0.86) Rusya'yı geçmiştir. Özellikle Türkiye'nin İran seviyelerinden Rusya seviyelerine sıçraması, insani kalkınma açısından bir lig atlama anlamına gelmektedir. Diğer yandan, bu seviyelerin, Batılı ülkelerin hala çok gerisinde olduğu unutulmamalıdır.

Grafik 5 ve Tablo 7 1990'dan 2022'ye insani kalkınma endeksi

Kaynak: <https://hdr.undp.org> sitesinden alınmıştır.

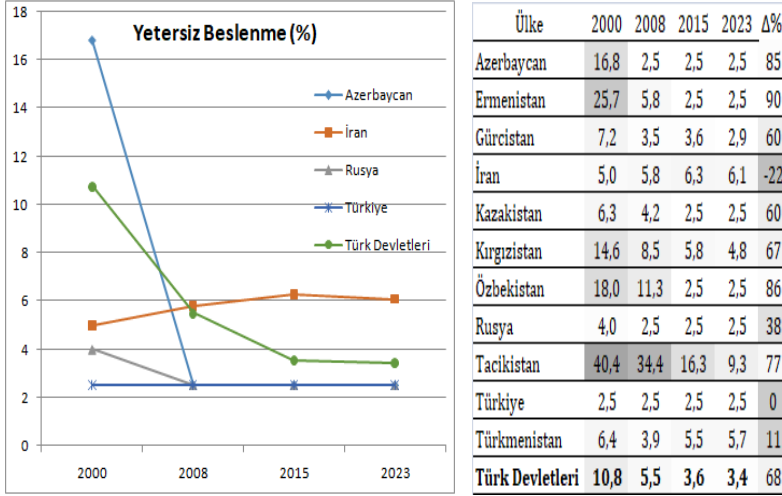
3. Azerbaycan ve Diğer Türk Devletleri'nde 2000 Sonrası Küresel Açlık Endeksinin Gelişimi

Küresel Açlık Endeksi (GHI), dünya genelindeki açlık, gıda güvensizliği ve yetersiz beslenme konularında önemli bilgiler sunar. GHI, aynı zamanda çatışma ve eşitsizlik gibi çeşitli nedenleri de vurgulayarak, insani kalkınmanın genel seviyesine katkıda bulunur. HDI'da eğitim, gelir seviyesi ve doğumda yaşam beklentisi gibi daha çok nicel değişkenlere odaklanılırken, GHI'da çocuk sağlığı ve gıda güvenliği gibi unsurlarla kalkınmanın niteliği dolaylı olarak ele alınır. GHI, dört temel göstergiyi dikkate alır: yetersiz beslenme, çocuklarda zayıflık, çocuklarda boy kısalığı ve çocuk ölüm oranı. Bu bölümde, 2000 yılından itibaren Azerbaycan ve bölge ülkelerinde bu göstergelerdeki değişimleri ve genel GHI seviyesindeki iyileşmeleri ele alacağız.

3.1. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 2000 Sonrası Yetersiz Beslenme Oranlarındaki Gelişim

Grafik 6 ve Tablo 8’de, 6 Türk Devleti’nin de dahil olduğu 11 bölge ülkesinin 2000 yılı sonrasındaki “Yetersiz Beslenme” konusundaki gelişmeleri gösterilmektedir. Verilerde ilk göze çarpan nokta, İran hariç tüm ülkelerin bu alanda ilerleme kaydetmiş olmasıdır. Ayrıca, GHI endeksinde %2.5’in altındaki değerler sağlıklı bir şekilde ölçülemediği için bu oran, minimum seviye olarak kabul edilmekte ve Türkiye gibi ülkelerde %2.5’in altındaki değişimler raporlanamamaktadır. Aynı bir kategoride değerlendirilebilecek bu ülkelere, Azerbaycan (2008), Ermenistan (2015), Kazakistan (2015), Özbekistan (2015), Rusya (2008) ve Türkiye (2000) gibi ülkeler, farklı yıllarda dahil olmuş ve bu alanda görece kalkınmış bir profil sergilemişlerdir.

Grafik 6 ve Tablo 8 2000’den 2023’e yetersiz beslenme verileri

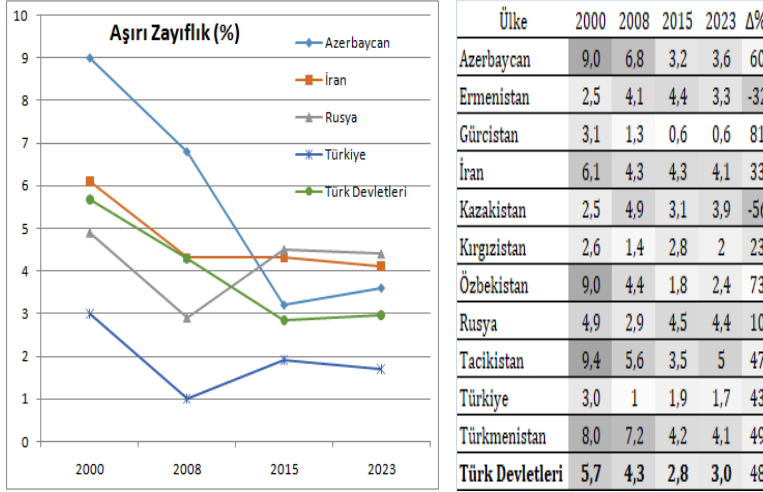

Kaynak: www.globalhungerindex.org sitesinden alınmıştır.

2000 yılından bu yana, oransal olarak en büyük ilerlemeyi kaydeden Türk Devletleri Azerbaycan (%85) ve Özbekistan (%86) olmuştur. Kazakistan (%60) ve Kırgızistan (%67) da önemli gelişmeler göstermiştir. Türk Devletleri'ndeki ortalama iyileşme %68'in üzerindeyken, Türkmenistan'daki gelişim yalnızca %11 ile sınırlı kalmıştır. Türk Devletleri ortalamasının, Rusya'nın gerisinde, ancak İran'ın oldukça ilerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Diğer bölge ülkelerinden Ermenistan %90, Gürcistan %60, Rusya ise %38 oranında ilerleme kaydederken, Türkiye'nin gelişimi, minimum ölçüm eşiğinin altında olduğu için tespit edilememiştir. Türkiye bu bağlamda, farklı bir kategoride değerlendirilebilir.

3.2. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 2000 Sonrası Aşırı Zayıflık Oranlarındaki Gelişim

Grafik 7 ve Tablo 9'da, 6 Türk Devleti'nin de dahil olduğu 11 bölge ülkesinin 2000 yılı sonrası "Aşırı Zayıflık" konusundaki gelişmeleri gösterilmektedir. Verilere göre, Kazakistan ve Ermenistan hariçindeki tüm bölge ülkelerinde bu konuda iyileşmeler kaydedilmiştir. Azerbaycan'da aşırı zayıflık oranında %60'lık bir düşüş yaşanırken, bu iyileşme Kırgızistan'da %23, Özbekistan'da %73, Türkiye'de %43 ve Türkmenistan'da %49 olarak gerçekleşmiştir. Türk Devletleri ortalamasında %48'lik bir iyileşme görülmektedirken, Kazakistan'da %56 oranında bir kötüleşme dikkat çekmektedir.

Grafik 7 ve Tablo 9 2000'den 2023'e aşırı zayıflık verileri

Kaynak: www.globalhungerindex.org sitesinden alınmıştır.

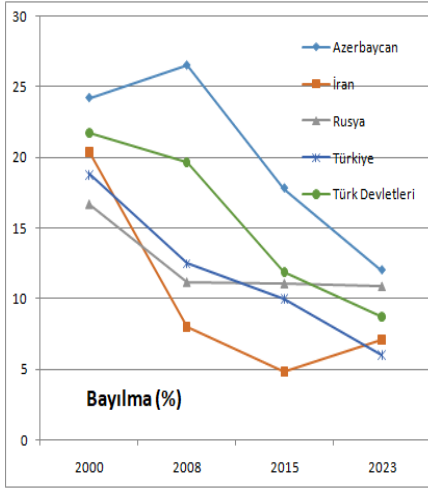
2023 sonu itibariyle, bölge ülkeleri arasında en iyi duruma sahip ülke Gürcistan (%0.6) olarak öne çıkarken, onu Türkiye (%1.7) ve Kırgızistan (%2) takip etmektedir. Ayrıca, Türk Devletleri ortalaması (%3), bu konuda en geri durumda olan Tacikistan (%5), Rusya (%4.4) ve İran (%4.1) ile karşılaştırıldığında oldukça ileri bir konumda yer almaktadır. Öyle ki, Türk Devletleri arasında en geride bulunan Türkmenistan bile (%4.1), İran ile aynı seviyede yer almaktadır.

3.3. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 2000 Sonrası Bayılma Oranlarındaki Gelişim

2000 yılı sonrasında “Bayılma” oranları konusunda tüm bölge ülkelerinde iyileşmeler kaydedildiği görülmektedir (Grafik 8 ve Tablo 10). Azerbaycan’da bayılma oranları %50 oranında düşerken, bu oran Kazakistan’da %36, Kırgızistan’da %46, Özbekistan ve Türkmenistan’da %74, Türkiye’de ise %68 olarak gerçekleşmiştir.

Türk Devletleri ortalamasındaki iyileşme oranı %68 olup, bu oran İran ve Gürcistan ile benzer seviyelerde bulunurken, Rusya'nın önünde yer almaktadır. Rusya'nın ortalama seviyelerini koruduğu, Türkiye ve İran'ın ise orta seviyelerden üst seviyelere doğru ilerleme kaydettiği gözlenmektedir.

Grafik 8 ve Tablo 10. 2000'den 2023'e bayılma verileri

Ülke	2000	2008	2015	2023	Δ%
Azerbaycan	24,2	26,5	17,8	12	50
Ermenistan	17,3	20,9	9,4	10,9	37
Gürcistan	16,1	11,8	6	5,8	64
İran	20,4	8	4,8	7,1	65
Kazakistan	13,2	17,5	8	8,5	36
Kırgızistan	22,0	22,6	12,9	11,8	46
Özbekistan	24,9	19,6	10,8	6,5	74
Rusya	16,7	11,2	11,1	10,9	35
Tacikistan	42,1	34,1	19,6	17,1	59
Türkiye	18,8	12,5	10	6	68
Türkmenistan	27,2	18,9	11,5	7,2	74
Türk Devletleri	21,7	19,6	11,8	8,7	60

Kaynak: www.globalhungerindex.org sitesinden alınmıştır.

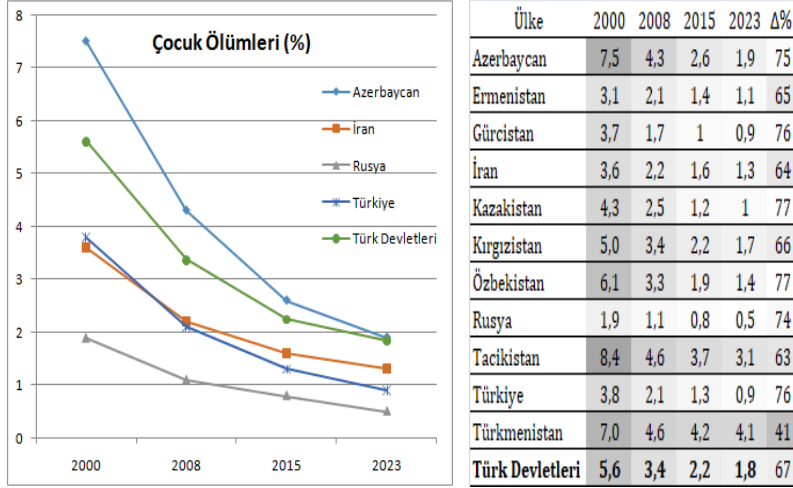
Mutlak seviyelere bakıldığında, 2000 yılında en kötü durumda olan ülkenin Tacikistan (%42.1) olduğu, en iyi durumda ise Kazakistan'ın (%13.2) bulunduğu, Azerbaycan'ın ise (%24.2) ortalarında yer aldığı görülmektedir. Türkiye (%18.8) ise o dönemde, Rusya (%16.7) ve İran'ın arasında bir konumdaydı. 2023 yılına geldiğimizde, Gürcistan'ın (%5.8) en iyi duruma yükseldiği, Tacikistan'ın (%17.1) ise kaydettiği büyük ilerlemelere rağmen son sırada kalmaya devam ettiği dikkat çekmektedir. Azerbaycan ise (%12) beklenenden daha düşük bir ilerleme gösterdiği için, orta sıralardan alt sıralara düşerek Kırgızistan'ın (%11.8) bile gerisinde kalmıştır.

3.4. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 2000 Sonrası 5 Yaş Altı Ölüm Oranlarındaki Gelişim

2000 yılı sonrasında, “Çocuk Ölümleri” konusunda bölge ülkelerinin tamamı, ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. 2000 yılında görece daha kötü bir durumda olan Azerbaycan, çocuk ölümleri oranını %75 oranında azaltarak, %7.5'ten %1.9'a indirmiştir. Benzer şekilde, Kazakistan (%77), Özbekistan (%77) ve Türkiye (%76) de önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Kırgızistan (%66) ve Türkmenistan (%41) ise, diğer Türk Devletleri'ne kıyasla biraz geride kalmış ve Türk Devletleri genelinde çocuk ölümleri oranındaki azalma %67 olarak gerçekleşmiştir.

2000 yılı itibarıyla, çocuk ölümleri konusunda en kötü durumda olan ülkeler sırasıyla Tacikistan (%8.4), Azerbaycan (%7.5) ve Türkmenistan (%7.0) iken, en iyi durumda olan ülkeler Rusya (%1.9), Ermenistan (%3.1) ve İran (%3.6) idi. Ancak 2023 yılına gelindiğinde, Türkmenistan (%4.1) geride kalıp, Tacikistan'a (%3.1) geçilmiştir. Öte yandan, Rusya (%0.5) liderliğini korurken, Türkiye (%0.9) hızlı bir ilerleme kaydederek Gürcistan ile birlikte Rusya'nın hemen ardından ikinci sıraya yükselmiştir.

Bu dönemde, Türk Devletleri'ndeki çocuk ölümleri oranı, dünya ortalamasının oldukça üzerinde olan %5.6 seviyesinden olağanüstü bir gelişimle, dünya ortalamasının çok altında olan %1.8 seviyesine düşmüştür (World Bank, 2024). Azerbaycan ise, 2000 yılında Türk Devletleri ortalamasının çok altında iken, 2023 yılı itibarıyla bu ortalamayı yakalamayı başarmıştır. Ayrıca, 2000 yılında İran'ın oldukça üzerinde olan Türk Devletleri ortalaması, 2023 itibarıyla İran seviyesine yaklaşmıştır. Ancak, Türkmenistan'ın oranlarının biraz daha yüksek olduğunu not etmek gerekir.

Grafik 9 ve Tablo 11 2000'den 2023'e çocuk ölümleri

Kaynak: www.globalhungerindex.org sitesinden alınmıştır.

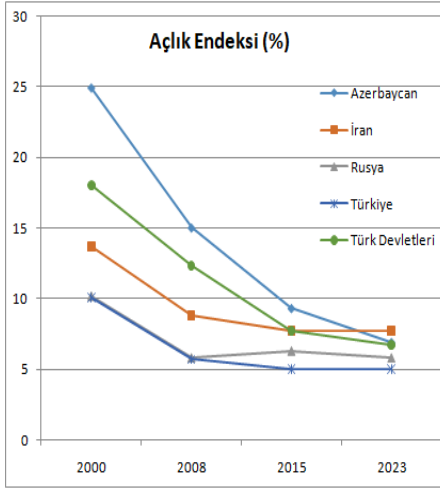
3.5. Azerbaycan ve Türk Devletleri'nde 2000 Sonrası Küresel Açlık Endeksi (GHI)'ndeki Genel Gelişim

2000 yılı sonrasında, genel gıda güvenliği ve çocuk sağlığını ölçmek için kullanılan ve daha önce incelediğimiz 4 ayrı kriterden elde edilen “Küresel Açlık Endeksi” (GHI) verilerine bakıldığında, tüm bölge ülkelerinin önemli ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Genel anlamda en büyük ilerlemeyi kaydeden ülke Özbekistan (%79) iken, onu Azerbaycan (%72) takip etmektedir. Türk Devletleri ortalaması (%63), Tacikistan (%66) ile benzer seviyelerde olup, Ermenistan (%71) hariç, tüm diğer bölge ülkelerinin üzerinde yer almaktadır.

Bölgenin üç büyük ve görece gelişmiş ülkesi olan İran, Rusya ve Türkiye arasında en fazla ilerlemeyi kaydeden ülke Türkiye olmuştur (%50). Bölgenin en az gelişmiş ülkesi olan Tacikistan ise %66'lık ciddi bir iyileşmeye rağmen, son sıradaki konumunu

değiştirememiştir. Türk Devletleri arasındaki en büyük hayal kırıklığı ise yalnızca %49'luk bir gelişme göstererek sondan ikinci sıraya düşen Türkmenistan olmuştur.

Grafik 10 ve Tablo 12 2000'den 2023'e genel gıhı skorları

Ülke	2000	2008	2015	2023	Δ%
Azerbaycan	24,9	15	9,3	6,9	72
Ermenistan	19,2	11,7	6,3	5,6	71
Gürcistan	12,1	6,6	5	5	59
İran	13,7	8,8	7,7	7,7	44
Kazakistan	11,3	11	5,7	5,5	51
Kırgızistan	17,5	12,9	9,1	7,5	57
Özbekistan	24,2	14,9	5,9	5	79
Rusya	10,2	5,8	6,3	5,8	43
Tacikistan	40,1	29,9	16,9	13,7	66
Türkiye	10,1	5,7	5	5	50
Türkmenistan	20,3	14,5	11,4	10,3	49
Türk Devletleri	18,1	12,3	7,7	6,7	63

Kaynak: www.globalhungerindex.org sitesinden alınmıştır.

Sonuç

Azerbaycan ve diğer Türk Devletleri'nin, gerek İnsani Kalkınma Endeksi (HDI), gerekse Küresel Açlık Endeksi (GHI) konusunda, 1990 yılından sonra önemli ilerlemeler kaydettikleri görülmektedir. Bu ilerlemeler yalnızca mutlak anlamda değil, dünya ve bölge devletleriyle kıyaslandığında da dikkat çekicidir. Söz konusu ülkeler, görece daha iyi bir konuma yükselerek daha gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkları önemli ölçüde azaltmışlardır. Böylelikle Türk Devletleri, hem kalkınma açısından ciddi mesafeler katetmiş hem de birbirlerine giderek daha çok benzemeye başlamışlardır.

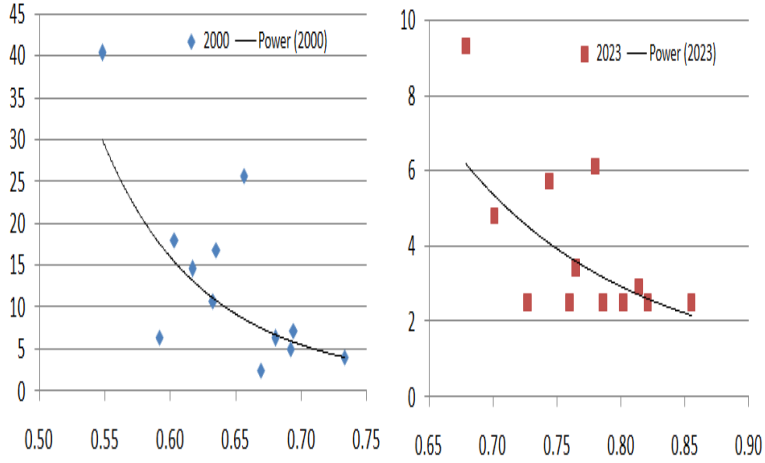
Örneğin, Azerbaycan'da satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen milli gelir, 1990-2022 arasında %102 oranında artmıştır. Bu oran İran'da yalnızca %56, Rusya'da ise %26 düzeyinde kalmıştır. Benzer şekilde, Azerbaycan'da doğumda beklenen yaşam süresi, bölge ortalamasının çok üzerinde, 11.1 yıllık bir artışla 62.4'ten 73.5'e yükselmiştir. Böylece Azerbaycan, bu göstergede Rusya'yı geride bırakmış ve İran'a oldukça yaklaşmıştır. HDI endeksi ise, Türk Devletleri ortalamasıyla neredeyse birebir paralel bir seyir izleyerek, 1990'da 0.63'ten 2022'de 0.76'ya yükselmiştir. GHI endeksi de aynı dönemde 16.8'den 2023'te 2.5'in altına düşmüş ve ciddi bir sorun olmaktan çıkmıştır (Tablo 13).

Son olarak, birbirleriyle doğrudan ilişkili iki endeks olan HDI ve GHI'nin 2000 ve 2023 değerlerindeki gelişim, ayrıca aralarındaki (negatif) korelasyon düzeyi Grafik 11'de görülebilir. Bölge ülkelerinin, 2000'den 2023'e insani kalkınma açısından adeta "lig atladıkları," HDI'nin yükselirken GHI seviyelerinin düştüğü açıkça gözlemlenmektedir.

Tablo 13 2000'den 2023'e HDI ve GHI kıyası

Ülke	2000		2023	
	HDI	GHI	HDI	GHI
Azerbaycan	0.635	16.8	0.760	2.5
Ermenistan	0.656	25.7	0.786	2.5
Gürcistan	0.694	7.2	0.814	2.9
İran	0.692	5.0	0.780	6.1
Kazakistan	0.680	6.3	0.802	2.5
Kırgızistan	0.617	14.6	0.701	4.8
Özbekistan	0.603	18.0	0.727	2.5
Rusya	0.733	4.0	0.821	2.5
Tacikistan	0.548	40.4	0.679	9.3
Türk Devletleri	0.633	10.8	0.765	3.4
Türkiye	0.669	2.5	0.855	2.5
Türkmenistan	0.592	6.4	0.744	5.7

Kaynak: <https://hdr.undp.org> ve www.globalhungerindex.org sitelerinden alınmıştır.

Grafik 11 2000 ve 2023'te HDI (yatay) ve GHI (dişey) kıyası

Kaynakça

- Aliyev, A. (2006). Migration to and from Azerbaijan. *Migration perspectives, planning and managing labour*, 27-36.
- Aras, O. N., Suleymanov, E., & Mammadov, K. (2016). Economy of Azerbaijan: 25 years of independence. Sharg-Garb.
- Central Intelligence Agency. (2024). Real GDP (Purchasing Power Parity) country comparison. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/real-gdp-purchasing-power-parity/country-comparison/>.
- Global Hunger Index. (2024). Methodology. Global Hunger Index. Retrieved November 17, 2024, from <https://www.globalhungerindex.org/methodology.html>
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A., & Maharramov, B. (2021). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529. <https://doi.org/10.33712/mana.840199>
- Marples, D. R. (2016). The collapse of the Soviet Union, 1985-1991. Routledge.
- Nesirova, A. (2022). Economic Results of The Karabakh War: Plundering in The Territories of Azerbaijan During The Occupation Period. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(2), 257-266. <https://doi.org/10.33712/mana.1094314>
- Özer, Ç. (2023). The Organization of Turkic States-From Past to Present. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 9, 150-161.
- Özgen, C. (2021). 44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açıdan Analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 104-123. <https://doi.org/10.46849/guiibd.849560>
- Smith, S. C., & Todaro, M. P. (2020). Economic Development (13th ed.). Pearson Education.
- Smith, G. (2024). The post-Soviet states: mapping the politics of transition. Taylor & Francis.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Human Development Report 2023: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. United Nations. <https://hdr.undp.org>

- World Population Review. (2024). Countries by population. <https://worldpopulationreview.com/countries>.
- World Bank. (2024). Infant mortality rate (per 1,000 live births). The World Bank. Retrieved November 24, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.IMRT.IN>
- Worldometer. (2024a). Largest countries in the world by land area. <https://www.worldometers.info/geography/largest-countries-in-the-world/>.
- Worldometer. (2024b). GDP by country. <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/>
- Yılmaz, M. (2013). Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 95-104.

Uluslararası Ticarete Azerbaycan

Fatma Kılıç*

Giriş

Azerbaycan, Hazar Denizi'ne kıyısı olan ve Kafkasya coğrafyasının önemli stratejik konuma sahip ülkelerinden biridir. Bağımsızlığını 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak kazanan Azerbaycan, 1990'lı yıllardan günümüze kadar önemli ekonomik dönüşümler geçirmiştir. Azerbaycan zengin enerji kaynaklarına sahip olmasından dolayı enerji sektöründe dış ticarete hızlı atılımlar yapmıştır. Enerji sektörü Azerbaycan ekonomisinin büyüme ve kalkınma sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur. 2000'li yıllardan sonra Azerbaycan'da enerji sektörünün yanı sıra dış ticaret yapısını çeşitlendirmek ve hacmi artırmak amacıyla diğer sektörlerde de önemli adımlar atılmıştır.

Azerbaycan zengin yer altı kaynaklarına sahip olması sebebiyle birçok ülke ile ikili anlaşma yapmaktadır. Ancak bu ülkeler içerisinde başta Türkiye olmak üzere Rusya, Avrupa ülkeleri, Çin ve İran önemli bir yere sahiptir. Azerbaycan Türkiye ile diğer ülkelerden farklı olarak hem siyasi hem de ekonomik açıdan yakın bir dış ticaret ortağı ilişkisine sahiptir. Tarih boyunca Türkiye-Azerbaycan arasında tarihi ve kültürel bağın kuvveti iki devlet bir millet anlayışıyla azalmamış giderek artmıştır. İki ülke arasında bu durum dış ticaret verilerine

* Dr. TÜBİTAK, fatma.kilic@tubitak.gov.tr, ORCID: 0000-0001-7230-8547.

de olumlu yansımıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'dan enerji ithalatı iki ülke arasındaki dış ticaret hacmini her geçen yıl artırmaktadır. Ayrıca iki ülke arasında enerji ortaklığı dışında inşaat, tarım ve teknoloji alanlarında da sıkı iş birlikleri bulunmaktadır.

Azerbaycan, Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) kapsamında Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üye olan devletler ile ticaret yapmaktadır. Aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan arasında ticaret hacminin artırılması ve gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması amacıyla çeşitli STA'lar imzalanmakla birlikte bu anlaşmaların birçoğu hala yürürlüktedir. Azerbaycan, Çin'in başlattığı Bir Kuşak Bir Yol projesiyle de küresel ticaret hacmini genişletmekte ve uluslararası ticarete yeni fırsatlar elde etmektedir.

1. Azerbaycan Ekonomisi: Genel Bir Bakış

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra bir takım siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla uzmanlaşma ve iş bölümüne dayalı ekonomik yapının sona ermesine ve yerli sanayinin ihtiyaç duyduğu ara malların ithalat kanallarının kapanmasına rağmen Azerbaycan yeniliklere hızla uyum sağlamakla beraber karşılaştığı tüm buhranları aşmayı başarmıştır.

Aşağıda Tablo 1'de Azerbaycan ekonomisinin genel göstergelerine ve 2024 yılı ve sonrası için ise projeksiyon göstergelerine yer verilmiştir. 2022 ve 2023 yıllarında Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) değerlerinin birbirine çok yakın olduğu göze çarpmaktadır. 2024 yılı projeksiyonunda GSYİH değerinin 78.7 milyar dolar olacağı öngörülmüştür. 2025 yılı ve sonrasında GSYİH değerlerinin sürekli artan bir seyrinde devam edeceği öngörülmüştür.

Tablo 1: Azerbaycan ekonomisinin genel göstergeleri

	2022	2023	2024*	2025*	2026*	2027*	2028*	2029*
GSYİH (Cari Fiyatlar milyar\$)	78.7	76.6	78.7	81.4	84,6	88,1	92,4	97,4
GSYİH Büyüme (Sabit Fiyatlar-%)	4,6	1,1	2,8	2,3	2,3	2,4	2,4	2,4
Kişi Başına								
Düşen Milli Gelir (Cari Fiyatlar-\$)	7.824	7.526	7.642	7.890	8.016	8.257	8.550	8.907
Tüketici Fiyat								
Enflasyonu (ort, %)	13.9	8.2	3,5	5.0	4,5	4.1	4.0	4.0
Cari İşlemler								
Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	29,8	9,9	8,5	8,1	6,2	5,4	4,4	4,3
İşsizliğin Toplam								
İşgücüne Oranı (%)	5,6	5,6	5,5	5,5	5,4	5,3	5,3	5,2

Kaynak: IMF

(*: Tahmin değerlerini ifade etmektedir.)

Tablo 1 incelendiğinde GSYİH Büyüme oranı sabit fiyatlar ile yüzdesel olarak değerlendirildiğinde Azerbaycan ekonomisinde 2022-2029 yılları arasında ortalama GSYİH büyüme oranı (sabit fiyatlarla) % 2.5 olarak öngörülmüştür. Ortalama tüketici fiyat enflasyonu 2022 yılında %13.9 olmuştur. Koronavirüs pandemisinin tüketici fiyat enflasyonuna yansımaları 2022 yılında görmek mümkündür. İşsizlik verileri değerlendirildiğinde; Azerbaycan'da işsizlik oranının toplam işgücüne oranı 2024 yılında %5.5 oranında olacağı öngörülmüştür. 2023 yılında bu oranında %5.6 olduğu tespit edilmiştir.

Azerbaycan'da cari işlemler dengesinin GSYİH'ye oranı 2023 yılında %9.9 olarak gerçekleşmiştir. Cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranı, bir ülkenin uluslararası rekabet düzeyi hakkında bir gösterge sağlamaktadır. Genellikle, güçlü bir cari hesap fazlası olan ülkeler, ihracat gelirlerine aşırı bağımlı bir ekonomiye, yüksek tasarruf oranlarına, ancak zayıf iç talebe sahip olmaktadır.

Tablo 1 incelendiğinde kişi başına düşen milli gelir (cari fiyatlarla) 2023 yılında yaklaşık 7.5 milyar dolar değerindedir. Kişi başına düşen milli gelir değerinin 2024-2029 yılları arasında sürekli artacağı öngörülmektedir.

2. Azerbaycan'ın Dış Ticareti

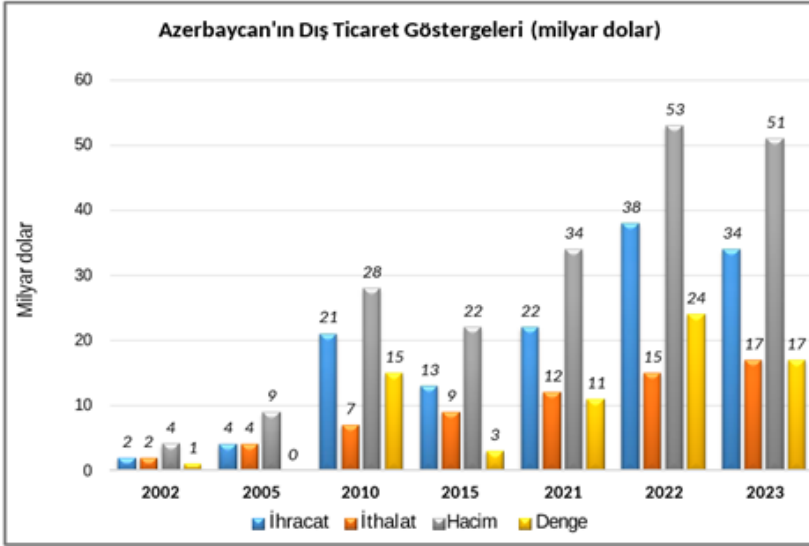
Dış ticarete serbestleşme, sektörler arasındaki yoğun rekabet nedeniyle dünyada büyük miktarda aşırı üretime yol açmış ve dış ticaret kalemleri ön plana çıkmıştır. Ayrıca ihracat ve ithalat rakamları Azerbaycan ekonomi politikasını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda ihracat ekonomik büyümeyi, refahı ve kişi başına düşen geliri artırmakta, makroekonomik rakamları iyileştirmekte, cari açık-ları ve iş döngüsü dalgalanmalarını azaltmaktadır (Kazancı ve Dikkaya, 2021). Dolayısıyla katma değerli ihracat, bir ülkenin uluslararası alanda itibarını artırmaktadır. Öte yandan bir ülke için ihracat-ithalat dengesinin negatif değer alması durumunda ekonomik göstergeler bozulabilmektedir. Aynı zamanda yerli üretim yapısını olumsuz etkilemesinin yanı sıra yerli paranın istikrarı da bozulabilir ve üreticilerin döviz cinsinden borçlarının artması gibi sorunlar nedeniyle olumsuz bir imaj ortaya çıkabilmektedir (Akçapa,2023).

Azerbaycan, özellikle enerji sektörü ile dış ticarete önemli bir yere sahiptir. Ülkenin ekonomisi büyük ölçüde petrol ve doğalgaz ihracatına dayanır; bu kaynaklardan elde edilen gelir, Azerbaycan'ın dış

ticaretinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın dış ticareti, bölgedeki siyasi ve ekonomik istikrara göre değişkenlik gösterebilmekte, fakat enerji sektörüne dayalı yapısı nedeniyle, dünya enerji piyasalarındaki gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir.

Grafik 1'de 2002-2023 yılları arasında Azerbaycan'ın dış ticaret göstergelerine milyar dolar cinsinden yer verilmiştir. Grafik 1'de ülke ihracat ve ithalat göstergelerine ek olarak ülkenin ihracat ve ithalatının toplamını yansıtan dış ticaret hacmi de özellikle ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası veya başka büyüklükleriyle oranlanarak ülkenin dışa açıklığı gibi önemli dış ticaret göstergelerini ortaya koymaktadır (Utkulu vd., 2013:6- 7).

Grafik 1: Azerbaycan'ın dış ticaret seyri (milyar dolar)

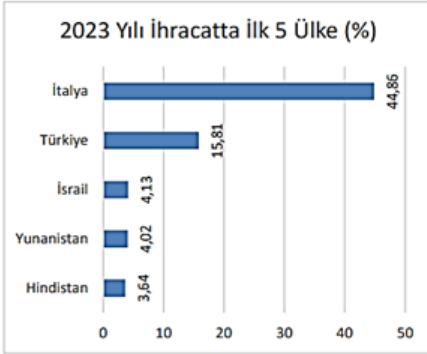
Kaynak: (Trademap, 2024)

2002-2023 yılları arasında Azerbaycan ihracatında dalgalı bir seyir görmek mümkündür. 2024 yılında Azerbaycan yaklaşık 34 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. İthalat değerleri incelendiğinde ülkenin ithalat değerinde giderek artış seyrini görmek mümkündür. 2023 yılında Azerbaycan'ın hem ithalat değeri hem de dış ticaret dengesi (ihracat değerinden ithalat değerinin çıkarılması sonucu) yaklaşık 17 milyar dolardır. 2024 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi (ihracat ile ithalat değerinin toplamı) yaklaşık 51 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

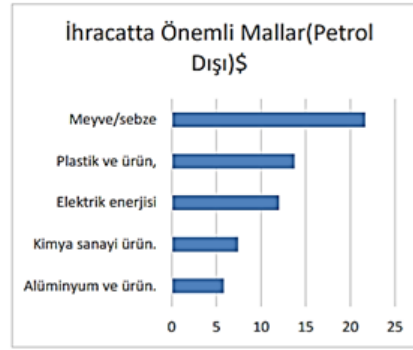
Grafik 2'de Azerbaycan ihracatında yer alan başlıca önemli malların 2023 yılı itibariyle milyon dolar cinsinden gösterimi ile ihracatında yer alan ilk 5 ülkenin yüzde dağılımına yer verilmiştir.

Grafik 2: Azerbaycan'ın ihracatında yer alan önemli mallar (petrol dışı) ile ilk 5 ülke (2023)

(A PANELİ)

(B PANELİ)

Kaynak: Azerbaycan devlet gümrük komitesi

Grafik 2'deki a panelinde; Azerbaycan 2023 yılında en fazla İtalya'ya yaklaşık %45 oranında ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye ise Azerbaycan ihracatında 2. sırada yer alarak toplam ihracatın %15.8'ini karşılamaktadır. Türkiye'yi takiben sırasıyla İsrail, Yunanistan ve Hindistan Azerbaycan ihracatında yaklaşık %4'lük bir oranla yer almaktadır.

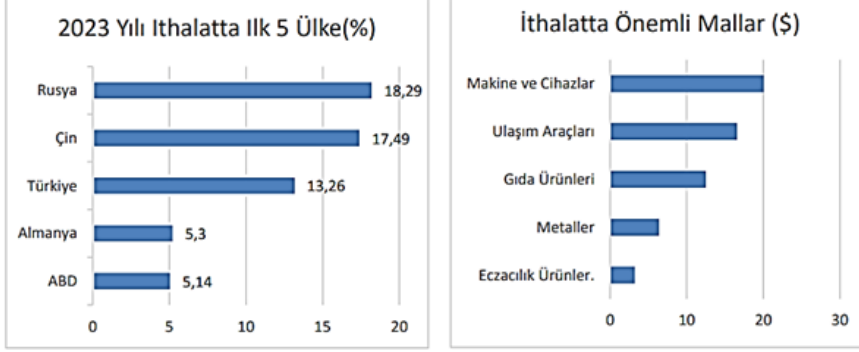
Azerbaycan'ın ihracatında en önemli mal grubu petrol ve doğalgazdır. Petrol ve doğalgaz ülke ihracatının %90'ını karşılamaktadır. Grafik 2'nin b panelinde petrol dışı ihracatta yer alan önemli malların ilk 5 sıralamasına yer verilmiştir. Azerbaycan yaklaşık 22 milyar dolar meyve-sebze ihracatı gerçekleştirmiştir. Meyve-sebze ihracatını takiben sırasıyla plastik ürünler, elektrik enerjisi, kimya sanayi ürünleri ile alüminyum ürünleri yer almaktadır.

Grafik 3'te Azerbaycan'ın ithalatında yer alan önemli mallar ile ülke ithalatında yer alan ilk 5 ülke gösterilmiştir. Grafik 3 incelendiğinde Azerbaycan'ın enerji bağımlılığı hususu ithalat kalemlerini şekillendirmektedir. Bu durum Grafik 3'ün a panelinde Azerbaycan'ın ithalat yapısında Çin ve Rusya'nın ilk iki sırada yer almasına sebep olmuştur. Türkiye, Almanya ve ABD de Azerbaycan'ın ana ticaret ortakları arasında yer almaktadır.

Grafik 3: Azerbaycan'ın ithalatında yer alan önemli mallar ile ilk 5 ülke (2023)

(A PANELİ)

(B PANELİ)

Kaynak: Azerbaycan devlet gümrük komitesi

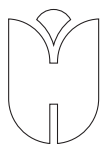
Grafik 3'te 2023 yılı itibariyle Azerbaycan'ın ithalatında dikkat çeken sektörlerden ilk iki sırada yer alan makine ve cihazlar ile ulaşım araçlarıdır. Azerbaycan ulaşım araçları ürün grubunda Çin ve Almanya gibi ülkelerden yapılan ithalat öne çıkmaktadır. Türkiye metaller sektöründe Azerbaycan'ın başlıca tedarikçileri arasında yer almaktadır. Azerbaycan eczacılık ürünlerinde ithalata bağımlıdır. Ayrıca Azerbaycan, gıda ürünleri için de ithalatını sürdürmektedir ve bu alanda Türkiye, Hindistan, Güney Kore gibi ülkelere yoğun alım yapmaktadır.

Kaynakça

- Akçapa, M. (2023). “Türk Devletleri Teşkilatı’nın tarihsel gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.
- Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi (2024) <https://customs.gov.az/> (ErişimTarihi:22.10.2024)
- Azerbaycan İstatistik Kurumu (DSK). (2024).<https://www.stat.gov.az>. (ErişimTarihi:29.10.2024)
- Azerbaycan Merkezi Bankası (2023). <https://www.cbar.az> (Erişim Tarihi:20.10.2024)
- IMF (2024). <https://www.imf.org/en/Research/Researcher-CV#Name>(Erişim Tarihi:27.10.2024)
- Kazancı, B.A. ve Dikkaya, M., “Türk Konseyi düzleminde Macaristan – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”. *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, 121, 337-346, 2021.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2024.pdf (Erişim Tarihi:11.10.2024)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (TÜİK,2024). <http://www.tuik.gov.tr>.(ErişimTarihi:06.10.2024)
- Utkulu, Uğur vd., *Türkiye’de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması-Teoriden Pratiğe*, Editörler: Utku Utkulu, İsmail Aydemir, Gazi Kitabevi, 4. Baskı. 2013.

Eğitim, Kimlik ve Kültür

Karabağ Savaşı ve Azerbaycan’da Ulusal Kimlik, Tarih Eğitimi

Yunus Emre Gürbüz*

Giriş

Azerbaycan 18 Ekim 1991’de bağımsızlığını ilan ettiğinde Karabağ’daki çatışmalar nedeniyle zor günler geçirmekteydi. 1987 sonunda Ermenistan’daki Azerbaycanlıların topraklarından çıkarılmalarıyla tırmanan gerilim, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlı bir özerk bölge olan Karabağ’da 1988 Şubat’ında başlayan çatışmalarla tırmanmış, 1991 sonunda savaşa dönüşmüştür (Justice, 2020). Bu savaş, yaşanan yenilgiler ve kaybedilen topraklardan göç eden yaklaşık bir milyon Azerbaycanlının tetiklediği kaygılar Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilk yıllarını belirledi. Azerbaycan kimliğiyle ilgili devlet ideolojisi de bu yıllarda ortaya çıktı.

SSCB’nin dağılmasının ardından Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını aldığı anda Sovyet kimliği yerine vatandaşlarına güç verecek yeni bir kimlik arayışına girdi. Vatandaşları geleceğe dair yeni bir umut ve inançla donatacak ve onları sarsılmaz bağlarla bağlı bir toplum olarak birleştirecek yeni ideoloji olarak ulus devlet anlayışı benimsendi.

* Prof. Dr. Yunus Emre Gürbüz, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

On dokuzuncu yüzyıldan beri pek çok ülkede Bir kurucu ulusa dayalı bu devlet anlayışı devlet ideolojisinin kaynağını oluşturmaktadır. Bu, diğer Sovyet sonrası cumhuriyetler için de geçerlidir. Her bir ülkede devlet ideolojisi, karşılaştıkları ve millet olarak aşmaya çalıştıkları sorunlar etrafında, farklı şekillenmiştir (Berger, 2007, 2010).

Azerbaycan'da günümüzde de varlığını koruyan devlet ideolojisi tarih eğitiminde Savaş ve on yıllarca çözilemeyen işgalin yarattığı sorunların etkisi olmuştur. 2020'de İkinci Karabağ Savaşı başlayana kadar ülkenin dörtte birinin işgal altında olması kanayan bir yara olarak belirleyiciliğini korumuştur. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne dayalı ulus-devlet ideolojisinin devlet için de vatandaşlar için de gereksinim duydukları dayanak olduğunu söylemek mümkündür. Mülteci olarak Gürcistan ve Ermenistan'dan gelenlerle Karabağ'dan zorla yerinden edilenlerin (internally displaced persons) yüksek oranı travmanın şiddetini daha da arttırmıştır.

Bugün Azerbaycan'da, ülkede ilk çağlardan beri diğer halklarla birlikte Türklerin yaşadığı vurgulanmaktadır. Kuzeydeki Azerbaycan Cumhuriyeti ve güneydeki İran Azerbaycan'ı ile bir bütün olan vatan tüm Azerbaycanlıların binlerce yıllık vatanıdır. Geçmişten beri orada yaşayan Türk ve Türk olmayan kavimler, dalga dalga gelen Türk göçleriyle kaynaşmış, işgalcilere karşı mücadelede bütünleşmiştir. Bu yaklaşımın aşağıda anlatıldığı gibi Sovyet dönemine dayanan kökleri vardır. Burada iki noktanın altını çizmek yerinde olur. Bir vatan olarak Azerbaycan topraklarına sahip çıkılması, buranın ilk çağlardan beri Azerbaycanlıların toprağı olduğu; ikincisiyse, ilk çağlardan beri Azerbaycan topraklarında Türklerin de var olduğu. Aşağıda anlatıldığı gibi Sovyet döneminin ilk yıllarında, diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi her bir Sovyet cumhuriyetinde yaşayan halkın geçmişi orada ilk çağlardan beri yaşayan halkların tarihi olarak kabul edilmiştir. Etnojenez tartışmaları içinde hangi dönemde o

cumhuriyete adını veren ulusun (titularulus) oluştuğu saptanmaya çalışılır. Azerbaycan'ın farkı ikinci noktada, yani Türklük olgusunun eskiliğinin kanıtlarla ortaya konmasındadır. Bu da aslında bağımsızlıktan sonra birdenbire ortaya çıkmamıştır; Sovyet döneminde, 1965'ten sonraki çalışmalara dayanmaktadır.

Azerbaycan topraklarında Türklerin olduğunun ortaya konması kritik bir meseledir. Ermenistan ile Sovyet döneminde mevcut olan toprak sorunları her iki taraftaki –buna üçüncü taraf olarak kısmen Gürcüler de eklenebilir- tarihçi, dilci ve arkeologların Güney Kafkasya'daki varlıklarını kadimleştirmek için kanıtlar bulmaya itmiştir. 1960'lar aynı zamanda Ermenistan'da milliyetçiliğin yükseldiği yıllardır.

Sınırları belli bir toprak parçasının geçmişinin vatan tarihi olarak benimsenmesi Avrupa'da modern devletlerin ortaya çıkmasıyla ilintilidir. Avrupa'da en azından Westphalia (Vestfalya) Anlaşmasından (1648) beri devletler için teritoryal (toprak) haklarının önemi artmıştır. Çünkü bu anlaşmayla devletler kendi toprakları üstünde egemenlik haklarını pekiştirmiştir. Aslında bu, Westphalia Anlaşmasından önce de vardı ancak devletler arası anlaşmalarla kabul edilmiş sınırlar içinde devletin egemenliğinin tanınması, oradaki halklara diğer devletlerin karışmasının önüne geçilmesi egemenlikle ilgili yeni bir durumdu.

On dokuzuncu yüzyılda milliyetçi kuramlar yükselişe geçip de Avrupa'da ulus-devletler kurulmaya başlandığında, hangi halkların bağımsız bir millet olarak devlete sahip olacakları da tartışma konusu olmaya başladı. “Ortak tarih, ortak dil, ortak din, ortak gelenekler ya da yaşam biçimi veya (daha genel olarak) ortak kültür”e sahip toplulukların millet olduğu genel olarak kabul görmüştü. Buna bir de aynı topraklarda yaşamak eklenince halkların “kendi kaderini tayin hakkı” meşrulaşmış oluyordu. Ancak toprakların “gerçek sahibi”nin

kim olduğu tartışmalı bir konuydu ve bir milletin yaşadığı toprakların “ulusal anavatan” (nationalhomeland) olduğunun kanıtlanması da gerekliydi (Simmons, 2016: 3, 101-102, 248).

Eski Sovyet ülkelerinde süreç farklı işlemiştir. SSCB içindeki Sovyet cumhuriyetlerinin sınırları ve statüleri yerli liderlerin de katıldığı, Moskova’da yapılan tartışmalarla belirlenmiştir. SSCB, bazı halklara topraklı federe bir cumhuriyet (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) olma hakkı tanıdıktan sonra o toprakların “vatan” olarak sahiplenilmesine dayalı bir tarihçilik anlayışı araştırmaların ve tarih anlayışının merkezine oturmuştur. Böylelikle, Azerbaycan dahil Sovyet cumhuriyetlerinde sınırları çizili belli bir toprak parçasının geçmişinin vatan tarihi olarak benimsenmesine dayalı bu anlayış teritoryal tarih olarak tanımlanmaktadır.¹

Bunun uygulamadaki sonucu, günümüzdeki sınırların, başta tarih ve etnografya olmak üzere bir ulusun kimliğinin anlaşılması için yapılacak çalışmaların coğrafi sınırlarını belirlemesidir. Ancak bu “sınırlama”nın tüm SSCB cumhuriyetleri için geçerli olmadığını da belirtmeli. Azerbaycan SSC’de tarih çalışmalarında İran Azerbaycan’ı da ele alınmaktadır (Gülbüz, 2022: 505-506). Ayrıca Kırgız SSC’de de sadece günümüz Kırgızistan’ı değil Kırgızlar Kırgızistan’a gelmeden önce, Yenisey Kırgızlarının tarihi de resmi tarihin araştırma alanına dahil edilmiştir (Camgerçinov, 1970; Gülbüz, 2022: 489, 501-504).

Teritoryal tarih (toprak tarihi) ya da vatan tarihi anlayışının sahiplenilmesini sadece Moskova politikalarının bir sonucu olarak görmek, Azerbaycan halkının varlığını hiçe saymak olur. Bu

1 Teritoryal tarihçilik, sadece SSCB’ye özgü değildir. Dünya genelinde pek çok ülke etnik tarih değil teritoryal tarihi benimsemiştir. Örneğin Fransa’da ülkeye adını veren ve bir Germen kavmi olan Frankların tarihi değil de ilk çağlardan günümüze Fransa topraklarında yaşananlar anlatılır. Bu, Almanya, İtalya, İspanya ya da Anglo-Sakson ve Norman göçleriyle tarihi şekillenmiş Birleşik Krallık için de geçerlidir.

tarih anlayışının benimsenmesi iç dinamiklerin, yani Ermenistan ile olan sorunların da rolü vardır (Gürbüz, 2014a: 51-52). Bu dürtüyle bilim insanları Azerbaycan'ın gerçek sahipleri olduklarını, yani Azerbaycan'da Türklerin varlığı ve diğer yerli halkların Ermenilerle bağının olmadığını kanıtlayacak belgeleri araştırmış ve ortaya koymuşlardır. O sayede vatan tarihi anlayışı SSCB dağıldıktan sonra zayıflamamış, (Birinci) Karabağ Savaşının doğurduğu sorunlarla daha da kritik hale gelmiştir. Güncel bir meselenin tarihi kanıtlarla çözülmesini gerekiyordu. Her iki ülke de hem dünyaya hem de – belki daha da öncelikli olarak – kendi vatandaşlarının tartışmalı toprakların “kendi” toprakları olduğunu, atalarının zamanından beri o topraklarda yaşadıklarını ve bu nedenle bugün meşru hak sahipleri olduklarını kanıtlama ihtiyacındaydı.

1994'te biten Birinci Karabağ Savaşının ardından yerinden yurdundan edilmiş insanlara umut vermek, o topraktaki işgalin sona ermesi için vatandaşların orayı vatan kabul etmelerini sağlayacak bir ulusal bilincin verilmesi şarttı. Uzun yıllar süren işgal nedeniyle sorun kronikleşmiş ve toplumsal hafızada derinleşmiştir. Bu süreçte ulusal kimlik oluşturulurken devlet açısından sadece toplumsal huzursuzluğu tedavi etmek için değil, aynı zamanda vatan müdafaasının öneminin anlaşılması gerekiyordu. Yeni kuşakların atalardan miras kalmış toprakları savunması, bu yolda verilecek şehitlerin yüce bir yolda hayatlarını uluslarına armağan ettiklerinin her vatandaş tarafından içtenlikle benimsenmesi lazımdı. Tarih eğitimi bu bilincin verilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Vatanın ezelden beri Türk yurdu olduğunun belgelerle kanıtlanması tarih bilinci, tarih eğitimi ve ulusal kimliğin en kritik unsurlarıdır.

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'da tarih yazımıyla ilgili yaklaşımları Fuat Hacısalihoglu üçe ayırmaktadır: Birinci yaklaşıma göre Türklerin anavatanı Altaylar değil Azerbaycan'dır; ikinci görüş,

Türklerin on birinci yüzyılda Selçuklularla Azerbaycan'a geldiklerini öne sürer, üçüncü görüşe göreyse Türkler Azerbaycan'a Altaylardan gelmiş olmakla birlikte ilk göç MÖ 3. binyıla kadar gitmektedir. Bu tezler arasında ikincisi Ermenilerin toprak iddiaları karşısında en zayıf olanıdır (Salihoğlu, 188-189).

Bu yaklaşımlar ilk ikisi bağımsızlıktan sonra Azerbaycan tarih eğitiminde yansımaları göstermektedir. 1992 sonrasında Azerbaycan'da basılan tarih ders kitaplarında öne çıkan konular arasında tüm Azerbaycan'ın kadim Türk yurdu olduğu, Karabağ'daki Ermenilerin aslında Ermeniler tarafından asimile edilmiş yerli Albanlar oldukları, Azerbaycan Türklüğünün etnojenezi öne çıkmaktadır. Günümüzdeki Azerbaycan Türklüğünün kimlik meselesini anlamak için bunlara göz atmak yerinde olacaktır. Bunun içinse Ulusal kimliğin nasıl şekillendiği ve genç kuşakların nasıl yetiştiği hakkında tarih ders kitapları önemli bulgular sunmaktadır.

Azerbaycan'da ders kitapları Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Rusça ve Gürcüce olarak basılarak ücretsiz olarak öğrencilere dağıtılmaktadır. Tarih eğitimi beşinci sınıfta ve ilk çağlardan günümüze kadarki gelişmeleri özetleyen "Azerbaycan Tarihi" kitabıyla başlamaktadır (Şükürov vd., 2024). Tarih eğitimi altıncı sınıfta "Azerbaycan Tarihi" ve "Genel Tarih" (Ümumitarix) olarak ayrılmakta ve öğrenciler vatan tarihiyle birlikte dünya tarihini de kapsamlı bir şekilde öğrenmektedir. Her iki tarih dersinde de altıncı sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar ilk çağlardan günümüze (2024) uzanan tarih konuları işlenmekte (Əliyev, Atababa vd., 2022; Mahmudlu vd., 2018; Mahmudlu vd., 2023; Şükürov vd., 2024); onuncu ve on birinci sınıflarda yine ilk çağlardan günümüze konular tekrarlanmaktadır (Əliyev, Ağalarov vd., 2022; Ağalarov vd., 2023). Burada altıncı sınıftan dokuzuncu sınıfa kadarki "Azerbaycan Tarihi" (Azərbaycantarixi) ders kitaplarının

Azerbaycan Türkçesi'ndeki son baskıları incelenmiştir.² Tarihin iki ayrı derste kapsamlı bir müfredatla öğretilmesi ve günümüze kadarki süreci kapsaması Orta Asya Türk cumhuriyetleri için de geçerlidir ve yeni kimlik inşasında tarihe verilen önemi yansıtmaktadır.

Bu araştırmada öncelikle Karabağ sorununun ülke siyasetine etkisi hakkında bilgi verilecek; ardından tarih ders kitaplarında, yukarıda değinilen kimlikle ilgili kritik konular ele alınarak Azerbaycan'da gençlerin bunları nasıl öğrendiği örneklenerek, Azerbaycan kimliğinin temel unsurları gösterilecektir.

1. Karabağ Sorunu

1988 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçası olan Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC'de Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında Karabağ'da çıkan çatışmanın önlenemeyerek savaşa doğru ilerlemesi SSCB'nin artık kontrolü kaybettiğinin göstergelerinden biriydi (de Waal, 2003: 26-28, 123-124).

Karabağ sorunu, Sovyet dönemi boyunca zaman zaman gündeme gelmiş, en sonunda SSCB'nin zayıfladığı son yıllarında patlamıştır. Sorunun özünde özerk bölge statüsündeki Karabağ'ın Bakü'ye mi, Erivan'a mı bağlı olacağı yatmaktaydı. Karabağ, Azerbaycan toprakları içinde, Azerbaycan Türkleri açısından tarihi ve kültürel olarak değerli ama nüfusunun çoğunluğunun Ermeni olduğu (veya Ermenileştirildiği) bir bölgeydi. Azerbaycan'ın geleneksel müziği, şairlerinin bir kısmı, Karabağ'daki, 1992'ye kadar Azerbaycan Türklerinin çoğunlukta olduğu Şuşa şehrindeydi. Türklerin egemenliğindeki Karabağ Hanlığı'nın başkenti olan Şuşa, on dokuzuncu yüzyılda Bakü'den de önemli hale gelerek, Azerbaycan

2 İkili anlama gelebilecek sözcüklerle karşılaştırıldığında kontrol için Azerbaycan Türkçesi'nin yanında Rusça baskılardaki çevirilerle karşılaştırma yapılmıştır.

kültürünün merkezi olmuştur. 1919-1920'deki Paris Barış konferansı sırasında Karabağ'ın yönetimi Azerbaycan Türklerine bırakılmış, 1918-1921'de Kafkaslar'da hakimiyet kuran Bolşevikler de bunu devam ettirmiştir. Bolşeviklerin Kafkas Bürosu (KavBuro) 7 Temmuz 1921'de kendi işlerinde yaptıkları oylamada bölgeyi Azerbaycan SSC'ye bağlama kararı almıştır. İki yıl sonra 7 Temmuz 1923'te sınırlar çizilirken alınan bir kararla Azerbaycan SSC içinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) oluşturulmuş ve yine Bakü'ye bağlanmıştır. 1924'te DKÖB'de Ermenice; devlet işleri, mahkeme ve eğitim dili olarak ilan edilmiştir (Broes, 2019: 24-25).

Stalin döneminde parti içinde yükselen Ermenilerin etkisiyle 1940'ların ortalarında bölgede Ermenicenin önemi artırılmış ve Erivan ile ilişkiler güçlenmiştir. 1945'te Ermeni Komünist Partisi'nin başındaki G. Harutuinov Karabağ'ın Ermenistan SSC'ye bağlanması için Stalin'e mektup yazmıştır (de Waal, 2003: 138). Talep kabul görmese de Stalin'in ölümünden sonra da Erivan'ın etkisi artmaya devam etmiştir. 1965 ve 1966'da bölgenin Ermenistan SSC'ye bağlanması için Erivan'da imza kampanyası başlatılmıştır (Bolukbasi, 2011: 78; de Waal, 2003: 138). Bu çabalar, Haydar Aliyev'in SSCB Birinci Sekreteri olmasıyla (1969-1982) sekteye uğramış ve 1974'te Aliyev'in etkisiyle DKÖB Birinci Sekreteri'nin değiştirilmesinin ardından 14 yıllığına sönümlenmiştir. SSCB Genel Sekreteri Gorbaçov'un 1986'da başlattığı glasnost (şeffaflık) politikasının ardından ayrılıkçıların faaliyetleri de tırmanmıştır. Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Ermeni kökenli Abel Aganbegyan Paris'teki Ermeni diasporasıyla görüştüğünde birleşmeyi desteklediğini ifade etmiştir. 1988 Şubat'ında Erivan'da Ermeniler DKÖB'nin Ermenistan SSC ile birleşmesi için gösterilere girişince; buna karşı Bakü'de protestolar başlamıştır. Bahtiyar Vahabzade ve tarihçi Süleyman Aliyarov (Aliyarlı) bir açık mektup yayımlayarak Karabağ'ın tarihte hep Azerbaycan toprağı olduğunu savunmuşlardır. Tırmanan

gerilim çatışmaları tetiklemiş, 1991 sonundaysa çatışmalar savaşa dönüşmüştür (Bolukbasi, 2011: 77-85).

Çatışmaların karşılıklı savaşa dönüşmesi 1991 yılı ağustos sonunda başlayan, SSCB'nin dağılma sürecinde gerçekleşmiştir. 2 Eylül 1991'de Stepanakert'teki (Hankendi) DKÖB Meclisi bağımsızlığını ilan etmiştir (Justice, 2020). 13 Ekim 1991'de Karabağ'ın başkentinde birleşme yanlısı Ermeni mitingleri başlamış, yine Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin çoğunlukta olduğu Şuşa şehrinde buna karşı mitingler gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan bu ortamda, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Hemen iki gün sonra, 20 Ekim'de Stepanakert'teki (Hankendi) DKÖB Meclisi Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesi kararını almıştır (de Waal, 2003: 10-11). Azerbaycan Cumhuriyeti, 23 Kasım 1991'de, Karabağ'daki egemenliğini korumak için özerklik statüsünü lağvetmiş, karşı saldırı hazırlıklarına başlamıştır. 25-26 Şubat 1992'de Ermeni ve Rus birlikleri stratejik bir konumdaki Hocalı köyüne girerek 613'ten fazla sivil Azerbaycan vatandaşını katletmiştir (Justice, 2020). Bu soykırım Azerbaycan'da ve dünyada infial büyük uyandırmış; Bakü'de artan protestolar karşısında Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov istifa etmek zorunda kalmıştır. Ülkedeki güç, protestolar sırasında desteği artan Ebulfez Elçibey önderliğindeki Halk Cephesine geçmiş, ancak siyasi iktidar boşlukta kalmıştır. Azerbaycan, siyasi karışıklık girdabı içindeyken Karabağ'da toprak kaybetmeye devam etmekteydi. Şuşa'nın düşmesinin ardından 14 Mayıs'ta Muttalibov Meclis'e geri dönmüştür. Bunun karşısında, protestolar sırasında güçlenmiş bir hareket olan Halk Cephesi 15 Mayıs'ta Meclis'e saldırıda bulunarak iktidarı almıştır. 7 Haziran'daki cumhurbaşkanlığı seçimleriyle iktidar resmen Halk Cephesi'ne ve Elçibey'e geçmiştir (Cornell, 2011: 61-65).

Ne var ki, ikinci Cumhurbaşkanı Elçibey'in çabaları da sonuç getirmemiş, cephede birbiri ardına yenilgiler alınmaya, Karabağ'dan ve

Ermenistan'dan kaçan Azerbaycan Türklerinin sayısı artmaya devam etmiştir. 1993'te deneyimli bir siyasetçi olan Haydar Aliyev cumhurbaşkanlığı görevini devralmıştır. Haydar Aliyev, 1969-1987 yılları arasında SSCB'nin en üst düzey yöneticileri arasında yer almış, SSCB'de "ikinci adam" olarak tanınmaya başlamıştı. Gorbaçov dönemindeki kadro değişikliği sırasında konumunu kaybetse de 1990-1993 yılları arasında Bakü'ye bağlı Nahçıvan Özerk Bölgesinin idaresini ele almış, Haziran 1993'te deneyimli bir siyasetçi olarak sorunları çözmesi için Bakü'ye davet edilmiştir (Cornell, 2011: 66, 77-78). Karabağ'da girilen bir karşı saldırı denemesinin ardından Azerbaycan bu şartlarda başarı şansının çok düşük olduğu görülünce, gerçekçi politikalarla Azerbaycan'da istikrarın sağlanması ve ülkenin ekonomik ve askeri olarak güçlendirilmesi yönünde politikalara geçilmiştir. Azerbaycan kendi iç siyaseti istikrarla birlikte, gaz ile petrol ihracatıyla ekonomisini düzeltme ve ordusunu güçlendirmeyi öncelikleri arasına almıştır. 2003'te Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in vefatının ardından yapılan seçimle Cumhurbaşkanlığı görevini devralan İlham Aliyev de istikrar içinde güçlenmeye dayalı politikayı sürdürmüştür.

Savaş, Ermenilerin işgal ettiği Karabağ ve onun çevresindeki topraklarda 30 bin kadar insanın ölümüne, 700 binden fazla kişinin yerinden edilerek bölgenin etnik temizliğine sebep olmuştur. Bunun genç Azerbaycan Cumhuriyeti'nin vatandaşlarının üstünde çok yıkıcı etkisi olmuştur. (Yavuz, Gunter: 2023: 67-68). 1994'te savaşın bitiminden günümüze kadar Karabağ sorunu işgal ve yerinden yurdundan edilmiş insanlar nedeniyle Azerbaycan için güncelliğini korumuştur. 1995 yılındaki bir Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi raporuna göre Azerbaycan nüfusunun yüzde 10-15'i mülteci veya yerinden edilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu ise yedi milyonluk bir nüfus içinde 900 bin kişiye denk gelmekteydi (Assembly, 1995). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) Şubat 2024'te yayınladığı raporda yerinden edilmiş kişilerin sayısı

658.793 olarak kayıtlarda yer almaktadır. (UNHCR, 2024). Dolayısıyla sorun uzun yıllar önemini korumuştur.³

Sorunun çözümü için 1992'de Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Örgütü (AGİT) altında Minsk Grubu oluşturulmuştur. Azerbaycan, uzun yıllar boyunca barışçıl yollarla Karabağ ve Doğu Zengezur'daki⁴ Azerbaycan topraklarının geri iadesi için müzakere etmiş, ancak sonuç alamamıştır. Bunda ABD, Rusya ve Fransa'nın sorunun çözümü yerine mevcut durumun korunmasından yana olmasının payı vardır. Yavuz ve Gunter'in aktardığına göre, ABD istihbaratı İlham Aliyev'in bir savaş tehlikesini göze alamayacağı değerlendirmesini yapıyordu (Yavuz, Gunter, 2023: 154).

5 Ağustos 2019 tarihinde Karabağ'da yapılan Yedinci Pan-Ermeni Olimpiyat Oyunlarının açılış konuşmasında Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan "Artsak Ermenistan"dır sözleriyle sorunun birleşmeyle çözüleceğini ilan etmiş ve kitleler de ona "miatsum" (birleşme) sloganlarıyla karşılık vermiştir (Prime Minister, 2019; Eurasianet, 2019). Dünya Covid-19 pandemisiyle meşgulken, 2020'in Temmuz'unda Ermeni saldırılarıyla Karabağ'da tekrar silahlı çatışmalar başladı. Döer gün süren çatışmaların ardından Ermenilerin saldırısı püskürtülmüştür. Bu olay, bugün Azerbaycan'da İkinci Karabağ Savaşının başlamasına yol açan en önemli olay olarak kabul edilmektedir (Paşasoy, 2022; Azertac, 2023).

Ancak Azerbaycan açısından konu kapanmış değildi. Barış görüşmelerinden sonuç alınamıyordu. Öte yandan uluslararası arenada

3 İkinci Karabağ Savaşı geri dönüş olanağı doğursa da mayın gibi sorunlar karşısında eğitim verilmesi ve bölgenin yeniden inşası gibi sorunlar geri dönüşü geciktirmektedir. Bazı yerleşimler tamamen yıkıldığından yeniden inşa süreci zaman alacaktır.

4 Doğu Zengezur: Karabağ ile Ermenistan arasındaki Azerbaycan'a ait olan bölge. Savaşın başlangıcından beri bu bölge de işgal altındaydı. İkinci Karabağ Savaşında burası da kurtarıldı.

bir karşı saldırıyla işgalin sona erdirilmesi için uygun koşullar oluşmuştu. Son yılda Azerbaycan ekonomisini güçlendirmiş, askeri eksiklerini tamamlamış ve güçlü diplomatik ilişkiler kurmuştu. Ayrıca, Batıya yakınlaşan Ermenistan ile Rusya'nın ilişkilerinin bozulması, petrolünün önemli bir kısmını Azerbaycan'dan alan ve düşmanı İran'a karşı Azerbaycan'a destek sunan İsrail'in gelişmiş askeri donanım desteği, kardeş ülke Türkiye'nin her zamanki desteği, Azerbaycan'a beklenen karşı saldırı için gerekli koşulları sunuyordu.

Böylelikle gerekli diplomatik görüşmeler yapıldıktan sonra, 27 Eylül 2020'de İkinci Karabağ Savaşı başlatılmıştır. Azerbaycan, 10 Kasım'a kadar süren, 44 günlük savaşla işgal altındaki toprakları kurtarmayı başarmıştır. 9 Kasım 2020'de, 10 Kasım 2020'den itibaren geçerli olmak Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya devlet başkanları tarafından imzalanmıştır (President, 2020).

Ne var ki, Karabağ'daki sorunlar bu savaşla da bitmemiş, Ermenistan'daki protestolar, hükümet üstünde artan baskı ve sınırdaki taciz atışları, çatışmalarla 2023'e kadar devam etmiştir. Azerbaycan, sorunun tamamen çözüldüğü tarih olarak 20 Ekim 2023'i kabul etmektedir ve bu tarih 19 Eylül 2024'te yayınlanan bir cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Egemenlik Günü" ilan edilmiştir (President, 2024). Kararnamede Azerbaycan açısından süreci sonlandıran gelişme şu şekilde ifade edilmektedir:

Azerbaycan'ın Karabağ ekonomik bölgesinde gerçekleştirilen büyük çaplı provokasyonların önlenmesi, Ermeni silahlı kuvvetlerinin kalıntılarının silahsızlandırılması ve topraklarımızdan uzaklaştırılması, anayasal düzeni yeniden tesis etmek amacıyla 19 Eylül 2023'te terörle mücadele operasyonu başlatıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu bölgelerdeki yapısı. Sadece 23 saat süren ve 20 Eylül'de sona eren operasyon sonucunda cesur Azerbaycan

Ordusu, kendisine verilen tüm görevleri yüksek profesyonellik ile yerine getirdi. Böylece bir sonraki parlak Zafer sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliği tamamen yeniden sağlandı. Bugün Azerbaycan halkının hayatında müstesna bir öneme sahip olan şanlı Zafer sayesinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bayrağı, egemenliğimizin tesis edildiği tüm topraklarda görkemli bir şekilde dalgalanmaktadır (President, 2024).

Karabağ sorunu bugün Azerbaycan'ın zaferiyle çözülmüş olsa da buranın kadim Türk yurdu olduğu tezi cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi önemini korumaya devam edecektir. 1960'lardan 1990'lara eserleriyle Azerbaycan tarihçiliğinde kendi güçlü bir yer edinen Ziya Bünyadov ve yukarıda anılan tarihçi Süleyman Aliyarov (Aliyarlı) bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın ulusal tarih anlayışının şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Karabağ dahil Azerbaycan topraklarında antik çağlardan beri yerel boylarla birlikte Türklerin de yaşadığı onların ortaya koyduğu en önemli iddialardandır (Bünyadov, 2007 [1994]; Aliyarlı, 2009 [1996]). Aşağıda buna değinilecektir.

2. Azerbaycan Türklüğünün Etnojenezi ve Kadim Türk Yurdu Olarak Azerbaycan

Sovyet cumhuriyetlerinde her bir ulusun ne zaman bir ulus olarak ortaya çıktığının tespiti tarihçiler için önemli bir çalışma alanı oluşturunuyordu. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da geliştirilen bir kavram olan etnojenez (ethnogenesis), bir etnik topluluğun (ethnos) doğuşunu (genesis) tanımlamak için ortaya atılmıştır. Etnojenez çalışmaları çerçevesinde belli bir ulusun hangi tarihsel süreçlerden geçerek ortaya çıktığı, aşamalar içindeki sürecin ne zaman tamamlandığı araştırılır (Kozlov, 1974).⁵ SSCB'de yapılan çalışmalarda bir halkın

5 SSCB döneminde yapılan etnojenez çalışmalarıyla ilgili eleştirel yaklaşımlar ve sonrasındaki gelişmeler için bkz: Roosens, 1989; Gillet, 2006.

kendine ait bir cumhuriyete veya bir özerk bölgeye sahip olması ya da bu aşamaya henüz gelmemiş olması bu tespitlere bağlıydı. Sınıflandırmaya göre halklara verilen siyasi özerklikle birlikte (Moskova'ya bağlı) kendi yönetimine sahip olmanın yanında kendi dilinde eğitim, opera, bale, tiyatro sinema, bilimler akademisi gibi pek çok hak da elde ediliyordu (Mart'in, 2001;10-14). Bu sınıflandırmanın her zaman bilimsel kriterlere bağlı olmadığını söylemek mümkündür; örneğin Tataristan ve Başkurdistan gibi bazı cumhuriyetler sadece Rusya SFSC'ye bağlı özerk cumhuriyet statüsü almışlardır.

Bugün Azerbaycan'ın olduğu bölgedeki aydınlar arasında milliyetçilik, Rusya İmparatorluğu yönetiminde oldukları dönemde, yirminci yüzyılın başında görülmeye başlamıştır. Rusya'yı sarsan 1905 Devrimi sırasında Güney Kafkasya'da Ermeniler ve Müslümanlar arasında çatışmalar çıkmış ve Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) gibi milliyetçilerin çıkmasına, ilk örgütlenmelerin oluşmasına ve Türklük düşüncesinin aydınlar arsında yayılmasına sebep olmuştur (Valiyev, 2020: 10). Kimlik üstüne yapılan çalışmalar Azerbaycan'da Sovyet döneminde çoğalmış ve Azerbaycanlıların hangi süreçlerden geçerek bir ulus olarak ortaya çıktığı üstüne yoğunlaşmıştır. 1921-1923'te M.H. Vəliyev, Azerbaycanlıların kökeninin "Türk halkları (Hun, Hazar, Alan, Peçenek, Selçuk, Türkmen vs.) ile onlarla yan yana [yaşayan] Türk olmayan halkların (Arap, Kürt, Tat, Talış, Ermeni, Gürcü, Yahudi vs.) vardır ve bunların zamanla tek bir halk olarak kaynaşmasıyla Azerbaycan Türkleri ortaya çıkmıştır (Bünyadov, Yusifov, 2007: 239). Yine bu dönemde, 1924 yılında Cihangir Zeyneloğlu da yayımladığı "Muhtasar Azerbaycan Tarihi" adlı kitapta Azerbaycan Türklerinin Kafkasya'da çok eski tarihlerden beri yaşadığını, Azerbaycan'a zamanla Hunlar ve diğer Türk boylarının hâkim olduğunu yazmıştır (Turan, 2014: 273).

Ancak 1930'lerde Azerbaycanlıların kökeni meselesinde siyasetin etkisiyle soy bağı kökenden ayrılmıştır (Bünyadov, Yusifov, 2007: 238). Bu dönemde Azerbaycan'da arkeologlar, tarihçiler ve dilcilerin çalışmalarıyla toplanan sınırlı bilgilerle Azerbaycanlılarının yerli (otokton) halk oldukları iddiasını ortaya atılmıştır. 1932'de kitaplarını yayımlayan Alekperov ve Vartapetov'a göre aynı bölgede bir arada yaşayan halklar zamanla kaynaşarak bir etnos oluştururlar; dolayısıyla Azerbaycanlıların ve Ermenilerin kökleri için Altaylara ya da Van Gölüne bakmaya gerek yoktur. Her ikisinin de kökeni Karabağ'dadır ve aynı kültürü paylaşmaktadırlar (Shnirelman, 2001: 99). Bu görüş, Azerbaycan halkının Selçuklu göçü sonucunda Türkleşmesiyle şekillendiği iddiasına karşı Azerbaycan kültürünün Selçuklular gelmeden zaten oluştuğunu iddia eder.⁶

"Azerbaycan Türklüğü" yerine "Azerbaycanlı" teriminin kullanılmasında görüldüğü gibi, SSCB'nin ilk yıllarındakinden farklı olarak Türklük artık bir tehdit olarak görülmektedir (Turan, 2014: 273-274). 1939'da bir Moskova'daki bir kongrede Azerbaycan halkı Türklükten ayrılırken, Azerbaycanlıların antik çağlarda oluşmuş kadim bir halk olduğu, sonraki göçlerin onu etkilemediği görüşünü temel alan bir Azerbaycan tarihi taslağı yazılmıştır. Ancak bu taslak çok eleştirilmiştir. 1941'de yayımlanan ilk Azerbaycan tarihi kitabında Azerbaycanlılık Türklükten ayrılırken Azerbaycan'ın uzak geçmişi Medlere bağlanır. Medler dönemindeki kültür, Perslere karşı kahramanca savaşan Medler öne çıkarılır. Böylece sadece Türk değil İran (Pers) tarihiyle de araya mesafe konur. Azerbaycan halkı Medler, Albanlar ve Kaspilerin ortak düşmanlara karşı birleşmesiyle meydana

6 Bugün bağımsız Türk cumhuriyetlerinde bugün tarih eğitiminde Selçuklulara nasıl yer verildiği hakkında bir değerlendirme için bkz.: Gürbüz, 2014b. Sovyet sonrası Türk cumhuriyetlerinde ortak Türk soyunun tarihine dayalı bir etnik tarih anlayışı yoktur; onun yerine teritoryal tarih yazımı uygulanır. Ancak Türkiye'den Kırgızistan'a kadar uzanan topraklarda egemenlik kurmuş, günümüzdeki bağımsız Türk devletlerinin tümünün teritoryal tarihi içinde kendine yer bulabilecek bir devlet de vardır: Selçuklular. Referans verilen metin bu durumla ilgili saptamalar yapmayı denemektedir.

gelmiştir. (Yılmaz, 2013: 531-532). Türklük ve İranlılık bağının koparılması, bunun yerine yerliliğin vurgulanmasının politik olarak üç önemli sonucu vardır: pan-Türkizmtehdidinin ortadan kaldırılması, ortak mezhep (Şiilik), Türklük veya ortak köken gibi potansiyel veya reel bağlar üstünden İran'a duyulabilecek yakınlık ve Güney Kafkasya halkları arasında düşmanlıkların unutulması "halkların kardeşliği"nin tesis edilmesi.

Bu Azerbaycan halkının yerli (otokton) olduğu iddiasında Medlerin çıkarılıp tekrar Türklüğün eklenmesinde Ziya Bünyadov'un (1921-1997) büyük rolü olmuş ve çalışmalarında Azerbaycan'ın kadim Türk yurdu olduğu tezini işlemiştir. Bünyadov, Azerbaycan'ın antik çağlardaki tarihi üstüne çalışırken Albaniya Devletinin önemi ne vurgu yapmıştır. İlk kitabı doktora tezi olan, Arapların (Hilafet) seferleri ve Albaniya Devletinin yıkılışını kapsayan yedinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasındaki Azerbaycan üstünedir (Bünyadov, 2007 [1965]). Erken Orta Çağ uzmanı olan Bünyadov burada Azerbaycan halkıyla Albanlar arasında bağ kurmuştur ki bu Azerbaycan tarihçiliği üstünde günümüze kadar devam eden kalıcı bir iz bırakmıştır. Bünyadov, Azerbaycanlıların etnojenezini de Albanlara bağlamış ve etnojenez için aynı topraklarda yaşayıp, aynı kültürü paylaşmanın belirleyici olduğu (dil değil) görüşünü savunmuştur. Ancak asıl önemi, Arap kaynaklarına dayanarak Azerbaycan'da "Arap istilası" devrinde Türklerin olduğunu göstermesi ve hatta henüz Sasaniler döneminde Türkleşme sürecinin gerçekleştiği tezini ortaya atmasıdır (Bünyadov, 2007; Bünyadov, Yusifov, 2007: 239).

Bünyadov 1965'te yayınladığı kitabında "VIII-IX Asırlarda Azerbaycan'da Etnojenez Problemi" adlı özel bir alt başlık altında düşüncelerini açık ve kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Aslında kitaptaki bu bölümün büyük kısmı Arapların⁷ işgalinden sonra

7 Kitapta özne olarak "Hilafet" değil "Araplar" kullanılmıştır.

Azerbaycan'a göç ettirilen Araplarla ilgili gelişmelerden söz edilmektedir (Bünyadov, 2007: 189-203). Ancak bu bölümün can alıcı kısmı, Azerbaycan'a Selçuklu Türkleri gelmeden çok önce orada Türklerin yaşadığının anlatıldığı son üç sayfalık kısmıdır. Arapların bölgeye göç ettirilmesine karşın Azerbaycan'ın Araplaşmaması burada güçlü bir Türk varlığı olmasına ve nihayetinde Arapların Türkler arasında erimesine bağlanmaktadır. Bölümün son cümlesi de bunu ifade eder: "Azerbaycan'da Arapların yerli Türklerle Emeviler devrinde başlayan asimilasyonu Abbasi Hilafetinde daha da güçlendi" (Bünyadov, 2007: 200-203).

Bünyadov'un aktardığı bir Ermeni kaynağına göre dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Güney Kafkaslarda Hunlar ve diğer Türkler mevcuttu. Beşinci yüzyılda çok büyük bir kavim halinde Türkler (Hunlar) Azerbaycan'a yerleşmiştir. 576'da Azerbaycan'a büyük miktarda Sabir Hun'u gelmiştir (Bünyadov, 2007: 200). Daha sonra bir Türk devleti olan Hazar Hanlığı döneminde de Azerbaycan'a Türk göçleri devam etmiştir (Bünyadov, 2007: 201-202). Dolayısıyla Azerbaycan'ın Türkleşmesi Araplar gelmeden çok önce başlamış oluyor. Bünyadov, Arap kaynaklarını da kullanarak Türklerin varlığını ortaya koymaktadır. Emevi Halifesi Muaviye'nin "Türkler ve Azerbaycan ne demektir?" diye sorduğu Abid, ona: "Azerbaycan kadimden beri Türklerin yaşadığı ülkedir" yanıtını vermiştir (Bünyadov, 2007: 203).

Böylece Azerbaycan halkının yerli (otokton) olduğu iddiasına Bünyadov, kullandığı Arapça ve Ermenice kaynaklardan derlediği bilgilerle Türklüğü eklemiştir. Bugün de geçerli olan Azerbaycan halkının kadim bir halk olduğu ve Türklüğün de içinde mevcut olduğu, göçlerle gittikçe yoğunlaştığı yaklaşımının kökleri burada görülebilmektedir.

Bünyadov ile Y.B. Yusipov'un baş editörlüğünde bağımsızlıktan sonra üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmak üzere basılan "Azerbaycan Tarihi: En Eski Zamanlardan XX Yüzyıla dek" adlı kitap 1965'ten günümüze gelişen Azerbaycan'ın Türklüğü yaklaşımını "Azerbaycan Halkının Teşekkülü" bölümünde şu şekilde ifade etmektedir:

MÖ üçüncü ve birinci binyıllar arasında Azerbaycan'da artık Türk etnosları yaşıyordu. Bu devirde Azerbaycan topraklarında Türk etnoslarının diline mahsus toponimler (yer adları) ve şahıs adları meydana gelmiştir. Bu, göstermektedir ki, kadim Azerbaycan'da proto-Türk etnoslar yaşamış ve genel Türk leksikası esasında antro-nim ve toponimler⁸ meydana gelmiştir (Bünyadov, Yusipov, 2007 [1994]: 241).

İlk göçlerin ardından MÖ sekizinci yüzyılın ikinci ve yedinci yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan'a Türk kavimleri olan Kimmer, İskit ve Sakların, ikinci ve beşinci yüzyıllarda Hunların ve on bir, on ikinci yüzyıllarda Selçukluların gelerek yerli Türklerle karıştıkları belirtiliyor (Bünyadov, Yusipov, 2007: 242)

Yine bağımsızlığın ilk yıllarında Süleyman Əliyev tarafından Bakü Devlet Üniversitesi için yazılan "Azerbaycan Tarihi: Uzak Geçmişten 1870'lere kadar" adlı kitapta elli sayfalık yedinci bölüm etno-jenez meselesine ayrılmıştır. Bölüm şu cümleyle başlamaktadır:

Dünyanın birçok ülkesi gibi Azerbaycan da tarihi olarak çok uluslu bir memleketdir. Burada uzak geçmişten itibaren Kafkas-İber dillerinde konuşan (Udinler, Lezginler vb.) ve İran dilli (Tatlar, Talışlar

8 Yer adlarının (toponim) etimolojik analizini yaparak Azerbaycan'daki Türk varlığının eskiliğini kanıtlamaya girişen eserler bağımsızlık sonrasında çoğalmıştır, bkz.: Bayramov, 2002.

vb.) topluluklar çoğunlukta olan Türk soylu bir halk ile yan yana ve birlikte yaşamıştır (Əliyarlı, 2009: 156).

Əliyarlı'nın etnojenez üstüne yazdığı uzun bölüm ilk çağlardan, Türklerin Sümerlerle bağlarından başlayarak pek çok kavme değişmektedir. Sovyet döneminde ve sonrasında Azerbaycan ile Türkiye'de tarih, arkeoloji ve dil üstüne yapılan çalışmalardan yararlanarak Türklüğün ve uygarlığının eskiliği, Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Ön Asya, Akdeniz ve Karadeniz'de ilk çağlardan beri Türklerin olduğu açıklanmaktadır.

Azerbaycan'da bağımsızlıktan sonra resmi tarih yaklaşımı olarak kendine yer bulan, Azerbaycan'ın kadim Türk yurdu olduğu görüşü günümüzde tarih ders kitaplarında şu şekilde özetlenmektedir.

Halkımızın şekillenmesinde önemli aşama: Erken Orta Çağda ülkemize birbiri ardına kitlesel olarak akın eden Türk boyları daha önceden Azerbaycan'da yaşayan Türk boylarıyla kaynaşıp karıştılar. Türk dili bütün Azerbaycan ahalisi için tek iletişim aracı haline geldi, dil birliği oluştu. Tek halkın oluşması süreci hızlandı (Mahmudlu vd., 2018: 10)

“İlginç bilgi” işaretiyle bu durum bir kutu içinde öğrencilerin şu şekilde dikkatine sunulmaktadır:

Erken Orta Çağda Hun, Basil, Bulgar, Sabir, Hazar ve diğer Türk boyları Derbend Geçidinden güneye sefer ederek Azerbaycan topraklarında yerleştiler. Sonraki yüzyıllarda ülkemizde geçmişten beri yaşamakta olan yerli Türk boyları ile kaynaşıp karıştılar (Mahmudlu vd., 2018: 10).

Konunun hemen ardından gelen paragraflarda Azerbaycan'ın erken Orta Çağda “kuzeyi ve güneyiyle tek devlet”, yani bugünkü

Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran Azerbaycan'ı olarak bütünleştiği, “etnik ve kültürel birliğin” ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Bunda işgalcilere karşı ortak verilen mücadelenin ve Azerbaycan'ı “askeri ve siyasi güce dönüştüren çok sayıdaki Türk kavminin rolü olduğu belirtilmektedir. Arap kaynaklarına değinilerek yedinci yüzyılın ortalarında bölgeye gelen Arap ordusunun “Azerbaycan topraklarında toplu halde yaşayan Türklerle karşılaştıkları” ifade edilmektedir (Mahmudlu vd., 2018: 10). Buradaki bilgiler yukarıdaki sayfalarda alıntılanan Bünyadov'un görüşlerine dayanmaktadır, hatta Arap kaynaklarındaki bilgiler doğrudan onun tarafından 1965 yılındaki eserinde yayınlamıştır.

Yine yedinci yüzyılda “Azerbaycan Türk edebi dilinin şekillenmesinin başladığı” belirtilirken bunun sonucu olarak “Dede Korkut Destanı”ndan bahsedilmektedir (Mahmudlu vd., 2018: 11). Yeri gelmişken, Orhun Yazıtlarının sekizinci yüzyılın başında taşa işlendiğini belirtmeli.

Azerbaycan tarihçiliğine göre, Albaniya Devletinin yıkılıp Azerbaycan topraklarının Hilafet Devletinin egemenliği altına girmesi sonucunda kuzeyi ve güneyiyle Azerbaycan'ın tek bir devlette birleşmesi önemli bir aşamadır. Albaniya'nın yıkılması olumsuz olsa da “işgal”, kuzeyde Albaniya ve güneyde Atropatena devletlerindeki Azerbaycanlıların birleşmesini sağladığından Sovyet dönemindeki tarih yazımının ilerlemeci (progresif) bakışını yansıtmaktadır. Fakat burada Sovyet dönemine kıyasla çok kritik bir fark vardır ki o da İslam'a kimlik oluşumunda olumlu rol verilmesidir. Sovyet döneminde işgalci Arap ordularına karşı direniş öne çıkarılırken, yeni ders kitabında, manevi birliği sağlayan dini birliğin de yerleşmesiyle İslam'ın halkı birleştirdiği ifade ediliyor. Ayrıca bu birliğin merkezinde Türklüğün olduğu vurgulanmaktadır: “Sayıca çok, askeri yönden üstün olan Türk boyları halkımızın oluşumunu sonuçlandırıcı

rol oynadılar” (Mahmudlu vd., 2018: 25). Türklük merkezinde bölge halklarının birleşmesi ve Türklükle İslam’ın eşleştirilmesi şu şekilde ifade edilmektedir:

Türk ve Türk olmayan etnosların arasında dini birlik neticesinde Azerbaycan topraklarında örf-adet birliğinin oluşması için koşullar oluştu. Bütün Türk ve Türk olmayan etnoslar kaynaşp karıştılar ve Güney Kafkasya’yı kendine tabi kılmaya çalışan Bizans İmparatorluğu, Ermeni ve Gürcü feodallerine karşı tek Türk-İslam bayrağı altında birleştiler (Mahmudlu vd., 2018: 25).

Böylece Türklerin sayısal fazlalığı, İslam dininin birleştirici gücü ve Türklerin düşmanlar karşısındaki Azerbaycan halklarını korumadaki askeri becerisi Azerbaycan’ın Türkleşmesinin unsurları olarak gösterilerek Türkleşme süreci açıklanmaktadır. Bu bilgilerin yer aldığı yedinci sınıf ders kitabının girişinde de kitapta işlenen altı ve on altıncı yüzyıllar arasındaki en önemli gelişme olarak “Kafkasya’da Türklerin esas etnik güce dönüşmesi” öne çıkarılmaktadır (Mahmudlu vd., 2018: 6).

Bunlar, on, on birinci yüzyıldaki Selçuklu göçlerinin üç yüzyıl öncesinde bugünkü Azerbaycan topraklarında Türklüğün oluştuğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, dokuzuncu yüzyılda kuzeyden güneye bütün Azerbaycan’ı “tek bir bağımsız devlet” olarak birleştirdiği vurgulanan Saciler de bir “Türk sülalesi”dir (Mahmudlu vd., 2018: 33).

Azerbaycan’da Türk hakimiyetinin Selçuklulardan öncesine uzandığı, Selçuklular döneminin anlatıldığı sayfalarda da kendini göstermektedir. “Oğuz-Selçuk Akınları ve Azerbaycan” başlıklı bölüm mavi ve italik harflerle öne çıkarılan şu paragrafla başlamaktadır:

Azerbaycan, çok eski zamanlardan beri Türk boylarının meskenidir. Yerli Türk boyları zaman zaman yurdumuza göç eden Türk

etnosları ile kaynaşıp karışmış, ortak düşmana karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Bu mücadele on birinci yüzyılda daha da güçlendi. Bunun sebebi, Oğuz-Selçuklu Türklerinin Azerbaycan’a akınları idi (Mahmudlu vd. 2018: 54).

Selçuklu Türkleri Bizans desteğindeki “Gürcü ve Ermeni feodalleri”ne karşı Kafkasya’daki Müslüman halkla birlikte mücadele etmiş ve kenetlenmiştir. Azerbaycan’a sefer yapan diğer halklardan farklı olarak Selçuklular işgalci olarak değil müttefik bir güç olarak anlatılmaktadır. Azerbaycan, Selçuklular gelene kadar zaten nüfusun Türkleştiği, İslam ile Türklüğün daha da pekiştiği bir bölge haline gelmiş; Selçukluların gelişi sadece Türkleşme sürecini (etnoje-nezi) tamamlayan üçüncü dalgayı oluşturmuştur. Aşağıdaki satırlar bunu ifade etmektedir:

Selçukluların seferiyle Azerbaycan’a Türk boylarının üçüncü büyük akını baş gösterdi. Oğuz Türklerinin yeni boyları ülkemizde yerleştiler ve Azerbaycan’da eskiden beri yaşayan Türk ahaliyle kısa bir zamanda kaynaşıp karıştılar (Mahmudlu vd. 2018: 56).

Burada üçüncü akından bahsederken önceki iki Türk akının ne zaman gerçekleştiği sorusu öğretmenlere kalıyor. Antik çağın anlatıldığı kitapta olması gereken, daha önceki iki akın veya dalga yeni baskılarda açıkça yazılmamış. Üç akının ne olduğu 2002 tarihli ders kitabında açık bir sınıflandırma içinde ortaya konmuş. Kitapta antik çağlarda gerçekleşen birinci akında Türk soylu Kimmerler, İskitler ve Sakların; orta çağdaki ikinci akında Türk kökenli Kengerli, Peçenek, Bulgar, Onogur, Sabir, Hun, Herlat ve Oğuz kavimlerinin Azerbaycan’a yerleştiği ifade ediliyor (Mahmudlu vd. 2002: 41). Selçukluların on, on birinci yüzyıldaki göçüyle gerçekleşen üçüncü akın Azerbaycan’ın Türkleşmesindeki son adımdır. Burada önemli olan nokta, Azerbaycan’ın Selçuklularla Türkleşmediği,

Selçukluların gelişinin sadece zaten Türkleşen Azerbaycan'da süreci nihayetlendirdiğidir.

3. Karabağ'ın Türklüğü ve Albanlar Meselesi

Azerbaycan tarihçiliği açısından Azerbaycan'ın geçmişte Ermeni toprağı olmadığının kanıtlanması kritik bir meseledir. Azerbaycan'da geçmişte yaşayan farklı halkların adları tarih üstüne Azerbaycan'da yazılmış kaynaklarda ve ders kitaplarında tekrarlanmaktadır. Bunların arasında Türk(dilli) halkların da olduğu ve yüzyıllara yayılan bir süreç içinde göçlerle Türk yoğunluğunun arttığı vurgulanmaktadır. Azerbaycan'ın kadim halkları arasında Ermenilerin olmadığı, günümüzde başta Karabağ olmak üzere bölgede yaşayan Ermenilerin de aslında Ermeni olmadıkları ortaya konulmaktadır.

Bünyadov ilk eserlerinden başlayarak Azerbaycanlıların kökeninde İslam'a geçmiş ve Türkleşmiş Albanların olduğunu savunmaktadır. Karabağ Ermenileri de Alban kökenli olmakla birlikte kendi kiliselerinden kopararak Ermeni Kilisesinin etkisi altında Ermenileştirilmişlerdir. Bu, 1939-1941 arasında oluşturulan Güney Kafkasya halklarının yerli ve kardeş halklar oldukları iddiasıyla benzerlik taşır, fakat burada buna Türklüğün eklenmesi radikal bir fark yaratmaktadır. Bünyadov ve günümüzdeki Azerbaycan tarihçileri açısından Albanlar, günümüzdeki Azerbaycan topraklarının kadim halkı olarak öne çıkmaktadır.⁹ Bu nedenle Albanlar hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Azerbaycan'daki kaynaklarda anlatıldığı üzere Albanlar, Büyük İskender'in kurduğu imparatorluk dağılırken MÖ 4. yüzyılda bağımsız

9 “Alban” ve ülkelerine verilen “Albaniya” ismi “Arnavut” ve “Arnavutluk” ile karıştığın-
dan bunlara Azerbaycan Türkçesinde ve Batı dillerinde bazen “Kafkas Albanları” da
denmektedir. Ancak Balkan ve Kafkas “Albanları”nın dil ve köken olarak birbiriyile
ilişkisi yoktur.

bir devletle ortaya çıkmış ve bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bulunduğu topraklarda pek çok işgalciye karşı direniş göstererek hüküm sürmeyi başarmışlardır. Nihayetinde MS 705'te Hilafet ordularının seferleri karşısında dayanamayarak hakimiyetleri sona ermiştir.

Albanların Azerbaycan açısından önemi Azerbaycan'da dikkate değer bir devlet kurarak, medeniyetin temellerini atan ilk devlet olmasıdır. Ancak bir başka kritik nokta daha vardır: Albanlar, henüz 4. yüzyılda Hristiyanlığı kabul eden ve bağımsız bir kilise kuran ilk halklardandır. Alban Kilisesi, Ermeni Kilisesi'nden de Gürcü Kilisesi'nden ayrı bir Kilise teşkilatıyla kurulmuştur. Azerbaycan tarihçileri tarafından vurgulanan şudur: Alban devletinin saldırılarla zayıf düşmesi, bağımsız kilise teşkilatının da parçalanmasına ve Albanların Ermeniler tarafından kendi kiliselerine bağlanmasına neden olmuştur. Böylece Alban halkı kökünü unutarak Ermeniler tarafından asimile edilmiştir. Karabağ Ermenilerini de aslında asimile edilmiş Albanlardır.

Bu iddialar, Moisey Kalankatuklu'nun yedinci yüzyıla ait "Albaniya Tarihi" adlı kaynak eser ve günümüzde yazılmış pek çok kitapta görülmektedir (Məmmədov, 2006; Bəkirova, 2021; Məmmədzađe, 2022). Kalantakulu'nun kitabının çevirisi Azerbaycan'da henüz bağımsızlığın başında ve savaş sırasında 1991 yılında yayımlanmıştır. Kitabın önemini belirten açıklamada şöyle denilmektedir:

Bilindiği gibi yedinci yüzyılın sonlarında Azerbaycan toprakları Arap Halifeliği tarafından işgal edilmiş, yerel Hristiyan Albanların çoğu Müslümanlığı kabul etmek zorunda kalmış, şimdiki Dağlık Karabağ'da, Arsak'ta yaşayan Albanlar ise kendi dinlerinde kalmış, Hristiyan Ermeniler tarafından çevrelendikleri için gittikçe kendi dillerini kaybetmiş, Ermenileşmiştir. Alban Kilisesini kendine bağlayabilmiş, Albanlara ait anıtların Ermeni anıtları olduğunu ilan etmiş,

kitabelerin ise eski Ermeni dili, Grabar'a tercüme etmeye çalışmıştır (Kalankatuklu, 2006: 4-5).

Karabağ Ermenilerinin aslında Ermenileştirilmiş Albanlar olduğu iddiası burada açıkça izah edildiği şekliyle sonraki yıllarda da vurgulanmaya devam edilmiştir.

Tarih eğitiminde Albaniya Devletine beşinci sınıf ders kitabında iki sayfada kısaca değinilirken “en uzun devletimiz” başlığıyla tanıtılmaktadır (Şükürov vd. 2024: 32). Albaniya Devleti altıncı sınıf ders kitabında ayrıntılı olarak otuz sayfada anlatılmaktadır (Əliyev vd., 2022: 102-122, 133-141). Bu kitapta Albaniya Devleti konusu ülkenin etnik durumunu yansıtan şu cümlelerle başlamaktadır:

Halk: Albaniya'nın halkı Türkdilli ve Kafkasdilli boyların birleşiminden oluşmaktaydı. Bu boyların arasında Albanlar çoğunluktaydı. Kaynaklarda Albaniya'da ayrı dillerde konuşan 26 kavmin yaşadığı belirtilir. Albaniya topraklarında Albanlardan başka, Lekler, Kadusiler, Kaspiler, Utiler, Karkarlar vb. boylar da yaşamıştır (Əliyev vd., 2022: 102).

Konuya örneğin siyasi tarihte olduğu gibi devletin ne zaman, kim tarafından, nasıl kurulduğuyla başlamak yerine etnik bileşenlerle başlamak Azerbaycan açısından etnik durumunu hassasiyetini göstermektedir. Paragrafın hemen başında da Albaniya'da “Türkdilli boyların” yaşadığının belirtilmesi bunun parçasıdır. Sayfada Albaniya Devletinin haritası verildikten sonra altta açılan kutuda Azerbaycan'ın eski bir Türk yurdu olduğunun kanıtı ortaya konmaktadır: “Arsak” (Ərsak) sözü kadim Türk kavmi olan Sakaların adı ile bağlantılıdır. “İgid Sak” [yiğit Saka], “ər Sak” [er, erkek Saka] anlamını verir. Bu vilayetin topraklarında Türk boyları olan Karkarlar,

Hazarlar ve Albanlar yaşamıştır. Bu topraklardan Karkar Nehri de akar (Əliyev vd., 2022: 102).

Coğrafi bir yer adı olarak kullanılan “Arsak”, Karabağ’daki ayrılıkçı Ermenilerin kurduğu cumhuriyete ad olmuştur. Sadece Albaniya’nın değil özelde Karabağ’ın eski bir Türk yurdu olduğunun, doğrudan ayrılıkçılar tarafından kullanılan ismin dahi aslında Türklikle ilgili olduğunun ortaya konması önemlidir. Bu da Ermenileşen ve özünü unutan Karadağ’daki Hristiyanların aslında Ermeni olmadıklarını gösteren başka bir kanıt olarak burada yer almaktadır.

Alban toprakları günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti’nin sınırlarının da ötesinde geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. Ders kitabında anlatıldığına göre: “Albaniya Devletinin topraklarına bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nin toprakları, şimdiki Ermenistan (Batı Azerbaycan), Dağıstan’ın güney vilayetleri ve Gürcistan’ın Alazan (Kanlı) vadisi dahildi” (Əliyev vd., 2022: 103). Albaniya Devletinde “Türk dilli ve Kafkas dilli boylar” yaşadığına göre, tarif edilen bu geniş toprakların halkı da Türk dilli ve Kafkas dilli idi.

Bölgede “Türk dilli” halkların etkisi sonraki yıllarda da örneklerle gösterilmektedir. Örneğin MS 444 yılında Albaniya Devletinin hükümdarı olan II. Vaçe’nin Türk kökenli (“türkmənşəli sülaləyə mənsub”) olduğu belirtilmektedir (Əliyev vd., 2022: 138). Türklerin Güney Kafkasya’ya göçüyle birlikte buradaki Türk nüfus da artmaktaydı.

Albaniya Devletinin kültür tarihi, ekonomisi, dini hayatı, toplumsal sınıfları, işgalcilere karşı direnişleri gibi çeşitli konularla derinlikli bir anlatıyla öğrencilere tarih bilgileri verilmektedir. Bizim konumuz açısından daha önemli olan Ermenileşmenin nasıl gerçekleştiğidir. Bu durum Albanların Ermeni Ortodoks Kilisesine

bağlanarak asimile olmalarıyla açıklanmaktadır. Albanlar, Ermeniler (301) gibi Hristiyanlığı devlet dini kabul eden (313) ilk devletlerden biridir. Ders kitabında da belirtildiği üzere “Birinci yüzyıldan itibaren Albaniya’da Hristiyanlık yayılmaya başlamıştı. Alban hükümdarı Urnayr 313 yılında Hristiyanlığı devlet dini ilan etmiştir” (Əliyev vd., 2022: 135). Alban Kilisesi, Ermeni ve Gürcü Kiliselerinden ayrı, bağımsız bir kilise teşkilatına sahipti. Zaten henüz Roma’nın da Hristiyanlığa geçmediği o yıllarda, devletler üstü, merkezi bir dini yapı yoktu.

Yedinci sınıf ders kitabında da Albanların Hristiyanlığı ve Karabağ sorunu arasındaki ilişki bir kere daha “ilginç bilgi” olarak kutu içinde öğrencilere sunuluyor:

İlginçtir ki, Kafkasya’da ilk Hristiyan mabedi Karabağ’da, eski Türk boyu olan Sakaların toplu halde yaşadığı Ersak’ta (Arsak) inşa edilmiştir. Hristiyan mabetlerimiz Ermeni işgali altındayken Ermeniler bu mabetlerin üzerindeki kitabeleri tahrif edip dünyaya Ermeni anıtı olarak sunmuşlardır (Mahmudlu vd., 2018: 11).

Altta Ersak hakkında verilen ek bilgiyle konunun hassasiyeti bir kez daha ortaya konmaktadır: Ersak: erken Orta Çağda Karabağ’ın dağlık bölümü Saka eri, yiğidinin adıyla bağlantılıydı. Ermeni işgalcileri eski Azerbaycan toprağı olan Karabağ’ın dağlık bölümüne sahip çıkmak için Ersak adını tahrif edip “Artsak” olarak takdim etmektedirler (Mahmudlu vd., 2018: 11).

Azerbaycan’daki Alban tarihi kitaplarında ve ders kitaplarında yazıldığına göre, Karabağ’da Ermeni nüfusun belirmesinde ilk kritik adım 705’te Alban Devletinin yıkılması üstüne Alban Kilisesinin zayıflaması ve Ermeni Ortodoks Kilisesinin bugünkü Azerbaycan’ın batısındaki Hristiyan Albanları kendine bağlamasıdır. Yüzyıllar

boyunca Azerbaycan topraklarında kurulmuş devletler batıdan gelen Ermeni ve Gürcü işgallerine karşı direnmiş ve Alban Kilisesi tekrar bağımsızlığını almıştır. Bölgedeki Ermeni nüfusun artmasında asıl belirleyici adım, 1828 Türkmençay Anlaşmasından sonrasına dayanmaktadır. Güney Kafkasya'nın Rusya'nın hakimiyetine girmesinden sonra İran'dan Azerbaycan'a Rusya'nın desteğiyle toplu Ermeni göçleri gerçekleşmiş; bu da bölgenin demografik yapısını değiştirmiştir. Ders kitabında verilen bir kaynakta gösterildiği gibi, bugün Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'ın dahi nüfusunun çoğunluğu o dönem Müslümanlardan (Türklerden) oluşmaktaydı:

Erivan Vilayetinde 10 bin Müslüman (Azerbaycanlı red.) ve ancak 3 bin Ermeni ailesi vardı. Ermeniler Rus ordusuna her hücumda yardım ederlerdi. Kale duvarları üstünde görünen Ermeniler papaklarını sallayarak teslim olduklarını işaret ederlerdi. Onlar ihanet ederek kalenin kuzey kapılarını açtılar ve 1 Ekim'de Rus ordularını kaleye soktular (Mahmudlu vd. 2023: 178).

Kitapta dikkat çekici bir kutu içinde verilen bu bilgiler tarihi bir kaynağa, Kafkas bölgesi ordu komutanı ve Erivan kalesini ele geçiren (1828) Rus komutan İvan Paskeviç'e aittir. Rus işgali öncesinde gerek Karabağ gerekse Erivan ayrı birer hanlık olarak Azerbaycan Türklerinin idaresindeydi. Hanlıklara bölünmüş olan Azerbaycan Rusya ile İran (Kacarlar) arasındaki savaşta arada kalmıştı.

Sonuçta önce 1813 yılında Gülistan Anlaşmasıyla batıdaki Erivan ve Nahcivan hariç tüm kuzey Azerbaycan hanlıkları Rusya'ya, batıdaki ve güneydeki hanlıklar Kacarlara (İran) bağlanmıştır (Mahmudlu vd. 2023: 168). İngiltere'nin kışkırtmasıyla Kacarlar 1827'de bir karşı saldırı başlatmıştır. Rusya'nın zaferiyle sonuçlanan yeni bir savaşın ardından, 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşmasıyla Erivan ve Nahçıvan da Rusya'ya bağlanmıştır (Mahmudlu vd. 2023: 173-179).

Böylece hanlıkların bağımsızlıkları sona ermiş ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı topraklar Rusya ile İran arasında bölünmüştür.

Türkmençay Anlaşmasının koşulları arasındaki Güney Azerbaycan'dan (İran) Kuzey Azerbaycan'a (Rusya) göç edeceklerin haklarının korunmasıyla ilgili bir madde vardı. Anlaşmadan sonra İran'daki Hristiyanlar (Ermeniler) Hristiyan bir hükümdarın ülkesine (Rusya İmparatorluğu) göç etmeye başlamışlardır. Kitapta belirtildiğine göre: Bunun sonucunda Ermeniler kitlesel olarak Nahçıvan, Karabağ ve Erivan hanlıklarına göçürülmeye başlandı (Mahmudlu vd. 2023: 180). Bir sonraki konu olan “Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarının sonuçları” da öncelikle bu çerçevede değerlendirilmektedir:

(...) Ermenilerin büyük kitlesinin Kuzey Azerbaycan'a, bununla birlikte Karabağ'a göçürülmesi sonucunda burada onların sayısı yıldan yıla arttı. Verimli toprakların göçmen Ermenilere verilmesi sonucunda yerli Azerbaycan Türkleri kendi topraklarının bir kısmından mahrum kaldılar (Mahmudlu vd. 2023: 181).

Burada o dönem Rusya İmparatoruna bir Rus yetkili tarafından yazılan mektuptan alıntıyla bölgenin Ermeni bölgesi olmadığı bir kere daha belgelenmektedir:

Ekselansları, merkezi Rusya topraklarında Ermenilerin yerleşmesine icazet vermeyesiniz. Onlar öyle bir kavimdirler ki, bir nice on yıl yaşadıktan sonra dünyaya burası bizim kadim ata-baba toprağımız diye kargaşa salacaklardır (Mahmudlu vd. 2023: 181).

Bunu okuyan Azerbaycan gençleri için durum ibret vericidir. İki yüz yıl öncesinden gelen bu mektup bugün Azerbaycan'ın Karabağ davasını haklı çıkaran bir belgedir. Karabağ ve Erivan'a Ermeni göçü, o döneme ait bir Rus ressamın çizimi ve “Ermenilerin Karabağ'a göçürülmesinin 150 yılı” anıtının fotoğrafıyla de desteklenmektedir. Bu

göç anıtının 1988 yılında “Ermeniler tarafından yıkıldığı” bilgisi de eklenmiştir (Mahmudlu vd. 2023: 182-183).

Konu, “Karabağ’a Ermenilerin Göçürülmesi ve Ahalisinin Etnik içeriğinin Değiştirilmesi Hakkında” başlıklı üç sayfalık bir bölümde belgeler ve sürecin ilerleyişiyle ilgili bilgilerle öğrencilerin daha derinlemesine kavrayacağı biçimde anlatılmaktadır. Buradaki ilk belge Rus birliklerinin Başkomutanı A. Yermolov’a aittir /1823). Yermolov’un raporuna göre: “Karabağ Eyaletinde yaşayan 20095 aileden 15729’u Azerbaycanlı, 4366’sı Hristiyan idi.” Devamında ders kitabının yazarları tarafından yapılan açıklamada buradaki Hristiyanların çoğunun “asimilasyona maruz kalarak tedricen Ermenileştirilmiş eski Albanlar” oldukları bilgisi eklenmektedir (Mahmudlu vd. 2023: 191).

Kacarlar (İran) ile yapılan Türkmençay ve Osmanlılarla yapılan Edirne anlaşmalarının ardından bölgeye göçler daha da artmıştır. Karabağ’a Kacar topraklarından “40 binden fazla, Osmanlı İmparatorluğundan 90 bin kadar Ermeni göçürül”müştür. Gayri resmî göçlerle sayının 200 bini geçtiği tahmin edilmektedir (Mahmudlu vd. 2023: 191-192).

Karabağ’ın Alban halkının Ermenileştirilmesi uzun bir süreçte yayılan dört aşamada sınıflandırılmıştır. Alban Devleti döneminde Kuzey Kafkasya’da Ermeni olmadığı belirtildikten sonra birinci aşamanın Azerbaycan’ın Hilafet Devletinin egemenliğine girmesiyle başladığı açıklanmaktadır. Azerbaycan’da İslam yayılırken, Karabağ’ın dağlık kısmında Alban Kilisesi varlığını korumuştur. Ancak sonra Alban Kilisesi Ermeni Kilisesine bağlanmıştır. Bunun nedeni metinde şöyle ifade edilmektedir: “Sekizinci yüzyıl öncesinde merkezi Anadolu’da olan Ermeni Gregoryen Kilisesi Arap Halifesine mektup yazarak ona tabiliğini bildirmiş ve Alban Kilisesinin Bizans İmparatoru ile gizli ittifak yaptığını haber vermiştir.” Böylece Alban

Kilisesini kendine bağlayan Ermeni Kilisesi,Alban dilindeki belgeleri yok ederek veya değiştirerek Ermeniceye tercüme etmiş, Albanları Ermenileştirmeye çalışmıştır. Karabağ'daki Albanlar dinlerine sahip çıkmıştır (Mahmudlu vd. 2023: 192).

İkinci aşama, on beşinci yüzyılın ortalarında Baharlı hükümdarı tarafından Ermeni Kilisesinin Kilikya'daki (güneydoğu Anadolu) merkezinin "Azerbaycan ülkesindeki Üçkilise'ye" (Eçmiyadzin) alınmasıyla gerçekleşmiştir. Buraya Kilikya'dan gelen aileler yerleşmiş ve "1639'da Üçkilise mabedinin Alban mimarlık üslubuna uygun mihrabı sökülerek yeniden inşa edilmiştir (Mahmudlu vd. 2023: 193). Eçmiyadzin, bugün Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'ın yakınında yer alan, Ermeni Ortodoks Kilisesinin merkezi konumunda Ermeniler için çok önemli bir yerdir. Dolayısıyla Ermeni kimliği açısından sembolik önemi yüksek bir mekandır.

Üçüncü aşamaya bir ara aşama olarak bakılabilir. Belirtildiğine göre, bu çabalara karşın Karabağ'ın dağlık bölgesinde yaşayan ve Ermeni Kilisesine bağlanan Albanlar kendi kimliklerini kaybetmemişlerdir. Bu, Albanların Rusya İmparatoru I. Petro'ya yazdıkları mektupta ifadesini bulmuştur. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Ermeni Katolikosunun kayıtlarında şunlar yer almaktadır: "Karabağ ve Gence kiliselerinden ona Hristiyan olduklarını ancak etnik yönden Ermeni olmadıklarını, Ağvan olduklarını, Eçmiyadzin'e vergi vermelelerinin doğru olmadığını yazmaktadırlar" (Mahmudlu vd. 2023: 193).

Alban Kilisesinin bu uzun varoluş mücadelesi dördüncü aşamada Güney Kafkasya, Rusya tarafından işgal edilince sona ermiştir. Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'a topluca göç ettirilmesi, 1836'da Alban Kilisesinin lağvedilerek, Eçmiyadzine'e tabi kılınması, Albanlara ait tarihi eserler ve mimarlık eserlerinin tahrif edilmesi

[Albanların Ermenileştirilmesinde] son noktayı koymuştur (Mahmudlu vd. 2023: 193).

Burada genç Azerbaycan vatandaşlarına gösterildiği gibi, Karabağ, hatta günümüzde Ermenistan Cumhuriyetinin yer aldığı topraklar dahi iki yüzyıldan da kısa bir süre önce Ermenileştirilmiştir. Ayrıca bu, Ermeni Kilisesinin asimilasyon faaliyetleri ve Azerbaycan'da hakimiyet kuran dış güçlerin (önce "Arap Hilafeti" sonra Rusya) verdiği desteğin sonucudur. Dolayısıyla Güney Kafkasya'daki bu geniş bölge Ermenilerin değil Azerbaycanlıların tarihi vatanıdır.

Dokuzuncu sınıf ders kitabı 1836'dan 2024 yılı, haziran ayına kadarki süreyi kapsamaktadır (Şükürov vd., 2024). Yaklaşık iki yüz yıllık bir süreci kapsayan bu dönem için seçilen konular ve bunlara ayrılan sayfa sayısı hangi konulara önem verildiğini yansıtmaktadır. Kitabın 78 sayfası Rusya İmparatorluğu altındaki döneme, 18 sayfası modern Azerbaycan tarihinde bir mihenk taşı olan 1918-1920'deki bağımsız "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" dönemine, devamındaki dört sayfalık bölüm "Güney Azerbaycan'daki Ulusal Bağımsızlık Hareketi"ne, 38 sayfa SSCB döneminde Azerbaycan'a, dört sayfa "İran İslam Devrimi ve Güney Azerbaycan"a¹⁰ ve 51 sayfa bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine ayrılmıştır (Şükürov vd., 2024: 8-85, 86-103 ve 146-149, 104-107, 108-141, 142-145, 150-200).

Süreç olarak en kısa dönem olsa da bağımsızlık sonrasında kitabın dörtte birinin ayrılması elbette ki öğrencilerin ülkelerinin bağımsız varlığını daha derinlemesine tanımaları ve ona bilgiyle sahip çıkmaları

10 Bu kitapta görüldüğü gibi, Güney Azerbaycan'ın (İran Azerbaycanı) hiçbir zaman es geçilmediğini, ona da değer verildiğini belirtmek gerekli. Antik çağlarda kuzeyde Albaniya Devletinden bahsedilirken, güneyde yer alan Atropatena Devletine de yer verilmektedir (Əliyev, 2021: 86-100, 128-132). Bu sonraki yüzyıllar için de geçerlidir. Yukarıda değinilen Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarıyla Azerbaycan'ın ikiye bölünmüş olmasının manevi yükü ve Azerbaycan'ın halkı, toprakları, kültürü ve tabii tarihiyle bölünmez bir bütün olduğu görüşü burada kendini göstermektedir.

açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu 51 sayfalık bağımsızlık döneminin 28 sayfasındaysa farklı başlıklar altında Karabağ sorunu ve savaşı ele alınmaktadır (Şükürov vd., 2024: 154-162, 176-179, 183-197). Daha da önemlisi 2021-2022 yılından itibaren dokuzuncu sınıfta okutulmaya başlanan “Zəfər Tarixi” adlı bir ders kitabı vardır (Ağalarov,2021). Bunlar da Karabağ sorunu ve nihayetinde elde edilen zafere Azerbaycan devleti için öneminin bir kere daha altını çizmektedir.

Sonuç

SSCB döneminin ilk yıllarından itibaren Azerbaycan'ın kadim bir Türk yurdu olduğunu nortaya konması önem taşımaktaydı. 1930'larda Moskova'nın müdahalesiyle Türklük yerine Güney Kafkasya halklarının köklerinin ve kültürlerinin ortak olduğu, Türklerin ancak on birinci yüzyılda Azerbaycan'a geldiği tezi geliştirilmiştir. 1965 sonrasında tekrar Türklerin Azerbaycan'ın kadim halklarından biri olduğu tezi işlenmeye başlamıştır. Bölgedeki Kafkas dilli ve İran dilli diğer kadim halklarla yan yana yaşayan Türkler, zamanla gerçekleşen yeni göçlerle sayıca çoğalmış, askeri güçleri sayesinde bölge halklarına işgalcilere karşı mücadelede önderlik ederek Türk dilinin hâkim olmasını sağlamışlardır. Bu süreçte İslam da manevi birlik yaratarak halkın kaynaşmasına, etnojeneze katkı sağlamıştır. Selçuklu Türklerinin Azerbaycan'a gelmesi sadece üçüncü büyük Türk dalgasını oluşturarak etnojenezi tamamlamıştır.

Bu çerçevede, Azerbaycan Türklüğünün eskiliği ve zaman içinde Azerbaycanlıların etnojenezinin nasıl gerçekleştiği ders kitaplarında öğrencilere anlatılırken, bu topraklarının ezelden beri vatan olduğu öğrencilere gösterilmeye çalışılmaktadır. Gerek ders kitaplarında gerekse Azerbaycan'da tarihçilik üstüne yapılan çalışmalarda vatan topraklarında Ermenilerin hak iddia etmesine set çekilmektedir. Özellikle de Karabağ sorunu burada yakıcı önemdedir. Karabağ'ın

Azerbaycan toprağı olduğu şu argümanlarla desteklenmektedir: Azerbaycan'da eski zamanlardan beri Türk ve Türk olmayan halkların birlikte yaşamıştır; Ermenilerin bölgeye sonradan gelmiştir. Azerbaycan'ın kadim halkı Albanlar kurdukları Albaniya Devletinde farklı kavimlerle yaşamış, dördüncü yüzyılda kendi, bağımsız Hristiyan kiliselerini kurmuşlardır. Bölgenin kadim halkları Alban Kilisesine bağlanmıştır, ancak Ermeni Kilisesi ve işgalci dış güçlerin (önce Araplar, sonra Ruslar) iş birliğiyle Alban Kilisesi zayıflatılarak ve hat ta kapatılarak bugünkü Azerbaycan'ın batısındaki Hristiyan Albanlar Ermenileştirilmiştir. 1828 Türkmençay AnlaşmasıAlban Kilisesinin kapatılması ve İran ile Osmanlı'dan gelen Ermeni göçleriyle Karabağ'da (ve Erivan'da) Ermeni nüfusun artmasına yol açmıştır.

Azerbaycan'da özellikle 1960'lardan itibaren yapılan çalışmalarla ortaya konan bilgi ve belgeler bağımsızlıktan sonra çoğalmıştır. Bunlar daha etkin bir şekilde genç kuşakların öğrenebilmesi için ders kitaplarında yer bulmuştur. 2020 yılında Karabağ Savaşının ve 2023'te de Azerbaycan için Karabağ sorununun sona ermesiyle bölge için yeni bir dönem başlatmıştır. Bunda ekonomik, diplomatik ve askeri hazırlıkların yanı sıra burada örneklenen, eğitimle verilen vatanseverliğin de payı olsa gerek.

Kaynakça

- Ağalarov, Pərviz, Niyaməddin Quliyev, Hafız Cabbarov, Talib Talıblı, Ramil Tanrıverdi (2021). *Zəfər Tarixi Kursu üzrə 9-cu sinif üçün dərs vəsaiti*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Assembly (1995). Doc. 7250: REPORT on the human itariansituation of there fugees and displaced persons in Armenia and Azerbaijan. Rap-
porteur: Mr Atkinson, United Kingdom, European Democratic Gro-
up 14 February 1995 <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=6823&lang=EN>
- Azərtac (2023). “Böyük Zəfərə Gedən Yolun Son Addımları-Tovuz Döyüşləri”. Azərtac, Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi. 12.07.2023. https://azertag.az/xeber/boyuk_zefere_geden_yolun_son_addimlari___tovuz_doyusleri-2691016.
- Bayramov, İbrahim (2002). *QərbiAzərbaycan'ın Türk MənşəliToponimləri*. Bakı: Elm.
- Bəkirova, Ellada (2021). *AlbaniyanınQərbTorpaqları Antik Dovr*. Bakı: İdeal-Print.
- Berger, Stefan (2007). *Writing the Nation: a Global Perspective*. Basingsto-
ke: Palgrave Macmillan.
- Berger, Stefan; Lorenz, Chris (2010). *Nationalizing the Past:Historians as
Nation Builders in Modern Europe*. Basing stoke, Hampshire: Palgra-
ve Macmillan.
- Broers, Laurence (2019). *Armenia and Azerbaijan: Anatomy of a rivalry*.
Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bünyadov, Ziya (2007 [Ziya MusayevičBuniyatov, 1965]). *Azərbaycan
VII–IX əsrlərdə*. Bakı: Şərk-Gərb.
- Bünyadov, Ziya, (2007 [1994]). *AzərbaycanTarixi: ƏnKədim Zamanlardan
XX Əsrədək*. Bakı: ÇıraqNəşriyatı.
- Camgerçinov, B. D. (1978). *İstoriyaKirgizskoy SSR*. Frunze: İzdatel'stvo:
Mektep.
- Cornell, Svante E. (2011). *Azerbaijan: Since Independence*. New York:
Routledge.
- Əliyarlı, Süleyman, (2009 [1996]). *Azərbaycan Tarixi: Uzaq keçmişdən
1870-ci illərə qədər*. I Cild. Ali məktəplər üçün dərslik. Bakı: Bakı
Dövlət Universiteti, Çıraq Neşriyatı.

- Əliyev, Təvəkkül, Pərviz Ağalarov, Niyaməddin Quliyev, Elşən Qasimov, Faiq Babayev, Elnur Hüseynov, Kamran Əsədov, Rafiq Məmmədov. *Azərbaycan Tarixi 10. Ümumi təhsil müəssisələrinin 10-sinifləri üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərslik*. Bakı: Şərq-Qərb ASC. 2022.
- Əliyev, Vəli Hüseyn oğlu, İlyas Atababa oğlu Babayev, Hidayət Fərrux oğlu Cəfərov, Aidə Əkbərqızı Məmmədova. *Azərbaycan Tarixi 6. Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-sinifləri üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərslik*. Bakı: Şərq-Qərb ASC. 2022.
- Gillett, A. *Ethnogenesis: A contested model of early medieval Europe*. *History Compass*, 4(3), 311-330. 2006.
- Gürbüz, Yunus Emre “In Search of New Historiographies for ex-Soviet Turkic States: Azerbaijan, Uzbekistan, and Kazakhstan. *Historiography and Nation-Building among Turkic Populations*”. *Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul*: 47-68, 2014a.
- Gürbüz, Yunus Emre, Bağımsızlık Sonrasında Orta Asya’da Ulus-Devlet İnşası ve Tarih yazımı: Ortak Geçmiş, Farklı Yaklaşımlar Açısından Selçuklu Devletine Bakış, Dünya Uygarlığı içinde Türk Uygarlığı Tarih ve Dil Meseleleri Kurultayı. *Eskişehir: Eskişehir Valiliği ve Kültür Konseyi*: 168-181. 2014b.
- Gürbüz, Yunus Emre. *Türk Dünyasında Tarih Eğitimi ve Ulus İnşası*. M. Y. Alptekin & Z. Çevik (Eds.), *Türk Dünyasında Ulus İnşası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık: 485–519. 2022.
- Hacısalıhoğlu, Fuat. “Azerbaycan’da Ulusal Tarih Yazımı”. *History Studies International Journal of History*. 4 (1): 173-194. 2012.
- Justice. “Ermənistan-Azərbaycan Münaqişəsi”. *Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi*. <https://justice.gov.az/categories/22>. 2020.
- Kalankatuklu, Moisey. *Albaniya Tarixi. (Alban Salnaməsi)*. (haz.) Mxitar-Qoş. Bakı: Avrasiya Press. 2006.
- Kozlov, V. “On the Concept of Ethnic Community”. In Y. Bromley (Ed.), *Soviet Ethnology and Anthropology Today*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton: 7388. 1974.
- Kucera, Joshua. “Pashinyan calls for unification between Armenia and Karabakh”. *Eurasinet*. 6 Ağustos 2019. <https://eurasianet.org/pashinyan-calls-for-unification-between-armenia-and-karabakh>.
- Mahmudlu, Yaqub M., Qabil Ə. Əliyev, Leyla Ə. Hüseynova, Həcər K. Əlişova, Hafiz Ə. Cabbarov, Esmira H. Musayeva, Sevil Ş. Bəhrəmovə.

- Azərbaycan Tarixi 8: Ümum təhsil məktəblərinin 8-ci sinifləri üçün Azərbaycan Tarixi fənni üzrə dərslik.* Bakı: Aspoliqraf LTD. MMC. 2023
- Mahmudlu, Yaqub M., Yusif B. Yusifov, Rəhim İ. Əliyev, Əkbər Ə. Qocayev. *Azərbaycan Tarixi 7: Ümum təhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün dərslik.* Bakı: Təhsil. 2002.
- Mahmudlu, Yaqub, Qabil Əliyev, Leyla Hüseynova, Sabir Ağayev, Sevil Bəhrəmov, Həcər Əlişova. *Azərbaycan Tarixi 7: Ümum təhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün Azərbaycan Tarixi fənni üzrə dərslik.* Bakı: Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafya MMC. 2018.
- Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939.* Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Məmmədov Tofiq Məhəmməd oğlu. *Qafqaz Albaniyası İlk Orta Əsrlərdə.* Bakı: Təhsil. 2006.
- Məmmədzadə, Mirzə Bala. *Azərbaycan Tarixində Türk Albaniya.* Maarif. 2022.
- Paşasoy, Elşad (2022). “Dörd Günlük Tovuz Müharibəsi - Böyük Zəfərin Qaraqaya Müjdəçisi”. *Yeni Müsavat*. 14.07.2022. https://musavat.com/news/dord-gunluk-tovuz-muharibesi-boyuk-zeferin-qaraqaya-mujdecisi_904969.html?d=1.
- Pərviz Ağalarov, Niyaməddin Quliyev, Rövşən Hətəmov, Faiq Babayev, Elşən Qasimov, Elnur Hüseynov, Hafiz Cabbarov, Sevil Ş. Bəhrəmov, Asif Hüseynov. *Azərbaycan Tarixi 11. Ümumi təhsil müəssisələrinin 11-sinifləri üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərslik.* Bakı: Şərq-Qərb ASC. 2023.
- President (2020) “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı”. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev. 10 Kasım 2020. <https://president.az/az/articles/view/45923>.
- President (2024). “Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü-nün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı”. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev. 19 Ekim 2024. <https://president.az/az/articles/view/66855>.
- Prime Minister of the Republic of Armenia (2019). “Nikol Pashinyan attends opening of 7th Pan-Armenian Summer Games”. 05.08.2019-07.08.2019. <https://www.primeminister.am/en/Nagorno-Karabakh-visits/item/2019/08/05/Nikol-Pashinyan-visit-to-Artsakh/>

- Roosens, E. E. (1989). *Creating Ethnicity: The Process of Ethnogenesis*. Sage Publications.
- Shnirelman, Viktor. A. (2001). *The Value of the Past: Myths, Identity, and Politics in Transcaucasia*. Osaka: National Museum of Ethnology.
- Simmons, A. John (2016). *Boundaries of Authority*. New York: Oxford University Press.
- Şükürov, Kərim, Pərviz Ağalarov, Nıməddin Quliyev, Hafiz Cabbarov, Elnur Hüseynov, Ramil Tanrıverdi, İlqar Niftəliyev (2024). *Azərbaycan Tarixi 9: Ümumtəhsilməktəblərinin 9-ci sinifləri üçün Azərbaycan Tarixi fənni üzrə dərslik*. Bakı: Şərq-Qərb ASC.
- Şükürov, Kərim, Pərviz Ağalarov, Niyaməddin Quliyev, Elnur Hüseynov. *Azərbaycan Tarixi 5. Ümumi təhsil müəssisələrinin 5-sinifləri üçün Azərbaycan tarixi fənni üzrə dərslik*. Bakı: Şərq-Qərb ASC. 2024.
- Thomas de Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York: New York University Press. 2003.
- Turan, R. "Azerbaycan SSC ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemlerinde Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine ve Diline Yaklaşım". *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*. Zonguldak, Bülent Ecevit Üniversitesi: 271-283. 2014.
- UNHCR (2024), UNHCR Azerbaijan February 2024 Fact Sheet. <https://azerbaijan.un.org/en/264321-unhcr-azerbaijan-february-2024-fact-sheet>
- Valiyev, Orkhan (2020). "Milletini ve Devletini Arayan Bir Etnik Grup: Azerbaycan Örneği (1850-1920)". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*. Nisan 2020, Cilt. 6 (1): 1-15.
- Yavuz, M. Hakan, & Gunter, Michael. M. (2022). *The Karabakh Conflict between Armenia and Azerbaijan: Causes & Consequences*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Yılmaz, Harun (2013.). "The Soviet Union and the Construction of Azerbaijani National Identity in the 1930s". *Iranian Studies*, (46) 4: 511-533.

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Eğitim: Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi Örneği

Ömer Faruk Arslan*

Gülşah Ciner**

Giriş

Sovyetlerin dağılmasından sonra Türk Devletlerinin bağımsızlığına kavuşması ve bağımsızlık sonrası dönemde Türk Dünyası'nın kendi içerisinde entegrasyon çabaları ikili veya çoklu birçok iş birliği zeminini hazırlamıştır. Nahçıvan anlaşmasıyla 2009 yılında kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi bugünkü adıyla Türk Devletleri Teşkilatı, kuruluşundan bu yana üye ve gözlemci ülkeler arasında birçok anlaşma ve ortak iş birliği imkanları sağlamıştır. Ancak Türk Devletleri Teşkilatı kurulmadan önce de Türk Devletleri-ne üye ülkeler arasında günümüzde olduğu gibi çeşitli ikili iş birlikleri bulunmaktaydı. Bunların başında da eğitim, dil, kültür gibi alanlar gelmekteydi. Türk Devletleri arasında birçok ortak konu bulunmaktadır. Bu konular; ekonomi, göç, hukuk, ticaret ve siyaset gibi alanları içermektedir. Bu alanlar içerisinde eğitim de girmektedir. TDK'ye göre eğitim kavramı, “çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, omerfaruka442@gmail.com

** Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, gulsahciner15@gmail.com

veya dolaylı yardım etme; terbiye” olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göz önünde bulundurduğumuzda eğitimin Türk Devletleri açısından önemini anlamaktayız. Bu öneme istinaden Türk Devletleri arasındaki eğitimi geliştirme çabaları önem arz etmektedir. Son dönemde Türkiye ve Türk Devletleri arasında eğitim alanında önemli mesafeler kat edilmiştir. Bu minvalde Türkiye’nin dış politikasına baktığımızda Türk Devletleri ile önceki dönemlere kıyasla yakından ilişki kurduğu ve var olan ilişkileri muhkem bir hale dönüştürdüğünü gözlemlemekteyiz. Özellikle Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetleriyle yakından ilişki kurduğunu gözlemlemekteyiz. Türkiye, sahip olduğu kültürel bağlarını Türk Devletleri ile ilişki kurarken aktif olarak kullanmış ve bunun neticesinde başta eğitim olmak üzere birçok alanda ortak iş birliği imkanlarını geliştirmiştir. Bilhassa Türkiye Sovyetler sonrası bağımsızlığını sağlayan Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke olmuş ve Türk Devletleri nezdinde sosyal ve siyasi alanları kapsayan birçok kuruluşun kurulmasını sağlamıştır. Bu kuruluşlar arasında Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ön plana çıkmaktadır. Türkistan coğrafyasında Sovyetlerin dağılmasından sonra TİKA’nın bölge üzerinde birçok faaliyeti olmuştur. Aynı şekilde TİKA ilk ofisini Türkistan coğrafyasında Türkmenistan’da açmıştır. Eğitim açısından baktığımızda ise Türkiye ve Kazakistan arasında 6 Haziran 1991 tarihinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi’nin kurulmasının kararlaştırılması bunun yanında Türkiye ve Kırgızistan arasında 30 Eylül 1995 tarihinde Kırgız-Türk Manas Üniversitesi’nin kurulmasının kararlaştırılması öne çıkan somut adımlardır. Eğitim çerçevesi içerisinde bakıldığında Üniversiteler, STK vb. kurum ve kuruluşların Türkistan coğrafyasında yıllar ilerledikçe faaliyetlerini artırdığını görmekteyiz. Bu faaliyetler Türkiye ile Türkistan coğrafyasında yer alan ülkeler arasında ikili ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynamaktadır. Öyle ki son zamanlarda Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerine baktığımızda ticaret, hukuk, politik ve ekonomi vb. alanlarda birçok anlaşmanın

yapıldığını görmekteyiz. Türkiye ve Azerbaycan arasında yer alan iş birliği sahalarından biri de Eğitim'dir. Özellikle Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı ve Bakü Türk İlkokulu gibi eğitim kurumlarının Türkistan coğrafyası başta olmak üzere Azerbaycan'da da varlığı bilinmektedir. Atılan tüm adımları düşündüğümüzde Türkiye'nin eğitim alanında birçok girişimi olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'nin kurulması ve açılan veya açılacak bölümlerin iki ülke ilişkilerine katkı vermesi beklenmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın da içerisinde yer alan Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKNİB) ve Orhun Sürecini de bu açıdan değerlendirmek gerekir. Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci ülkelerin içerisinde yer alan Üniversitelerin arasında iş birliğini artıracak bu projeler aynı zamanda Türk Devletleri arasında da iş birliğini artırmaktadır. Bu nedenle Türk Devletleri içerisinde yer alan Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi de tıpkı diğer Üniversiteler gibi iş birliğini hem sosyal hem de ekonomik çalışmaları artırması beklenmektedir.

1. Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi Kuruluş Süreci

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi; 2024-2025 akademik yılından itibaren Bakü'de eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamış, Türkiye ve Azerbaycan tarafından açılmış bir üniversitedir. Azerbaycan ve Türkiye arasında açılması planlanan ortak üniversite projesi, ilk olarak 2023 yılının haziran ayında devletin başkanlarının görüşmesinin ardından duyuruldu. Azerbaycan Bilim ve Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Yükseköğretim Kurulu arasında 19 Şubat 2024 tarihinde Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin açılmasına dair mutabakat zaptı, YÖK Başkanı Erol Özvar ile Azerbaycan Bilim ve Eğitim Bakanı Emin Amrullayev tarafından imzalanarak üniversitenin açılmasına dair ilk adım atılmış oldu.¹ Üniversitenin mali ve idari işleri Azerbaycan, akademik sorumluluk ise Türkiye tarafından sağlanacağı kararlaştırılmış;

1 https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye-Azerbaycan_Üniversitesi

2024 yılının Eylül ayında 86 öğrencisiyle eğitim ve öğretime başlamıştır. Türkiye- Azerbaycan Üniversitesinin açılmak istenmesindeki amaçlar; toplumları birbirine yaklaştırmak, bilim ve teknolojiadaki iş birliklerini arttırmak ve bu iş birliklerine dayanan araştırma, geliştirme ve teknolojiye bağlı olarak her iki ülkeye de fayda sağlamaktır.

Türkiye Azerbaycan Üniversitesinde ilk başta açılan üç bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler sırasıyla; bilgisayar mühendisliği, endüstri mühendisliği ve gıda mühendisliğidir. Bilgisayar mühendisliği bölümünde Orta Doğu Teknik Üniversitesinin (ODTÜ), endüstri mühendisliği bölümünde İstanbul Teknik Üniversitesinin (İTÜ), gıda mühendisliği bölümünde ise Hacettepe Üniversitesinin eğitim programları esas alınmıştır. Eğitim dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkiye- Azerbaycan Üniversitesinden mezun olanlar hem Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin diplomasına hem de bölümlerine bağlı olarak ya Ortadoğu Teknik Üniversitesinin ya İstanbul Teknik Üniversitesinin ya da Hacettepe Üniversitesinin diplomasına sahip olacaktır.

Türkiye'nin önde gelen büyük üniversitelerinin programlarının olacağı Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin bir "çatı üniversite" görevi üstlenmesi ve programlarını ilk defa açmak yerine öğretim faaliyetlerine devam eden, bu konuda kendini ispat etmiş üniversitelerin programlarının bünyesine taşınması planlanmaktadır.² Aynı zamanda her sene, kabul planındaki öğrenci kontenjanlarının arttırılması da düşünülmektedir.

2 <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2024/turk-azerbaycan-universitesi.aspx>

(Yüksek Öğretim Kurumu Resmî Web Sitesi, 2024)

2. Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Program Rehberleri

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'nde rektör yardımcılığı pozisyonunda, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi metalurji ve malzeme mühendisliği bölümünden Profesör Doktor Mehmet Şimşir yer almaktadır. Profesör Doktor Mehmet Şimşir; lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesinde tamamlamıştır. Araştırma görevlisi pozisyonundan profesör pozisyonuna dek Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde görev yapmıştır. Şu anda Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin rektör yardımcılığını yapmaktadır.³

Türkiye- Azerbaycan Üniversitesi gıda mühendisliği program rehberliği pozisyonunda, Hacettepe Üniversitesi rektörlüğünden Profesör Doktor Ümran Uygun yer almaktadır. Profesör Doktor Ümran Uygun; lisans ve yüksek lisans öğrenimini Hacettepe Üniversitesinde tamamlamış; doktorasını da Birleşik Krallık'ta bulunan Leeds Üniversitesinde tamamlamıştır. Türkiye Azerbaycan Üniversitesindeki

3 <https://avesis.cumhuriyet.edu.tr/msimsir/iletisim>

eğitimin Hacettepe Üniversitesinin gıda mühendisliği bölümünde verilen eğitime bağlı kalmasını sağlayarak Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin gıda mühendisliği bölümünü koordine etmektedir.⁴

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi bilgisayar mühendisliği programında, Profesör Doktor Okan Topçu program rehberi olarak görev almaktadır. Profesör Doktor Okan Topçu; lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi fen bilimleri fakültesinde tamamlamıştır. Yüksek lisans ve doktorasını da Orta Doğu Üniversitesinde bilgisayar mühendisliği alanında yapmıştır. Araştırma görevlisi pozisyonundan profesörlüğe kadar birçok üniversitede çalışmıştır. Şu anda Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin bilgisayar mühendisliği programının Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile koordineli yürütülmesini sağlamaktadır.⁵

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin endüstri(sanayi) mühendisliği programında rehberliği Doktor Öğretim Üyesi Ömer Faruk Beyca yapmaktadır. Doktor Öğretim Üyesi Ömer Faruk Beyca; lisansını Fatih Üniversitesinde tamamlamıştır. Doktorasını da Oklahama State Üniversitesinde yapmıştır. Doktor unvanını aldıktan sonra İstanbul Teknik Üniversitesinde göreve başlamıştır. Şu anda Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin endüstri mühendisliği bölümünü, İstanbul Teknik Üniversitesinin endüstri mühendisliği bölümü ile koordineli yürütmektedir.⁶

4 <https://avesis.hacettepe.edu.tr/umran/iletisim>

5 <https://avesis.ncc.metu.edu.tr/otopcu/deneyim>

6 <https://egitimkatalogu.tbb.org.tr/Egitmen/Detay/799>

3. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Entegrasyon Çalışmaları Kapsamında Üniversitelerarası İş Birliğinin Önemi

Entegrasyon kavramı TDK'ye göre “*bütünleşme, uyum*” olarak açıklanmıştır. Türk Devletleri içerisinde yer alan Türkiye ve Azerbaycan, siyasi, kültürel ve diğer birçok alanda iş birliği anlaşmaları imzalamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan, eğitim alanında iş birliğini 2024 yılında ortak üniversite açarak iki ülkede de yaşayan üniversite öğrencileri için iki ülkenin belirlediği bölümlerde alternatif üniversite olarak gösterilmiştir. Türkiye, ortak üniversite kurma girişimini Kazakistan ve Kırgızistan ile tecrübe edinmiş ve bu tecrübeyi Azerbaycan ile hayata geçirmektedir. Geçmişte açılan ortak üniversitelerde öğrenim gören birçok öğrenci bulunmaktadır. Öğrenciler başta Türkoloji, Dil, Edebiyat, Tarih, Tıp, Fen Bilimleri ve Mühendislik gibi birçok bölümden mezun olabilme şansına sahiptir. Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'ne baktığımız zaman ilk aşamada Mühendislik ile ilgili bölümlerin açıldığını gözlemlemekteyiz. Türkiye'de okuyan Azerbaycanlı öğrencilerin problemlerini incelediğimizde Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen öğrencilerin genel anlamda konaklama ve barınma konusunda problemler yaşasa da Türkiye'de üniversite okumakta problemler yaşamamaktadır. Türkiye'de öğrenim gören Azerbaycanlı öğrencilerin sosyal hayata uyum sağlamada zorluk çekmemektedir. Bu noktada dil yakınlığı ön plana çıkarılmaktadır. Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında çok az farklılık bulunması ve her iki ülkede de benzer kültürlerin olması uyum konusunda zorlukları minimize eden unsurlar olarak görülmektedir. Örneğin her iki ülkede de çay kültürü oldukça yaygındır.⁷ Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'nin ilk bölümlerinin Mühendislik alanında olması iki ülkenin öncelik verdiği konular olarak düşünülebilir. Öyle

7 Aydoğdu, A., & Mızrak, M. (2017). Azerbaycan ve Türkiye mutfak kültürünün tarihi birlikteliği ve mevcut durumunun belirlenmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-25.

ki Türkiye ve Azerbaycan arasında Savunma ve Mühendislik sektöründe son zamanlarda gözle görülen ticari artışlar saptanmaktadır. Açılan bölümler her iki ülkenin önceliklendirdiği sektörler olarak yorumlanabilmektedir. Bu bölümler: Gıda Mühendisliği, Bilgisayar Mühendisliği ve Endüstri Mühendisliğidir. Önümüzdeki yıllarda yeni açılacak bölümlerinde yine iki ülkenin stratejik iş birliğine dayanarak açılacağı öngörülmektedir.

Son dönemlerde ele alınan Entegrasyon kavramı Türk Devletleri arasında ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi ise ülkelerarası iş birliğinin teşvik edilmesi ve Türk Dünyası arasındaki ortak çalışmaların hızlandırılması noktasında bu kavramın kullanılmasıdır. Özellikle Üniversitelerin de bu kavram çatısı ele alındığında geçmişten günümüze kadar birçok çalışmanın yapıldığını ve yapılmaya devam edildiğini görmekteyiz. Eğitim de Entegrasyon çalışmalarına katkı verebilecek alanların başında gelmektedir. Bu noktada Türk Devletleri Teşkilatı şemsiyesi altında eğitim iş birliği başlığını incelemek gerekmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın paylaştığı bilgilere göre eğitimin Teşkilat açısından merkezi bir noktada olduğu vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Türk Devletleri arasında Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKÜNİB) ve Orhun Değişim programının yer aldığı belirtilmektedir. Aynı şekilde Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci ülkelerin Eğitim Bakanlarının 2010 yılından beri toplandığı ve bu toplantıların en sonuncusunun 1 Haziran 2024 yılında Şuşa'da yapıldığını belirtmek gerekir. Şuşa, 2. Karabağ savaşının ardından siyasi ve kültürel olarak ön plana çıkarılan kentlerin arasında yer almaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci ülkeler arasındaki eğitim iş birliğini teşvik edici programlar uygulamaya çalışmaktadır. Bu minvalde bakıldığında eğitim iş birliğinin sadece akademik bir süreç olmadığı aynı zamanda sosyal ve ekonomik kalkınmanın da eğitim iş birliği süreci içerisinde ön plana çıkarılmaktadır. Eğitim, sadece akademik gelişim için değil sosyal ve ekonomik şartların gelişimi için de gerekli

bir alan olduğu Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde ele alınmaktadır. Bu sebeple Orhun Süreci ve Türk Üniversiteler Birliği'nin (TÜRK-NİB) ön plana çıkarılmakta ve bu uygulamaların Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci ülkeler arasında Entegrasyon çalışmalarını yükselttiğini gözlemleyebiliriz. Üniversitelerarası iş birliğinin içerisinde Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'ni de bu açıdan değerlendirdiğimizde başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci ülkeler arasında Entegrasyonun önümüzdeki dönemlerde artacağını öngörebilmekteyiz.

4. Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin Kuruluşuyla Beraber Türkiye ve Azerbaycan'ın Arasındaki İlişkinin Değişimi ve Gelişimi

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin kurulmasıyla ve mezunlarını vermesiyle beraber hem nitelikli insan gücü elde edilmiş olacak hem iki ülkenin bilimsel araştırma gücü birleştirilmiş olacak. Böylelikle ülkeler arası iletişim artacak, tarihten gelen birliktelik güçlenecek ve her iki ülkede de görevini icra edebilecek bireyler yetiştirilmiş olacak.

Üniversitede program rehberliğinde görev alan öğretim görevlilerinin yardımıyla Türk eğitim sistemi ve anlayışı daha kolay şekilde anlaşılabilir hale gelecek, böylelikle Azerbaycan ve Türk eğitim sistemi birbiri içerisinde harmanlanacak. Bu, iki ülkenin eğitimlerinin birbirini geliştireceği ve eksiklerini beraber tamamlayacağı anlamına gelmekte.

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin bölümlerinin gelecekte artacak kontenjanlarıyla ve muhtemel olarak kurulacak bölümlerle beraber Bakü'ye gelen öğrenci sayısı da artacağından, Bakü'nün ekonominin muhtemel olarak olumlu yönde artış gösterebilir. Buna bağlı olarak Azerbaycan ekonomisi de gerek dolaylı olarak gerek doğrudan olumlu yönde etkilenecektir.

Öğrenci sayısının artmasıyla sadece Azerbaycan Türkü öğrenciler değil; Türkiye’den ve diğer birçok ülkeden insanlar, bu üniversitede eğitim görecektir, öğrenci olacak. Dolayısıyla bu da kültür çeşitliliğine ve insanların diğer insanların dünyaları ile tanışmasına yardımcı olabilir.

Öğrencilerin sayısının artması, Bakü ve Azerbaycan’a ekonomik anlamda katkı sağlaması anlamına gelse de öğrencilerin konaklamak için yurt ve dairelere yerleşmesiyle konaklama krizini ortaya çıkarabilir. Bu kriz devam ederken mümkün olan en kısa sürede çözüm bulunması gerekecek. Düzgün, etkili ve mantıklı bir çözüm bulunamaması hem konaklama krizine çare olmayabilir hem de çarpık kentleşmeye sebep olabilir. Bunun olabilme ihtimalini azaltmak için üniversite bu kadar yeniyken bu konu hakkında bir komisyon kurulabilir ve bu konuya şimdiden çalışılmaya başlanabilir.

Öğrenci popülasyonunun bir yerde artması, ekonomik açıdan ülkeye ve bölgeye olumlu etki yaratsa dahi normal şartlar altında orada yaşayan insanlara daha önceden yeten kaynaklar yeni gelenlerden dolayı yetmemeye başlayacak. Bu durumda ülkede yapılan tarıma destek verilebilir, altyapı geliştirilebilir ve üretime daha çok önem verilerek yeni gelenlere de yetecek kaynaklar elde edilebilir.

5. Türkiye-Azerbaycan Üniversitesindeki Eğitimin Geleceği

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin Azerbaycan’daki ortağı Azerbaycan Teknik Üniversitesidir. Buna bağlı olarak, açılan üç bölümün haricinde, daha çok mühendislik bölümünün açılacağı çıkarımı yapılabilir. Ancak üniversite teknik üniversite olmadığı için sadece mühendislik bölümlerinin açılmayacağı, sözel ya da eşit ağırlık alanlarından da bölümlerin açılacağı söylenebilir. Üniversitenin

idari ve akademik kadrosu oturduktan sonra yüksek lisans ve doktora bölümlerinin de açılabilceğı de aynı şekilde söylenebilir.

Üniversitenin eğitim dili, Türkiye Türkçesi ve İngilizcedir. Yeni bölümlerin açılmasıyla beraber diller çeşitlenebilir. Örneğin Azerbaycan Türkçesi ya da Türk lehçeleri de eğitime dahil edilebilir. Buna rağmen Azerbaycan ve Türkiye'nin eğitim adına konulmuş kuralların dışına çıkılmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi takdirde var olan eğitim düzeni bozulabilir, bu da eğitimin kötü anlamda etkilenmesine sebep olabilir.

Üniversitedeki eğitim, Türkiye'de iş birliği içerisinde olduğu üniversitelerle aynı eğitimidir. Daha önce, yazıda anlatıldığı üzere şu an akademik sorumluluğun Türkiye'de olduğu görülmektedir. Bu durum ileride Azerbaycan'ın da bu alana katkı sağlamasıyla hem değişebilir hem de gelişebilir. Böylelikle verilen eğitim daha güçlü ve birbirini besleyen eğitim haline dönüşebilir.

6. Türk Dünyası Çatısı Altında Eğitimde İş Birliğinde Kültürün Önemi

TDK'ye göre kültür kavramı *“Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin:”* veya *“Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.”* gibi tanımlarla açıklanmıştır.⁸ Elbette Türk Dünyası içerisinde kültür kavramı sadece Türkiye-Azerbaycan ilişkileri üzerinden açıklanamamaktadır. Örneğin, Özbekistan kültürünü ayrıca incelemek gerekmektedir. Çünkü Özbekistan kültür bakımından geniş bir değere sahiptir. Özbekistan'ın tarihi kişilikleri incelediğimiz zaman

8 <https://sozluk.gov.tr/>

astronomi, fizik, matematik ve coğrafya ile ilgilenen 11. Yy. bilim adamı Biruni, mikrop kavramını tıp ilmine kazandıran 10. Yy. ilim adamı İbn-i Sina, Semerkant'ta doğduğu bilinen 14. Yy. Mutasavvıf Buhari gibi isimlerle karşılaşmaktayız. Timur ve onun torunu olan Uluğ Bey'in Özbekistan'da yaşamış diğer önemli isimler olarak ifade etmek gerekir. Bunun yanında Semerkant, Buhara ve Hive gibi tarihi yerler Özbekistan'da yer almaktadır. Tarihi kişilikler ve tarihi yerler bizlere Özbekistan tarihinin çok eskilere dayandığını göstermektedir. Aynı zamanda birçok kaynakta Semerkant ve Kukeldaş medreselerinin Özbekistan'da kurulduğu bilinmektedir.⁹

Bunun yanı sıra Macaristan'ı da incelemek gerekir. Özellikle Türkiye-Macaristan ilişkilerinde 2024 yılı ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü 2024 yılı Türk-Macar yılı olarak ilan edilmiştir ve bu minvalde 2024 yılı içerisinde birçok program düzenlenmiştir. Macaristan hem Türkiye hem de Türk Dünyası için siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda farklı bir öneme haizdir. 2018 Yılında Türk Devletleri Teşkilatı'na gözlemci statüde üye olan Macaristan, Avrupa Birliği (AB) içerisinde yer almasından dolayı stratejik konumunu güçlendiren bir ülke haline gelmiştir. Hem AB içerisinde hem de TDT içerisinde yer alan Macaristan siyasi, ekonomik ve kültürel platformlarda da ön plana çıkmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı 1 Mart 2023 tarihinde olağanüstü zirvesinde alınan karar ile Türk Yatırım Fonu kurulması için karar alındı. Tüm bu kaynakların ekonomik kazanca dönüşmesi için Türk Yatırım Fonu'nun önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Genel anlamda Macaristan'ın gerek kültürel gerekse ekonomik ve siyasi olarak Türk Dünyası'na ilgisi olduğu gözlemlenmektedir.

Diğer Türk Devletlerini incelediğimizde de Türkiye'nin kültürel anlamda pek çok iş birliği oluşturduğunu görmekteyiz. Bu noktada

9 Uygun, S. E. L. Ç. U. K. (2024). "Ana Yurttan Ata Yurduna Yapılan Bir Gezinin Panoraması". *TÜRKAY DERGİSİ*, 8(84).

diasporanın önemi ortaya çıkmaktadır. Diaspora TDK'ye göre *“Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer.”* olarak tanımlanmıştır. Diaspora, günümüzde Türk Devletlerinin birbirleriyle sosyal entegrasyonu sağlaması için önemli bir kavramdır. Bu nedenle eğitim alanı içerisinde kültürel iş birliği ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki bağı daha da güçlendirecek, kültürlerinin harmanlanmasına yardımcı edecek. Akademik sorumluluğun Türkiye'ye ait olmasından dolayı Türk eğitim sistemi daha iyi anlaşılmış olacak, bu durum her iki ülkenin eğitim sistemine olumlu yönde etki edecek. Bu olumlu etki sayesinde Türkiye ve Azerbaycan için gereken nitelikli iş gücü yavaş yavaş sağlanacak, böylelikle hem dolaylı olarak hem de doğrudan iki ülkenin ekonomisine katkı sağlanmış olacak.

Türkiye ve Azerbaycan'da açılan üniversitenin de etkisiyle diğer Türk ülkelerinde üniversiteler düzeyinde, anlaşmalarla ortak veya Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'nde olduğu gibi sorumlulukların paylaştırılacağı üniversiteler arttırılabilir. Bu suretle hem Türk ülkeleri arasındaki bağ güçlenebilir hem ülkeler kültürlerini daha da benimseyebilir hem de bu ülkelerde yaşayan insanlar tarihsel bağlarından ötürü birbirine daha da yaklaşabilir. Bu da Türk ülkelerinin politikalarını ve dış dünyayla olan ilişkilerini daha sağlam ve birbirine kenetlenmeyle yürütmesine yardımcı olabilir.

Özellikle Türk Dünyası içerisinde yaşayan veya yaşamış birçok fikir adamı, yazar ve şair bulunmaktadır. Eğitim iş birliği sürecinde yazarların, şairlerin ve diğer fikir adamların eserleri kaynak gösterilerek Türk Dünyası içerisinde eğitim gören öğrencilere ışık tutulabilir. Böylece

gençlerin var olan Türk Dünyası iş birliğı sürecine katkı sunması beklenebilir. Bu noktada diaspora kurumları etkin rol üstlenmeli ve Türk Devletleri arasındaki toplumsal uyuma somut katkılar vermelidir.

Türk Dünyası içerisinde devam eden iş birliğı süreçlerine baktığımız zaman eğitimin diğerk sektörlere farkını gözlemlemekteyiz. Çünkü eğitim hem sosyal hem de ekonomik olarak etkisini gösterebilen bir alandır. Türk Dünyası içerisinde eğitim önceliklendirilmekle kalmayıp eğitim düzeyi her ne olursa olsun (ilkokul öğrencisi, ortaokul öğrencisi, üniversite öğrencisi) birçok öğrencinin maddi ve manevi imkanlar genişletilmelidir. Bu nedenle Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi açılan veya açılacak bölümleriyle hem Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine hem de Türk Dünyası içerisinde devam eden entegrasyon sürecine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acar, A., & Zorlu, M. E. *Türk Dünyasına Adanmış Bir Ömür*: Turan Yazgan. Akademik Veri Yönetimi Sitesi <https://avesis.hacettepe.edu.tr/umran/iletisim>
- Akademik Veri Yönetimi Sitesi <https://avesis.ncc.metu.edu.tr/otopcu/de-neyim>
- Akademik Veri Yönetimi Sitesi <https://avesis.cumhuriyet.edu.tr/msimsir/iletisim>
- Akengin, H., & Sarybaeva, B. (2024). Türk Dünyasında Ortak Kavramsal Çerçevenin Oluşturulmasına Yönelik Bir Değerlendirme. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 294-313.
- Aladağ, C., Tapur, T., & Kaya, B. (2024). Türkiye ve Kazakistan coğrafya öğretim programlarının karşılaştırılması. *International Journal of Geography and Geography Education*, (51), 1-25.
- Anadolu Ajansı Resmi Web Sitesi <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/turk-macar-kultur-yili-kapsaminda-hedeflenen-100-etkinlige-yil-bitmeden-ulasildi/3379735#:~:text=G%C3%BCncelleme%20%3A%2031.10.2024-,Budape%C5%9Fte,100%20etkinlik%22%20hedefine%20erken%20ula%C5%9F%C4%B1ld%C4%B1>
- Aydoğdu, A., & Mızrak, M. (2017). Azerbaycan ve Türkiye mutfak kültürünün tarihi birlikteliği ve mevcut durumunun belirlenmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-25.
- Bulut, M., & ORHAN, M. B. (2024). “Türkçe-Edebiyat Ders Kitaplarının Dil ve Kültür Aktarımındaki Rolü ve Önemi Üzerine Bir İnceleme”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5 Issue 8), 297-311.
- Can, A. (2024).
- Çelik, H. (2024). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Süreci ve Özbekistan. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (80), 375-384.
- Çeşmeci, N., Özdemir, T., Askarov, T., & Habiba, N. S. (2024). “Examining the Characteristics of Out going Package Tours from Türkiye to Azerbaijan”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(Kafkasya Araştırmaları Özel Sayısı), 115-132.
- DİKİCİ, E. (2024). Kültür aktarımı açısından okulların işlevi üzerine bir derleme. *SOCIAL SCIENCES STUDIES JOURNAL (SSSJJournal)*, 8(93), 80-87.

- Dursun, A. (2024). “Türk Dünyası Genç Yetişkinlerinin Eğitim Yaşantıları ile Psikolojik Durumları Üzerine İnceleme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24(1), 317-337.
- Ercan, O. (2023). “Macar dış politikasında çeşitlendirme arayışı: Macaristan’ın ‘Doğu Açılımı’ ve Türk Devletleri”. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 12(2), 168-182.
- Ertürk, M. (2020). *Türk Dünyası Kültür Başkentleri*.
- Fırat YALDIZ, (2013) Bahar (18), “Diaspora Kavramı”: *Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 289. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/621817>
- Gedikli, Y. (2017). “Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler-24: Macaristan’daki Balaton Göl Adının Köken ve Anlamı”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116(228), 191-200.
- Heşimova, T. (2024). “Bağımsızlık Dönemi Özbek Şiiri; Millî Konular Açısından Değerlendirme”. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 255-270.
- Karaketir, Ç. E. *Elam ve Orta Asya İlişkileri*.
- Özsoy, B. (2023). “Türk Dünyası Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi”. *Anasay*, (25), 40-55.
- Parlatır, İ. (2009). “Macaristan’da Türk Kültürünün İzleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 235-240.
- Peler, G. Y., & Dilbas, E. (2024). “Gagavuz Türkçesinde İstek Bildiren (Subjunktif) Cümle Yapısı”. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 10(21), 92-111.
- Sancak, K. (2019). TÜRKİYE’NİN AZERBAYCAN ÜZERİNDEKİ YUMUŞAK GÜCÜNDE KÜLTÜR FAKTÖRÜ. *Electronic Turkish Studies*, 14(3).
- Tuğrul, S. (2024). *Türk Soylulara Türkiye Türkçesi Öğretimi*.
- Tuzcuoğlu, F. (2019). “Azerbaycan-Türkiye eğitim ilişkileri ve TUDİFAK örneği”. *UNEC və Türkiyə Universitetlərinin əməkdaşlıq istiqamətləri: mövcud vəziyyət və perspektivlər mövzusunda*, 145.
- Türk Dil Kurumu Resmî Web Sitesi <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Bankalar Birliği Eğitim Merkezi Sitesi <https://egitimkatalogu.tbb.org.tr/Egitmen/Detay/799>

- Ulusoy, Y. (2024). “Yeni Uygur Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Varlığındaki Sovyet Etkisi”. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*, (6), 18-26.
- Uslu, E. İ. (2024). “Azerbaycan Muftak Kültürü Üzerine Tematik Söz Varlığı İncelemesi” (thematic vocabulary study on Azerbaijan kitchen culture) (Master’sthesis).
- Uygun, S. E. L. Ç. U. K. (2024). Ana Yurttan Ata Yurduna Yapılan Bir Gezinin Panoraması. *Türkay Dergisi*, 8(84).
- Üzüüm, B., Şenol, L., & Dadashova, R. (2020). “Türk Dünyası’nda Sosyal Sermaye, Kültürel Sermaye, Sosyal Yenilikçilik Üzerine Bir Araştırma: Türkiye-Azerbaycan Üniversite Öğrencileri Örneği”. *Turkish Studies-Social*, 15(3), 1625-1642.
- Wikipedia Resmî Sitesi https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye-Azerbaycan_Üniversitesi
- Yılmaz, R. (2010). “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”. *Bilge Strateji*, 2(2), 23-41.
- Yükseköğretim Kurulu Resmî Sitesi: <https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/Haber/2024/98-turk-azerbaycan-universitesi/13.jpeg>
- Yükseköğretim Kurulu Resmî Sitesi: <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2024/turk-azerbaycan-universitesi.aspx>
- Zhunissova, M. (2024). “Türkiye, ABD, Rusya, AB, Çin’in Kazakistan’daki Yumuşak Gücünün Karşılaştırmalı Analizi”, *Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi* (Turkey).

Azerbaycan’da Kimlik ve Çokkültürcülük Politikaları

Zeynep Aydoğan*

Giriş

Bu makale, Azerbaycan’ın kimlik şuurunun gelişimini ve çokkültürcülük politikalarının evrimini tarihsel bir perspektiften ele almakla birlikte kimlik şuru gelişim sürecinin günümüzdeki politik yansımalarını analiz etmektedir. Azerbaycan’ın tarihsel ve siyasi dönüşümleri ile doğru orantılı olarak şekillenen kimlik ve çokkültürcülük anlayışını ortaya koyan makalemizde, Azerbaycan’da kimlik bilincinin tarihsel kökenleri incelenmiştir. Kimlik bilinci, bir toplumun kendi tarihini, kültürel değerlerini ve varlığını anlamlandırmasına olanak tanıyan temel bir yapı taşıdır. Bu bağlamda, Azerbaycan’ın kimlik inşa süreci tarihsel, kültürel ve dini birikimlere dayanmakla birlikte aynı zamanda modern çağın gerekliliklerine dayanmaktadır. Örneğin; bağımsızlık sonrası dönemde çokkültürcülük ilkesinin benimsenmiş olması, ülke içinde bulunan farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşayabilmesi için birleştirici bir “Azerbaycanlılık” kimliğinin geliştirilmesi modern çağın gerekliliklerine uygun bir şekilde toplumsal uyum ve barışın sağlanmasına yönelik önemli bir adım olmuştur.

* Uluslararası İlişkiler Bilim Uzmanı, zeynepaydogan3418@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2149-4321

Azerbaycan’da kimlik bilincinin gelişimi, özellikle Çarlık Rusyası döneminde artan milli uyanış hareketleri ve modernleşme çabalarıyla hız kazanmıştır. Bu dönemde, Türk-İslam kimliği çerçevesinde milli uyanış hareketleri önem kazanmış, halk arasında Azerbaycan dilinin, edebiyatının ve kültürünün korunması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır. Bu noktada Azerbaycan tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin (1918-1920) ilanı, kimlik bilinci üzerindeki etkileriyle dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu bağımsızlık dönemi kısa sürmüş olsa da Azerbaycan tarihinde kimlik bilincinin ve devlet anlayışının biçimlenmesi noktasında çok önemli bir role sahiptir.

Kısa süren bağımsızlık tecrübesinin ardından Sovyetler Birliği işgali nedeniyle kimlik bilinci sürecinde yeni bir dönem başlamıştır. Azerbaycan’ın kimlik sürecinde yeni bir aşamayı temsil eden Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan ve Sovyet kimliği arasında gerilimler yaşanmış; dil, kültür ve tarih gibi unsurlar dönemin kimlik mücadelesinin merkezine yerleşmiştir. Azerbaycan’ın zengin kültürel mirası, bu süreçte çeşitli baskılara rağmen tamamen yok olmamış, aksine, toplumsal hafızada varlığını sürdürmüştür.

Gorbaçov’un iktidarlığı döneminde hayata geçirilen “glasnost (açıklık)” ve “perestroyka (yeniden yapılanma)” politikaları Sovyet çatısı altındaki diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan’da da milli uyanışın yeniden canlanmasına yol açmış ve Sovyetler Birliği’nin dağılma nedenlerinden biri olmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Azerbaycan, 1991 yılında yeniden bağımsızlığını (günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti’ni) ilan etmiş ve ulusal kimliğini yeniden tanımlamıştır. Tarihsel kökenlerine ve milli değerlere dayanarak ulusal kimliğin yeniden inşa edilmeye çalışıldığı bu dönemde aynı zamanda toplumsal birlikteliği sağlamaya yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Yeniden bağımsızlık sonrası Azerbaycan, çokkültürcülük ilkesi doğrultusunda farklı etnik ve dini azınlıkların beraber barış içinde yaşamalarını hedeflemiştir. Zamanla devlet siyaseti haline gelen çokkültürlülük anlayışı ile, Azerbaycanlılık kimliği altında toplumsal bir birliktelik inşa edilmesini amaçlanırken, aynı zamanda mevcut etnik çeşitliliğin korunması teşvik edilmiştir. Geçmişten gelen tarihsel mirasını ve kültürel birikimini günümüzün modern değerleriyle birleştirme çabasıdır. Azerbaycan'daki çokkültürlü yapının korunması ve güçlendirilmesi ülke içindeki farklı etnik, dini ve kültürel grupların bir arada uyum içinde yaşamasını sağlamakla birlikte aynı zamanda uluslararası arenada Azerbaycan'ın olumlu bir görünüm kazanması açısından da önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, süreç analizi yapılarak Azerbaycan'da kimlik bilincinin tarihsel gelişimini, kimlik mücadelesini ve modern Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde devlet siyaseti haline getirilen çokkültürcülük politikalarını kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Tarihi arka plandan yola çıkarak, günümüz Azerbaycan'ının kimlik ve çokkültürcülük politikalarının temel dinamiklerini ortaya koymak hedeflenmektedir.

1. Azerbaycan'da Kimlik Şuurunun Gelişmesi ve Milli Düşüncenin Evrimi

Azerbaycan'da kimlik şuurunun gelişmesi şüphesiz sağlam bir tarihi arka plana sahiptir. Konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilmek adına öncelikle genel hatlarıyla kimlik ve ulusal/milli kimlik kavramlarına değinmek gerekmektedir. Kimlik kavramının sözlük anlamı en genel hatlarıyla *“toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirtilir, nitelikler ve özelliklerle, bir kimsenin belirli bir kimse olmasını sağlayan koşulların, onun kişiliğine ilişkin özelliklerin tümü, bir insanın kim*

*olduğu*¹ şeklinde ifade edilmektedir. Türk Dil Kurumu tarafından ise “*Sosyal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerin tümü*”² olarak tanımlanan ve sosyoloji, felsefe, edebiyat, antropoloji gibi pek çok bilim dalında ele alınmakta olan kimlik kavramı, günümüzde en çok sosyal bilimler alanında tartışılmakta ve çalışılmaktadır. Çeşitli alanlara konu olması sebebiyle çok boyutlu bir kavram olan kimlik kavramı, sayısız tanıma sahip olmakla birlikte çeşitli kategorilere de ayrılmıştır.³ Kimlik kavramı, Avrupa’da 20.yüzyıla dek benlik, kendilik anlamlarına gelen *self* kelimesi ile karşılık bulmuş, 20. yüzyılın ardından ise bu kavram yerini *identity* kelimesine bırakmıştır. *Identity* teriminin kökünde Latince ayniyet, değişmezlik ve süreklilik anlamlarına gelen idem sözcüğü bulunmaktadır.⁴ Kimlik olgusu, içinde bulunduğu farklılıklardan yola çıkılarak oluşturulmaktadır, diğer bir deyişle farklılıklar, kimliği oluşturmaktadır. Connolly kimliğin var olmak için farklı olana ihtiyaç duyduğunu ve kendi güvenliğini sağlamak adına bu farklılığı ötekileştirdiğini ifade etmektedir.⁵

Kimlik, bireyin kendisini tanımlamak için başvurduğu ve bu süreçte kendisinin dünyadaki yerini belirlediği bir kavramdır. İçinde bulunulan toplumsal yapı bireye çeşitli kimlikler yüklemektedir. Kimlik kavramı modernizm sonrası dönemde geleneksel döneme kıyasla daha işlevsel hale gelmiş ve hem bireysel hem toplumsal alanda ifade edilmeye başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle kimlik kavramı, modernite sonrasında sadece bireysel olma özelliğini taşımamakta, aynı zamanda etnik, dini, kültürel ve sosyal alanlarda da kendisine

1 Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük- Türkiye Türkçesinin En büyük Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.1096.

2 *Resimli Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 435, Ankara, 1977, s.342.

3 Ramazan Saim Dalbay, “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:31, 2018, (s. 161-176), s.162.

4 Süleyman Yurttaş, “Toplumsal Kimlik Okuryazarlığı”, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 3, 2019, (s. 825-842), s.828.

5 William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, (Çev. Fermâ Lekesizalın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.93.

yer edinmektedir. Kimliği yalnızca bir terim olarak açıklamaya çalışmak büyük bir yanılgıya düşmektir. Nitekim kimlik kelimesine her ne kadar sayısız tanım atfedilmiş olsa da önüne aldığı isim ve sıfatlar doğrultusunda farklı anlamlara bürünmektedir. Örneğin, etnik kimlik, dini kimlik, sosyal kimlik, grup kimliği, ulusal kimlik vb. ifadeler kendi içlerinde anlam olarak birbirinden farklılaşmaktadır.⁶ Buradan hareketle bu bölümde konu bütünlüğünü sağlamak maksadı ile üzerine yoğunlaşacağımız kavram ulusal/milli kimlik kavramıdır. Kimlik arayışı, modern siyasette giderek önem kazanan bir konudur. Dolayısıyla bu noktada ulusal kimlik kavramının da paralel olarak ehemmiyeti artmaktadır. Ulusal kimlik kavramı, genel itibarıyla ortak bir tarihe, kültüre sahip olunduğunda ve ortak çıkarlar paylaşıldığında ortaya çıkmaktadır.⁷

Smith, ulus kavramını bir halkın, belirli bir coğrafyayı, ortak efsaneleri ve kollektif hafızayı, ortak bir kültürü, paylaşılan bir ekonomi ve ortak yasal haklar ile sorumlulukları bir arada taşıyan insan grubu⁸ olarak tanımlamıştır. Gellner, bir ulusun inşa edilmesinde “irade” ve “kültür” olmak üzere iki faktörün etkili olduğunu ileri sürmekle birlikte bu iki faktörün temel alınarak oluşturulan ulusların daha güçlü, sağlam, sürekli ve hatta kalıcı olduğunu belirtmektedir.⁹ Fransız Devrimi’nin ardından ulus-devletlerin ortaya çıkışı, o zaman dek mevcut olan etnik ve dini kimliğin önemini yitirerek, aynı ulusal sınırlar içerisinde yaşamakta olan vatandaşların ulusal kimliklerinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda devletler, yurttaşlarını tek bir kimlik çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan politikalar

6 Zeynep Aydoğan, *Uygur Türklerinde Modernleşme, Kimlik ve Ulus İnşası*, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2023, s.15-16.

7 Zeynep Aydoğan, *a.g.t.*, s.16.

8 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.32.

9 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. Büşra Ersanlı Behar; Günay Göksu Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s.102.

izlemeye başlamıştır. Ulusal dil ve kültür faktörleri ise yurttaşların ortak bir kimlik etrafında bir araya gelmesinin en temel araçları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰ Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ulusal kimlik kavramının kendi içerisinde milliyetçilik düşüncesini barındırdığı gözlemlenmektedir. Milli kimlik kavramı, milliyetçiliğin bazı sembollerini (bayrak gibi) kutsal bir seviyeye yükselterek kendi varlık biçimini pekiştirmektedir. Bazı ulusçular, ulusal kimlik bilincinin en saf halinin çok uluslu olmayan toplumlarda mevcut olduğu görüşüne sahiptir.¹¹ Görentaş ulusal kimlik kavramını daha farklı bir boyuttan ele almakta ve ulusal kimliklerin modern yapılar olduğunu, belirli söylemsel oluşumlar aracılığıyla üretildiğini ve üyeleri tarafından içselleştirildiğini savunmaktadır. Görentaş’a göre ulusal kimlikler sürekli olarak üretilmekte, çoğalmakta ve sürekli olarak değişmektedir. Kimlik inşasının herhangi bir analizi, evrensel ve kalıcı bir kimlik inşasından ziyade yalnızca o yerdeki belirli bir zamandaki kimlik inşasını temsil eder. Belirli bir topluma özgü temsiliyeti ile ulusal kimlik inşası, çeşitli yollarla toplumun derinliklerine yayılan sembolik anlamlar ve duygularla dolu olan sürekli bir süreçtir. Görentaş ayrıca kimliğin var olabilmek için farklılıklara gereksinim duyduğunu ön plana çıkararak, “öteki” ve “biz” inşalarının ulusal kimliğin inşasında eşit derecede önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.¹² Ulusal kimlik kavramına genel olarak bir tanım atfedecek olursak “*bir topluluğun üyelerinin paylaştığı, kültürel, tarihsel ve sembolik sınırlarla tanımlanan ortak aidiyet duygusunu*”¹³ ifade ettiğini söylemek mümkündür. Ek olarak, ulusal kimlik, sadece kendine özgü değil, aynı

10 Ufuk Şimşek, Selçuk Ilgaz, “Küreselleşme ve Ulusal Kimlik”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, (ss. 189-199), s.194.

11 Zeynep Aydoğan, *Uygur Türklerinde Modernleşme, Kimlik ve Ulus İnşası*, s.23.

12 Bilal Görentaş, “Imagining Geography: National Identity, Narrative and Bordering”, *Anemon Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, Volume: 6, Issue: 1, 2018, (pp. 139-143), p. 140.

13 Beyrak Tarlansoy, “Azerbaycan’da Ulusal Kimlik İnşası ve Karabağ Savaşlarının Etkisi”, *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2024, (s. 221-238), s.222.

zamanda o toplumun diğer toplumsal yapılar veya kültürlerle nasıl ilişkiler kurduğunu ve kendisini nasıl tanımladığını da kapsamaktadır. Yani, bir ulusun kimliği, o ulusun ne olduğunun yanı sıra diğer toplumlarla arasındaki farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ulusal kimliğin sadece kendi içindeki bir aidiyet duygusunu yaratmakla kaldığını düşünmek oldukça yanıltıcı olacaktır. Ulusal kimliğin aynı zamanda ötekileri tanımlayarak kendi sınırlarını belirlemekte olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim Poole, Ahlâk ve Modernlik isimli yapıtında “*ulusal kimliğimiz bir öz farkındalık biçimi olduğu gibi, ötekinin farkında olma biçimidir de. Ulusal kimlik, bu kimliği paylaşanları ve yardımlarına koşma konusunda özel bir sorumluluk taşıdığımız kimseleri tanımlar*”¹⁴ ifadeleri ile konuya açıklık getirmektedir.

Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarına kısa bir bakış attıktan sonra süreç takibi yaparak Azerbaycan'da kimlik bilincinin gelişmesinin temellendiği tarihsel olayların incelenmesi yerinde olacaktır.

Günümüz Azerbaycan topraklarında kurulmuş olan ilk devletin Manna Krallığı olduğu bilinmekle birlikte bu krallığa Urartuların son vermiş olduğu da tarihi bir gerçekliktir. Urartuların ardından Medler'in daha sonra ise Pers İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmiştir. Milattan sonra 227 yılında Sasanilerin işgaline uğrayan Azerbaycan, İslam fetihlerinden önce son kez 624 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir. İslam dininin cihat anlayışı doğrultusunda 642 yılında Hz. Ömer tarafından Azerbaycan'ı fethedilmiş, Emeviler döneminde ise bu topraklar Kafkaslar'daki fetihlerin kolaylığı açısından üs olarak kullanılmıştır. Abbasiler devrinde bölgede güçlkle bastırılan kritik ayaklanmalar gerçekleşmişse de bu dönemde Azerbaycan şehirleri ciddi ticaret merkezleri haline gelmiştir.

14 Ross Poole, *Ahlâk ve Modernlik*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s.129.

Abbasi devletinin bölgedeki siyasi gücünü kaybetmesinden dolayı burada 799-1227 yılları arasında çeşitli hanedanlıklar kurulmuştur.¹⁵ Bu dönemden sonra ilk başlarda keşif amaçlı bu topraklara gelmiş olsalar da daha sonraları şehirlerin yağmalanmasına dolayısıyla ülke tarihinde büyük bir tahribata yol açacak olan Moğol istilaları başlamış ve 1256 yılında İlhanlılar devleti kurulmuştur.¹⁶ İlhanlı Devleti, kurulduğu günden 1357'deki çöküşüne kadar Azerbaycan ve İran topraklarında oluşturduğu yeni şehirlerde Moğol ve Türk kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁷ Azerbaycan, İlhanlı devletinin merkezi haline gelmiş ve İlhanlılar bölgede siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁸ İlhanlı devleti Gâzân Han zamanında Azerbaycan topraklarında İslam dininin kabul edilmesi gibi esaslı değişimler yaşanmıştır.¹⁹ Bölge, Timur İmparatorluğu (Teymuriler) döneminde saraylar da dahil olmak üzere büyük ve derin bir Türkleşme sürecine girmiştir. Öyle ki Nesimi gibi Türkçe yazan önemli halk şairlerinin bulunduğu klasik Türk edebiyatı bu dönemde ortaya çıkmıştır.²⁰ Faruk Sümer, Azerbaycan toprakları üzerindeki Moğol hakimiyetinden sonraki dönemi Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler olmak üzere üç aşamaya ayırmıştır.²¹ Nesibli, bölgede Türk edebiyatı ve Türkçülüğün en güçlü olduğu dönemler olarak, 1410-1467 yıllarında hüküm süren Karakoyunlular ile 1467-1501 yılları arasında bölgeye hakim olan Akkoyunlular

15 Ziya Musa Bunyatov, "Azərbaycan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul, 1991, (ss. 317-322), s.318-319.

16 Günay Babayeva, XII-XIII. Yüzyıllarda Azerbaycan, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2020, s.76.

17 Gurban Hüseyinov, İlhanlılar Döneminde Azerbaycan, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Konya, 2022. s.2.

18 Gurban Hüseyinov, *a.g.t.*, s.83.

19 Gurban Hüseyinov, *a.g.t.*, s.250.

20 Nesib Nesibli, "Azerbaycan'ın Millî Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001, (s. 132-160), s.135.

21 Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Belleten*, Cilt: 21, Sayı: 83, 1957, (ss. 429-448), s. 443-445.

dönemlerini belirtmiş ve Zeki Velidi Togan'ın bu dönemleri kapsayan 15. yüzyıl ile ilgili *"bu ülkenin en parlak ve Türk nüfusunun en çok bulunduğu dönem idi"* sözüne atıfta bulunmuştur.²²

Dinin inanışlarının temelinde Hz. Ali'nin bulunduğu Safevi hükümdarları özellikle 16. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan'da Şiiliğin yayılmasına ve bölgenin İslam dininin merkezi haline gelmesine yol açmıştır.²³ Saferi iktidarı, Türk dili ve kültürünü bölgede etkin ve baskın hale getirmiş ve böylelikle bölgede kültürel ve dini bir kimlik gelişimine katkı sağlamıştır. Bu dönemde bölgede Azerbaycan Türkçesi'nin gelişmiş olması, şüphesiz edebiyat ve sanat alanlarında da etkisini göstermiş ve bir şahlanış başlatmıştır. Bu dönemdeki gelişmeler dikkate alındığında, Saferi iktidarının Azerbaycan kimliğinin biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Saferi iktidarının 1747 yılında yıkılmasının ardından Azerbaycan'da oluşan merkezi otorite boşluğu, iç karışıklıklara neden olmuş ve bölgede çok sayıda hanlık kurulmuştur. Hem ticari hem de zirai açıdan önem taşıyan ve zengin doğal kaynaklara ev sahipliği yapan Azerbaycan'da uzun bir müddet güçlü ve merkezi bir otorite oluşturulamaması Çarlık Rusyası'nın bölgeye olan ilgisini cezbetmiştir.²⁴ 19. yüzyılın başlarında Güney Azerbaycan'ı işgal etmeye başlayan Çarlık Rusyası, 1804 yılında ilk olarak Gence Hanlığını ve ardından 1826 yılına gelindiğinde Revan Hanlığını da işgal ederek tüm Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirmiştir.²⁵

22 Nesib Nesibli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", s.135.

23 Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2016, (ss. 153-170), s.157.

24 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 61, 2018, (ss. 429-451), s.430.

25 Şevket Yıldız, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Etnik Kompozisyonu", *Social Sciences Studies Journal*, Cilt: 5, Sayı: 40, 2019, (ss.4100-4107), s.4101.

19. yüzyılın başlarında Azerbaycan, Çarlık Rusyası ve Kaçarlar (İran) arasında geçen hakimiyet savaşlarına konu olmuştur. Çarlık Rusyası ve Kaçar İran'ı arasında önce 1804-1813 yılların arasında, daha sonra 1826-1828 yılları arasında olmak üzere iki kez toprak savaşı gerçekleşmiş ve iki savaş neticesinde Azerbaycan, Çarlık Rusyası ve İran arasında ikiye bölünmüştür.²⁶ Çarlık Rusyası'nın Gence Hanlığından sonra sırayla Küba ve Bakü Hanlıklarını²⁷ da işgal etmiştir. 1812 yılında Talaş (Lenkeran) Hanlığının da Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesi, İran'ı Çarlık Rusyası ile bir anlaşma yapmaya itmiş ve nihayetinde Gülistan şehrinde 1813 yılında Gülistan antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde İran; Talaş, Şirvan, Küba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şekki Hanlıklarının Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine altına alındığını resmen onaylamıştır.²⁸ Bu antlaşma Kaçar Hanedanı için kabul edilemez ağır şartlar içerdiğinden, İran, 1826 yılında İngiltere ve Fransa'dan destek bulacağını ümit ederek Çarlık yönetimine yeni bir savaş açmıştır. Ancak Çarlık Rusyası ile Kaçar İran'ı arasında geçen bu ikinci savaş da İran'ın mağlubiyetiyle sonuçlanarak, 1828 yılında İran'ın bir nevi Çarlık yönetiminin tebaası haline geldiği Türkmen çay Antlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştur.²⁹ İki yönetim arasında imzalanan bu antlaşma, Rusya'nın bölgedeki işgal siyasetinin sonuncu ve önemli bir adımıdır. Nitekim antlaşma ile birlikte Kuzey Azerbaycan'daki tüm hanlıklar lağvedilmiş ve Rusya bu topraklar üzerinde yeni yönetim biçimini hayata geçirme girişimlerine başlamıştır.³⁰ Bu antlaşma neticesin-

26 Nesib Nesibli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", s.139.

27 Betül Aslan, "Azerbaycan", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5, 2010, (ss. 47-75), s.53.

28 Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, 2008, (ss. 187-199), s.188.

29 Kərim Şükürov, "Gülüstan müqaviləsi və onun ətrafında diplomatik çəkişmələr", *Respublika qəzeti*, 10 fevral, 2012, No: 32, s.6-7.

30 Ali Asker, Sedanur Şayban, "Kürekçay Antlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2021, (ss. 34-50), s.47.

de, Aras nehri sınır kabul edilerek Kuzey Azerbaycan Çarlık yönetiminin, Güney Azerbaycan ise İran hakimiyetinin altına girmiştir.³¹ Rusya hakimiyet kurduğu Revan, Nahçıvan ve Karabağ Hanlıkları içerisine Ermeni nüfusu yerleştirmeye çalışarak Hristiyan nüfusun artmasını ve bölgedeki siyasi varlığını sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.³² Kendi toprakları üzerinde yapılan bir antlaşma neticesinde tamamen ikiye bölünmüş olan Azerbaycan'ın bu antlaşmada hiçbir söz hakkının bulunmaması, Türkmen çay antlaşmasının en dikkat çekici özelliğidir. Antlaşma, Kaçar İran'ı ile Çarlık yönetiminin bir milletin kaderiyle nasıl oynadığını açıkça gözler önüne sermektedir.³³ Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Kuzey Azerbaycan'ı işgal etmiş olan Çarlık yönetiminin 1813 Gülistan Antlaşması ve 1828 Türkmen çay antlaşması neticesinde bölgede hoşnutsuzlukların oluşmasına yol açan keyfi değişiklikler yapmasının temelinde Azerbaycan'ı "Ruslaştırma" çabası yatmaktadır.³⁴

Başlığımızın konusu olan Azerbaycan'da ulusal kimlik bilinci, 19. Yüzyılda yani bölgenin Rus hakimiyeti altında olduğu dönemde oluşmaya başlamıştır. Avrupa'da da milliyetçilik akımlarının ivme kazandığı bu dönemde, Çarlık yönetiminin Azerbaycan üzerindeki idare biçimi, eğitim, dil, din, kültür vb. politikaları halkın ulus bilincinin oluşmasına sebebiyet vermiştir.³⁵

Çarlık Rusyası 1830'lu yıllarda kölelikten azat ettiği çok sayıda Rus kökenli köylüyü işgal etmiş olduğu Kuzey Azerbaycan topraklarındaki verimli arazilere yerleştirmiş ve bu köylüler aracılığıyla

31 Şevket Yıldız, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Etnik Kompozisyonu", s.4101.

32 Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", s.159.

33 Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", s.191.

34 Orkhan Valiyev, *Azerbaycan'da Milliyetçilik: Ulus ve Ulus-Devletin Oluşumu*, Türkiye Notları Yayınları, Ankara, 2020, s.47.

35 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.431.

bölgede yaklaşık 30 kadar yeni Rus köyü oluşturulmuştur.³⁶ Çarlık yönetiminin bölgede hakimiyet kurmasıyla birlikte, Hristiyanlaştırma politikalarını incelle ve kademe kademe hayata geçirmeye başlamıştır. Bu politika doğrultusunda bölgeye Hristiyan nüfusun yerleştirilmesi ve Hristiyanlığı seçen Müslümanlara ayrıcalıklar tanınmasının yanı sıra İslam dininin bölgede zayıflaması, halk arasında din üzerinden ikilikler çıkarılması için çeşitli yöntemler izlenmiştir.³⁷ Çarlık yönetiminin bölgedeki Müslümanlara ikinci sınıf halk gibi davranması, ağır vergi yükleri bindirmesi, sosyal ve ekonomik şartların kötüleşmesine yol açmıştır. Kötü yönetimin sonucu olarak bölgede çeşitli isyanlar baş göstermiş olsa da Çarlık yönetimi bu isyanları bastırmayı başarmıştır.³⁸

Kuzey Azerbaycan'da özellikle 1846'lı yıllardan itibaren Rus ağırlık ve ölçü birimleri kullanılmaya başlanmış, gümrük duvarları indirilerek bölge içinde bölünmüşlüğü (hanlık) ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Hanlık dönemlerinden kalma yerel para birimleri yerine ruble kullanılmaya başlanması bölgede iktisadi beraberliğin oluşmasını sağlamıştır. Köylüler ürünlerini paraya dönüştürerek vergilerini para olarak ödemeye başlamış, fabrikalardan aldığı ürünleri pazarda satan tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Hanlıklar döneminde yaşanan siyasi çekişmelerin son bulması açısından Çarlık döneminde negatif yönlü de olsa siyasi bir istikrarın sağlanması ekonomiye olumlu katkılarda bulunmuştur. Bölgede kapitalist iktisadi ilişkilerin gelişmeye başlaması sonraki yıllarda milli burjuvazinin oluşmasına

36 Şevket Yıldız, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Etnik Kompozisyonu", s.4102.

37 Telman Nusretoğlu, *Azerbaycan'da Rus Kilisesi ve Rusçuluk Faaliyetleri (1828-1905)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s.108.

38 Ali Asker, "Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasında Sosyo-Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikri Temelleri (19. Yüzyılın Sonu-20. Yüzyılın Başı)", *Yeni Türkiye*, Sayı: 75, 2015, (ss. 516-535), s.517.

yol açarken aynı zamanda yaşanan ekonomik canlanma sonucunda hem kültürel hem de siyasi bir uyanışa vesile olacaktır.³⁹

Çarlık Rusyası 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgede kapitalist gelişmelere olanak tanıyacak adımlar atmıştır. 1872 yılında iktidara ait olan petrol yataklarının ihale usulü ile uzun süreliğine halk tarafından kiralanabileceği yönünde bir karar alınmıştır. Alınan bu karar Azerbaycan açısından ilerleyen süreçte iktisadi, toplumsal ve politik sonuçlar doğurarak sözgelimi kapitalist bir devrime önyak olmuştur. Özellikle Rusya'nın Bakü'yü yabancı sermayeye açması, 1901 yılına gelindiğinde dünya çapında üretilen toplam petrolün yarısından fazlasının Bakü'den çıkarılmasına sebep olmuştur.⁴⁰

Çarlık yönetimi altında olan Kuzey Azerbaycan'da milli kimlik bilincinin gelişmesindeki en önemli unsurlardan bir tanesi Rusya'nın bölgede uygulamakta olduğu eğitim faaliyetleri olmuştur. İşgal ettiği bölgelere öncelikli olarak Rus ve Ermeni nüfusu yerleştirmiş olan Çarlık yönetimi bölgede hükümete sadık kalacak Rusça bilen memurları devlet kadrolarına yerleştirdiği okullar açmıştır. Bu okulların amacı, Müslüman halkın bölgedeki Rus yönetiminin mevcudiyetine alışmasını sağlamaktır.⁴¹ Rus yönetimi, Azerbaycan'daki hakimiyetini pekiştirmek için halen etkisini devam ettirmekte olan İran kültürünü ve nüfusunu tamamıyla silmeye çabalamış ve bu hedef doğrultusunda Fars dilinin kullanımını yasaklamıştır.⁴²

Çarlık yönetiminin açmış olduğu okullarda eğitimini tamamlayan sınırlı sayıdaki Müslüman öğrenci, eğitimine ya Rusya'da ya da

39 Savaş Açıkkaya, "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, 2010, (ss. 403-420), s.405-406.

40 Savaş Açıkkaya, *a.g.m.*, s.406-407.

41 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.431.

42 Nesib Nesibli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", s.140.

Avrupa’da devam etmiştir. Avrupa kültürünün yanı sıra Rus dili ve edebiyatına hâkim olan bu Müslüman talebeler, Batıda ortaya çıkan özgürlükçü düşüncelerin, demokratik yönetme biçiminin ve halkçılık fikirlerinin etkisinde kalarak Azerbaycan toplumunun ilk aydın zümresini oluşturmaktadır. Bu aydınlar sayesinde Azerbaycan Türkçülüğü gelişmeye başlarken aynı zamanda çeşitli bilim dallarına yönelim de teşvik edilmiştir. Çamalan makalesinde konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “*Rus okullarından yetişmiş münevverlerin takip ettikleri gaye Azerbaycanlıların ekonomik seviyesini yükseltmek, milli bir matbuat yaratmak, milli dili canlandırmak ve geniş halk kitlelerine milli şuur ve milli terbiye aşılarmaktı*”.⁴³

Azerbaycan’da ulus bilincinin şekillenmesinden önce uzun soluklu bir aydınlanma hareketi yaşamış ve bu sayede ümmet bilincinden çıkıp ulus bilincine ulaşması mümkün hale gelmiştir. Bu noktada üç aydın kuşağından söz edilmektedir ki; bunlardan birincisi 1830-1850 yılları arasında faaliyet göstermiş olan Abbaskulu Ağa Bakühanov, Mirza Şefi Vazeh, İsmail Bey Kutkaşanlı, Kasım Bey Zakir gibi isimlerden oluşmaktadır. 1870’li yıllarda etkin olan Mirza Fethali Ahundzade, Hasan Bey Zerdabi, Seyit Azim Şirvani, Muhammed Takî Sıdkî, Sultan Mecid Ganizade gibi isimler ikinci kuşak aydınlarından olmakla birlikte bu şahsiyetler kültürel anlamda kimlik inşasında etkili olmuşlardır. Bahsi geçen ve Ali Bey Hüseyinzade, Alimerdan Bey Topçubaşov, Mehmet Emin Resulzade, Nesip Bey Yusufbeyli ve Ahmet Bey Ağaoğlu gibi isimlerin bulunduğu son aydın kuşağı ise 1890’lardan itibaren Azerbaycan’da ulus bilinci, ülke kavramı, bağımsızlık ve cumhuriyet gibi düşüncelerin yayılmasına ve gerekli adımların atılarak hayata geçirilmesine katkıda bulunmuşlardır.⁴⁴

43 Ahmet Çamalan, “Azerbaycan Tahsilinin Temelleri: Çarlık Rusyası Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri”, *Journal of Qafqaz University*, Sayı: 31, 2011, (ss. 36-50), s.37.

44 Ali Asker, “Azerbaycan Milliyetçiliği”, *İçinde: Milliyetçilik*, (Ed. Tefvik Erdem), Otorite Yay., İstanbul, 2020, (ss. 552-563), s.556.

Eserleri hem doğu hem batıda tercüme edilen, tiyatroları Avrupa ve Rusya'da sahne bulan Mirza Feteli Ahundzade (Ahundov) (1812-1878), bu okullarda yetişmiş aydınlardan biridir. Halkın geri kalmışlığını ve cehaletini gören Ahundzade, aynı zamanda realizmin etkilerinin görüldüğü yeni Azerbaycan edebiyatının kurucusudur.⁴⁵ Rusya'nın bölgede yürütmekte olduğu asimile etme faaliyetlerine ilk direniş edebiyat alanındaki yenileşmeler ile gerçekleşmiştir. Özellikle ilk Türkçe gazetenin çıkarılması bölgedeki aydınlanma (ceditçilik⁴⁶) hareketine hız kazandırmıştır. Usul-i Kadim okullarının yerini eğitimde yenileşmeyi amaçlayan Usul-i Cedit okullarının alması Azerbaycan'daki Türk halklarının ulusal kimlik bilincinin oluşmasına ve özgürlük hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır.⁴⁷

Usul-i cedit okullarında kuran eğitiminin yanı sıra bilim, coğrafya, çağdaş Türkçe, modern dil eğitimi gibi dersleri içermektedir. Kadimciler olarak bilinen dini ilim savunucuları, bu yeni metod eğitimlerine karşıt olsa da Ceditçilik ilk kez geniş bir Müslüman kitleyi etkisi altına almış ve İsmail Gaspiralı'nın öncülüğünde ulusçuluk unsurlarını kapsayan bir akıma dönüşmüştür. Bu akım, Çarlık yönetiminin "Ruslaştırma" politikalarına karşılık "pan-Türkizm" ve "Türkçülük" hareketinin başlamasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu hareket, Türkçe konuşulan illerde etnik bir kimlik yaratmayı ve ayrıca Türk halklarına dayanışma ve beraberlik duygularını canlandırmayı hedeflemekteydi. Türkçülük akımının gelişmesi

45 Savaş Açıkaya, "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", s.410-411.

46 Kazan merkezli olarak ortaya çıkıp daha sonra tüm Türkistan coğrafyasını etkisi altına alan Ceditçilik, Azerbaycan'ın 19. yüzyılda gerçekleşen milli uyanışının temelindeki ideolojidir.

47 Elif Kaplan, Ali Toraman, "Azerbaycan Türklerinde Milli Uyanışın Temelleri ve Ceditçiliğe Giden Yol", İçinde: *Sosyal Bilimler Araştırmaları 2*, (Ed. Hasan Yerkazan), Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2023, (ss. 5-36), s.10-11.

Azerbaycan halkında milli kimlik bilincinin uyanması noktasında çok önemli bir role sahiptir.⁴⁸

Yayıncılık faaliyetlerinin Azerbaycan ulusal bilincinin oluşması noktasında önemli bir yere sahiptir. Örneğin, 1875 tarihinde Türkçe olarak basılan ilk müstakil gazete olan *Ekinci* oluşturulmuştur. Azerbaycan'da milli basın faaliyetine geçtiğinin en önemli göstergelerinden biri olan *Ekinci*, aynı zaman da birinci nesil aydınlar ile ikinci nesil aydınlar arasındaki bağ niteliğindedir. Milli basın faaliyetlerinin başlaması, gerçek anlamda bir aydınlar sınıfının oluşmasına katkı sağlamıştır.⁴⁹ *Ekinci*'den sonra Azerbaycan'da Türkler tarafından çıkarılan ikinci politik gazete *Şark-i Rus*'tur. Türk aydınlarının yazılarına yer verilen bu gazete günlük olarak yayınlanan ilk Türkçe gazete olma özelliğini taşımaktadır.⁵⁰

20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nı etkisi altına alan bir kuraklık dönemi başlamıştır. Ekonomisinin büyük bir kısmı tarıma dayalı olan Rusya'da köylü sefaletle uğrarken, şehir insanı da kıtlık ile mücadele etmeye başlamıştır. Gittikçe kötüleşen ekonomi, zaten serfliğin ilgası sonrasında toprak sahiplerine taksit ödemek zorunda olan köylülerin sırtına ağır vergi yükü olarak binmiş ve bu durum da köylerde ayaklanmaların meydana gelmesine ve 1902'de toprak sahiplerinin ürün depolarını basmalarına sebebiyet vermiştir. Eşit toprak dağılımı fikrinin yanı sıra işçi ücretlerinin artmasını aksine buğday fiyatlarını düşmesi aristokrat kesimin konumunu tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında aristokratlar topraklarını kiralamaya başlayarak gözlerini devlet memurluğu kadrolarına dikmiş

48 Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920)*, (Çev. Nuray Mert), Bağlam Yayınları, Ankara, 1968, s.50-51.

49 Savaş Açikkaya, "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulusal Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", s.417.

50 Mehmet Süme, "Azerbaycan Basını (1875-1927)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 10, 2018, (ss. 128-149), s.131.

olduklarından yarıdan fazla aristokrat topraksızlaşmıştır.⁵¹ Rusya ve Japonya'nın Uzakdoğu'daki nüfus mücadelesinin sonunda 1904 Şubat ayında patlak veren ve 1905 Eylül ayına dek süren Rus-Japon savaşı Rus halkı nezdinde tüm sıkıntıların son damlası olmuş ve 1905 devriminin patlak vermesine neden olmuştur.⁵²

1905 devriminin hükümet denetimini zayıflatması aydın sınıfının bastırmakta olduğu düşüncelerinin ve enerjilerinin gün ışığına çıkmasına yol açmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'da yeni okullar kurulmuş, sanat dernekleri kurulmuş, hatta ilk Azerbaycan operası sahnelenmiştir. 1905-1917 yılları arasında yaklaşık 63 adet gazete ve dergi yayımlanmıştır.⁵³ Ancak 1905-1917 yılları arasında Azerbaycan basını 1905-1909 yıllarını kapsayan birinci dönem ve 1909-1917 yıllarını kapsayan ikinci dönem olarak ayırmak doğru bir adım olacaktır. Nitekim bahsi geçen birinci dönemde bölgede milliyetçilik akımının gelişmesi ve basında daha hürriyetçi politikaların varlığı söz konusuyken; ikinci dönemde basın üzerinde ciddi bir sansür uygulanmaktadır.⁵⁴ Konu bağlamında genel itibarıyla, 1905 devrimi Azerbaycan'daki eğitim, sanat, basın, edebiyat alanlarında yaşanan ilerlemeler zengin Azerbaycanlıların finansal yardımı ile mümkün hale gelmiştir. Bu durum Azerbaycanlılar arasındaki ulusal birlik ve beraberlik fikrini güçlendirmekle birlikte Azerbaycan'ın siyasi hayatında da önemli bir etkiye sahip olmuştur.⁵⁵

Rus devrimi (1905) ile aynı yılda bir yıl boyunca devam edecek olan Azerbaycan ile Ermeni çatışmaları da başlamış ve birçok

51 Kezban Acar, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 24, 2008, (ss. 79-98), s.82.

52 Kezban Acar, *a.g.m.*, s.88.

53 Tadeusz Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920), s.85.

54 Mehmet Süme, "Azerbaycan Basını (1875-1927)", s.132.

55 Elif Kaplan, Ali Toraman, "Azerbaycan Türklerinde Milli Uyanışın Temelleri ve Ceditçiliğe Giden Yol", *İçinde: Sosyal Bilimler Araştırmaları* 2, s.26.

şehre yayılmıştır. Bu savaşta her iki taraf da büyük kayıplar vermiş, çok sayıda köy boşaltılmak zorunda kalmıştır.⁵⁶ 20. Yüzyılın başlarında Azerbaycan yalnızca Ruslara karşı değil aynı zamanda Ermenilere karşı da bir milliyetçi hareket başlatmış ve bu istikamette Difai Partisi, Himmet Partisi ve Müsavat Partisi kurulmuştur. Bunlardan ikisi yani Difai ve Himmet partileri 1907 yılı sona ererken kapatılmış ve Azerbaycan'da bir temsil sorunu meydana gelmiştir.⁵⁷ Kelime anlamı “eşitlik” olan Müsavat Partisi, böyle bir ortamda milliyetçi düşünceye sahip Mehmet Ali Resuloğlu, Taki Nakioğlu ve Abbas Kazımzade gibi Türk aydınları tarafından 1911 yılında kurulmuştur. Müsavat Partisi'nin ilk dönemlerinde ümmet ve millet bilinci yani Türklük ve Müslümanlık ilkeleri birbirinden ayrı düşünülmemiştir. Bağımsız Müslüman devletlerin bağımsızlığını korumasını ve işgal altındaki Müslüman halkların ise bağımsızlığını kazanmasını gaye edinmiş olan Müsavat Parti'sinin başına 1913 yılında Mehmet Emin Resulzade geçmiştir. Resulzade'nin başkan olmasıyla birlikte Parti'nin siyasal çizgisi Türkçü ve milliyetçi eğilimler göstermeye başlamıştır.⁵⁸ Tüm milletlerin hukuksal eşitliğini savunan parti, nitelik olarak pan-İslamist akıma daha yakın bir çizgide olmakla birlikte daha sonra Resulzade eksenli pan-Türkizm'e kaydırmış ve Açık Söz gazetesi aracılığıyla Ziya Gökalp'in Türkçülük fikirlerinin yayılmasına katkı sağlamıştır. Hatta dönemin Dirlik dergisinde bir milletin din birliğine bağlı olarak değil; ortak dil, tarih, gelenek ve kültüre bağlı olarak meydana geldiğini vurgulamış, yayımlanan başka bir yazısında ise milliyetin en belirleyici unsurunun dil olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁹

56 Beşir Mustafayev, “Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, (ss. 533-561), s.538.

57 Alperen Budak, “Müsavat Partisinin 1911-1922 Yılları Arasındaki Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, 2018, (ss. 333-343), s.335-338.

58 Gıyas Şüküroğlu, “Aristokratik Zihniyetin Siyasal Düzene Müdahalesi: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Haziran Krizi (16-18 Haziran 1918)”, *Belleten*, Cilt: 88, Sayı: 312, 2024, (ss.541-572), s.547.

59 Alperen Budak, “Müsavat Partisinin 1911-1922 Yılları Arasındaki Faaliyetleri”, s.335-338.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Ermenilerin “Büyük Ermenistan” kurma ideali belirgin hale gelmeye başlamıştır. Ruslardan destek gören Ermenilerin bu ideali, Azerbaycanlıların yanı sıra Gürcü toplumu da tedirgin ettiğinden bu iki halkın milliyetçileri Ermenilere karşı beraber hareket etme kararı almıştır.⁶⁰ Birinci Dünya Savaşı Çarlık Rusyası'nın şartlarını ağırlaştırmış ve savaşın sonlarına doğru Petrograd isimli şehirde açlık isyanlarının başlamasına neden olmuştur. Bu isyanlar gitgide işçi kesimi de içine alarak iyice yayılmaya başlamış ve 1917 Devrimi'nin gerçekleşmesine neden olmuştur.⁶¹ Bolşevik İhtilali olarak da anılan bu devrim neticesinde Çarlık rejimi tamamıyla ortadan kalkmış ve liberal akımın takipçisi olan Prens Lyvov'un önderliğinde geçici bir koalisyon hükümeti oluşturulmuştur.⁶²

Bolşevik İhtilali Rusya'yı sarmışken, Bolşevikler bir yandan da Azerbaycan'da sosyalist parti olan Himmet Partisi aracılığıyla Bolşevik düşüncelerini Kafkasya'ya yayma çabası içindeydiler. Rusya'da yönetimin ikiye bölünmesi Azerbaycan toprakları üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu doğrultuda Bakü ve Tiflis'te Sovyet yönetimleri kurulmuş olmakla birlikte Bakü'de Bolşevikler baskın hale gelmiş, ancak yine de tam bir hakimiyet kuramamışlardır. Lenin'in bir nevi Kafkasya'daki kolu olan Şaumyan, Bakü'deki Sovyet egemenliğinin öncüsüdür. Azerbaycan'a dair güttükleri amaç ise Çarlık Rusya hakimiyetinin ardından Azerbaycan'ı şimdi de Sovyet Rusyasının egemenliği altına sokmaktır.⁶³ 22 Ekim 1917 tarihinde Bakü Sovyet'inde

60 Betül Aslan, “Azerbaycan”, s.61.

61 Alperen Budak, “Müsavat Partisinin 1911-1922 Yılları Arasındaki Faaliyetleri”, s.338.

62 Yunus Ekici, “Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017, (ss. 265-275), s.265.

63 Sevgi Tuhan Aydın, *Türk ve İngiliz Basınına Göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Mücadelesi (1918-1920)*, (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi), İstanbul, 2021, s.8.

yapılan seçimlerde Müsavat Partisi üstünlük elde etmiştir. Bolşevikler ile Müsavatçıların ortak olan yönü; iki tarafında süregelmekte olan savaşın emellerine ulaşmanın önündeki engel olarak görmeleliydi. Fakat amaçları noktasında birbirinden ayrılmaktaydılar. Nitekim Bolşevikler sosyalist bir toplumu tahayyül etmekteyken, Müsavatçıların nihai hedefi milli özerkliği elde etmektir. Lenin mevcut düzeni temelli yıkmak için milliyetçi hareketleri desteklemenin yararlı olacağını düşünmekteydi. Bu düşünce temelinde Lenin, ‘ulusların kendi kaderini tayin hakkı’ fikrini geliştirmiştir.⁶⁴

Bakü’de bulunan petrolden dolayı Rusya burayı elinde tutmak istemiş ve bu doğrultuda Ermeniler ile ortak hareket etmiştir. Kafkasya ve Türkiye’nin doğu vilayetlerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak Ermenilerin temel hedefiydi. Şaumyan’ın bu hedef doğrultusunda 1917 Mart ayında Türk soykırımı yönündeki ilk işareti vermiş olması sonucunda Ermeniler Bakü’de yaşayan Hristiyanları Türklerle karşı kışkırtmaya başlamıştır. Bu plan doğrultusunda Bakü’de ilk silah sesleri 30 Mart 1918 tarihinde duyulmuştur.⁶⁵ Bolşeviklerin desteği ile Müslümanların iradesini kırmak ve halkın gözünü korkutmak için Bakü’de başlatılan topyekûn kıyımın üçüncü gününün sonunda resmi rakamlara göre 12-19 bin, resmi olmayan kayıtlara göre ise 30 bin Müslüman katledilmiştir.⁶⁶

Bolşevik İhtilalinin ardından Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesi başlamış ve bu mücadeleye Müsavat Partisi ile Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulan Azerbaycan Milli Şurası önderlik etmiştir. Azerbaycan Milli Şurası 28 Mayıs 1918 tarihinde

64 Tadeusz Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı (1905-1920), s.134-137.

65 Beşir Mustafayev, “Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)”, s.540.

66 Ali Asker, “Azerbaycan’da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler”, Yeni Türkiye, Sayı: 75, 2015, (ss. 536-546), s.538.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir.⁶⁷ Devlet başkanlığına Mehmet Emin Resulzade getirilirken, hükümeti ise Fethali Han Hoyski kurmuştur.⁶⁸

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ilan ve kabul edilen İstiklal Beyannamesi maddeleri aşağıdaki gibidir:

1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı, hürriyet haklarına sahiptir ve Güneydoğu Trans Kafkasya'dan oluşan Azerbaycan bütün haklara sahip, bağımsız devlettir.

2. Bağımsız Azerbaycan'ın siyasi yapısı Halk Cumhuriyetidir.

3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, uluslararası birliğin bütün üyeleri, özellikle sınırı bulunduğu milletler ve devletlerle iyi komşuluk ilişkileri kurmaya çaba gösterir.

4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları dâhilinde millet, mezhep, sınıf ve cins farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşlara vatandaşlık ve siyasi haklarını temin eder.

5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, topraklarında oturan bütün milletlere serbest gelişme için geniş imkânlar sağlar.

6. Temsilciler Meclisi toplanıncaya kadar bütün Azerbaycan'ın yönetiminin başında, halkın oyu ile seçilmiş ve Milli Şura karşısında sorumlu olan geçici Hükümet bulunur.⁶⁹

67 Asaf Ganbarov, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Din ve devlet ilişkileri (1918-1920)", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası*, Sayı: 27, 2017, (ss. 343-354), s.343.

68 Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti), *Milli Azerbaycan Neşriyatı*, 1990, s.XV.

69 Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Haz. Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991, s.89-90.

Azerbaycan'ın ilk kez kendi adı ve kimliği ile var olma iradesinin sonucu olarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Türk-İslam tarihinin binlerce yıllık geçmişinde ulus-devlet, demokrasi ve cumhuriyet ilkeleri temelinde kurulan ilk devlet olarak özgün bir yere sahiptir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte oluşan yeni dünya sisteminin yaşam koşullarına uyumlu olarak başlatılmış olan toplumsal iş birliği, yeni kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile birlikte koordineli olarak ilerlemeye başlamıştır.⁷⁰

Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olan Feth Ali Han Hoyski (1875-1920)'dir. Cumhuriyetin ilk uygulamalarından biri eğitimin millileştirilmesi ve Türkçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesi olmuştur.⁷¹Eğitimin millileştirilmesi ile kastedilen şey aslında mevcut okulların öğretim dilinin, müfredatının ve ders kitaplarının Türkçeleştirmesidir.⁷² Okullarda eğitim veren öğretmenlerin Türk olması ve eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi eğitimde millileşme için atılan adımlardandır. Bu doğrultuda okullarda Rusya tarihi yerine Türk tarihi okutulmaya başlanmış, süreci hızlandırmak adına yeni öğretmenler yetiştirilmiş ve bazı öğrencilerin yüksek ihtisas yapmaları için yurt dışına gönderilmesi teşvik edilmiştir. 1919 yılında parlamento kararı ile tarih-filoloji, fizik-matematik, hukuk ve tıp fakültelerinden meydana gelen Bakü Devlet Üniversitesi eğitim vermeye başlamıştır.⁷³

70 Rameş Rzayev, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Teşekkül Aşamaları", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:2, 2020, (ss. 891-927), s.893.

71 Asaf Ganbarov, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Din ve devlet ilişkileri (1918-1920)", s.345.

72 Qiyas Şükürov, "Azerbaycan Eğitim Sisteminde Millileşme Hareketi ve Osmanlı Yardımı (1918-1920)", *Felsefe ve Sosial-Siyasi Elmler: Elmi-Nezeri Jurnal*, Cilt: 1, Sayı: 48, 2021, (ss. 86-108), s.88.

73 Asaf Ganbarov, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Din ve devlet ilişkileri (1918-1920)", s.345.

Azerbaycan Hükümeti'nin milli devletçilik bağlamında aldığı en önemli kara Türkçe'nin resmi dil olarak ilan edilmesidir.⁷⁴ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde resmi dilin Türkçe olarak kabul edilmesinin yanı sıra, üç renkli Azerbaycan bayrağı ve sözleri Ahmet Cevat'a bestesi ise Üzeyir Hacıbeyli'ye ait olan milli marş da kabul edilmiştir. Devletin bayrağındaki mavi renk Türkçülüğü, kırmızı renk çağdaşlığı, yeşil renk İslamiyet'i temsil etmekle birlikte bir nevi Ali Bey Hüseyinzade'nin "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak" düsturunu sembolize etmektedir.⁷⁵

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kimlik mücadelesinin başarılı ve çok önemli bir adımıdır. Ancak ne yazık ki bu Cumhuriyet'in ömrü yalnızca iki yıl sürmüştür ve nihayetinde yapılan yeni Rus işgallerine yenik düşmüştür. İki yıllık cumhuriyet tecrübesi boyunca toplam altı hükümet idare kabinesi değiştirmiş, kendi içinde henüz bir istikrar sağlayamamışken yeni bir Rus işgali ile karşı karşıya gelmiştir. Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu'larının Bakü'ye doğru ilerlediğini duyan kabine, 27 Nisan'da yapılan müzakereler sonucunda alınan bir karar ile (Resulzade gibi önde gelen liderlerin itirazlarına rağmen) iktidar, Bolşeviklere teslim edilmiştir.⁷⁶ Böylelikle, Azerbaycan'ı işgal eden Kızıl Ordu, meclisi ve hükümeti dağıtarak, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin mevcudiyetine son vermiştir. Mehmet Emin Resulzade, parlamentonun son toplantısında alınan bu karara itirazını şu sözlerle ifade etmiştir:

74 Ramin Sadık, "Milli Devletçilik Bağlamında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Siyaseti (1918-1920)", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 21 Sayı: 81, 2024, (ss. 242-257), s.244.

75 Nesiman Yagublu, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015, s.412-415.

76 Amil Jafarzade, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler", (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), 2022, s.157-158.

“Efendiler, saldırgan bir ultiatom ile karşı karşıya bulunmaktayız. Burada teslim olmaktan söz edilmektedir. Fakat efendiler, teslim olmak ne demektir? Kime neyi terk edeceğiz? [...] Kızıl Rusya ile anlaşmak için hükümet mutlaka Bolşeviklerin teslim sözüne uymak mecburiyetinde değildir. Bu saldırgan ultiatomu reddediyorum”⁷⁷

Azerbaycan, yeniden işgal edildiği ilk günden itibaren Bolşeviklerin katliam ve baskıcı girişimleri başlamış ve her geçen gün şiddetini arttırmıştır. Bolşevik rejiminin en tehlikeli dönemi olan bu günlerde, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasında önemli rol oynayan birçok insan kurşuna dizilip sürgüne tabi tutulurken tam bir yıl boyunca (28 Nisan 1921 tarihine kadar) Azerbaycan’da 48,000 insan öldürülmüştür.⁷⁸

Bazı kaynaklar ulus bilincinin oluşumunu A, B ve C evreleri olarak ele almaktadır. Valiyev’e göre Ahundzade, Azerbaycan’daki milli hareketlerin A evresinde yer almakla birlikte bu evrede henüz bir milletin oluşmadığı, ulus bilincinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu evrede aydınlar, ilerlemenin ümmet bilincinden ayrılmakla sağlanabileceğini düşünmekte ve bu doğrultuda halka modern eğitim ve kültürel uyanış çağrısı yapmaktadır.⁷⁹ Milli hareketlerin B evresinde aktivistler millet yaratma fikirlerine taraftar toplama-yı amaçlarken; oluşturulan bir milli kimlik etrafında birleşerek örgütlü bir hareketi oluşturulmaya başlandığı C evresine geçmek her zaman mümkün olmamaktadır.⁸⁰ Azerbaycan milli hareketlerinin B evresinde milli kimlik meseleleri ilk kez gündeme gelmiştir. Bu

77 Nesiman Yagublu, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, s.61.

78 Nesiman Yagublu, a.g.e., s.61-62.

79 Orkhan Valiyev, “Milletini ve Devletini Arayan Bir Etnik Grup: Azerbaycan Örneği (1850-1920)”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2020, (ss. 1-15), s.7-8.

80 Kutay Üstün, Metehan Karakurt, “Miroslav Hroch’un Yaklaşımı Bağlamında Azerbaycan Milli Hareketi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 19, 2020, (ss. 199-213), s.202.

evreye tekabül eden Ermeni-Müslüman çatışmaları milli tutumun şekillenmesine ve kimlik ihtiyacının gelişmesine neden olmuştur.⁸¹ Bu evrenin öne çıkan isimlerinden biri olan Ali Bey Hüseyinzade kendini tanımaya öncelik verilmesi gerektiğini düşünmektedir. B evresi aydınlarının millet bilincinin oluşması noktasındaki katkıları genel itibarıyla eksikleri gidermeye çalışmak olmuştur. Nitekim bu evrede dil, tarih, coğrafya gibi uluslaşmanın simgesel kaynakları oluşmaya başlamıştır. C evresinin en belirgin özelliği ise bu evrede Azerbaycan'da ulusal bağımsızlığın kazanılmış olmasıdır. Bu evrede genel olarak Türkçülük savunuculuğundan ziyade Azerbaycan milliyetçiliğinin savunulduğu görülmektedir.⁸²

“Azerbaycan'da Kimlik Şuurunun Gelişmesi ve Milli Düşüncenin Evrimi” başlıklı bu bölümde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan dönemde Azerbaycan'daki kimlik bilincinin hangi aşamalardan geçtiği süreç analizi yapılarak incelenmiştir. Nitekim kimlik bilincinin oluşmasının en çarpıcı tasdiki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesidir. Bu cumhuriyetin 23 aylık bir ömrü olmakla birlikte 1920 yılında işgal edilerek Sovyet çatısı altına alınmış ve ikinci bağımsızlığa kadar sürecek olan bu süreçte her ne kadar başarısız olursa da ulusal kimlik yok edilerek “Sovyetleştirme” çabalarına maruz kalmıştır.

2. Azerbaycan ve Sovyet Kimliği

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycanlıların milli kimlik şuurunun ve ulusal bağımsızlık düşüncesinin şekillenmesine katkıda bulunan oldukça mühim bir adımdır. Azerbaycan'da ulus inşasının oluşmasında çok ciddi bir yere sahip olan asıl süreç ise Sovyetler

81 Orkhan Valiyev, “Milletini ve Devletini Arayan Bir Etnik Grup: Azerbaycan Örneği (1850-1920)”, s.9.

82 Orkhan Valiyev, *a.g.m.*, s.9-11.

Birliği çatısı altında geçirdiği yetmiş yıllık dönemdir.⁸³ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Azerbaycan kelimesi yalnızca bir coğrafyanın adı veya dilbilimsel bir kelime olmaktan çıkmış ve artık politik bir anlam kazanmıştır.⁸⁴ Mehmet Emin Resulzade bu devlet tecrübesini, Rus yönetimi nezdinde Azerbaycan isminin kazandırılmış olması bakımından başarılı olduğunu ifade etmiştir. Resulzade aynı zamanda Azerbaycanlıların tarihsel süreç içerisinde kendi kendilerini yönetme tecrübelerinin bulunmadığını ve bu sebeple devlet idare etmede birtakım hatalara düşüldüğünü de belirtmiştir.⁸⁵ Kızıl Ordu'nun 27 Nisan 1920 tarihinde Bakü şehrini ele geçirmesinin ardından Azerbaycan, 1922 yılında Ermenistan ve Gürcistan ile birlikte 'Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti' çatısı altında birleştirilmiştir. Azerbaycan'ın SSCB'nin içinde-diğer on beş cumhuriyet gibi-ayrı bir cumhuriyet olarak var olması ise 1937 yılına tekabül etmektedir.⁸⁶

Lenin, ezilen ulusların hakkının savunulması ile her kader tayini hakkı meselesinin desteklenmesinin aynı anlama gelmediğini düşünmektedir. Nitekim bu düşüncesini 'Ulusal ve Sömürgesel Ulusal Sorun Üzerine' isimli eserinde *"Ulusların kendi kaderini tayin hakkının tanınması, her ulusun kendi kaderini tayin etme talebini desteklemeyi mi gerektiriyor? Bütün yurttaşların özgür birlikler kurma hakkının tanınması, biz sosyal-demokratları, her yeni birliğin kurulmasını desteklemekle kesinlikle yükümlendirmiyor [...]"* şeklinde ilan etmiştir.⁸⁷

83 Meryem Günaydın, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, (ss. 54-94), s.64.

84 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.436.

85 Nesib Nesibli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", s.143.

86 Hakan Altıntaş, Hıfzı Toz, Ali Taghiyev, "Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci Üzerine Genel Değerlendirmeler", *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2023, (ss. 1671-1690), s.1680.

87 Nail Aliyev, Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları, (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2023, s.117-118.

Bolşevikler iktidarı ele geçirdikleri süreç içerisinde “halkların kendi kaderini tayin hakkı”nın bulunduğunu savunmaktayken, bu fikirleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)’nin kurulduğu 1922 yılından itibaren değişmiş ve tek bir federasyon çatısı altında birleşme yönünde evrilmiştir.⁸⁸ Stalin, politik ve kültürel anlamda komplike bir mizacı olan Kafkasya bölgesinin çokuluslu bir yapıya sahip olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle ekonomik, politik ve kültürel anlamda bir gelişme hedefi, ancak ülkede bütünlüğün sağlanması ile gerçekleşebilirdi.⁸⁹ Buradan hareketle Sovyetler Birliği’nin ‘milliyetler politikası’ hayata geçirilmeye başlanmıştır.

SSCB rejiminin bünyesinde barınan ve Birliğin parçası olan halklara toprak ve özerklik sağlayarak, bu halkların kendilerine özgü bir kültür oluşturmalarını teşvik etmesi “Sovyet milliyetçiliği” olarak tanımlanabilir. Bu politikanın esas hedefi, cumhuriyetleri diğer cumhuriyetlerden ayırtırken kendi içlerinde olabildiğince homojen bir yapıya dönüştürmek ve Sovyet yönetimine bağlı hale getirmektir.⁹⁰

Sovyet milleti düşüncesi, yapay bir ortak tarih üzerinden yalnızca tek bir milletin var olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim SSCB, içinde bulunan farklı milletleri aralarındaki iş bölümü sayesinde çok uluslu tek bir millet çatısı altında kaynaştırmayı hedeflemektedir. Buradan hareketle, onları ortak toprak, ekonomik yaşam ve içerik açısından tek bir sosyalist kültürde buluşturmuş ve böylece çok uluslu, psikolojik olarak ortak özelliklere sahip tek bir Sovyet milleti oluşturmuştur.⁹¹

88 Fuat Hacısalihoğlu, *Azerbaycan'da Tarihçilik*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara, 2012, s.88.

89 Nail Aliyev, *Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları*, s.115-116.

90 Refik Turan, “Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, s.438.

91 Ebülfez Süleymanlı, “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Yönündeki Faaliyetleri: ‘Sovyet Halkı’ Denemesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 6, 2005, (ss. 128-134), s.129.

1922 yılında kurulmuş olan SSCB, Çarlık Rusya döneminde uygulanan politikaları tasvip etmese de SSCB çatısı altındaki diğer milletlere karşı uygulanan muamele noktasında eski uygulamaları devam ettirmiştir.⁹² Kendine özgü baskıcı bir yönetim sistemine sahipolan SSCB, Çarlık Rusyası'nı "ulusların hapishanesi" olarak karalayarak düşman ilan etmiş, ancak o dönemde özellikle Slav olmayan toplumlara karşı uygulanan siyaseti devam ettirmiştir.⁹³ Müslüman toplumları etnik ve yönetsel açıdan ayrıştırarak, Rus kimliğini yüceltmek, "Ruslaştırma" politikası uygulamak, Müslüman halkların diğer Müslüman halklar ile bağlantısını kesmek gibi uygulamalar esasen Çarlık Rusyası devrinde de uygulanmaktadır. Arada terminolojik açıdan tek fark ise Çarlık dönemindeki "Ruslaştırma" siyasetinin yerini SSCB döneminde "Sovyetleştirme" siyasetinin almasıdır.⁹⁴ Stalin'in tanımıyla Sovyet milliyetçiliği, "biçimce ulusal, içerik olarak sosyalist" bir özelliğe sahiptir ve ayrıca Sovyet sisteminin kendisi ise bir kültür değil, kurallar sistemidir.⁹⁵

Çarlık Rusyası'nın uygulamalarıyla paralellik gösteren, Türk toplumlarını etnik kökenlerinden ayrıştırmak suretiyle ortak kökene dayanmayan bir ortak tarih bilinci oluşturulmaya çalışılan⁹⁶ "Sovyetleştirme ideolojisi", sistematik bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede benzer olanları birbirinden ayrıştırma politikası ile beraber dili unutturma girişimleri de uygulamaya konulmuştur.⁹⁷ Sovyetleştirme politikasının temel amacı gerçek anlamda ulus-devletçikler

92 Nail Aliyev, Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları, s.114.

93 Hakan Altıntaş, Hıfzı Toz, Ali Taghiyev, "Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci Üzerine Genel Değerlendirmeler", s.1681.

94 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.437.

95 Olivier Roy, Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi, (Çev. Mehmet Morali), Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s.171.

96 Fuat Hacısalihoğlu, Azerbaycan'da Tarihçilik, s.93.

97 Hasan Şahin, Azerbaycan'da Toplumsal/Siyasal Değişim ve Dönüşüm, İksad Yayınları, Ankara, 2020, s.22-23.

oluşturmak değil; aksine, bünyesindeki bu küçük toplulukları diğer etnik gruplarla birlikte geniş Sovyet yapısı içinde eriterek çokkültürlü bir “homo sovieticus” (Sovyet insanı) yaratmaktır.⁹⁸ Diğer halkların ulusal kimliklerinin eritilmesi yoluyla Sovyet vatandaşlığının bir üst kimlik haline getirilmesi amaçlanmıştır.⁹⁹

1922 yılında Azerbaycan'ın özgürlüğünü tamamıyla kaybetmesi sonucunda Sovyet rejimi tarafından toprak bütünlüğünün bozulması hedeflenmiş, ulusal idealleri olan aydınların birçoğu sürgüne gönderilmiş veya tutuklanmıştır.¹⁰⁰ Sovyetler Birliği, Azerbaycan'ı diğer Türk halklarından uzaklaştırmaya ve Türklük bilincini yok etmeye çalışmıştır. Bu nedenle tek ülkeye ve ideolojiye dayalı olan Sovyet üst kimliğinin oluşturulmasına öncelik verirken, Azerbaycan'ın kendi coğrafi sınırları içerisinde mevcut olan esas kimliğini ikinci plana atmıştır.¹⁰¹

Henüz Türkçülüğe karşı sert adımların atılmadığı 1926 yılında biraz daha yumuşak olarak nitelendirebileceğimiz bir yaklaşımın göstergesi olarak Bakü'de Türkoloji Kurultayı oluşturulmuştur.¹⁰² Kurultay'da alfabe sorunu; yazım sorunu; terminoloji sorunları; öğretim yöntemleri; akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkileri; edebî dil ve ortak edebî dil sorunu; kök dil teorisi ve Türk dilinin tarihi sorunları olmak üzere toplam yedi mesele üzerine yoğunlaşmıştır. Kurultay'da ortak alfabe, ortak edebî dil ve ortak terminoloji

98 Fuat Hacısalihoğlu, *Azerbaycan'da Tarihçilik*, s.89.

99 Refik Turan, “Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, s.438.

100 Hakan Altıntaş, Hıfzı Toz, Ali Taghiyev, “Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci Üzerine Genel Değerlendirmeler”, s.1680.

101 Sabina Nasirova, “Azerbayca'nın Ulusal Kimlik Politikası ‘Azerbaycancılık’”, *5. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İkinci Kitap: Din-Tarih-Sosyoloji, (Ed. Mehmet Ali Bolat), Harf Yayınları, İstanbul, 2020, (ss. 177-199), s.187.

102 Nail Aliyev, *Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları*, s.123.

kararı alınmıştır.¹⁰³ Komünist Partisinin atmış olduğu bu adım esasında Arap alfabesini hedef almakla birlikte aynı zamanda din ve din adamları ile bir çeşit mücadele etme biçimidir.¹⁰⁴

Sovyetler Birliği yönetimi altındayken Azerbaycan'da alfabe ile ilgili değişiklik evrelerini şu şekilde açıklamak mümkündür: İlk kez Ahundzade tarafından gündeme getirilen alfabe değişikliği meselesi sonucunda 1922 yılında “Yeni Türk Alfabesi Komitesi” kurulmuş ve bu komite Latin alfabesi esas alınarak 33 harften oluşan bir alfabe hazırlamıştır.¹⁰⁵ Latin alfabesine geçişin temelinde Arap alfabesinin geri kalmışlığın bir göstergesi olarak düşünülmesi yatmaktadır. Aynı zamanda bu alfabe değişikliği, İslam dünyası ve İslami geçmişten uzaklaşarak onun yerine Batı'daki modernleşmeye ayak uydurmak için atılması gereken bir adım olarak görülmüştür. Latin alfabesine geçmek, Azerbaycan-Türk kimliğinin oluşturulmasının yanı sıra diğer Türk toplumları ile bağların güçlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu temelde Latin alfabesi 1923 yılında resmi olarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Fakat, ilerleyen süreçte SSCB bünyesinde yaşayan Azerbaycan ve onun gibi diğer Türk halklarının Sovyet sistemi daha iyi benimseyebilmeleri için uluslararası iletişimde Rus dilinin kullanılması kararı alınmıştır. Rus dili ve kültürünün yayılması hedefi doğrultusunda Latin alfabesi terk edilerek Kiril alfabesine geçilme kararı alınmış ve 1939 yılında Kiril alfabesine geçiş sağlanmıştır. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçildiği 1920'li yıllarda en azından birtakım müzakere süreci içerisine girilmişken, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş kararı alınmasında aydın kesime ya

103 Ülker Yakar, “1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2018, (ss. 306-325), s.312.

104 Ülker Yakar, *a.g.m.*, s.314.

105 Refik Turan, “Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, s.441.

da kamuoyuna söz hakkı tanınmamıştır.¹⁰⁶ Alfabenin değiştirilmesi ve Rus dilinin zorunlu hale getirilmesini Lenin şu sözler ile açıklamaktadır: “Biz istiyoruz ki, milletler arasında daha sıkı ilişki ve kardeşlik birliğinin olması için her bir şahıs büyük Rus dilini öğrensin.”¹⁰⁷ Bu alfabeye değişikliği kararının esas amacı, dönemin bakanlarından biri olan Milyutin tarafından “*Rus alfabesi, kılıçla başlatılmalı bitirmelidir*” sözleri ile kendini açığa vurmaktadır.¹⁰⁸

Sovyet yönetim yapısının oluşmuş olduğu 1920-1930 yılları arasında devlet sosyal hayatın her alanına karışmış ve Azerbaycan tarihinde derin izler bırakmıştır. SSCB içindeki tek yasal parti olan Komünist Parti, tüm devlet alanlarında baskınlığını korumuş olsa da Azerbaycan'da yeteri kadar destek bulamamıştır. Sovyet hükümetinin iktisadi ve siyasi alanlarda yabancılaştırma politikasının kültürel alana da yansımalarıyla, Azerbaycan halkının kendi kültürü ile bağlarının koparılması hedeflenmiş ve bu durum da halkın nefret duygusunun körüklenmesine sebep olmuştur.¹⁰⁹

Sovyetler Birliği yönetimi Stalin döneminde, toplumsal dönüşümü sağlamak amacıyla baskıcı yöntemlere dayalı bir iktidar modeli uygulamıştır. Azerbaycan'da Stalin dönemi Kızıl Terör olarak adlandırılan Bolşevik baskıları dönemi üç aşamada ele alınmaktadır. Birinci aşama Lenin ve Troçki önderliklerini kapsayan 1920'li yılları içermektedir. Bu aşamada, Azerbaycan milli aydınlarının büyük bir çoğunluğu askeri kamplara sürgün edilmiştir. 1930'lu yılların ilk yarısına kadar olan dönemi kapsayan ikinci aşamada köylerde bulunan zengin halklar tasfiye edilmiştir. 1936-1938 yılları arasındaki üçüncü

106 Ayça Ergun, “Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri”, *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 54, 2010, (ss. 139-160), s.139-140.

107 Hasan Şahin, Azerbaycan'da Toplumsal/Siyasal Değişim ve Dönüşüm, s.23.

108 Nail Aliyev, Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları, s.124.

109 Ülker Yakar, “1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”, s.309.

aşamada ise Azerbaycan'da toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel alanlara darbe vurulan, katliam ve sürgünlerin en yoğun olduğu dönemdir.¹¹⁰ Özellikle Marksist ve Leninist fikirlerin aşılınarak, Stalin zorbalığının doruklarda yaşandığı 1937 yılı, Slav olmayan tüm halklar açısından en acı verici ve en trajik olaylara sahne olan bir yıldır.¹¹¹

Stalin'in politikalarında 1936 yılından itibaren birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu tarihten itibaren Azerbaycan Türklerin, Azerbaycan milleti olarak anılmaya başlanmış ve dilleri Azerbaycan dili olarak değiştirilmiştir.¹¹² Aynı yıl kimlik kartlarının milliyet kısımlarındaki Azerbaycan Türkü ibaresi kaldırılmış ve yalnızca Azerbaycanlı ifadesi yazılmaya başlanmıştır. Nevruz Bayramı, sünnet düğünü gibi kültürel ve dini ritüellerin yapılması yasaklanmıştır. Köy ve kasabaların Azerbaycan Türkçesindeki isimleri Rusça olarak değiştirilmiş ve toplumda milli dil bağlamında önemli kültürel yaralar açmış ve derin izler bırakmıştır. Stalin bu politikaları esasında Azerbaycan'a "kim olduğunu unutturma" politikalarıdır.¹¹³

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Sovyet milliyetçiliği politikası uygulamaları artmaya devam etmiştir. Sovyet ideolojisi, SSCB bünyesinde bulunan tüm halklarda olduğu gibi Azerbaycan'da da milli kimlik bilinci gelişiminde belirleyici bir faktör olmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1929) sürecinde oluşturulan "Azerbaycanlılık" düşüncesi tam da SSCB'nin yaratmak istediği kimlik tanımına uygun düşmektedir. Nitekim bu ifade herhangi bir etnik temele dayanmayıp, görünüşte yalnızca siyasi ve coğrafi bir adlandırmadır. Bu nedenle de Marksist-Leninist ideolojinin etnik kökeni dışlayıcı ulus inşası düşüncesi ile uyum sağlamaktaydı. Kızıl

110 Nail Aliyev, Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları, s.127.

111 Hakan Altıntaş, Hıfzı Toz, Ali Taghiyev, "Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci Üzerine Genel Değerlendirmeler", s.1682.

112 Sabina Nasirova, "Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik Politikası 'Azerbaycancılık'", s.186.

113 Hasan Şahin, Azerbaycan'da Toplumsal/Siyasal Değişim ve Dönüşüm, s.27.

Ordu, Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra bu "Azerbaycanlılık" kimliğine resmî ideolojiyle örtüşen bir içerik oluşturmak için eğitim, kültür, dil, tarih gibi alanlarda çeşitli politikalar uygulamaya koymuştur. İşgalden sonraki ilk on yıllık süreç "Türklük" ve "Müslümanlık" düşüncelerine sosyalist bir açıyla bakılan görece liberal bir dönemdir. Ancak 1930'lu yılların ardından herhangi bir şekilde "Türkçü" ya da "Milliyetçi" düşüncelerin dile getirilmesi yasaklanmış bu ifadeleri kullananlar ise pan-Türkçü ve halk düşmanı olarak itham edilmiştir.¹¹⁴ Sovyetler Birliği'nin baskıcı rejim uyguladığı süreç boyunca (özellikle Stalin iktidarı dönemi) Azerbaycan'da Türkçü fikirlerin ortaya atılması ağır cezalandırmalar ile neticelenmiş ve ulus bilincinin bütünüyle yok edilmesi amacıyla çeşitli politikalar uygulanmıştır.¹¹⁵ SSCB yönetimi, Birlik içinde "Türklük", "Türkçülük" gibi ideolojilerin yanı sıra "Türk" teriminin kullanılmasını dahi yasaklamıştır.¹¹⁶ Ancak; 1924 yılında Lenin'in ölümünden sonra başlayan Stalin iktidarı döneminde Azerbaycan SSC'de iktisadi açıdan bir iyileşme yaşandığını da belirtmek gerekir.¹¹⁷

Stalin'in ölümünün ardından "destalinizasyon dönemi" olarak adlandırılan Kruşçev iktidarı başlamıştır. Destalinizasyon, Stalin'in zorbalık politikalarının eleştirildiği ve Stalin kültürünün yok edilme-ye çalışıldığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Merkezi otoriteyi sağlamak için Rus milliyetçiliğinin kullanılmaması Kruşçev iktidarının Stalin iktidarından en büyük farkıdır. Fakat "Ulusların Yükselişi ve Yakınlaşması" politikası ile aslında tüm Sovyet halklarının ana dil olarak Rus dilini kullanmaya başlamasını ve tek bir komünist

114 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.439.

115 Hasan Şahin, Azerbaycan'da Toplumsal/Siyasal Değişim ve Dönüşüm, s.31.

116 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.440.

117 Sadık Çalışkan, "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Propaganda Posterleri Üzerinden Stalin'in Liderlik Kültürünün İnşası", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* (e-gifder), Cilt: 8, Sayı: 2, 2020, (ss. 984-1010), s.987.

ulus kimliği oluşturulmasını hedeflemiş yani Stalin ile aynı gaye uğrunda çalışmıştır.¹¹⁸ Ancak yine de destalinizasyon politikalarının uygulanmakta olduğu Kruşçev iktidarının, Stalin iktidarına kıyasla nispeten daha liberal olduğunu belirtmek gerekir. Stalin tiranlığı döneminde birçok baskı ve şiddete maruz kalarak hürriyetini ve yaşamını yitirmiş olan Azerbaycan aydınlarının itibarı Kruşçev döneminde iade edilmiştir.¹¹⁹

Sovyet döneminde 1920-1980 arasındaki yıllarda Azerbaycan'da milli kimlik ile ilgili gelişmeleri birkaç maddede özetlemek mümkündür:

- 1- Bu dönemde milli kimlik bilincini tetikleyecek her türlü unsur engellenmeye çalışılmıştır. Etnik kimlik isminin Türk'ten Azerbaycanlı'ya ve dilin Türk Dili'nden Azerbaycan Dili'ne dönüştürülmesi, alfabenin önce Latin daha sonra Kiril olarak değiştirilmesi bu noktada örnek uygulamalardır.
- 2- Sovyetler Birliği, ulusal kültür alanında tam anlamıyla bir devlet terörü uygulamasına rağmen bu dönemde Azerbaycan önemli ölçüde modernleştirilmiştir.
- 3- Milli kültürün ortadan kaldırılmasını amaçlayan Sovyetleştirme politikası, yeni nesile milli bilinç aşılamaya çalışan aydınların direnişi ile karşılaşmıştır.
- 4- 1940'lı yıllardan itibaren Güney Azerbaycan'la ilgili yasağın kaldırılmasını fırsat bile aydınlar birleşik Azerbaycan bilincini oluşturmaya başlamıştır.
- 5- Sovyet döneminde ulusal siyasi düşüncenin geliştirilmesini üstlenen siyasi göçmenler, geçmiş tecrübelerin analizi neticesinde diğer Türk halkları ile bozulmuş ilişkilerin onarılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada Resulzade gibi önemli aydınların Türk halklarının bağımsız devletler kurmasına ve bu Türk devletleri arasında sıkı ilişkilerin inşa edilmesine dayanan "Yeni Turan" anlayışı ortaya çıkmaktadır.

118 Nail Aliyev, Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları, s.132.

119 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.440.

Sovyetler Birliği yönetiminde uygulanan her bir SSC içerisindeki yönetim alanlarına yerli halkların dahil edilmesi; milli eğitim kadrolarına dokunulmaksızın uygulanan toplumsal reformlar; görece daha liberal olan dönemlerde politik anlamda bir amaç gütmeyen kültür ritüellerinin yapılmasına izin vermek; ölçülü yerel milliyetçiliğin desteklenmesi gibi politikalar halklar içindeki bağımsızlık duygusunun yükselmesine ve dolayısıyla ulusların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.¹²⁰ SSCB yönetimi 'Sovyet kültürü' yaratmak amacıyla her ne kadar halkları kuşatmış olarak görünse de esasen toplumlar kendi içlerinde geleneklerini devam ettirmeyi başarmışlardır. Sovyet rejiminin en despotik olduğu dönemlerde dahi milli duygular günlük yaşam uygulamalarında mevcudiyetini korumuştur.¹²¹ SSCB yönetiminin Rus olmayan halklara geleneklerini yaşatabileceği alan imkânı tanıması bir nevi kendi ulus-devletlerini yaratmalarının temellerinin oluşmasına katkı sağlamıştır.¹²²

Tüm halkları belirli topraklar üzerinde yerleştirmeyi amaçlayan ve halkların devlet tarafından belirlenen bir etnik gruba dahil edilmesi üzerine temellenen Sovyet milletler sistemi; ilerleyen süreçte kendi kuyusunu kazmış ve bu halkların birer ulus-devlet olarak sahneye çıkışına katkıda bulunmuştur.¹²³

Sovyetler Birliği'nde 1980'lerde iktidara gelmiş olan Gorbaçov, Sovyet sisteminin yeniden düzenlenmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu inancı çerçevesinde, Sovyeter Birliği'nin dağılmasının da temel nedeni olarak görülen "glasnost (açıklık)" ve "perestroyka (yeniden yapılanma)" politikalarını hayata geçirmiştir. Glasnost politikası ile Sovyet sistemi içerisindeki problemler dile getirilmeye başlanmış,

120 Meryem Günaydin, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları", s.65.

121 Fuat Hacısalihoglu, Azerbaycan'da Tarihçilik, s.90.

122 Nail Aliyev, Azerbaycan'da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları, s.121.

123 Fuat Hacısalihoglu, Azerbaycan'da Tarihçilik, s.91.

bastırılan düşünceler gün yüzüne çıkmış ve ciddi destek bulmuştur. Perestroyka politikası ise, ekonomiyi yeniden inşa etme ve baştan düzenleme amacı taşımaktadır. Bu dönemde özellikle glasnost politikası eskiden uygulanmakta olan baskıların ve sansürün azalmasına yol açmakla birlikte bu politika sayesinde SSCB içindeki tüm halklar kendi dilini, kültürünü ve dinini açıkça savunabilecekleri bir fırsat bulmuşlardır.¹²⁴

Sovyet iktidarının 1930-1990 yılları arasını kapsayan dönem, Azerbaycan millî kültürünün bastırıldığı ve millî kültürün birçok unsurunun unutturulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur.¹²⁵ Bu süreçte Sovyet üst kimliğinin yaratılmasına öncelik verilmiş ve bu uğurda binlerce masum insan siyasi baskının kurbanı olmuştur.¹²⁶ Ancak Gorbaçov'un glasnost ve perestroyka politikaları neticesinde Kiril alfabesinin Azerbaycan dilini, medeniyetini ve milli kimliğini ne ölçüde temsil ettiği sorgulanmaya başlanmıştır.¹²⁷

3. İkinci Bağımsızlığa Doğru

1980'li yıllardan itibaren, içerisinde yaşayan tüm halkları öz-kimliklerini yok ederek, baskı yoluyla kontrol etmeye çalışan Sovyet sistemi çözülmeye başlamıştır. Toplumdaki siyasi sorunların yanı sıra Soğuk Savaşın da etkisiyle bir de ağırlaşan iktisadi koşullar eklenmiştir. Siyasal bozulma ve iktisadi çökmenin yanı sıra toplumda Sovyet ideolojisine olan inanç da körelmiş ve bu durum Sovyet sisteminin çözülmesine neden olmuştur. Gorbaçov bu gidişata önlem olarak glasnost ve perestroyka reformlarını başlatmış olsa da

124 Sabina Nasirova, "Azerbayca'nın Ulusal Kimlik Politikası 'Azerbaycancılık'", s.187.

125 Meryem Günaydın, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları", s.65.

126 Hakan Altıntaş, Hıfzı Toz, Ali Taghiyev, "Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci Üzerine Genel Değerlendirmeler", s.1682.

127 Ayça Ergun, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", s.140.

toplumdaki çözülme sürecinin önüne geçememiştir. Bu çözülme ve dağılma döneminde halkların bağımsızlık arzusu da önemli rol oynamaktadır. Uygulamaya konan reformlar, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'da milliyetçilik ve bağımsızlık duygularının yeniden kıvılcımlanmasına neden olmuştur. Yalnızca Sovyetlerin istekleri doğrultusunda ilerleyen sisteme karşı halk arasından sesler çıkmaya başlamıştır.¹²⁸

Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsızlık hareketlerinin başlamasını tetikleyen olay Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesinde hak iddia ederek ayrımcılık hareketlerinin başlatılmasıdır. Çarlık Rusya'nın başlattığı girişimi, Sovyetler Birliği tamamlamış ve Dağlık Karabağ özerk bölge ilan edilmiştir. Böylelikle, 1880'li yıllarda Karabağ topraklarındaki Ermeni nüfusu yüzde 35 iken, bu oran Sovyetler Birliği döneminde yüzde 75'e ulaşmıştır. 1988 yılına gelindiğinde Ermenistan, SSCB anayasasının 70. maddesinde belirtilen "cumhuriyetlerin self-determinasyon hakkı" ilkesine dayanarak Karabağ'ın kendisine bağlanmasını talep ederken; Azerbaycan da Sovyet anayasasının 78. maddesinde geçen "bir cumhuriyetin sınırları onun rızası olamadan değiştirilemez" ilkesine vurgu yaparak bu talebi geçersiz saymıştır.¹²⁹ Karabağ'da hak iddia eden Ermeniler Çardaklı köyünde yaşayan Azerbaycanlılara saldırıda bulunmuş ve böylelikle 1987 yılında Dağlık Karabağ çatışmasının ilk fiziksel saldırıları gerçekleştirilmiştir. Bu olayın ardından bölgede yaşayan Azerbaycanlılar Azerbaycan'a, Azerbaycan'daki Ermeniler ise Ermenistan'a göç etmiştir.¹³⁰ 1988 yılı içinde çok sayıda kadın, bebek ve çocuk da

128 Fikret Elma, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993)", *Yeni Türkiye*, Sayı: 75, 2015, (ss. 190-201), s.193-195.

129 Alesker Aleskerov, *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 2007, s.281.

130 Zeynep Kurt, Aydın Yeşilyurt, "İngiltere Basınında Dağlık Karabağ İşgalleri: The Times (1991-1993)", *Asya Studies*, Cilt: 8 Sayı: 28, 2024, (ss. 125-148), s.128.

dahil olmak üzere toplam 216 Azerbaycan Türkü, Ermeniler tarafından katledilmiştir. Ermenistan'ın Karabağ üstündeki hak iddiaları, Azerbaycan'da milliyetçilik duygularının yeniden canlanmasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim, 19 Şubat 1989 tarihinde Bakü'de Ermenilerin iddialarına karşı ilk kez büyük bir miting tertip edilmiştir. Devam eden milli hareketlere ek olarak 16 Temmuz 1989 tarihinde Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) kuruluş konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans neticesinde AHC tüzüğü ve programı onaylanmış, yönetim kurulu oluşturulmuş ve Ebulfez Elçibey başkan olarak belirlenmiştir.¹³¹

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kısa sürede toplumu yönlendirebilecek kadar güç kazanmış ve toplumda ciddi bir nüfuz elde etmiştir. SSCB sınırları içinde baş gösteren ekonomik bunalımlar ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ meselesi AHC'nin toplumda ter edinmesini kolaylaştırmış ve hız kazandırmıştır. 23 Eylül 1988 yılında Azerbaycan egemenliğini duyurmuş ve bir yıl sonra 1989 yılında ise bu karar yürürlüğe girmiştir. Bu bağımsızlık girişimlerinin ardından SSCB, çok sayıda askerini Bakü'ye göndermiş ve burada sivil halk içinde ciddi kıyımlar gerçekleştirmiştir.¹³² Özellikle 19 Ocak 1990 gecesinde Kızıl Ordu karadan, havadan ve denizden Bakü'ye girmiş ve olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Ulusal bilinci yeniden canlanmakta olan Azerbaycan halkı Rus tanklarının önüne silahsız bir şekilde siper olmuşlar, lakin ne yazık ki Rus askerleri silahsız halkın üzerine ateşler yağdırmış ve Bakü o gece kan gölüne dönmüştür. Kanlı Ocak olayları olarak anılan bu vahşet SSCB'nin sonunu

131 İlknur Dalkılıç, Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000), (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2015, s.42.

132 Rafiq Rustamov, Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.161-162.

getirirken aynı zamanda Azerbaycan halkının da bağımsızlık duygusunu kamçulamıştır.¹³³ Bu olaylar neticesinde Azerbaycan KP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Ayaz Muttalibov döneminde bağımsızlığa giden en önemli adımlar atılmış ve Şubat 1991'de Azerbaycan SSC'nin adı "Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) dönemindeki üç renkli bayrak yeniden yeni cumhuriyetin bayrağı olarak kabul edilmiştir. Bu dönemden itibaren Azerbaycan halkı ve aydınları SSCB'den ayrılarak kendi özlerine dönmeye başlamış, özellikle SSCB öncesindeki başarılı bir bağımsızlık deneyimi olan Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi referans alınmaya başlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, 18 Ekim 1991 tarihinde nihayet Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin (Parlamento) "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı hakkında anayasa sözleşmesi" ile resmen kabul ve ilan edilmiştir.¹³⁴

Azerbaycan Cumhuriyetinin ilan edildikten sonraki siyasal-tarihsel süreç genel itibariyle üç dönemde incelenmektedir: Birinci dönem; 1989-1992 yıllarını kapsamakla birlikte bağımsızlık eğilimleri, Türk kültürü gibi başlıklar bu dönemde öne çıkan temel meselelerdir. İkinci dönem; 1992-1993 yılları arasına işaret etmektedir. Bu dönemde milliyetçi, Türkiye ve Batı yanlısı, pan-Türkist politikalar izlenmekte ve buna karşın İran ve SSCB'nin yıkılmasının ardından kurulan Rusya Federasyonu yönetimine aldığı sert tutumlar ile öne çıkmaktadır. 1993 ve sonrasındaki yılları kapsayan üçüncü dönemde ise bir çeşit kendi güvenliğini artırma ve ulusal çıkarları koruma stratejisi olan dengeleme politikaları uygulanmıştır. Birinci dönemde Ayaz Muttalibov, ikinci dönemde Ebulfez Elçibey ve üçüncü

133 Javid Hajiyev, Sovyet Rusya'da Azerbaycan Türklerinin Dini ve Milli Kimlik Sorunu, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Bursa, 2023, s.238-239.

134 Refik Turan, "Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", s.444.

dönemde ise Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanları olmuştur.¹³⁵

Bu noktada bir parantez açmak gerekmektedir: Azerbaycan Cumhuriyeti tarihinde Ebulfez Elçibey Hocalı katliamının ardından yapılan demokratik seçim yoluyla iktidara gelen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. 25 Şubat 1992 tarihinin gecesinde Ermeni askerleri Hankendi'de konuşlanmış ve paralı Rus askerlerinin desteğiyle Hocalı'ya saldırıda bulunmuştur. Saldırıya uğrayan sivil halk Ağdam'a kaçmaya çalışmış ancak bazıları ağır kış koşulları nedeniyle hayatını kaybetmiş, diğerleri ise Ermeniler tarafından pusuya düşürülmüştür. Çok sayıda kadın, çocuk ve yaşlı olmak üzere Hocalı katliamında 600'den fazla sivil öldürülmüş, 1200'den fazla Azerbaycanlı ise tutsak edilmiştir.¹³⁶ Bu olayın ardından 5 Mart 1992'de Azerbaycan Parlamentosu olağanüstü bir toplantı düzenlemiş ve toplantının ikinci gününde (6 Mart) halk baskısı neticesinde cumhurbaşkanı Ayaz Mutalibov görevinden istifa etmiştir. 70 yılı aşkın bir sürenin ardından 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan demokratik bir seçim sonucunda Ebulfez Elçibey cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir.¹³⁷

Yeniden bağımsızlığın ilan edilmesiyle birlikte totaliter ve kâr amacı olmayan, ekonomik kararların merkezi otorite tarafından alındığı, kamu mülkiyetinin öncelendiği merkezi planlamacı sosyalist sistemden demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlanmıştır. Bu noktadan itibaren Azerbaycan siyasal, kültürel ve toplumsal alanlarda köklü değişimler gerçekleştirmiştir. Diğer post-Sovyet halklarında olduğu gibi Azerbaycan'da da bu çok yönlü

135 Rafiq Rustamov, Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları, s.162.

136 İlknur Dalkılıç, Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000), (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2015, s.66.

137 İlknur Dalkılıç, *a.g.f.*, s.72.

değişim ve dönüşüm süreci “geçiş dönemi” olarak adlandırılan bir süreci başlatmıştır.¹³⁸

Bu dönemde Azerbaycan milli kimliğinin yeniden canlanmasında en önemli rolü de-Sovyetizasyon (Sovyetlikten kopuş) eğilimi oynamıştır. Bağımsızlığın ardından politika, kültür ve sosyal alanlarda Sovyet dönemini yansıtan sembollerden arınmak için çabalanmış ve bunların yerinin milli semboller ile doldurulması yönünde adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda Sovyet dönemine ait şehir, sokak ve kurum isimleri değiştirilerek yerine Azerbaycan milli kahramanlarının ve aydınlarının isimleri verilmiştir. De-Sovyetizasyon, en önemli etkilerini dil alanında göstermiştir. Okullarda Rusça dil eğitimi dersleri ikinci dil olarak değil, yabancı dil olarak öğretilmeye başlanmış ve böylelikle diğer yabancı diller ile rekabete girmiştir.¹³⁹

1939 yılında Sovyetleştirme politikasının bir aracı olarak hayata geçirilen Kiril alfabesinin kullanımına son verilmiş ve 1991 yılında Ayaz Muttalibov döneminde yeniden Latin alfabesi kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Zaten bu tarihten önce; glasnost ve perestroyka politikalarının uygulanmaya başlanmasının ardından dil tartışmaları yeniden gündeme gelmeye başlamış ve Kiril alfabesinin Azerbaycan milli kimliğinin zayıflatılmasına yönelik bir adım olduğu aynı zamanda da siyasal emperyalizme işaret ettiği düşünceleri yayılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda siyasal baskı aracı olarak görülen Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş, tarihsel bir haksızlığın giderilmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu alfabe değişikliğinin ulusal kimlik tanımlamasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim, Latin alfabesinin

138 Fikret Elma, “Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993)”, s.197.

139 Jale Garibova, “Azerbaycanda Dil-Kimlik Bağlantısının Oluşumu ve Türkiye Türkçesi Faktörü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 44, 2018, (ss. 15-41), s.18.

140 Refik Turan, “Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, s.445.

yaygınlaştırılmasının sebebi; AHC dönemi ve iktidarı (1992-1993) döneminde Ebulfez Elçibey'in "Türklük" vurgusu yaparak dış politika Türkiye ile ilişkilere özel bir önem vermesidir. Ayrıca anti-Rus ve anti-İran söylemleri de Latin alfabesinin yaygınlaşmasında önemli bir etkiye sahiptir.¹⁴¹

7 Haziran 1992 tarihinde cumhurbaşkanı seçilen Ebulfez Elçibey esasen kuzey ve güney Azerbaycan'ın bir bütün olduğu birleşik ve demokratik bir Azerbaycan devleti inşa etmek istemiştir. Bağımsızlığın korunması ve milli bütünlüğün sağlandığı bir ulusal kimlik inşasının gerçekleşmesi Ebulfez Elçibey'in temel gayesi olmuştur.¹⁴² Asıl mesleği akademisyenlik olan ve siyasi tecrübesi bulunmayan Ebulfez Elçibey, milliyetçi, liberal ve demokrat bir lider olmuştur. İktidarda bulunduğu sürece yeniden ulusal uyanışın gerçekleştiği ve Azerbaycan halkının öz-kimliklerine döndüğü bir gelecek hayal etmiş, bu çerçevede hem siyasal hem de kültürel alanda kapsamlı bir milli kimlik inşasına temel oluşturmak için çabalamıştır.¹⁴³ Ancak ülkede kaos ortamının hakim olması, dış tehditler, iç talepler, iktidar mücadeleleri, darbe girişimleri ve Ermenistan ile devam eden savaş; devlet idare etmedeki tecrübesizliğin de etkisi ile birlikte yönetimde gerekli etkinliğin sağlanmasına engel olmuştur. Gence'de 1993 yılında yönetime karşı gerçekleştirilen bir isyan nihayetinde Elçibey iktidarının sonunu getirmiştir. Daha sonra bizzat Elçibey, Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiş ve Aliyev önce parlamento başkanlığı ardından ise devlet başkanlığı görevine getirilerek isyanlar bastırılması sağlanmıştır.¹⁴⁴

141 Ayça Ergun, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", s.151-152.

142 Fikret Elma, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993)", s.199.

143 Fikret Elma, *a.g.m.*, s.201.

144 Fikret Elma, *a.g.m.*, s.199.

Elçibey döneminde “Türkçilik” teması ön plana çıkarılmış ve Sovyet döneminde “Azerbaycan Dili” olarak kullanılan ifade yeniden “Türk Dili” olarak değiştirilmiştir. Ancak çağdaş Azerbaycan’ın oluşumu yönünde önemli adımlar atan Haydar Aliyev, iktidara geldiği andan itibaren belli bir denge politikası izlemiş ve milli bir sembol haline gelmiştir. Dış politikadaki ilişkilerinde milli çıkarlar doğrultusunda hareket etmiş ve bölgede etkin uluslararası aktörlere karşı tutum konusunda makul kararlar almıştır. Bu dönemde millileşme çabaları iktisadi alanda da kendini göstermiş ve bu doğrultuda milli para biriminin “manat” olduğu ilan edilmiştir.¹⁴⁵

Gence ayaklanmasının ardından iktidara gelen Haydar Aliyev, “çok uluslu Azerbaycan” ve “çok uluslu Bakü” fikrini esas almıştır. Bu dönemde “bölgecilik” ilkesi yeni siyasal sistemin biçimlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde ulusçuluğun gerici bir düşünce olduğu savunulmuş ve Azerbaycan’daki Ermenilerin siyasal hayatındaki rolünün kaçınılmaz olduğu vurgusu yapılmıştır. Aliyev, siyasal istikrarı ve bireysel iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Ebulfez Elçibey döneminde yapılan yenilikleri de değiştirme kararı almış; bu doğrultuda Kasım 1995 Anayasasının kabulünden evvel millet ve milli dil kavramlarını tekrar tartışmaya açmıştır.¹⁴⁶ 12 Kasım 1995 tarihinde seçmenlerin yüzde 86’sının katıldığı bir referandum sonucunda yaklaşık yüzde 92 kabul oyu ile yeni anayasa kabul edilmiş ve 27 Kasım günü ise yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁷ Bu anayasa tartışmaları sonucunda ülkenin milli dili yeniden “Azerbaycan dili” olarak güncellenmiştir. Yine bu anayasanın ardından vatandaşların okullarda arzu ettiği dilde eğitim almalarına izin verilmiştir. Azerbaycan dilinin yanı sıra Rus

145 Meryem Günaydın, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Kimlik Politikaları”, s.69.

146 Nesib Nesibli, “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, s.147-148.

147 Alesker Aleskerov, Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri, s.273.

dilinde de eğitim verilmesini uygun gören anayasada eğitimde millileşmenin öngörülmediği gözlemlenmektedir.¹⁴⁸

Aliyev iktidara geldikten sonra; Dağlık-Karabağ bölgesini kurtarmayı ve ulusal bir ordu düzenlemeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda ülkedeki ekonomik kalkınma gerçekleşene kadar dış siyasette “denge politikası” izlemeyi, iç siyasette ise etnik bölünmenin gerçekleşmesini engellemek için SSCB döneminde uygulanmakta olan bazı politikaların devam ettirilmesini gerekli bulmuştur. Aliyev, yeniden bağımsızlığın kazanılmasının ardından hem siyasal hem de etnik açıdan ülke içinde gerçekleşmesi mümkün olan ayrılıkçılıkların SSCB politikalarını devam ettirmekle önlenebileceğini öngörmüştür. Bu sebeptir ki Elçibey döneminde çokça vurgusu yapılan “Türkçülük” fikrinin tüm Azerbaycan halkını bağlamadığını düşünmüş ve mevcut toplumsal yapıya daha uygun olan “Azerbaycanlılık” politikalarına geri dönüşmesi gerektiğini savunmuştur. Burada belirtmek gerekmektedir ki; “Azerbaycanlılık” politikası, “Türkçülük” fikrini dışlamamakta ancak yalnızca resmi düzeyde kullanılan bir söylem olarak belirlemektedir. Haydar Aliyev, 1991 yılında kabul edilen ancak tam olarak uygulamaya geçirilemeyen alfabe değişikliği konusunda önemli bir adım atmış ve ülkedeki tüm gazete, kitap yayınlarının ve devlet yazışmalarının Latin alfabesi ile yapılmasını mecburi kılmıştır.¹⁴⁹

Aliyev döneminde tek bir milletin milliyetçiliği fikrinden uzaklaşmış ve mevcut toplumsal yapıya daha uygun olacak biçimde yerellik ilkesi ön plana çıkarılarak çok uluslu bir milletin tarihinden söz edilmeye başlanmıştır.¹⁵⁰ Azerbaycan’da bağımsızlığın yeniden tesis

148 Nesib Nesibli, “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, s.148.

149 Refik Turan, “Kuzey Azerbaycan’da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, s.446-447.

150 Fuat Hacısalihoğlu, “Azerbaycan’da Ulusal Tarih Yazımı”, History Studies (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı), 2012, (ss. 173-194), s.184.

edildiği dönemdeki ülke koşulları göz önüne alındığında; öncelikle demokratik ilkelere dayanan güçlü bir Azerbaycan devletinin inşa edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, Ermeniler tarafından işgal edilen toprakların kurtarılması ve kan dökülmeyecek şekilde Rus askerlerin ülkeyi terk etmesi sağlanmalıydı. Mevcut milli hazine en doğru şekilde kullanılarak halkın refah seviyesi iyileştirilmeliydi. Son olarak ise, uluslararası topluma ayak uydurarak Azerbaycan'ın çağdaş dünyada kendisine bir yer edinmesi sağlanmalıydı. Azerbaycan'ın bağımsızlığının gerçek manada bir nitelik kazanması için gerekli olan tüm bu koşullar ancak Elçibey'den sonra iktidara gelen Haydar Aliyev döneminde sağlanabilmiştir. Bu nedenle Aliyev, Azerbaycan'ın demokratikleşme ve liberalleşme tarihinde çok önemli bir etkiye sahiptir.¹⁵¹

Azerbaycan Cumhuriyeti tarihindeki diasporaya yönelik uygulamalar Haydar Aliyev iktidarı döneminde gerçekleştirilmiştir. Aliyev, 9-10 Kasım 2001 tarihinde Bakü'de "Dünya Azerbaycanlılar Birinci Kurultayı" tertip etmiş, 5 Temmuz 2002 tarihinde ise "Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi'nin Kurulmasına İlişkin Kararname" imzalamıştır.¹⁵²

Nesibli'nin ifadesine göre bu dönemde yeniden bağımsızlığın ardından on yıl geçmesine rağmen milli kimlik konusunda net bir karara varılamamış hatta eğitimde millileşmenin önüne geçilerek daha da karmaşık hale getirilmiştir.¹⁵³ Asker ise totaliter rejimin yıkılmış olmasının yarattığı fırsat tam olarak değerlendirilememiş ve Azerbaycan Türklerinin dil ve etnik/milli kimlikleri layık olduğu şekilde adlandırılmamıştır. Nitekim halen siyasi bağlamda dilin ve etnik/milli kimliğin adlandırılması meseleleri toplumda tartışılmaktadır.¹⁵⁴

151 Javid Hajiyev, Sovyet Rusya'da Azerbaycan Türklerinin Dini ve Milli Kimlik Sorunu, s.242-243.

152 Meryem Günaydın, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları", s.76.

153 Nesib Nesibli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", s.151

154 Ali Asker, "Azerbaycan Milliyetçiliği", s.563.

4. Günümüz Azerbaycan’da Kimlik Siyaseti ve Çokkültürcülük

Haydar Aliyev’in ölümünden sonra oğlu İlham Aliyev, 15 Ekim 2003 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmiştir. İktidara geldikten sonra bir süredir duraklama döneminde olan Karabağ meselesini yeniden gündeme getirmiş ve babasının dış politikada ulaştığı noktayı daha da geliştirerek ilerlemeyi hedeflemiştir. İlham Aliyev’in dış politika hedefleri küresel politikalara dönüşmüş; uluslararası barış ve istikrarın geliştirilmesi, çok yönlü bir uluslararası sistemin geliştirilmesi, bölgesel entegrasyonun yeniden yapılandırılması, Avrupa entegrasyonunun sağlanması, Avrasya enerji ve ulaşım koridorlarında sürdürülebilir gelişim ve ekonomik kalkınma yönünde çeşitli adımlar atılmıştır.¹⁵⁵

İlham Aliyev, babasından teslim aldığı iktisadi ve siyasi konumu koruyarak daha da ileri taşımayı hedeflemiştir. Bu nedenle Haydar Aliyev’den sonra iktidarın değişmesi herhangi bir kesintiye sebep olmamış, süreklilik korunmuştur. İlham Aliyev iktidarında Azerbaycan önemli ölçüde iktisadi gelişmeler yaşamış ve bu gelişmelerle beraberinde güçlü bir siyasal yapıyı da getirmiştir. İktisadi yapı ve siyasi istikrar üzerinde doğru orantılı bir biçimde iyileşme gerçekleşmiştir.¹⁵⁶

İlham Aliyev 9 Kasım 2009 tarihinde o günü “Devlet Bayrak Günü” ilan etmiş ve her yıl 9 Kasım gününün resmî tatil olacağı kabul edilerek o günde kutlamaların yapılması uygulamasını başlatmıştır.¹⁵⁷ İlham Aliyev aynı zamanda devlet eliyle Azerbaycan tarihi ile ilgili herkesin okuyabileceği bir bilgi kaynağı oluşturmak maksadıyla

155 Reha Yılmaz, “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 2, 2010, (ss. 69-93), s.80-81.

156 Kadir Sancak, “Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi”, *The Journal of International Scientific Researches*, Cilt: 4 Sayı: 1, 2019, (ss. 51-57), s.54.

157 Meryem Günaydın, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Kimlik Politikaları”, s.75.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Ansiklopedisi” yayımlamıştır. Diaspora ile ilişkilerin daha da güçlenebilmesi için Bakü’de Dünya Azerbaycanlılar İkinci ve Üçüncü Kurultaylarını düzenlemiştir. Tarihi ve kültürel açıdan elzem olan anıtlar restore edilerek milli bilincin canlı tutulması sağlanmıştır.¹⁵⁸ Şuna değinmek gerekir ki “Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Ansiklopedisi” hazırlatılan mercii dikkate alınır sa bu eserin iktidarın görüşleri de yansıtmakta olduğu bir gerçektir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin toplumsal yapısının en belirgin özelliğinin çok çeşitli etnodemografik bir yapıya sahip olduğu vurgulanarak bu özelliğin korunması gerektiği vurgusu yapılmıştır.¹⁵⁹

Bu noktada Azerbaycan’da çokkültürcülük politikalarına geçmeden önce bu kavramın tanımını yapmak gerekmektedir. Bilindiği üzere dünya üzerindeki tüm toplumlar içerisinde birden fazla kültürü barındırmakta ve paralel şekilde çok sayıda kültürün bir araya gelmesi toplumları şekillendirmiştir. Bu bağlamda çokkültürlülük hem etnik hem de kültürel çeşitliliğe işaret etmektedir. Çokkültürlü toplumlar da istikrarın ve birliğin sağlanabilmesi noktasında, etnik grupların ortak aidiyet duygusu önem taşımaktadır. Etnik grupların ortak aidiyet algısının gelişmesi devletin bazı politikalarına bağlıdır: İlk olarak mevcut etnik ve kültürel çeşitliliğin (çokkültürlülüğün) anayasal düzlemde tanınması gerekmektedir. İkinci önemli husus, toplumdaki çeşitliliğe karşı adaletli olunmasıdır. Üçüncüsü; çokkültürlü bir biçimde oluşturulmuş kültürün ön plana çıkarılması gerekmektedir. Dördüncü ve son olarak ise politik topluluğa ilişkin paylaşılmış bir sadakat algısının yaratılmasıdır. Nitekim toplumdaki etnik ve kültürel farklılıklara rağmen herkesin aynı devlete aidiyet algısı geliştirmesi ve bunun sürekliliğinin sağlanması çokkültürlülüğün temel düşüncesidir. İlk kez 1941 yılında önyargısız ve bağımsız bireylerden oluşan çok uluslu toplumları ifade etmek için kullanılan çokkültürcülük kavramı, ABD

158 Meryem Günaydın, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Kimlik Politikaları”, s.70.

159 Fuat Hacısalihoğlu, Azerbaycan’da Tarihçilik, s.56.

ve Britanya gibi bölgelerde çoğunlukla liberal değerlerin uygulanarak, eşit yurttaşlığa ve bireysel özgürlüğe vurgu yapmaktadır.¹⁶⁰

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ruslar, Ermeniler, Ukraynalılar, Belaruslular, Gürcüler, Avarlar, Lezgiler, Başkurtlar, Tatarlar, Yahudiler, Kürtler, Osetyalılar, Laklar gibi ulusal azınlıklar; Talışlar, Udinler, Dağ (Kafkasya) Yahudileri, Sahurlar gibi azınlık halklar; Ahıska Türkleri, Tatlar, Lahıclar, Buduklular, Qırızlılar, Haputlular, Xınalıqlar, İngiloylar, Kırım Tatarları, Gürcü Yahudileri, Kazaklar ve Tabasaranlar gibi etnik azınlıklar yaşamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki insan sayısından bağımsız olarak; Özbekler, Kazaklar, Litvanyalılar, Letonyalılar, Moldovalılar, Estonyalılar, Almanlar, Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler, Abhazlar, Agullar, Buryatlar, İnquşlar, Dargiler, Kabardeyler, Komiler, Kumuklar, Mariler (Çirmişler), Nogaylar, Rutullar, Udmurtlar, Çeçenler, Çuvaşlar, Adigeler, Çerkesler, Gagauzlar, Orta Asyalı Yahudiler, Karaçiler, Araplar, Aysorlar, Afganlar, Bulgarlar, Macarlar, Vietnamlılar, Yunanlılar, Koreliler, Kübalılar yaşamaktadır. Azerbaycan'daki bu etnik grupların sayısı 40'ın üzerinde olduğu bilinmektedir. Bu nedenle çok etnikli ve çok dinli bir ülke olan Azerbaycan, geleneksel hoşgörüye ve farklı etnik/dini grupların uyumlu bir şekilde bir arada yaşamasına dayanan bir politika izlemektedir.¹⁶¹

Azerbaycan, dünya üzerindeki ilk insan yerleşim yerlerinden biri olmakla birlikte etnik, kültürel ve dini çeşitliliklere karşı hoşgörü kültürünün olduğu yer olması bakımından bu topraklar hoşgörünün beşiği olarak nitelendirilebilir. Azerbaycan'da binlerce yıl önce oluşan hoşgörü gelenekleri, tarihsel süreç içerisinde yeni özellikler kazanarak bu coğrafyada yaşayan insan topluluklarının temel özelliği haline gelmiştir. Devlet düzeyinde mezhepler arası hoşgörü ortamının

160 Filiz Göktuna Yaylacı, "Süper-Çeşitlilik Çağında Çokkültürcülük", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 1, 2017, (ss. 345-364), s.352.

161 Niyaz Niftiyev, *Azərbaycanda Birgəyaşayış və Multikulturalizm*, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Bakı, 2015, s.71.

korunmasına yönelik adımlar ilk kez Haydar Aliyev döneminde atılmıştır. Özellikle devlet-din ilişkisi bağlamında hoşgörü ortamı güçlendirilmiş ve devlet politikasının öncelikli yönelimi haline gelmiştir. Günümüzde Azerbaycan'ın demografik yapısı hem etnik hem dini hem de mezhepler açısından oldukça zengin bir özelliğe sahiptir.¹⁶²

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 1992 yılı 212 sayılı "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yaşayan Ulusal Azınlık, Az Sayılı Halk ve Etnik Grupların Hak ve Özgürlüklerini Korunması, Dil ve Kültürünün Gelişmesi İçin Devlet Yardımı Hakkında" başlıklı fermanı Azerbaycan Hukuku'nda etnik gruplarla ilgili en önemli belge olma niteliğine sahiptir. Ferman, ülkede yaşamakta olan azınlıklara pozitif hakların verilmesini konu edinmiştir.¹⁶³

Haydar Aliyev döneminde tamamlanan Azerbaycan Anayasası'nda Azerbaycan'da yaşayan farklı etnik gruplar ile ilgili maddeler düzenlenmiş ve genel metinde "millet" kavramı yerine "Azerbaycan halkı" teriminin kullanılması doğru bulunmuştur. Bu terimin tercih edilmesinin temelinde bu topraklarda yaşamakta olan etnik azınlıkların birliğinin vurgulanması amacı yatmaktadır.¹⁶⁴ Nitekim anayasanın beşinci maddesinde bulunan "Azerbaycan halkı bir bütündür. Azerbaycan halkının bütünlüğü, Azerbaycan Devletinin temelini oluşturur. Azerbaycan Cumhuriyeti, bütün Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının ortak ve bölünmez vatanıdır"¹⁶⁵ ifadesi ile etnik ayrımcılığa yer olmadığı vurgulanmıştır. Azerbaycan Anayasası'nda buna benzer "Devlet Dili", "Temel Hak ve Özgürlükler", "Milli Mensubiyet

162 "Tolerantlıq", Azərbaycan Multikulturalizmi, https://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html(Erişim Tarihi: 21.11.2024).

163 İlkin Mikayılov, "Azerbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 2015, (ss.181-197), s.187.

164 Elnur Ağayev, "Azerbaycan'ın Etnik Yapısı", *Yeni Türkiye*, Sayı: 53, 2013, (ss. 1030-1048), s.1032.

165 Alesker Aleskerli, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası", 2005, <https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>(Erişim Tarihi: 21.11.2024).

Hakkı”, “Düşünce ve İfade Özgürlüğü” gibi başlıklar altında mevcut etnisiteleri de kapsayacak biçimde maddeler hazırlanmıştır. Ayrıca Haydar Aliyev döneminde 26 Haziran 2000 tarihinde “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi” onaylanarak 1 Ekim 2000 tarihinde ise yürürlüğe konmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında Haydar Aliyev döneminde diğer etnik azınlıklara yönelik anayasal açıdan herhangi bir eksikliğin bulunmadığı görülmektedir.¹⁶⁶

Haydar Aliyev’in etnik bir milliyetçilikten ziyade, Azerbaycan halkının ve bir bütün olarak toplumunun yükselişini, Azerbaycan devletinin yükselişini koşullandıran ve Azerbaycan devletinin temel ahlaki temelini oluşturan milli bir ideoloji olarak Azerbaycancılık ilkesini öne sürerek yüzyıllardır var olan çokkültürlülük geleneğini geliştirerek yeni bir aşamaya taşımayı hedeflemiştir. Nitekim ona göre etnik milliyetçilik politikasının takip edilmesi, toplum içinde etnik ayrılıkçılığa ve halklar arasında çatışmaya yol açmaktadır. Bu düşüncesini Haydar Aliyev şu cümleler ile ifade etmiştir: *“Azerbaycan, kendi topraklarında yaşayan tüm milletlerin ve halkların ortak vatanıdır. Avarlar, Kürtler, Taliş, Udin, Kumuk ve diğerleri; hepsi Azerbaycanlıdır! Azerbaycanlılar olarak biz dünyanın ilgisini çekebiliriz, bireysel olarak kimsenin ilgisini çekmeyiz!”*¹⁶⁷

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in süreklilik politikası sonucunda ise çokkültürlülük Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bir devlet politikası haline getirilmiş ve halkın yaşam biçimi olmuştur. İlham Aliyev çokkültürcülük politikası doğrultusunda BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, İslam İş Birliği Teşkilatı gibi etkili uluslararası kuruluşlarla iş birliğinin yanı sıra bu kuruluşların ulusal azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunmasına ilişkin kabul ettiği sözleşmelere katılmaya da önem vermektedir. Nitekim bunun bir örneği olarak

166 Elnur Ağayev, “Azerbaycan’ın Etnik Yapısı”, s.1033.

167 Ziya Aslanov, “Azərbaycan’da Multikulturalizm”, 2020, <https://www.anl.az/download/meqale/sherq/2020/yanvar/697008.htm> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).

Azerbaycan, 26 Kasım 2009 tarihli kanunla “Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin” isimli UNESCO Sözleşmesine katılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in girişi ve katılımıyla 2011 yılından bu yana Bakü’de düzenli olarak düzenlenen “Uluslararası İnsani Forum” düzenlenmektedir. Böyle bir siyasi bağlamda 28 Şubat 2014 tarihli Kararname ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin etnik gruplar arası, çokkültürlülük ve dini konularda devlet danışmanı hizmetini oluşturulmuştur. Aynı zamanda mevcut çokkültürlülük modellerini incelemenin yanı sıra Azerbaycan’ı dünyada çokkültürlülüğün merkezi olarak tanıtmak amacıyla 15 Mayıs 2014 tarihinde İlham Aliyev’in kararıyla “Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi” kurulmuştur. İlham Aliyev çokkültürlülük politikası doğrultusunda eğitim alanında da bazı yenilikler getirmiştir. Örneğin; Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanıp onaylanan “Çokkültürlülüğe Giriş” ve “Azerbaycan Çokkültürlülüğü” gibi konular eğitim müfredatına dahil edilmiştir. 2016 yılı İlham Aliyev tarafından Azerbaycan’da “Çokkültürlülük Yılı” olarak ilan edilmiştir. İlham Aliyev’in attığı bu adımlar Azerbaycan’da uygulanmakta olan çokkültürlülük modelinin olumlu bir sosyal görünümüdür. Çokkültürlülük modeli sayesinde ülke içindeki olası etnik çatışmaların önüne geçilmesi ve mevcut halklar arasında güvenin sağlanması hedeflenmiştir.¹⁶⁸

Azerbaycan, Doğu ile Batı arasında yalnızca coğrafyalar arasında değil aynı zamanda medeniyetler arasında da köprü görevi görmekte ve düzenli olarak kültürel çeşitlilik fikrini dünyaya yayan önemli girişimlere imza atmaktadır. İlham Aliyev, 2008 yılında dünyada kültürlerarası diyalogun geliştirilmesine yönelik “Bakü Süreci” olarak adlandırılan BM tarafından da desteklenen süreci başlatmıştır.¹⁶⁹ UNESCO,

168 Hadi Rəcəbli, “Multikulturalizm siyasətinin azərbaycan nümunəsi”, 2016, <https://www.anl.az/down/meqale/ses/2016/aprel/486888.htm> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).

169 “No:488/22, BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri üzrə Təşkilatı - YUNESKO-da “Bakı prosesinə” dair qərar barədə məlumat”, Azərbaycan Respub-

ICESCO, BM Medeniyetler İttifakı, Avrupa Konseyi ve BM Turizm Örgütü ile ortaklaşa düzenlenen Dünya Kültürlerarası Diyalog Forumu bu sürecin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. BM Genel Sekreteri, “Bakü Süreci” çerçevesinde düzenlenen Dünya Kültürlerarası Diyalog Forumu’nun kültürler arası diyalogun geliştirilmesi açısından önemini 72/488 sayılı “Barış için barış kültürü, dinler arası ve kültürlerarası diyalogun, anlayış ve iş birliğinin teşviki” başlıklı raporunda vurgulamıştır. Azerbaycan, kültürlerarası diyalogu teşvik etmek amacıyla BM Medeniyetler İttifakı ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve bu yakınlık çerçevesinde BM Medeniyetler İttifakı “Kapsayıcı Toplumlarda Bir Arada Yaşama” konulu 7. Küresel Forumu’nu 25-27 Nisan 2016 tarihleri arasında Bakü’de düzenlenmiştir.¹⁷⁰

Azerbaycan, karşılıklı anlayış ve güven inşası yoluyla dış politika-daki hedeflerine ulaşmak amacıyla uluslararası arenada Azerbaycan kültürünü tanıtmaya girişimlerinde bulunmaktadır. Kültürel diplomasi olarak nitelendirebileceğimiz bu girişimlere örnek olarak, 2013 yılında UNESCO ile düzenlenen “Bakü Dünya Mirası Gençlik Forumu” verilebilir. Azerbaycan’ın tarihi/kültürel değerlerini genç jenerasyona tanıtmayı hedefleyen bu Forum aynı zamanda kültürlerarası diyalogu teşvik etmesi bakımından önem taşımaktadır. İzlemekte olduğu kültürel diplomasi sayesinde Azerbaycan, uluslararası arena-da tanınırlığını artırma ve kültürel mirasını dünya toplumları ile paylaşma fırsatı elde etmektedir.¹⁷¹

Yakın geçmişte gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı’nın Azerbaycan’da çokkültürlü değerlerin korunmasında önemli bir yere

likası Xarici İşlər Nazirliyi, <https://mfa.gov.az/az/news/no48822> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).

170 “Humanitar və sosial sahədə çoxtərəfli əməkdaşlıq”, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, <https://mfa.gov.az/az/category/humanitar-meseleler> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).

171 Nabat Garakhanova, “Azerbaycan’ın Dış Politikada Kültür ve Dijital Diplomasi Entegrasyonu”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 21 Sayı: 81, 2024, (ss.27-52), s.33.

sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Nitekim, 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan Ordusu tarafından Ermeni askerlerine karşı operasyon başlatılmış ve 44 gün süren “Vatanseverlik Savaşı” sonucunda işgal altındaki Azerbaycan toprakları kurtarılmış ve toprak bütünlüğü sağlanmıştır.¹⁷² Bu “Vatanseverlik Savaşı” esasında ülke içinde yaşamakta olan tüm halkların bu toprakları anavatanları olarak benimsediklerini ve ortak bir amaç etrafında birleşerek ülkenin toprak bütünlüğünü canları pahasına koruyacaklarını göstermiştir.¹⁷³ İlham Aliyev önderliğinde elde edilen bu galibiyet, Azerbaycan ulus kimliğinin pekişmesine yol açarak, halklar arasında muhteşem bir birlik ve beraberlik ruhu yaratmıştır.¹⁷⁴

Azerbaycan, küresel düzeyde yürütülen barış, hoşgörü, barış içinde bir arada yaşama kültürünün geliştirilmesine yönelik yapılan projelere katkıda bulunmak maksadıyla BM Medeniyetler İttifakı ve ICESCO tarafından desteklenen “Barış İçin Kültür” projesini başlatmıştır. “Barış İçin Kültür” projesi toplumlarda barışı teşvik etmeyi ve kültürel mirasın korunmasını hedeflemektedir. Bu proje kapsamında 2022 yılının mayıs ayında BM Medeniyetler İttifakı ile 2022-2026 yıllarını kapsayan bir Eylem Planı imzalanmıştır. Bu Eylem Planı, BM Medeniyetler İttifakı’nın medeniyetler arası diyalogu teşvik etmek amacıyla gerçekleştirdiği diğer faaliyetlerine de destek sağlamaktadır.¹⁷⁵

172 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı*, Bakı şəhəri, 16 noyabr 2022-ci il, <https://president.az/az/articles/view/57883> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).

173 Museyib Shiraliyev, “Karabağ’ın Yeniden İnşa Sürecinin Kültürel Diplomasi Bağlamında Değerlendirilmesi”, 8. *Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Uluslararası İlişkiler Bildiriler Kitabı 11*, (Ed. Abdulhakim Allahdad), İstanbul, 2023, (ss.210-220), s.215.

174 Beyrak Tarlansoy, “Azerbaycan’da Ulusal Kimlik İnşası ve Karabağ Savaşlarının Etkisi”, s.231.

175 “Humanitar və sosial sahədə çoxtərəfli əməkdaşlıq”, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, <https://mfa.gov.az/az/category/humanitar-meseleler> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).

Azerbaycanlılık felsefesinin önemini vurgulama ve yeni nesillere milli devletçilik fikrini aşılama düşüncesiyle Haydar Aliyev Vakfı kurulmuştur.¹⁷⁶ 2004 yılından bu yana faaliyet gösteren Haydar Aliyev Vakfı'nın, Azerbaycan'ın çok kültürlü değerlerinin ve hoşgörü geleneklerinin tanıtılması noktasında önemli bir katkısı bulunmaktadır. Vakıf, Azerbaycan çokkültürlülüğünün sadece kendi toprakları çerçevesinde kapalı gelişimiyle ilgili değil, aynı zamanda dünya çapındaki din ve kültür çeşitliliği koşullarında önemli projeleri hayata geçirmektedir. Çokkültürlülüğün önemli yönlerinden biri olan kültürlerarası ilişkilerin güçlendirilmesi bu projelerin ana temasını oluşturmaktadır. Haydar Aliyev Vakfı'nın başkanlığını, bugün Azerbaycan Cumhuriyeti Birinci Başkan Yardımcısı, Azerbaycan'ın First Lady'si, Azerbaycan Kültür Vakfı Başkanı, İSESCO İyi Niyet Elçisi olan Mehriban Aliyeva yürütmektedir. Vakıf, diğer dinlere özel bir önem vermekte ve farklı dinlere ait ibadethanelerin bakım ve onarımı ile yakından ilgilenmektedir. Mehriban Aliyeva'nın başkanlığını yapmakta olduğu Haydar Aliyev Vakfı, "kültürlerarası diyalogda kadının rolünün genişletilmesi", "küreselleşmede kültürlerin rolü", "toplumda barış içinde bir arada yaşama", "Azerbaycan: hoşgörü alanı" gibi önemli projeleri hayata geçirmiştir. Çokkültürlülük, tarihsel süreçte zengin tecrübelerle sahip olan Çağdaş Azerbaycan'ın, siyasi yüzünün temel özelliklerinden biri haline gelmiştir.¹⁷⁷

Azerbaycan, ülke içinde yaşamakta olan ulusal azınlıkların folklor desenlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarımının sağlanması amacıyla 2012 yılında Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü'nde "Azınlıklar Halk Bilimi" bölümü açmıştır. Ulusal azınlıklar ile ilgili düzenlenen sayısız sözleşmede yer almıştır. Kültür ve

176 The Heydar Aliyev Foundation, <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/index/47/Heydar-Aliyev-Foundation> (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

177 Hadi Rəcəbli, "Multikulturalizm siyasətini azərbaycan nümunəsi", 2016, <https://www.anl.az/down/meqale/ses/2016/aprel/486888.htm> (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak bir “Ulusal Azınlıklar Koordinasyon Kurulu” ve ek olarak etnik ve ulusal azınlıkların kültür merkezlerinin çalışmaları ile ilgilenmesi amacıyla bir “Cumhuriyet Konseyi” oluşturulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti, milliyeti fark etmeksizin vatandaşlarının tarihi hafızasında önemli yeri olan binaları “tarihi ve kültürel anıtlar” başlığı altında listelemiş, bu yapıların devlet tarafından korunmasını ve gerekli durumlarda yenileme-onarma faaliyetlerinin yapılmasını sağlamıştır. Uluslararası örgütler, Azerbaycan'ın ulusal azınlıklara yönelik uygulamalarını takdir etmektedir.¹⁷⁸ Nitekim Azerbaycan'da yaşamakta olan tüm ulusal azınlıklar kendi etnik kimliklerini koruyabilmekte ve diğer azınlıkların yaşam biçimi, gelenek, görenek ve kültürlerine de aynı ölçüde saygı çerçevesinde yaklaşmaktadırlar. Bu tutum, ülke içinde yaşayan azınlıkların birbirlerine daha da yakınlaşmasını sağlarken aynı zamanda kendi dillerini ve etnografik özelliklerini de korumalarına olanak tanımaktadır.¹⁷⁹

Çokkültürlülük kapsamında uyguladığı ve izlediği politikalar sayesinde modern dünya tarafından takdir gören Azerbaycan; kültürel kimlik, milli, kültürel ve dini hoşgörü konuları bakımından uluslararası arenada örnek bir ülke haline gelmiştir. Kültürlerarası diyalog için en uygun mekanlardan biri olmuştur. Azerbaycan'da “kültürel uzlaşma”, “farklı kültürlerin yönetilmesine ilişkin konsept” gibi konularda tertiplenen uluslararası faaliyetler Azerbaycan'ın kültürlerarası ilişkiler bağlamında tarihsel bir sahipleniciliğinin olduğunu ve aynı zamanda tarihsel çokkültürlülük tecrübesinin çağdaş Azerbaycan'a uygulanmasının başarılı olduğunu göstermektedir. Kültürler arası diyalog bağlamında çeşitli politikalar takip etmekte, programlar düzenlemekte ve hatta yeni pozitif kavramlar üretmektedir. Özellikle son

178 Vusale Sharifova, “Etnik ve Kültürel Çeşitliliğin Korunması Bağlamında Azerbaycan'daki Ulusal Azınlıkların Kültürel Mirasının Korunması ve Tanıtılması”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 3, 2022, (ss.510-518), s.514.

179 Vusale Sharifova, a.g.m., s.511.

yıllarda “kültürlerarası diyalog” kapsamındaki sorunların çözümü noktasında sorumluluk taşımakta olan Azerbaycan, kültürel çeşitliliğe karşılıklı olarak saygı duyulması ve hakların korunması noktasında öncü ülkelerden biri haline gelmiştir.¹⁸⁰

Sonuç

Azerbaycan’ın kimlik politikaları, tarihsel, kültürel ve siyasi dinamiklerle şekillenen çok yönlü bir süreçtir. Makalede ele alınan dört ana başlık, Azerbaycan’ın kimlik inşa sürecinin derinliklerine inmeyi amaçlamış ve ülkenin karşılaştığı zorlukları, bu zorluklar karşısında geliştirdiği stratejileri ortaya koymuştur. Azerbaycan’ın kimlik bilinci, Çarlık Rusyasından Sovyetler Birliği dönemine ve nihayetinde ilan edilen Azerbaycan Cumhuriyeti’ne kadar uzun bir evrim geçirmiştir. Bu süreçte, Azerbaycan halkı, çeşitli dış baskılara ve iç çatışmalara rağmen milli kimliğini koruma ve geliştirme mücadelesi vermiştir.

Tarihsel süreçte Safevi iktidarı, Azerbaycan’ın kimlik bilincinin oluşmasında önemli bir rol oynayan dönemler arasındadır. Safevi iktidarının yıkılması, bölgedeki Çarlık Rusyası ve Kaçar İran’ı arasındaki çatışmaları yoğunlaştırmış ve bu savaşlar neticesinde Azerbaycan’ın (bugün hala Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak andığımız biçimiyle) ikiye bölünmesine neden olmuştur. Bu bölünme iki taraf arasında imzalanan Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları neticesinde gerçekleşmiş ve bu anlaşmaların sonucu olarak Kuzey Azerbaycan Çarlık Rusya hakimiyeti altına girerken Güney Azerbaycan ise İran’a bırakılmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, okumakta olduğunuz çalışma günümüzde “Azerbaycan Cumhuriyeti” olarak bilinen Kuzey Azerbaycan’ın kimlik inşası üzerine yoğunlaşmıştır. Çarlık Rusyasının Azerbaycan

180 Gözel Tağısoy Kılavuz, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kültür Politikası ve Ortak Kültüroloji Değerlerinin Araştırılması Problemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 121 Sayı: 238, 2019, (ss.181-190), s.182-183.

üzerindeki idare biçimi, eğitim, dil, din, kültür politikaları ve en önemlisi de “Ruslaştırma” siyaseti izlemesi halkın ulus bilincinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Çarlık rejimi devrinde Azerbaycan’da uzun soluklu bir aydınlanma hareketi yaşamış ve bu sayede ümmet bilincinden ulus bilincine geçilmesi mümkün olmuştur. 20. yüzyılın başlarında yaşanan Rus-Japon savaşları halkın ekonomik sıkıntılar yaşamasına ve isyanların çıkmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda 1917 yılında Bolşevik Devrimi gerçekleşmiş ve Çarlık Rusyası devrine son verilerek Sovyetler Birliği yönetimi başlamıştır. Tam da milliyetçilik akımının ve Ceditçilik düşüncesinin en etkin olduğu bu dönemde Bolşevik İhtilali’nin ardından yaşanan Ermeni-Azerbaycan çatışmaları ivme kazanmış ve nihayetinde 1918’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Kimlik mücadelesinin başarılı ve çok önemli bir adımı olan bu cumhuriyet ne yazık ki kısa ömürlü olmuş ve 1920 yılında Sovyetler Birliği’nin işgali ile son bulmuştur.

Sovyet dönemi, Azerbaycan’daki kimlik bilincinin şekillendiği ve aynı zamanda baskı altında kaldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği tarafından işgal altında olan diğer halklar gibi Azerbaycan halkı da “sovyetleştirme” politikaları ile karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan’ın kültürel ve milli değerleri, Sovyet kimliğiyle çatışan bir yapıda olmasına rağmen Azerbaycanlı aydınlar ve halk, bu dönemde bile kendi kimliklerini korumak ve geliştirmek için çeşitli yollar aramışlardır. Azerbaycan, Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte “Azerbaycan Cumhuriyeti” ile yeniden bağımsızlığını kazanmış ve bu bağımsızlık, yeni bir kimlik inşa sürecini başlatmıştır.

Kimlik konusu bağımsızlığın tekrar kazanılmasının ardından çokça tartışılmış ve bu konuda “Türkçülük”, “Azerbaycanlılık” gibi çeşitli tezler ortaya çıkmıştır. Çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Haydar Aliyev’in iktidara gelmesinin ardından 1995 yılında yürürlüğe konulan Azerbaycan Anayasasında “Azerbaycanlılık” kimliği tercih

edilmiş ve kapsayıcı bir ulusal politika yürütülmüştür. Böylelikle bağımsızlık sonrasında Azerbaycan, modern bir ulus-devlet olma yolunda önemli adımlar atmış ve milli kimliğini yeniden tanımlamıştır.

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın kimlik politikalarının temelini oluşturan unsurlar arasında, tarihsel mirasa sahip çıkma, kültürel çeşitliliği benimseme ve bölgesel istikrarı sağlama hedefleri yer almaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra bölgeye yönelen dış tehditler; ülke içinde bulunan etnik azınlıkları Azerbaycan Devleti'ne karşı kışkırtma çabaları ve Ermeni işgaline karşı verilen haklı savaşta büyük güçlerin, Ermeni diaspora ve lobilerinin ve onlara yardım edenlerin Azerbaycan'ı suçlama girişimleri sonucunda çokkültürlülük Azerbaycan'da resmi bir politika olarak devreye girmiştir. Nitekim ülkede bir çokkültürcülük kurumu oluşturularak bu çatı altında önemli faaliyetler sürdürülmektedir. Azerbaycan, çokkültürlü bir kimlik anlayışıyla, farklı etnik ve dini grupların bir arada barış içinde yaşamasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Azerbaycanlılık kimliği altında bir araya getirilen bu farklılıklar hem iç hem de dış politikada önemli bir strateji haline gelmiştir.

Günümüzde Azerbaycan'ın kimlik politikaları, yalnızca kendi içindeki ulusal azınlıklar arasında toplumsal uyumu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda uluslararası düzeyde de kültürel çeşitliliği savunan bir ülke imajı yaratmaktadır. Azerbaycan'ın çokkültürcülük yaklaşımı, Batı ile ilişkilerinde de önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu politikalar, Azerbaycan'ın farklı kültürel kimliklere sahip nüfusunun barış içinde bir arada yaşamını sürdürebilmesi için bir temel oluşturmaktadır. Azerbaycan günümüzde çokkültürlü bir model benimseyerek, etnik ve dini farklılıkları değil, bu farklılıkları bir arada var etme potansiyelini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, Azerbaycan'ın bölgesel istikrarını sağlamada ve küresel ölçekteki ilişkilerinde güçlü bir temel oluşturmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynakça

- ACAR Kezban, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 24, 2008, ss. 79-98.
- AÇIKKAYA Savaş, “Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, 2010, ss. 403-420.
- AĞAYEV Elnur, “Azerbaycan’ın Etnik Yapısı”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 53, 2013, ss. 1030-1048.
- ALESKERLİ Alesker, “Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası”, 2005, <https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>, (Erişim Tarihi: 21.11.2024).
- ALESKEROV Alesker, Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- ALİYEV Nail, Azerbaycan’da Modern Dönemde Ulusal Kimlik Tartışmaları, (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2023.
- ALTINTAŞ Hakan, TOZ Hıfzı, TAGHIYEV Ali, “Azerbaycan’da Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci Üzerine Genel Değerlendirmeler”, *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2023, ss. 1671-1690.
- ASKER Ali, “Azerbaycan Milliyetçiliği”, İçinde: *Milliyetçilik*, (Ed. Tefik Erdem), Otorite Yay., İstanbul, 2020, ss. 552-563.
- ASKER Ali, “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında Sosyo-Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Sonu-20. Yüzyılın Başı)”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 75, 2015, ss. 516-535.
- ASKER Ali, “Azerbaycan’da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 75, 2015, ss. 536-546.
- ASKER Ali, ŞAYBAN Sedanur, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2021, ss. 34-50.
- ASLAN Betül, “Azerbaycan”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 5, 2010, (ss. 47-75), s.53.

- ASLANOV Ziya, “Azərbaycan'da Multikulturalizm”, 2020, <https://www.anl.az/down/meqale/sherq/2020/yanvar/697008.htm>(Erişim Tarihi: 21.11.2024).
- AYDOĞAN Zeynep, Uygur Türklerinde Modernleşme, Kimlik ve Ulus İnşası, (Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2023.
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 16 noyabr 2022-ci il, <https://president.az/az/articles/view/57883>(Erişim Tarihi: 21.11.2024).
- BABAYEVA Günay, XII-XIII. Yüzyıllarda Azərbaycan, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2020.
- BUDAK Alperen, “Müsavat Partisinin 1911-1922 Yılları Arasındaki Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, 2018, ss. 333-343.
- BUNİYATOV Ziya Musa, “Azərbaycan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İstanbul, 1991, ss. 317-322.
- CONNOLLY William E., *Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, (Çev. Fermâ Lekesizalın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇALIŞKAN Sadık, “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Propaganda Posterleri Üzerinden Stalin'in Liderlik Kültünün İnşası”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2020, ss. 984-1010.
- ÇAMALAN Ahmet, “Azerbaycan Tahsilinin Temelleri: Çarlık Rusyası Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri”, *Journal of Qafqaz University*, Sayı: 31, 2011, ss. 36-50.
- DALBAY Ramazan Saim, “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:31, 2018, ss. 161-176.
- DALKILIÇ İlknur, Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000), (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2015.

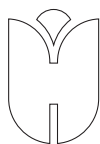
- DALKILIÇ İlknur, "Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000)", (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2015.
- EKİCİ Yunus, "Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017, ss. 265-275.
- ELMA Fikret, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993)", *Yeni Türkiye*, Sayı: 75, 2015, ss. 190-201.
- ERGÜN Ayça, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 54, 2010, ss. 139-160.
- GANBAROV Asaf, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Din ve devlet İlişkileri (1918-1920)", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmi Mecmuası*, Sayı: 27, 2017, ss. 343-354.
- GARAKHANOVA Nabat, "Azerbaycan'ın Dış Politikada Kültür ve Dijital Diplomasi Entegrasyonu", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 21 Sayı: 81, 2024, ss.27-52.
- GARİBOVA Jale, "Azerbaycanda Dil-Kimlik Bağlantısının Oluşumu ve Türkiye Türkçesi Faktörü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 44, 2018, ss. 15-41.
- GELLNER Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. Büşra Ersanlı Behar; Günay Göksu Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- GÖKTUNA YAYLACI Filiz, "Süper-Çeşitlilik Çağında Çokkültürcülük", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 1, 2017, ss. 345-364.
- GÖL Hacer, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2016, ss. 153-170.
- GÖRENTAŞ Bilal, "Imagining Geography: National Identity, Narrative and Bordering", *Anemon Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, Volume: 6, Issue: 1, 2018, pp. 139-143.
- GÜNAYDIN Meryem, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, ss. 54-94.
- HACISALİHOĞLU Fuat, "Azerbaycan'da Ulusal Tarih Yazımı", *History Studies* (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı), 2012, ss. 173-194.

- HACISALİHOĞLU Fuat, *Azerbaycan'da Tarihçilik*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara, 2012.
- HACIYEV Javid, *Sovyet Rusya'da Azerbaycan Türklerinin Dinî ve Millî Kimlik Sorunu*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Bursa, 2023.
- “Humanitar və sosial sahədə çoxtərəfli əməkdaşlıq”, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, <https://mfa.gov.az/az/category/humanitar-meseleler> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).
- HÜSEYNOV Gurban, *İlhanlılar Döneminde Azerbaycan*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Konya, 2022.
- JAFARZADE Amil, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler”, (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), 2022.
- KAPLAN Elif, TORAMAN Ali, “*Azerbaycan Türklerinde Milli Uyanışın Temelleri ve Ceditçiliğe Giden Yol*”, *İçinde: Sosyal Bilimler Araştırmaları 2*, (Ed. Hasan Yerkazan), Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2023, ss. 5-36.
- KURT Zeynep, YEŞİLYURT Aydın, “İngiltere Basınında Dağlık Karabağ İşgalleri: The Times (1991-1993)”, *Asya Studies*, Cilt: 8 Sayı: 28, 2024, ss. 125-148.
- MEHMETZADE Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Haz. Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
- MİKAYİLOV İlkin, “Azerbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 2015, ss.181-197.
- MUSTAFAYEV Beşir, “Kafkaslarda Müslüman-Türk Soykırımı (1905-1920)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, ss. 533-561.
- NASİROVA Sabina, “*Azerbayca'nın Ulusal Kimlik Politikası 'Azerbaycanlılık'*”, 5. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İkinci Kitap: Din-Tarih-Sosyoloji, (Ed. Mehmet Ali Bolat), Harf Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 177-199.
- NESİBLİ Nesib, “Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001, ss. 132-160.
- NİFTİYEV Niyaz, *Azərbaycanda Birgəyaşayış və Multikulturalizm*, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Bakı, 2015.

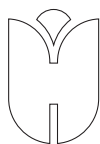
- “No:488/22, BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri üzrə Təşkilatı-YUNESKO-da “Bakı prosesinə” dair qərar barədə məlumat”, *Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi*, <https://mfa.gov.az/az/news/no48822> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).
- NUSRETOĞLU Telman, *Azərbaycan'da Rus Kilisesi və Rusçuluk Fəaliyyətləri (1828-1905)*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2017.
- POOLE Ross, *Ahlâk və Modernlik*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- PÜSKÜLLÜOĞLU Ali, *Türkçe Sözlük- Türkiye Türkçesinin En büyük Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- RƏCƏBLİ Hadi, “Multikulturalizm siyasətinin azərbaycan nümunəsi”, 2016, <https://www.anl.az/down/meqale/ses/2016/aprel/486888.htm> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).
- Resimli Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 435, Ankara, 1977.
- RESULZADE Mehmet Emin, *Azərbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyyət-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, Milli Azərbaycan Neşriyatı, 1990.
- ROY Olivier, *Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- RUSTAMOV Rafiq, *Azərbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- RZAYEV Rameş, “Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Teşekkül Aşamaları”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:2, 2020, ss. 891-927.
- SADIK Ramin, “Milli Devletçilik Bağlamında Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Eğitim Siyaseti (1918-1920)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 21 Sayı: 81, 2024, ss. 242-257.
- SANCAK Kadir, “Azərbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi”, *The Journal of International Scientific Researches*, Cilt: 4 Sayı: 1, 2019, ss. 51-57.
- SHARİFOVA Vusale, “Etnik və Kültürel Çəşitliliğin Korunması Bağlamında Azərbaycan'daki Ulusal Azınlıkların Kültürel Mirasının Korunması və Tanıtılması”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 3, 2022, ss.510-518.

- SHİRALİYEV Museyib, “Karabağ’ın Yeniden İnşa Sürecinin Kültürel Diplomasi Bağlamında Değerlendirilmesi”, 8. *Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Uluslararası İlişkiler Bildiriler Kitabı 11*, (Ed. Abdülhakim Allahdad), İstanbul, 2023, ss.210-220.
- SMİTH Anthony D., *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- SÜLEYMANLI Ebülfez, “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Yönündeki Faaliyetleri: ‘Sovyet Halkı’ Denemesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 6, 2005, ss. 128-134.
- SÜME Mehmet, “Azerbaycan Basını (1875-1927)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 10, 2018, ss. 128-149.
- SÜMER Faruk, “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, *Belleten*, Cilt: 21, Sayı: 83, 1957, ss. 429-448.
- SWİETOCHOWSKİ Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı (1905-1920)*, (Çev. Nuray Mert), Bağlam Yayınları, Ankara, 1968.
- ŞAHİN Hasan, *Azerbaycan’da Toplumsal/Siyasal Değişim ve Dönüşüm*, İktisad Yayınları, Ankara, 2020.
- ŞİMŞEK Ufuk, İLGAZ Selçuk, “Küreselleşme ve Ulusal Kimlik”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, ss. 189-199.
- ŞÜKÜROĞLU Gıyas, “Aristokratik Zihniyetin Siyasal Düzene Müdahalesi: Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Sürecinde Haziran Krizi (16-18 Haziran 1918)”, *Belleten*, Cilt: 88, Sayı: 312, 2024, ss.541-572.
- ŞÜKÜROV Kərim, “Gülüstan müqaviləsi və onun ətrafında diplomatik çəkişmələr”, *Respublika qəzeti*, 10 fevral, 2012, No: 32.
- ŞÜKÜROV Qiyas, “Azerbaycan Eğitim Sisteminde Millileşme Hareketi ve Osmanlı Yardımı (1918-1920)”, *Felsefe ve Sosial-Siyasi Elmler: Elmi-Nezeri Jurnal*, Cilt: 1, Sayı: 48, 2021, ss. 86-108.
- TAĞISOY KILAVUZ Gözel, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kültür Politikası ve Ortak Kültüroloji Değerlerinin Araştırılması Problemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 121 Sayı: 238, 2019, ss.181-190.
- TARLANSOY Beyrak, “Azerbaycan’da Ulusal Kimlik İnşası ve Karabağ Savaşlarının Etkisi”, *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2024, ss. 221-238.

- The Heydar Aliyev Foundation, <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/index/47/Heydar-Aliyev-Foundation> (Erişim Tarihi: 22.11.2024).
- “Tolerantlıq”, Azərbaycan Multikulturalizmi, https://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html (Erişim Tarihi: 21.11.2024).
- TUHAN AYDIN Sevgi, Türk ve İngiliz Basınına Göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Mücadelesi (1918-1920), (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi), İstanbul, 2021.
- TURAN Refik, “Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 61, 2018, ss. 429-451.
- ÜSTÜN Kutay, Metehan Karakurt, “Miroslav Hroch'un Yaklaşımı Bağlamında Azerbaycan Milli Hareketi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 19, 2020, ss. 199-213.
- VALİYEV Orkhan, “Milletini ve Devletini Arayan Bir Etnik Grup: Azerbaycan Örneği (1850-1920)”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2020, ss. 1-15.
- VALİYEV Orkhan, *Azerbaycan'da Milliyetçilik: Ulus ve Ulus-Devletin Oluşumu*, Türkiye Notları Yayınları, Ankara, 2020, s.47.
- YAGUBLU Nesiman, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015.
- YAKAR Ülker, “1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2018, ss. 306-325.
- YEŞİLOT Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 36, 2008, ss. 187-199.
- YILDIZ Şevket, “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Etnik Kompozisyonu”, *Social Sciences Studies Journal*, Cilt: 5, Sayı: 40, 2019, ss.4100-4107.
- YILMAZ Reha, “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 2, 2010, ss. 69-93.
- YURTTAŞ Süleyman, “Toplumsal Kimlik Okuryazarlığı”, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 3, 2019, ss. 825-842.

Hukuk

Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Hukuk Sistemlerinde Kanunilik İlkesi

Ayşe Miray Altay*

Giriş

1. Türk Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesi

Cezalandırmanın haklılığının savunulduğu dönemlerde kamu düzenini bozan ve sekteye uğratan, kişi hak ve özgürlüklerini yok sayan fiillere karşı devletlerin elinde bulundurduğu en büyük silah ceza hukuku olmuş ve bu silah, doğru bir şekilde kullanılırsa hakları en koruyucu, yanlış bir şekilde kullanılırsa hakları en ihlal edici araç haline dönüşebilmektedir (Tarakçıoğlu, 2020: 69).

Hukuk düzeninde cezalandırma yetkisi kullanılırken devlet idaresinin keyfiliğinin sınırlandırılmasının, devletin iş ve işlemlerinde hukuki istikrar sağlanmasının ve vatandaşlar arasında eşit muamelede bulunulmasının tesis edilme sürecinde, ‘kanunilik ilkesinin’ merkezi bir yeri bulunmaktadır.

* Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, aysemiray.cengiz@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5583-0085

1982 Anayasasının “suç ve cezalara ilişkin esaslar” başlıklı 38. maddesinin 1.fıkrasında suçta ve cezada kanunilik ilkesi düzenlenmiştir. Buna göre,

“(1) Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılamaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.”

5237 sayılı TCK, 765 sayılı eTCK’da bulunmayan “suçta ve cezada kanunilik ilkesi” başlıklı 2. maddesinde kanunilik ilkesini kapsamına almış, böylelikle bu düzenlemelerin eski TCK’da bulunmaması sebebiyle ortaya çıkan hukuka aykırı uygulamaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Buna göre,

“(1) Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. Kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamaz.”

(2) İdarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamaz.

(3) Kanunların suç ve ceza içeren hükümlerinin uygulanmasında kıyas yapılamaz. Suç ve ceza içeren hükümler, kıyasa yol açacak biçimde geniş yorumlanamaz.”

Suçta ve cezada kanunilik ilkesi, günümüzde sadece ceza kanununa özgü bir kural değil, hukuk devletinin olmazsa olmaz prensibi haline gelmiştir. Nitekim söz konusu ilkeye İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (m.11, f.2) ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nde (m.7, f.2) de yer verilmiştir.

Hem Anayasa ile belirlenmiş hem de ceza kanunu ile yasalaşmış olan, aynı zamanda evrensel bir ilke olan kanunilik ilkesi ceza hukukunun hukuk devletine uygunluğunun bir garantisidir. (Kangal,

2011: 62) Suçta ve cezada kanunilik ilkesi, suç sayılan fiillerin işlenmesinden sonra uygulanacak yaptırımlardan evvel; ancak kanun tarafından açıkça suç olarak belirlenen ve ancak belirlenen bu suçlara karşılık öngörülen cezaya mahkûm edilmesini ifade eder.

1.1. Kanunsuz Suç Olmaması İlkesi

Kanunsuz suç olmaz ilkesi gereği, kanunun açıkça suç olarak düzenlemediği bir fiilden dolayı kimseye ceza verilemez (AY m. 38/1, TCK m.2). Kanunun açıkça yasaklamadığı her fiil meşrudur. Aynı şekilde kanunun açıkça cezayı ağırlaştıracağını belirtmediği bir sebepten dolayı da kimsenin cezasının arttırılması yoluna gidilemez. (Hakeri, 2019: 13). Kanun koyucu suç teşkil eden fiili, tüm unsurlarıyla düzenlenmelidir.

1.2. Kanunsuz Ceza Olmaması İlkesi

Kanunsuz ceza olmaz ilkesi gereğince, bir kimseye kanunda suç olarak tanımlanan bir fiil nedeniyle hangi türde ve miktarda cezai yaptırım uygulanacağı da ancak kanunla belirlenebilir. Dolayısıyla bir kimsenin işlemiş olduğu suç için kendisine kanunda öngörülen cezadan başka veya daha ağır bir ceza yaptırımının, uygulanamayacağı anlamına gelmektedir. (Koca/Üzülmez, 2019: 55)

Ceza muhakemesi hükümleri özel hukuk hükümlerinden farklı olarak, hâkimin kanun boşluğunu genel hukuk kaideleri, örf adet kuralları veya kıyasa başvurmak suretiyle doldurmasını engellemektedir. Kanunda öngörülmemiş bir cezaya hükmedilmesi yeni bir ceza yaratma anlamına geleceğinden cezaların kanuniliği ilkesine aykırılık teşkil edecektir. Öyleyse kanun koyucu tarafından ilgili suç tipine karşılık gelen cezaya ilişkin olarak düzenleme yapılınca kadar suç fiilinin cezalandırılması söz konusu olmayacaktır (Altındağ, 2019: 23).

Güvenlik tedbirleri ve cezaların birbirinden farklı hukuki nitelikleri olsa da her iki kurumda da TCK'nın "Yaptırımlar" başlığını taşıyan üçüncü kısmının ikinci bölümünde düzenlenmiştir. Nitekim Anayasa'nın 38. maddesinin 3. fıkrası da *"Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur."* denilmek suretiyle bu hususun anayasal dayanağını oluşturmaktadır. Ayrıca TCK'nın 2. maddesinin 1.fıkrasında, Anayasanın söz konusu düzenlemesine paralel olarak, güvenlik tedbirlerinin de kanunilik ilkesine tabi olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle kanunilik ilkesinin hukuk güvenliğini sağlama fonksiyonunu gerçekleştirebilmesi için güvenlik tedbirleri açısından da geçerli olması gerekmektedir. Kanunda, bir suç için güvenlik tedbiri yaptırımının uygulanacağı öngörülmüş ise, bu tedbirin ne olduğu ve nasıl uygulanacağı da kanunda açıkça belirtilmiş olmalıdır (Koca/Üzülmez, 2019: 56).

2. Türk Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesinin Sonuçları

2.1. Zaman Bakımından

Bireyin hak ve özgürlüklerinin korunmasının güvencesini sağlayan kanunilik ilkesinin (Koca/Üzülmez, 2019: 53) sonuçlarından ilki suç ve cezaların uygulanmasının zamanı hakkındadır. Bu sonuç suç ve cezaların geriye yürümemesi ilkesini gündeme getirmektedir. Suç ve cezaların geriye yürümemesi ilkesi Anayasa'nın 38. maddesinde bulunan *"Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz..."* hükmünden kaynaklanmaktadır. Ancak hukuk sistemimizde bu hükmün önemini Anayasa m.15/2'de de görmekteyiz. Nitekim bu hükümde, savaş seferberlik ve olağanüstü hâl dönemlerinde dahi suç ve cezaların geriye yürümeceği düzenlenmiştir. Aynı şekilde TCK m.7 *"işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanuna göre suç sayılmayan bir fiilden dolayı kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz..."* hükmünü

haizdir. Aynı zamanda Anayasa m.2’de düzenlenen kanunsuz suç ve ceza olmaması düzenlemesi, suç ve cezaların geriye yürütmesine engel teşkil etmektedir (Koca/Üzülmez, 2019: 73). Dolayısıyla ifade edilmelidir ki Türk hukuk sistemi açısından, yasal mevzuatın uygulanmasında ana kural, fiilin işlendiği anda mevcut olan yasal düzenlemenin uygulanmasıdır.

Geriye yürümeme ilkesi temel olarak, bir hükmün yürürlüğe girmesinden önce, işlenen fiil için uygulanmaması anlamına gelir (Koca/Üzülmez, 2019: 73). Ancak özellikle TCK m.7 dikkatle incelendiğinde görülecektir ki geriye yürümeme yasağının istisnaları bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi derhal uygulanma prensibi olup, özellikle infaz düzenlemeleri açısından önem arz etmektedir. TCK m.7/3 hükmü bu durumu düzenlemektedir. Buna göre hapis cezasının ertelenmesi, koşullu salıverilme ve tekerrür hükümleriyle ilgili olanlar dışındaki; infaz rejimine ait hükümler, derhal uygulanacaktır. Bu hüküm dolayısıyla söz konusu istisnalar (hapis cezasının ertelenmesi, koşullu salıverilme ve tekerrür) dışında geriye yürümezlik ilkesinin uygulama dışı bırakıldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer istisna “lehe olan hükmün uygulanmasıdır”. Suçun işlendiği tarihten sonra, işlenen fiil suç olmaktan çıkarılmışsa veyahut verilecek cezada fail lehine düzenlemeler yapıldıysa daha lehe olan yeni kanun uygulanacaktır (TCK m.7/1-2). Fakat kanaatimizce lehe olan kanunun yürürlüğe girdiğinde, lehe hükmün yasalaslaşmasından önce işlenmiş suç fiili hakkındaki karar kesinleşmiş ise lehe kanunun herhangi bir değişikliğe sebebiyet veremeyecektir. Ancak öğretilde aksi yönde görüşler bulunmaktadır (Özgenç, 2019: 156).

2.2. Ceza Muhakemesi Açısından

Suç fiilinin işlenmesinin ardından ceza muhakemesi süreci başladığında, süreç henüz devam ederken (yani ceza muhakemesi bitmeden), ceza muhakemesi hükümlerinde fail lehine yeni bir düzenleme yapıldığı takdirde, bu yeni düzenleme uygulanacaktır. Örneğin yargılama konusu suç resen kovuşturulabilen bir suçken yapılan yeni düzenleme ile şikâyeteye bağlı olarak düzenlenirse, şikâyet olana kadar suçun kovuşturulmasına başlanması mümkün değildir; aynı şekilde kovuşturma sürecine ise, yine şikâyet yapılana kadar beklenir (Özgenç, 2019: 113).

2.3. Güvenlik Tedbirleri Açısından

Suç ve cezalarda geriye yürümeme ilkesi, güvenlik tedbirleri için de uygulama alanı bulacaktır. Nitekim TCK m2’de kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye güvenlik tedbiri uygulanamayacağı ve m.7/1’de işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanuna göre suç sayılmayan bir fiilden dolayı kimseye güvenlik tedbiri uygulanamayacağı düzenlemiştir. Bu düzenlemeler cezalarla aynı şekilde düzenlenen güvenlik tedbirlerinin de aynı cezalar gibi, geriye yürümemezlik ilkesi kapsamında değerlendirileceği anlamına gelmektedir.

2.4. Zamanaşımı Süreleri Açısından

Belli bir sürenin geçmesinden sonra kişinin yargılanamamasını ve yargılanmış olsa bile cezasının infaz edilememesini ifade eden kavrama ‘zamanaşımı’ denir. Anayasanın 38. maddesinin 2. fıkrası, zamanaşımı kurumunun maddi ceza hukukuna dâhil olduğunu ve geçmişe yürüme yasağının uygulanacağını gösterir niteliktedir. Buna göre, “Suç ve ceza zamanaşımı ile ceza mahkûmiyetinin sonuçları konusunda da yukarıdaki fıkra uygulanır.” İlgili maddeye göre zamanaşımı ile ceza mahkûmiyetinin sonuçları bakımından kanunilik ilkesinin

uygulanacağı belirtilmiştir. Bu bakımdan kanunilik ilkesinin sağladığı güvence fonksiyonu zamansal açıdan da sağlanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu zamansal güvencenin sınırları ise zamanaşımını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Dolayısıyla şayet sonraki kanunda daha kısa bir zamanaşımı öngörülürse lehe olan böyle bir düzenlemenin geriye yürütmesi, daha uzun bir zamanaşımı öngörülürse de eski kanundaki düzenlemenin uygulanmasına devam edilmesi mevzu bahis olacaktır. Ayrıca zamanaşımına ilişkin konularda TCK m.7’de yer alan zaman bakımından kanunun uygulama kurallarının esas alınması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre,

“(1) İşlendiği zaman yürürlükte bulunan kanuna göre suç sayılmayan bir fiilden dolayı kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. İşlendikten sonra yürürlüğe giren kanuna göre suç sayılmayan bir fiilden dolayı da kimse cezalandırılmaz ve hakkında güvenlik tedbiri uygulanamaz. Böyle bir ceza veya güvenlik tedbiri hükmolunmuşsa infazı ve kanuni neticeleri kendiliğinden kalkar.

(2) Suçun işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanun ile sonradan yürürlüğe giren kanunların hükümleri farklı ise, failin lehine olan kanun uygulanır ve infaz olunur.”

Kesin hükümle sonuçlanmış davalarda, sonradan yürürlüğe giren bir kanunla ilgili olarak lehe hükmün belirlenmesi ve uygulanması amacıyla yapılan yargılamalarda dava zamanaşımına ilişkin hükümler uygulanamaz (Tarakçıoğlu, 2020: 133).

3. Türk Ceza Hukukunda Kıyas Yasağı

Kıyas, yasada açıkça yazılı hüküm bulunmayan, yani suç haline getirilmemiş bir fiil hakkında yasada suç olarak gösterilen benzer fiile ilişkin hükmün uygulanmasıdır. (Özbek/ Doğan/Bacaksız, 2019:

69) Bu durum bir fiilin cezaya liyakatini kanun koyucuya tahsis eden kanunilik ilkesine açık bir aykırılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla kıyasın keyfiliğe araç olarak kullanılması mümkün görülerek ceza kanunlarının yorumlanmasında kullanılması yasaklanmıştır. Kanunilik ilkesini tamamlayan unsurlardan biri olan kıyas yasağı, yasama organının tekel yetkisini vurgulayarak, suç ve ceza yaratma konusunda hâkimlerin elini bağlayan bir ilkedir. Söz konusu yasak, hâkimin kanunun lafzının ve amacının ötesine geçerek adeta kanun koyucu gibi yeni bir kural koymasını engellemektedir. Kıyas yasağı, TCK'nın 2.maddesinin 3.fıkrasında hüküm altına alınmıştır. Buna göre,

“(3) Kanunların suç ve ceza içeren hükümlerinin uygulanmasında kıyas yapılamaz. Suç ve ceza içeren hükümler, kıyasa yol açacak biçimde geniş yorumlanamaz.”

İlgili hükme göre, kıyas yasağı yalnızca ceza kanunu bakımından değil, suçun tüm unsurları ile yaptırımlar dâhil olmak üzere suç ve ceza içeren hükümlerin tamamı için geçerli kabul edilmektedir (Koca/Üzülmez, 2019: 62). Bu hükmün doğal sonucu olarak hâkim ceza hukukunda boşluk doldurma yetkisine sahip değildir.

Cezalar alanında olduğu gibi güvenlik tedbirleri alanında da kıyas yasağının geçerli olduğu Anayasanın 38/3. Maddesinde ve TCK 2/1.maddesinde ifade edildiğinden, güvenlik tedbirleri bakımından da kanunilik ilkesi ve kıyas yasağı uygulanacaktır (Koca/Üzülmez, 2019: 63). Kanunilik ilkesi de kıyas yasağı ilkesi de esasında keyfiliği sınırlandırmak ve hukuku üstün kılmak hedefi taşımaktadır. Dolayısıyla söz konusu ilkeler daha önce de belirttiğimiz gibi birbirini tamamlayan ilkelerdir.

4. Azerbaycan Ceza Hukuku Tarihsel Sürecinde “Kanunilik İlkesi”

4.1. 1918 Öncesi Dönem

Rus İmparatorluğu XX. yüzyıla 1885 yılında yeniden yayınlanan 1845 Ceza Kanunnamesi ile dâhil olmuştur ve 1917 Ekim Devrimi’ne kadar yürürlükte kalan bu Kanunname, Batı Avrupa’daki düşünce akımlarının etkisi ile hazırlanmış, burada, ceza hukukunun önemli bazı demokratik ilkeleri benimsenmiştir (Ağacanova, 2008: 55). “Kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesi ile kusura dayalı manevi sorumluluk esası bunlardan birkaçını oluşturur. Bununla beraber, genel hükümleri itibariyle çağdaş ve demokratik olsa da Kanunnamenin, Rus İmparatorluğu’nun her yerinde uygulanmamıştır. Azerbaycan da dâhil eyaletlerde Kanunnamenin, daha çok özel hükümleri, özellikle kanunilik ilkesi ile bağdaşmayan “yüce iktidara karşı isyan” ve “isyan hakkında” hükümleri uygulanmıştır. (Ağacanova, 2008: 55)

4.2. 1918-1920 Arası Cumhuriyet Dönemi

1917 Büyük Ekim Devrimi’nin ardından, Lenin’in de devrimin ilk günlerinde açıkladığı “halkların kendi kaderlerini belirleme hakkından” da yararlanılarak 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan’da demokratik cumhuriyet ilan edilmiştir. Ülkenin, parlamenter idare usulü ve sorumlu hükümet esasına uygun olarak yönetileceği, kişilere bütün siyasi ve sosyal hakların vicdan, düşünce, basın özgürlüklerinin tanınacağı beyan edilmiştir. Kişi hak ve özgürlüklerinin dokunulmaz olduğu ve herkesin kanun önünde eşit kabul edildiği, ayrıca iktisadi ve mali tedbirlerle aşağı ve orta tabakanın refahlarının teminine çalışılacağı beyan edilmiştir. (Ağacanova, 2008: 55)

Bütün bunlar gerçekleştirilemeden Sovyet Rusya’nın, ülkeyi, 28 Nisan 1920 yılında işgal etmesi üzerine, Azerbaycan Demokratik

Cumhuriyeti devrilerek yerine, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurdurulmuştur (Ağacanova, 2008: 55). Bu tarihten itibaren Sovyet Azerbaycan hukuk düzeni, önce Sovyet Rusya, daha sonra ise Sovyetler Birliği hukuk düzeninin bir parçası olarak şekillenmiştir.

Sonuç itibariyle, XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başlarında, Sovyet rejimi kurulana kadar, bu coğrafyada da Avrupa'da olduğu gibi, dönemin sosyal-siyasi ve düşünce atmosferinin ve tabii hukuk düşüncesine dayanan klasik hukuk okulunun etkili olduğu görülmektedir (Ağacanova, 2008: 56).

4.3. 1920 Sonrası Sovyetler Dönemi

İlk sosyalist ceza kanunu olan Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Ceza Kanunu 1 Haziran 1922 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu kanunun en önemli özelliği, “Genel Hükümler” içerisinde düzenlenen kurum ve kavramların maddi, daha doğrusu sosyal içerikleri ile tanımlanmış olmaları idi.

Kanunda işçi-köylü devleti ve toplumunu suç fiillerinden korumak, ceza kanununun görevi olarak belirleniyordu 1922 Sovyet Rusya Ceza Kanununun 5. maddesine göre, “*Komünist rejime geçiş döneminde işçi-köylü iktidarının kurmuş olduğu Sovyet düzenini ve Sovyet hukuk kurallarını sarsmaya yönelik her türlü sosyal tehlikeli hareket veya hareketsizlik suç sayılır.*” Buna göre, sosyal yönden tehlikeli fiil olarak tanımlanan suç, soyut refah düzenine değil işçi-köylü sınıflarının menfaatlerini korumakta olan hukuk düzenine aykırı bir fiil olarak değerlendirilmekte idi.

Bu kanuna göre, hukuka aykırılık, suçun genel tanımında bir unsur olarak yer almakla birlikte, kıyasla ilgili hükümler de dikkate alındığında suçun, sonuç itibariyle hukuk düzenine, daha doğrusu hukuk tarafından korunan düzene aykırı bir fiil olarak değerlendirilmesine

yol açıyordu. Dolayısıyla suç, sadece ceza kanunu ile yasaklanmış fiillerden ibaret değildi. Sosyalist devlet ve toplum düzenini ihlal eden her türlü fiil, suç olarak nitelendiriliyordu. Sosyalist kanuniliği ilkesi, suçun, işte söz konusu anlayışından doğmakta idi (Ağacanova, 2008: 58). 1922 Sovyet Rusya Ceza Kanunu temel alınarak hazırlanan 1923 tarihli Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ceza Kanunu da aynı esasları benimsemiş bulunuyordu.

4.4. 1958 Sonrası Yeniden Yapılanma Dönemi

Suç ve cezaları kanuniliği ilkesi, Azerbaycan ceza hukuku düzeninde bir ceza hukuku ve ceza sorumluluğu ilkesi olarak düzenlenmiştir. CM'nin, "Cinayet Mecellesi ve ceza sorumluluğu ilkeleri" başlıklı 4. maddesi, "*İşbu Mecelle kanunilik, kanun önünde eşitlik, kusura göre sorumluluk, adalet ve hümanist ilkelere dayanır*" hükmüne yer vermiş, ardından 5. madde "Kanunilik ilkesi" başlığı altında suç ve cezaların kanuniliği ilkesini düzenlemiştir. Buna göre:

"5.1. *Filin (hareket veya hareketsizliğin) suç sayılması ve fiile verilecek ceza ve diğer cezai tedbirler işbu kanunla belirlenir.*

5.2. *Ceza Kanunu kıyas yoluyla uygulanamaz."*

Maddenin birinci fıkrasında "kanunsuz suç ve ceza olmaz" ilkesine yer verildikten sonra ikinci fıkrada ceza kanununun kıyas yolu ile uygulanamayacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla söz konusu madde bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kıyas yasağının suç ve ceza içeren, dolayısıyla yükümlülük getiren emredici ve yasaklayıcı normlar yönünden geçerli olduğu sonucuna varılması doğru olacaktır. Dolayısıyla, 1958 döneminde, kanunda açıkça öngörülmeyen sosyal açıdan tehlikeli bir fiilden dolayı kimsenin cezalandırılmayacağı tespit edilebilecektir.

5. Suç ve Cezaların Kanuniliği İlkesinde Farklı Bakış Açıları

5.1. Maddi Anlayış

Maddi kanunilik ilkesi, suçun kanunda düzenlenmiş olup olmasını dikkate almaksızın “anti sosyal” nitelikteki her eylemin suç olarak kabul edilebileceğini; hatta kanunda suç olarak düzenlenmiş olsa bile anti sosyal nitelikte olmayan eylemlerin suç olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmektedir (Tarakçıoğlu, 2021: 85). Maddi anlayışa göre sosyal tehlikeli (anti sosyal) eylemlerin suç oluşturduğu anlayışı, fiile suç özelliğini veren hususun sosyal tehlikelilikten kaynaklandığını ifade etmektedir (Ağacanova, 2008:88:).

5.2. Biçimsel Anlayış

Biçimsel anlayışta, bir eylemin antisosyal nitelik arz edip etmemesi önemsizdir. Bir eyleme suç niteliğini veren, eylemin yasal düzenlemelerde yer almasıdır. Biçimsel kanunilik ilkesi taraftarları maddi kanunilikten farklı olarak, suç nitelikli eyleme ilişkin ölçütlerin somutlaştırılmasının önemini vurgulamaktadır (Ağacanova, 2008:86).

5.3. Azerbaycan Ceza Hukuku Sisteminin Benimsediği Anlayış

Azerbaycan ceza hukuki öğretisinde kanunilik ilkesi hem maddi hem de biçimsel anlamda ele alınmaktadır. Nitekim CM m.14 hükmü “... ceza tehdidi ile yasaklanan, kusurla işlenen sosyal tehlikeli fiildir.” olarak düzenlenmiştir. İfade edilen düzenleme suçun hem sosyal hem de hukuki bir düzenleme olduğunu göstermekte; aynı zamanda suçun unsurlarının hukuka aykırılık, kusur, sosyal tehlikelilik ve cezalandırılabilirlik olduğunu ifade etmektedir (Ağacanova, 2008: 103).

6. Azerbaycan Ceza Hukukuna Göre Kanunilik İlkesinin Bazı Sonuçları

6.1. Yer Yönünden

Kanunilik ilkesinin en önemli sonuçlarından biri hukuk sisteminde belirliliği sağlamasıdır. Belirlilik sağlanması, suç ve cezanın yer açısından da belirlenmesinde kendini göstermektedir. Azerbaycan CM m.11-12 düzenlemeleri ceza kanununun Azerbaycan Cumhuriyetinde işlenen suçlara uygulanması ve ceza kanununun Azerbaycan Cumhuriyeti dışında işlenen suçlara uygulanmasına değinmektedir. Aynı şekilde (Refworld Global Law&Policy Database-Azerbaijan Criminal Code). Bu konu ülkesellik ilkesi bağlamında da ele alınmaktadır. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarında suç işleyen herkes Azerbaycan CM m.11'e göre cezalandırılacaktır.

6.2. Zaman Yönünden

Azerbaycan Ceza Kanunu m.10 fiilin işlendiği zaman yürürlükte bulunan suç fiili için öngörülen cezanın uygulanabileceğini düzenlemektedir. Aynı zamanda konuyla ilgili Azerbaycan Anayasası m.71/VIII, *“hiç kimse işlendiği zaman hukuk ihlali sayılmayan fiilden dolayı sorumlu tutulamaz”* düzenlemesini içermektedir. Her iki düzenlemenin de cezai sorumluluğun doğması için aradığı zaman şartının “fiilin işlendiği an” olduğu görülmektedir.

Türk ceza hukukumuzda olduğu gibi, fiilin işlendiği anda suç olarak düzenlenmemiş olan durumlar için, cezalandırılma yapılması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla aynı “suçun işlendiği zaman” kavramı değerlendirmesi büyük önem arz etmektedir (CM m. 10/1). Yine zaman bakımından uygulanma konusunda “lehe hükmün uygulanması” istisnası Azerbaycan ceza hukukunda da kendine yer bulmaktadır. Buna göre öğretide “ultraktif ceza kanunu” olarak ifade

edilen kanunlar, hâlihazırdaki kanunlardan daha lehe sonuç doğuracak nitelikte ise yürürlükte bulunduğu zaman ile sınırlı kalması halinde uygulama alanı bulacaktır (Ağacanova, 2008: 133).

6.3. Kişi Yönünden

Azerbaycan Anayasası m.149'da “yayınlanmış kanunların uygulanması ile bunlara uyulması, bütün gerçek kişiler, yürütme ve yargı organları, tüzel kişiler ve belediyeler için mecburidir” ilkesi düzenlenmiştir. Bu husustan yola çıkarak ifade edilebilir ki, kanunilik ilkesi bağlamında, hukuk sisteminde normatif olarak düzenlenmiş suç ve ceza içeren tüm normlar, ülkede bulunan kişilere uygulanacaktır. Yine kanunilik ilkesinin belirlilik ilkesi olan ilişkisi bağlamında ifade edilmelidir ki, hukuk normlarının hangi kişilere karşı uygulanacağı konusu hukuki belirlilik sağlamaktadır. Yine de ifade edilmelidir ki, Azerbaycan hukukunda Türk hukuk sisteminde bulunan yasama dokunulmazlığı, yasama sorumsuzluğu gibi istisnai nitelikteki düzenlemeler bulunmaktadır.

7. Azerbaycan Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesi ve Kıyas Yasağı

Tekrar ifade etmek gerekirse, kanunilik ilkesi suç niteliğindeki fiillerin ve bunlara karşılık gelen cezaları mevzuatta açıkça düzenlenmesini şart koştuğundan; kanunilik ilkesinin söz konusu olduğu ülkelerde, hâkimlerin başlıca görevinin mevzuat hükümlerinin uygulamak olduğu söylenebilir. Azerbaycan Anayasasının “Devletin Yüce Amacı” başlıklı 12. maddesine göre, “*İnsan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin sağlanması devletin yüce amacıdır. Bu Anayasada sayılan insan ve vatandaş hak ve özgürlükleri Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uygun olarak tatbik edilir.*” Dolayısıyla, suçun maddi özelliği olarak kabul edilen sosyal tehlikeliliği hem

kanun koyucu hem de uygulamacı tarafından, Anayasa, devletin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar ve bunlara esaslanan ceza kanununa dayanılarak tespit edilecektir. Kanımızca, yüce amacı, “insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin sağlanması” olan, Anayasasında kendini demokratik, laik (dünyevi) hukuk devleti olarak tanımlayan bir devletin ceza kanununda yer alan böyle bir suç tanımına, hukuk sınırları içerisinde kalınarak, başka anlam yüklenemez.

Kıyas yasağı Azerbaycan CM’nin “Kanunilik ilkesi” başlıklı 5. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin birinci fıkrasında, fiilin (hareket veya hareketsizliğin) suç sayılması ve fiile verilecek ceza ve diğer cezai tedbirlerin Mecelle ile belirleneceği hükme bağlandıktan sonra, ikinci fıkrada ceza kanununun kıyas yoluyla uygulanamayacağı öngörülmektedir. Buna göre, kanunda açıkça öngörülmemiş tehlikeli bir fiilden dolayı kimse cezalandırılmaz. (Azerbaycan Cumhuriyeti Cinayet Mecellesinin Şerhi, s. 24) Dolayısıyla Azerbaycan ceza hukukunda da kıyas yasağının, suç ve cezaların kanuniliği ilkesinin en önemli gereklerinden biri olan “açıklık ilkesi”nin bir sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Kıyas yasağının kaynağını teşkil eden açıklık ilkesi, kanunun metninin, bireylerin hangi somut fiil ve olguya hangi hukuksal yaptırımın veya sonucun bağlandığını belirli bir açıklık ve kesinlikte öngörebilmelerine imkân verecek düzeyde kaleme alınmış olmasını ifade eder (AYM, 03.10.2013,106, bkz. Hakeri, 2019: 29).

Sonuç

Ceza hukuku açısından en önemli prensiplerden biri olan suç ve cezalarda kanunilik ilkesi tüm hukuk disiplinleri açısından temel arz etmektedir. Ancak bu ilke sadece Türk hukuk sistemlerinde değil, diğer ülkelerin hukuk sistemlerinde de büyük yer tutmaktadır. Çalışmamızda bu kapsamı daraltarak, Azerbaycan Cumhuriyeti hukuk

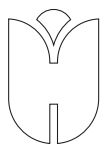
sisteminde suç ve cezalarda kanunilik ilkesinin yerine ilişkin tespitler yapılması hedeflendi. Bu bağlamda Azerbaycan hukukundaki (özellikle Anayasa ve ceza hukuku disiplinlerindeki) kanun ve düzenlemeler incelenerek suç ve cezaların kanuniliği ilkesine dair değerlendirmeler ortaya kondu.

Çalışma sonunda, Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti hukuk sistemlerinde “suç ve cezada kanunilik ilkesinin” benzer şekilde düzenleme altına alındığı görülmüştür. Her iki devlet de konuyla ilgili öncelikle Anayasalarında, ardından ceza hukuku mevzuatlarında detaylı düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin ortaya koyduğu ortak hususlar temel olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez.
- Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye güvenlik tedbiri uygulanamaz.
- İşlediği zaman kanunda o suç için öngörülen olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.
- Kanunların suç ve ceza içeren hükümlerinin uygulanmasında kıyas yapılamaz (Kıyas yasağı).
- Bir hükmün yürürlüğe girmesinden önce işlenen fiil için uygulanamaz (Geriye yürümeme ilkesi).
- Ceza muhakemesi hükümlerinde fail lehine olan yeni bir düzenleme derhal uygulanacaktır.

Kaynakça

- ALTINDAĞ, Makbule Betül, “*Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi*” İstanbul, 2019.
- ÇAĞATAY, Mustafa, “*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Suç ve Cezada Kanunilik İlkesi*”, Kırkkale, 2020.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki/ ÖZEN, Muharrem “*Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*”, Ankara, 2017.
- HAKERİ, Hakan, “*Ceza Hukuku*”, Ankara, 2019.
- KANGAL, Zeynel, “*Anayasal Güvence Olarak Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi*”, CHD, Y: 6, S:17, Aralık 2011.
- KOCA, Mahmut /ÜZÜLMEZ, İlhan, “*Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*”, Ankara, 2019.
- ÖZBEK, Veli Özer/ DOĞAN, Koray /BACAKSIZ, Pınar, “*Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*”, Ankara, 2019.
- ÖZGENÇ, İzzet, “*Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*”, Ankara, 2019.
- TARAKÇIOĞLU, Zeynep Esra, “*Aihm Kararları Işığında Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi*”, 2020.

Azerbaycan Medeni Hukukunda Kurumlar ve Kanun Yolları

Alperen Durusu*

Giriş

Bu çalışma kapsamında, Azerbaycan Medeni Hukuku dahilinde hukuki kurum kavramı tanımlanarak, Azerbaycan Medeni Hukukunda mevcut kurumlar Azerbaycan Medeni Hukukuna hâkim olan ilkelerle beraber sınıflandırılıp açıklanacaktır. Çalışma içeriğinde Azerbaycan Medeni Yargısında mevcut kanun yolları izah edilecektir. Çalışmanın yapılış amacı, Azerbaycan Medeni Hukuku ve Azerbaycan Medeni Hukuk Usulüne ilişkin literatüre katkıda bulunmak, bu konuyla bağlantılı olup yapılacak diğer akademik çalışmaları desteklemek ve diğer milletler için Azerbaycan'ın Medeni Hukuku'nun teşkilatlanması, ilkeleri ve yargı sisteminin akademik ve sosyal amaçlarla anlaşılır hale getirilmesine katkı sunmaktır. Hukuk, toplumda şahısların davranışlarını ve ilişkilerini düzenleyen ve uyulması devlet zoruna (yaptırımına) bağlanmış kuralların bir bütünüdür.¹ Medeni Hukuk ise toplum halinde yaşayan kişiler arasındaki ilişkilerin

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, alperen.durusu38@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5301-9712

1 OĞUZMAN, Kemal / BARLAS, Nami, *Medeni Hukuk*, Vedat Kitapçılık, s.6., İstanbul, 2015.

düzenlenmesini konulmaktadır.² Azerbaycan’da Medeni Hukuk, 1991 yılında Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması akabinde yapılan hukukî reformlar ile başlı başına bir hukuk dalı haline gelmiştir.³ Azerbaycan’da Medeni Kanun, 28 Aralık 1999 yılında kabul edilen Azərbycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (Azerbaycan Cumhuriyetinin Medeni Kanunu)’dur.⁴

18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin hemen akabinde gerçekleştirdiği yoğun kanunlaşma çalışmalarında ilk etapta Rusya etkisi görülse de milenyumdan itibaren Azerbaycan’ın uluslararası hukuk standartlarına uyum çerçevesinde bir milli hukuk inşa etme çabası olduğu belirlenmekle yargı birliği çerçevesinde bir medeni hukuk oluşturulduğu tespit edilmiştir.⁵ Azerbaycan, 200 yıl boyunca Çarlık Rusya’sı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği etkisinde kalarak kurumsallaşma ve hukukî anlamda, kodifikasyonu da etkileyecek bir şekilde yoğun bir hukuk mirasını Rusya’dan devralmıştır. 1991’deki bağımsızlığından sonra Azerbaycan’da sistem, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin devlet merkezli ve birey ekseninden uzakta olan yapısından birey eksenli sisteme doğru geçiş yapmaya başlamıştır.⁶ Hukukun pratik icrası olan yargı ise Azerbaycan Anayasası ışığında; Azerbaycan Respublikasının Anayasa Mahkemesi, Azerbaycan Respublikasının Ali Mahkemesi, Azerbaycan Respublikasının İktisat Mahkemesi ve Azerbaycan Respublikasının Savcılığı şeklinde dört büyük ana

2 AKİPEK ÖCAL, Şebnem / ŞEN DOĞRAMACI, Hayriye, *Medeni Hukuk I*, Anadolu Üniversitesi, s.vii, Eskişehir, 2018.

3 HUMBATOV, Jabir, “Azerbaycan Hukukunda Avukatlık Mesleği”, s.19, Konya, 2017.

4 KHALİLOV, Natig, “Codification Civil Law in Azerbaijan: History, Current Situation and Development Perspectives”, *Journal Of Civil Law Studies*, 14, 323, 2021.

5 ERDEM, Murat, & İLDEŞ, Samet, “Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (28), s.79, 2016.

6 HUMBATOV, Jabir, “Azerbaycan Hukukunda Avukatlık Mesleği”, s.75, Konya, 2017.

kol üzerinden örgütlenmiştir.⁷ Bununla beraber rayon (şəhər) məhkəmələri (Bölge-şəhir məhkəmələri), ağır cinayətlər məhkəmələri (ağır suçlar məhkəmələri), hərbi məhkəmələr (savaş məhkəmələri), kommersiya məhkəmələri (ticaret məhkəmələri), ve inzibati məhkəmələr olaraq Anayasa'da düzenlenmemiş olup Məhkəmələr Və Hakimler Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Məhkəmələr və Hakimler Hakkında Azərbaycan Cumhuriyyətinin Kanunu) isimli kanunda düzenlenmiş diğer özel məhkəmələr mevcuttur.⁸ Bu itibarla söylenebilir ki Azərbaycan Yargı Sistemi içerisinde Medeni Hukuk, Türkiye Cumhuriyyəti'nde olduğu gibi "Hukuk Məhkəmələri" bütününde tek bir məhkəmə bünyesinde tedvin edilmemiştir.

1. Azərbaycan Hukuk Sisteminde Medeni Hukuk Məhkəmələrinin Təşkilatlanması

Azərbaycan'da mevcut məhkəmələr, sistematik olarak Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, Bakü Şəhir Məhkəməsi, Rayon Halk Məhkəmələri, Arbitraj Məhkəmələri olarak sınıflandırılabilir.^{9 10}

Azərbaycan'da mevcut özel hukuk sisteminin genel süreci Rayon məhkəmələri vasıtasıyla yürütülməkdir nitekim kanunlarda aksine bir hüküm bulunmadığı takdirde yaşanan bir uyumsuzluk ilk derece məhkəməsi sıfatıyla Rayon məhkəmələrinin görev alanına girmektedir. Medeni hukuka ilişkin yargısal işler, vatandaşlarca Rayon məhkəmələrinə götürülerek çözümlenmektedir. Rayon məhkəmələri

7 Azərbaycan Respublikasının Anayasası m.130, m.131, m.132, m.133, <https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan.htm> E.T.: 09.11.2024, 12 Kasım 1995.

8 Məhkəmələr Və Hakimler Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m.19, <https://e-qanun.az/framework/3933> E.T.:09.11.2024.

9 Azərbaycan Respublikası'nın Məhkəmə Kuruluşu haqqında Azərbaycan Respublikası'nın Kanununa Dəyişikliklər və İlavelər Edilməsi Barede" Azərbaycan Respublikası'nın kanunu, 27 Mayıs 1992, m.1

10 ZENGİN, Eyüp, & KAMALOV, Nesimi, "Azərbaycan Respublikası'nda Məhkəmə Sistemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1), s.59, 1999.

aynı zamanda şehir mahkemeleri adıyla da resmi statüde yer almaktadır.¹¹ Azerbaycan'da mevcut istinaf mahkemeleri ise Apellyasiya Mahkemesi adı ile düzenlenmiştir. Apellyasiya Mahkemeleri, tarafların başvurusu üzerine yahut savcı itirazları üzerine istinaf mahkemesi görevini haizdir.¹² Azerbaycan'da temyiz mahkemesi görevini ise Azerbaycan Ali Mahkemesi ifa etmektedir.¹³ Azerbaycan Ali Mahkemesi, sadece Bakü'de yer almaktadır.¹⁴

2. Azerbaycan Medeni Hukuk Mevzuatının Azerbaycan Normlar Hiyerarşisindeki Konumu

Normlar hiyerarşisi, Hans Kelsen tarafından: *“Geçerliliğinin temeli, temel norm olan hukuk düzeni, yan yana duran normlar yığını değil, ama biri diğerine bağımlı, biri diğerinin altında ya da üstünde yer alan normlardan oluşmuş bir hiyerarşi yahut bir piramittir”*^{15 16} izahıyla tanımlanmıştır.

Giriş bölümünde ifade edildiği üzere Azerbaycan Medeni Hukuk mevzuatı, tek bir kanun bünyesinde tedvin edilmemiş olsa da Azerbaycan Medeni Hukuku, 28 Aralık 1999 yılında kabul edilen Azerbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (Azerbaycan Medeni Kanun'u) ve medeni hukuku ilgilendiren diğer kanunlar marifetiyle varlığını sürdürmektedir. Azerbaycan Anayasası'nın “Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin Düzenlemeleri” başlıklı 93. Maddesinde öngörüldüğü üzere, Azerbaycan'da kanunlar, yetkisine girdiği ölçüde Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından yapılmaktadır.

11 Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m.20

12 Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m.61

13 Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m.77

14 ZÜLFÜGAROVA, Gülnar, Türk ve Azerbaycan Hukukunda Karşılaştırmalı Olarak İstinaf Ve İstinaf Usulü, s.21, Konya, 2012.

15 GÖZLER, Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, s.210 Bursa, 2019.

16 Hans Kelsen, *“Theorie PureDu Droit”*, (“Reine Rechtslehre”nin 2'nci Baskısından Charles Eisenmann Tarafından Yapılan Fransızca Çeviri), s.257, Paris, Dalloz, 1962.

Azərbaycan Anayasası'nın 93.maddesinin 2. Fıkrasında II. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Konstitusiya qanunları, qanunlar və qərarlar bu Konstitusiya ilə nəzərdə tutulmuş qaydada qəbul edilir. Yəni Türkiyə Türkçesi ilə ifadəsində: Azərbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinde Anayasal kanunlar, kanun ve kararlar bu Anayasa ile öngörülen şekilde kabul edilir.

Şeklinde bu husus hükmü altına alınmışdır. İlgili Anayasa maddesi uyarınca, anayasanın dəyişikliyi ilə ilgili kanunlar və anayasanın içəriğindəki kanun maddələri daxil olmaq üzere kanunlar və kararların Azərbaycan Anayasası'nda öngöröldüğü şekilde kabul edileceği düzenlenmiştir. Bunun haricinde fıkra metninde Azərbaycan'da üç tip normdan söz edilmektedir. Bunlar:

- Anayasal Kanunlar
- Kanunlar
- Kararlar şeklindedir.

Bahse konu kararlar, Azərbaycan Respublikası Milli Meclisinin və Azərbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun almış olduğu kararlardır. Bunun haricinde Azərbaycan'daki bir diğer normatif yapı ise yine Azərbaycan Anayasası'nın 113. maddesinde düzenlenen “Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Düzenlemeleri” olarak tesis edilmiştir. Söz konusu madde hükmünce, genel esasları belirleyen hususlarda Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı “fermanlar” çıkarabilir. Bu genel esaslar haricindeki “diğer konular” olarak bahsedilen hususlara ilişkin ise Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı emirler verecektir. O halde bir diğer norm tipi olarak “Cumhurbaşkanı Fermanı” kavramı söz konusu olmaktadır. Tespit edilen dört norm tipinin birbirleri arasındaki üstünlüğü ve birinin diğerine hiyerarşik olarak tercih edilebilmesi için aranan hiyerarşik ölçüt, yine Azərbaycan Anayasası muhtevasında açıkça düzenlenmiştir.

Azerbaycan Anayasası'nın 130. maddesi, "Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi" başlığıyla bu mahkemenin tanımı ve görevlerini düzenlemektedir. İlgili kanun maddesinin III. fıkrasının 1. bendi;

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin; Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ferman ve emirlerinin, Milli Meclisin kararlarının, Bakanlar Kurulu karar ve emirlerinin ve merkezi yürütme organlarının normatif hukuki düzenlemelerinin Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına uygunluğunu denetleyeceğini hüküm altına alarak yukarıda sayılan norm tiplerinin tamamının Azerbaycan Anayasası'na tabi olduğunu ifade etmekle Anayasa'nın normlar hiyerarşisindeki üstün yerine vurgu yapmaktadır.

Yine aynı kanun maddesinin III. fıkrasının 2. bendi; Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları Fermanlarının, Bakanlar Kurulu kararları ve normatif hukuki düzenlemelerinin Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uygunluğunun Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından denetleneceğini hüküm altına almakla Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarını, Cumhurbaşkanı fermanları ve bakanlar kurulu kararlarına karşı hiyerarşik itibarla üstün tutmuştur. Aynı fıkranın 3. bendi ise, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının fermanlarına uygunluğunun Anayasa Mahkemesi tarafından denetleneceğini öngörerek Cumhurbaşkanı fermanlarının Bakanlar Kurulu kararlardan hiyerarşik anlamda daha bağlayıcı bir konumda olduğuna işaret etmiştir. Yine aynı fıkranın 5. bendi, belediye düzenlemelerinin tüm bu sayılan normatif düzenlemelere uygunluk barındırması gerektiğini ifade etmiştir. Şu hâlde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin normlar hiyerarşisi, normlar hiyerarşisinin izahında alışlagelen üçgen şema ile aşağıdaki gibi olacaktır:

Şekil 1. Azerbaycan normlar hiyerarşisi

Kaynak: Azərbycan Respublikasının Konstitusiyası

Yukarıda izah edildiği üzere Azərbycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (Azerbaycan Medeni Kanun'u), Azərbycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi (Azerbaycan Medeni Usul Kanunu) gibi kanunlar yoluyla işleyen Azerbaycan Medeni Hukukunun, Azerbaycan pozitif hukukunda mevcut normlar hiyerarşisinde Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları kademesinde, Anayasadan bir alt kademede ve geriye kalan diğer normatif düzenlemelere göre bir üst kademede konumlandığı söylenebilecektir.

3. Azerbaycan Medeni Hukukuna Hâkim Olan İlkeler

Medeni hukukun pratik hukuk sistemindeki uygulaması, hukuk yargılaması bünyesinde toplanmaktadır. Azerbaycan'da gerçekleştirilen hukuk yargılamalarına hâkim olan ilkeler Azerbaycan Hukuk Mevzuatı içeriğindeki kanunlar marifetiyle tespit edilebilecektir. 28 Aralık 1999 yılında kabul edilen Azərbycan Respublikasının

Mülki Məcəlləsi (Azerbaycan Medeni Kanun'u)'nin uygulama kanunu nispetinde olan Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi Azərbaycan Medeni Hukukuna hâkim olan ilkeleri barındırmaktadır. Bu iki kanun arasındaki ilişki, Türkiye Cumhuriyeti mevzuatına dahil olan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu arasındaki ilişki benzerindedir.

3.1. Doğal Hâkim İlkesi

Azerbaycan Medeni Hukukunda yargılamaya hâkim olan ilkelere birisi, doğal hâkim ilkesidir. Doğal hâkim ilkesi, kişinin yargılama için taraf olduğu mahkemenin yargılama başlamadan önce teşkilatı ve üyeleri (hakimler) ile mevcut ve öngörülebilir şekilde bulunuyor olmasına işaret eden ilkedir.¹⁷ Azerbaycan Medeni Hukukunda, bu ilkenin mevcudiyeti, 780-IQ sayılı, 28 Aralık 1999 tarihli Azerbaycan Medeni Usul Kanunu'ndan ileri gelmektedir. Söz konusu Kanunun 6. Maddesi şu şekildedir:

“Maddə 6. Ədalət mühakiməsinin məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi

Mülki işlər və kommersiya mübahisələri üzrə ədalət mühakiməsi yalnız məhkəməyə aiddir və məhkəmələr tərəfindən qanunla müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilir.”

Türkiye Türkçesi ile ifadesi:

“Madde 6. Adli Yargının Mahkeme Tarafından Gerçekleştirilmesi:

Hukuk davalarında ve ticari uyuşmazlıklarda adalet muhakemesi yalnızca mahkemeye aittir ve kanunun belirlediği şekilde mahkemeler tarafından yürütülür.” şeklindedir.

17 Taş, Burak, “Hukukun Genel Bir İlkesi Olarak Tabii Hâkim İlkesi” *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), s.1765, 2021.

Kanun lafzında yer alan “kanunun belirlediği şekilde mahkemeler tarafından yürütülür” ifadesi, tabii hâkim veya doğal hâkim olarak adlandırılan hukuk ilkesinin Azərbaycan medeni hukukunda ve yargısında hâkim olduğunu gösterir niteliktedir.

3.2. Hâkimlerin Bağımsızlığı İlkesi

Azərbaycan Mədəni Hukuku və Mədəni Yargısına Hâkim olan bir digər ilke Hâkimlərin Bağımsızlığı ilkesidir. Azərbaycan Mədəni Usul Kanunu'nun yuxarıda incelenən maddəsi uyarınca “*ədalət mühakiməsi yalnız məhkəməyə aiddir*” ifadəsi, hâkimlərin bağımsızlığının dolaylı bir ifadəsi olaraq dəyərləndirilə bilər. Hâkimlərin bağımsızlığına ilişkin doğrudan açıq ifadə isə eyni kanunun 7. maddəsində “Hâkimlərin müstəqilliyi” (Hâkimlərin bağımsızlığı) başlığı ilə yer almaktadır. 7. maddə, aşağıda yer alan lafzı ilə hâkimlərin bağımsızlığını doğrudan kanun təminatı altına almaktadır.

“Maddə 7. Hâkimlərin müstəqilliyi

7.1. *Ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən hâkimlər müstəqildirlər.*

7.2. *Hâkimlər mülki işləri və kommersiya mübahisələri kənar müdaxilə təsirindən azad şəraitdə həll edirlər.*

7.3. *Başqası tərəfindən məhkəmə icraatının bilavasitə və yaxud dolayı ilə məhdudlaşdırılması, qanunsuz təsir, hədə-qorxu, müdaxilə yol verilməzdir və qanunla müəyyən olunmuş məsuliyyətə səbəb olur.”*

Türkiye Türkçesi ilə ifadəsi:

“Madde 7. Yargıçların Bağımsızlığı

7.1. *Yargıçlar adli yargının təsisində bağımsızdır.*

7.2. *Hâkimlər hukuk davalarını və ticari anlaşmazlıqları dışarıdan müdaxilə olmaksızın çözerlər.*

7.3. *Məhkəmə işlərinin başqa bir kişi tərəfindən doğrudan veya dolayı olaraq sınırlandırılması, yasa dışı etki, təhdit, müdahələ qəbul edilemez və qanunla belirlənən sorumluluğa yol açar.*” şəklindədir.

Hâkimlərin bağımsızlığı, qanun metni iştirakında açıq və emredici hükmərlə kat’i olaraq təmin edilmişdir.

3.3. Qanun və Məhkəmə Önündə Eşitlik İlkesi

Azerbaycan Mədəni Hukuk və Mədəni Yargılamasına hâkim olan bir digər ilke qanun və məhkəmə önündə eşitlik ilkesidir. Qanun və məhkəmə önündəki eşitlik, mənfi anlamı ilə kişilərə sırf aidiyyətləri yəhut şəxsi nitelikləri nədəniylə hukuk önündə fərqli hükmə və muamələ tətbiqənməməsi¹⁸ olaraq ifadə edilir. Azərbaycan Mədəni Usul Qanunu’nun 8. Maddəsi, “Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik” başlığını tətbiqlə, qanun və məhkəmə önündə eşitlik ilkesini təminat altına almaktadır. Madde iştirakı şu şəkildədir:

“Maddə 8. Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik

8.1. *Mülki işlər və kommərşiya mübahisələri üzrə ədalət mühakiməsi hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipi əsasında həyata keçirilir.*

8.2. *Məhkəmə irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, hüquqi şəxsin olduğu yerdən, tabeliyindən, mülkiyyət formasından və qanunda nəzərdə tutulmayan başqa fərqlərdən asılı olmayaraq işdə iştirak edən bütün şəxslərə eyni cür yanaşır.*

18 ERDEM, Jülide Gül, “Yargı Kararlarında Qanun Önündə Eşitlik İlkesi və Kadın Erkek Eşitliyi” *Akademik Hassasiyyətlər*, 4(8), s.26, 2017.

8.3. *Bu Məcəllənin 8.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslara görə işdə iştirak edən şəxslərə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz.*"

Türkiye Türkçesi ile:

"Madde 8. Kanun ve Mahkeme Önünde Eşitlik

8.1. *Hukuk davalarında ve ticari uyumsuzluklarda adalet, kanun ve mahkeme önünde herkesin eşitliği ilkesi temelinde yürütülür.*

8.2. *İrk, milliyet, din, dil, cinsiyet, köken, mülkiyet durumu, hizmet konumu, inanç, siyasi partilere, sendikalara ve diğer kamu kuruluşlarına bağlılık, tüzel kişilik yeri, tabiiyet, mülkiyet şekli ve Sözleşmede belirtilmeyen diğer farklılıklar ne olursa olsun, mahkeme tüm taraflara eşit davranacaktır.*

8.3. *Bu Kanunun 8.2 maddesinde belirtilen sebeplerden dolayı davaya katılan kişilere zarar verilemez, imtiyaz veya taviz verilemez, taviz veya imtiyazlar reddedilemez."* şeklindedir

Kanun önünde eşitlik ilkesi, modern kodifikasyonlar ışığında aynı zamanda ayrımcılık yasağı ile beraber yahut bu yasağı da kapsar şekilde düzenlenip yorumlanmaktadır. Bu itibarla ayrımcılık yasağına ilk kez yer verilen uluslararası metin olan¹⁹ 1958 tarihli 111 sayılı İstihdam ve Meslek Alanında Ayrımcılık Yasağı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi'nin 1. maddesi, "ayırım" kavramını "*İrk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşe bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık*

19 ERDEM, "Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği", 24.

gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmak” şeklinde tanımlamıştır. Azerbaycan Medeni Usul Kanunu’nun 8. maddesinde sayılan haslet ve niteliklerin, “ayırım” kavramına yer veren ilk yazılı metin olan 111 sayılı Sözleşme’de yer alan haslet ve niteliklerle uyum içerisinde olduğu belirtilmelidir.

3.4. Açıklık ve Alenilik İlkesi

Azerbaycan Medeni Hukuku ve Medeni Yargılamasına hâkim ilkelere bir diğeri Açıklık ve Alenilik İlkesidir. Azerbaycan Medeni Usul Kanunu’nun 10. Maddesinde, Mahkeme sürecinin açıklığı açıkça ifade edilmiştir.

11 fıkralık bir madde olan 10. maddenin 1. Fıkrası:

“Maddə 10. Məhkəmə baxışının aşkarlığı

10.1. Məhkəmələrdə işlərə aşkarlıq prinsipi əsasında baxılır.”

Türkiye Türkçesi ile:

“Mahkemelerde davalar açıklık ilkesine göre görülür.”

Aynı maddenin 11. fıkrası:

“10. 11. Məhkəmə aktları bütün hallarda açıq elan edilir.”

Türkiye Türkçesi ile:

“Mahkeme kararları her durumda kamuya açıklanır.” şeklindedir.

Mahkemeye dair işlemlerin açık ve aleni yapılması; işlemin gerçekleştirilmesi için hazır bulunması gereken süjeler ve şahıslar dışındaki kimselerin de mahkeme huzurunda hazır bulunmasına imkan açılması, söz konusu hukukî işlemlerin üçüncü şahıslar tarafından da

bilinebilir hale getirilmesi anlamını taşımaktadır.²⁰ Hal böyle iken Azerbaycan mevzuatı değerlendirildiği takdirde, Azerbaycan Medeni Yargısına doğrudan hâkim olan ilkelere birisinin, mahkemenin her durumda kamuya açıklanmasını öngören kanuni düzenlemeler ışığında açıklık ve alenilik ilkesi olduğu söylenebilecektir. Bu halde Azerbaycan Medeni Hukukuna teorik ve yargısal anlamda hâkim olan ilkelerin tabii hâkim ilkesi, hâkimlerin bağımsızlığı, yasa ve mahkeme karşısında eşitlik ile açıklık ve alenilik ilkeleri olduğu ifade edilecektir.

4. Azerbaycan Medeni Hukukunda Medeni Hukuk Kurumu Olarak Kanun Yolları

Medeni hukuk bünyesinde kanun yolları hususu, bir usul hukuku meselesidir. Azerbaycan Medeni Hukuku bünyesinde başvuru hakkı ve imkânı bağlamındaki hukuki kurum ve düzenlemeler, Azerbaycan Medeni Yargılama Usulü bünyesinde değerlendirilmeye açıktır. Azerbaycan'da mevcut hukuki kanun yollarının tespiti adına, Azerbaycan mevzuatında yer alan usul kanunlarının incelenmesi icap etmektedir. Bunlar arasında başlıcaları:

Məhkəmələr və Həkimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ve Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi olarak değerlendirilecektir.

4.1. Azerbaycan Medeni Hukukunda İstinaf (Apellyasiya)ve İstinaf Usulü

Azerbaycan Medeni Hukukunda, alınan kararın bir üst mahkemeye itiraz yahut şikâyet kastı iletaşınması, “Apellyasiya” ismiyle düzenlenmiş bir hukuki kurum kanalıyla mümkündür. Mahkemeler ve Hâkimler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu’nda

20 ARTANTAŞ, Günce, “Duruşmanın Aleniyeti İlkesi ve Sınırlandırılması” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71(1), s.414, 2022.

Apellyasiya Mahkemeleri bir üst mahkeme statüsünde düzenlenmiş bulunmaktadır.²¹ Apellyasiya Mahkemeleri, statü ve görev itibarıyla istinaf mahkemelerine denk düşmektedir.²² Apellyasiya olarak isimlendirilen istinaf mahkemeleri, teşkilatlanma itibarıyla:

- Başkanlık Heyeti
- Özel Hukuk Dairesi
- İdari-Ticari Daire
- Askeri Daire
- Suç Dairesi

Bölmeleri ile örgütlenmiştir.²³ Apellyasiya Mahkemeleri, yargı çevrelerinde bulunan ilk derece mahkemelerinin nihai olarak verdikleri kararlara ilişkin şikayetlerle (başvuru) ve protestolarla ilgilenmektedirler.²⁴ Söz konusu kanun maddesinde, İstinaf mahkemelerine yapılabilecek başvurulara ilişkin iki adet hukuki kurumdan söz edilmiştir. Bunlar:

- Apellyasiya şikayətləri
- Apellyasiya protestləri olarak sayılmıştır.

Azerbaycan Medeni Usul Kanunu uyarınca, İstinaf Başvurusu yani Apellyasiya şikayətləri, mahkeme kararının resmi olarak verildiği günden itibaren 1 ay içerisinde gerçekleştirilmelidir.²⁵ Apellyasiya protestleri ise medeni hukuktan ayrı olarak savcı itirazı olarak

21 Məhkəmələr və Hakimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m.61-69

22 ERDEM, Murat, & İLDEŞ, Samet, "Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (28), s.65, 2016.

23 Məhkəmələr və Hakimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m.62

24 Məhkəmələr və Hakimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, m.65

25 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.360

düzenlenmiştir. Savcı itirazı, Azərbaycan Mədəni Usul Kanunu'nda yer verilen bir ceza hukuku kurumudur.²⁶

İstinaf başvurusu:

- Kararı istinaf edilen mahkemenin adı ve derecesi,
- İstinaf eden şahsın soy ismi, ismi, istinaf eden şahsın babasının ismi, tüzel kişi söz konusu ise tüzel kişinin ismi, istinaf eden şahıs ile ilgili diğer muayyen bilgiler hem fiili olarak hem de resmi olarak ikamet ettiği adres
- İstinafa konu olan mahkeme kararı, bu kararın kabul edilme tarihi, istinaf edilen kararın sonuç kısmı, kararı onaylayan mahkemenin adı
- İstinaf eden kişinin istinaf talebi ve ilk derece mahkeme kararının hangi kısımlarına itiraz ettiği
- İstinaf eden kişinin mahkeme kararını ve işlemleri doğru bulmamasının belirli nedenleri
- İstinaf eden kişinin istinaf gerekçelerine ilişkin deliller
- İstinafa eklenen belgelerin hangi belgeler olduğunun listesi (ekler)

Eksiksiz bir şekilde sunularak gerçekleştirilir.²⁷ İstinaf; istinaf başvurusunu gerçekleştiren kişi (asil), onun yasal temsilcisi ya da temsilcisi, bunlar değilse vekili tarafından imzalanmalıdır. İstinaf başvurusuna, devletin harç olarak istediği ödemelerin yapıldığına dair makbuz, dekont ve sair deliller de eklenmelidir.²⁸ Bunlarla beraber olarak, istinaf başvurusunda bulunan şahsın, ilk derece mahkemesine sunulmayan konularla ilgili olarak istinafta bulunması eğer sadece

26 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.357

27 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.361

28 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.361

söz konusu unsurların ilk derecede mahkemesine sunulmasına imkan olmadığını delillendirdiği takdirde mümkündür.²⁹ İstinaf başvurusu, davaya katılan kişi sayısı değerlendirilerek dava ile ilgili bütün ekleri ile beraber, davaya bakan ilk derece mahkemesine yapılmalıdır.³⁰

İstinaf Başvurusu:

- Başvuru, başvuru tarafından veya başvuruyu imzalamaya yetkisi olmayan kişi ve kişiler tarafından imzalanmamış yahut yetkisi olmayan kişiler tarafından imzalandı ise ve istinaf başvurusu gerçekleştirmeye hakkı olmayan kişi tarafından gerçekleştirildiyse
- Yukarıda sayılan başvuru şartları yerine getirilmeksizin gerçekleştirildiyse
- İstinaf başvurusu için devlet tarafından istenilen harçların ödendiğine dair belgeler başvuruya eklenmediyse, harçların taksitlendirilmesine ilişkin yapılan başvurular reddedildiyse,
- İstinaf başvurusu, kanunla öngörülen süre geçtikten sonra yapıldıysa
- Eğer kişi istinaf başvurusunu gerçekleştirdikten sonra ve dosya üst mahkemeye ulaşmadan önce başvurusunu geri çekmek istediğine ilişkin talepte bulunursa iade edilir.³¹

İstinaf başvurusunun iade edilmesi kararına karşı da itiraz edilebilir. Hem başvurunun yapılabilmesi için aranan şartlardaki eksiklik, hem de başvuru yapılırken gerçekleştirilen yukarıda sayılan usulsüzlükler giderildikten sonra eğer süre aşılmadıysa şahıs tekrardan istinaf başvurusunda bulunabilecektir.³² İlk derece mahkemesi, istinaf

29 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.361

30 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.362

31 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.363

32 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.363

başvurusunu aldıktan sonra yukarıda sayılan özellik ve eksikliklerin mevcudiyetini inceler. Eğer eksiklik yoksa, başvuru istinaf mahkemesine gönderilir. İlk derece mahkemesi, eğer istinaf başvurusunda bir usulsüzlük ve kanuna aykırılık tespit etmezse, istinaf başvurusu için başvurucuya verilen sürenin bitiminden itibaren 7 gün içerisinde başvuruyu istinaf mahkemesine gönderir.³³

İstinaf başvurusu, istinaf mahkemesine ulaştıktan sonra mahkeme 15 gün içinde ilgili başvurunun kabul edilebilirliğini değerlendirir. Bu aşamada gerekli şartların sağlanmadığı tespit edilirse istinaf başvurusu incelemeye değer bulunmaz. Başvurunun kabul edilip edilmediğine dair mahkeme karar çıkarır. İstinaf mahkemesi, başvuruyu incelenemez olarak değerlendirir ve reddederse, bu karara karşı temyiz mahkemesine itiraz edilebilir.³⁴ Eğer istinaf başvurusu “kabul edilebilir” olarak değerlendirilecek olursa, başvuru ve ekleri davanın tüm taraflarına resmi kanallar marifetiyle iletilmektedir. Davanın tarafları, istinaf dilekçesinin örneğini tebliğ aldıktan sonra 20 gün içinde istinafa ilişkin itiraz ve açıklamalarını mahkemeye göndermeye hak sahibi olurlar. İstinafa ilişkin itiraz veya beyanlar, tıpkı istinaf başvurusunda olduğu gibi davanın tarafı olan asil, onun yasal temsilcisi veya vekili tarafından imzalanarak istinaf mahkemesine gönderilmelidir. Tekrardan istinaf başvurusunda olduğu gibi, itiraz veya beyana da ilk derece mahkemesinde sunulmamış delil ve belgeler, bu belgelerin niçin ilk derece mahkemesinde sunulmadığını belirtmek kaydıyla eklenebilmektedir.³⁵

Azerbaycan Medeni Usul Kanununda, istinaf başvurusuna ilişkin düzenlemelerin yer aldığı kısımda rastlanılan bir diğer husus, temyiz mahkemesi hususudur. Azerbaycan Medeni Usul

33 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.364

34 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.366

35 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.367

Hukukunda kanun yolu bağlamında bir diğer hukukî kurum, “kasasiya” yani temyizdir.

4.2. Azerbaycan Medeni Hukukunda Temyiz (Kassasiya) ve Temyiz Usulü

Temyiz, Roma kökenli bir hukuk kavramıdır. Bu kökene göre bir yargısal hatayı düzeltmeye çalışırken diğer bir hatanın yapılması tehlikesinin hukukî ve idarî niteliği aştığını düşünen Romalılar, siyasi düzenin ve düzene bağlılığın bozulmaması adına bir kamu güvencesi olarak temyiz kavramını meydana getirmişlerdir.³⁶ Azerbaycan Anayasası, adil yargılamanın öngörüldüğü demokratik geleneğe dayanan bir üslup ve içerik ile düzenlenmiştir.^{37 38} Anayasadan ve adil yargılama hakkından kuvvetle, Azerbaycan Medeni Usul Kanunu, Kassasiya (temyiz) adı verilen hukukî kurumu bir kanun yolu olarak düzenlemiştir.³⁹

Azerbaycan Medeni Usul Kanunu, özel ve ticari davalarda, kararların temyize götürülebilmesi için dava değeri anlamında belirli sınırlar getirmiştir. Buna göre bir davanın temyiz aşamasına dek ulaşabilmesi için eğer dava, konusu itibarıyla özel hukuk alanına dahil olan bir dava ise dava değeri 5.000 Manat’tan daha az olamayacaktır. Eğer dava ticari dava ise dava değeri 10.000 Manat’tan daha az olamayacaktır. Bu sınıra uyan davalara ilişkin verilen kararlar, İstinaf mahkemelerinin özel hukuk dairelerinden yahut idari-ticari dairelerinden çıkmalıdır ki temyiz edilebilsin.

36 Öztekin, Selçuk, “Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), s.123, 2015.

37 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası m.127/IV-IX

38 ABDULLAYEV, Cavid, “Azerbaycan’da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği” *Avrasya Dosyası*, 7(1), s.117, 2001.

39 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.402-430

4.2.1. Hakkında Temyiz Kanun Yoluna Başvurulabilecek Kararlar

Temyiz kanun yoluna konu edilebilecek kararlar, Azərbaycan Mədəni Usul Kanunu'nda düzenlenmiştir. Buna göre:

- İstinaf başvurusunun kabul edilmemesi kararı
- Temyiz edilmesi mümkün olmayan kararlar hariç temyiz başvurusunun geri çevrilmesi kararı
- Temyiz süresinin yeniden başlatılmasının reddine ilişkin kararlar
- Davanın sona erdirilmesine dair kararlar
- İşin yetkili mahkemeye gönderilmesi yahut istinaf başvurusunun usule uygun gerçekleştirilmediği gerekçesiyle dosyanın ilk derece mahkemesine iade edilmesine dair kararlar için Kassasiya yani temyiz kanun yolu açıktır.⁴⁰

4.2.2. Temyiz Kanun Yoluna Başvurabilecek Kişiler

Yukarıda belirtilen kararlara karşı, dava tarafları, üçüncü kişiler, özel yargılama süreçleri söz konusu olduğunda başvuru sahibi ve ilgililer, talepleri karşılanmadığı takdirde temyiz kanun yoluna başvurabilirler.⁴¹

4.2.3. Davada Yer Almayan Kişilerin Başvuru Hakkı

Davada yer almayan ancak mahkeme kararı ile menfaatleri etkilenen kişiler, istinaf mahkemesi kararlarına karşı Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başkanına dilekçe ile başvuru yapabilirler. Bu dilekçede hangi hak ve yükümlülüklerin ihlal edildiğinin veya

40 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.402

41 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.403

hangi menfaatlerin olumsuz etkilendiğinin gerekçeli olarak açıklanması gerekmektedir. Yine bu dilekçeye temyiz başvurusu eklenmelidir. Bu tür başvurular, Yüksek Mahkeme Başkanı tarafından incelenir ve dosyanın temyiz başvurusu için uygun olup olmadığının değerlendirilmesi amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinin özel hukuk yahut idari-ticari dairelerinden konusuna uygun düşene gönderilir. Davaya dahil olmayan ve menfaatleri etkilenen şahsın başvuru dilekçesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesinde 3 hâkimden oluşan bir heyetçe incelemeye alınır. Bu inceleme, duruşma yapılmaksızın gerçekleştirilir, inceleme sonucu dilekçenin kabul edilmesine yahut reddedilmesine karar verilir. Eğer mahkeme dilekçeyi kabul ederse, dilekçeye eklenen temyiz başvurusu incelenmek üzere istinaf mahkemesine gönderilir. Savcının itiraz hakkı bu hallerde saklıdır. Savcı tarafından yapılan itiraz, temyiz başvurusu ile aynı hukuki değerle ve aynı hukuki sonuçlarla bağlıdır.⁴²

4.2.4. Mahkemeler Arasında Yetki Uyuşmazlıklarının Temyiz Aşamasında İncelenmesi

Azerbaycan'da ilk derece mahkemeleri arasında yetki uyuşmazlığı meydana gelirse mahkemeler ve yahut ilk derece mahkemelerinde görülen bir davada taraflardan birisi yetki itirazında bulunmak isterse, başvuru mercii olarak temyiz (kassasiya) mahkemesine başvurabilmektedir. Mahkemeler arasındaki bu yetki uyuşmazlıkları, temyiz müessesesinde incelenir. Temyiz uyuşmazlıklarına ilişkin başvuru, gerekli bilgi ve belgeler sağlanarak avukat eşliğinde vekaletname eklenerek gerçekleştirilir. Yetki uyuşmazlıklarına ilişkin temyiz makamına başvurunun geri çevrilmesi, ilk derece mahkemesi yahut temyiz mahkemesi tarafından karara bağlanabilmektedir. Eğer ilk derece mahkemesi tarafından yetki uyuşmazlıklarına ilişkin başvurunun geri çevrilmesine karar verilirse, bu karara karşı temyiz mahkemesine

42 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.403

başvurarak itirazda bulunulabilir. Bu itirazın dilekçe olarak bir örneği, ilk derece mahkemesi tarafından dava sürecinde yer alan şahıslara resmi yolla tebliğ edildikten sonra, şahıslar bu tebliğ tarihinden itibaren en geç 5 gün içinde itiraza ilişkin karşı itirazlarını veya açıklamalarını temyiz mahkemesine gönderme hakkına sahiplerdir. Temyiz mercii, yetki uyuşmazlıklarına ilişkin itirazları, mahkemeler arasında yetki konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıklarını, medeni, idari-ticari dairelere dahil olan hâkimlerden oluşan karma bir heyetle, tarafların sunduğu belgeler karara esas alınarak duruşma yapılmaksızın ve taraflar dinlenilmeksizin 10 gün içinde incelemektedir. Temyiz mahkemesi, yetki uyuşmazlıklarını incelerken ilk derece mahkemelerinin işlemlerinde yasaya ve usule uygun davranıp davranmadıklarını kontrol eder.

Temyiz mahkemesi, yetkiye ilişkin itirazları ve şikayetleri incelerken;

- Yetki konusunda alınan kararın yerinde olduğuna, değişmeden kalmasına ve şikâyetin reddedilmesine karar verebilmektedir.
- Yetki konusundaki ilk derece mahkemesi kararını tamamen iptal ederek yeni bir karar alabilir;
- Yetki konusundaki kararı tamamen iptal ederek başvuruyu yeniden değerlendirilmek üzere ilk derece mahkemesine gönderebilir.

Eğer mahkemeler arasındaki görüş ayrılığı temyiz merciiine taşındı ise temyiz mahkemesi; davayı yetkili mahkemeye gönderebilir yahut görüş ayrılığına neden olan durumlarla ilgili ek inceleme gerekli ise yetkinin yeniden belirlenmesi adına davayı ilk derece mahkemesine gönderebilir. Bu hususa dair alınan karar, dava sürecinde yer alana kişilere kararın alındığı tarihten itibaren 3 gün içinde

taahhütlü posta yoluyla gönderilmeli veya teslim alındığına dair makbuz ile sunulmalıdır.⁴³

4.2.5. Temyiz Başvurusunun Kabul Edilebilirliğinin İncelenmesi

Temyiz mahkemesi, dava dosyasının kendisine ulaşmasından itibaren 15 gün içinde temyizın kabul edilebilirliğini incelemektedir. Bu süreç, davanın temyiz usulüyle incelenmesi için gerekli şartların yerine getirilip getirilmediğine dair usulen araştırmaları barındırmaktadır. Davanın temyiz usulüyle incelenmesi için usulü gereklilikler yerine getirilmediği takdirde temyiz başvurusunun kabul edilemez olduğuna dair karar verilir. Temyiz başvurusunun işleme alınmasına dair karar, dava sürecinde yer alan kişilere gönderilmeden önce başvuruyu yapan kişi başvuruyu geri aldığına dair dilekçe sunarsa, temyiz mahkemesi başvurunun geri çekilmesine dair karar verir.⁴⁴

4.2.6. Temyiz Başvurusunun Süresi

İstinaf mahkemesi kararlarına karşı temyiz başvurusu; hüküm, dava sürecinde yer alan kişilere resmi olarak tebliğ edildiği tarihten itibaren 2 ay içerisinde temyiz mahkemesine götürülebilir. Ara karar dava sürecinde yer alan kişilere resmi olarak tebliğ edildiği tarihten itibaren 10 gün içinde temyiz mahkemesine taşınabilir.⁴⁵ Temyiz başvurusu, yazılı olarak istinaf mahkemesi aracılığıyla yapılmalıdır, eğer temyiz başvurusu doğrudan temyiz mahkemesine yapılırsa, bu durumda başvuru, kanunda gerekli şartların sağlanması adına ilgili istinaf mahkemesine temyiz mahkemesince gönderilir.⁴⁶

43 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.403-1

44 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.404-1

45 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.405

46 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.406

4.2.7. Temyiz Başvurusunun Gerçekleştirilme Usulü

Temyiz başvurusuna ilişkin usulü gereksinimlerin büyük çoğunluğu istinaf başvurusu ile birebir aynıdır. Temyiz başvurusunun usulü şartlarına istinaf başvurusundan farklı olarak bazı gereklilikler eklenmiştir. Bunlardan birisi davanın dayandırılmayacağı hususlardır. Temyiz başvurusunda; dava olaylarının ispatlanmadığına, mahkemenin vardığı sonucun önemli tüm maddi olayları aydınlatmadığına veya hüküm ve kararda ifade edilen sonuçların dava olaylarına uygun olmadığına hukuken dayanmak mümkün değildir. Bu hususlara dayanılarak gerçekleştirilen başvurular reddedilecektir.⁴⁷ Temyiz başvurusunun iade edilmesi süreci, istinaf başvurusunun iade edilme süreciyle tamamen aynı usulü şartları barındırmaktadır.⁴⁸

4.2.8. Dosyanın Temyiz Mahkemesine Gönderilmesi

İstinaf mahkemesi, temyiz başvurusunun, Azərbaycan Mədəni Usul Kanunu'nda yer alan gereklilikleri barındırdığını saptarsa söz konusu temyiz başvurusunu, ekli belgeleri ve dava dosyasıyla beraber temyiz başvuru süresi sona erdikten itibaren 7 gün içinde temyiz mahkemesine gönderir.⁴⁹

Temyiz başvurusunda bulunan kişi, temyiz kararı verilene kadar başvurusundan feragat etme hakkına sahiptir. Mahkeme bu feragati kabul etmemek konusunda yetkiye sahiptir. Eğer davada yer alana diğer kişiler hüküm ve karara ilişkin temyiz başvurusunda bulunmamışlar ise ve temyiz başvurusundan feragati kabul ederlerse, temyiz mahkemesindeki süreç sona erdirilir. İşlemin sona erdirilmesi ile ilgili temyiz mahkemesi resmen bir karar verir.⁵⁰ Temyiz başvurusu

47 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.407

48 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.408

49 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.409

50 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.410

eğer incelemeye alınacaksa, başvurunun incelemeye alınması ile ilgili temyiz mahkemesi hâkimi yine resmi bir karar yazdırmaya mecburdur.⁵¹ Temyiz başvurusu ve ekli belgeler, davada yer alan kişilere resmi şekilde iletilir. Davada yer alan kişiler, temyiz başvurusunun bir kopyası resmi şekilde kendilerine iletdikten sonra, 20 günü aşmamak üzere temyiz başvurusuna dair itirazlarını veya açıklamalarını mahkemeye sunma haklarına sahiptirler.⁵²

4.2.9. Temyiz Başvurusunun İncelenme Süresi ve Yöntemi

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin Hukuk Dairesi yahut İdari-Ticari dairesine dava dosyasıyla birlikte gönderilen kararlara ilişkin temyiz başvuruları, başvurunun mahkemeye ulaştığı tarihten itibaren 3 ay içinde; Azerbaycan Medeni Usul Kanununda istisnai tutulmuş durumlarda ise 1 ay içerisinde yazılı inceleme usulü ile değerlendirilir. Mahkeme, hukukun gelişimi yahut yargı uygulamasının birliği anlamında bir gereksinim görürse duruşmalı inceleme yapılmasına karar verebilecektir.

Temyiz başvurusunun duruşmalı olarak incelenmesi yönünde gerekçeli bir talep, temyiz başvurusuyla birlikte veya davada yer alan bir kişinin temyiz başvurusuna ilişkin itirazı ya da açıklamasıyla birlikte sunulabilecektir.⁵³ Temyiz incelemesi yapan mahkeme, davanın incelenmesini, davada yer alan kişilerin temyiz başvurusuna yazılı itirazlarını gerçekleştirebileceği bir süreye uygun olacak şekilde planlamalıdır. Davada yer alan kişiler, onların temsilci ve avukatları, davanın hangi şekilde yapılacağı, duruşma yapılacak ise duruşmanın yeri ve zamanı hakkında bilgilendirilmelidir.

51 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.411

52 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.412

53 Azerbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.414

Eğer taraflar usulüne uygun şekilde bilgilendirildilerse duruşmaya katılmamaları, yargılamanın devamına engel teşkil etmeyecektir.⁵⁴ Duruşmalı yapılan temyiz incelemelerinde mahkeme başkan duruşmayı açar, hangi tarafın temyiz başvurusunda bulunduğunu iddia eder, davayla ilgili kişilerin taraflarını, gelen kişilerin kimliklerini, avukatları ve temsilcileri ve bunların yetkilerini kontrol edip inceler. Mahkeme heyeti mahkemeye katılan kişilere açıklanır, davada yer alan kişilere gerekli tebligatların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin tespiti, duruşmalı yapılan temyiz incelemeleri için bir ön şarttır. Eğer davaya katılan kişiler hak ve sorumluluklarıyla ilgili bilgilendirilmedilerse duruşma esnasında bilgilendirme yapılır ve kişiler bu bilgilendirmeyi yazılı olarak alıp imzalarıyla onaylarlar. İnceleme, başkanın gerçekleştirdiği bir sunum ile başlar, temyiz duruşmasında ilk olarak temyiz başvurusunu yapan kişi ve avukatı daha sonra ise karşı taraf dinlenir. Mahkeme, temyiz duruşması akabinde müzakere odasına çekilir, karar ya yerinde yapılan müzakere ile ya da müzakere odasında çoğunluk oyuyla alınır. Azınlıkta kalan mahkeme üyesi, karşı görüşünü (muhalefet şerhini) yazılı olarak karara ekleyebilir. Alınan karar başkan yahut herhangi bir heyet üyesi tarafından ilan edilir.⁵⁵

Temyiz mahkemesi, gerçekleştirdiği inceleme sonucunda;

- İstinaf mahkemesinin karar veya hükmünü değiştirmeksizin temyiz başvurusunu reddedip kararı onaylayabilir.
- İstinaf mahkemesinin verdiği kararlar üzerinde değişiklik yapabilir.

54 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.415

55 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.415-1

- İstinaf mahkemesinin kararları üzerinde kısmen ya da tamamen değişiklik yapabilir yahut yeniden incelenmek üzere istinaf mahkemesine dosyayı gönderebilir.
- İstinaf mahkemesinin kararları üzerinde kısmen ya da tamamen değişiklik yaparak istinaf mahkemesi tarafından belirlenen durumlar ve deliller temelinde yeni bir karar verebilir.
- İstinaf mahkemesinin karar veya hükmünü kısmen ya da tamamen bozarak, davanın tamamen ya da kısmen incelenmemiş olarak bırakılmasına veya dava sürecinin sona erdirilmesine karar verebilir.
- İlgili istinaf mahkemesinde davanın tekrar incelenmesinin uygun olmadığını belirlerse, davanın başka bir istinaf mahkemesine devredilmesine karar verebilir.

Temyiz başvurusunun, Azerbaycan Medeni Usul Kanunu hükümlerine aykırı olarak kabul edildiği yahut kabul edildikten sonra başka kişilerin temyiz başvurusuyla istinaf mahkemesine başvurduğu tespit edilirse, temyiz başvurusunun kabulüne dair kararı iptal ederek davayı temyiz incelemesinden çıkarıp istinaf mahkemesine geri gönderebilir.⁵⁶

Temyiz mahkemesi kararları verildiği andan itibaren yürürlüğe girmektedir.⁵⁷ Temyiz mahkemesi, yeniden incelenmek üzere dosyayı istinaf mahkemesine yahut farklı bir merciye gönderdiği takdirde, temyiz mahkemesinin kararında belirttiği talimatlar, yeniden inceleyen mercii için bağlayıcı niteliktedir.⁵⁸ Temyiz mahkemesi tarafından incelenen dava dosyası, mahkeme kararının onaylı sureti ile birlikte istinaf mahkemesine gönderilmektedir.⁵⁹ Temyiz mah-

56 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.417

57 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.419

58 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.420

59 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.421

kemesinin duruşmalı yapılması durumunda, duruşmanın tutanağa geçmesi zorunludur.⁶⁰

5. Bir Olağanüstü Kanun Yolu Olarak Temyiz Kararlarının Yeniden İncelenmesi

Azərbaycan Mədəni Yargısında kanun yolları olarak bulunan istinaf ve temyiz usullerinin yanı sıra bir olağanüstü kanun yolu olarak, Azərbaycan Mədəni Usul Kanunu'nda düzenlenmiş ek temyiz usulü söz konusudur. Bir diğer olağanüstü kanun yolu ise, hak ve özgürlüklerin ihlaliyle ilgili yeni durumlar nedeniyle dava görülmesidir.

5.1. Ek Temyiz Usulü

Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Mədəni Dairesi ve Ticaret Dairesi kararlarına, başvuru, şikâyet veya itiraz yoluyla Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Genel Kurulu'nda ek temyiz usulü ile yeniden bakılabilir. Yüksek Mahkeme Genel Kurulu, şikâyet, dilekçe veya itirazları yazılı prosedür çerçevesinde inceler.⁶¹

Şikâyet, davaya vekille katılan kişiler tarafından yapılabilir. Dava sürecine dahil olmayan ancak mahkeme kararıyla menfaatleri etkilenen kişiler, Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Mədəni veya İdari-Ticari Dairesi kararlarına karşı dilekçeyle Azərbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Genel Kurulu'na başvurabilir. Şikâyet veya itiraz, mahkeme kararının dava taraflarına resmi olarak tebliğ edildiği tarihten itibaren 2 ay içinde yapılmalıdır. Dava sürecine dahil olmayan ve menfaatleri etkilenen kişiler, mahkeme kararı hakkında bilgi sahibi oldukları tarihten itibaren 2 ay içinde dilekçe sunabilir. İtiraz edilen kararın yasal olarak kesinleştiği tarihten

60 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.421-1

61 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.422

itibaren 3 yıl geçtikten sonra dilekçe sunulamaz. Şikâyet veya dilekçe, başvuruyu yapan kişi (veya yasal temsilcisi ya da vekili) ve dilekçeyi hazırlayan avukat tarafından imzalanmalıdır.⁶²

5.2. Hak ve Özgürlüklerin İhlaliyle İlgili Yeni Durumlar Nedeniyle Dava Görülmesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'nin kararlarının veya mahkemeye başvurma hakkını ihlal eden mahkeme kararlarının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve yasalarına aykırı olduğunun belirlenmesi veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından, Azerbaycan Cumhuriyeti mahkemelerinin davaya bakarken “insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına dair” Sözleşme'nin hükümlerini ihlal ettiğinin tespit edilmesi durumunda hukuki geçerlilik kazanmış mahkeme kararları yeniden değerlendirilebilecektir.⁶³

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararı, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'ne geldikten sonra, 3 aydan geç olmamak kaydıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başkanlığı, yazılı işlem usulüyle hukuk ve özgürlüklerin ihlaliyle ilgili yeni durumlar üzerine mahkeme kararlarına bakar. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi veya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararı Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'ne ulaştığında, Yüksek Mahkeme Başkanı, davanın Başkanlığın mahkeme oturumuna hazırlanmasını ve raporlama yapılmasını bir hâkime verir. Davada yer alan kişiler, mahkeme oturumunun zamanı ve yeri hakkında bilgilendirilir. Ancak, oturuma gelmemeleri dava sürecini engellemez. Dava,

62 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.423

63 Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.431-1

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başkanlığı'nın iş düzeyine uygun olarak görülür.⁶⁴

Sonuç

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, yeni hukuk düzenini, bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler gibi Avrupalı ve çağdaş bir karakteristik yapı üzerine inşa etmek maksadını gütmüştür. Yeniden yapılanma sürecinde geçmişinden kalan Sovyet kurum ve kanunlarını tamamen lağvederek ortadan kaldırmamış, bunun yerine ekseriyetle mevcut kanunlar ve kurumlar üzerinde güncelleme yaparak teşkilatlanmasını tamamlamıştır.

Azerbaycan Medeni Hukuku, Azərbycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (Azerbaycan Medeni Kanun'u) ve Azərbycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi (Azerbaycan Medeni Usul Kanunu) ekseninde ve diğer özel kanunlarda kodifikasyonu sağlanmış bir hukuk dalıdır. Azerbaycan Medeni Hukuku, Azerbaycan'da mevcut normlar hiyerarşisi düzeninde ekseriyetle kanun ile düzenlenmiş bir karakteri barındırmakla hiyerarşik olarak Anayasa'nın bağlayıcılığını kabul eden ve kendisi de kanun ve anayasa dışındaki diğer ulusal mevzuata karşı üstünlük ihtiva eden hukuki konumun sahibidir. Azerbaycan Medeni Hukukunda; doğal hâkim, hâkimlerin bağımsızlığı, kanun önünde eşitlik, açıklık ve alenilik gibi yargı özgürlüğüne ve hukuki güvenlik kavramına uygun ilkeler yerleşik konumdadır. Azerbaycan Anayasası'nın 127. Maddesi uyarınca Adil Yargılanma hakkı, bir ilke olarak Azerbaycan hukukuna yerleşmiştir. Buna göre Azerbaycan'ın hukuk ve mahkeme teşkilatlanması Adil yargılanma prensibi çerçevesinde, Rayon Mahkemeleri, Apellyasiya Mahkemeleri, Azerbaycan Ali Mahkemesi olarak hem birbirlerine alternatif

64 Azərbycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, m.431-3

teşkil eden hem de dereceli yargı sistemini ihtiva eden istinaf ve temyiz mekanizmalarını haiz bir hukuk sistemi ve teşkilatlanması olarak inşa edilmiş bulunmaktadır. Savcı itirazı, davadan etkilenen üçüncü şahısların itirazı gibi hukukî kurumlara yer verilen Azerbaycan Hukuk Sisteminde, olağan kanun yolları olarak Apellyasiya ve Kassasiya adı verilen hukuki kurumların yanı sıra Ek Kassasiya ve Hak ve Özgürlüklerin İhlaliyle İlgili Yeni Durumlar Nedeniyle Dava Görülmesi gibi olağanüstü kanun yolları da sistem içerisinde yer tutmuştur. Azerbaycan Medeni Hukuku, günümüzde teşkilatlanmasını ve kuvvetini Anayasal maddeleri ile Anayasal ilkelerden almakla Kıta Avrupası hukuk sisteminin bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- ABDULLAYEV, Cavid, “Azerbaycan’da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği” *Avrasya Dosyası*, 7(1), 109-131, 2001.
- AKİPEK ÖCAL, Şebnem / ŞEN DOĞRAMACI, Hayriye, *Medeni Hukuk I*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2018.
- ARTANTAŞ, Günce, “Duruşmanın Aleniyeti İlkesi ve Sınırlandırılması”, *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71(1), 413-436, 2022.
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 00, *Azərbaycan*, 12 Noyabr 1995.
- Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 779-IQ, *Azərbaycan*, 28 Dekabr 1999.
- Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, 780-IQ, *Azərbaycan*, 28 Dekabr 1999.
- ERDEM, Jülide Gül, “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği” *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 19-44, 2017.
- ERDEM, Murat, & İLDEŞ, Samet, “Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (28), 57-84, 2016.
- GÖNENÇ, Levent, “Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47(1), 1998.
- GÖZLER, Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2019.
- GULİYEV, Nusrat, *Türkiye ve Azerbaycan Medeni Usul Hukukunda Bilirkişilik*, Konya, 2014.
- HEINRICH, Andreas, & MEISSNER, Hannes. “The Political System in Azerbaijan”, *Caucasus Analytical Digest (CAD)*, 24, 2011.
- HUMBATOV, Jabir, *Azerbaycan Hukukunda Avukatlık Mesleği*, Konya, 2017.
- KAZIMLI, Elnur, “Azerbaycan Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler” *TƏKA Avrasya Etüdləri*, 191-205, 2006.
- KHALİLOV, Natig, “Codification Civil Law in Azerbaijan: History, Current Situation and Development Perspectives”, *Journal Of Civil Law Studies*, 14, 323, 2021.
- Məhkəmələr Və Həkimlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 310-IQ, *Azərbaycan*, 10 İyun 1997.

- NURİYEV, Sarkhan, *Azerbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı*, İstanbul, 2016.
- OĞUZMAN, Kemal / BARLAS, Nami, *Medenî Hukuk*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015.
- ÖZTEK, Selçuk, “Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 135-144, 2015.
- SABİZOV, Polat, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Azerbaycan Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı*, Ankara, 2014.
- SAFAROV, Aghadadash, *Türk ve Azerbaycan Hukukunda Aile İlişkilerinden Doğan Manevi Tazminat*, Konya, 2017.
- TAŞ, Burak, “Hukukun Genel Bir İlkesi Olarak Tabii Hâkim İlkesi” *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1763-1791, 2021.
- TAŞ, Erhan, *Medeni Hukuk ve Türkiye’de Medeni Hukukun Tarihi Üzerine Bir İnceleme*, Elazığ, 2014.
- ZENGİN, Eyüp, & KAMALOV, Nesimi, ‘Azerbaycan Respublikası’nda Mahkeme Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1), 1999.
- ZÜLFÜGAROVA, Gülnar, *Türk ve Azerbaycan Hukukunda Karşılaştırmalı Olarak İstinaf ve İstinaf Usulü*, Konya, 2012.

Tarih

Dağlık Karabağ Sorunu ve Hocalı Katliamı

Umut Meriç Berberoğlu*

Giriş

19. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık günümüze kadar devam eden önemli sorunlardan biri olmuştur. Rusya'nın 18. yüzyıldan itibaren izlediği yayılmacı politikasıyla sınırlarını genişleterek Azerbaycan Türklerinin ve Ermenilerin yaşadığı Güney Kafkasya bölgesine kadar ilerlemiştir. Bölgenin stratejik bakımdan önem arz etmesi, özellikle de Azerbaycan'ın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması, Rusya'nın ve bazı batılı devletlerin bu bölgeye olan ilgilerini çekmesine neden olmuştur. Rusya'nın Kafkasya siyasetiyle Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türkleri yerlerinden edilmiş, Ermeniler nüfus bakımından çoğunluğu sağlamıştır. Rusya'nın desteğini alan Ermeniler bölgeye yerleşmeye ve Azerbaycanlıları buradan sürmeye yönelik bir politika izlemişlerdir. Rusya'nın izlediği politika bölgenin demografik yapısını alt üst ederek bölgenin önemli bir sorun haline gelmesine neden olmuştur. Böylelikle Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıkmıştır. Ermenilerin kendi vatanlarını kurmak için bölgedeki kontrolü ele geçirmek istemeleri sonucunda taraflar arasında mücadeleler yaşanmıştır. Rus askerlerinin desteğiyle Ermeniler, Azerbaycan köy ve yerleşim

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi, umut875umut@gmail.com

yerlerini yağmalayarak insanları katletmişlerdir. Dağlık Karabağ bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Hocalı, Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan yol barındırması ve Karabağ Savaşı sürecinde tek havalimanı için üs olması bakımından Ermenilerin hedefi haline gelmiştir. Rus askerlerinin desteğiyle Ermeniler 1992 yılında Hocalı Katliamını gerçekleştirmiştir. Ermeniler tarafından gerçekleştirilen Hocalı Katliamı, vahşice işlenmiş bir insanlık suçu olarak tarih sahnesinde kara bir leke olarak yer almıştır.

1. Azerbaycan'ın Tarihi ve Etnik Yapısı

1.1. Kadim Azerbaycan

Kafkasya, tarih boyunca coğrafi konumu, zengin doğal kaynakları ve kültürel çeşitliliği nedeniyle birçok medeniyetin ilgi odağı olmuştur. Yunan mitolojisinde Prometheus'un eziyet çektiği yer olarak anılan bu bölge, efsanelere konu olan bir geçmişe sahiptir. Prometheus'un insanlığa ateşi getirmesi, Kafkasya'nın ateşle olan simgesel ilişkisini güçlendiren bir motiftir. Azerbaycan da bu coğrafyanın önemli bir parçası olarak, karmaşık bir tarihsel süreçten geçmiştir. Ülkenin adının kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri, "azer" (ateş), "baygan" (muhafız) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan "Azerbaygan"ın bölgede yaygın olan Zerdüştilik dinindeki ateş kültüne işaret ettiği yönündedir. Bu görüş, Kafkasya'nın ateşle olan ilişkisini mitolojik bir perspektifle birleştirmektedir. Diğer bir görüş ise, Büyük İskender'in ölümünden sonra bölgenin valisi olan Atropates'in adından esinlenilerek "Atropatene" kelimesinin zamanla Azerbaycan'a dönüştüğü yönündedir.¹ Bu görüş bölgenin İran kültür coğrafyasıyla tarihsel bağlarını vurgulamak için kullanılmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde

1 Hacer Göl "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bitlis, Haziran 2016. s154

Azerbaycan halkının kimliği üzerinden manipölasyonlar yapılmıştır. İlk yıllarda Azerbaycan halkının Türk olduğu kabul edilse de daha sonraki dönemlerde siyasi amaç güdölerek bu durum değıştirilmeye çalışılmıştır.² Azerbaycan halkının Medlerden geldiği ve Türk olmadıkları yönündeki propagandalar yükselmeye başlamıştır. Bu durum halkın kimlik bilincini zedelemiş, uzun yıllar süren tartışmalara yol açmıştır. Anadolu ve Kafkas dağ sistemlerinin kesişim noktasında yer alan Azerbaycan karmaşık ve çarpıcı bir coğrafyaya sahiptir. Kuzeydeki Büyük Kafkasya Dağları'nın uzantılarıyla güneydeki Elbüz Dağları'nın bir araya geldiği bu bölge; derin vadiler, yüksek dağlar ve geniş ovalardan oluşur. İran sınırında yer alan Sehend ve Sabalan dağları gibi volkanik kökenli dağlar, bölgenin jeolojik geçmişine dair önemli ipuçları vermektedir. Hazar Denizi'ne dökülen Kür ve Aras nehirleri, verimli ovalar oluştururken aynı zamanda derin kanyonlar oymuştur. Urmiye Gölü ise bölgenin en büyük iç sularından biri olarak dikkat çekmektedir.

Azerbaycan farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Konunun İpek Yolu üzerinde olması sayesinde ticaret yollarının buluşma noktası olan bu topraklar, çeşitli kültürlerin etkileşimlerine sahne olmuştur. Türklerin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Azerbaycan Türkleri, kendilerine özgü kimlik ve kültürlerini oluşturmuşlardır. Sovyetler Birliği döneminde yaşanan zorluklara rağmen Azerbaycan halkı, kültürel miraslarını korumayı başarmışlardır. Azerbaycan ekonomisi doğal zenginliklere dayanmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı gibi büyük enerji projeleri, ülkenin küresel enerji piyasalarındaki önemini arttırmıştır. Özellikle Kür ve Aras ovalarında tarım oldukça yoğundur. Pamuk, buğday, çay, meyve yetiştiriciliği önemli gelir kaynakları arasındadır. Ayrıca halı dokuma, bakır işleme gibi önemli el sanatları da Azerbaycan ekonomisine katkı sağlamaktadır. Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri

2 Hacer Göl, a.g.m s155

oluşturmaktadır. Ancak özellikle Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler önemli bir etnik grup olarak dikkatleri üzerine çekmektedir. Ruslar, Talışlar, Lezginler, Avarlar gibi diğer etnik gruplar da ülke nüfusunda yer alır. Nüfusun büyük bir kısmı Şii mezhebine mensuptur. Azerbaycan'da tarih öncesi dönemlere ait ilk insan izlerine, Urmiye Gölü'nün kuzeyindeki Tamtama dağlık bölgesi ve Tebriz'in güneyindeki Sehend Dağlarında rastlanmıştır. Bu bölgelerdeki mağaralar ve açık iskân yerlerinde avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanlar, Neolitik dönemde tarıma dayalı yerleşik hayata geçmiştir. M.Ö. 6000 yıllarına kadar uzanan bu dönem, Urmiye Gölü'nün güney ve doğusunda yoğunlaşmıştır. Azerbaycan'ın tarih sahnesine çıkan ilk devleti Manna Krallığı'dır. Manna M.Ö. 800 civarında Urartular tarafından başkenti Hasanlu'nun ele geçirilmesiyle yıkılmıştır. Urartular'ın çöküşünden sonra Medler Azerbaycan'ı kontrol altına almış, ardından Pers İmparatorluğu'nun (Ahamenişler) egemenliği altına girmiştir. Manna Krallığı'ndan sonra, Atropatene Krallığı bölgede kurulmuş ve M.Ö. 220'de Selefki Hükümdarı 3. Antiokhos'a bağlı bir devlet haline gelmiştir. Bölge zaman zaman Ermeniler ve Romalılar tarafından kontrol edilmiştir, ancak stratejik konumu nedeniyle Roma ve Partlilar arasında bir tampon bölge olmuştur. Sasaniler döneminde Azerbaycan, başkenti Erdebil olan bir eyalet haline gelmiş ve bu dönemde Zerdüştlüğün önemli bir dini merkezi olmuştur.³

1.2. İslamiyet'in Kabulü ve Türk Göçleri

Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafyada farklı dini görüşler hâkimdir. İlk olarak putperestlik ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış daha sonrasında Zerdüştilik inancına geçilmiştir. Bu dönemde Mazdeizm ve Maniheizmin yaygınlaştığı da görülmektedir. İlerleyen süreçlerde Azerbaycan kuzeyinde yaşayan halk Hıristiyanlık dinini kabul etmiştir. Azerbaycan halkı 7.yüzyılda İslamiyet ile tanışmışlardır. 624'te

3 Ziya Musa Bunyatov, "Azerbaycan" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, s.317

Bizans İmparatoru Herakleios tarafından kısa süreliğine Bizans kontrolüne geçse de 642 yılında Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına katılmıştır. Hz. Ali'nin bölge valisi olan Eş'as b. Kays Edrebil de bir mescit inşa ederek bölgede İslam dininin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan coğrafyası, İslamiyet'in Kafkasya'da yaygınlaşmasında üs bölge olarak tanınmıştır, bu bölge İslam dininin yayılması için elverişli bir ortama sahiptir.⁴ Azerbaycan, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde Kafkaslar'daki fetih hareketlerinin üssü olarak kullanılmış ve bu dönemde ticari ve kültürel bir gelişme yaşamıştır. Abbasilerin zayıflamasıyla bölgede çeşitli mahalli haneler kurulmuştur. Azerbaycan, tarihin farklı dönemlerinde birçok dini, felsefi ve mistik hareketin etkisi altında kalmış bu akımların bir kısmı bölgede doğup gelişmiştir. Halvetilik, Sühreverdilik, İşrakilik, Ahilik, Kızılbaşlık, Nakşibendilik ve Hurufilik gibi önemli tarikat ve düşünce akımları Azerbaycan'da önemli izler bırakmıştır. Bu bağlamda Siraceddin Ömer Halveti (1397-98), Seyyid Yahya Şirvani (1466) gibi Sufiler önemli şahsiyetlerden bazılarıdır. Hurufiliğin önemli temsilcilerinden biri olan Seyyid Nesimi bu topraklarda fikirleriyle etkili olmuştur. Ayrıca 15. yüzyılda Bakü'de yetişmiş coğrafyacı Abdurreşid ile filozof Celaledin Devvani de Azerbaycan topraklarında fikir ve bilim akımlarına katkı sağlamışlardır.⁵ 11. yüzyıldan itibaren Selçuklular Azerbaycan'da etkin olmuş, Alparslan döneminde bölge tamamen Selçuklu İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Moğol istilaları, Azerbaycan'da ciddi yıkımlara neden olmuş; ancak İlhanlılar dönemiyle birlikte, özellikle Gazan Han zamanında Tebriz önemli bir bilim ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Timurlular dönemi sonrası bölge, Karakoyunlular ve Akkoyunlular arasında el değiştirmiştir. 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kurulmasıyla Azerbaycan,

4 Harun Yıldız, Azerbaycan'a İslam Kültürünün Girişi: Bakış ve Perspektifler Şuşa Şehri ve Türk Medeniyeti Tarihi ve Modern Konferans, 25 Haziran 2022, Azerbaycan Bakü s. 43

5 Harun Yıldız, *a.g.e* s. 44

Tebriz başkent olmak üzere Safevi kontrolüne geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'yle bölge Osmanlı egemenliğine geçse de Safeviler ile Osmanlılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Osmanlılar ve Safeviler arasındaki mücadele, Azerbaycan'ın sosyal ve ekonomik yapısını olumsuz etkilerken, Osmanlı hâkimiyeti 4. Murad'ın seferi ile son bulmuştur. 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin zayıflamasıyla, Azerbaycan'da bağımsız hanlıklar kurulmuş, ancak bu dönem iç savaşlarla geçmiştir. Bu süreçte Rusya, Azerbaycan üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye başlamış ve 19. yüzyılda Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile Azerbaycan, Aras Nehri'nin kuzey ve güneyi olarak ikiye bölünmüştür. Kuzey Azerbaycan Rusya'ya, Güney Azerbaycan ise İran'a bırakılmıştır. Bu bölünme, Azerbaycan'ın modern tarihinde derin izler bırakmıştır.⁶

1.3. Azerbaycan Üzerinde Çarlık Rusya'sının Etkisi

17. yüzyılda Osmanlı-İran arasındaki ilişkilerin zedelenmesiyle başlayan savaşlarda iki devlet ekonomik bakımdan zayıf duruma düşürmüştür. Her iki devletin de bu coğrafyayı ele geçirmek istemesindeki ortak amaç bölgenin sahip olduğu güçlerine güç katma ve ticaret yollarını ele geçirmek istemeleridir. 17.yüzyılda Çarlık Rusya'sı da sanayileşme yolunda önemli adımlara imza atmış, Azerbaycan'ın coğrafi konumu ile ticari kaynaklarını kaçırlımayacak bir fırsat olarak görmeye başlamışlardır. Bu dönemde Bakü limanının önemi artmış, Bakü'den Astarhana gemi taşımacılığıyla yapılan ticaretin, Hazar-Volga hattı vasıtasıyla Doğu ve Hindistan pazarlarına ulaşması kolaylığı Rusya ticaretine büyük avantajlar sağlamıştır. 18.yüzyılda 1.Petro (1682-1725)'nin tahta çıktığı dönemlerde Azerbaycan'ın stratejik konumu ve doğal kaynakları önemli hale gelmiştir. 1.Petro'nun yaptığı yenilikler Rusya'yı güçlü devletler listesine alırken, Azerbaycan'ın doğal kaynakları da kritik bir hammadde

6 Ziya Musa Buniyatrov, *a.g.m.* s. 320

kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Azerbaycan'da üretilen petrol, pamuk, ipek gibi değerli hammaddeler Rusya'nın ekonomisinin büyümesine katkı sağlayacak unsurlar arasında yer almıştır.⁷ 1.Petro Batı ülkelerinin askeri deneyimlerinden faydalanarak kara ve deniz kuvvetlerini güçlendirdi. Ancak uzun süre boyunca mücadele ettiği Osmanlı ordularına karşı başarılı olamamıştır. Azak Kalesi'ni abluka altına alıp ele geçirdikten sonra birliklerine olan güveni artınca Prut Nehri'ne yürüdü. Prut Nehri kenarında Osmanlı güçleriyle çarpışarak ağır bir yenilgi aldı. Baltacı Mehmed Paşa bu anlaşmazlığı diplomatik bir yolla çözmek amacıyla iki devlet arasında Prut Antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma sonucunda Çar esir düşmekten kurtulunca hedefini Hazar denizi olarak değiştirmiştir. Çar, Azerbaycan'a gitmenin yolunun Hindistan'dan geçtiğini biliyordu.⁸ Azerbaycan önceki dönemlerde de Rus, İngiliz, Hint tüccarların ticaret yaptığı bölge olarak bilinmekteydi. Çar 1. Petro Güney Azerbaycan'ın, Hint Denizine bakan topraklarını ele geçirmek amacıyla diplomatik girişimlerine başladı. Bölgeye elçiler göndermeden önce onlara bölgenin siyasi durumunu değerlendirmeleri, askeri seferlere destek sağlamaları, kervan yollarını belirlemeleri, stratejik yerleri iyi şekilde gözlemlemeleri ve otlak alanları tespit etmeleri hakkında emirler vermiştir. 1716 yılında Artemiy Petroviç Volinsky İran'a elçi olarak atandı.⁹ Bir yıl sonra, Güney Azerbaycan'a yönelik bir sefer hazırlığı yapmadan önce, Volinskiy'i bölgeyi incelemesi için görevlendirdi. Daha önce bu bölgeyi en az avucunun içi kadar tanıyan elçinin görevi, Hazar kıyılarında Astarabad'a kadar olan alanı araştırmak, nehirleri incelemek, mevcut limanları tespit etmek ve bu limanlarda hangi tür gemilerin faaliyet gösterebileceğini değerlendirmektir. Bu incelemeleri yaparken, Osmanlı Devleti ve İran'ın bölgedeki hâkimiyet mücadelesine dikkat

7 Cengiz Mürsel, "Çarlık Rusya'sı İktidarının Din Politikası: Azerbaycan Örneği" *Eren Dergisi* Cilt: 1 Sayı 1, 2022, s. 56

8 Cengiz Mürsel, *a.g.m.*, s. 57

9 Cengiz Mürsel, *a.g.m.*, s. 57

çekmemeye çalıştı. Uzun süredir Azerbaycan'ı ele geçirmek için fırsat kollayan ve planlar yapan 1. Petro, Hazar kıyısındaki Bakü, Derbent ve Şamahı gibi stratejik anlamda önemli olan toprakları öncelikli hedef olarak görmüştü. Çar, ordusuyla birlikte 18 Temmuz 1722'de Derbent'e hareket etmiş, şehir halkı direnmeden topraklarını Rus ordusuna teslim etmiştir. Çar'ın burayı himayesi altına alma amacı Hazar kıyılarına hâkim olmak ve bu bölgedeki şehirleri işgal ederek ticaretini tamamıyla ele geçirmektir. Çar'ın bu hamlesi, özellikle Fransa, İsviçre ve İngiltere'yi etkilemiştir. Zamanla bu ülkeler Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı koyabilecek güç olarak görmeye başlamıştır. Osmanlı birliklerinin Güney Kafkasya'ya ilerlemesi, Şamahı'nın da el değiştirmesine neden oldu. Safevi Devleti'nin Şii politikaları, Güney Kafkasya'daki Sünni halk arasında isyanların başlamasına yol açmıştır. 1711 senesinde Şirvan'da Hacı Davut önderliğindeki Şii halk, Safevilere karşı ayaklanarak 1721 senesinin ağustos ayında Şamahı'nın kontrolünü ele geçirmiştir. 1.Petro'nun bölgeyi ele geçirme planını öğrenen Hacı Davut, Osmanlı Devleti'nin yardımına sığınarak Rusya karşısında cephe aldı. 1724 yılında imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Rusların ilerleyişi durdurulmuştur. Ancak, Petro'nun orduları 21 Temmuz 1723 yılında Bakü'ye saldırarak şehri hem karadan hem denizden top ateşine tutmuştur. Çatışmanın sertleşmesiyle bölgede daha fazla kan dökülmesini istemeyen halk şehri General Matyuşkin'e teslim etmiştir. Bu haber Rusya'da büyük bir sevinç yaratmıştır. Çar 1. Petro Petersburg'da kutlamalar düzenlemiştir.¹⁰

1.Petro'nun ölümünden sonra tahta geçen karısı 2. Katerina döneminin ilk zamanlarında Georgiyevskiy Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla Hristiyan halk ve tüccarlar koruma altına alınırken güney seferleri devam etmiştir. General Qudoviç'e Hazar sahilini ve daha önce işgal edilen arazileri Ağa Muhammed'in birliklerinden kurtarma emrini vermiştir. Ancak birliklerin bölgeye ulaşmasının

10 Cengiz Mürsel, *a.g.m*, s. 58

ardından 2. Katerina, Güney Kafkasya'nın ele geçirilmesi hakkında bir manifesto onaylamıştır. Derbent ve Şamahı'nın yönetimlerini ele geçiren General Zubov, daha sonra 1. Aleksandr tarafından Güney Kafkasya İşgal Ordusu'nun başına geçirilecek olan Sisianov'u Bakü'nün valisi tayin etmiştir. Daha sonra iktidara geçen 1. Pavel, idari sistemde yeni düzenlemelere gitti. Kafkasya'daki hareketliliği durdurarak yerel hanlıklarla İran ve Osmanlı devletlerine karşı barış sözleşmeleri imzalayarak, Rus birliklerini Güney Kafkasya'dan çekmeyi hedeflemiştir. Hazinesini güvence altına alan Nadir Şah'ın koyduğu ağır vergilerden bıkan beylerbeyi ve emirler isyan çıkarak şahı öldürmüştür. Şah'ın ölümünden sonra kurulan bağımsız hanlıklar, Çar 1. Aleksandr'ın dikkatini buralara çekmesine sebep olmuştur. Rus yöneticiler kendilerine dini ve siyasi bakımdan yakın hissettikleri Gürcüleri 1801'de diplomatik manada topraklarına kattıklarını ilan ettikten sonra Güney Kafkasya'daki hanlıklarla yaptıkları diplomatik girişimlerle olaylara yakından müdahale etme imkânını bulmuştur. Gürcü yöneticilerin istihdamlarıyla birlikte Rusların Azerbaycan'ın topraklarındaki işgal hareketleri başladı. Gürcistan vilayetine bağlı Kazak, Borçalı, Pembek, ve Şemşedil sultanlıkları Ruslar tarafından işgal edilen ilk Azerbaycan topraklarıydı. Yarı bağımsız şekilde varlıklarını sürdürmeye çalışan hanlıklar sürekli Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasında el değiştirmiştir. Bu devletlerin yerel hanlıklarla yaptıkları antlaşmaların sonucunda; Gürcistan, Gence, Şemahi, Rumiye, Revan ve Tebriz Rusların yönetimine geçti. Bu dönemde Şirvan siyasi anlamda bölünmüştür. Bakü ile Şirvan arasındaki sahil kesimin Ruslarda kalmasına karar verilmiştir. 1734'te Nadir Şah'ın ele geçirdiği bölge iki mahalli idare olarak bölünmüştür. Şamahı abluka altına alınarak saldırılar arasında kaldı, hanlıklar varlıklarını korumak zorunda olduklarından bu büyük devletlerle iş birliği yapmaya başlamıştır. Gürcistan'daki Rus devlet başkanı General Kovalenski, Çar'a sunduğu raporda; Erivan Hanı Mehmet Han'ın, Rusya himayesine girmeye sıcak baktığını, Karabağ ve Şeki hanlıklarının ise Rusya'ya

olan sadakatlerini bildirmiştir. Bakü, Guba, Derbent ve Talış hanları en güvendikleri adamlarını 1. Aleksandr'ı tebrik etmek için göndererek Çarlık Rusya'sını müttefik olarak gördüklerini onaylamıştır. Bu yakın ilişkiden sonra Müslüman ahali, Rusya'nın tavrından memnun kalmıştır. Ancak 1. Aleksandr, Tiflis, İmereti Krallığı, Megrelya, Guri Prensliklerini işgal edip buraya kendi adamlarını yerleştirmeye başlayınca Müslüman ahalinin tepkisini üzerlerine çekmiştir. General Karl Fyodor Knorring'in çevre hanlıklara tehdit mektupları göndermesi çarın verdiği sözlere uymadığını ve niyetinin iyi olmadığını açıkça ortaya koymaktı.¹¹ Kötü niyeti açığa çıkan Çar 1. Aleksandr generalleriyle hanlıklara samimi mektuplar göndererek yerel yönetimlerle arayı düzeltmeye çalışmıştır. 1802'de yerli idari yönetimi kaldırdı onun yerine Gürcü knezliklerinden yerli polis ve ona yardımcı olması için bir Rus memuru görevlendirmiştir. Generalin girişimleri Gürcistan ve Azerbaycan hanlıkları arasında isyan çıkmasında neden olunca görevden alınmış, onun yerine 20 Kasım 1803'te Güney Kafkasya Ordularının Başkomutanı ve Gürcistan'ın yöneticisi Pavel Dimitriyeviç'in atanmıştır. Pavel Bakü valiliği döneminde hanlıklara karşı baskıcı ve tehditkâr bir politika yürütmüştür. Aras ve Kura nehirleri arasındaki hattın güçlendirilmesi için İran ve Türkiye'den getirtilecek halkların buraya yerleştirilmesi için çalışmalara başlamıştır. Kara ve deniz kuvvetlerini elinde bulunduran Pavel, Türklerle karşı duyduğu nefretle ününe ün katmıştır. Kafkas halklarına ikinci adam muamelesi yapmış, onlara gönderdiği mektuplarda; “kafir halk”, “Kafir Asyalı”, “kafir yaramazlar” gibi hakaretlerde bulunmuştur. Çar tarafından belirlenen askeri ve maddi vergilerle hanlıkları Rusya'ya bağlamayı başarmıştır. Pavel, Gürcistan üzerinden Tiflis'e hareket ederek buradaki stratejik bölge olan Car-Balaken'e saldırmıştır., 29 Mart 1803'te burayı işgal etmiştir. Müslüman olan Car toplumu Rus ordularına karşı savaşıarak ciddi kayıplar vermelerine sebep

11 Cengiz Mürsel, *a.g.m*, s. 59

olmuştur. Uzun uğraşlar veren Pavel Car-Balaken'i ele geçirerek şehir ve köyleri yakıp talan etmiştir. Car ahalisi daha fazla zarar görmek istemiyordu bu yüzden Pavel'in bütün isteklerine boyun eğmiştir. Burada önemli bir başarı gösteren Pavel, Gence üzerine bir ordu göndererek 14 Şubat 1805'te burayı da işgal etmiştir. Gence hükümeti kaldırılmış; emir, hükümdar ve birçok yüksek rütbeli subay tutuklanmıştır. 1806 yılında Gence'nin tamamen düşmesi, Karabağ ve Erivan'daki baskıları daha da arttırmıştır. 1812'de gerçekleşen Bükreş Antlaşması'yla Rusya, Kafkasya'daki işgalleri tanıyan ilk adımı attı. 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşmasıyla Çar 1.Nikolay Karabağ ve Erivan'ı tamamen eline alarak Azerbaycan'ı tam anlamıyla işgal etmiştir. Azerbaycan'daki Çarlık Rusya'sının askeri gücü, yalnızca mevcut güçlerin egemenliğini değil aynı zamanda, yerli halkların yaşamına da büyük zararlar vermiştir. Yerli halkın mülkiyetlerine el konulması ve buna bağlı olarak ekonomik anlamda zor duruma sokulmaları Azerbaycan'daki siyasi ve sosyal dengeyi tamamıyla altüst etmiştir. Bu dönemde Çar'ın yürüttüğü yanlış yerleşim politikaları ve ekonomik baskılar Azerbaycan topraklarında yerel halkın ayaklanarak isyan etmesine neden olmuştur. Bazı bölgelerde, Hristiyan halk, Hristiyan Ortodoks ve Müslümanlar yönetimi ele geçirmek için çaba sarf etmiştir. 1837-1838 yılları arasında isyanlar Azerbaycan'da geniş bölgelere sıçradı bunun sonucunda Rusya işgallerine daha sert şekilde devam etmiştir. Çıkan isyanlar Çarlık tarafından sürekli olarak bastırılmaya çalışılmıştır. Çar'ın ordusu yerli direnişçilerin etkisini azaltmak amacıyla büyük bir güçle hareket etmeye başlamıştır. Çarlık Rusya'sı, Azerbaycan topraklarını yönetmek için gerçekleştirdiği askeri müdahalelerle birlikte, bu toprakları uluslararası arenada meşrulaştırmayı başarmış ve bu süreç, Kafkasya'nın ele geçirilmesini hızlandırarak, Rusya'nın bölgedeki etkisini güçlendirmiştir.

1.4. Sovyet Döneminde Azerbaycan

1917 yılında Rusya’da yaşanan Bolşevik İhtilali bölgede ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda köklü değişimlerin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 23 ay varlığını devam ettirmiş, XI. Kızıl Ordu tarafından işgale uğramıştır. Bu işgalden sonra 16 Mayıs 1920 tarihinde göreve getirilen Neriman Nerimanov, 1920-1925 yılları arasında mücadele etmiş ancak Rus, Ermeni ve onların yanlısı olan Bolşeviklerin baskıları sonucunda Moskova’ya sürgün edilmiştir. Azerbaycan’da Bolşevik yönetimi birinci yılında 12 general, 27 albay, 46 yüzbaşı, 148 astsubay ve Azerbaycan ordusunun 266 kişi olmak üzere diğer mensubunu hapsederek kurşuna dizmiştir.¹²

1917 yılında Azerbaycan’da Bolşevik ve sol yönetimin temsilcisi Himmet Partisi olarak bilinmektedir. Bu parti 1904’te Ekim ayında İslam birliğinin ilk demokrat partisi olarak kurulmuştur. Gence, Şuşa, Nahçıvan, Culfa ve Tiflis’te partinin şubeleri açılmıştı. Özellikle Şubat Devriminden sonra Azerbaycan’da yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Bolşevik yönetiminde sıcak bakmayan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Zavakom’u kurmuştur. Bu ülkeler sadece iç işlerinde tamamiyle bağımsız hareket etmiştir. 1918 yılında Kafkasya Komiserliği kendini feshetmiş, onun yerine 23 Şubat 1918’de Kafkasya Seym’i kurmuştur¹³ Bolşevikler Bakü’de güçlü bir şekilde bulunmaktaydı. Stepan Şahumyan yönetimindeki Bakü Komününde Türklere karşı büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. Kayıtlara göre 17.000 Türk katledilmiştir. 28 Mayıs 1918’de yeni kurulan

12 Vefa Kurban, İbrahim Hazar, Derman Saynur Giray, Ahmet Nafiz Ünalmiş, Araz Aslanlı, Burcu, Nur Çümen, (Ekim 2020) *Güney Kafkasya’nın Parlayan Yıldızı Azerbaycan Tarihi, Siyasi Yapısı, Enerji Boyutu ve Jeopolitik Konumu ile*, Nobel Bilimsel Eserler Yayınları. s. 65-66-67

13 Burcu Özdemir, “Azerbaycan’da Sovyet Rejiminin Kuruluşu ve Sovyet Karşıtı Ayaklanmalar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi 2023, Cilt: 63 Sayı 1 s.31

Azerbaycan Devleti, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Bunun üzerine Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa'nın başında olduğu Kafkas İslam Ordusu kurulmuştur. Nuri Paşa ve ordusu ilk olarak Tebriz'i daha sonra Nahçıvan'ı fethetmiştir. 15 Eylül'de Bakü alınmış ve hemen ardından başkent buraya taşınmıştır. Harb-ı Umumi (Birinci Dünya Savaşı) sonrasında Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak İtilaf devletleri tarafından fiili anlamda yıkılışa geçince Nuri Paşa ve ordusu Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. 1919 yılında Azerbaycan'da Bolşevik etkisi kendini daha fazla göstermeye başlayınca halk direnişe geçmiştir. 1920 yılının mart ayında, Azerbaycan'da işçilerin hak arayışları büyük bir hızla yayılmaya başlamıştır. Komünist hareket Azerbaycan İşçileri Bakanlığı'nı, işçilerin haklı mücadelesine karşı durmakla suçlayarak işçi sınıfını işçi kulüpleri aracılığıyla örgütlemeye çalışmış, İşçileri Bakanlığı durumu erken fark edince bu kulüpleri kapatarak kulüpteki bazı isimleri tutuklamıştır. Ciddiyetin farkına varan Lenin Kuzey Kafkasya İhtilali Başkanı Grigori Orconkidze'ye gönderdiği telgrafta Bakü'nün derhal ele geçirilmesi için kaynakların seferber edilmesini emretmiştir. Komünistler, işçi hareketlerini daha da alevlendirerek onlara destek olması amacıyla bir silah arayışına girmiştir. Türkistan ve Astrahan bölgesinden getirilen silahlar kayıklar yardımıyla Bakü'ye ulaştırılmıştır.¹⁴ 8 Nisan'da Rusya Komünist Partisi bir toplantı yaparak Kafkas Bürosunun kurulmasına karar vermiştir. Yine Nisan ayı başlarında 11. Kızıl Ordu birlikleri Azerbaycan'a saldırmak üzere hazırlıklarına başlamıştır. Bakü operasyonuna Kızıl Donanma da destek vermiştir. Silahlı işçi birlikleri önemli stratejik noktaları ele geçirmiştir. Petrol sahaları, devlet daireleri, posta-telgraf binaları, tren istasyonları, radyo istasyonları komünistler tarafından ele geçirilmiştir. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti iktidarlarını Bolşeviklere devrettikleri bir antlaşmayı imzalamıştır.

14 Burcu Özdemir a.g.m s.32

Bu olayı takip eden günlerde Kızıl Ordu Bakü'yü ele geçirirken, 7. Ordu birliği tarafından Şamahı, Ağsu, 1 Mayıs'ta Sovyet zırhlı trenleri Gence'yi kontrolleri altına almıştır.

2. Dağlık Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi

2.1. Dağlık Karabağ'ın Coğrafyası ve Tarihi

Dağlık Karabağ, Kafkas Dağları'nın güney doğusunda yer alan bölgede bulunmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde ve önceki dönemlerde Azerbaycan'ın bir parçası olan Dağlık Karabağ, eski Karabağ vilayetinin dörtte birini oluşturmaktadır. Karabağ'ın sınırları; Güneyde, Araz, kuzeydoğuda, Hakari Nehri, kuzeybatı da Zegamçay'a, kuzey ve kuzeydoğu'da Kura Nehrine, güneydoğuda ise Gustafşi'ye kadar uzanmaktadır. 4392 kilometre karelik Karabağ, coğrafi olarak; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı kısmında, Kür, Aras nehirleriyle Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan oluşmaktadır. Karabağ bulunduğu Coğrafi konumu itibariyle Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek jeopolitik öneme sahip bir noktada bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu bölge hakkındaki anlaşmazlık, ekonomik olmaktan ziyade tarihi ve politik temelli anlaşmazlıklardır.

Göçebeler için verimli bir bölge olan Karabağ, tarih olarak miladın başlarından itibaren Türk göçlerinin bölgeye yönelmesiyle, bölgede ağırlıklı olarak Türklerin bulunduğu işaret edilmektedir. Karabağ'a yerleşen ilk kavimlerin, İskitler/Sakalar (bu kavmin Türk olduğu iddia edilir) olduğu bilinmektedir.¹⁵ Saka boylarının bir parçası olan Varsaklar veya Arsaklar, Karabağ bölgesinin tamamına hâkim olarak uzun yıllar boyunca burayı yurt edinmişlerdir. Ermeni kaynaklarda

15 Nuri Yazıcı, (2011), *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*, Bilgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.50-51

tarihi olarak Alban ülkesinin bir eyaleti olarak gösterilen Karabağ, Arsak adıyla anılmaktadır. Dağlık Karabağ bölgesinin yerleşim yeri olarak 300-500 bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Yaşamla ilgili kanıtlar yapılan araştırmalar sonucunda Antik zamanlardan günümüze kadar ulaşmıştır. Dağlık Karabağ bölgesi birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Dağlık Karabağ bölgesi 7.yüzyıldan itibaren Arapların yönetimine girmiştir. Bu durumun Hristiyan Albanlar üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Hristiyan Albanlar'ın bir kısmı İslamiyet'i kabul etmiştir. Bazı Albanlar da Ermeni kimliğine bürünmüştür. Celaleddin Harzemşah'ın kontrolüne geçmesiyle 1256 yılında İlhanlıların egemenliğine geçmiştir. 1396'da Timur tarafında bölge işgale uğramıştır. Daha sonra bölge Karakoyunluların egemenliğinde 15. yüzyıl boyunca kalmış 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti tarafından alınmaya kadar Akkoyunluların ardından Safevilerin yönetiminde kalmıştır. 18.yüzyılın ortalarında Penah Ali Bey tarafından Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Bu dönemde dış saldırılar artmış Azerbaycan'ın güney bölgelerinde de egemenlik kurmuş olan Gacar Türk hanedanı yönetimi altına girmiştir. Karabağ bölgesinin stratejik bakımdan önemli olması Gacar Hanedanı ile Rusya arasında mücadelelere neden olmuştur. Bölge 1826 yılında Çarlık Rusya tarafından işgal edilmiştir. Gacar yönetimi Rusya ile savaşmış 1828'de imzalanan Türkmençay antlaşmasıyla Karabağ bölgesi yeniden Rusya'ya bağlanmıştır.¹⁶ Osmanlı Devleti zamanında Rusya ile Kafkaslar'da yapılan savaş (1828-1829) Karabağ hanlığını Rusya egemenliğinden kurtaramamıştır. Yapılan antlaşmalar sonucunda Gacar yönetimi altındaki topraklardan ve Osmanlı topraklarından getirilen Ermeniler Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir. Bu sayı yaklaşık 1 milyon civarındadır. Böylece bölgenin etnik/demografik yapısı Ruslar tarafından değiştirilmiş oluyordu. 19.yüzyıl sonlarında ve 20.yüzyıl başlarında da birçok isyan olmuş ancak Karabağ bölgesi 1918 yılına kadar Çarlık Rusya'da

16 Yalçın Sarıkaya, Araz Aslanlı, (Şubat 2024), Kürekçay Anlaşmasından Şuşa Beyannamesine Karabağ, Kripto Basım Yayın Dağıtım Ltd Şti, Ankara s.15-24

Azerbaycan'a ait bir bölge olarak yer almaya devam etmiştir. Ermeni ve Azeri Türkleri arasında ilk çatışmalar 1917 Ekim Devrimi'nden sonra başlamıştır. 1918 yılı Eylül ayında Enver Paşa tarafından gönderilen Nuri Paşa komutasındaki “Kafkas İslam Ordusu” bölgeye müdahalede bulunmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlıların elinde olan Karabağ önce İngilizlerin daha sonra da 1919 yılında Azerbaycan'ın hâkimiyetine girmiştir.

2.2. Dağlık Karabağ Sorununun Artması:

1. Dağlık Karabağ Savaşı

1980 yılında Sovyet yöneticilerinin de desteğiyle Ermeni milliyetçiliğinin hareketlendiği görülmektedir. 1984 yılında SSCB'de Ermenistan muhabiri Zori BALAYAN “Ocak” adlı kitabı Rusça olarak yayınlanmıştır. Kitapta Azerbaycan Türklerine karşı kışkırtmayla nefret aşılayan ifadeler ve Azerbaycan topraklarına yönelik hak iddialarına yer verilmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan'ın ileri gelenleri tepkilerini ortaya koymuş ancak Sovyet yöneticileri bu tepkilerin sonuçlanmasına engel olmuştur. Mihail Gorbaçov'un 1985 yılında SSCB'nin başına geçmesiyle Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesinin ilhakı konusunda umutlanmıştır. Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Abel Aganbekyan'ın Paris'teki konuşmaları ve Moskova'daki Ermeni faaliyetleri adı geçen bölgenin bir an önce Ermenistan'a verilmesine yönelik çalışmaları hızlandırmıştır.

1985 yılından itibaren Dağlık Karabağ sorunu şiddetlenmiştir. Ermenistan'ın milletlerarası hukuka ve Sovyet kanunlarına aykırı bir şekilde Azerbaycan topraklarında hak iddia etmesi, Azerbaycan Türklerine yönelik etnik temizleme siyasetiyle işgalci saldırılar düzenleyerek katliamlar yapması sorunun şiddetlenmesine neden olmuştur. 1986 yılında Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'dan zorla çıkarılması için baskılar yapılmıştır. 1987 yılından başlayarak

Azerbaycan topraklarının Ermenistan’la birleşmesi anlamına gelen “Miatsum” sloganıyla gösteriler yapılmaya başlamıştır.¹⁷

1988 yılı şubat ayında SSCB Komünist Partisi Merkez Genel Kurulu’nda konuşma yapan Gorbaçov, milliyetler meselesinin de görüşülmesini istemiştir. 20 Şubat 1988 tarihinde Karabağ Sovyeti Karabağ topraklarının Ermenistan’a bağlanmasına karar vermiştir. Ancak bu karar SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından her iki tarafın çıkarlarına aykırı olduğu gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Kararın reddedilmesi Karabağ’da Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Ermeniler Erivan’da 13 Haziran 1988 tarihinde büyük gösteriler düzenlemişler, ancak bunun üzerine Gorbaçov, yaptığı konuşmada Ermenistan’ın isteklerini kabul etmenin olanaksız olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Karabağ Sovyeti 12 Temmuz 1988 tarihinde kendisini “Özerk Bölge” olarak Ermenistan’a kattığını ilan etmiştir. Karabağ’da olaylar devam etmiş 28 Eylül 1988 tarihinde Karabağ’da olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Azeriler Ermenilerin faaliyetlerinden rahatsızlık duymuşlar, Kasım ayında Azerbaycan’da gösteriler düzenlemiştir. Bununla birlikte Ermeniler ve Azeriler arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmaların ardından 158.000 Ermeni Azerbaycan’ı, 141.000 Azeri de Ermenistan’ı terk etmek zorunda kalmıştır. SSCB yönetimi 12 Ocak 1989 tarihinde Karabağ’ın yönetimini Ermenilerden almış özel bir yönetime vermiştir. Ermeniler 1989 yılı Haziran-Temmuz aylarında yeniden harekete geçmiş Azerilerin oturdukları mahalleleri abluka altına almıştır. Bu olay üzerine Bakü’de yüz binlerin karıldığı büyük mitingler düzenlenmiştir.¹⁸

17 Yalçın Sarıkaya, Araz Aslanlı a.g.e 45-46

18 <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami> (Tarih: 01.11.2024)

Ermenistan'da 7 Aralık 1988'de yaşanan deprem felaketi olayların kısa süreliğine durmasını sağlamıştır. Deprem felaketi yaşayan Ermenilere Azerbaycan da yardım etmiştir. 12 Ocak 1989 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan'dan almış Moskova'ya bağlı Özel Yönetim Komitesi'ne vermiştir. Bu dönemde Ermeniler silahlandırılmış, Azerbaycan'a yönelik saldırılar için teşvik edilmiştir. Bunlar Azerbaycan'da tepkilere neden olmuştur. Bunun üzerine 28 Kasım 1989'da Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ özerk bölgesinin yönetimini yeniden Azerbaycan'a bırakılmasına karar vermiştir. 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesini kendisiyle birleştirme kararı almıştır. Azerbaycan bu karara tepki göstermiştir. SSCB yönetimi ise bu gelişmeler karşısında sessiz kalmıştır. Dağlık Karabağ özerk bölgesinin merkezi Hankendi de 2 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan Türklerini taşıyan otobüs konvoyu Ermeni çeteleri tarafından saldırıya uğramıştır. Güvenlik güçleri tarafından saldırı güçlükle önlenmiştir. Bu saldırıda 1 kişi ölmüş ve 3 kişi yaralanmıştır. Bu olay sonucunda toprak bütünlüğünün ve bölgedeki Azerbaycan Türklerinin can güvenliği tehlikede olması Azerbaycan Türklerinin SSCB yönetimine ve Azerbaycan yönetimine karşı protesto gösterileri yapılmasına neden olmuştur. 13 Ocak 1990 tarihinde Bakü'deki Ermeniler ve Azeriler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalarda 56 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu çatışmalardan sonra Ermeniler ve Azeriler kendi milis örgütlerini kurmuştur. Ermeniler ve Azeriler Karabağ ile Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışmalar gerçekleştirmiştir. SSCB müdahalesinden sonra 17 Ocak'tan itibaren Azerbaycan'a sayıları 24.000'i bulan Sovyet askeri gelmeye başlamıştır.¹⁹

19 <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami> Erişim Tarihi: 01.11.2024

19 Ocak 1990'da Kızıl Ordu birlikleri havadan, karadan ve denizden olmak üzere akşamüzeri Azerbaycan'a çıkarma harekâtı yapmıştır. Bu harekât sonucunda 131 kişi öldürülmüş ve yüzlerce kişi yaralanmıştır. Azerbaycan'da bu olay "20 Yanvar Katliamı", "Kara Yanvar" isimleriyle anılmıştır. Bu olay Azerbaycan'ın hürriyetine yeniden kavuşması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra Ermeni örgütleri terör saldırıları gerçekleştirmiştir. Bu saldırılarda 100'e yakın kişi öldürülmüştür.

Gorbaçov'a karşı 1991 yılında düzenlenen darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum SSCB'ye üye Sovyet Cumhuriyetlerinde bağımsızlık isteğini arttırmıştır. Azerbaycan 30 Ağustos 1991 tarihinde, Ermenistan da 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu sırada sınırda kanlı çatışmalar da devam etmekteydi. Ermeniler Şaumyan bölgesine saldırmış ve çok sayıda insanı öldürmüştür. Eylül 1991'de Rusya devlet başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev sorunu çözmek için girişimlerde bulunmuşlar. Bu girişimlerin sonucunda "Jelesnovodsk Ateşkes Bildirisi" imzalanmıştır. Ermenistan bu bildiriye uymamıştır. 20 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan hükümeti üyelerini, Adalet ve Güvenlik yetkililerini, 2 Rus generalini, Kazak ve Rus gözlemcilerini ve gazetecileri taşıyan helikopter Ermenilerin kontrolündeki bölgeden açılan ateşle düşürülmüş, olaydan kurtulan olmamıştır. Bunu üzerine Azerbaycan Yüksek Sovyeti 26 Kasım 1991 tarihinde toplanarak Dağlık Karabağ özerk bölgesinin statüsünü ortadan kaldırarak bu yapı içerisinde yer alan rayonları Bakü'ye bağlamıştır. Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında devam eden küçük çaplı çatışmalarda ölenlerin sayısı bini geçmiştir. 1991'den sonra SSCB tarafından siyasal, askeri ve teknik bakımdan desteklenen Ermeniler Azerbaycan Türklerine karşı saldırılar gerçekleştirmiştir. Azerbaycan ise sadece gönüllü kişilerden oluşan birliklerle bunlara karşılık vermiştir. Azerbaycan'daki SSCB yanlısı yönetim ülkeyi

savunmak için gerekli tedbirleri almamıştır.²⁰ Ermeniler 1992 yılının ocak ayının sonlarından itibaren saldırılarını artırmıştır. Azeri helikopterini roketle düşürmüşlerdir. Ateşkes görüşmelerinin devamı sırasında da Şuşa'nın civar köylerinde ve Azerbaycan-Ermeni sınırında çatışmalar yaşanmıştır.²¹

Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması Azerbaycan halkını tamamen savunmasız bırakmıştır. 1. Dağlık Karabağ Savaşı, Şubat 1988-Mayıs 1994 tarihleri arasında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan'a bağlanmasını isteyen Ermeniler ile bunu kabul etmeyen Azeriler arasında yapılan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla da iki taraf arasında çatışmalara dönüşen bir savaş olmuştur. 1. Karabağ Savaşı sırasında Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdikleri en acımasız katliam Hocalı Katliamı olmuştur.

3. Hocalı Katliamı: Bir Soykırımın Analizi

3.1. Hocalı Katliamı'nın Nedenleri ve Katliamın Gerçekleştirilmesi

Hocalı Katliamının gerçekleştirilmesinde çeşitli nedenler etkili olmuştur. En önemli nedenlerden biri Hocalı'nın stratejik bakımdan öneme sahip olmasıdır. Bölgenin tek havalimanına sahip olması, Ermenilerin Askeran ile Hankendi arasındaki yolun açılarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin tamamının kontrolünü ele geçirmek istemesi ve Ermenilerin Türklere karşı düşmanlık beslemeleri Hocalı'da gerçekleştirilen katliamın nedenlerindendir. Ermeniler bu katliamı

20 Yalçın Sarıkaya, Araz Aslanlı, *a.g.e* s.48-49-50

21 <https://satemer.sakarya.edu.tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami>

bilinçli olarak soykırım şeklinde Azerbaycan Türklerini korkutmak ve dirençlerini kırmak amacıyla yapmışlardır.²²

1991 yılının sonlarına doğru Ermeni güçleri tarafından işgale uğrayan Hocalı 936 km²'lik bir alana sahipti. Burada 2 bin 605 ailenin yaşadığı 11 bin 356 kişi yaşamaktaydı. 1991 yılının aralık ayında Hocalı, Henkendi'yi işgal eden Ermenilerce hedef alınmıştır. 25 Şubat 1992 tarihinde akşam saatlerinde Ermeni güçleri Hankendi'de konuşlanmış olan 366. Motorize Piyade Alayı'nın Rus askerleriyle birlikte Hocalı'ya girmişlerdir. Ermeni birlikleri ve Rus askerleri tarafından Hocalı'da tank ateşi ve toplarla yapılan saldırılar yirmi iki saat boyunca sürmüştür. Katliamın korkunç boyutu sabah saatlerinde ortaya çıkmıştır. Bu saldırılarla yaşlılar, kadınlar ve çocuklar vahşice katledilmiştir Hocalı'nın Kaladeresi denilen bölgede yaşayan Ahıska Türkleri evleri yakılarak öldürülmüştür. Sağ kalanlar ise Askeran-Ketik arasında sıkıştırılarak kurşuna dizilmek suretiyle katledilmiştir. Hocalı'da bu katliamı durduracak güç yoktu. Saldırıları tek tarafı olarak gerçekleştirilmiş, savunmasız olan halk vahşice işkence edilerek katledilmiştir. Hocalı sokakları işkencelerle öldürülen insan cesetleriyle dolmuştur. Katliam sırasında Ermeni bir doktor 13 yaşındaki bir çocuğa ağrı kesici vermeden vücudunun çeşitli yerlerini yüzererek buna ne kadar dayanabileceğiyle ilgili korkunç bir deney yapmıştır. Çocuk acılar içinde buna 7 dakika dayanabilmiş ve ölmüştür. Hocalı Katliamı insanlık trajedisinin yaşandığı bir katliam olarak hafızalardan hiçbir zaman silinmeyecektir.

3.2. Hocalı Katliamının Sonuçları

70'ten fazla yaşlı, 106 kadın ve 83 çocuk olmak üzere 613 kişi katledilmiş, 487 kişi de ağır bir şekilde yaralanmıştır. 275 kişi de Ermeni güçleri tarafından rehin alınmıştır. Bunlardan 150 kişinin

22 Yalçın Sarıkaya, Araz Aslanlı *a.g.e* s.51-52-53

akıbetinin ne olduğuyla ilgili soru işareti bulunmaktadır. Katledilenlerin adli tıp muayenelerinde kafa derilerinin soyulduğu, kulak, burun ve cinsel organlarının kesildiği, cesetlerin birçoğunun yakıldığı, bazılarının gözleri oyulduğu, başlarının kesilerek vücutlarından ayrıldığı, bazılarının tırnaklarının söküldüğü ve hamilelerin karınlarının kesici aletlerle açılarak bebeklerinin çıkarıldığı görülmüştür. Top ve tüfek ateşinden kurtularak ormanlık alanlara kaçanlar ise 10 gün süresince dondurucu soğuklarla karların içinde açlıkla ve soğukla mücadele etmişlerdir. Pek çok kişi de açlıktan ve soğuktan donarak yaşamını yitirmiştir.

Hocalı Katliamı'ndan sonra Azerbaycan'da yönetim değişikliği olmuştur. Muttalibov, Moskova'ya kaçmış, Halk Cephesi iktidara gelmiştir. 1992 yılı temmuz ayında yapılan seçimlerle Elçibey başa geçmiştir. Elçibey ilk iş olarak Azerbaycan'ı Birleşik Devletler Topluluğu'ndan çıkarmıştır. Karabağ sorununu yeniden AGİK'e taşımıştır. Helsinki toplantısında Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ilişkin karar alınmıştır. Ermeniler bu kararlara uymayıp Karabağ Bölgesi'nin çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal etmeye devam etmiştir. 19 Eylül 1992 tarihinde yapılan Soçi Görüşmeleri'nde ateşkes antlaşması sağlanmış Ancak Ermenilerin Karabağ ve Nahçıvan'a tekrar saldırımları görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Ermeni saldırılarına Rus askerlerinin destek vermesi karşısında Elçibey yönetimi sorunu uluslararası platforma taşımak ve kamuoyunu harekete geçirmek için AGİK bünyesinde harekete geçmiştir. Alınan kararlar ve sorunun çözümü için oluşturulan Minsk grubuna her iki taraftan temsilciler katılmışsa da olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. 1993 yılı haziran ayında Elçibey yönetimi Azerbaycan'da gerçekleşen darbe ile son bulmuştur. Elçibey'den sonra Haydar Aliyev Azerbaycan devlet başkanlığına getirilmiştir. İktidara gelen Aliyev Azerbaycan'ı yeniden BDT'ye sokmak ve savaşı bitirmek için girişimlerde bulunmuştur. Azerbaycan'ın milis kuvvetlerle kendini

savunmak zorunda oluşu ve siyasi istikrarın olmayışı Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermeniler tarafından işgal edilmesine neden olmuştur. 1988-1994 yılları arasında iki taraf arasında yapılan savaşlarda 32 binden fazla sivil Azerbaycan Türkü, 16 bin civarında da Azerbaycan askeri öldürülmüştür.

3.3. Hocalı Katliamın Uluslararası Tepkiler ve Katliamın Soykırım Olarak Tanınması

28 Şubat 1992 yılında bölgeye helikopterle gelen medya mensupları Hocalı'da yaşanan vahşeti çektikleri fotoğraflarla bütün dünyaya duyurmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti 1992 yılının mayıs ayında Ermenilerin Nahçıvan'a saldırılarından sonra 1921 Kars Antlaşması uyarınca askeri müdahalede bulunabileceğini açıklamıştır. Azerbaycan 1994 yılında parlamentoda aldığı bir kararla Hocalı Katliamı'nı "Soykırım" olarak kabul etmiştir. ABD yönetimi "Bağımsızlıkları destekleme Akti" bağlamında Karabağ çatışmalarında Azerbaycan'ı saldırgan ve durdurulması gereken taraf olarak ilan etmiştir. Buna istinaden Azerbaycan'a ambargo uygulamıştır. İsrail, Güney Kore, Kanada gibi 17 ülke de bu ambargo kararını uygulamıştır. Azerbaycan'a ambargo uygulanırken Hocalı'da vahşice katliam gerçekleştiren Ermenistan ABD yardımlarından faydalanması bakımından İsrail'den sonra ikinci sıraya yükselmiştir. 1993 yılı Mart ayında Ermenilerin 60.000 nüfuslu Kelbecer'e saldırmasıyla uluslararası toplum harekete geçmiştir. BM Güvenlik Konseyi, 822 sayılı karar gereğince Ermenilerin işgal ettiği topraklardan çekilmesini istemiştir. Ermeniler BM'nin isteğini yerine getirmemiştir. Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde çalışmalar başlatılmıştır. ABD, Rusya ve Fransa eş başkanlığında AGİT bünyesinde oluşturulan Minsk Grubu tarafından Karabağ sorununun çözümü için yapılan görüşmeler 2011 yılında sonuca ulaşmadan kapatılmıştır.

Hocalı Katliamı, Azerbaycan, Türkiye, Meksika, Pakistan, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Bosna-Hersek, Peru ve İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) tarafından soykırım olarak tanınmıştır. 8 Mayıs 2008 tarihinde İslam İş Birliği Teşkilatı Gençlik Forumu “Hocalı İçin Adalet” başlıklı uluslararası bir kampanya başlatmıştır. Bu kampanya ile uluslararası kamuoyunu harekete geçirmek amaçlanmıştır. Bu kampanya çeşitli etkinliklerle devam etmektedir. 2001 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nin 31 üyesi, Ermenistan’ın Azerilere karşı gerçekleştirdikleri katliamın soykırım olarak tanınması için 324 numaralı bildiriye imzalamışlardır. Bildiride “Tüm Hocalıları öldürdüler ve tüm şehri harap ettiler” ifadesi yer almaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 22 Nisan 2010 tarihinde aldığı kararla Hocalı’da yaşananları “Savaş suçları veya insanlık aleyhine işlenen suçlarla eş değer eylemler” olarak nitelendirmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü, Karabağ Savaşı sırasında yapılan Hocalı Katliamı’nı en büyük katliam olarak nitelendirmiştir.²³ Lahey’de ve Budapeşte’de Hocalı Katliamı anısına anıtlar bulunmaktadır.

4. Dağlık Karabağ Sorunu ve Güncel Durum

4.1. 1994 Ateşkes Antlaşması ve Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Karabağ’da Hocalı Katliamı’ndan sonra 24 Mart 1992 tarihinde AGİK Dışişleri Bakanı Konseyi Karabağ’daki durumu değerlendirmiştir. Sonuç Bildirisinin 3-11. Maddelerinde sorunun çözümü için tarafların Minsk’de temmuz ayında yapılacak konferansa çağrılması kararlaştırılmıştır. AGİT’in bu girişimi BM tarafından destek görmüştür. Ancak Ermenistan’ın uzlaşmaz tutumundan dolayı konferans gerçekleştirilememiştir. 7 Mayıs 1992 tarihinde sorunun çözümüne yönelik görüşme Tahran’da gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden

23 22. Yıldönümünde Hocalı Katliamı- Şubat 2014 İHH- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi

sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasında anlaşma imzalanmıştır. Ancak Ermenistan ordusu ertesi gün Şuşa'yı ve 17 Mayıs 1992 tarihinde de Laçın'ı işgal etmiştir. Ermeniler Rusya'nın desteğini de alarak saldırılarını artırmıştır. Ermenistan uluslararası hukuk kurallarına aykırı faaliyetlerini 1992 yılı süresince devam ettirmiştir. 27 Mart 1993 tarihinde Kelbecer rayonuna yönelik saldırılar 3 Nisan'a kadar sürmüştür ve Kelbecer Ermenistan'ın işgaline uğramıştır. Bu işgal çok sayıda devlet ve uluslararası kuruluşlar tarafından kınanmıştır. BM de Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki savaşın endişe boyutundan rahatsızlık duyduğunu aldığı kararla ifade etmiştir. BM işgalci Ermeni güçlerinin işgal ettiği bölgelerden çıkmasını istemiştir. Türkiye, Rusya ve ABD kararın uygulanmasına yönelik girişimlerde bulunmuşsa da Ermenistan bu karara uymamıştır. 26-28 Haziran 1993 tarihinde Ermeniler Ağdere rayonunu ve 23-24 Temmuz 1993'te Ağdam rayonunun büyük bir bölümünü işgal etmiştir. BM'nin kararları Ermenistan'ı durduramamıştır. 1993 yılının sonlarına doğru Karabağ bölgesinin tamamına yakın kısmı Azerbaycan'ın kontrolünden çıkarak Ermenistan'ın işgaline uğramıştır.

1994 yılının ilk aylarında küçük boyutlu saldırılar gerçekleştirilmiştir. AGİT ve Rusya iki taraf arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Rusya bölgede kendi planlarına daha çok önem vererek eski nüfuzunu sağlamayı düşünmüştür. Azerbaycan, Karabağ sorununun tamamıyla Rusya'nın kontrolünde olmasını istememiştir.

4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde BDT Parlamentolararası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, iki tarafı Bişkek'te bir araya getirmiştir. 5 Mayıs 1994 tarihinde "Bişkek Protokolü"nü imzalanmasına karar verilmiştir. Bakü'de yapılan görüşmeler neticesinde protokol Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanmıştır. Protokolde bölgedeki çatışmaların Azerbaycan ve Ermeni halklarına zarar verdiği, çatışmaların acilen

durdurulması ve bir uzlaşmaya varılması gerektiği yer almıştır. Ayrıca BM'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarının uygulanması gerektiği de belirtilmiştir. 8 Mayıs gece yarısından itibaren ateşkesin olması ve mültecilerin kendi yerlerine dönüşlerinin sağlanması hususunda uzlaşma sağlandığı da ifade edilmiştir. 9 Mayıs 1994 tarihinde taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Ateşkes anlaşması 12 Mayıs 1994 tarihinden itibaren uygulanmaya başlamış 27 Eylül 2020 tarihine kadar devam etmiştir.²⁴

Ateşkes'in imzalanmasından sonra Aliyev, kısa bir süre içinde iç politikada da istikrarı sağlamıştır. Karabağ sorununun özümlemesi için harekete geçmiş, AGİT ve diğer uluslararası güçler gözetiminde girişimlerde bulunmuştur. Aliyev, AGİT aracılığıyla Karabağ sorununun çözümüyle ilgili yeni bir plan hazırlamıştır. Fakat BM'ye bağlı Minsk grubunda yapılan barış görüşmeleri, Ermenistan'ın sürekli olarak karar değiştirmeleri ve uzlaşmaz tutumları yüzünden ve BM'ye üye ülkelerin sorunu ciddiye almamalarından dolayı hiçbir sonuca ulaşamamıştır. 2005 yılından itibaren Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin Karabağ sorunu ile ilgili olarak aldığı karar gereğince "Ermenistan saldırgan bir devlet" Yukarı Karabağ ise "Ayrılıkçı bir rejim" olarak nitelendirilmiştir. 2008 ile 2010 yıllarında benzer kararlar BM ve Avrupa Parlamentosu tarafından tekrar alınmıştır. Rusya, ABD ve Fransa'nın eş başkanlığındaki AGİT Minsk Grubu'nun yürüttüğü müzakere sürecinden 28 yıldır hiçbir olumlu sonuç alınamamıştır.

4.2. Dağlık Karabağ Savaşı (27 Eylül 2020) ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Ermenistan'da Paşinyan iktidara geldikten sonra Rusya'ya bağımlı olan ilişkilerinde bir değişikliğe giderek Batı ile olan ilişkilerini

24 Yalçın Sarıkaya, Araz Aslanlı *a.g.e.s.* 53-61

güçlendirmiştir. Bu durum Rusya'yı rahatsız etmiştir. Paşinyan başbakan olarak göreve gelmesinden iki yıl sonra 12 Temmuz 2020 tarihinde Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine saldırı düzenlemiştir. Saldırıda bir general ve on bir asker şehit olmuştur. Karabağ'ın 200 km kuzeyinde bulunan Tovuz, Bakü-Supsa petrol boru hattı üzerinde bulunmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ve trans Anadolu doğalgaz boru hattının bağlantı noktası olmasından dolayı Ermenistan Tovuz'a saldırı düzenlemiştir. Ermenistan bu saldırıyla Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa arasındaki enerji ve ulaşımı engellemeyi amaçlamış, Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmeye çalışmıştır. Azerbaycan bu saldırıya müdahale etmiş, saldırının durmasını ve Ermeni birliklerinin bölgeden geri çekilmesini sağlamıştır.

Tovuz saldırısından sonra Ermenistan, 27 Eylül 2020 tarihinde Terter, Ağdam, Fuzuli ve Cebayıl bölgelerinden Karabağ çevresindeki Azerbaycan topraklarına saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılarla askerlerin yanı sıra sivil halk da hedef alınmıştır.²⁵ Azerbaycan bu saldırılar karşısında kendini savunmak için saldırılara karşılık vermesiyle çatışmalar yayılmıştır. Çatışmaların yayılmasıyla Ermenistan ve Dağlık Karabağ yönetimi sıkıyönetim ve seferberlik ilan etmiştir. Azerbaycan 28 Eylül'de kısmi seferberlik ilan etmiştir. Azerbaycan yoğun bir şekilde Bayraktar TB 2 SİHA'ları ve Harop Kamikaze dronları kullanarak Ermenistan'ın hava savunma sistemlerini kısa sürede etkisiz duruma getirmiştir. Azerbaycan ordusu çatışmaların başladığı üçüncü günde güneyde az da olsa ilerlemeyi başarmıştır. Ermeni güçleri çatışmaların dördüncü günü bazı bölgelerde genel bir karşı taarruza kalkışmış ancak Azerbaycan'ın kullandığı SİHA'lar ile düzenlediği saldırılar sonucu Ermenistan'ın zırhlı ve topçu birlikleri ağır kayıplar verince bu taarruz başarısızlıkla neticelenmiştir.

25 Ömer Lütfi Taşçıoğlu Ömer, "İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25 Sayı 2 Aralık 2023 s.543-566

Bununla birlikte sadece savunma durumunda bulunan Ermeniler savaş alanında başarısız olunca top, havan ve füzelerle sivil halkın yaşadığı yerlere saldırı düzenlemişlerdir. Bu saldırılarla Ermeniler halkı korkutup savaşı desteklemedeki azim ve iradesini kıracağını düşünmüştür. Ancak Azerbaycan ordusu bu saldırılar karşısında daha inançlı bir şekilde taarruzda bulunmuştur. Bu taarruzlar sonucunda ilerleyen sürelerde köy ve yerleşim yerleri teker teker Azerbaycan'ın eline geçmiştir. Ermenistan ittifak olduğu Rusya'dan savaşa müdahale etmesini istemiş ancak Rusya yönetimi Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın yasal toprağı olduğunu çatışmaların Ermenistan topraklarına sıçramadıkça anlaşmanın yürürlüğe konulamayacağı gerekçesiyle bu isteğı reddetmiştir. Bu sırada Azerbaycan güneyde hızlıca ilerlemeye devam edince Rusya 9 Ekim'de tarafları görüşmeye zorlamış on saatlik kesintisiz görüşmelerin sonucunda 10 Ekim'de insani ateşkes kararı alınmıştır. Ancak bu ateşkes kararı devam etmemiştir. Savaş sırasında BM'nin ve diğer ülkelerin girişimleriyle birçok kez ateşkes kararı alınsa da Ermenistan bu kararları her seferinde ihlal etmiştir. Ateşkes sırasında bile güdümlü füzelerle askerlere ve sivil halka ateş etmekten çekinmemiştir. Kasım ayının ilk haftasına kadar devam eden şiddetli savaşta Azerbaycan ordusu birçok bölgeyi ele geçirmiştir. Ermenilerin güçlü zırhlı araçlarının büyük bir kısmı imha edilmiştir. Çok sayıda Ermeni de öldürülmüştür. 8 Kasım 2020 tarihinde Şuşa Azerbaycan'ın eline geçince Ermenistan'ın savaşma azmi ve iradesi bütünüyle kırılmıştır. Rus lider Putin başkanlığında yapılan görüşmelerin ardından taraflar savaşın sonlandırılmasıyla ilgili anlaşmayı 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece imzalanmıştır.²⁶ 2. Karabağ savaşı kırk dört gün sürmüştür. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında "Üçlü Bildiri" imzalanmıştır. Bildiriye göre Ermenistan işgal ettiği bölgelerden çekilecektir. Türk ve Rus ordusundan eşit sayıda askerden oluşan Barış Gücü bölgede görev yapacaktır. Azerbaycan

26 <https://strasam.org/tarih/askeri-tarih/2020-daglik-karabag-savasinin-genel-degerlendirmesi-1-419> tarih:28/10/2024

2. Karabağ Savaşı sonunda otuz yıldır Ermenistan'ın işgal ettiği bölgeleri kurtarmış ve zafere ulaşmıştır.²⁷

Savaş sırasında ABD, Ermenistan'a politik ve ekonomik destekle beraber PKK teröristleri aracılığıyla askeri destek de sağlamıştır. Fransa'da Ermenistan'a destek vermiş, Azerbaycan'ı Ermenistan'a saldıran taraf olarak göstermiş ve Azerbaycan'ı kınayan haberler yapmıştır. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rumları da Ermenistan'a destek vermiştir. Gönüllü ve paralı askerleri Azerbaycan'a karşı savaşmak için bölgeye göndermişler ve kendilerine ait hava limanlarını kullanmışlardır. Savaş sırasında AB, ABD ve Rusya'nın savaşı sonlandırmak için yaptıkları girişimlerin amacı Ermenistan'ın kayıplarını azaltmak ve işgal ettiği bölgelerde varlığını devam ettirmesini sağlamaktı. Azerbaycan ise otuz yıldır kaybettiği toprakları geri alıncaya kadar savaşmak istemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 2. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a politik, diplomatik, askeri ve teknik bakımlardan destek sağlamıştır. Türk halkı da savaş boyunca Azerbaycan'a toplumsal destek vermişler, evlere ve işyerlerine Azerbaycan bayrağını asmışlardır. Türk halkı her zaman kardeş Azerbaycan'ın yanında olduğunu göstermiştir. Ermeni saldırılarını kınamak için mitingler düzenlenmiş ve Azerbaycan'a insani yardımlar gönderilmiştir. Bu desteklerle Azerbaycan Karabağ Savaşı'na müdahale etmiş ve savaşın zaferle sonuçlanmasını sağlamıştır. Bu durum Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. 1994 yılında Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında söylediği "Tek millet İki devlet" sözü iki ülke arasındaki ilişkilerde slogan haline gelmiştir.²⁸ İkinci Karabağ Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Ermenistan

27 Ömer Lütfi, "İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:25 Sayı 2 Aralık 2023 s.560-561

28 Ömer Lütfi Taşçıoğlu Ömer, "İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25 Sayı 2 Aralık 2023 s.543-566

Başbakanı Paşinyan, ülkesinde şiddetli protestolarla eleştirilmiştir. Ermenistan anlaşma gereğince Kelbecer, Laçın, Ağdam bölgelerini boşaltmıştır. Azerbaycan ile Nahçıvan arasında açılacak olan koridor sadece Azerbaycan için değil Türkiye için de büyük bir kazanım olmuştur. Azerbaycan savaş alanında kazandığı başarıyı uluslararası platforma da taşımıştır. Bişkek Protokolü ile Azerbaycan işgal altındaki topraklarının %80'ini Ermenistan'ın işgalinden kurtarmıştır. Ermeniler Dağlık Karabağ bölgesindeki rayonların tamamını kaybetmiştir.

Savaş sırasında her iki tarafın da hem asker hem de sivil halktan kayıpları olmuştur. Resmi kaynaklara göre Azerbaycan'dan 2584 asker ölmüş, 50 asker de kaybolmuştur, sivil halktan 100 kişi ölmüş, 416 kişi de yaralanmıştır. Ermenistan tarafından ise 3360 asker ölmüş 60'tan fazla asker kaybolmuş, sivil halktan 65 kişi ölmüş, 40 kişi de kaybolmuştur. Ermenistan, 12 Eylül 2022 tarihinde gece saatlerinde Azerbaycan topraklarına sızdırdığı birliklerle Daşkesen, Kelbecer ve Laçın bölgelerinde büyük ölçüde sabotajlar gerçekleştirmiştir. Azerbaycan, bu sabotajlara karşılık vermiş, Saldırıları geri püskürtmüştür. Azerbaycan kavuştuğu bölgelerde Ermenilerin harabeye çevirdiği şehirleri yeniden yapılandırmaya ve döşenen mayınları temizlemeye çalışmaktadır.

İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra bölgedeki dengeler değişmiştir. Gelişmeler Türkiye ve Rusya için olumlu, ABD ve AB için olumsuz olmuştur. Türkiye Güney Kafkasya bölgesindeki konumunu güçlendirmiştir. Gürcistan ve Ukrayna Türkiye'yi Karadeniz'de Rusya'yı dengeleyebilecek bir güç olarak görmeye başlamışlardır.

<https://strasam.org/tarih/askeri-tarih/2020-daglik-karabag-savasinin-genel-degerlendirmesi-1-419> tarih:28/10/2024

Ömer Lütfi, "İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25 Sayı 2 Aralık 2023 s.560-561

Sonuç

Dağlık-Karabağ Bölgesi, Azerbaycan için jeopolitik değeri yüksek ve yeraltı ile yerüstü zenginliklere sahip olmasıyla önemli bir bölgedir. Güney Kafkasya Bölgesinde uzun yıllar boyunca süren Dağlık Karabağ sorunu, 19. yüzyılda bölgede nüfus yapısının değiştirilmesiyle başlamış, Azerbaycan'ın bütünlük sorunu yaşamasına neden olmuştur. Karabağ sorunu, Çarlık ve Sovyet yönetiminin de bölgeye müdahale etmesine neden olmuştur. Bölgede Rusların Ermenileri kışkırtmalarıyla etnik çatışmalar yaşanmıştır. Ermeni örgütleri tarafından Azerbaycan Türklerine karşı soykırım gerçekleştirilmiştir. 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan'ın var olan bağımsızlığı yabancı devletler tarafından tanınmıştır. Ancak Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Dağlık Karabağ bölgesine özerklik tanınması Karabağ sorununun kalıcı olmasına neden olmuştur. Ermenistan'ın bölgede toprak hakkı olduğunu iddia etmesiyle bölgede yaşayan halkı zorla Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına zorla, katliamlar yaparak göç ettirmiştir. 1992-1993 yıllarında yaşanan çatışmalar Ermenistan ile Azerbaycan arasında Karabağ Savaşı'na neden olmuştur. Bu savaşta Ermenistan Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiş ve bölgedeki halkı iç göçmen durumuna getirmiştir. Ermenistan'ın işgalini BM Güvenlik Konseyi dört kararıyla doğrulamıştır. 1994 yılında imzalanan Bişkek Protokolü ile ateşkes sağlanmış ancak Ermenilerin saldırıları devam etmiştir.

Karabağ Sorunu'nun çözümü için dönem dönem çeşitli girişimlerde bulunulmuş ancak hiçbir olumlu sonuca ulaşamamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın üye olduğu AGİT, görüşmeler ve çözüm için tek ortam olarak görülse de daha sonra Minsk Grubu oluşturulmuştur. Rusya, ABD ve Fransa eş başkanlar olarak çözüm sürecini ellerinde tutmaya çalışmıştır. Azerbaycan 30 yıl süresince görüşmelere katılmış, ancak hiçbir olumlu sonuç alınamamıştır. Azerbaycan, bu

dönem boyunca sahip olduğu hidrokarbon zenginliklerini dünyaya ihraç etme, ekonomik açıdan gelişme, savunma ve güvenlik alanındaki eksikliklerini giderme bakımından önemli hamlelerde bulunmuştur. 2010 yılında Azerbaycan ve Türkiye arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmıştır. Türkler her konuda Azerbaycan'a destek olacaklarını bildirmiştir. 2020 yılı Eylül ayında Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş 30 yıl süren Ermenistan işgalini sonlandırmıştır. Türkiye tarafından desteklenen savaş Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Ermenistan barış antlaşması imzalamasına rağmen buna uymayarak savaştan sonra saldırılarına devam etmiştir.

Türk yetkililer, Türkiye'de düzenlenen forumlara Ermenistan'ı da davet etmiştir. İki devlet diplomatik ilişkilerin düzenlenmesi için büyükelçi görevlendirmiş, müzakereler yapılmıştır. Bunların Azerbaycan ile düzenlediği T.C. Hükümeti tarafından açıklanmıştır. Türkiye Ermenistan'a kara sınırının açılmasında bir sorun olmayacağını belirtmiş, Ermenistan'ı Azerbaycan ile ilişkilerini düzeltmesi için yönlendirmiştir. Dağlık Karabağ Bölgesinde İkinci Karabağ Savaşı yaşanmıştır. 15 Haziran 2021 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında Şuşa Beyannamesi imzalanmıştır. Bu beyannameyle bölge halkının kaderinin değiştiği tüm dünyaya ilan edilmiştir. Türkiye Azerbaycan'a manevi, siyasi, askeri ve teknik birçok alanda destek vermiştir. Türkiye, bölgede yaşanan sıkıntıların bir daha yaşanmaması için desteklerini sürdüreceklerini belirterek daima Azerbaycan'ın yanında olduklarını belirtmiştir. Bu gelişmelerle beraber Azerbaycan 2023 yılı Eylül ayının sonlarında Hankendi ve çevresi dahil olmak üzere tüm toprakları üzerinde egemenlik sağlamıştır. 15 Ekim 2023 tarihinde Aliyev, Hankendi ve Hocalı'da Azerbaycan bayrağını göndere çekmiştir. 8 Kasım 2023 tarihinde Aliyev'in de katılımıyla Hankendi'de Zafer Geçidi Töreni düzenlenmiştir.

Ermenistan 1. Karabağ Savaşı sırasında 1992 yılında Azerbaycan'ın Hocalı kasabasında Ermenistan'ın gerçekleştirdiği Hocalı Katliamı, insanlık açısından büyük bir soykırım olarak tarihe geçmiştir. Hocalı'da yaşanan vahşet, Azerbaycan halkının belleğinde ve uluslararası kamuoyunda derin izler bırakmıştır. Bu katliam İnsan haklarının hiçe sayıldığı ve insanlığın ortak değerlerinin derin bir yara aldığı acı verici bir olaydır. Hocalı'da yaşanan insanlık trajedisini unutturmamak, adalet arayışını devam ettirmek ve gelecekte benzer acıların yaşanmaması için toplumsal sorumluluk taşıyan bu makaleyi kaleme aldım. Makale boyunca, Dağlık Karabağ sorununu ve Hocalı Katliamı'nı tarihsel ve toplumsal açıdan değerlendirmeye çalıştım. Tarihsel bağlamda olayların öncesini ve sonrasını ele alarak, katliamın ardındaki sebepleri, gelişmeleri ve bölgesel faktörleri tüm boyutlarıyla gözler önüne sermeye çalıştım Hocalı, sadece Azerbaycan'ın değil, tüm insanlığın hafızasında kapanması zor bir yara olarak yerini alırken, bu olayın unutulmaması ve doğru bir bakış açısıyla anılması, insanlığın ortak sorumluluğu olmalıdır. Bu yüzden makalenin her sayfasında, Hocalı'da yaşananların etkisinin hissedilebileceği gerçeklere dayanan bir anlatım dili kullanmaya özen gösterdim. Kaleme aldığım makalenin nihai amacı, yaşananları unutturmamak ve Azerbaycan halkının adalet arayışına bir katkı sunmaktır. Adaletin yerini bulması için gerekli olan toplumsal ve uluslararası farkındalığın artırılması büyük önem taşımaktadır. Bunun için makalenin yalnızca Türk dünyasıyla sınırlı kalmaması, aynı zamanda İngilizce, Rusça gibi dillerde de geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması gerektiğine inanıyorum. Böylece dünya Hocalı'da yaşanan acıların boyutlarını daha iyi anlayacak ve insanlık adına büyük bir adım atılmış olacaktır. Bu makale bir kitapta yer alarak yalnızca geçmişi anmak değil, geleceğe dair umutları yeşertmek ve benzer trajedilerin tekrarlanmaması adına bir hatırlatma niteliği taşımaktadır. Hocalı katliamı Azerbaycan halkının unutulmaz acısı olduğu kadar, tüm insanlığın da unutmaması gereken bir tarih dersidir. Bu nedenle, makalemde ele aldığım her detay,

tüm okuyucuları tarihin derinliklerinde bir yolculuğa çıkararak o günleri yeniden hatırlatmayı amaçlamaktadır. Sadece Hocalı katliamı değil dünyanın değişik bölgelerinde gerçekleştirilen bütün katliamlar insanlık adına gözler önüne serilmelidir. Uluslararası platformlarda ülkeler, sürekli olarak yaşanan katliamları ele almalıdır. Katliamı gerçekleştirenlere karşı üst düzey ceza ile yaptırım sağlanmalıdır. Bunun için ülkeler üzerlerine düşeni yapmalıdır. Katliamın yaşandığı bölge çevresindeki ülkeler, katliam yapan ülkelere karşı birlikte hareket etmeli, ilişkilerini geliştirmeli, iş birliği yapmalı böyle katliamların yaşanmasına engel olmalıdır. Yaşanan acı katliamların unutulmaması ve bir daha yaşanmaması için anma törenleri düzenlenmeli, okullarda öğrencilere görsellerle bilgiler verilmeli, bu konuda kitaplar, film senaryoları ve oyunlar yazılmalı, film gösterileri ve oyunlar sergilenmelidir. İnsanlık bir daha Hocalı Katliamı ve dünyadaki diğer katliamlar gibi insanlık dışı vahşeti bir daha yaşamamasın. Çünkü barış ve huzurun olduğu bir dünyada yaşamak herkesin hakkıdır.

Kaynakça

- Bunyatov, Z. M. “Azerbaycan” *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4:317-322. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Erarslan, F., Özdemir, F., N., (2021) “Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yeni bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2021, 129:155.
- Göl, H. (2016) “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.5, Bitlis, Haziran 2016. S1.
- Kurban, V., Hazar, İ., Giray, S. D., Ünalı, A. N., Aslanlı, A., Gül, B., Çimen, N. *Güney Kafkasya’nın Parlayan Yıldızı Azerbaycan Tarihi, Siyasi Yapısı, Enerji Boyutu ve Jeopolitik Konumu ile*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, 2020.
- Mürsel, C. “Çarlık Rusya’sı İktidarının Din Politikası: Azerbaycan Örneği” *Eren Dergisi*, C1, S1. 2022.
- Özdemir, B. “Azerbaycan’da Sovyet Rejiminin Kuruluşu ve Sovyet Karşıtı Ayaklanmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63, 2023.
- Sarıkaya, Y., Aslanlı, A., *Kürekcay Anlaşmasından Şuşa Beyannamesine Karabağ*, Ankara: Kripto Basım Yayın Dağıtım Ltd Şti, 2024.
- Taşcıoğlu, Ö., L., (2023) “İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023, 5:2.
- Yıldız, H. (2022) “İslam Kültürünün Girişi: Bakış ve Perspektifler Şuşa Şehri ve Türk Medeniyeti Tarihi ve Modern Konferans Azerbaycan Bakü”.
- Yazıcı N., *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami> Erişim tarih: 1.11.2024.
- <https://strasam.org/tarih/askeri-tarih/2020-daglik-karabag-savasinin-genel-degerlendirmesi-1-419> Erişim tarih: 28/10/2024.
22. Yıldönümünde Hocalı Katliamı- İHH- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. Şubat 2014.

Türkiyə və Azərbaycanın Ortaq Mədəniyyəti, Tarixi və Dili Üzrə Əlaqələri: Azərbaycanlı Fərdlərin Qavrayışları

Akın Zengin*

Osman Demirel**

Emir Tuncel Kocatürk***

Birdir bizim hər halımız

Sevincimiz- məlalımız.

Bayraqlarda hilalımız

Azərbaycan-Türkiyə.

Bəxtiyar Vahabzadə

Giriş

Dil insanların duyğularını, düşüncələrini və məlumatlarını simvolizə edən, qaydalar vasitəsilə ötürülməsini təmin edən bir ünsiyyət vasitəsi funksiyasını yerinə yetirir. İnsanlar arasında qarşılıqlı

* Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi TÖMER, aknzngn@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3034-6032

** Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi TÖMER, osman.demirel@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6783-5967

*** Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi TÖMER, emirkocaturk@yandex.com, ORCID: 0009-0007-5210-7140

əlaqə və informasiya mübadiləsinə xidmət edən bir struktur kimi dil; mədəni kimliklərin şəkillənməsində və qorunmasında ciddi rol oynamaqdadır. Bu mənada, dilin həm insan beyninin məhsulu, həm də sosial strukturların və ənənələrin davamlılığını təminədən ünsür olduğunu deyə bilərik. Gül və Soysala (2009) görə dil; fərdlərin kainatdakı yerini müəyyən edən və insanı insan edən tarixi bir varlıq, Köçərə görə (2012), söz zənginliyinin, o cəmiyyətin mədəni gücünü və dinamikasını ək setdirən bir vasitə kimi müəyyən etməkdədir. Keçmiş irsi gələcəyə ötürərkən, eyni zamanda insan düşüncəsinin və sosial strukturun təkamülünə təsiredən dilin, bəşər övladının ən önəmli dəyərlərindən biri olaraq mövcudluğunu davam etdirəcəyini demək mümkündür.

Bu qədim və güclü ünsiyyət vasitəsi olaraq bəhs olunan dillərdən biri də dünyada danışanların sayı baxımından ilk beş dil arasına daxil olan, təxminən 200 milyon civarında (Qayavə Dəmirəl, 2023) insanın danışdığı, Türkiyə və digər altı Türk dövləti tərəfindən rəsmi dil elan olunan türkcədir. Həm tarixi quruluşunu qoruyan, həm də qədim mədəniyyəti davam etdirən bir dil kimi türkcədə sayı adları (saylar) və zamirler (əvəzliliklər) digər türk dilləri ilə ortaq xüsusiyyət daşıyır. Atlantik okeandan Çinin ortasına qədər uzanan coğrafiyada türkcə danışanlar “bir,iki, üç, dörd/tört, beş, altı, yedi/yeddi/ceti, sekiz, dokuz/tokuz, on” deyərək sayırlar (Akalın, 2009:19). Bu sadə nümunədə belə türkcənin kilometrərlə uzaqlıqdakı coğrafiyalarda özünü qoruyub-saxladığını görmək mümkündür. Dolayısı ilə, dilin bu dinamik və yol göstərən quruluşu cəmiyyətlərin mədəni mirasını daşıma funksiyasını daşdığını göstərir.

Mədəniyyət, bir cəmiyyətin tarix boyunca topladığı maddi və mənəvi ünsürlərin, inancların, ənənələrin və həyat təcrübələrinin bütünü olaraq başa düşülür. Meriçə görə (1986, s.14) mədəniyyət, mənalandırılması çox çətin bir məfhum, Vilyama görə (1993, s.8)

sosiologiyanın problemi, Qaya və Dəmirələ görə (2022) ortaqlar tarix və şüurla inşa edilən dəyərlər sistemi olaraq ifadə olunur. Bütün bu təriflərə əlavə olaraq mədəniyyətin ancaq bir cəmiyyətin keçmiş təcrübələrini daşıyan hafizə deyil, eyni zamanda həmin cəmiyyətin gələcəkdəki inkişafını şəkilləndirən bir rəhbər olduğunu dəyər bilərik.

1. Tarixi Dövrə Azərbaycan və Türkiyə: Ortaqlar Keçmiş: Tarixi, Siyasi və Mədəni Əlaqələr

Azərbaycan və Türkiyə tarix boyunca bir-birinə çox yaxın iki xalqlar olmuşdur. Bu iki xalqların ortaqlar tarixi, dil, mədəniyyət və inanc sistemləri onların sadəcə bir qonşu deyil, eyni zamanda qarşıqlar xalqlar olmasına səbəblər olmuşdur. Ancaqlar tarixi dövr ərzində geo-siyasi hadisələr, sosial-iqtisadi fərqliliklər və siyasi seçimlər bu iki ölkənin zaman-zaman fərqli istiqamətlərə yönəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlər Orta Asiyadan Anadoluya qədər uzanan bir təmələ əsaslandırılabilir. Bu iki ölkənin xalqları tarix boyunca ortaqlar bir dil, din və mədəniyyət məxrəcində birləşmişdir. Tarixi prosesləri nəzərə alaraq, dəyər bilərik ki, iki xalqların münasibətləri Səlcuqlular dövrünə qədər gedib çıxır.

Azərbaycanın tarix səhnəsindəki ən önəmli dövlətlərdən biri olan Səfəvilər 16. yüzillikdə Osmanlı İmperatorluğu ilə tez-tez qarşıqlar gəlmişdir. Səfəvilər dövləti bugünkü Azərbaycan torpaqlarını əhatə edən geniş bir coğrafiyada hökm sürmüş və Osmanlı dövləti ilə olan münasibətlərində həm savaqlar, həm də sülh dövrlərindən keçmişdir. 1514-cü ildə baş verən Çaldıran döyüşü iki dövlət arasındakı ən böyük hərbi qarşıqlarşmalardan biri kimi tarixə keçmişdir. Bu savaqlar Osmanlı və Səfəvilər dövlətləri arasındakı dini və siyasi parçalanmanın bir nəticəsidir.

18. əsrdə Azərbaycan Osmanlı, Rusiya və Səfəvilər dövlətləri arasındakı siyasi mübarizələrin mərkəzi olmuşdur. Səfəvilərin zəifləməsindən sonra Azərbaycan türkləri onlara bağlı qalmaq istəmədilər. Bundan əlavə, Səfəvilər Rusiyadan yardım istəyərək Osmanlı əleyhinə təbliğat işləri aparmağa başladılar. Baş verən müxtəlif hadisələrdən sonra Səfəvilər dövləti dağıldı. Nəticədə, 12 iyul 1724- cü il tarixində bağlanan müqaviləyə əsasən region-da hâkim güc Rusiya və Osmanlı dövlətinə keçmişdir (Camalov, 2002:923, çev. Göl, 2016:158).

Azərbaycanın 19. yüzillikdə Çar Rusiyasının tərkibinə daxil olması Türkiyə ilə birbaşa münasibətlərinə sərhəd qoysa da iki millət arasındakı bağların tamamilə qopmasına səbəb olmamışdır. 1828-ci ildə imzalanan Türkmənçay müqaviləsi Azərbaycanın şimal və cənub olaraq ikiye ayrılmasına səbəb olmuş, Şimali Azərbaycan Rusiyanın idarəsinə daxil olmuş, Cənubi Azərbaycan isə İranın hâkimliyi altında qalmışdır (URL1). Bu vəziyyət Azərbaycan xalqına çox dərinlən təsir etmiş və Türkiyə ilə mədəni yaxınlığı daha da əhəmiyyət qazanmışdır.

Azərbaycanın müstəqilliyini elan etməsi, Türkiyə ilə siyasi münasibətləri yenidən canlandırmış və bu prosesdə iki ölkə arasındakı qarşılıqlı dəstək daha da artmışdır. Bunun ən gözəl örnəyini Çanaqqala savaşında görə bilərik. Bu savaşda Azərbaycandan təxminən 3000 əsgər yardım üçün Anadoluya getmişdir. Həmçinin, 15 sentyabr 1918- ci il tarixində Nuru Paşa Azərbaycana kömək üçün gedərək günahsız xalqı ermənilərin əlindən xilas etmiş və şəhərin işğalına mane olmuşdur (Babaşova, 2018:6). Lakin bu müstəqillik dönməsi qısa davam etmiş, Azərbaycan 1920-ci ildə Sovetlər Birliyinin hâkimliyi altına keçmişdir. Sovet hâkimliyi altında olan Azərbaycan Moskvanın mərkəzçi politikaları əsasında idarə olunmuş və milliyətçi hərəkətlər təzyiq altında qalmışdır.

Sovet Rusiyası ilə yeni yaranmış Türkiyə dövləti arasında qurulan yaxşı münasibətlər zəminində Türkiyənin Azərbaycan və digər türk dövlətləri ilə münasibətləri zərər görmüşdür. Türkiyədəki idarəçilər digər türk dövlətləri ilə qurulacaq dialoqların ölkəyə zərər vuracağı qənaətində idilər. Bununla yanaşı, Mustafa Kamal Atatürk də bu siyasətləri uyğun hesab etməyən Rusiyanı narahat edəcək hər hansı davranış sərgiləməkdən uzaq durmağı seçmişdir. 1924- cü il etibarilə kəsilən Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri 1930- cu ilə qədər ticarət, iqtisadi və mədəni sahələrdə davam etmişdir. Stalin dönəmində icra olunan sərt siyasətlər səbəbindən Türkiyə haqqında danışmaq belə qadağan olunmuşdu (URL2).

Uzun illər Sovet hakimiyyətinin nəzarətində yaşayan Azərbaycan xalqı 1991- ci il 17 noyabrda Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının dağılmasından sonra müstəqillik qazanmışdır. Müstəqilliyini tanıyan ilk ölkədə Türkiyə oldu (Göl, 2016: 166). Türkiyənin Azərbaycana verdiyi bu erkən dəstək iki ölkə arasındakı diplomatik əlaqələri daha da gücləndirmiş və Azərbaycanın müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq inteqrasiyasında Türkiyənin əhəmiyyətli bir rol oynamasına zəmin hazırlamışdır. Azərbaycan 1991- ci ildə müstəqillik əldə etsə də, ilk vaxtlar həddən çox problemlə qarşılaşmışdır. Bu problemlərdən- Qarabağ problemi; Ermənistan problemi, iqtisadi problemlər; daxili münaqişələr, çevrilişlər, kommunist və anti-kommunist mübarizələri (Gürlər, 2015:177) ölkənin quruluş mərhələsində çətin vəziyyətə düşməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan istiqlaliyyət qazandıqdan sonra Türkiyə ilə ilk əlaqələr A.Mütəllibov dönəmində olmuşdur. Mütəllibov Rusiya yönli siyasət xətti izləsə də, Türkiyə ilə bağlı münasibətlərə önəm vermişdir. Həmin dövəmdə Bakıda Türk konsulluğu açılmışdır. Bundan əlavə, Mütəllibov Turqut Özalın dəvəti ilə Türkiyəyə gəlmiş, iki ölkə arasında Dostluq və İş Birliyi müqaviləsi imzalanmışdır (Həsənov, 2003:27, çev. Önən, 2021:3).

Mütəllibovdan sonra 6 Mart 1992- ci ildə Yaqub Məmmədov prezident olmuşdur. Qeyri-müəyyənliklərin hökm sürdüyü bu dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan münasibətlərində müsbət irəliləyişlər nəzərə çarpmışdır. Bunlardan bəziləri- enerji iş birliyi protokollarının imzalanması, Süleyman Dəmirəlin Azərbaycana səyahət etməsi, təhsil sahəsində müxtəlif reform xəbərlərinin verilməsi və Azərbaycana hər zaman dəstək veriləcəyinin dilə gətirilməsidir. Uzun müddət iqtidarda qala bilməyən Yaqub Məmmədov Qarabağda baş verən xoşagəlməz hadisələr nəticəsində vəzifəsindən istifa etmişdir (Cəbrayılzadə, 2021: 25-26).

1992- cil 7 iyun tarixində Azərbaycanda Əbülfəz Elçibəy prezident seçilmişdir. Elçibəy “Pan-türkizm” idealları olan bir lider idi. Bu səbəblə dövlətin rəsmi dilini Azərbaycan türkcəsi etdi və latın hərflərini qəbul etdi. Bu yeniliklər nəticəsində Türkiyə ilə olduqca daha yaxşı münasibətlər qurulmağa başlandı. Elçibəy aralarında qan bağı olan bu iki ölkənin yaxınlaşmasını xarici siyasətdə prioritet məsələ halına gətirdi (Məsimov, 2001, 276).

Elçibəydən sonra Heydər Əliyev Azərbaycanın prezidenti olmuşdur. Elçibəydən fərqli olaraq, Heydər Əliyev xarici siyasətdə tarazlıq siyasətini izləmişdir. İzlədiyi bu tarazlıq siyasəti səbəbindən iqtidarda olduğu ilk illərdə Türkiyə ilə münasibətlərində soyuq bir dönmə olmuşdur. Zaman keçdikcə iki ölkə arasında yaxınlaşma başlamışdır (Babayeva, 2013, 58-59). Onun dönməndə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində irəliləyiş əldə edilmiş, Türkiyə ilə ortaq mənfəətlər və regional sülhün təmin olunması məxrəcində birləşməyin lazım olduğunu hər zaman vurğulamış, real hədəflər və bununla əlaqədar politik düşüncələri müdafiə etmişdir. Dəyişən dünya nizamı çərçivəsində Türk Dünyası ilə münasibətlərin inkişafı üçün aktiv bir siyasi xətt izləyən, az qala Türk Dünyası idealinı tək başına çiyinlərinə götürən Türkiyə Cümhuriyyəti dövlətinin

9. prezidenti Süleyman Dəmirəl ilə macəradan uzaq, amma istiqrarı təmin etməyə yönəlik siyasi davranışları onları birləşdirən ən önəmli faktor olmuşdur (Ünalp, 2023, 193).

Heydər Əliyev dönəmində beynəlxalq münasibətlərdə izlənen tarazlıq siyasəti oğlu İlham Əliyev dövründə davam etmişdir. İlham Əliyev dönəmində Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin ən qırılma nöqtəsi erməni məsələsi olmuşdur. Türkiyə- Ermənistan münasibətlərinin bir müddət normallaşmağa doğru başlaması Azərbaycan və Türkiyə arasında gərginliyi artırmışdır. Ancaq iki ölkənin bu gərginliyi düzgün dərk edərək gərəkli tədbirlər görməsi nəticəsində münasibətlər yenidən düzəlmişdir. Son dövəmdə isə ermənilərin Qarabağda həyata keçirdikləri haqsız işğal qarşısında Türkiyə Azərbaycanın yanında dayanmış, hər zaman iqtisadi, hərbi və texniki cəhətdən dəstək olmuşdur.

Bu sahəylə bağlı araşdırmalara nəzər saldıqda, üzərində işlədiyimiz tədqiqata bənzər bir iş tapılmamaqla bərabər, Kiçikəli (2016), Atatürk Universitetində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin sosial-iqtisadi durum və problemləri; Qaraman (2010), Azərbaycanlı tələbələrin Türkiyə, Türkiyəli tələbələrində Azərbaycan türkcəsini anlama səviyyələri üzrə bir sınaq; Önən (2021), 1990- cildən sonra Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı sosial-mədəni münasibətlər kimi araşdırmalar mövcuddur. Bu mənada, incələdiyimiz tədqiqatda Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlərin, azərbaycanlı fərdlərin fikirlərinin və hər iki ölkə arasındakı tarixi, dil- mədəni əlaqələrinin daha yaxşı başa düşüləcəyi nəzərdə tutularaq bu sahəyə əhəmiyyətli töhfə olacağını ümid edirik.

2. Araşdırmanın Məqsədi

Bu tədqiqatın məqsədi azərbaycanlı fərdlərin Azərbaycan və Türkiyə ortaq mədəniyyəti, tarixi və dili üzrə fikirlərini araşdırmaqdır. Bu əsas məqsəddən yola çıxaraq aşağıdakı alt problemlərə cavab axtarılmışdır:

1. Azərbaycanlı fərdlərin Azərbaycan dili və mədəniyyəti haqqında düşüncələri necədir?
2. Azərbaycanlı fərdlərin Türkiyə mədəniyyəti haqqında düşüncələri necədir?
3. Azərbaycanlı fərdlər Azərbaycan və Türkiyə arasındakı mədəni ortaqlıq haqqında nə düşünürlər?
4. Azərbaycanlı fərdlər Azərbaycan mədəniyyətini Türkiyə mədəniyyətinə yaxın hesab edirlərmi?
5. Azərbaycanlı fərdlər özlərini həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyətinə nə dərəcədə yaxın hissədirlər?

3. Metod

İncələdiyimiz araşdırmada vəsfi araşdırma metodundan istifadə olunmuşdur. Vəsfi araşdırma elektron sənəd və mətbu sənədlərin incələndiyi, informasiyaların real baxış bucağından çıxış edərək ortaya qoyulmasına əsaslanan bir metoddur (İldırım və Şimşək, 2021).

4. Çalışma Qrupu

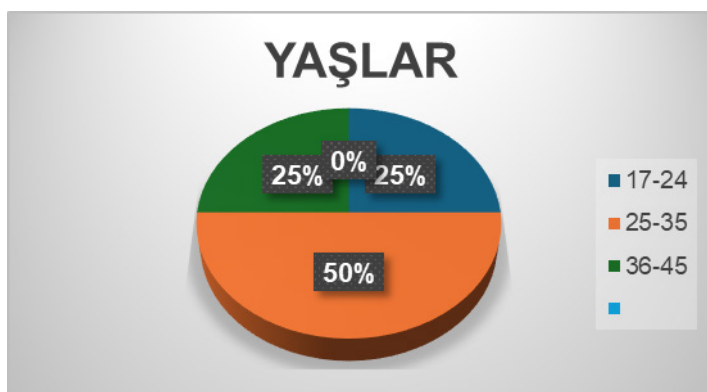
Türkiyədə təhsil almış ya da təhsil almağa davam edən azərbaycanlı 12 fərd araşdırmanın çalışma qrupunu təşkil edir. Çalışma qrupuna aid məlumatlar aşağıda təqdim olunmuşdur:

Cədvəl 1. Azərbaycanlı fərdlərin cinsiyyətləri ilə əlaqədar cədvəl

CİNSİYYƏT	f	%
Qadın	5	41,7%
Kişi	7	58,3%
Cəmi	12	100

Cədvəl 1-də araşdırmada iştirak edən Azərbaycanlı fərdlərin cinsiyyət üzrə paylanmasını görürük. İştirakçıların 58,3%-i kişi, 41,7%-i isə qadındır. Bu hal, kişi iştirakçıların qadınlarla müqayisədə daha çox faiz təşkil etdiyini göstərir.

Qrafik1. Azərbaycanlı fərdlərin yaşları ilə bağlı məlumatlar

Qrafikdə fərdlərin yaş üzrə paylanmasını görürük. İştirakçıların 50%-i 25-35 yaş qrupunda üstünlük təşkil etdiyi halda, 17-24 yaş və 36-45 yaş qrupları bərabər səviyyədə olmaqla, hər birinin 25% lik bir paya sahib olduğu görünür.

5. İnformasiya Toplama Vasitəsi

Araşdırmada 3-ü demoqrafik məlumatlara, 5-i isə araşdırmanın alt problemlərinə yönəlik olmaqla, tədqiqatçılar tərəfindən tam bitirilməmiş formada ümumilikdə 8 sualdan ibarət elektron sənəddən istifadə olunmuşdur. Araşdırmaçılar tərəfindən hazırlanan sənəd aşağıda təqdim edilmişdir:

Cinsiyyətiniz?

Yaşınız?

Azərbaycan mədəniyyəti sizə görənecədir?

(Nümunə: "Azərbaycan mədəniyyəti... kimidir, çünki ...").

Türkiyə mədəniyyəti sizə görə necədir?

(Nümunə: "Türkiyə mədəniyyəti ... kimidir, çünki ...").

Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı mədəni münasibəti necə ifadə edərsiz?

(Nümunə: "Türkiyə və Azərbaycanın mədəni münasibəti ... kimidir, çünki ...").

Azərbaycan mədəniyyətinə xas hansı ünsürləri

Türkiyə mədəniyyətinə yaxın hesab edirsiniz?

(Nümunə: "Türkiyə və Azərbaycanın mədəni ünsürləri yaxın kimidir)

Özünü həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyətinə aid hiss etdiyiniz bir məqam oldumu?

(Nümunə: "Həm Türkiyə, həm də Azərbaycan mədəniyyətinə yaxın hiss etdim çünki...")

6. İnformasiyaların Toplanması və Analizi

Türkiyədə təhsil almış və təhsil almaqda olan azərbaycanlı fərdlərin Azərbaycan və Türkiyə ortaq dili, mədəniyyəti, tarixinə dair düşüncələrinin incələndiyi bu araşdırmada məlumatlar Google Forms vasitəsilə toplanılaraq məzmunu analiz edilmişdir. Məzmun analizi, mətbu və ya elektron sənədləri müəyyən mövzular çərçivəsində bir yerə toplamaq və bunların araşdırmaçıların analiz edəbiləcəyi bir məqamda tərtibatını hazırlayaraq şərh etmək mənasına gəlir (İldırım və Şimşək, 2021).

7. Keçərlilik və Etibarlılıq

Miles ve Huberman (1994) tərəfindən yaradılan (fikir birliyi və fikir ayrılığı) formuluna görə bu sahədə aktiv çalışan 3 araşdırmaçı tərəfindən əldə edilən təsbitlər qarşılaşdırılmış və formula istinadən edilən hesablamada 87% lik bir nəticə əldə olunmuşdur. Bu nəticə Miles ve Huberman (1994) tərəfindən vurğulanan 70%lik nisbətə üstündə bir nəticə olduğu üçün araşdırmanın keçərliliyinin və etibarlılığının təmin olunduğunu söyləmək mümkündür.

8. Tapıntılar

Araşdırmanın alt problemlərində yer alan “Azərbaycanlı fərdlərin Azərbaycan mədəniyyəti haqqında düşüncələri necədir?” sualı ilə bağlı cavablar

**Cədvəl 2. Azərbaycanlı fərdlərin azərbaycan
mədəniyyəti haqqında düşüncələri**

FİKİRLƏR	F	%
Nümunəvi bir mədəniyyətdir.	2	16,67%
Azərbaycan mədəniyyəti dünyada nümunəvi bir mədəniyyətdir.	2	16,67%
Bayramları ailə və qohumlarla qeyd etmək ənənəsi vardır.	1	8,33%
Zəngin tarix və şərq-qərb sintezinə malikdir.	2	16,67%
Qonaqpərvərlik güclü bir dəyərdir.	1	8,33%
Türkiyə ilə qardaş ölkələrə yaxın bir bağa sahibdir.	1	8,33%
Azərbaycan mətbəxi, xüsusən, ət və xəmir yeməkləriylə məşhurdur.	1	8,33%
Öz mədəniyyəti ilə bərabər digər mədəniyyətlərin də təsiri hiss olunur.	1	8,33%
Türkiyəyə mədəniyyət etibarilə yaxındır.	1	8,33%

Cədvələ əsasən deyə bilərik ki, iştirakçıların Azərbaycan mədəniyyəti haqqındakı görüşləri ümumi olaraq müsbət bir düşüncə sərgiləyir; 33,34%lik nəticə ilə “Azərbaycan mədəniyyəti dünyada örnək bir mədəniyyətdir” ifadəsi diqqət çəkir ki, bu da iştirakçıların mədəni kimlik və beynəlxalq düşüncə baxımından müsbət bir davranış mənimsədiklərini göstərir. Sosial strukturu vurğulayan ailə dəyərləri və bayram tədbirləri kimi ənənələr 8,33% təşkil etdiyi halda, Azərbaycanın zəngin tarixi və şərq-qərb sintezi 16,67%-lə önəmli bir hissə kəsb edir. Əlavə olaraq, Türkiyə ilə olan mədəni yaxınlıq (8,33%) və mətbəxin ət və xəmir məhsulları ilə məşhur olması (8,33%) kimi fikirlər, iki ölkə arasındakı mədəni əlaqə və qastronomik mirasın önəmini vurğulamağa xidmət edir. Fərdlərə aid görüşlərdən bəziləri aşağıda təqdim olunmuşdur:

Azərbaycan mədəniyyəti dünyada ən yaxşı örnək sayılacaq bir mədəniyyətdir. Çünki tanıdığım və həyat şərtlərinə vəqif olduğum bir çox ölkə mədəniyyəti nəzdində dəyərləndirmə etsək, görürük ki, Azərbaycan mədəniyyəti ən yaxşılardan ilk sırasında. (İ 5)

Araşdırmanın alt problemlərində yer alan “Azərbaycanlı fərdlərin Türkiyə mədəniyyəti haqqında düşüncələri necədir?” sualı ilə bağlı cavablar

Cədvəl 3. Azərbaycanlı fərdlərin türkiyə mədəniyyəti haqqında düşüncələri

FİKİRLƏR	f	%
Türkiyə mədəniyyəti dünya miqyasında önəm daşıyır, çünki kökləri çox qədim zamanlara dayanır.	3	25,00%
Bir tərəfdən Asiyadan gələn Türk boylarının ənənələri, digər tərəfdən Anadolu torpaqlarında yaşamış mədəniyyətlərin (Het, Roma, Bizans) təsiri Türkiyəni mədəni olaraq zənginləşdirmişdir.	1	8,33%
Türk mətbəxi kabab, zeytun yağlı yeməklər və paxlava kimi ləzzətlərlə tanınır.	2	16,67%
Qonaqpərvərlik, ailə bağları və sosial həmrəylik önəmli dəyərlərdəndir.	3	25,00%
Üstəlik, xalq rəqsləri, musiqi və sənət zəngin bir mədəni miras əmələgətirir.	2	16,67%
Türkiyənin hər bölgəsində fərqli mədəni ünsürlər vardır ki, bu zənginlik yazmaqla bitməz.	1	8,33%

Cədvəldən göründüyü kimi, Türkiyə mədəniyyəti haqqında müxtəlif fikirlərin sıxlığı və paylanması nəzərəçarpar. Türkiyə mədəniyyətinin köklərinin çox qədim zamanlara qədər gedib çıxması və bu səbəblə dünyada önəmli olduğu fikri ən yüksək faizlik nisbətlə dilə gətirilmiş, eyni faizdə qonaqpərvərlik, ailə bağları və sosial həmrəylik də fərdlər tərəfindən əhəmiyyət göləndüsöncələrdəndir. HəmAsiyadangelən Türk boylarının ənənələrinin, həmde Anadolu-dakı mədəniyyətlərin təsiri ilə Türkiyənin mədəni olaraq zənginləşdiyi və bu müxtəlifliyin 8,33%-lik bir nisbətlə qiymətləndirildiyi görünür. Türk mətbəxi və mədəni miras ünsürləri (xalq rəqsləri, musiqivəsənət) diqqət çəkməklə bərabər, Türkiyənin hər bölgəsindəki mədəni ünsürlərin zənginliyi də verilən cavablar arasındadır. Cədvəldən göründüyü kimi, məlumatlar Türkiyə mədəniyyətinin zəngin, çox yönlü və tarixi köklərinəndərin olduğunu, qonaqpərvərlik və sosial dəyərlərin mühüm əhəmiyyət daşıdığını əks etdirir. Fərdlərə aid fikirlərdən bəziləri aşağıda təqdim olunmuşdur:

“Azərbaycan və Türkiyə mədəniyyətləri bir çox ortaq məqamda birləşsədə, Türkiyə mədəniyyəti daha geniş bir tarixi müxtəliflik əks etdirir.” (İ 10)

“Türkiyə mədəniyyəti bayram tədbirləri, dini inancları, ənənələrinə görədir. Türkiyənin hər bölgəsinin özünə görə fərqli adət-ənənəsi vardır. Buna görə də yazmaqda qurtarmaz (İ 12)

Araşdırmanın alt problemlərində yer alan *“Azərbaycanlı fərdlər Azərbaycan və Türkiyə arasındakı mədəni ortaqlıq haqqında nə düşünürlər?”* sualı ilə bağlı cavablar

Cədvəl 4. Azərbaycanlı fərdlərin iki ölkə
arasındakı ortaqlıq haqqındakı fikirləri

FİKİRLƏR	F	%
Türkiyə və Azərbaycan arasındakı mədəni münasibət qardaşlıq nöqteyi-nəzərindən çox əhəmiyyətlidir.	1	8,33%
Azərbaycan və Türkiyə arasındakı mədəni münasibət Azərbaycanın zəngin tarixi və incəsənət mirası ilə qüvvətlənmişdir.	2	16,67%
Qardaş ölkədirlər.	4	33,33%
Ortaq bayramlar və şənliklər keçirilir, bəzi bayramlar fərqli şəkildə qeyd olunur.	2	16,67%
Ənənəvi mədəniyyətə bağlılıqları vardır ki, bunun da oxşar və fərqli tərəfləri qeyd olunmalıdır.	1	8,33%
Hər iki mədəniyyət yeniliyə açıqdır və zamanla yeni şeyləri qəbul edirlər.	2	16,67%

Cədvəl 4'də Türkiyə və Azərbaycan arasındakı mədəni əlaqələrə dair fikirlərin hansı sıxlıq və faizlə ifadə olunduğunu görürük. Məlumatlara görə, iştirakçıların 33,33%- i iki ölkənin qardaş ölkə olduqlarını və bu bağın önəmini vurğulamışdır. 16,67%-i Azərbaycan və Türkiyə arasındakı mədəni münasibətin Azərbaycanın zəngin tarix və sənətsəl mirası ilə qüvvətləndiyini bildirirək, eyni faizdə ortaqlıq bayramlar və şənliklərin iki ölkə arasındakı mədəni münasibətdə önəmli bir yer tutduğunu ifadə edilmişdir. Üstəlik, hər iki mədəniyyətin yeniliyə açıq olduğu və zamanla yeni şeyləri qəbul etmələrində 16,67%- lik nisbətlə qeyd olunmuşdur. Ənənəvi mədəniyyətə bağlılıq və oxşarlıqların isə 8,33% lik hissə təşkil etdiyini görürük. Fərdlərə aid fikirlərdən bəziləri aşağıda təqdim olunmuşdur:

“Türkiyə və Azərbaycanın mədəni münasibəti qardaşlıq nöqtəyindənəzərindən çox əhəmiyyətlidir. Çünkü qardaş qardaş üçün zəruridir!” (İ 8)

“Qardaş kimidir, çünki siyasətimiz belədir.” (İ 4)

Araşdırmanın alt problemlərində yer alan “Azərbaycanlı fərdlər Azərbaycan mədəniyyətini Türkiyə mədəniyyətinə yaxın hesab edirləmi?” sualı bağlı cavablar

Cədvəl 5. Azərbaycanlı tələbələrin türkiyə mədəniyyətinə yaxınlıq barədəki fikirləri

FİKİRLƏR	f	%
Dil baxımından oxşarlıqlar vardır ki, bu da ünsiyyəti asanlaşdırır.	2	16,67%
Musiqi sahəsində melodik və ritmik oxşarlıqlar var.	1	8,33%
Mətbəx mədəniyyəti bənzərdir; ət yeməkləri, dolma, kabab və plov kimi ləzzətlər ön plandadır.	2	16,67%
Qonaqpərvərlik hər iki mədəniyyətdə də önəmli bir dəyərdir.	1	8,33%
Dövlətə olan sevgi...	5	41,67%
Ailə və cəmiyyəti diqqət mərkəzində tutan həyat tərzini anlayışı geniş yayılmışdır.	1	8,33%

Cədvəl 5 də iştirakçıların mədəni oxşarlıqlar əsasında etdiyi dəyərləndirmələr verilmişdir. Ən yüksək faiz dərəcəsini (41,67%) təşkil edən “Dövlətə olan sevgi” ifadəsi, iştirakçıların bu duyğuya xüsusi bir məna yüklədiyini ortaya qoyur. Bununla bərabər, “Dil baxımından oxşarlıqlar” və “Mətbəx mədəniyyəti” kimi anlayışlarla bağlı fikirlər (16,67%) mədəniyyətlərarası əlaqənin asanlaşmasını və ortaq ləzzətlərin paylaşıldığını vurğulamağa xidmətdir; sıra ilə musiqidəki

melodik, ritmik bənzərliklər ilə qonaqpərvərlik kimi sosial dəyərlər (8,33%) mədəni əlaqədəki önəmli ünsürlər olaraq diqqəti cəlb edir. Fərdlərə aid görüşlərdən bəziləri aşağıda təqdim olunmuşdur:

“Azərbaycan ilə Türkiyə mədəniyyəti arasında çoxlu oxşarlıq vardır. Öncəliklə, dil baxımından hər iki ölkənin dili Türkçəyə əsaslanır, bu da ünsiyyəti və mədəni alış-verişə asanlaşdırır..” (İ 3)

“Musiqi sahəsində Azərbaycanın muğam ənənəsi ilə Türkiyənin xalq musiqisi arasında melodik və ritmik oxşarlıqlar var.” (İ 7)

Araşdırmanın alt problemlərində yer alan “Özünü həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyətinə yaxın hiss etdiyiniz bir məqam oldumu? sual ilə bağlı cavablar

Cədvəl 6. Mədəniyyətə aid hissetməyə yönəlik cavablar

FİKİRLƏR	f	%
Özünü həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyətinə aid hiss edənlər	12	100%
Özünü həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyətinə aid hiss etməyənlər	0	0%

Cədvəldəki nəticədən iştirakçıların hamısının özlərini həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyətinə bağlı hissetdiklərini görürük. Bu vəziyyət, iki mədəniyyət arasında güclü bir bağ və qarşılıqlı əlaqə olduğunu ortaya qoyur. Üstəlik, “özünü həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mədəniyyətinə bağlı hissetməyənlər” kateqoriyasının tamamilə boş olması, bu iki mədəniyyətin iştirakçıları üçün nə dərəcədə iç-içə keçmiş və bənzər olduğunu göstərir. Fərdlərə aid görüşlərdən bəziləri aşağıda təqdim olunmuşdur:

“Mən iki gün əvvəl Türkiyədən gələn qonaqlarımın qulluğunda durdum. Özlərini evlərində olduğu kimi hissedirlər. Məndə Türkiyədə olduğum zaman eyni hissi yaşayıram”. (İ 3)

“Öz mədəni köklərim, ailəmdəki ənənələr və verdiş etdiklərim məni həm Azərbaycana, həm də Türkiyəyə bağlı hissetdirir”. (İ 9)

“Həm Türkiyə həm də Azərbaycan mədəniyyətinə yaxın hissedim, çünki təməlində qardaşlıq notlarının olduğu hər şey qardaşlar üçün əhəmiyyətli!” (İ 11)

Nəticə

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı ortaq dil, tarix və mədəni əlaqələrin Azərbaycanlı fərdlərdə yaratdığı düşüncələrin təhlil olunduğu bu araşdırmada əldə edilən nəticələr aşağıda təqdim olunmuşdur:

Azərbaycanlı fərdlər Azərbaycan və Türkiyə arasındakı mədəni əlaqələri güclü bir “qardaşlıq” çərçivəsində dəyərləndirərək bu iki ölkənin dillərinin, ənənələrinin və tarixi miraslarının bir-birinə yaxın olduğu düşüncəsindədirlər. Türkiyədə təhsil alan Azərbaycanlı iştirakçılar Türkiyə mədəniyyətinin dərin bir tarixi irsə sahib, mədəni zənginlikləri özündə ehtiva edən, qonaqpərvərlik, sosial həmrəylik kimi dəyərlərlə şəkillənən bir quruluş olduğunu düşünürlər. Türkiyə mədəniyyətinin yemək mədəniyyəti kimi müxtəlif ünsürlərlə önə çıxması, Azərbaycandakı qarşılıqları ilə müqayisə olunmuş və bənzərlikləri fərdlər tərəfindən dilə gətirilmişdir.

Azərbaycan mədəniyyəti isə iştirakçılar tərəfindən zəngin bir tarix və şərq-qərb sintezi şəklində ifadə olunmuş; qonaqpərvərlik, bayramları qeyd etmə adətləri və türk mətbəxinin təsirləri, Türkiyə ilə olan mədəni yaxınlığı fərdlər tərəfindən dilə gətirilmişdir. Əlavə olaraq, araşdırmada Azərbaycanlı fərdlərin Türkiyədə keçirdikləri

müddət mədəni əlaqələrin güclənməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmiş və iştirakçılarözlərinihər iki mədəniyyətə aid hiss etdiklərini vurğulamışlar.

Bundan əlavə, Türkiyə mədəniyyətinin qonaqpərvərliyi və sosial həmrəyliyi önə çıxaran quruluşu damüəyyən olunan cavablar arasındadır. Qonaqpərvərlik və ailə bağları həm Türkiyə,həm də Azərbaycan mədəniyyətində güclü bir dəyər kimi ifadə edilmişdir. İştirakçılar Türkiyədəki sosial münasibətlərdəki xoş və səmimi rəftarların, Azərbaycan mədəniyyətindəki ənənəvi qonaqpərvərlik anlayışı ilə üst-üstə düşdiyünü qeyd etmişlər.

Nəticə etibarlı ilə,Azərbaycan və Türkiyə tarixi, mədəni keçmişi ortaq olan iki dövlətdir. Zaman- zaman iki ölkə arasında xoşagəlməz hadisələr yaşansa da,ortaq mənfəətlər zəminində “ Bir millət iki dövlət” anlayışı ilə hərəkət edərək beynəlxalq arenada müttəfiq olduğumuzu göstərməyimiz zəruridir. Bu anlayış iki ölkə üçün dəzəruri bir nəticədir.

Araşdırmaya əsasən belə bir məsləhəti qeyd edəbilərik:

İki ölkə arasındakı sosial, mədəni və akademik sahələrdəki iş birliyi artırıla bilər, hər iki ölkənin arasındakı əlaqələri daha da gücləndirəcək təhsil proqramları və mədəni tədbirlər təşkil oluna bilər.

Ədəbiyyat

- Akalın, H. Ş., Türk Dili: Dünya Dili. *Türk Dili*, 687, 195-204, 2009.
- Babaşova, E., “Beynəlxalq imaj perspektivindən Türkiyə Azərbaycan münasibətləri”, (Nəşr olunmamış magistrdissertasiyası), Ege Universiteti, 2018.
- Babayeva, V., “Heydər Əliyev dövründə Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri” (Nəşr olunmamış magistrdissertasiyası). İstanbul Ticarət Universiteti, 2013.
- Cəbrayılzadə, E., “Azərbaycan və Türkiyə arasındakı siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin dəyərləndirilməsi”, (Nəşr olunmamış magistrdissertasiyası). İstanbul Səbahəddin Zaim Universiteti, 2021.
- Göl, H., “Keçmişdən günümüə Azərbaycan”, *Bitlis Ərən Universiteti Sosial Elmlər Jurnalı*, 5:1, 2016.
- Gül, F., & Soysal, B. (2009). “Dil və düşüncə əlaqəsi haqqında”, *Sosial Elmlər Araşdırma Jurnalı*, 13: 65-76, 2009.
- Gürlər, T., “Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri (1991-2003) siyasi, hərbi, sosial-mədəni və iqtisadi aspektdən” (Nəşr olunmamış magistrdissertasiyası), Nevşəhər Hacıbəktəş Vəli Universiteti, 2015.
- İldırım, A., & Şimşək, H., *Sosial elmlərdə vəsfi araşdırma metodları*, Seçkin Yayıncılık, 2021
- Kiçikəli, A., “Atatürk Universitetində təhsil alan Azərbaycanlı tələbələrin sosial-iqtisadi durum və problemləri”, *Electronic Turkish Studies*, 11/2: 875-894. 2016.
- Köçər, A., “Dil-mədəniyyət münasibəti və qarşılıqlı əlaqə haqqında”, *Türk Dili*, 1(729), 50-57. 2012.
- Meriç, C., *Mədəniyyətdən İrfana*, İnsan Nəşriyyatı. 1986.
- Məsimov, A., “Müstəqilliklərində Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri” *Avrasiya Sənədi*, 7/1: 274-285, 2011.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M., *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*, (2. Nəşr), SAGE Publications, 1994.
- Önən, L., 1990-ci ildən sonra Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı sosial-mədəni münasibətlər. *Ulaqbilgə*, (61), 923-932, 2021. <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-09-61-10>

Qaraman, E., “Azərbaycanlı tələbələrin Türkiyə, Türkiyəli tələbələrində Azərbaycan türkcəsini anlama səviyyələri üzrə bir sınaq”, *Səlcuq Universiteti Ədəbiyyat Fakültəsi Jurnalı*, 23: 23-35.

Qaya, M., & Dəmirəl, O., “Geographical and cultural effects on teaching Turkish as a foreign language. In The International Congress of Educational Sciences and Linguists (ICEL), (s. 38-49). 2022.

Qaya, M., & Dəmirəl, O., “Türkcə danışanların sayı və dünya dilləri arasındakı sıralamasının analizi”, *Aydın Tömər Dil Jurnalı*, 8(2): 295-330, 2023.

Ünalp, F. R., “Türkiyə-Azərbaycan diplomatik münasibətlərində Heydər Əliyev dövrü: “Təkmillət-iki dövlət”, *Qaradəniz Beynəlxalq Elmi Jurnalı*, 60:184-195, 2023.

Vilyam, R., *Mədəniyyət*, Simvol. 1993.

İnternet Resursları

URL1: Azerbaijan Democratic Republic - History - Visions of Azerbaijan Magazine Giriş tarixi: 23.10.2024

URL2: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-azerbaycan-iliskileri-1919-1938/> Giriş tarixi: 10.10.2024

Oğuz Soyundan Gelen Azerbaycan ve Türkiye Türkleri: Kültürel Kökler ve Gelecek Vizyonu¹

Ferhat Yıldırım*

Giriş

“Fırat’tan Tuna’ya” olan Türk Milletinin asıl serüveninin hakikatleri ile buluşmam nedeniyle, “Azerbaycan ve Türkiye’de yaşayan Türk soylu kardeşlerin derin kültürel ve tarihsel bağlarını vurgulamak amacıyla bu çalışmayı yapmış bulunmaktayım.” Özellikle literatürde de maalesef bazı makalelerde gördüğümüz “Azeri” ifadesinin tamamen bir yanlış olduğunu ve Oğuz soyundan gelen Azerbaycan Türklerinin gerçek kimliğini yansıtmadığını vurgulamak istiyorum. Literatürde kendisine yer etmiş olan “Azeri Türkü” ifade biçiminin bu vesile ile gelecekte en azından hakıyla “Azerbaycan Türkü” olarak idrak edilmesi için kaynak oluşturması umudundayım. Zira, Türk soyuna hakaret olarak değerlendirdiğim bu ifadenin, Türk soyunun tahrife ve talana düşmesinin önlenmesi hususunda doğru şekilde Azerbaycan Türkü şeklinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

1 Bu çalışma, “Türklerde Hâkimiyet Telakkisi ve Osmanlı’da Kardeş Katli Meselesi” başlıklı önceki çalışmamda ele alınan konuların genişletilmiş ve detaylandırılmış bir uyarlamasıdır. Bu çalışmada, Oğuz boylarının tarihi ve kültürel yapıları Azerbaycan ve Türkiye Türkleri bağlamında incelenmiştir.

* Gazeteci, Öğretmen, ferhatyildirim34@gmail.com

Bu çalışma, Azerbaycan Türkleri ile Türkiye Türklerinin tarihî ve kültürel derin bağlarını ekonomik, siyasi ve askeri iş birlikleri temelinde ele alarak, aynı kökten gelen iki kardeş milletin geçmişine ve ortak değerlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Türklerin anayurdundan başlayarak ırk, dil ve inanç temellerine inen bu inceleme; Çin ve Moğol ilişkileri, Türkçenin doğuşu ve Kızılçelme gibi simgeler aracılığıyla, bu iki devletin ortak tarihî mirasını, kültürel sürekliliğini ve ulusal dayanışma ruhunu ortaya koymaktadır.

Bu ve nevi çalışmaların çok daha geniş sahalarda yapılması, toplumsal idrake sunulması ve hasılı hurafeden hakikate pencereler açılmasının umuduyla, muhayyilenize imlenmesi temennisiyle. Çalışmam sırasında istifade ettiğim tüm kaynak ve emek sahiplerinin hakkını Yüce Türk Milleti adına bir kez daha minnet ve şükranla anıyorum.

Topluluk haline gelen Türklerde en önemli değer inanç olmuştur. Medeniyet kurma imkanına sahip olan değerler bütünü, kadim bir devlet anlayışını oluşturmuştur. Bu köklü medeniyete sahip olan Türkler, devlet yönetim erkini ilahi bir güç olarak nitelemiştir. Türklerde hâkimiyet bilinci ve devlet temayülleri, kadim öğretilerin inşası sebebiyle değişmesi ve/veya dönüşmesi hiçbir zaman tesadüfi olmamıştır. Cihan'a hükmetme arzusuyla mücadele vermiş olan Türkler, hiçbir zaman devletsiz kalmamış ve kurulan kutsal devlet yapısıyla devamlılığını tesis etmiştir. Türkler, Hükümdarlarına tüm yetkilerin Tanrı tarafından verildiği düşünülen “Kut” anlayışını da benimsemiştir. *“Türklerin düşünce sistemine göre tinin sadece insanlarda değil, bütün varlıklarda olduğu kabul ediliyor, söz konusu tin ölüm anında bedeni terk ediyor, uyku ve hastalık anında ise geçici olarak bedeni terk ederek kendi bedenine geri dönebiliyordu. Türklerin düşünce sistemine göre (tin) bütün canlı varlıklarda; süne, sadece insanlarda, kut ise her şeyde bulunarak bulunduğu varlıklara kutsiyet kazandırmakta idi”* (Gökbel, 2012: 44-45).

Türklerin Anayurdu

Tarihte Kun, Göktürk, Uygur ve başkaca birçok devletin merkezi Orkun yöresinde bulunması sebebiyle Moğolistan, Türklerin anayurdu sayılmaktaydı. Moğolistan'ın da Türklere ait olmasıyla beraber tarih, dil ve kültüre ait deliller Türklerin anayurdunun Altay-Ural dağları arasında olduğunu göstermektedir. Prof. Dr. Osman Turan'ın yapmış olduğu literatür taramalarından ortaya çıkan Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi kitabında yazan tarihi kaynakların kültürel ve alıntı serüvenine baktığımızda anayurdun merkezi konumu Balkaş, Aral ve Isık göl bölgesinde olduğunu görmekteyiz. Kadim tarihin bizlere kadar uzanan hikâye ve deyişlerine baktığımızda Oğuz Han'a Afrasyab'a ve hükmetme imkânına sahip olmuş diğer hükümdarlara ait anlatılar Göktürk, Oğuz ve Karluklara ait birçok delil niteliğindeki anlatılar bu bölgeleri işaret etmektedir. Sırderya akarsuyunun civarında bulunan Oğuz hükümdarlarının başkenti olan Yengikent'in Oğuz Han ve başka önemli şehirlerinin de Tür'ün torunlarından Afrasyab tarafından inşa edildiğini yine kadim tarihin aktarımlarında belirtilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'a göre, Türk Takvimi olarak bilinen on iki hayvandan oluşan takvimin icadı, Orta Asya'da bulunan İli nehri vadisinde Oğuz Han tarafından icat edilmiştir.

Oğuzname, Sır nehri havzasını Oğuzların anayurdu olarak göstermekte ve Çin tarafından ortaya atılan yazılı bilgiler, Kunların soyundan gelen Göktürklerin zafer elde etmeden önce Altay bölgesinin güneyinde bulunduklarını ve demircilikle tanındıklarını ifade etmektedir. Bu bölge Ergenekon adı verilen yerdir. Türkler, Göktürk ve Kun döneminde her senenin beşinci ayında bulunan ikinci haftasının içindeki sekizinci günde Tanrı'ya ve geçmişlerinin ruhuna kurban vererek din ritüellerini yerine getirirlerdi. Bu bir nevi dini olarak kutladıkları bayramlarıydı.

İlahi dinlerin varlığı ile bu dinlere bağlı bazı rivayetler Yafes'in oğlu olan 'Türk'ün yerleşkesini tam olarak Isıkgöl bölgesinde göstermektedir. Bu rivayetler Nuh peygamberin oğulları Ham, Sam ve Yafes'i bölgelere dağıtmış ve Türklerin ceddine ise Ceyhun nehri ilerisinde bulunmakta olan Türkistan'ı vermiştir. Akhunların batısı Göktürklerin, sonrası da ise Karluklar ve Oğuzların Sır nehri ve Isıkgöl havzası civarlarında bulunduklarını göstermektedir. Anlatıla gelenin çıkış yeri açıkça bu bölgeleri işaret etmektedir.

İranlıların Şahname'sine göre Feridun bölgeleri üç oğluna dağıtmıştır. Türkistan ve Şark ülkelerini (Çin'de bu ülkeler içindedir.) Türklerin atası olarak kabul gören Tûr veya diğer anıyla Tûrec'e, Arap ve İran ülkelerini İranlıların atası olarak bilinen İrec'e, Rus ve Rum ülkelerini ise Selem'e vermiştir.

İran kaynaklarının yanı sıra Arap, Çin ve Yunan kaynakları da Turanî ve İranî toplulukların gelenek olan sınırlarını Ceyhun nehri olarak göstermektedir. Türk anayurdu ise Türkistan olarak gösterilmekte olup İranlılar Tûr'a sebep bu bölgeyi 'Turan' diye anmışlardır. Bu isim ise Farsçada Türk kelimesinin birleşimi olan Tur(k)an'dan, Turec ve/veya Tûr de Türk'ten farklı kabul edilmemektedir. Yine İran yazılı kaynaklarına göre Türklerin kadim tarihinde geçen lideri Afrasyab ise bu Tur(k)'un torunudur. Türkistan'dan hemen sonra Rum, Rus, İran ve Hindistan'ı da fethetmiştir. İran'da Turan akımının baş aktörü Afrasyab, başkent olarak Merv veya Belh şehrini göstermiştir. Kadim tarihte Akhunların veya Eftalitlerin merkezi olarak burası bilinmektedir. Yine kadim tarihe baktığımızda Afrasyab'ın kurmuş olduğu birçok şehir ve onu efsaneleştiren hikâyelere tanık oluyoruz. Türklerin destanlaşan aktarımlarında Oğuzhan İran aktarımlarında Efrasyab olmuş, İslam sonrası Oğuzhan'ı Yasef'in torunu olarak göstermiştir. İslam geleneğinden süzülen bu anlatılar bilim tarihi açısından da kabul görmüştür.

Fars yazılı kaynaklarında olduğu gibi Çin kaynaklarında da kendi mitolojik atalarının Hia'lar ile Türklerin atası Hiung-nu'ların aynı yerde bir araya gelip buluşarak birleştiğini işaret etmektedir. Türk halklarının eski İran imparatorluğu, İskender'in saldırıları ve İslam ordularının da baskılarıyla ve Maveraünnehir'de Samani devletinin kurulması şark kaymalarına neden olurken; bu durum birçok kadim tarih ve anlatılar ile de teyit edilmiştir. Tüm bunlarla birlikte yaşanan hadiseler göç oluşturmuş olsa da Türklerin Moğolistan'daki nüfuslarının X. Yüzyılda az sayıda iken Çingiz sonrası tümüyle bu bölge Moğollara kalmış ve Moğolistan olmuştur.

Büyük Türk ve Selçuklu göçleriyle Türk şehirleri genişlemiş ve XIII. Yüzyılda Türkistan'dan başlayarak Hindistan ve Çin ve sınırlarına, Rus ve Rum ülkelerinin bulunduğu yere kadar genişlemiştir. Tarih bu genişlemeye dünyanın dörtte biri olarak niteleyecektir. Bu yüzyılda Avrupalı gezginler ve ticaretçiler Kıpçak dahil Tuna'dan Altay dağları civarına kadar olan coğrafyayı Büyük Turkia adı ile anmaktadır. Selçuklu Anadolu bölgesi ise sadece Turkia adı ile tanımlamıştır. Bu geniş alanlara sahip olan Türklerin coğrafyası Türkiye veya Türkistan olarak bilinmektedir.

Arap coğrafyacılar ise X. Yüzyılda Şamani Türkler ve Müslüman Türkleri birbirinden ayırmaları sebebiyle Türkistan ismini İslam coğrafyası dışında kalan Talas ve Farab ötesinde bulunan Türklerin yaşam yerlerine vermektedirler. İslam coğrafyasının genişlemesine rağmen bu görüşün değişmemesi sebebiyle bazı tarihi karışıklıklar da oluşmuştur. İran kaynaklarında Turan adı verilen Türkistan bölgesi Selçuklu devrine kadar İslam eserleri ile Mâveraün-nehr ismi ile anılmıştır. Arapların Türkistan'a geldiğinde Mâveraün-nehr olarak niteledikleri coğrafya bizzat Göktürklerle ya da bağlı olan Türk hükümdarlarının yönetimleridir.

Araplara karşı Türk askerleri savaşırken Ceyhun nehri ötesindeki halk Türk olarak gösterilmektedir. Araplarla savaşan Buhara'nın hâkimi hükümdar kadının da Türk oluşu, Arap mütefekkeri Cahiz'in 'Horasan dili ile Türk dili arasındaki fark Mekke ve Medine lehçeleri arasındaki farka benzer' derken Türklerin, Orta Asya'da bulunan Ceyhun nehrinin ötesinde olduğunu deyiş etmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken asli husus yüzyıllardır anlatılan gelen şekliyle Türk adının ve Türklerin yayılışının din, kültür ve devrin değişmesi ile sınırlarının ne şekilde farklılık gösterdiğinin doğru yorumlanmadığı takdirde ciddi hatalara neden olduğudur. Bu hatalar ki Türk milletinin sadece göç eden bir topluluk olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Fakat durum öyle değildir. Göktürk, Uygur ve Hazarların şehirlerindeki yerleşimci yapının İslam'dan önce de yüksek kültür ve sanat yaşamının olduğu hakikatidir. Bu sebeple Şamani olan Türk devletlerinin de daima göçebe topluluklara sahip olmadığı yerleşimci halkları olduğu tarihsel bir gerçektir. Türklerin anayurdu tüm göçler, baskı ve talanlara rağmen ispatı mümkün olan bölgelerde bulunmuş olduklarıdır. Bu bölge Altay-Ural dağları arasında bulunan Türkmenistan'dır.

Türk Irkı

Türklerin yaşam coğrafyasının geniş alanları kapsamaları sebebiyle çeşitli iklim farklılıkları ve karışma bölgelerinin oluşturduğu Türk ırkının vasıflarına ait farkların oluşmasına neden olmuştur. Bu sebepten dolayı ırkın antropolojik nitelemesi tek bir bölgede yapılan araştırmalar ile sınırlı kalmaması gerekmektedir. Kırgızların sarışın ve renkli gözlü olmaları bazı bilim insanlarınca Türk olmadıkları düşüncesine neden olmuştur.

İslam, Hristiyan, Yunan ve Çin muharirleri, Türkler arasında bazı farklılıkların mevcut olduğunu beyan etmişlerdir. Bu beyanlara göre Türklerin ırkını Sarı Irk ve/veya Moğol olduğu iddiasında bulunanlar olduğu gibi bu iddiaya karşı duran ve Türkleri Ari ve/veya Avrupalı olarak betimleyen muharirlerde olmuştur. Sadece doğru tarih okumasıyla anlaşılabilir olan gerçeği değerlendirdiğimizde; Rus bilim insanı Doğu Bilimcisi W. Barthold, Hükümdar Gazneli Mahmud'un tarihçisi İran'lı Utbi'nin, Karahanlı askerlerinin Moğol şeklinde gösterilen bir tasviri işaret ederek "Türklerin Moğol kıyafetinde olmadıklarını iddia edenlerin aleyhine getirilecek delillerin en mühimidir" ifadesi kullanmış böylelikle meseleyi doğru yorumlayamadığı ve anlayamadığını göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. Avrupalı bilim insanlarının İslam ve Çin'in yazılı kaynaklarında Kırgızların şimal ırkına benzer betimlemelerini de bu sebeple idrak edememiş ve onları da Türk ve Moğollar dışında zannetmişlerdir.

Hal böyleyken genellikle şimal kavminden olan Türklerin diğer uluslarca Bulgarlar, Kuman, Peçenek, Kıpçak ve Kumanlar da İslam, Ermeni ve Avrupalı kaynaklarca sarışın, beyaz tenli ve uzun boylu olarak tasvir edilmişlerdir. Almanlar ve Ruslar dahi Kumanlara sarışın manasına gelen isimler vermişlerdi. Kumanların bir kısmının Mervezi'de de belirtildiği üzere Sarı ismini taşıdığını da görmekteyiz. Bunlara binaen Türkes ve Uygurların da iki kısım olduğunu ve isimlerinin önüne "Sarı" takısı aldığını da unutmamak gerekir. Sarı Türkes ve Sarı Uygur vb. isimler almıştır.

Memlük devletinin kurucusu ve devletin özel silahlı güçlerinin de yöneticisi olan Kıpçakları, Arap Coğrafyacısı El-Omari, "güzel yüzlü, boylu, zarif, vefakâr, dürüst ve kahraman" tasvir ederken yine Türk ırkının en seçkinlerden olduğunu diğer kaynaklarla da teyit etmektedir. Gürcü kralı David, XII. Yüzyılda Şamani olan Kıpçak'ların lideri Karahan'ın oğlu Atrak'la beraber Selçuklulara karşı anlaşma

birliği kurmuş ve kızıyla evlenmiştir. Kuman kızı adını alan kraliçenin şöhreti güzelliğidir.

Kadim Türk tarihinden günümüze kadar ulaşan birçok kaynak ile ten renklerinin güney ve kuzeye göre değişkenlik gösterdiğini, göz çekikliğinin ise yine iklime göre fark gösterse de Türklerin diğer milletlerin insanından farklı olan özellikleri, tarih boyu fark edilir halde-
dir. Zariflik, tam boyluluk, renkli gözler ve bazen kıvıllı saçları ile tanı-
nan Türk insanı geçmiş tarihte insan yaşamının sahne aldığı hemen
her bölgele varlık gösterme yeteneğine de sahip olmuştur. Varlığının
teşekkül ettiği bölgelerde ırkının özelliklerini halen taşıırken diğer
milletlerle olan karması dahi aslına delil teşkil etmektedir. Moğol
tipinden uzak, İran tipine yakın ırkî vasıflarına dair kayıtlara
Reşideddin'den de bulabiliyor ve yine neslin ne şekilde çoğaldığına
dair delilleri de edinebilmekteyiz.

İranlılar, Tacik (acem) biçiminde olmayan simalara Türk Ma-
nend yani Türk'e benzer olan demişlerdir. Bu da Türkmen isminin
çıkışına neden olmuştur. Fakat bunun bir halk etimolojisi olduğunu
da göz ardı etmemek gerekir. Günümüzde dahi Türkmen (Türk'e ben-
zer) ifadesini hemen birçok ülke topraklarında gözlemlemekteyiz.
Tarihte Türkmen hükümdar, Müslüman Türkmenler ve hatta
Müslüman Türkmen ülkesi olarak da ifade edilmiş olduğu bilinmek-
tedir. Zira Müslüman olan Oğuzlar ve Karlukların da Türkmen adıyla
adlandırıldığını bilmek ise benzerinin aslını idrak etmede faydalı ol-
maktadır. İlk Selçuklu sultanlarına baktığımız da ise yine Moğol tesi-
rinden ırak, İranlı ve Doğu Türklerinden farklı olduğunu tarihi belge-
lerde müşahade etmekteyiz.

Osmanlı sultanlarına ait tasvirler Oğuz tipinin ne olduğu hak-
kında gerçek malumatlar vermektedir. Kayı boyundan gelmiş olan
Osmanlı hükümdarlarının, ince ve uzun boylu, burnu kavisli, renkli

gözlü, kumartal saçlı ve sakallı, alını yüksek, beyaz tenli, geniş vücutlu ve kolları adaleli olduğunu Osman ve Orhan Gazi'den bilmekteyiz. Fatih Sultan Mehmet Han'ın, kavisli burnu ve diğer özellikleri ile bu soyun; ne denli bir ırklık celp ettiğini resimleri göstermektedir.

Türklerin Çin ve Moğol İlişkisi

Türklerin Moğol ile olan farklılığını bilmeksizin kurdukları ilişki bütününe layığı ile anlamamız mümkün değildir. Moğollara ait Gürcü, Ermeni ve Avrupalı çağdaş araştırmacıların da Moğolların, başlarının büyük, burunlarının ezik, derilerinin beyaz, saçlarının siyah, gözlerinin çekik, boylarının kısa, kol ve bacaklarının sağlam fakat küçük, sakalları çenelerinde çok az, sesleri ince ve kesin olarak tasvir edilmiştir. Sakallarının sayılacak kadar az olduğu Müslüman tarihçiler tarafından da gözlemlenmiştir. Kaydu Han'ın yüzünde bulunan kılların uzaktan bile zorlanarak görüldüğü ve toplam dokuz kıl olduğu yazılı kayıtlarda belirtilmektedir.

D'Ohsson ise gözlerinin siyah, yanak kemiklerinin dışarı taşmış, burnunun ufak, dudaklarının kalın olduğunu belirtirken orta boylu, çember kafalı ve koyu esmer tenli olduğunu dile getirmiştir. Bu tip günümüzdeki Moğollarında tipi olarak karşımıza çıkmakta ve Kal-muk ve Buryatlarında muhafaza ettiğini görmekteyiz.

Sadece tip farklılığının yanı sıra dil ve kültür farklılığı da tarih boyu süregelmektedir. Elbiselerin ilik ve düğme dizilimleri bile farklılık göstermektedir. Ki bu ilik-düğme hususu Türkleri Çinlilerden de ayırmaktadır. Saçları uzun bilinen Türklerin saçlarını kazıyarak gezen Moğollarla kargaşaya mahal vermeyecek kadar açık farklılıkların olduğunu göstermektedir. Hristiyan ve Müslüman kaynaklarda Selçukluların da saçlarını tıpkı eski Türkler gibi ördüğü de kaydedilmiştir.

Türk otoritelerinde bulunan Finogur'lar, Macarlar ve Slav (Saklab) toplulukları nasıl Türk sayıldılarsa Moğol ve Kıtay'larında Orta Çağ'da Türk sayılmıştır. Bazı tarihçilerin Türk'lerin ırkına ilişkin Moğolları Türk bilmelerinden kayaklı olarak karışıklıklar oluşmuş ve Hristiyan kaynaklarında Türkler İslamiyet'i kabul edene kadar Müslümanlar Türkleri Ye'cüc- Me'cüc (Gogmagog) sanmaktaydılar. Türklerin İslam'a girmesinden sonra ise Ye'cüc-Me'cüc olarak anılış Moğollara kalmıştır.

Moğol ve Çin topluluklarına benzerliğin oluştuğu karma bölgelere bakıldığında; güneyde bulunan topluluklarda derilerin siyahlaşması, saçların kıvrık hale gelişi gibi kuzeyde gözlerin kısılması, ten renginin açılması, boyun kısılması gibi iklimsel değişkenlerin söz konusu olduğu elbette ki günümüzde çok daha iyi bilinmektedir. Belirli coğrafyalarda yaşayan toplulukların birbirlerine benzerliklerinden sebep ırk yaklaşımları karışıklıklara neden olsa da Türk ırkının Moğol ırkından farklı olduğu yadsınamaz bir hakikattir. Zira bu hakikat ki Çin coğrafyasına yakın olan Türklerin bölgesel benzerliğinin nedenlerini anlamamıza ve ırk yaklaşımının tarih de ve bugün nasıl farklılık gösterdiğine dair net bir fikir vermektedir. Batının toplumunda Çin ve Moğol insanı ile karşılaşanlarca Türklerin Çinlilere ve Moğollara benzetilmesi gibi İran, Arap ve Rusya toplumlarında Moğol ve Çinlilerin Türklere benzetildiği gerçeği de söz konusudur.

Türkler Uzakdoğu ve Moğol, Hind ve İran ve Avrupa ırkları arasında bir ırk olduğunu ve coğrafya kesişim alanlarında benzerliklerin söz konusu olduğunu fakat hızla genişleyen ve gelişen Türklerin diğer ırklardan ne denli farklı özelliklerinin olduğunu tarih ve bilim net bir biçimde ortaya çıkarmıştır.

Türkçe'nin Doğuşu

Dil bilimi araştırmaları XIX yüzyılda hayli ilerlemiştir. Ari, Sami ve Tek Heceli dil aileleri yanına Turani dil topluluğu eklenmiştir. Dil bilimci Miller en başta olmak üzere diğer bilimciler tarafından Fin, Macar, Tonguz ve Moğol dilleri de Turani dil topluluğunda biraraya gelmiş ve bu dillere ek olarak Kafkas, Japon ve Sümer dilleri de bu dil topluluğuna yani dil ailesine alınmıştır. Araştırmaların gelişmesiyle Ural-Altay dil ailesi oluşmuş ve fakat bu dillerin akrabalıklarının bölgesel mi yoksa kelimelerin anlamlarına mı dayandırıldığı netlik kazanmamıştır. Türklerin geniş hâkimiyeti sebebiyle Moğolca ve Macarca da birçok sözcüğün varlığı, bölgesel olmaktan ziyade kültürel edinimden kaynaklanmaktadır. Türkçe'nin çok heceli oluşu, Çin dilinden ve köke ek almasından sebep Sami ve Ari dillerinden ayrılmıştır. Türkçede yeni sözcükler oluşurken kök sabit kalmaktadır. Sami ve Ari dillerinde kök değişime uğrar, Fail, meful ve fiil sırası ile de Türkçe diğerleri ile benzerlik göstermemektedir.

Türkçe anlatıların neredeyse hiçbirinde ayrıklık olmayışı, ahenk yani sıralanış kanunu, hareketlerin ifade edildiği fiil kökleri ve birlikte olma durumundan zenginliğin sebebiyle evrensel diller arasında çok farklı ve üstün bir yere sahiptir. Max Müller: “Türkçenin gramer kaidesi o kadar kıyasî ve güzeldir ki bu dili dil bilimcilerinin büyük emekler vererek ciddi bir akılla bile isteye yaptığını sanmak mümkündür” ifadesi ile dilimize olan hayranlığını belirtmiştir.

Türklerin genellikle büyük devletler ve imparatorluklar içerisinde siyasi ve toplumsal birliktelik halinde kalmaları ve göçlerle harmanlaşmaları, Türkçenin çok farklı insan dillerine dönüşmesine olanak tanımamıştır. Çuvaş ve Yakut insan dilleri yeni lehçeleri meydana gelmiş ve kelimelerin baş tarafına Y harfleri S, sonuna ise Z harfleri R eklenerek Türkçe dilinden dar anlamlı şekilde kopmuşlardır.

Türkçenin yazı dili haline gelişi Yenisey ve Orhun kitabeleriyle başlamıştır. VI-VIII yüzyıla ait olan bu eserlerden daha eski Türkçeye ait bilgimiz yabancı kaynaklarda geçen isim, unvan ve sözcüklerden ibarettir. Bu sınırlar sayesinde sadece Türk dilinin tarihi değil toplulukların milletini, kültür ve dilleri hakkındaki bilgilere sahip olabiliyoruz. Yabancı kaynakların ve özellikle Çinlilerin Türkçe kelimeler ile ilgili yazdıklarının fonetik bir dil olmaları sebebiyle, eski biçimine çevrilememiştir. Türkler yazıya ilk aşamada sulh ve harp durumlarında 'ok' işaretlerini şekillendirerek kullanmışlardır. Sonrasında ise Orhun alfabesinin Türklerin uzun bir çaba vermesiyle olduğu bilinmektedir. Eb çadır, ok ve yay şeklinde olan K, Y ve B harfleri ise ses bilgisi olan fonetik kültürden yazıyı harekete geçiren yazılı bir kültüre geçirmiştir.

Eski Türklerde Dini İnanç

Türkler İslamiyet öncesi, Oğuz, Karluk, Avar, Hun, Kırgız, Göktürk gibi büyük imparatorluklar kurmuştur. Bu imparatorluk zamanında ve öncesinde, ruhlarla insanlar arasında bir süreci yönettiğine inanılan şamanların etrafında oluşan Şamanizm dini ile Türkler anılmaktadır. Kısa bir süre Şamanizm'den etkilenen Türklerin, İslamiyet'i kabul etmeden önce tüm zamanlarda şaman dini ile birlikte olduğunu söylemek büyük hatadır. Hak keza Şamanizm'i bir din olarak nitelemekte hatadır.

Türklerin ilk atası Yafes'tir ve kendisi Nuh Aleyhisselam'ın evladıdır. Nuh Aleyhisselamın oğlu Yafes'in zürriyetinin yeryüzüne yayılması için dua ettiği rivayetleri de bulunmaktadır. Oğuzlar ve diğer büyük Türk imparatorlukları da Türk beylikleri de çeşitli peygamberleri vekil olarak kabul etmişlerdir. Bozdoğan Bey'in Davut Peygambere, Korkulu Bey'in ise Süleyman peygambere bağlı olduğu bilinmektedir. Devamında da izah edeceğimiz gibi Oğuz'un da bir peygamber

olduğuna dair deliller hayli keskindir. Bu görüş sadece Türklerin kabulünde olmamakla birlikte Arapların, Çin ve İranlılarında kaynaklarında geçmektedir. Bu sebeple Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önce kısa bir süre Şamanizm dini ile çevrelerinden etkilenmesiyle birlikte olduğu, fakat Türklerin başka dinlere ve peygamberlere de tabi olduğu ve tek tanrı inancını hiçbir zaman yitirmediği gerçeği ile karşı karşıyayız.

Eski Türklerin geçmişte tek tanrıya inanması ve yaşantılarında liderlerine kutsiyeti tanrılık biçiminde vermemiş olmaları, herhangi bir puta tapınma ritüellerinin olmayışı ve tüm bunlarla birlikte yaşadıkları verimli coğrafyanın birçok milletin kesişim noktasında olması hasebiyle Türkler tarihte hiçbir zaman din taassubu ile bir inanç biçimi sergilememişlerdir. Dünya hâkimiyetini arzulayan Türkler daima adaletin ve vicdanın yönetimini esas alarak ilerlemek zorunluluğu hissetmiş mümtaz bir topluluktur. Bu bağlamda Türklerin İslamiyet’in hakikatleri ve cihanşümül akidesi sebebiyle iman edişte zorluk çekmemiş bilakis ideal ve hedeflerini hızlandırıcı olduğu inancına sahip olmuşlardır. Orhun kitabelerinde, “yer, gök ve bütün mahlûkların yaratıcısı, insanların iyi veya kötü kaderlerini tayin edici” bir Tanrı fikrinin teşekkülü bu tek tanrı inancının kökenine dair net bilgiler vermektedir.

Çağdaş Bizans tarihçisi Theophylaktos, Türklerin; suyu, ateşi, toprağı ve havayı kutsadığını ve sadece göğün ve yerin hükümdarı olan Tanrı’ya inandıklarını ifade etmektedir. Yine Theophylaktos, Türklerin tanrıya hayvanları kurban ettiğini, geleceği haber veren din görevlilerinin de olduğunu ifade etmiştir. X. Yüzyılda Şamani Türklerle, Oğuzlara ziyarete gelen halifenin elçisi İbn Fadlan, ‘Bir Türk zulüm gördüğünde’ veya zorlukla karşılaştığında başını göğe kaldırarak ‘Bir Tangrı’ diye dua ettiğini ifade etmektedir. Bu tarihi

aktarımlar Şamanilik inancında olan Türklerin tek tanrı inancını nedenli kültürel ve inanç ekseninde kabul ettiğini göstermektedir.

Mengü Han, “Biz sadece tek bir Tanrı’nın varlığına, onun sayesinde yaşadığımıza ve onun emri ile öldüğümüze inanıyoruz” demiştir. Belirtilen bu ifadeden de ispatlanacağı üzere Tek Tanrı inancı sadece topluluklar değil, liderlerin de teslimiyet gösterdiği inanış biçimidir. Tek Tanrı inancında olan Türklerin yükselen değerleriyle birlikte insana canlılık veren ruhun ebedi olduğuna ve ebediyet düşüncesinin oluşturduğu iyilik ve kötülüğün hesabının muhakkak olacağına olan inanışları, Ahiret bilincine sahip olduklarını göstermektedir. Orhun yazıtlarında yer alan; “*Tanrı’ya benzer, Tanrıda olmuş Türk Bilge Kağan*”, “*Babam kağan ile annem hatunu Tanrı tahta oturttu*”, “*Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için kağan oldum.*” (Ergin, 1987, s. 66) Günümüzde İslam’da olmamasına rağmen bazı bidatlerin kökeninin de yine şamanlık dönemindeki geçişten kaynaklandığı düşüncesi de söz konusudur. Örneğin, ölen önder kişilerin ve akrabalarının göğe yükseldiği ve yeryüzünde bulunanlara şefaatecekleri düşüncesi gibi bazı inanışlar bugün de süregelmektedir.

Gök Tanrı

Öncelikle bir saptama yapmak gerekir ki, bilindiği gibi tarih, yakın ve uzak geçmiş şeklinde tarif edilmektedir. Yakın geçmişin tespiti ve analizini yapmak bilgiler daha isabetli olması sebebiyle daha mümkün gözükmemektedir. Oğuz Destanında Türklerin ilk varoluşlarıyla alakalı önemli detaylar bulunmaktadır. Nuh Peygamberin oğulları arasında yeryüzünü paylaştırdığı vakit oğlu Yafes’e Türkistan ile doğu illerini idare etmesi için verir. Yafes ile alakalı literatür taraması yaptığımızda Olcay Han lakabıyla anıldığını birçok yerde görmekteyiz. Oğuz Destanında Kara-Han’ın sultanlığa yakışır bir erkek evladı dünyaya gelir. Bu evlat doğar fakat üç gün tüm

uğraşlara rağmen annesinin memesinden süt içmez ve kimse de buna bir çare bulamaz. Çare esasında annededir. Evlat annesinin rüyasına girer: “Sütünü emmemi arzu ediyorsan Tanrı’yı an ve ona bağlı ol.” Annesi günlerce bu rüyayı görür ve sözler tekrar edilir bu rüyada aynı şekilde sözler duyar. Kendisinden başka herkesten gizleyerek Tanrı’ya bağlılığını ellerini açarak dua eder. “Allah’ım ben zavallının sütünü bu evladımın damak tadına uygun hale getir” duasının edilmesinin ardından Oğuz aniden anasının sütünü iştahla içmeye başlar.

Oğuz çocukluğundan ölüm çağına kadar geçen sürede her vakit Tanrı’yı anıp ona her daim şükretmiştir. Mucizelerle dünyaya gelen Oğuz’un mübarek şahsiyetinin sebep ve alametleri Tanrı’ya bağlı olduğundanır. Reşideddin Oğuznamesi’nde Oğuz’un kendisi başta olmak üzere yakın çevresi, akrabaları, arkadaşları ve eşlerini Tanrı’ya bağlı kıldığını görmekteyiz. 11. yüzyılın başlarında Türkmenler Maveraünnehir’e geldiklerinde burada müttefikleri Sâmânîler devleti yıkılmış Buhara ve Semerkant bölgesi Karahanlıların eline geçmiştir. Burada yer ve yurt bulmakta güçlük çeken Türkmenler önce Horasan ve Kafkasya oradan da Anadolu’ya geçmeye başladılar. Oğuz Türklerinin İran ve Anadolu’ya büyük gruplar halinde gelmeleri ve kendi kültürlerini buralara taşımaları, Selçuklu Türkleri sayesinde olmuştur. Bozkırlardan gelen ve İslamiyet’i yeni kabul etmiş bulunan Selçukluların, yabancı olmadıkları bu bölgelerde atalarının yüz yıllardır izinde yürüdükleri Türk hâkimiyet telakkisini yaşatmaya devam etmişlerdir.

İlk Türkler

Üç bin yıllık bir süreçte devletleri ile fark edilen Türkler, başta Asya olmak üzere Avrupa ve Afrika kıtalarında farklı zaman ve çok farklı coğrafyalarda yine çok çeşitli etnik yapılarda hükmeder olmuşlardır. Benzerliklerinin yanı sıra çeşitliliğin oluşturduğu

farkların nihayetinde ayrışmalar da ortaya çıkmıştır. Türklerin tarihi devlet nizamında benzeşme ve farklılıkları üç bölümde değerlendirebiliriz. İlk bölümde İskitlerden başlayarak Karahanlı Devletini de kapsayan Kağanlıklar Dönemi Türklerin tarihsel çıkış noktasını oluşturmaktadır. İkinci bölüm ise Gazneli ve Büyük Selçuklu Devletlerinden başlayarak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar gelen Sultanlıklar Dönemi ve üçüncüsü ise Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini de içine alan Cumhuriyetler Dönemi'dir.

İskitlerin M.Ö. 8. Yüzyılda kurulmasıyla başlayan Kağanlıklar Dönemi, M.S. 10. Yüzyılda İslam'ı kabul etmiş olan Karahanlılar Devletini de içine alan bir süreç söz konusudur. Bu dönemde; İskitler, Büyük Hun Devleti, Tabgaçlar, Kuş Hanlar, Avrupa Hun Devleti, Ak Hunlar, İlk Göktürk Devleti, İkinci kere kurulan Göktürk Devleti, Avar İmparatorluğu, Bulgarlar, Türgişler, Karluklar, Hazarlar, Kıpçaklar, Uygurlar, Karahanlılar ve Oğuz Yabgu Devletleri kurulmuştur.

Türkler İskit/Saka devleti ile M.Ö. 8. yüzyılda başlamış ve bu dönemden sonra Gazneliler ve Büyük Selçuklulara kadar devletlerinin liderlerine Kağan, Hakan, Han unvanlarını vermişlerdir. Hun Devletinin Teoman tarafından kurulmasından sonra oğlu Mete han devletin sınırlarını genişletme imkânı bulmuştur. Bu gelişmenin neticesi olarak ilk defa Mete Han döneminde tek bir devlet çatısı altında Türk soyundan olan ve Türkçe konuşan bir devlet oluşmuştur. Bu devletin millet şuuru oluşmuş ve bu şuurun neticesi olarak tarihte bir ilk olarak Orta Asya'da siyasi birliktelik sağlanmıştır.

Asya'dan Avrupa'ya geçen Türkler bu süreçte kurdukları devlet nizamında Büyük Hun devletinin benzerlerini oluşturmuşlardır. Kut'un verildiğine inanılan devlet yönetim biçiminde yönetimler bölgelere ayrılırken kağan, kağanın kardeşlerinin ve oğullarının

yönetiminde paylaştırılarak idare edilmekteydi. Doğu-Sol ve Batı-Sağ olarak ikiye bölünme ile yönetilen devlet yapısı oluşmuş olsa da Büyük Kağan otoritesinde tek ve merkeziyetçi bir yönetim biçimi sergilenmiştir. Büyük Kağan pozisyonuna sahip olan lider, her iki kanadı farklı zamanlarda yönettiği gibi merkezden iki bütünü de yönettiği görülmektedir.

Devlet yönetiminde küçük kağanların da var olduğu bilinmektedir. Yönetim erkini de oluşturan Küçük Kağanlar, Büyük Kağan'ın belirlemiş olduğu alanları yönetmekle sorumluydular. Büyük Hun Devletinde varislere Tigin denmektedir. Ötüken bölgesi ise Uygur Kağanlığının yıkılmasından sonra Kırgız Türklerinin yönetimine geçmiştir. Hayli değerli olduğu bilinen bu topraklar sonrasında Moğol Hitay devletinin yönetimine geçmiştir.

Bu değerli Ötüken bölgesini terk ederek batıya doğru yönelen Türkler, göç ettikleri yeni bölgelerde yönetme yetkisini Bilge Tigin'a vermekteydiler. Mete Han tahta çıkmadan önce Doğu-Sol yönetimini üstlenen Sol Bilge Tigin'dir. Babasını devirerek tahta çıkana dek burayı yönetmiştir. Bumin Han'ın kardeşi İstemi Yagbu büyük kağan'a bağlı olarak devletin Batı-Sağ kısmını yönetmiştir. İslam'ı seçen Türklerin ilk devleti Karahanlılar Devleti olmuştur. Bu devlette de büyük ve küçük/orta ve sol hanlarla iktidar paylaşarak yönetilmiştir. İslam öncesi ve Orta Asya'da kurulmuş olan tüm Türk devletlerinin ana çıkışı aile ile oluşmuş ve aileden meydana gelen urug, urug sonrasında ise boy meydana gelmiştir. Budun ise bu akışın dördüncüsüdür ve Millet manasına gelmektedir. Boyların siyasi birlik haline dönüşmesinden sonra "ok" olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Urug liderliği babadan oğula geçerken "bağbuğ" olarak unvan almışlardır. Boyların başına geçenlere "bey" denirken Budunların yöneticilerine, yönettikleri alanların genişlik ve niteliğine göre

“Yagbu, Şad, İlteber” denmiştir. Karahanlı ailesi İslam’ı seçtikten sonra ise boy teşkilatlanması ve devlet yönetim ilkelerinin de devam ettiğini bilinmektedir. İslam’ın devlet nizamı noktasında kadim bir öğretilerinin olmayışı ve Türklerin bu tecrübesi İslam dünyasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşımın neticesi olarak Türklükleri ile ön plana çıkan Karahanlıların Müslüman hanedan olması ile bir ilkin de temsilcisidir. Kağanlıklar döneminde Hakan’ın ilk eşi “ulu hatun” olarak anılır ve bu eşten olan ilk oğlu veliaht olarak sayılırdı. Kağan öldüğünde şayet ilk eşinden erkek çocuğu yoksa yahut yönetemeyecek kadar küçükse diğer kardeşlerinden biri tahta geçerdi. İlk eşten eğer oğlu yok ise ikinci eşten olan oğullarına taht yolu açılırdı. Sık görülen taht kavgalarının nedeni olarak da bilinen bu uygulamada kimi zaman darbeler de olmuş ve nadir de olsa hanedan ailesinin el değişmesi söz konusudur.

Toprakların genişlemesi ile Kağanlık döneminde devletin işleyişine destek vermek için devletin merkezinde Devlet Meclisi, Vezir, Bakanlar Kurulu gibi kuruluşlar ve makamlarda oluşmuştur. İlk Türk devletlerinden olan Hun, Avrupa Hun, Göktürk, Peçenek, Uygur, Oğuz Yagbu ve Karahanlılarda merkezde toplanan Devlet Meclisinin olduğu bilinmektedir. Boy ve Beylerden oluşan meclis, merkezde devletin hâkimiyetinde olan tüm boyların ileri gelenlerinin katılımıyla oluşmaktadır. Devletin yönetimi ile ilgili kararların alındığı bu meclis aynı zamandatörenin işlenmesi, savaş ve/veya barış kararı, bölgesel sorunların da görüşüldüğü bir meclis halindedir. Kağanların başkanlık ettiği mecliste kağanın bulunmaması durumunda hanedan mensubu kişilerin refakatinde gerçekleşmektedir. Başkanlık eden kişi “başbakan” konumunda olurken Göktürklerde devlet meclisine Toy denirken üyeleri Toygun olarak isimlendirilirdi.

Taspar Kağan’ın ölümü sonrasında İl Kulling Şad Baga unvanı ile İşbara Kağan Göktürk devletinde Meclis kararı ile lider olarak

seçilmiştir. 795 yılında ölen Uygur kağanının yerine geçebilecek bir veliaht olmadığından Devlet Meclisi Ay Tengride Ülüğ Bulmuş Alp Ulug Bilge kağan olarak seçilmiştir. Kengeç-Keneşme olarak bilinen devlet meclisi de Oğuz Yabgu devletinin meclisidir. Kağanlar döneminde büyük kararlar daima kurultayın toplanması ile devlet meclisinde alınmış kararlardır. Devlet meclisinin almış olduğu kararlar Töre'nin gelişmesini sağladığı gibi alınan kararlarda Töre olarak kabul edilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Töre Kağanlardan da üstün bir anlayış biçiminde olduğundan sebep alınmış olan herhangi bir töre/yasa'nın sorumluluğu Kağan'ın da sorumluluk ve yükümlülüğündeydi. Göktürk'lerde meclisin toplanma şartı vardı ve toplanamaması durumuna karşın "ayukı" denen ve dokuz yöneticiden oluşan bir hükümet sistemi de kurulmuştu. Hanedandan olmayan bir bakan ya da meclis üyesi hükümete başbakanlık yapardı. Statüsü ise "vezir" olarak bilinirdi.

Hemen tüm Türk devletlerinde vezirlerin yönetimde çok önemli olduğu bilinmektedir. Taht kavgalarında kimi zaman taraf tutmaları ve tahta çıkacak olan lideri belirlemede hayli etkin bir rol almaktadırlar. İkinci Göktürk Devletinde vezir olan Bilge Tontukuk kağanlıklar döneminde en uzun vezirlik yapmış kişidir. Kadınların devletin yönetiminden uzak tutulmadığını nadiren dahil edilmediğini ve fakat tümüyle dışında bırakılmadığı da bilinmektedir. Tomris Hatun olarak bilinen ilk Türk kadın hükümdar dışında devlet başkanlığında kadın bulunmamış, kız çocuklarına veliahtlık verilmemiştir. Tüm Türk Devlet yönetimlerine dahil edilmemiş olmasına rağmen yönetimlerin kadınlara daima saygın ve üstün bir yeri vermiştir.

Kağan eşlerinin Kadın Hatun unvanı almasıyla birlikte Kağanların anneleri olmaları hasebiyle devlet yönetimine dahil oldukları da görülmüştür. Boyların içinde oluşan sorunların çözümü, bazı anlaşmazlıkların davaları, töreyi bozanları cezalandırma ve

toplumun çok sesli sorunlarına karşın Uygur Kağanı Alp İlteber'in annesinin dahil olduğunu bilinmektedir. Yine Altuncan Hatun'un Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in yanında savaflara katıldığı da bilinmektedir. Terken Hatun ise oğlu Mahmut'un Sultanlığını eşi Sultan Melikşah'ın ölümünden altı gün sonra duyurmuştur.

Ekonominin de büyük önem oluşturduğu Türk Devlet yönetiminde, devlet halka hizmetle yükümlüdür. Halkın devlete hizmetkarlığı anlayışında olan İran devlet geleneğinin aksine halkına hizmetkar bir devlet geleneği hemen tüm Türk devletlerinin kültürü halindedir. Kağanların en öncelikli yükümlülükleri budunun selameti ve tokluğunun sağlaması yönündedir. Tedbirler hususunda kağan yetkili kılınmıştır. Sarı Türgiş devletinin kurucusu olan Bay Baga Kağan ilk defa kendi adına bastırdığı parayla Türk devlet tarihinde bir ilk olarak yerini almıştır. Kuş boş Ordun Hür Balasagun yazan paranın diğer yüzünde ise Türgiş Kağan Bay Baga yazısı yer almaktadır.

Kızıl Elma

Kızıl elma'nın ne anlama geldiğiyle alakalı yapılan açıklamalara bakıldığında birçok farklı tanım bulunmaktadır. "Erişilmesi istenen ülkü ve elde edilmesi amaçlanan muhayyel yer" ifadesi Kızıl elma'yı en iyi şekilde ifade etmektedir.

Larousse'dan yaptığım alıntı da "Nerede olduğu ya da olacağı belirtilmeyerek yeryüzündeki bütün Türklerin birleşip kuracakları ideal ülke veya bütün Türklerin bir araya toplanması ülküsü" şeklinde tanımlanmaktadır. İsmail Çetin tarafından Kızıl elma, "Bir altın küre ile sembolize edilip bazen bir zaferin işareti, bazen hâkimiyetin sembolü bazen de fethedilmek üzere hedef seçilen topraklar" diyerek açıklanmıştır.

Türklerin hakimiyet anlayışı içerisinde değerlendirilmesi gereken Kızılma, uzak ve erişilmesi güç ama muhakkak erişmenin gerekli olduğu hedefi ifade etmektedir. Fethedilecek yerlere de zaman zaman verilen bu isim birçok şehre ve kaleye de verilmiştir. Osmanlı zamanında kaleme alınan birçok eserde Roma ifade edilirken de Kızılma'nın kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca daima hakimiyetin sembolü olarak kabul edilen Kızılma, Yunan mitolojisinde de geçmekte olduğundan bahsedilmektedir. Türk yazılı kaynaklarında Türklerin Cihan Hakimiyeti bölümünde ve Türk Birliği anlatımlarında rastlanmaktadır.

Evliya Çelebi ve Peçevi İbrahim Efendi, Kızılma ile alakalı hikayeleri yazılı olarak aktarmış ve günümüze bu konuda ışık tutmuşlardır. Kızılma'nın ilahi güç tarafından gökyüzünden seçilmiş şehirlere doğru savrulduğunu ifade etmişlerdir. İsmail Hami Danişmend'in günümüze aktardığına göre bu şehirler; "Engerus / Ungarus Kızıl-Elması: Budin, İkinci Engerus Kızıl-Elması: İstoni Belgrad = Szekesfehervar / Sthulweissenburg, Orta Macar Kızıl-Elması: Usturgon = Ezstergon / Gran, Küçük Macar Kızıl-Elması yahut Alaman Kızıl-Elması veya Beç Kızıl-Elması: Viyana, Rim-Papa Kızıl-Elması: Roma"dır. Danişmend, bu şehirlerin isimlerini Evliya Çelebi'ye dayandırarak açıklarken altıncı şehir olan Prusya'daki Cologne = Kolonya şehrini Peçevi'nin eserini referans alarak bildirmiştir.

Kızılma ile alakalı literatür taraması yapıldığında ortaya çıkanın fikri bir düşünce ve bir yeri yani hedefi beyan ettiğini görmekteyiz. Kızılma ile alakalı bazı çalışmalarda ise onun siyasi bir düşüncenin ürünü olduğu ortaya çıkarılmaya çalışıldığı ile karşılaşmaktayız. Türk edebiyatçıları Nihal Atsız ve Ziya Gökalp, Kızılma'nın Türk'ün siyasi bir düşüncesi olduğunu aktarmışlar ve ayrıca Cengiz Aytmatov ile Ömer Seyfettin de Kızılma'yı konu yapmışlardır.

Kızılma'nın Türklerin haricinde başka milletler ile bir ilişkisinin olup olmadığı sorusu sık bir şekilde sorulmaktadır. Ayrıca kullanan başka milletler ve devletler var ise ne sebeple kullandıkları da her daim merak konusu olmuştur? Yunan mitolojisinde bahsedilmesi de kafalarda bazı soru işaretlerine neden olmaktadır. Başka medeniyetler tarafından kullanılsa da kullanılmasa da şu bir gerçektir ki! Türkler tarih sahnesine çıktığı ilk günden bu yana cihan hakimiyeti düşüncesini Kızılma ile şekillendirmiştir. Kızılma hedefiyle yazılan sözler, Fatih Sultan Mehmet Han'dan III. Selim'e kadar Türk askerlerinin bir marşı gibi yüksek sesle söylenmiştir. *"Padişahım, biz senin uğrunda ta Kaf Dağı'nın ötesine Kızılma'ya dek varırız"* sözünü *tekrarlamışlardır*" (Gültepe, a.g.e., s. 198).

Türklerin dünyaya hâkim olmasının sembolü olan Kızılma ile alakalı kayıtlara Osmanlılar zamanında sık şekilde rastlanabildiği bir gerçektir. Türklerin çok eski zamanlardan bu yana Kızılma'yı kullandığı yazılıp, çizilse de hangi toplumda, hangi zamanda ve kimin döneminde ortaya çıktığı ve fikrin sahibinin kim olduğunu belirtmek zordur. Bu konuda yapılan araştırmalara Türk şair ve yazarlar kaynak gösterilse de en önemli yazılı kaynak Saltıkname ve Evliya Çelebi'dir. Fakat ciddi bir tarama yapıldığında Kızılma ile alakalı Avrupa kültüründe de var olduğu ile alakalı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Ayrıca kutsal kitaplarda da Kızılma'dan bahsedildiği ve Yunan mitolojilerinde de birçok yerde geçtiğine rastlanabilmektedir. Kutsal kitapta nasıl bahsedildiği ile alakalı bir araştırma yapıldığında, ölümsüzlük ve günahı tasvir ettiğini görmekteyiz. Avrupa kayıtlarında ise sevgi, bilgi ve zenginlik olarak geçerken, Osmanlı'da cihan hakimiyeti ve güç olarak kayıtlara geçmiştir. Taşlıcalı Yahya Bey'in Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Almanya ve Viyana ve seferlerine bahisle yazıya döktüğü "Kıralun âli tuyıldı elem bahrine gark, Kızılma diyari ile iklim-i Alamani"

sözleriyle ortaya çıkan kasidesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Kızılelma hedefine ne denli bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Kızılelma, Doğu Anadolu ve Azerbaycanlı Türkler arasında inanılmıştır. *“Doğu-Anadolu ile Azerbaycanlı Türkler arasındaki yaygın inanışlara göre: Dağıstan kuzeyindeki eski Hazar Türkleri başkentinde Miladi 920 yılında İbn Fadlan'ın da görüp anlattığı kağanın ipek atağının tepesindeki “Altın Top”un bulunduğu yer, Kafkasların güneyinde ve Önasya'daki Türkler'in fetih ülküsü olarak “Kızıl-alma” (Altın- Elma/ Top) adıyla sembolleştirilmiştir. XVIII. yüzyılda yazılan “Dağıstan Akvamı” hakkındaki risalede de Şamkhallar'ın gerçekten Kumuk ile Avar hâkimi olarak Dağıstan'a hükmedebilmeleri için, tahta çıkmadan önce, Şinid adlı köydeki “Kızıl-Alma” denilen kutlu Altın- Top'un törenini yapma mecburiyetinin bildirilmesi de burada köklü ve kutlu bir Kızıl-alma geleneğinin yaşadığını bildirmekte”²*

Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin Ortak Etnik ve Kültürel Kökenleri

Türkiye ve Azerbaycan Türkleri, Oğuz boyuna dayanan ortak etnik ve kültürel kökenleriyle dil, tarih ve gelenek açısından birbirine derin bağlarla bağlı iki kardeş topluluktur. Azerbaycan Türkleri, Türkiye'de yaşayan Anadolu Türkleri gibi Oğuz soyundan gelmektedir. Selçuklu göçleriyle bölgeye gelen Türk soylu topluluklar, bir kısmı Türkiye'ye, diğer kısmı ise İran, Suriye ve çeşitli coğrafyalara göç ederek ayrı bölgelerde yaşamaya başlamıştır. Azerbaycan Türkleri, Oğuz boylarının bir kolu olarak Orta Asya'dan başlayıp batıya yönelen tarihi göç dalgaları neticesinde bugünkü Azerbaycan topraklarına yerleşmişlerdir. Tarihî ve kültürel kökenleri, diğer Oğuz topluluklarıyla ortak bir geçmişi paylaşmakta olup, Selçuklu dönemiyle birlikte

2 Kırzioğlu, “a.g.m.”, s. 89-90.

bu coğrafyada kendine özgü bir kimlik kazanarak Azerbaycan Türkleri olarak varlık göstermişlerdir.

Azerbaycan ve Türkiye'nin Tarihî Kardeşlik Bağı

Tarihsel kayıtlara baktığımızda, Osmanlı hâkimiyetindeki Anadolu Türkleri ile Safevi hâkimiyeti altındaki Azerbaycan ve İran Türkleri, iki devletin çatışmalarında karşı karşıya gelmek zorunda bırakılmıştır. Ancak aynı etnik kökene sahip bu topluluklar, birbirlerine karşı savaşmayı kesin bir şekilde reddetmiş; bu durum, Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın temelini oluşturmuştur.

Safevi İmparatorluğu ve İran'ın Şekillenmesi

Safevi hanedanı, 16. yüzyılda İran coğrafyasında kurulan, Türk kökenli bir devlet olarak Şiiliği resmî mezhep ilan etmiş ve İran'ın siyasi, dini ve kültürel kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte Safeviler, İran'da merkezi bir güç oluşturarak Şii inancını devlet politikalarının temeline yerleştirmiş ve böylece ülkenin tarihsel kimliğine kalıcı bir etki bırakmıştır. Safevi İmparatorluğu'nun bu dönüşüm süreci, İran'ı sadece bir devlet olarak değil, aynı zamanda bir Şii toplumu olarak da yapılandırmıştır. Roger Savory, *Iran under the Safavids* adlı eserinde Safevi hanedanının İran'ın kimliğini şekillendirmedeki rolünü şu şekilde açıklar: *"Safevi hanedanı, Şiiliği devletin resmî mezhebi haline getirerek İran'ın siyasi ve kültürel kimliğinde köklü bir dönüşüm yaratmıştır."* (Iran under the Safavids).

Kasr-ı Şirin Antlaşması ve Sınırların Belirlenmesi

1639 yılında imzalanan bu antlaşmayla Safeviler ve Osmanlılar arasındaki sınırlar çizilmiş; Azerbaycan, İran içerisinde kalırken Bağdat, Musul ve Diyarbakır, Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. *"Her*

ne kadar revan kalesi ve kuzey Azerbaycan İran'da bırakılmışsa da bütün Irak bölgesi, Bağdat, Musul, Şehrizür, Van ve Diyarbakır kesin olarak Türkiye'ye bırakılmıştır. Devam eden süreçte, İran ile Türkiye arasında çıkan hudut anlaşmazlıkları hep Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması şartlarına göre kararlaştırılmıştır” (Kılıç, 2000: 5).

Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenen siyasi sınırlar, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri arasındaki kültürel ve sosyal bağların sürekliliğini engelleyememiş; aksine, bu iki halk arasında tarihe dayanan kardeşlik ve dayanışma ruhu varlığını koruyarak günümüze kadar devam etmiştir.

Azerbaycan ve Anadolu'nun Ortak Türk Mirası

Türk dünyası için önemli isimlerden olan Prof. Dr. Cengiz Alıyılmaz, Gobustan'ın Gizemi: Kıpçaklar'a Giden Yol isimli eserinde Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Türklerinin Oğuz soyundan geldiğini ortaya koyar. Alıyılmaz'ın çalışmaları incelendiğinde, Asya coğrafyasının farklı bölgelerinde yaptığı araştırmalara Azerbaycan'dan başladığı ve bu tercihin sebebinin, Gobustan bölgesinde Türk soylulara ait pek çok petroglif, sembol yazı, damga ve işaretin bulunması olduğu anlaşılmaktadır.

Oğuz Türkçesinin Farklı Lehçelere Ayrılması

Selçuklular döneminden günümüze kadar ulaşan ve günümüzde de kullanılan yazı dili, temelinde Oğuz Türkçesi'ni barındırmaktadır. Zamanla bu dil, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Türkmen Türkçesi gibi lehçelere ayrılarak farklı coğrafyalarda çeşitlenmiştir. “*Azerbaycan Türkleri, XI. yüzyıl sonlarında İran, Azerbaycan, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu'yu fetheden ve bu yerlere yerleşen Oğuzların torunlarıdır. Batı lehçesi bölgesinin doğu kesimlerine yerleşen Azerî Türklerinin önce ağızlarında başlayan farklılıklar, sonradan*

kuzeyden gelen Kıpçakların ve İran'da yaşayan İlhanlıların etkisiyle artmış ve yazıya geçilince de bu lehçe Azerbaycan Türkçesi adını almıştır. Bugün Avrupa ve Balkanlar'da Türk lehçelerini dikkate aldığımız zaman, Türkiye Türkçesi'ne en yakın dil Azerbaycan Türkçesi'dir.” (Saraçoğlu, 2013, s.148).

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Kültürel Bağlar

Türkiye Türkçesine en yakın dil olarak kalması, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki iletişimin kesintisiz sürmesinden kaynaklanmakta ve bu durum iki toplumun kültürel yakınlığını pekiştirmektedir. Hatta Azerbaycan Türkçesi, bazı terimlerle öz Türkçeyi daha saf bir biçimde yansıtmakta; bu da Azerbaycan Türklerinin bazı ifadeleri “has Türkçe” olarak kullanmasıyla kendini göstermektedir.

Örneğin, eski Türklerde babaya “ata” denirken, bu gelenek Azerbaycan Türkçesinde hâlâ yaşamakta; Azerbaycan Türkleri babaya “ata” demeyi sürdürürken Türkiye Türkçesinde ise “baba” ifadesi kullanılmaktadır. Bu farklılıklar, iki toplumun aynı kökene dayanan kültürel çeşitliliğini gösterirken, ortak tarihî bağı koruma noktasında önemli bir yere sahiptir.

Karabağ'ın Har-ı Bülbül Destanı: Tarihî

Hafızamızda Birlik ve Dayanışmanın Simgesi

Karabağ'ın özgürlüğü, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri için yalnızca bir toprak kazanımı değil; ortak tarihin, kardeşliğin ve bağımsızlık mücadelesinin sembolüdür. 1990'lı yıllarda “Ya Karabağ ya ölüm!” sloganıyla meydanlarda yürüyen gençler, tarihî acılarla örülmüş bu destanın bir parçası olarak, büyüklerinin anlattığı zulüm hikâyeleriyle büyüdü. Bu dönemde Ermeni çetelerinin zulümlerine

tanık olan Azerbaycan Türklerinin hafızasında, bu haykırışlar ceddine duyulan saygının bir tezahürüydü.

Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinde cephede savaşan askerlerin morali için seslendirilen “Ya Karabağ ya ölüm” şiiri, millî bir marş gibi toplumun ruhunu yansıtmaktaydı. Ozan Arif'in bu şiirini dinlemek ve sokaklarda yankılatmak, “ortak acının ifadesi” olarak yankılanıyordu. Bu dönemde sadece Şuşa'da yetişen Har-ı Bülbül (Xarı Bülbül) çiçeği, şehitlerimizin hatırasına nişan edilmiştir. Bu sembol, Azerbaycan Türkleri için “vatan uğruna verilen canların ölümsüz hatırasının bir simgesidir.

Karabağ Zaferinin Anlamı ve Har-ı Bülbül Çiçeği

Karabağ'ın özgürlüğüne kavuşması, “Ya Karabağ ya ölüm” ifadesinin bir hakikat olarak yaşandığını kanıtlar nitelikteydi ve 2783 şehidimiz bu uğurda canını feda etti. Azerbaycan halkı, şehitlerinin hatırasını yaşatmak adına Şuşa'da yetişen Har-ı Bülbül çiçeğini bir simge olarak kabul etmiş ve her yıl 8 Kasım'da bu çiçekle onları anmaktadır.

Bu durum, Azerbaycan'ın tarihî kimliğine ve kahramanlık destanına duyduğu derin saygının bir yansımasıdır. Azerbaycan'ın Mehmet Akif'i olarak anılan Ahmed Cavad'ın “Çırpınırdın Karadeniz, Bakıp Türk'ün Bayrağına” dizeleri, Azerbaycan ve Türkiye'nin “tek millet, iki devlet” olmanın ötesinde, “yürekdaş” bir millet olduğunu simgeler. “Ne mutlu Türk'üm diyene” ifadesiyle vatanseverlik duygularını pekiştiren Türk milleti, Karabağ zaferini de tarihin sayfalarına altın harflerle yazmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye Türkleri: Türk Dünyası'nda Birliktelik ve Gelecek Vizyonu

Azerbaycan ve Türkiye Türkleri, Türk Dünyası için büyük bir öneme sahip olan Türk Devlet Teşkilatı'na sağladıkları destekle, uluslararası alanda önemli bir birlikteliğin ve dayanışmanın temellerini atmaktadır. Bu iki ülkenin tarihi ve kültürel bağları, ortak hedefler doğrultusunda güçlenmiş ve Türk milletinin yeniden dirilişi için sağlam bir zemin oluşturmuştur.

Türk Devlet Teşkilatı'nın desteklenmesi, Türk milletinin coğrafyasında geleceğin daha aydınlık ve refah dolu olmasını sağlayacak unsurlar arasında yer almaktadır. *“Dil, tarih, kimlik temelleri üzerine inşa edilen entegrasyon çabalarının ayakları yere basan ve tüm paydaşların çıkarlarını gözetten bir evreye ulaşması için gerekli şartların sağlanması gerekmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın başarısı ve geleceği biraz da bu yaklaşımın gelişmesine bağlıdır. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus AB örneğinde olduğu gibi devletlerin egemenliklerini bir üst otoriteye devretmesi gibi bir beklenti içine girilmemesi gerektiğidir. Türk Devletleri Teşkilatı'na üye devletlerin bu konudaki yaklaşımlarının farklı olduğu bilinmektedir”* (Yüce 2022). Bu bağlamda, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki stratejik iş birliği, Türk milletinin geleceğini aydınlatan bir vizyon sunmakta ve cihan hakimiyeti hedefinin daha yakın olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu birliktelik, Türk devletlerinin cihan hakimiyetini yeniden tesis etme yolunda atılan adımların hız kazanmasına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri arasındaki iş birliği, Türk Dünyası'nın geleceği açısından hayati bir öneme sahiptir.

Türkiye ve Azerbaycan Kardeşliği: Geçmişten Günümüze

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik bağı, tarihsel kökleri derinlere uzanan, kültürel, dilsel ve siyasi pek çok ortak unsuru

barındıran bir ilişkidir. Bu çalışma, 1200’lü yıllardan başlayarak günümüze kadar olan süreçte Türkiye ve Azerbaycan’ın birbirleriyle olan ilişkilerini, bu ilişkilerin gelişim süreçlerini ve kardeşliğin önemini incelemeyi amaçlamaktadır.

Azerbaycan 13. yüzyılda, Türk boylarının Orta Asya’dan batıya göçleri sonucu, Türk kültürünü Azerbaycan topraklarına taşımış ve orada yerleşik hale gelmiştir. İki ülke arasında dil ve kültürel etkileşim başlamıştır. Bu süreçte, Oğuz Türkleri, her iki coğrafyada da ortak bir kimliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

19.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler daha da derinleşmiş, Osmanlıların doğu sınırları Azerbaycan topraklarına kadar uzanmıştır. Bu dönemde, Türk devletlerinin ideolojik ve siyasi bağları ile birbirine olan yakınlığını artırmıştır. Özellikle 16. yüzyılda Safevi İmparatorluğu’nun yükselişi, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin test edildiği bir dönem olmuştur. Her iki taraf da etnik ve dini açıdan benzerlikler taşıdıkları için, bölgedeki güç dengeleri açısından birbirlerinin yanında yer almışlardır.

19.2. Yirminci Yüzyıl: Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Mücadelesi

20.yüzyılın başlarında, Azerbaycan, Sovyetler Birliği’nin bir parçası haline gelmiştir. Bu durum, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiş olsa da Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesinde önemli bir destekçi olmuştur. 1991’de Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması, iki ülke arasındaki kardeşliğin yeniden güçlenmesine yol açmıştır. Türkiye, Azerbaycan’ın uluslararası alanda

tanınması için çaba sarf etmiş, bu dönemde pek çok ekonomik ve kültürel iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.

19.3. 2000’ler ve Sonrası: Stratejik Ortaklık

2000’li yıllara gelindiğinde, Türkiye ve Azerbaycan, enerji, güvenlik ve ticaret alanlarında stratejik bir ortaklık geliştirmiştir. Özellikle, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi projeler, iki ülke arasındaki ekonomik entegrasyonu pekiştirmiştir. Bu projeler, sadece ekonomik iş birliği değil, aynı zamanda Türkiye’nin enerji güvenliği açısından da büyük önem taşımaktadır.

19.4. 2024 Yılı: Kardeşlik İlişkilerinin Geleceği

2024 yılı itibarıyla, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik ilişkileri, uluslararası arenada daha da güçlenmiştir. Her iki ülke de ortak hedefler doğrultusunda hareket etmekte, Türk Konseyi gibi platformlar aracılığıyla Türk Dünyası’nın entegrasyonunu sağlama konusunda önemli adımlar atmaktadır. Özellikle, son yıllarda yaşanan gelişmeler, iki ülkenin askeri, kültürel ve ekonomik alanda daha sıkı bir iş birliği içinde olacağını göstermektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik bağı, tarihsel olarak derin kökleri olan bir ilişkidir. 1200’lü yıllardan günümüze kadar olan süreçte, bu kardeşlik bağı pek çok zorlukla sınanmış, ancak her daim güçlenerek varlığını sürdürmüştür. İki ülkenin gelecekteki ilişkileri, Türk Dünyası’nın entegrasyonuna ve uluslararası düzeydeki dayanışmaya katkı sağlamaya devam edecektir.

Azerbaycanlıların Kimliği ve “Azeri” Teriminin Yanlış Kullanımı

Azerbaycan’da yaşayan kardeşlerimiz, Türk milletinin önemli bir parçasını oluşturan, zengin bir tarih ve kültürel mirasa sahip bir topluluktur. Ancak, tarihsel ve kültürel derinliği olan bu kimlik, uluslararası literatürde sıkça yanlış bir şekilde “Azeri” terimiyle tanımlanmaktadır. Bu durum, hem toplumsal bir kimliğin öne çıkarılması açısından hem de dil ve kültürel bütünlük açısından önemli bir yanlış barındırmaktadır.

“Azeri” terimi, köken olarak Azerbaycan Türkleri arasında yaygın olarak kullanılan bir ifade olmasına rağmen, bu terimin yaygınlaşması ve kullanımı, Türk kimliğini ve Azerbaycan’ın tarihi arka planını yeterince yansıtmaktan uzaktır. Azerbaycan, Oğuz Türkleri’nin tarih boyunca varlık gösterdiği coğrafyalar arasında yer almakta ve bu halk, kendisini Türk olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, “Azerbaycan Türkü” ifadesinin kullanılması hem ulusal kimliklerini hem de tarihî köklerini daha doğru bir şekilde yansıtıacaktır.

Bu bağlamda, “Azeri” teriminin bilinçsiz bir şekilde yanlış kullanımı, Türk Dünyası içinde kimlik ve aidiyet duygusunu zedeleyebilir. Azerbaycan Türkleri, yalnızca bir etnik grup olarak değil, aynı zamanda bir tarih ve kültür bütünlüğü olarak tanınmalıdır. Onların tarihsel mücadeleleri, bağımsızlık arzuları ve Türk Dünyası içindeki yeri, “Azerbaycan Türkü” olarak tanımlandıklarında daha iyi anlaşılabilir.

Sonuç olarak, Azerbaycanlılara “Azeri” denilmesinin yanlışlığı, yalnızca bir terminoloji meselesi değil, aynı zamanda bir kimlik meselesidir. Türk milletinin bu özgün parçası, tarihi, kültürel ve sosyal bağlarıyla “Azerbaycan Türkü” kimliği altında tanınmalı ve bu bağlamda saygı gösterilmelidir. Bu tür bir tanımlama hem Azerbaycan’ın

içindeki hem de uluslararası alandaki temsilini güçlendirecek ve Türk Dünyası'nın bütünlüğünü pekiştirecektir.

Ayrıca, bu konuda akademik çalışmaların artırılması ve yanlış tutumun ortadan kaldırılması için çaba gösterilmesi son derece önemlidir. “Azerbaycan ve Türkiye Türkleri arasındaki kimlik meselesine dair yapılan akademik çalışmalardan biri, Doç. Dr. İsmail Kılıçarslan tarafından kaleme alınmıştır. Kılıçarslan, “*Azerbaycan Türkleri, kendilerini tarih boyunca Türk olarak tanımlamışlardır ve “Azeri” ifadesi, bu kimliğin yeterince yansıtılmaması açısından sorunlu bir terimdir*” şeklinde ifade etmiştir” (Kılıçarslan, 2021). Bu alıntı, Azerbaycanlılara “Azeri” denilmesinin yanlışlığına vurgu yaparken, Türk kimliğinin önemini ve tarihi bağları ön plana çıkarmaktadır. Türk dünyası üzerindeki etkileri daha iyi anlayabilmek için Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tarihsel ve kültürel bağların önemi üzerine düşünmek gerekmektedir.

Sonuç

Makalemde ele alınan konular, Türk Dünyası üzerindeki etkileri belirgin ve derin bir nitelik taşımaktadır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki tarihsel ve kültürel derin bağlar, ortaya konulan iş birlikleri aracılığıyla Türk Dünyası'nın kimliğine olumlu katkılar sunmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine verdiği destek ile Azerbaycan'ın Türkiye'nin işgal döneminde gösterdiği dayanışma, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin kesintisiz bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler, siyasi ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmuş ve Türk devletleri arasındaki iş birliklerinin önemini gözler önüne sermiştir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi enerji ve ticari projeler, Türk Dünyası'nın ekonomik olarak güçlenmesine ve ekonomik entegrasyonun hızlanmasına olanak tanımaktadır. Bu tür ortak projeler,

yalnızca ekonomik fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Türk devletleri arasında stratejik bir dayanışma ortamı da yaratmaktadır.

Eğitim alanındaki ortak projelerin sürdürülmesi, Türk Dünyası'nda yaşayan halkların değerleri etrafında birleşmesine ve kültürel zenginliklerin gelecek kuşaklara aktarılmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, eğitim iş birlikleri, Türk kimliğinin güçlenmesine katkıda bulunan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Askeri iş birlikleri, Türk devletlerinin kolektif güvenliğine önemli katkılarda bulunurken, Türk Dünyası'nın güvenlik dinamikleri üzerinde de olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu çerçevede, askeri iş birlikleri, bölgedeki güvenlik dinamiklerinin güçlenmesine hizmet etmektedir.

Sonuç olarak, politik iş birlikleri, ekonomik ve stratejik ortaklıklar, eğitim ve kültürel değerler aktarım çalışmaları ile askeri güvenlik iş birlikleri, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin Türk Dünyası üzerindeki etkilerini olumlu yönde net bir şekilde ortaya koymaktadır. İki ülkenin ortak hedefler doğrultusunda hareket etmesi, Türk Dünyası'nın geleceği için hayati bir öneme sahiptir. Bu iş birlikleri, Türk Dünyası'nın uluslararası alandaki konumunu güçlendirecek ve gelecekteki ortak projelerin temellerini atacaktır.

“Bu çalışma, ‘Türklerde Hakimiyet Telakkisi ve Osmanlı’da Kardeş Katli Meselesi’ başlıklı önceki çalışmamın genişletilmiş ve detaylandırılmış bir versiyonudur. Azerbaycan ve Türkiye Türkleri arasındaki kültürel kökleri daha derinlemesine ele alarak, tarihsel bağları gün yüzüne çıkarmayı amaçlamıştır.”

Kaynakça

- Akman, M., *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.
- Aslan, S. (2017). "Osmanlılarda Siyasal İktidarı Koruma Çabası ve Kardeş Katli", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (12), 1-11. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duibfd/issue/56474/785079>
- Cündioğlu, D., *Hakikat ve Hurafe*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çeribaş, M. (2021). "Türk Kültüründe "Kut İnancı" ve "Kut Aktarma Yolları", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14 (36), 1185-1206.
- İnalcık, H. "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.14, No:1, 1959, s.74.
- Kadioğlu, M., *Türk-İslam Cihan Hâkimiyeti Ülküsü-Kızılmele*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul. 2019.
- Kılıç, Remzi. "OSMANLI-İRAN ARASINDA KASR-I ŞİRİN BARIŞ ANTLAŞMASI (1639)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2000).
- Kılıçarslan, İ. (2021). "Azerbaycan Türkleri ve Kimlik Problemleri." *Türk Dünyası Araştırmaları*, 23(3), 45-60.
- Koca, S., "Türkler ve İslâmiyet", *Erdem*, 8(22), 263-286, 1996.
- Mumcu, A., *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katli*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.
- Özcan, A. (2011). "Fatih'in Teşkilat Kanûnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, 0 (33), 7-56. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9605/119912>
- Paul Rycaut, *The Preseni State of the Ottoman Empire*, Londra 1668, s. 74.
- Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44413/549987>
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Tarihi*, (Orhaniye Matbaası), c.II, İstanbul 1928.
- Şentürk, O., "Hâkimiyetin Sembolü: Kızılmele", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. İstanbul, 2019.

- Togan, A. Zeki Velidi., *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi*, Tercüme ve Tahlili. İstanbul. 1972.
- Turan, Osman., *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 2003.
- Uzunçarşılı, H., “Beşinci Sultan Murad’ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar”, *Belleten*, c. X, sayı 38 (Nisan 1946), s. 319-320.
- Yazıcı, S. ve Dursunoğlu, İ., (2019). “Tarihsel Süreçten Günümüze Meclisin Devlet Yönetimi ve Karar Alma Üzerine Etkisi” *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 91-111, 2019, doi:10.17218/hititsosbil.472294.
- Yıldırım, E., “Türklerdeki Kut Anlayışı ile Mezopotamya’daki Kralın Kutsallığı İnancının Karşılaştırılması”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 70, (Ocak-January 2021). 325-342.
- Zeki Velidi Togan., İbn Fadlân, Leipzig 1939, s. 215; Akdes N. Kurat, “Gök-Türk Kağanlığı”, *Dil, Tarih F. Dergisi*, X i-2, (1952), s. 2.

İşbirliği ve Entegrasyon

Türk Konseyi ve Türk Devletleri Teşkilatı Bağlamında Azerbaycan Üzerine Tarihsel ve Siyasal İnceleme

Yeşim Saraçoğlu*

*“Türk Devletleri Teşkilatı bizim için temel uluslararası organizasyondur. Çünkü o bizim ailemizdir. **Bizim ailemiz Türk dünyasıdır.** Bizim başka ailemiz yoktur.”¹*

İlham Aliyev

Giriş

1800’lü yılların başında başlayıp 1991 yılına kadar süren Türk dünyası kopuş süreci, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin Türkiye tarafından tanınması ile son bulmuş, ilişkiler yeniden kurulmaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk adımları Türkiye atmıştır. Türkiye, bağımsızlığını yeni kazanan Türk devletlerini ilk tanıyan ülke olmuş ve onları zirveler aracılığıyla bir araya getirmiştir. İlk zirve 1992 yılında Türkiye’nin ev sahipliğinde düzenlenmiştir. İlk zirveler Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi adında, on oturumdan

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1. Sınıf Öğrencisi.
Yesimsaracoglu32@gmail.com

1 <https://president.az/az/articles/view/63979> (Erişim Tarihi: 08.12.2024)

oluşan toplantı olarak düzenlenmiştir. Düzenlenen bu zirveler sayesinde Türk Konseyi ve sonrasında kurulacak olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın temelleri atılmıştır. 2009 yılında düzenlenen zirvede Türk Konseyi'nin kurulması kararlaştırılmış, bu durum Türk birliğinin artık kurumsal bir çatı altında toplanmasını sağlamıştır. Bu konseyin adı altında toplam yedi zirve düzenlenmiş, bu zirveler sayesinde Türk devletleri arasında iş birliklerinin, dayanışmanın ve iyi ilişkilerin gelişmesi sağlanmıştır. 2020 yılında gerçekleşen 2.Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan zaferi ile sonuçlanması Türk dünyasını olumlu yönde etkilemiş, üyelerin teşkilata daha fazla yaklaşmasını sağlamıştır. Türk Devletleri Teşkilatı, 2021 yılında düzenlenen sekizinci Türk Konseyi zirvesinde ismini almış; ortak etnik köken, ortak tarih ve ortak kültürden gelen Türk halklarını bir çatı altında toplamıştır. Bu organizasyon çerçevesinde dört zirve düzenlenmiş, bu zirveler ile Türk birliği tek çatı altında iş birliği temelleriyle sağlanmaya çalışılmıştır. Azerbaycan, 1992 yılında başlayıp günümüze kadar gelen zirveler sürecine aktif katılım sağlamış, teşkilat üyeleri ile çeşitli iş birlikleri kurarak hem kendisine hem de teşkilat üyelerine katkıda bulunmuştur. Bugün Türk Devletleri Teşkilatı bayrağına yıldız sembolünü veren Azerbaycan, teşkilat içerisindeki birliği ve beraberliği her zaman vurgulamış, bu birlik ve beraberlik için gerekli maddi ve manevi faaliyetleri teşkilata sunmuştur. Örneğin Türk Kültür ve Miras Vakfı'nı kurma fikrini önermiş, bu vakıf ile Türk kültürünü, ortak değerlerini ve tarihini önce Türk halkına sonra tüm dünyaya tanıtmaya hizmet etmiştir. Coğrafyasının jeopolitik ve jeoekonomik avantajlarını iş birlikleri yoluyla diğer Türk devletlerinin kullanımına ve faydasına sunmuştur. Bu bağlamda Türk birliğine katkı sunmaya istekli ve meyilli bir ülke olduğunu zirvelerde ve yaptığı iş birliklerinde ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, Türk devletleri tarafından düzenlenen zirveler ve bu zirvelerin Azerbaycan özelinde tarihsel ve siyasal olarak gösterdiği faaliyetleri incelenmiştir.

Türk Dünyası ve Türkiye Arasındaki Kopuşun Tarihsel Süreci (1800’ler-1991)

Türk Dünyası’nın kopuşunu ve Orta Asya Türkleri’nin bağımsızlıklarını kaybetmesi sürecini, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldan itibaren zayıflayan gücü ile başlatabiliriz. Bu dönemde Ruslar, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldan itibaren zayıflaması ile başlayan güç boşluğunu Orta Asya ve Kafkasya topraklarına doğru yayılarak doldurmuşlar² ve bölgedeki geniş Türk nüfusunu hakimiyetleri altına almayı başarmışlardır. Rusların Türkler üzerinde kurduğu bu hakimiyet 1800’lü yılların başında başlamış ve 1917 yılında SSCB’nin kuruluşu ile daha ciddi boyutlara gelmiştir. Bu dönemde tarih ve değerleri ortak olan Orta Asya Türk halkı, Rusların asimile politikalarıyla eğitim, kültür ve dil alanlarındaki öz değerlerini kullanmaktan mahrum bırakılmıştır. Örneğin; Sovyet Rejimi, Azerbaycan halkının öz dili olan Azerbaycan Türkçesi’ne karşı baskı uygulamış ve Rusçayı eğitim dili olarak zorunlu koşturmuştur.³ Yine bu dönemde Ruslar hem Azerbaycan’daki hem de Orta Asya’daki Türk halkından birçok Türk aydınını “vatana ihanet” suçu ile ya idam ya da sürgün cezalarıyla halktan uzaklaştırmışlardır. Dillerinin, kültürlerinin ve ortak değerlerinin kısıtlandığı, aydınlarının engellendiği bu süreçte Türk halkı, birbirleriyle olan birliği, beraberliği ve iletişimi büyük oranda kaybetmiştir. Geriye Ruslar tarafından asimile politikası ile baskılanmış bir Orta Asya ve Kafkasya Türk halkı kalmıştır. Söz konusu Türk

2 Bahar Özsoy, “‘Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi”, *Anasay*, S:25, (2023), s.41.

3 Abdulvahap Akuncu & Jafar Jafarlı, “Rusya Kışkacındaki Türk Devletlerinin Kimlik Mücadelesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.25, s.4, (2020), s.508.

topluluklarının 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle 74 yıl süren SSCB hakimiyeti son bulmuştur. Bu yeni Türk cumhuriyetleri her ne kadar bağımsızlıklarını ilan etmiş olsalar da Rusya'nın kontrolünden tamamen kurtulamamışlardır.⁴ Rus etkisi, Türk dünyasındaki ortak değerleri; ideolojik, siyasi, ekonomik, kültürel ve coğrafi bağları zedelemiş; Türk dünyası arasındaki kopuşun önemli bir nedeni olarak tarihe geçmiştir.

Türk dünyasının kopuş sürecine etki eden bir diğer etmen ise 1921 yılında TBMM ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Moskova Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma gereğince Sovyet coğrafyasında yaşayan Türkler ile olan ilişkiler askıya alınmak durumunda kalmıştır.⁵ Söz konusu anlaşmanın *“Her iki taraf da kendi ülkeleri üzerinde, diğer tarafın hükümetini devirmek amacını güden örgüt ve grupların kurulmasına ve yerleşmesine müsaade etmeyecektir.”*⁶ maddesi ile Sovyetlerde yaşayan Türk halkının bağımsızlık çabalarına Türkiye tarafından herhangi bir destek sağlanamamıştır. Bu durum Türk dünyası üzerindeki kopuşun bir başka nedeni olarak tarihe geçmiştir.

Bir diğer kopuş etmeni ise Türkiye'nin NATO üyesi olmasıdır. NATO, 1949 yılında Sovyet tehdidine karşı kurulmuş bir yapıdır.⁷ Sovyetlere karşı kurulan bu ittifakın içinde Türkiye'nin de bulunması o dönem Sovyet Rejimi altında yaşayan Türkler ile kopuşu kaçınılmaz hale getirmiştir.⁸ Oluşan bu kopuşlar, 1991 yılında

4 Abdulvahap Akıncı & Jafar Jafarlı, “Rusya Kıskaçındaki Türk Devletlerinin Kimlik Mücadelesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.25, s.4, (2020), s.513.

5 Mevlüt Akçapa, “Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), (2023), s.476.

6 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/> (Erişim Tarihi: 08.12.2024)

7 Tarık Oğuzlu, “NATO-Rusya İlişkileri”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.27, (2019), s.1.

8 Amirbek, Aidarbek-Almasbek Anuarbekuly-Kanar Makhanov, “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C:1, S:3, (2017), 165.

bağımsızlıklarını ilan eden yeni Türk devletleri ve Türkiye'nin girişimleri ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda söz konusu Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin “bağımsızlığı ilk tanıyan ülke” olma durumu yeni dönem Türk dünyası-Türkiye ilişkilerinin de başlangıcı olmuştur. Yine bu kopuşu aşmak amacıyla 1992 yılından itibaren tüm Türk devletlerini bir çatı altında toplayan zirveler düzenlenmiş; bu zirvelerde ilişkiler, iş birliği, ortak eğitim, kültür faaliyetleri, ortak kurum ve kuruluşlar (TÜRKSOY, TİKA veya kurulan ortak üniversiteler gibi) ile yeniden iyi düzeyde kurulmaya çalışılmıştır.

Sscb Sonrası Yeni Süreç: Bağımsız Türk Devletleri ile Türkiye'nin İlk Dönem İlişkileri (1992-2009)

Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü kutlamalarında şu cümleleri aktarmıştır:

“Bugün, Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez; tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir; bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman, Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde, dili bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır; manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların, yani dış Türklerin bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli.”⁹

9 <https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-konseyi-genel-sekreterinin-10-kasim-gazi-mustafa-kemal-ataturku-anma-gunu-munasebetiyle-mesaji> (Erişim Tarihi: 04.12.2024)

Süreç Mustafa Kemal'in konuşmasında ifade ettiği gibi olmuştur. SSCB dağılmış, dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Türk devletlerini ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bu tanıma durumu sadece diplomatik bir adım değil aynı zamanda ortak tarih, kültür ve dil bağlarına dayalı bir araya gelme-toparlanma sürecinin başlangıcı olmuştur. Devletler düzeyinde yürütülecek olan ilişkilerin en önemli şartlarından biri tanıma ve tanınmadır.¹⁰ Türkiye, yeni bağımsız Türk devletleri ile devletsel bağlamda ilişkileri yürütebilmek için ilk adımını onları "*ilk tanıyan ülke*" olarak atmıştır.

İkinci adım ise "*Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi*" olmuştur. Türkiye, yeni bağımsız Türk devletleri ile iş birliğini kurumsal bir zemine oturtmak amacıyla 1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirveleri'ni başlatmıştır. Ural-Altay dil ailesinden gelen ve ortak dil birliğine sahip Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bir araya geldiği bu zirveler, Türk halklarının ortak tarih ve kültür temelinde birleşmesini sağlamayı ve ekonomik, politik problemleri çözmeyi amaçlamıştır. Yine bu zirvelerin amacı, Rusların yönetiminden yeni çıkmış Türk devletlerinin Rusya'ya karşı bağımsızlıklarını güçlendirmeleridir. Bu zirveler aynı zamanda, Türk dünyasının dayanışma ve entegrasyon çabalarının ilk resmi adımı olmuştur ve zamanla daha kurumsal yapılarla devam edecek olan süreci başlatmıştır.

İlk zirve 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde, Turgut Özal'ın ev sahipliğinde, Ankara'da düzenlenmiştir. Bu zirvenin Türk dünyası için önemi, Türk devletlerinin uluslararası alanda ilk kez ortak bir platformda bir araya gelmiş olmalarıdır. Zirve sonunda ise Ankara Deklarasyonu

10 Naciye Solmaz Keşikçi-Ömer Faruk Karaman, "Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri", *GAB Akademi*, c.3, sy.2, (2023), s.13.

imzalanmıştır.¹¹ Bu zirveye Azerbaycan adına dönemin devlet başkanı Ebulfez Elçibey katılmış, Ankara Deklarasyonu’nu imzalamıştır. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, zirve konuşmasında ticaret, kalkınma, yatırım, gümrük mevzuatlarının uyumlaştırılması konuları üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan ile ticaret, ulaşım vb. alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır.¹² Zirveden 2 gün sonra, 2 Kasım 1992’de Türkiye’nin başkenti Ankara’da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmıştır. Elbette bu gelişme iki gün içerisinde kararı verilmiş ve uygulamaya geçirilmiş bir durum değildir fakat bize zirve sürecinin olumlu geçtiğine dair bir çağrışım verebilir. Yine bu zirveden sonra 20 Eylül 1994’te Azerbaycan, “Asrın Antlaşması” adında bir anlaşmayı 6 ülke ile imzalayarak¹³ enerji kaynaklarını dünya pazarına sunmayı amaçlamıştır. Bu anlaşmayı imzalayan ülkeler arasında Türkiye de vardır. Bu durum, 1992 Ankara Zirvesinde vurgusu yapılan “iş birliği” çağrısına riayet olarak görülebilir. Bu durum bağımsızlık sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ve ilk zirvede geçen sürenin olumlu olduğunu göstermektedir.

İkinci zirve Asrın Antlaşması imzalandıktan sonra, 18-19 Ekim 1994 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in ev sahipliğinde Türkiye’de gerçekleştirilmiştir. Bu zirveye Azerbaycan adına dönemin Devlet Başkanı Haydar Aliyev katılmıştır. Söz konusu zirvenin 1993 yılında Bakü’de yapılması kararlaştırılmıştı fakat Azerbaycan’ın Ermenistan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu, Birliğin İstanbul’da

11 <https://turkicstates.org/tr/zirveler#:~:text=TD T'nin%20kurulmas%C4%B1n%C4%B1%20takiben%202011,olmak%20%C3%BCzere%2010%20Zirve%20d%C3%BCzenlenmi%C5%9Ftir.> (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

12 https://www.academia.edu/20154963/El%C3%A7ibey_D%C3%B6neminde_Azerbaycan_T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri_Ka%C3%A7an_F%C4%B1rsatlar_ve_Hayal_K%C4%B1r%C4%B1kl%C4%B1klar%C4%B1 (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

13 F. Rezzan Ünalp, “Türkiye Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: “Tek Millet-İki Devlet”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S:60, (2023), s.190.

toplanmasını gerektirmiştir.¹⁴ Bu zirvenin Azerbaycan açısından önemi Dağlık Karabağ sorununun masaya yatırılmasıdır. Nitekim zirvede bu sorunun BM Güvenlik Konseyi kararlarına bağlı olarak barışçıl yollarla çözüme kavuşması temennisinde bulunulmuştur.¹⁵ Aynı zamanda bu zirvede zengin doğal kaynaklarının dünyaya pazarlanması gündeme gelmiştir. Bu hususta ortak projeler geliştirilmesi kabul edilmiştir. Zirveden 5 ay sonra yani 27 Mart 1995'te Haydar Aliyev, Hazar Petrolleri Konsorsiyumunda Türkiye'ye petrol payını artıracığını ve Türkiye'den petrol boru hattı geçireceğini açıklamıştır. Bu açıklamasından iki hafta sonra dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller Azerbaycan'a gitmiş ve petrol anlaşması imzalamıştır.¹⁶ Bu durumlar bize Azerbaycan'ın zirvede alınan kararlara paralel olarak Türkiye'ye ortak projeler sunduğunu ve anlaşmalar ile iş birliği yoluna girdiğini göstermektedir.

Üçüncü zirve, 27-29 Ağustos 1995 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te dönemin devlet başkanı Askar Akayev'in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Bu zirveye Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev de katılmıştır. Bu zirvede Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu gündeme gelmiştir. Dağlık Karabağ sorunu 1996-Özbekistan, 1998-Kazakistan zirvelerinde de gündeme gelmiştir.

Altıncı zirve Azerbaycan adına önemli bir zirvedir. Çünkü bu zirve 8 Nisan 2000 tarihinde, Bakü'de, dönemin devlet başkanı Haydar Aliyev'in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Bu zirvede Azerbaycan

14 Amirbek, Aidarbek-Almasbek Anuarbekuly-Kanar Makhanov, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, c.1, sy.3, (2017), 169.

15 Amirbek, Aidarbek-Almasbek Anuarbekuly-Kanar Makhanov, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, c.1, sy.3, (2017), 170.

16 F. Rezzan Ünalp, "Türkiye Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: "Tek Millet-İki Devlet", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sy.60, (2023), s.191.

açısından Dağlık Karabağ sorunu tekrar gündeme getirilmiş, doğal kaynaklara bağlı petrol, doğalgaz vb. maddelerin iş birliği ile pazarlanması konusunda yeni adımlar atılmıştır. Örneğin zirveden 1 ay sonra, 26 Mayıs 2000 tarihinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hatı projesi, Azerbaycan petrolünün dünyaya pazarlanması için Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın fermanı ile yürürlüğe girmiştir.¹⁷ Bu gibi küresel projelerin gerçekleştirilmesi Azerbaycan'ı enerji diplomasisi alanında prestijli hale getiriyor. Bu durum Azerbaycan adına siyasi ve ekonomik olarak olumlu etki yaratıyor. Bu zirvelerde yapılan iş birliği anlaşmaları ile Azerbaycan hem yeraltı zenginliklerini dünyaya pazarlayabiliyor hem enerji diplomasisi alanında kendi gücünü artırabiliyor hem de kazandığı bütçe ile ülkesinin refahını artırabiliyor. Zira, Azerbaycan gibi toprağı uzun süre işgal altında kalmış bir ülkenin askeri gücünü artırması gerekir. İhtiyacı olan askeri gücü, enerji alanında elde ettiği bütçe ile güçlendirme fırsatını da elde etmiştir.¹⁸ Bu iş birliği anlaşmalarından elde edilen bütçelerin askeri güçlenme ile Dağlık Karabağ zaferine etki ettiğini düşünmekteyim.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi, 2001-İstanbul, 2006-Antalya, 2009 yılında Nahçıvan'da ve 2010-İstanbul'da olmak üzere toplamda on kez düzenlenmiş ve bu zirveler sonucunda 3 Ekim 2009'da Nahçıvan Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 17 Kasım 2010'da yürürlüğe girmiştir.¹⁹ (Nahçıvan Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi bir sonraki bölümde işlenecektir.)

Yapılan zirveler dışında Azerbaycan ve Türkiye'nin iş birliği ve entegrasyon çabaları müşterek çabalarla geliştirilmeye çalışılmıştır.

17 F. Rezzan Ünalp, "Türkiye Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: "Tek Millet-İki Devlet", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sy.60, (2023), s.192.

18 Bahar Özsoy, "Türk Dünyası' Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi", *Anasay*, sy.25, (2023), s.45.

19 Ali Gök, "Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2022), s.113.

İki taraflı ziyaretler ve ziyaretlerde yapılan dostane konuşmalar bu süreci iyi yönde beslemiştir. Örneğin Haydar Aliyev, 13 Mart 2001 tarihinde gerçekleştirdiği Ankara TBMM ziyaretinde şu cümleyi kurmuştur: “*Mustafa Kemal Atatürk’ün yarattığı Türkiye, bir Türkiye Cumhuriyeti için değil, bütün Türk dünyası içindir, Azerbaycan içindir.*”²⁰ H. Aliyev’in bu cümlesinden anlaşılacağı üzere, kendisi “Türk Dünyası” ifadesini kullanarak Türkiye’nin mevcudiyetinin hem Azerbaycan hem de diğer Türk devletleri için önemli olduğunu ifade etmiştir. Belki de Aliyev’in bu cümlesinin altında yatan sebep Türkiye’nin bağımsızlığını yeni kazanan Türk devletlerine ilk adımlarla yaklaşmış olmasıdır. Hatırlayalım ki Türkiye, diğer Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ve onları zirveler aracılığıyla tek çatı altında toplayan tutumuyla Türk dünyası içerisindeki birliğin-toparlanmanın öncüsü olmuştur. Aynı zamanda Türkiye, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvelerine en çok ev sahipliği yapmış ülkedir. Bu durum Türkiye’nin Türk Dünyası’na karşı gösterdiği ilgi ve entegrasyon isteğinin göstergesidir.

3. Türk Dünyası İçin Yeni Bir Dönem: 2009 Zirvesi ve Nahçıvan Antlaşması ile Türk Konseyi’nin Doğuşu (2009-2010)

Nahçıvan Zirvesi, Mustafa Kemal’in “Türk’ün Kapısı” olarak tanımladığı Azerbaycan’a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nde, 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde, İlham Aliyev’in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvelerinin dokuzuncu zirvesidir. Bu zirveye Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan katılmıştır.²¹ Özbekistan bu zirveye katılmamış, Türkmenistan adına

20 F. Rezzan Ünalp, “Türkiye Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: “Tek Millet-İki Devlet”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sy.60, (2023), s.192.

21 <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ilklerin-zirvesi-turk-devletleri-teskilati-susada-866497.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

ise dönemin Türkmenistan Cumhurbaşkanı Yardımcısı katılmıştır.²² Özbekistan'ın 2000'lerden itibaren benimsediği dışa kapalılık politikası ve Türkmenistan'ın tarafsızlık ilkesi bu ülkelerin, zirveler sürecinde aktif aksiyon almamalarına sebep olmuştur. Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan ülkeleri tarafından yürütülen bu zirvede Nahçıvan Antlaşması imzalanmıştır. Nahçıvan Antlaşması Türk dünyası için yepyeni bir sürecin başlangıcı olarak tarihe geçmiştir çünkü bu zirvede alınan kararların sonuçları ile Türk dünyası ilişkileri yeni ve kurumsal bir sürece girmiştir.

3.1. Nahçıvan Antlaşması'nın İncelenmesi

Nahçıvan Antlaşması, 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanmış 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiş bir anlaşmadır.²³ Bu antlaşmayı Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan ve Kazakistan ülkelerinin dönem devlet başkanları imzalamıştır. 22 maddeden oluşan anlaşmanın incelemeleri şu şekildedir:

- Birinci Madde ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin kurulduğu ilan edilmiştir.

Birinci maddeden de anlaşıldığı üzere bu konsey 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahçıvan Antlaşması ile kurulmuştur. Bu konseyin kurulmasıyla Türk dünyası artık kurumsal bir çatı altında toplanmıştır. İlgili maddede “uluslararası bir kuruluş” olduğu açıkça belirtilmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi, Türk dünyası tarihinde “Türk Konseyi” veya “Türk Keneşi” olarak da anılmaktadır. Bir araya gelmenin-toparlanmanın kurumsallaşmış hali olan Türk Konseyi, Türk dünyası entegrasyonunu olumlu yönde beslemiştir.

22 Bahar Özsoy, “‘Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi”, *Anasay*, sy.25, (2023), s.49.

23 (Anlaşma metninin tamamı için bakınız.)https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim Tarihi: 13.12.2024).

Çünkü konsey bünyesinde pek çok iş birlikleri yapılmış, ortak kurum ve kuruluşlar açılmış bu sayede entegrasyon süreci olumlu yol kat etmiştir. Bu konseyin kurucuları Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan'dır. 2019 yılında Özbekistan da bu konseye üye olmuştur.²⁴ Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvelerinde temeli atılan Türk dünyası entegrasyon süreci, Türk Konseyi ile daha etkin boyuta getirilmiştir. Türkiye'de düzenlenen onuncu zirvede 15-16 Eylül 2010 tarihinde Türk Konseyi'nin kurulduğu resmen ilan edilmiştir.²⁵ Günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı olarak isimlendirdiğimiz teşkilatın temelleri Nahçıvan Anlaşması ile kurulan Türk Konseyi tarafından atılmıştır.²⁶ Her yıl 3 Ekim, Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Günü olarak kutlanmaktadır. 3 Ekim tarihinde kutlanması, konseyin kurulmasına vesile olan Nahçıvan Anlaşması'nın imza yıldönümü olmasından ötürüdür.²⁷

- İkinci maddede ise yeni kurulan Türk Konseyi'nin amaçları ve görevleri bildirilmiştir.
- İmzalayan tarafların karşılıklı güven, dostluk, iyi komşuluk ilişkilerinin sağlanmasına; barış, güvenlik gibi unsurların güçlendirilmesine vurgu yapılmıştır.
- Ortak çıkarların söz konusu olduğu dış politika meselelerinde ortak tutumun sergileneceği konusunda görüş birliğine varılmıştır.
- Terörizm, ayrılıkçılık akımları, yasadışı ticaret, narkotik gibi problemlerde tarafların eşgüdümlü aksiyonlar alması konusunda anlaşılmıştır.

24 Bahar Özsoy, "Türk Dünyası' Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi", *Anasay*, sy. 25, (2023), s.41.

25 Mevlüt Akçapa, "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Düny, Bugünü ve Yarını", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), (2023), s. 478.

26 https://cebheinfo.az/siyaset/turk-dovletleri-teskilatinda-azerbaycanin-liderlik-rolu_515 (Erişim Tarihi: 06.12.2024)

27 <https://eres.preslib.az/site/historical/page/az/ktzwqgi> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)

- Ortak amaçlar için bölgesel ve ikili iş birliklerinin geliştirilmesine karar verilmiştir.²⁸ Bu maddede “kültür, bilimsel-teknik ve eğitim alanında iş birliğine teşvik” ifadesi açıkça kullanılmıştır. İkinci maddede belirtilen bu karar günümüz Türk dünyasına hizmet eden kurum ve kuruluşların kurulmasına ve her geçen gün daha fazla önem verilmesine vesile olmuştur. Açılan ortak üniversiteler (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi gibi), “*Türk Dünyasının Erasmus’u*” olarak ifade edebileceğimiz Orhun Değişim Programı ve TÜRKSOY, TİKA, TÜRK-PA gibi kuruluşlar örnek olarak verilebilir.
- Ticaret, yatırım, gümrük, bankacılık gibi ilgili ülkeler arasındaki ekonomik iş birliklerini kolaylaştıracak uygun, elverişli ve pratik olanakların sunulması amaç ve görev maddesine eklenmiştir.
- Türk halklarının sahip olduğu ortak kültür ve tarihin geniş kitlelere tanıtılması ve yayılması için basın ve iletişim araçlarına teşvik edilmesi, gibi ikinci maddenin alt bildirileri anlaşmada belirtilmiştir.

Türk Konseyi, ikinci maddede belirtilen amaç ve görevler doğrultusunda toplam 19 alanda iş birliği sürdürmektedir. Bunlar; siyasi iş birlikleri, ekonomik iş birlikleri, gümrük iş birlikleri, ulaştırma iş birlikleri, eğitim iş birlikleri, enformasyon ve medya iş birlikleri, gençlik ve spor iş birlikleri, diaspora iş birlikleri, bilişim ve iletişim teknolojileri iş birlikleri, enerji iş birlikleri, sağlık iş birlikleri, göç iş birlikleri, tarım iş birlikleri, hukuki alanda iş birlikler, insani konular ve kalkınma alanında iş birlikleri, insan kaynakları iş birlikleri,

28 <https://hukukbook.com/naheivan-anlasmasi-turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi/> (Erişim Tarihi: 13.12.2024)

Müslüman dini kurumlar arasında iş birlikleri, uluslararası kuruluşlarla iş birliği.²⁹

- Üçüncü maddede ise, bahsedilen amaç ve görevlerin yerine getirilebilmesi için kurulan makamları belirtir. Bu bağlamda Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi ve Sekreteryaya maddede belirtildiği üzere kurulmuştur.
- Dördüncü maddede ise, bilim, eğitim, kültür, sanat alanlarında ortak değerlerin kitlelere yayılması ve kültürel bağların derinleştirilmesi amacıyla faaliyet gösteren TÜRKSÖY ile iş birliği içerisinde olacakları belirtilmiştir.
- Beşinci maddede, Devlet Başkanları Konseyi'nin bir araya gelme amacı ve faaliyetleri belirtilmiştir. Konseyin yılda bir kez toplanmasına, konseyde güncel uluslararası sorunların çözümüne yönelik istişareler yapılmasına, iş birliği alanlarının belirlenmesine ve konseyin faaliyetlerinin değerlendirilmesine karar verilmiştir.
- Altıncı maddede, Dışişleri Bakanları Konseyi'nin bir araya gelme amacı ve faaliyetleri belirtilmiştir. Konseyin amacının gündemdeki faaliyetler hakkında değerlendirme yapılması ve Devlet Başkanları Konseyi'nde ele alınacak güncel uluslararası konuları önceden tespit edilmesi olduğu belirtilmiştir. Bu konseyin toplantısının Devlet Başkanları Konseyi toplantısından önce düzenlenmesine karar verilmiştir.
- Yedinci maddede, Kıdemli Memurlar Komitesi'nin bir araya gelme amacı, görevleri ve faaliyetleri belirtilmiştir. Sekreteryayı ve sekreteryanın belgelerini kontrol etme, belgeleri üst makamlara takdim edilmeden önce değerlendirme ve onay

29 Bahar Özsoy, "Türk Dünyası' Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi", *Anasay*, 25, (2023), s.50.

verme görevleri bu makama verilmiştir. Bu komitenin toplantısının Dış İşleri Bakanları Konsey Toplantısından önce düzenlenmesi kararı alınmıştır.

- Sekizinci maddede dönem başkanlığından bahsedilmiştir. Ev sahipliği yapan ülke bir sonraki toplantıya kadar konseyin dönem başkanlığını yürütür, kararı alınmıştır.
- Dokuzuncu madde Aksakallar Konseyi hakkında bilgi verir. Aksakallar konseyinin Türk Konseyi bünyesinde faaliyet gösteren bir yapı olduğu belirtilmiştir.
- Onuncu madde anlaşma çerçevesinde kurulan sekreteryaya hakkında bilgi verilir. Bu sekreteryaya, Türk Konseyi'nin amaç ve görevlerini yürütme konusunda yardımcı olması için taraflar tarafından kurulmuştur. Daimî bir yürütme organı olduğu ilgili maddede açıkça belirtilmiştir. Sekreteryanın görevleri şu şekilde belirtilmiştir

► Türk Konseyi bünyesinde gerçekleştirilecek tüm toplantılarda ihtiyaç duyulabilecek idari, protokol ve teknik önlemlerin alınması

► Taslak belgelerinin hazırlanması

► Belgelerin tasnifi ve arşivlenmesi

► Türk Konseyi ile ilgili genel mahiyetli bilginin yayımlanması

► Teşkilat içindeki konseylerin verdiği görevleri yerine getirmesi

► Mali faaliyetlerle ilgili raporları sunması

Bu maddede sekreterlik görevlilerinin atamasının nasıl yapılacağı ve sekreteryanın merkezinin İstanbul'da kurulacağı da kararlaştırılmıştır.

- On birinci maddede bütçe konusu, on ikinci maddede ayrıcalıklar ve muafiyetler konusu, on üçüncü madde daimî temsilcilerin ataması konusu, on dördüncü maddede ise ekstra yapılabilecek toplantılar hakkında, on beşinci maddede uluslararası teşkilat ve forumlarla kurulabilecek ilişkiler, on altıncı maddede ise teşkilata gözlemci üye alınabileceği gibi kararlar verilmiştir. On yedinci maddede konseyin çalışmalarında kullanılacak lisanlar hakkında bilgi verilmiş, konsey devletlerinin devlet dillerine ek olarak İngilizce lisanının da çalışmalarda kullanılacağı kaydedilmiştir.
- Yirminci maddede konsey içinde oluşabilecek anlaşmazlıkların müzakere ve istişarelerle çözüme kavuşturulacağı belirtilmiştir.
- 22.maddede anlaşmanın süresiz olduğu ayrıca belirtilmiştir. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren tüm Türk Dili Konuşan Devletlerin katılımına açık olacağı da eklenmiştir. Böylece konseyin kapısı anlaşmayı imzalamayan Türkmenistan ve Özbekistan için açık bırakılmıştır.

Bu antlaşma dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev ve dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev taraflarınca imzalanmıştır. Bu anlaşma ile artık Türk Devletleri kurumsal bir çatı altında toplanmıştır. Bu anlaşma 2021 yılında kurulacak olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın hukuksal temelini de oluşturmaktadır.³⁰

30 Ali Gök, "Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2022), s.114.

3.2. Türk Konseyi'nin Resmen Doğuşu: Son Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi, 2010 İstanbul

Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvelerinin onuncu ve son zirvesi 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde, İstanbul'da düzenlenmiştir. Bu zirveye Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın dönem cumhurbaşkanları katılmıştır. Bu zirveye Özbekistan katılmamıştır. Bu zirvede Nahçıvan Anlaşması ile teşkil edilmesi kararlaştırılan Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi/ Türk Konseyi/ Türk Keneşi'nin resmen kurulduğu ilan edilmiştir.

4. Türk Konseyi (2011-2021)

Türk Konseyi, 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması'nın birinci maddesi doğrultusunda kurulmuştur. Bu kuruluşa giden süreçte toplam 10 tane zirve yapılarak Türk Konseyi'nin temelleri atılmıştır. Bu temeller üzerine Nahçıvan Zirvesi'nde bu konseyin kurulması kararlaştırılmış, 2010 İstanbul Zirvesi'nde ise kurulduğu resmen ilan edilmiştir. Türk Konseyi'nin kurucuları Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. Bu konseyin kurulması ile Türk dünyası ortak bir kurumsal çatı altında toplanmıştır. Türk Konseyi'nin temel amaçları Nahçıvan Antlaşması'nın ikinci maddesinde belirtilmiştir. Özetle, konseye üye devletlerin birbirlerine karşı güven, dostluk, iyi komşuluk ve barış gibi tutumları sergilemelerine; dış politikada eşgüdümlü tutum benimsenmesine; ortak çıkarlar konusunda işbirliği ile hareket edilmesine; bilim, eğitim, kültür gibi alanlarında etkileşimin artırılmasına imzalayan devletlerce karar verilmiştir.³¹ Türk Konseyi, Türk devletleri arasındaki ilişkilerin çok boyutlu yapısını iyi yansıtan oluşumlardan biridir.³² Çeşitli alanlarda yapılan işbirlikleri,

31 <https://turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim Tarihi 15.12.2024)

32 Mevlüt Akçapa, "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), (2023), s.477.

ilişkilerin çok boyutlu yapısını gözler önüne sermektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi Türk Konseyi, ikinci maddede belirtilen amaç ve görevler doğrultusunda toplam 19 alanda iş birliği sürdürmektedir. Bunlar; siyasi iş birlikleri, ekonomik iş birlikleri, gümrük iş birlikleri, ulaştırma iş birlikleri, eğitim iş birlikleri, enformasyon ve medya iş birlikleri, gençlik ve spor iş birlikleri, diaspora iş birlikleri, bilişim ve iletişim teknolojileri İş birlikleri, enerji iş birlikleri, sağlık iş birlikleri, göç iş birlikleri, tarım iş birlikleri, hukuki alanda iş birlikleri, insani konular ve kalkınma alanında iş birlikleri, insan kaynakları iş birlikleri, Müslüman dini kurumlar arasında iş birlikleri, uluslararası kuruluşlarla iş birliği.³³

Konseyin temeli olan Nahçıvan Antlaşması'nda ortak çıkar sağlayan iş birlikleri yapma konusunda anlaşılmıştır. Azerbaycan'ın bu iş birliklerine istekli olduğunu, anlaşma imzalandıktan sonra yaptığı ortak iş birliği ve proje anlaşmalarından görebiliriz. Türk Konseyi mensupluğu süresinde, bu iş birliklerinin Azerbaycan özelinde incelemeleri şu şekildedir:

- Askeri, Siyasi ve Stratejik işbirliklerine örnek olarak: 2010 yılında imzalanan Türkiye-Azerbaycan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, iki ülkenin askeri bağlarını güçlendiren bir temel oluşturmuş³⁴ ve 11 yıl sonra, 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan Şuşa Beyannamesi ile bu bağlar yeniden pekiştirilmiştir.³⁵ Şuşa Beyannamesi'nde "Azerbaycan ve Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinin modern taleplere uygun oluşturulması ve modernleştirilmesi yönünde

33 Bahar Özsoy, "Türk Dünyası' Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi", *Anasay*, sy.25, (2023), s.50.

34 <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KAFKASLARDA-TURKIYE-AZERBAYCAN-ISBIRLIGI-KUVVETLENİYOR-SUSA-BEYANNAMESI> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

35 (Şuşa Beyannamesi'nin tamamı için bakınız.) <https://www.tcgb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

birlikte çalışacakları” konusunda anlaşılmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan’ın Türk İHA ve SİHA’larından satın alması ve bu araçları 2.Dağlık Karabağ Savaşı’nda kullanması iki ülke arasındaki askeri iş birliğini gösteren bir başka durumdur.³⁶

- Ekonomik-Enerji alanlarındaki iş birliklerine örnek olarak: Mevcut enerjilerin dünyaya pazarlanması ekonomiye ivme kazandırır. Bu bağlamda Türkiye ve Azerbaycan’ın 25 Ekim 2011 tarihinde imzalayarak temelini attığı TANAP Projesi, ekonomi ve enerji iş birliğine örnek olarak verilebilir.³⁷ Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projeleri, taşımacılık alanında Türkiye ve Azerbaycan’ın stratejik önemini artırmış ve iki ülkeyi Avrupa’nın enerji güvenliğinde önemli bir konuma getirmiştir.³⁸ Bu durum iki ülkeyi de enerji diplomasisinde güçlendirmiştir. Azerbaycan’ın ekonomik ilişkileri sadece Türkiye ile değil Türk Konseyi ülkeleri ile de gün geçtikçe gelişmiştir. Örneğin, Konsey üyeleri ile ticaret cirosu 2018 yılının sekizinci ayında %16 artmıştır. Azerbaycan, 2019’a kadar konseye üye devletlere 14 milyar dolar kadar yatırım yapmıştır.³⁹
- Eğitim alanında iş birliği örneği: 19 Şubat 2021 tarihinde Türkiye Maarif Vakfı Başkanı ile Azerbaycan Eğitim Bakanı arasında bir eğitim protokolü imzalanmıştır.⁴⁰ Bu protokol, iki ülke arasında eğitim alanındaki iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu protokol, 31 Ekim 2017

36 Bülent Erdil, “İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye’nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), (2021), 596.

37 https://www.iletisim.gov.tr/turkce/cumhurbaskanimizin_kaleminden/detay/tanap-bolgesel-kalkinma-ve-baris-projesi (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

38 <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

39 https://yeniazərbaycan.az/Siyaset_e45737_az.html (Erişim Tarihi 14.12.2024)

40 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-maarif-vakfi-azerbaycan-ile-is-birligi-protokolu-imzaladi/2250056> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim Alanında İş Birliği Anlaşması” ile 25 Nisan 2018 tarihli “VII. Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyine Dair Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Protokol” hükümleri temel alınarak hazırlanmıştır. Bu protokol Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı resmî sitesinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Hükümeti arasında Mesleki Eğitim alanında İşbirliğine dair Protokol” olarak geçmektedir.⁴¹

- Aynı zamanda teşkilatın bünyesinde faaliyet gösteren TÜRK-PA ve Türk Kültür ve Miras Vakfı’nın genel merkezlerinin Bakü’de olması, Nahçıvan Anlaşmasında geçen “ortak kültür ve tarihin geniş kitlelere tanıtılması” ve “kültür, bilim ve eğitim alanlarında iş birliğine teşvik” ifadeleri ile paraleldir.

Örnekler çoğaltılabilir. Yapılan zirveler sonrası yayınlanan zirve bildirilerinde bu iş birliklerine detaylı olarak yer verilmiştir.⁴²

4.1. Türk Konseyi Zirvelerinin Azerbaycan Özelinde İncelemesi

Türk Konseyi’nin birinci zirvesi, 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ev sahipliğinde, Almatı’da gerçekleştirilmiştir. Bu zirve Türk devletlerinin kurumsal bir çatı altında toplandıktan sonra düzenledikleri ilk zirvedir. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de katılmıştır. Aliyev, zirvede yaptığı konuşmada; henüz bağımsızlıklarının yirminci yılında olduklarını ve bu yirmi yılda ülkelerinin devlet temellerinin atıldığını belirtmiştir. Bu zirveleri önemseydiğini ve bir gelenek gibi her sene

41 <https://abdigm.meb.gov.tr/www/uluslararasi-anlasmalar/icerik/2079> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

42 (Zirve bildirilerinin tamamı için bakınız.) <https://turkicstates.org/tr/bildiriler-kurucu-belgeler> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

düzenlenmesinden memnuniyet duyduğunu, gelecek yıllarda zirveler düzenlenmesinin önem taşıdığını ve bu zirvelerde alınan kararların Türk birliğini git gide güçlendirdiğini ifade etmiştir. Zirvelerin önemi hakkında yaptığı konuşmasının ardından iş birliklerine verdiği önemi aktarmıştır. Azerbaycan'ın Türk Dili Konuşan Ülkeler ile ticari ve samimi ilişkilerinin olduğunu ve bu ilişkileri çok önemsettiklerini, konsey içerisindeki ülkelerin ekonomik iş birliklerinin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durumun hem konsey mensubu ülkelerin ekonomilerine katkı sağlayacağını hem de birliklerini güçlendireceğini ifade etmiştir. Azerbaycan'ın konsey içerisindeki iş birliklerinin içerisinde transit iş birliği fırsatları sunduğunu, Kazakistan ve Türkmenistan'a "kardeş ülke" sıfatını kullanarak onlara sunduğu transit olanakların kullanılmasından duydukları mutluluğu dile getirmiştir. Zirvede Ermenistan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunundan da bahsetmiştir. Yine bu konuşmasında konseye üye devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini geliştirmesi temennisinde bulunmuştur. Türk dünyasının birlik haline getirilmesi gerektiğini, bu birliği sağlamak için gerekli olanaklara sahip olduklarını, bunun için güçlü bir siyasi iradenin birlik içinde mevcut olduğunu belirtmiştir.⁴³ Bu zirve sonucu Almatı Bildirisi imzalanmıştır. Bildiride Azerbaycan'a yönelik olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattının küresel enerji güvenliğine ve bölgedeki ülkelerin ekonomilerine katkı sağladığı belirtilmiştir. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu bağlantısının da bölgesel ulaşım, ticarete ve ekonomik kalkınmaya katkı sağladığı belirtilmiştir. Bildiride Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü desteklenmiş, barışçıl yollar ile Dağlık Karabağ sorununun çözümü temenni edilmiştir.⁴⁴

43 <https://president.az/az/articles/view/3358> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

44 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/1-zirve-bildirisi-8-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

İkinci zirve, 22-23 Ağustos 2012 tarihlerinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te, dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Bu zirvede Türk Konseyi'nin bayrağı kabul edilmiştir. Bayrakta Türk Konseyi'ne üye devletlerin bayraklarından semboller birleştirilmiş, söz konusu bayrak yıldız sembolünü Azerbaycan'ın bayrağından almıştır.⁴⁵ Zirveye İlham Aliyev katılmamış, dönemin Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade katılmıştır.⁴⁶ Zirvede, Bakü'de Türk Kültür Miras Vakfı'nın kurulmasına dair anlaşmaya varılmıştır. Yayınlanan zirve bildirisinde ise Azerbaycan'a yönelik olarak, Dağlık Karabağ bölgesinin işgaline yer verilmiştir. Azerbaycan sınırlarının dokunulmazlığına destek verilmiştir ve bölgedeki anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözülmesi temenni edilmiştir. Üçüncü zirvenin Azerbaycan'da yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁷

Üçüncü zirve, 15-16 Ağustos 2013 tarihlerinde Azerbaycan'ın Gebele şehrinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. İlham Aliyev zirve konuşmasında Türk dünyasının geniş bir coğrafyayı kapsadığını ve dünyada güçlendiğini söylemiştir. Türk dünyasına mensup halkların ortak tarih, kültür ve değerlerde birleştiğini de eklemiştir. *“Bugün bağımsız devletler olarak her konuda birlikteyiz, birlikte olmalıyız.”* cümlesi ile Türk dünyasının birliktelik gereğini vurgulamıştır. Konuşmasında topraklarının %20'sini oluşturan Dağlık Karabağ'ın işgaline yönelik açıklamalarda da bulunmuştur. Bu sürecin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde uluslararası hukuka uygun bir şekilde çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Azerbaycan'ın ekonomik alanlardaki iş birliği potansiyelinin gün geçtikçe arttığını ve çeşitli projelerin hayata geçirildiğini

45 <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

46 <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi-II-zirvesi-biskekte-duzenlendi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

47 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/2-zirve-bildirisi-9-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

aktarmıştır. Bu iş birliklerinin Türk Konseyi ülkelerini güçlendirdiğini ifade etmiştir. Projelerin milletleri birleştirdiğini ve ekonomiyi güçlendirdiğini de eklemiştir.⁴⁸ Bu zirve sonucu Gebele Bildirisi yayınlanmıştır. Zirve bildirisinde Azerbaycan’a yönelik, tekrar Dağlık Karabağ sorununa değinilmiş, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü destekleyerek bölgedeki gerilimin son bulması temenni edilmiştir. Aynı zamanda bu bildiride Azerbaycan’ın 2013-2014 yıllarında Türk Konseyi dönem başkanlığını üstlenmesine karşı memnuniyet dile getirilmiştir.⁴⁹

Dördüncü zirve ise, 4-5 Haziran 2014 tarihlerinde, Türkiye-Bodrum’da, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Toplantıya Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev katılım göstermiştir. İlham Aliyev zirve konuşmasında, dönem başkanlığını Türkiye’ye devrettiğini söylemiştir. İş birliklerinin çeşitliliğinin çok önemli olduğunu ve dönem başkanlığını üstlendiği süreçte farklı iş birliği alanlarında çalışmalar yapıldığını belirtmiştir. Buna örnek olarak iş formu düzenlendiğini, diaspora kuruluşlarının faaliyetlerinin geliştirilmesi için çalışıldığını, eğitim ve ulaştırma alanlarında bakanlar düzeyinde toplantılar yapıldığını ifade etmiştir. Azerbaycan olarak Türk Kültür ve Miras Vakfı’nın kurulmasında yapılan Azerbaycan girişiminden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ortak turizm konusuna da dikkat çekerek, ortak turizm potansiyellerinin geliştirilmesi gerektiğini, bunun birlik açısından da önemli olduğunu ifade etmiştir. TÜRKSOY’un projelerini takdir ederek gelecek faaliyetlerini güçlendirmek için Azerbaycan olarak ellerinden geleni yapacaklarını belirtmiştir. Azerbaycan’ın Türk Devletlerine yönelik yatırımlarını artırmayı hedeflediklerini ve örnek olarak Türkiye’de önümüzdeki 5-6 yıl içinde 20 milyar

48 <https://president.az/az/articles/view/9013> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

49 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/3-zirve-bildirisi-10-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

dolardan fazla yatırım yapma hedeflerinin olduğunu ifade etmiştir. Bu tarz karşılıklı yatırımların birliği güçlendireceğini dile getirmiştir. Ulaştırma alanında Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesinin önemini dile getirmiş ve bu proje için çalıştıklarını belirtmiştir. Enerji iş birliği alanında başarılı olduklarını, sadece kendi petrollerini değil diğer ülkelerin de petrollerinin batıya ulaşması için transit görevde bulunduklarını söylemiştir. Bu alandaki iş birliklerini artırma konusunda kararlı olduklarını da eklemiştir. Aynı zamanda Dağlık Karabağ problemini de dillendirmiş, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edildiğini ifade etmiştir.⁵⁰ Bu zirvenin sonunda Bodrum Bildirisi imzalanmıştır. Bodrum Bildirisi'nde Azerbaycan'a yönelik olarak bazı ibareler vardır. Örneğin, konseye üye ülkelerin turizm temsilcileri ve basın mensuplarının katılımıyla bir bilgilendirme turu düzenleneceği hatta bu turun ilkinin Azerbaycan'da düzenleneceği belirtilmiştir. Azerbaycan'ın Bakü'de Ekim 2014 tarihinde Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ile ilgili düzenleyeceği konferansı takdirle karşıladıkları belirtilmiştir. Bu bildiride de Dağlık Karabağ sorununa yer verilmiş ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde problemin barışçıl yollarla çözülmesi temenni edilmiştir. Bildiride 2013-2014 yılları dönem başkanlığından ötürü Azerbaycan tebrik edilmiştir. 2015 yılında yapılacak olan zirvenin Kazakistan'da yapılması kararlaştırılmıştır.⁵¹ Ayrıca bu zirvede Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türk Yatırım Fonu'nun oluşturulmasına ön ayak olmuştur.⁵²

Beşinci Zirve, 11 Eylül 2015 tarihinde, Kazakistan-Astana'da, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev katılım göstermiştir. Aliyev yaptığı konuşmasında her zirvede

50 <https://president.az/az/articles/view/12004> (erişim Tarihi: 16.12.2024)

51 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/4-zirve-bidirisi-11-tr.pdf> (erişim Tarihi: 16.12.2024)

52 <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-turk-dovletleri-arasinda-munasibetlerin-inkisafinda-muhum-rol-oynayir/> (erişim Tarihi: 07.12.2024)

olduğu gibi iş birlikleri konusu üzerinde durmuştur. Bu iş birliklerinin temelinde ortak tarih, ortak kültür ve aynı etnik kökenlerin bulunduğunu, konsey devletlerini birleştiren unsurun bu ortak paydalar olduğunu ve faaliyetlerin bu temel üzerine inşa edildiği ifadeleri arasındadır. Buna ek olarak ekonomik iş birliklerine önem verdiğini, Azerbaycan'ın, Kazakistan ve Türkmenistan için bir geçiş ülkesi olduğunu, iş birlikleri için geniş fırsatların bulunduğunu belirtmiştir. İhracat rotasının Türkiye'den geçmesine ise memnuniyet belirterek, üye ülkelerin bu iş birlikleri sayesinde birbirlerine daha fazla yakınlaştığını söylemiştir. Azerbaycan'ın sadece ekonomik sektörlerde değil, insani yardım sektörlerinde de planları olduğunu belirtmiştir. TÜRKSOY'a desteklerinin devam edeceğini, bu kuruluş sayesinde Türk halklarının birleşme sürecinin olumlu etkilendiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda ortak bir televizyon kanalının açılması konusunda niyetini ifade etmiş, bu sayede Türk kültür, tarih ve milli değerlerinin hem Türk hem de dünya halkının dikkatini çekebileceğini dile getirmiştir. Bölgesel güvenlik konularına çok önem verdiğini ve Dağlık Karabağ sorununa ilişkin temennisinin sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğünün temelinde çözülmesi doğrultusunda olduğunu belirtmiştir. Bu zirvede Astana Bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride Azerbaycan'a yönelik olarak Dağlık Karabağ sorunu tekrar gündeme getirilmiş ve tekrar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunacak şekilde sorunun çözülmesi temennisinde bulunulmuştur.⁵³ Bir sonraki zirvenin Kırgızistan'da olması konsey üyelerince kararlaştırılmıştır.

Altıncı zirve, 3 Eylül 2018 tarihinde, Kırgızistan-Çolpon Ata'da, dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov'un ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de katılmıştır. Aliyev, zirve konuşmasında Azerbaycan'ın Türk Dili konuşan tüm ülkelerle iyi ilişkiler sürdürdüğünü

53 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/fifth-zirve-bildirisi-12-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)

belirtmiştir. İş birliği yapılan siyasi, ticari, ekonomik, enerji vb. alanlarda iyi sonuçlar alındığını belirtmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye başta olmak üzere diğer konsey ülkelerine yatırımlar yaptığını ifade etmiştir. Ve bu konuşmasında *“Her zaman birbirimizin yanındayız ve tekrar ediyorum bunun en güzel göstergesi karşılıklı yatırımlarımızdır.”* cümlesini kurarak yatırımların önemini ifade etmiştir. Bir bütün olarak konsey ülkeleri bünyesinde yatırımları artıracağını hem kendi ekonomik çıkarlarını hem de kardeş ülkelerin ekonomik çıkarlarını sağlama gayretinde olduklarını ifade etmiştir. Yapılan zirvenin ana teması olan spor konusuna yönelik olarak, Azerbaycan'ın spora çok önem verdiğini ve sporun insanları-ulusları birleştiren yakınlaştıran bir unsur olduğunu belirtmiştir. TÜRKSOY ve Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın çalışmalarına aktif destek verdiğini belirtmiştir. Her zirvede olduğu gibi bu zirvede de bölgesel güvenlik konusunda Dağlık Karabağ sorununu dile getirmiştir. Toprak bütünlüğünün tekrar sağlanması ve barışın tesis edilmesi temennisinde bulunmuştur. Bu zirve sonunda Çolpon-Ata Bildirisi imzalanmıştır. Bildiride Azerbaycan'a yönelik olarak; Birinci Türk Üniversite Spor Oyunlarının gerçekleştirilmesindeki başarıdan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Haydar Aliyev'in doğumunun 95.yılına kutlanması memnuniyetle karşılanmıştır. 2016 ve 2018 yıllarında Konseye üye devletlerin öğrencilerine yönelik, Azerbaycan ve Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenen birinci ve ikinci öğrenci değişim programlarından duyulan memnuniyet belirtilmiştir. TÜRKSOY tarafından 2016 yılında Azerbaycan'ın Şeki şehrinin “Türk Dünyası Kültür Başkenti” ilan edilmesinden duyulan memnuniyet de bildirilmiştir. Türk dili konuşan ülkeler arasındaki transit taşımacılık ve ulaştırmanın geliştirilmesine yönelik yapılan iş birliklerinden dolayı Azerbaycan ve Kazakistan tebrik edilmiştir. Ayrıca Türk dünyasının ilk demokratik ve laik devleti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100.yılı sebebiyle Azerbaycan kutlanmıştır. Her bildiride olduğu gibi bu bildiride de Dağlık Karabağ sorununa değinilmiş, Azerbaycan'ın

toprak bütünlüğü çerçevesinde bu konunun çözüme kavuşması temenni edilmiştir. Bir sonraki zirvenin 2019 yılında Azerbaycan'da gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁵⁴

Yedinci zirve, 15 Ekim 2019 tarihinde, Azerbaycan- Bakü'de, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Zirve, Nahçıvan Anlaşması'nın onuncu yıl dönümüne denk geldiği için ve bu zirvede Özbekistan birliğe dahil olduğu için önemlidir. Aynı zamanda bu zirvede Kazakistan Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev tarafından Konsey'in adının "Türk Devletleri Teşkilatı" olmasını önerilmiştir.⁵⁵ Bu önerinin hayata geçirilmesi önemli bir kurumsal ve stratejik adımdır. Aliyev zirvede yaptığı konuşmasında dönem başkanlığını Kırgızistan'dan aldıklarını ve Azerbaycan'ın bu başkanlık döneminde konsey ülkeleri arasındaki iş birliklerini ve dostluğu güçlendirmeye çaba göstereceğini belirtmiştir. Karşılıklı faaliyetlerin temellerinin konsey üyesi ülkelerin ortak tarih, kültür ve milli değerlere dayandığını ifade etmiştir. Azerbaycan'ın öncelikli dış politikasının, Türk dili konuşan ülkeler ile olan iş birliklerinin geliştirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu konseyin üye ülkeler arasındaki ekonomi, ulaşım, turizm, siyasi vb. alanlarda iş birliklerini geliştiren bir oluşum olduğunu belirtmiştir. Konsey ülkeleri ile olan iş birliği konularına özel önem veren Aliyev, Azerbaycan'ın yaptığı iş birliği girişimlerine yönelik olarak, Türkiye ekonomisine 15 milyar dolar yatırım yaptıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın bir geçiş ülkesi olduğunu belirterek Azerbaycan üzerinden 2018 yılında Türk Konseyi ülkelelerinden 8 milyon ton yük taşındığını da eklemiştir. Azerbaycan'ın bu tarz transit alanlarda iş birliği fırsatları sunduğunu da eklemiştir. Konuşmasında Dağlık Karabağ sorunlarını da dile getirmiş, söz konusu

54 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/6-zirve-bildirisi-13-tr.pdf> (Erişim Tarihi:17.12.2024)

55 Bahar Özsoy, "‘Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi", *Anasay*, sy. 25, (2023), s. 51.

bölgede yaşayan Azerbaycan halkının problemler yaşadığını ve bölgenin tarihi ve kültürel dokusunun Ermenistan tarafından tahrip edildiğini belirtmiştir. Sürdüreceği başkanlık sürecinin Türk ülkeleri arasındaki bağı kuvvetlendirecek çabalar içereceğini de eklemiştir.⁵⁶ Bu zirve sonucu Bakü Bildirisi imzalanmıştır. Bildiride Azerbaycan’a yönelik olarak; Azerbaycan-Kazakistan güzergahındaki Trans-Hazar Fiber Optik İletişim hattının ortaklaşa yapımı ve işletilmesi durumuna duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Bu durum “ortak iş birlikleri yapma” söylemlerinin uygulandığını bize göstermektedir. Azerbaycan’ın üye devletlerin yardım kurumlarını desteklemek amacıyla insani yardım ve kalkınma konusunda bir konferans düzenleme girişimi de konsey tarafından takdirle karşılanmıştır. Yine Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak bu işgal sürecinin son bulmasına temenni edilmiş, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün desteklendiği ifade edilmiştir. Türk Kültür ve Mirası Vakfı’nın Azerbaycan tarafından tahsis edilen binasında, Bakü’de açılışını yapması yine bildiride takdirle karşılanmıştır. Ek olarak 98.bildiride Özbekistan’ın Türk Konseyi’ne üyeliğinin kabul edildiği ifade edilmiştir.⁵⁷

2020 yılında Konsey Dönem Başkanlığı Azerbaycan tarafından yürütülmekteydi. Dönem başkanı olan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, pandemi sebebiyle zirveyi 10 Nisan 2020 tarihinde çevrimiçi olacak şekilde düzenlemiştir. Bu zirve Türk dünyası tarihine “Türk Konseyi Olağanüstü Bakü Zirvesi” olarak geçmiştir. Bu zirve pandemi döneminde devlet ve hükümet başkanları düzeyinde düzenlenen ilk çevrimiçi etkinlikti.⁵⁸

56 <https://president.az/az/articles/view/34458> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)

57 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/7-zirve-bildirisi-14-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)

58 <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-turk-dovletleri-arasinda-munasibetlerin-inkisafinda-muhum-rol-oynayir/> (Erişim Tarihi: 7.12.2024)

4.2. II. Karabağ Savaşı'nın Türk Konseyi'ne Etkisi (2020)

Karabağ Savaşı, 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı taarruza geçmesi ile başlamıştır. Söz konusu savaş 44 gün sürmüş, Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanmıştır. 10 Kasım 2020 tarihinde ise ateşkesi imzalanmış, henüz barış anlaşması imzalanmamıştır. Zaferin sonucunda Dağlık Karabağ bölgesinde olan 7 şehir Ermenistan işgalinden kurtarılmıştır. Savaşa kadar yapılan zirvelerde yayınlanan bildirilerde ekseriyetle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve sınır dokunulmazlığı ifade edilmiştir. Çatışmanın ilk gününden itibaren Türkiye tüm imkanlarıyla Azerbaycan'ı desteklediğini açıklamıştır. Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev savaşa yönelik açıklamasında *“Azerbaycan'ın uluslararası olarak tanınan toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmek ve bu topraklar üzerindeki egemenliğini sağlamak için uluslararası hukuka uygun yürüttüğü meşru mücadelesine olan güçlü desteğimizi yineliyoruz.”* açıklamasıyla konseyin Azerbaycan'ı desteklediğini ifade etmiştir.⁵⁹ Türkiye'nin ve diğer konsey üyelerinin manevi ve siyasi açıdan Azerbaycan'a destek vermesi bölgedeki güç dengesini de ciddi anlamda etkilemiştir. Çünkü İlham Aliyev'in 31 Mart 2021 gayri resmî zirvesinde de ifade ettiği gibi, başta Türkiye olmak üzere üye devletlerin verdiği sözlü destek sayesinde bölgede dış güçler etkisi önlenmiş ve bu durum Azerbaycan zaferini beraberinde getiren etmen olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği bu desteğin temelini anlamak için 2010 yılında imzalanan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” incelenmelidir. Bu anlaşmaya göre hangi tarafa bir saldırı olursa diğer taraf o devleti tüm imkanlarıyla destekleyecektir. Aynı zamanda bu anlaşma ile Azerbaycan, Türkiye üretimi olan İHA ve SİHA'ları

59 <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/turk-konseyi-azerbaycanin-mesru-mucadelesine-olan-guclu-destegimizi-yineliyoruz/2010185> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

Azerbaycan adına temin etmiştir.⁶⁰ Bu İHA ve SİHA'ların İkinci Karabağ Savaşı'nda kullanılması Azerbaycan'ın zaferinde belirleyici rol oynamıştır.⁶¹ Bu savaş sadece Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarması sonucu ile sınırlı kalmamıştır. Bu savaş Türk Dünyası üzerinde çok önemli olumlu psikolojik etkiler bırakmıştır. Uzun yıllar Rusya etkisinde kalan Orta Asya Türk Devletleri bağımsız olmalarına rağmen savaş sürecinde Azerbaycan'a somut bir katkı sağlayamamışlardır. Çünkü bağımsız olmalarına rağmen hala üzerlerinde Rusya etkisi olduğunu düşünmekteydiler. Ama bu savaş ile gördüler ki Azerbaycan, Türkiye'nin de manevi ve iş birlikçi katkılarıyla 33 yıllık bir sorunu Rusya olmadan, tek başına Türkiye'nin ürettiği İHA ve SİHA'ları temin ederek halledebildi. Bu sonuç ile iş birliğinin ve üyelerin birbirlerini desteklemesinin önemi anlaşılmıştır. Bu savaşın başta Azerbaycan'a, kısmen Türkiye'ye getirdiği zafer ile bu iki ülkenin bölgesel güç olduğunu, dış güçlerin inisiyatifi ve yardımları olmaksızın kendi problemlerini halledebildiklerini diğer Türk devletlerinin gözleri önüne serilmiştir. Ve bu durum teşkilatı daha cazip hale getirerek üye devletleri birbirlerine yakınlığa ve birbirleriyle teşkilatlanma seviyesine getiren etmenlerden olmuştur. Nitekim bu savaşın sona eren ilk zirvede tam tarafsızlık politikası güden Türkmenistan gözlemci üye olarak teşkilatın bünyesine dahil olmuştur. Bu durumun Türk birliğine ivme kazandırdığı anlaşılır ve Karabağ Zaferi'nin önemli bir sonucu olarak görülebilir. Bu galibiyet sayesinde Azerbaycan'ın hem dünya siyasetinde hem de teşkilatın içindeki konumunda prestiji artmıştır.⁶² Savaş sonrası Türk devlet başkanlarının birbirlerine yaptıkları ziyaretler artmıştır. Devletler arasındaki iş birliğinin arttığı da gözlenmektedir. Çünkü Azerbaycan'ın konsey

60 Ali Gök, "Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2022), s. 130-131.

61 Bahar Özsoy, "Türk Dünyası' Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın Rolü ve Önemi", *Anasay*, sy. 25, (2023), s. 47.

62 <https://kritikdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilatina-uye-ulkeler-arasında-ikili-iliskilere-bakis> (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2024)

içerisinde yaptığı iş birlikleriyle ekonomisini güçlendirdiği, bu ekonomik güç ve Türkiye ile yaptığı iş birlikleriyle ise Türk İHA ve SİHA'larını temin ettiği, bu durumun ise Karabağ Zaferinde önemli bir etken olduğu anlaşılmıştır. Kısacası Türk devletlerinin birbirleri ile yaptığı anlaşmalar ve iş birliklerinin sorunları çözme ve bölgesel güç olma konusunda belirleyici rolü olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum diğer Türk devletlerini teşkilata yaklaştıran önemli bir sebep olarak Türk dünyası tarihine kazınmıştır.⁶³

5. Türk Devletleri Teşkilatı (2021-2024)

Türk Konseyi'nin adı sekizinci zirvede yayınlanan İstanbul Bildirisi'nin ilk maddesinde belirtildiği üzere Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Bu teşkilatın amacı aynı etnik kökenden gelen, dil kökeni ve kültürü aynı olan insanların birliğini, ilişkilerini ve iş birliklerini güçlendirmektir. Yine bu teşkilatın amacı, “Türk Dünyası” kavramını somut hale getirmektir. Faaliyet alanları geniş olup; siyaset, turizm, ekonomi, ticaret, gümrük, ulaştırma, eğitim, gençlik ve spor, tarım, adalet, göç, bilişim ve medya gibi alanlarda işbirlikleri sağlanması hedeflenmiştir.⁶⁴ Yaklaşık 14 yıl gibi bir süreçte 5 milyon kilometrekare kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış, bu durum teşkilatı jeopolitik olarak önemli bir güç haline getirmiştir.⁶⁵ Bugün Türk Devletleri Teşkilatı 178 milyon nüfusu ile, 1.183 milyar dolar GSYİH'sı ile dünya teşkilatları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁶ Bu teşkilatın güçlenmesi, Türk halklarının daha hızlı entegre olması

63 Ali Gök, “Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2022), s. 132-138.

64 <https://economy.gov.az/az/page/beynelxalq-elaqeler/iqtisadi-teskilatlarla-emekdasliq/regional-teskilatlar/turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi-tdes> (Erişim Tarihi:05.12.2024)

65 <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ilklerin-zirvesi-turk-devletleri-teskilati-susada-866497.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

66 Bahar Özsoy, “Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi”, *Anasay*, sy. 25, (2023), s. 41.

için teşkilat bünyesinde bazı kuruluşlar kurulmuştur. Bu kuruluşlar; TÜRKPİ, TÜRKSÖY, Türk Ticaret ve Sanayii Odası, Türk Yatırım Fonu, Türk Akademisi ve Türk Kùltür ve Miras Vakfı'dır. Bu vakıflar sayesinde Türk halkı pek çok alanda hem politik hem de kùltürel anlamda yakınlaşmıştır. Bu kuruluşlardan Türk Kùltür ve Miras Vakfı'nın ve TÜRKPİ'nin merkezleri Bakü'dedir.

5.1. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Azerbaycan Özelinde İncelenmesi

31 Mart 2021 tarihinde gayri resmî ve çevrimiçi bir zirve düzenlenmiştir. Bu zirve II. Karabağ Zaferi sonrası toplanılan ilk zirvedir. İlham Aliyev zirve konuşmasında, 30 yıllık işgalin kesin olarak son bulduğunu ama bu süreçte Dağlık Karabağ Bölgesi'nin ziyadesiyle hasar aldığını belirtmiştir. Konuşmasında savaş sürecinde Türkiye'den aldıkları destek için teşekkür etmiştir. Türkiye'nin desteğinin siyasi ve manevi olarak çok değerli olduğunu da belirtmiştir. Türkiye'nin bu desteği sayesinde Azerbaycan'a karşı olan birçok dış gücün savaşa müdahale edemediğini ifade etmiştir. Dağlık Karabağ bölgesinin ciddi anlamda yıkıma uğradığını ve bu durum karşısında restorasyon ve inşaa çalışmalarının başlatıldığı da belirtilmiştir.⁶⁷ Zirve sonrası yayınlanan bildiride Azerbaycan'a yönelik olarak çatışmadan etkilenen bölgelerin inşası ve restorasyonu konusunda teşkilata üye devletlerin destek olacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda Ermenistan ile olan ilişkilerin normalleşmesi süreci teşkilat üyelerince destekleneceği de kaydedilmiştir.⁶⁸

Sekizinci zirve aynı zamanda Türk Devletleri Teşkilatının ilk resmi zirvesi, 12 Kasım 2021 tarihinde, Türkiye-İstanbul'da,

⁶⁷ <https://president.az/az/articles/view/50975> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

⁶⁸ <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/gayri-resmi-turkistan-zirve-bildirisi-2021-18-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Bu zirve itibariyle artık oluşuma “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak hitap edilmiştir. Bu zirvede Türkmenistan, teşkilata gözlemci üye statüsünde katılmıştır. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de katılım göstermiştir. Karabağ Zaferi sonrası toplanılan ilk resmi zirvedir. Bu zirvede konuşmasını yapan Recep Tayyip Erdoğan, pandemiye rağmen dönem başkanlık sürecinde yaptığı güzel faaliyetlerden dolayı Azerbaycan Cumhurbaşkanını tebrik etmiştir. Aynı zamanda teşkilat tarafından Karabağ Zaferi nedeniyle Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’e “Türk Dünyası’nın En Yüksek Nişanı” ödülü takdim edilmiştir. Ödülü Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan takdim etmiştir. Erdoğan takdim sırasında 30 yıllık problemin 44 gün içerisinde kesin olarak çözülmesinden dolayı İlham Aliyev’i tebrik etmiştir. Ayrıca Karabağ Zaferi’nin Türk dünyası için çok önemli olduğunu da eklemiştir. İlham Aliyev zirvede yaptığı konuşmada, kendisine verilen Türk Dünyası Yüce Nişanı için teşekkürlerini ve memnuniyetini dile getirmiştir. Azerbaycan’ın İkinci Karabağ Savaşı boyunca gösterdiği kararlılık, irade ve cesaretin zaferi beraberinde getirdiğini kaydetmiştir. Türkiye’nin verdiği manevi desteğe de dikkat çekerek bu desteğin savaşın başından beri Azerbaycan’a güç verdiğini ifade etmiştir. Bu destek sayesinde Ermenistan yanlısı dış güçlerin saha dışı kaldığını ve bu durumun zafere büyük katkısı olduğunu ifade etmiştir. *“Bize, her birimize ilave güç veren, Türkiye’nin güçlenmesidir ve bunun için de sevgili kardeşime her birimizin minnettar olması gerekir. Bugün Azerbaycan halkı adına büyük bir onurla konuşarak, aziz kardeşime Azerbaycan halkının büyük sevgisini iletiyorum.”* sözleriyle hem Türkiye’nin teşkilat içindeki önemine hem savaş sırasında Azerbaycan’a olan katkısına dikkat çekmiştir. İki yıllık konsey başkanlığı döneminde Türk dünyası birliği için Azerbaycan olarak ellerinden geleni yaptıklarını da kaydetmiştir. Bu zirvede konseyin organizasyon haline gelmesi durumunun tarihi önemini de vurgulamıştır. Bu organizasyonun temelinin

doğal müttefiklerden oluştuğunu ve bu durumun bu birliği zorunlu kıldığını ifade etmiştir. Türk halklarının arasındaki birliğin ve kardeşliğin her geçen gün daha büyük bir coğrafyayı kapsadığını ve bu coğrafyada büyük iş birlikleri ve askeri potansiyelin barındırılmasının Türk Devletleri Teşkilatı’nı daha da güçlü hale getireceğini ifade etmiştir. Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’da bulunan tarihi ve kültürel dokusu olan yapıları yok ettiğini de eklemiştir. Restorasyon sürecine başladıklarını ve bu süreçte Türkiye’nin en çok destek veren ülke olduğunu da eklemiştir. Özbekistan’ın Fuzuli’de bir okul inşa edeceğini ve bu duruma duyduğu teşekkürü ve memnuniyetini sunmuştur.⁶⁹ Bu zirve sonucunda İstanbul bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride Azerbaycan’a yönelik olarak, Azerbaycan’ın “44 günlük Vatan Muharebesi” zaferinin bildirinin 6.maddesi ile takdir edildiği, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Şuşa’yı Azerbaycan Kültür Başkenti olarak ilan etmesinden memnuniyet duyulduğu, Azerbaycan’ın Bağlantısızlar Hareketi’nin dönem başkanlığını başarıyla yürütmüş olmasını ve bu süreçte COVID-19 pandemisine rağmen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in sürecin lideri olarak iyi yönetmesinden duydukları memnuniyetler belirtilmiştir. Bir sonraki zirvenin Özbekistan’da yapılması kararlaştırılmıştır.⁷⁰

Dokuzunu zirve aynı zamanda Türk Devletleri Teşkilatı’nın ikinci zirvesi, 11 Kasım 2022 tarihinde, Özbekistan-Semerkant’ta, Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev’in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de katılım göstermiştir. Aliyev, zirvede yaptığı konuşmasında; teşkilata üye ülkeler ile olan ilişkilerin ve birliğin güçlendirilmesinin Azerbaycan’ın öncelikli dış politikası olduğunu belirtmiştir. Türk dünyasının büyük bir aile olduğunu ve Türk birliğinin ulusal çıkarları için destek ve

69 <https://president.az/az/articles/view/54183> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)

70 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)

dayanışmaya önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Siyasi, ekonomik, ticari, kültürel, ulaştırma, enerji, dijital dönüşüm, tarım, turizm alanlarının yanı sıra güvenlik, savunma, savunma sanayi gibi alanlarda da iş birliğini güçlendirmenin önemini vurgulamıştır. Sadece Türk devletleri teşkilatına üye olan Türklerin değil, teşkilata üye ülkeler dışında yaşayan Türklerin milli kimliklerinin, hak ve güvenliklerinin korunması da Türk Devletleri Teşkilatını ilgilendiren bir durum olduğunu belirtmiştir. Karabağ Savaşı sırasında, Karabağ bölgesinde bulunan 67 caminin 65 tanesinin Ermenistan tarafından yıkıldığını 2 tanesinin ise ağır hasar aldığını belirtmiştir. Bu gibi tahripleri gidermek için geniş çaplı inşaat çalışmalarının başlatıldığını, bu süreçte Türkiye'den aldığı destekten çok memnun olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Özbekistan'ın bölgede inşa edeceği okul ve Kazakistan'ın bölgede inşa edeceği yaratıcı merkez için teşekkürlerini sunmuştur. Zirve sonucunda Semerkant bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride Azerbaycan'a yönelik olarak; 27 Haziran 2022 tarihinde Bakü'de düzenlenen Azerbaycan-Kazakistan-Türkiye Dışişleri ve Ulaştırma Bakanları Birinci Üçlü Toplantısı ve 2 Ağustos 2022'de Taşkent'te düzenlenen Azerbaycan-Türkiye-Özbekistan Dışişleri, Ticaret/Ekonomi ve Ulaştırma Bakanları Toplantısında sağlanan başarıların memnuniyetle karşılandığı bildirilmiştir. Teşkilat üyelerinin Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin sınır dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü çerçevesinde normalleştirilmesini destekledikleri bildirilmiştir. Teşkilata üye ülkelerin Azerbaycan'a, çatışma sonrası tahrip edilen yerler için yapılacak olan restorasyon, yeniden inşa gibi konularda destek olacakları bildirilmiştir. Aynı zamanda 20 Aralık 2021 tarihinde Bakü'de düzenlenen Üye Ülkelerin Uzay Ajansları Başkanlarının Birinci Toplantısında alınan kararlar teşkilat tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 24 Mayıs 2022 tarihinde Azerbaycan'ın Şamahı kentinde düzenlenen TDT Turizmden Sorumlu Bakanlar 7. Toplantısının sonuçlarının

71 <https://president.az/az/articles/view/57816> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

teşkilat tarafından desteklendiği de belirtilmiştir. Bir sonraki zirvenin Kazakistan’da düzenlenmesine karar verilmiştir.⁷²

Onuncu zirve aynı zamanda Türk Devletleri Teşkilatı’nın üçüncü zirvesi, 3 Kasım 2023 tarihinde, Kazakistan-Astana’da, Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev’in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de katılım göstermiştir. Aliyev, zirvede yaptığı konuşmada; Türk devletleri ilişkilerinin güçlenmesinin Azerbaycan için öncelikli dış politika olduğunu belirtmiştir. Bu ilişkilerin temelini ortak tarih, köken ve dil olduğunu da eklemiştir. Şuşa şehrinin 2023 yılında “Türk Dünyası Kültür Başkenti” ilan edilmesi durumuna duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Azerbaycan’ın, Türk devletlerinin ekonomisine yirmi milyar dolar yatırım yaptığını da eklemiştir. 2022 yılına göre Azerbaycan’ın Türk devletleri ile ticaret cirosunun %40 arttığını da belirtmiştir. Azerbaycan’ın Orta Asya ve batı arasında güvenilir bir geçiş ülkesi olduğunu da vurgulamıştır. Dağlık Karabağ sorununa değinen Aliyev, Özbekistan tarafından Fuzulide açılan okul için Özbekistan cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev’e ve Kazakistan tarafından Fuzulide yapılan yaratıcı merkez için Cumhurbaşkanı Kasım-Jomart Tokayev’e teşekkürünü sunmuştur.⁷³ Zirve sonunda Astana bildirisi yayınlanmıştır. Bu bildiride Azerbaycan’a yönelik olarak; 7 Eylül 2023 tarihinde Bakü’de düzenlenen Acil Durum Yönetiminden sorumlu İkinci Bakanlar Toplantısı’nın sonuçlarını ve TDT ülkelerinden ekiplerin ortaklaşa operasyonlarda yer aldığı “Bakü-2023 Uluslararası Tatbikatı” afet ve acil durum yönetimi eğitiminin gerçekleştirilmesini memnuniyetle karşılanmıştır. Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin toprak bütünlüğü ve sınır dokunulmazlığı çerçevesinde normalleştirilmesi için teşkilat üyelerince destek verilmiştir. Çatışma sonrası Karabağ’da yapılan yenileme, restorasyon ve

72 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

73 <https://president.az/az/articles/view/62077> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

inşa sürecine teşkilata üye ülkelerin destek vereceği de eklenmiştir. Ayrıca, Azerbaycan'ın 2024 yılının nisan ayı sonunda veya mayıs ayı başında Şuşa'da TDT Devlet Başkanları gayri resmî toplantısı düzenlenmesi önerisini not ettiklerini belirtmişlerdir.⁷⁴ Bir sonraki zirvenin Kırgızistan'da düzenlenmesine karar verilmiştir.

Arada bir gayri resmî zirve düzenlenmiştir. 5-6 Temmuz 2024 tarihlerinde, Azerbaycan-Şuşa'da, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev zirvede yaptığı konuşmasında; Azerbaycan'ın Türk Birliği için her zaman çaba sarf ettiğini belirtmiştir. Bu teşkilatın dünyanın güç merkezi haline gelmesi için gerekli coğrafyaya, nüfusa, askeri güce, zengin doğal kaynaklara, kadim bir tarihe ve kültüre sahip olduğunu kaydetmiştir. Bu gayri resmî zirvenin Şuşa'da düzenlenmesine ek olarak Şuşa'yı "Karabağ'ın Tacı" olarak sıfatlandırmıştır. Şuşa'nın 2023 yılında TÜRKSOY tarafından Türk Dünyası Kültür Başkenti ilan edilmesini de dillendirmiştir. İşgal edilen Karabağ topraklarına dönüşün hızla sağlandığını da eklemiştir. Teşkilatın hedeflerine ulaşabilmesi adına Teşkilat Sekreterliği'nin hesabına 2 milyon dolar yatırdığını da belirtmiştir. İmzalanacak olan Karabağ Bildirisinin Türk Dünyasına güç katacağına inandığını da kaydetmiştir.⁷⁵ Bu zirve Türk Dünyası tarihinde önemli bir yere sahiptir çünkü Azerbaycan'ın Ermenistan işgalinden kurtardığı Dağlık Karabağ bölgesinde ilk kez bir zirve gerçekleştirilmiştir.⁷⁶

On birinci zirve yani Türk Devletleri Teşkilatı adında yapılan dördüncü zirve ise, 6 Kasım 2024 tarihinde, Kırgızistan-Bişkek'te,

74 <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/10-zirve-bildirisi-2023-21-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

75 <https://president.az/az/articles/view/66415> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

76 <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/karabag-in-kalbi-susa-da-turk-devletleri-teskilati-zirvesi> (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sayın Sadır Caparov'un ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Bu zirveye İlham Aliyev de katılım göstermiştir. Aliyev, zirvede yaptığı konuşmasında; Azerbaycan'ın teşkilatı güçlendirmeye dair olan çabalarını sürdüreceğini belirtmiştir. Teşkilatın bütçesinin güçlendirilmesi için Azerbaycan'ın katkı sağladığını ve sağlamaya devam edeceğini de eklemiştir. Askeri alandaki iş birliklerinin de artırılması gerektiğini kaydetmiştir.⁷⁷ Azerbaycan'ın geçiş ülkesi potansiyelini yineleyerek 2024 ocak-eylül ayları arasında teşkilata üye devletlerle yapılan transit taşımacılığın hacminin geçen seneye göre %15 arttığını da ilave etmiştir. Zirvede Bişkek bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride Azerbaycan'a yönelik olarak, 12.TDT Zirvesi'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilmesine karar verdiklerini beyan etmişlerdir.⁷⁸

Sonuç ve Değerlendirme

1800'lü yıllardan başlayıp 1991 yılına kadar süren Türkiye-Türk Dünyası kopuşu tüm Türk Devletleri'nin müşterek çabaları ile aşıl-maya çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk adımları atan Türkiye olmuştur. Bu adımlar sonucunda zirveler düzenlenmiş ve Türk devletleri arasındaki birlik, beraberlik ve müttefiklik sağlaması amaçlanmıştır. Düzenlenen Türk Konseyi ve Türk Devletleri Teşkilatı zirveleri içerisinde Azerbaycan pek çok kez ev sahipliği yapmış, önemli iş birlikleri ile hem kendisini hem de teşkilata üye ülkeleri güçlendirme yolunda katkılar sağlamıştır. Türk Konseyi ve Türk Devletleri Teşkilatı zirveleri süresinde Azerbaycan üzerine genel bir değerlendirme yapıldığında; konseylere toplam üç kez ev sahipliği yaptığını görmekteyiz. Aliyev bu zirvelerde yaptığı konuşmalarında Türk Konseyi'nin ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın temellerinin, üye ülkelerin ortak tarihlerine, ortak kültürel miraslarına, ortak manevi değerlerine ve aynı etnik kökene dayandığını belirtmiştir. Ve tüm bu ortaklıkları temel

⁷⁷ <https://president.az/az/articles/view/67211> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

⁷⁸ https://turkicstates.org/u/d/temel_belgeler/Bi%C5%9Fkek_Bildirisi.pdf (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

alarak birlikteliğin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Birlikteliğin güçlendirilmesi için üye devletlerin ortaklığıyla çeşitli iş birliklerinin ve projelerin hayata geçirilmesi gerektiğini de eklemiştir. Azerbaycan'ın bu iş birliklerini önemseydiğini ve devletin öncelikli dış politikasının Türk Devletleri ile kurduğu ilişkiler ve iş birlikleri olduğunu belirtmiştir. Hatta Aliyev üstlendiği konsey başkanlığı sürecinde üye devletler arasındaki dostluğu ve iş birliklerini güçlendirme çabasında olduğunu da konuşmalarında aktarmıştır. Azerbaycan'ın konsey-teşkilat içerisindeki faaliyetlerine baktığımızda; sergilediği tutumların Aliyev'in açıklamaları ile paralel olduğunu görmekteyiz. Konsey-teşkilat üyelerine sunduğu çeşitli iş birlikleri ve projeler örnek olarak verilebilir. Örneğin; Türkiye'de yaptığı yatırımlar, Türkiye ile ortak olarak yürüttüğü doğalgaz ve petrol projeleri, Kazakistan ve Türkmenistan'a sunduğu transit taşımacılık fırsatları ve üye ülkeler ile yaptığı ulaşım projeleri Azerbaycan'ın faaliyetlerine örneklerdir. Bu iş birlikler incelendiğinde, Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeoekonomik özelliklerinin Azerbaycan tarafından Türk Dünyasının kullanımına sunulduğunu görmekteyiz. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı'nda alınan kararların hedefine ulaşması için Azerbaycan tarafından bütçe katkısında bulunulduğu da Aliyev'in açıklamalarında mevcuttur. Aynı zamanda Türk Yatırım Fonu'nun açılmasına ön ayak olması, TÜRKSOY'un faaliyetlerine destek verdiği açıklamaları, TÜRKPA'nın ve Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın merkezlerinin Bakü'de olması ve bu kurumların binalarının Azerbaycan tarafından tahsis edilmesi, Azerbaycan'ın konseyin güçlenmesi için ortaya koyduğu çabaları bize göstermektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın küresel bir güç haline gelmesi için faaliyetleri ve açıklamalarıyla destek veren Aliyev, "*Gün gelecek dünyanın tüm sorunları Türk Devletleri Teşkilatı ile istişare yoluyla çözülecektir.*"⁷⁹ açıklamasıyla teşkilata olan inancını bir kez daha ifade etmiştir.

79 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-gun-gelecek-dunya-sorunlari-turk-devletleri-teskilati-ile-istisare-yoluyla-cozulecektir/3242539> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)

Kaynakça

- Akçapa, Mevlüt. “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), (2023), s. 473-491.
- Akıncı, A., & Jafarlı, J., “Rusya Kıskaçındaki Türk Devletlerinin Kimlik Mücadelesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), (2020), s. 505-524.
- Amirbek, Aidarbek-Almasbek Anuarbekuly-Kanar Makhanov. “Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, c. 1, sy. 3 (2017), s. 164-204.
- Aydilek, Emre., “Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), (2022), s. 716-728.
- Çevikel, Şeyda., “Resulzade’den İlham Aliyev’e AzerbaycanTürkiye Siyasi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anasay*, 26, (2023) s.156-171.
- Çınar, Y.-Uzun, Y. U., “Köklü geçmişten güçlü geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel ekonomik-siyasal potansiyeli ve teşkilatın geleceğine dair öngörüler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), (2023), s. 141-156.
- Erdil, Bülent. “İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye’nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), (2021). s.581-607.
- Gök, Ali. “Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (2022), 109-145.
- Keşikçi, Naciye Solmaz-Karaman Ömer Faruk., “Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri”, *GAB Akademi*, c. 3, sy. 2, (2023), s. 11-27.
- Kocatepe, Ömer Faruk., “Türk Cumhuriyetleri’nin Bölgesel Güvenlik Kaygıları Bağlamında Uluslararası Örgütlerle İş Birliği”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. 130, Ssy. 257, (2022), s. 407-434.
- Oğuzlu, Tarık, “NATO-Rusya İlişkileri”, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.27, Ekim 2019.
- Özsoy, Bahar. “Türk Dünyası Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi”, *Anasay*, 25, (2023), s.40-55.
- Sapiyev, Yerkebulan. “Turkey and Turkic-Speaking States”, *Anadolu Strateji Dergisi*, 3(2), (2022), 1-31.

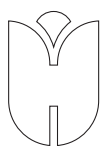
- ÜNALP, F.Rezzan., “Türkiye Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: “Tek Millet-İki Devlet”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), (2023), s. 184-195.
- Ünver, Osman Can., “Yeni Asya Jeopolitiği Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı”, *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 5(4), (2024). s.386-397.
- Yılmaz, Ahmet Baha. “Soğuk Savaş Sonrası Türk-Orta Asya İlişkilerinde Türk Kenesi’nin Rolü: Dönemler ve Değişim Dinamikleri”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), (2019), s. 1-25.
- <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/karabag-in-kalbi-susa-da-turk-devletleri-teskilati-zirvesi> (Erişim Tarihi: 1.12.2024)
- <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ilklerin-zirvesi-turk-devletleri-teskilati-susada-866497.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2024)
- <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilatina-uye-ulkeler-arasinda-ikili-iliskilere-bakis> (Erişim Tarihi: 3 Aralık 2024)
- <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilati-stratejik-bir-bakis> (Erişim Tarihi: 04.12.2024)
- https://turkmer.sakarya.edu.tr/sites/turkmer.sakarya.edu.tr/file/Turk_Devletleri_Teskilati_Tarihsel_Bir_Analiz.pdf (Erişim Tarihi 04.12.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nahcivan-anlasmasi-10-yilinda-tarihi-donemecte/1600917> (Erişim Tarihi: 04.12.2024)
- <https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-konseyi-genel-sekreterinin-1-0-kasim-gazi-mustafa-kemal-aturku-anma-gunu-munasebetiyle-me-saji> (Erişim Tarihi: 04.12.2024)
- <https://economy.gov.az/az/page/beynelxalq-elaqeler/iqtisadi-teskilatlarla-emekdasliq/regional-teskilatlar/turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi-tdes> (Erişim Tarihi: 05.12.2024)
- <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/proqram/2024/03/08/qlobal-guc-turk-dovl-tl-ri-t-skilati-2112906> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- https://musavat.com/news/azerbaycan-turk-dovletleri-teskilatinda-lokomotiv-rolunda_932904.html?d=2 (Erişim Tarihi: 06.12.2024)

- https://azertag.az/xeber/turk_dovletlerinin_inkisafi_turk_birliyinin_guclenmesi_medeni_iqtisadi_idman_sahelerine_de_tesirini_gosterrir__rey-3089354 (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- <https://eres.preslib.az/site/historical/page/az/ktzwqgi> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- <https://report.az/analitika/azerbaycanin-yeni-diplomatik-prioriteti-turk-dovletleri-teskilati-serh/> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- <https://turkpa.org/article/465> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- https://azertag.az/xeber/turk_dovletleri_teskilati_siyasi_iqtisadi_ve_herbi_birlik_kimi_turk_dovletlerinin_birlesmesinde_muhum_rol_oynayacaq__rey-2926361 (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- https://cebheinfo.az/siyaset/turk-dovletleri-teskilatinda-azerbaycanin-liderlik-rolu_515 (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- <https://www.xalqqazeti.az/az/siyaset/167025-turk-dovletleri-teskilati-yeni-guc> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-gun-gelecek-dunya-sorunlari-turk-devletleri-teskilati-ile-istisare-yoluyla-cozulecektir/3242539> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- <https://kritdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti> (Erişim Tarihi: 06.12.2024)
- https://azertag.az/xeber/deputat_azerbaycan_turk_dovletleri_teskilatinin_potensialinin_guclendirilmesine_muhum_tohfeler_verir-3265500 (Erişim Tarihi: 07.12.2024)
- <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-turk-dovletleri-arasinda-munasibetlerin-inkisafinda-muhum-rol-oynayir/> (Erişim Tarihi: 07.12.2024)
- https://azertag.az/xeber/azerbaycan_turk_dunyasina_mensub_oldugunu_qururla_numayis_etdirir__serh-3267696 (Erişim Tarihi: 07.12.2024)
- <https://www.azerbaijan-news.az/index.php/az/posts/detail/turk-dovletlerini-birlesdiren-guclu-siyasi-iqtisadi-platforma-1727993028/340042> (Erişim Tarihi: 08.12.2024)

- https://www.cebheinfo.az/siyaset/turk-dovletleri-teskilatinda-azerbaycanin-liderlik-rolu_515 (Erişim Tarihi: 08.12.2024)
- <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-azerbaycan-tercihli-ticaret-antlasmasi-imzalandi> (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- <https://turkicstates.org/tr/zirveler#:~:text=TDT'nin%20kurulmas%C4%B1n%C4%B1%20takiben%202011,olmak%20%C3%BCzere%2010%20Zirve%20d%C3%BCzenlenmi%C5%9Ftir.> (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- https://www.academia.edu/20154963/E%C3%A7ibey_D%C3%B6neminde_Azerbaycan_T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri_Ka%C3%A7an_F%C4%B1rsatlar_ve_Hayal_K%C4%B1r%C4%B1klar%C4%B1 (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- <https://www.kanunum.com/files/3903-2.pdf> (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim Tarihi: 13.12.2024)
- <https://hukukbook.com/nahcivan-anlasmasi-turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi/> (Erişim Tarihi: 13.12.2024)
- https://yeniazərbaycan.az/Siyaset_e45737_az.html (Erişim Tarihi: 14.12.2024)
- <https://turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim Tarihi: 15.12.2024)
- <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi-II-zirvesi-biskekte-duzenlendi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KAFKASLARDA-TURKIYE-AZERBAYCAN-ISBIRLIGI-KUVVETLENİYOR-SUSA-BEYANNAMESI> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-maarif-vakfi-azerbaycan-ile-isbirligi-protokolu-imzaladi/2250056> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://abdigm.meb.gov.tr/www/uluslararası-anlasmalar/icerik/2079> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- https://www.iletisim.gov.tr/turkce/cumhurbaskanimizin_kaleminden/detay/tanap-bolgesel-kalkinma-ve-baris-projesi (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

- <https://apa.az/siyasi/baki-zirve-gorusu-azerbaycan-turk-surasinin-gucunun-ve-nufuzunun-artmasinda-muhum-rol-oynayir-tehli%CC%87l-554900> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30-1.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/turk-konseyi-azerbaycanin-mesru-mucadelesine-olan-guclu-destegimizi-yineliyoruz/2010185> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/67211> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/66415> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/50975> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/9013> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/54183> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/12004> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/16110> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/34458> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/57816> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/62077> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://president.az/az/articles/view/63979> (Erişim Tarihi: 08.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/1-zirve-bildirisi-8-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/2-zirve-bildirisi-9-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/3-zirve-bildirisi-10-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/4-zirve-bidirisi-11-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024)

- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/fifth-zirve-bildirisi-12-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/6-zirve-bildirisi-13-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/7-zirve-bildirisi-14-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/10-zirve-bildirisi-2023-21-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- https://turkicstates.org/u/d/temel_belgeler/Bi%C5%9Fkek_Bildirisi.pdf (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/gayri-resmi-turkistan-zirve-bildirisi-2021-18-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/olaganustu-zirve-baku-bildirisi-2020-17-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://www.turkicstates.org/tr/logo-ve-bayrak> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)
- <https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/olaganustu-zirve-baku-bildirisi-2020-17-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

Azerbaycan-Türkiye İş Birliğinde Enerji Güvenliği

Gözdenur Aycibin*

Ömer Faruk Karaman**

Giriş

Enerji tüm devletler için üretim, ekonomik faaliyetler ve istihdam gibi makroekonomik göstergeleri doğrudan etkileyen geçmişten günümüze süregelen en önemli girdilerden biridir. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de artan nüfus, gelişen sanayileşme, savunma, ulaşım ve hizmet sektöründe meydana gelen gelişmeler enerji talebini pozitif etkilemektedir. Bazı coğrafyalar enerji açısından çeşitlilik gösterirken bazı coğrafyalarda bundan mahsun kalmaktadır. Bu çerçevede, devletler ekonomik ve siyasi politikalarını oluştururken enerji arzının güvenliği ve istikrarını dikkate alarak hareket etmektedir. Enerji kaynakları yetersiz olan devletler artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak için alternatif enerji kaynaklar aramakta ve ithal enerji almak için çözümler sağlamaktadır. Hazar ve Ortadoğu bölgesi petrol ve doğalgaz rezervleri açısından zengin coğrafya olarak bilinmektedir.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, gozdenuraycibin@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, omerfaruk.karaman@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0353-9805

18 Ekim 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, zengin petrol ve doğal gaz rezervleri nedeniyle birçok ülkenin ilgisini çeken bir bölgede yer almakta olup, çeşitli çatışmalara ev sahipliği yapmıştır. Enerji kaynaklarına yakın bir coğrafi konumda bulunan Türkiye, enerji merkezi olma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyeli gerçekleştirmek adına, Türkiye enerji kaynaklarına sahip ülkelerle boru hattı projelerini hayata geçirmektedir. Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşılayabileceği başlıca ülkeler arasında Türk Devletleri öne çıkmaktadır. Bu devletler, özellikle petrol gibi önemli enerji kaynaklarına sahiptir ve bu ülkelerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti’dir (Aslantaş, 2023:117).

Türkiye, 1991 yılında Azerbaycan’ın bağımsızlığını yeniden kazanmasından itibaren bu ülkeye diplomatik, ekonomik ve askeri alanlarda destek vermiştir. Azerbaycan’ın uluslararası alanda tanınmasını sağlamak ve Karabağ’daki Ermeni işgalini sona erdirmek amacıyla diplomatik çabalar göstermiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji alanında kurulan iş birliği, her iki ülke için hem ekonomik hem de stratejik açıdan önemli kazançlar sağlamıştır. Bu iş birliği sayesinde Azerbaycan, Moskova’nın boru hattı baskısını etkisiz hale getirme fırsatı bulmuş ve Rusya’yı devre dışı bırakan alternatif boru hatları aracılığıyla kaynaklarını Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırmıştır. Türkiye ise Azerbaycan ile gerçekleştirdiği bu iş birliği sayesinde enerji tedarikinde kaynak çeşitliliğini artırarak Rusya’ya olan bağımlılığını azaltmış ve güvenli enerji koridor ülkesi olma stratejisini daha da güçlendirmiştir (Özdaşlı, 2021:337).

Bölgedeki etkin güç olan Rusya Orta Asya ve hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının dağılımı konusunda kendi lehine göre politikalar uygulamıştır. Bu politikalar karşısında Kafkasya ve Orta Asya’daki ülkeler enerji konusunda tam bağımsız olamadığı ve enerji tale eden diğer ülkelerin de Rusya’ya bağımlı durumda kalmasına neden

olmaktadır. 1980 yılında Sovyetler Birliğinin dağılma dönemine girdiği sırada Azerbaycan bağımsız enerji politikası gereği kaynaklarını arada Rusya faktörü olmadan dünya pazarına çıkartmak için alternatif yollara başvurmuştur. Böylece boru hatlarıyla enerji taşımacılığının önemi ortaya çıkmış ve özellikle coğrafi konumu nedeniyle Türkiye boru hatlarının geçiş koridoru olmaktadır.

Türkiye yenilenebilir enerji, trans ülke olmasının yanında milli enerji açısından yeni atılımlar yapmaktadır. Fatih, Yavuz, Kanuni, Abdulhamit Han sondaj gemileri ve Barbaros Hayrettin Paşa, Oruç Reis sismik araştırma gemileriyle Karadeniz ve Akdeniz’de çalışmalarına devam etmektedir. Karadeniz’de fatih sondaj gemisinin bulunduğu doğalgaz Türkiye tarihinde bulunan en büyük milli enerji keşfi olduğu bilinmektedir. Sakarya gaz sahası Tuna 1 lokasyonunda yaklaşık 320 milyar metreküp keşfedilen doğal gaz rezervi 2023 yılında Türkiye kullanılmaya başlanmıştır. Enerjiye olan yatırımlarını arttıran Türkiye Şırnak Gabar’da da petrol keşfetmiş ve günlük 100 bin varil üretim yapılması planlanmaktadır. İthal enerjiye olan bağımlılığını azaltmayı hedefleyen Türkiye milli enerji yatırımlarını sürdürürken bölgede en önemli enerji aktörlerinden biri konumundadır.

1. Literatür Taraması

Avrupa Ülkeleri yeni ve sürdürülebilir enerji arayışları çerçevesinde Ortadoğu ve hazar bölgesinde yeni enerji pazarlarında ithal enerji sağlamak ve coğrafi olarak köprü konumu olan Türkiye üzerinden transit enerji iş birliklerine yönelik politikalar yürütülmüştür. Kanapiyanova çalışmasında TANAP ve Türk Akımı projelerini incelenmiş ve çalışma sonucunda AB ülkeleri alternatif enerji projeleri Rus enerjisine bağımlılığı tamamen yok etmese de düşürülebileceği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık analizi

yardımla Türk akımı ve TANAP karşılaştırma yöntemiyle incelenmektedir (Kanapiyanova, 2018:538).

Türkiye enerji politikalarında ithal alıma ek olarak yenilenebilir enerji üzerinde gelişmeler gösterme girişimlerinde bulunmaktadır. Yılankırkan ve Doğan çalışmasında Türkiye'nin yenilenebilir enerjiden faydalanma oranında yetersiz kaldığı ve enerjide dışa bağımlılığını düşürmek için yerli enerji rezervleri konusunda çalışmalar yaptığını belirtmiştir. Türkiye'nin nüfus artışı, GSYİH ve enerji arz miktarları verilerinden yararlanılarak, yapay sinir ağları (YSA) yöntemiyle 2023 yılı için öngörülen enerji ihtiyacı belirlenmeye çalışılmıştır. Enerji ihtiyacının büyük ölçüde yerli kaynaklarla karşılanabilmesi için alınması gereken önlemler ve uygulanabilecek stratejiler konusunda çeşitli tespitler ve önerilerde bulunulmuştur (Yılankırkan ve Doğan, 2020:77).

Türkiye ve Avrupa ülkelerinin enerji talebini karşılayamayan yetersiz rezervlerinin güvenli ve istikrarlı olarak ithal alabilmesi için barışçıl iş birliği içinde olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda devletler pek çok enerji iş birliği politikalar girişiminde bulunmaktadırlar. Azerbaycan ve Türkiye arasında geçen TANAP projesi bunların başını çeken önemli bir barışçıl enerji iş birliği projesidir. Furuncu çalışmasında TANAP'ın Türkiye ve Avrupa ülkelerinin enerji talebine etkisi ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığını tamamen ortadan kaldırmasa da dengelenebileceği sonucuna varmıştır (Furuncu, 2018: 543).

Enerji bağımlılığı Türkiye ve diğer az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için güvenliği ve sürdürülebilir olması yönünden önem arz eden bir konudur. Acaravcı ve Yıldız çalışmasında Türkiye'nin enerji ithalat bağımlılığı, buna bağlı uygulanan enerji politikaları ve tüm bunların Türkiye ekonomisine etkileri ekonometrik anlamda analiz edilmiştir. Durağanlık analizi yapılan çalışmada ADF ve PP

birim kök testleri yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda enerji ithalatı ile cari açık ve kişi başına düşen reel milli gelir arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak, göreceli fiyatlar ile cari açık ve kişi başına reel milli gelir arasında anlamlı bir bağlantının mevcut olduğu belirlenmiştir (Acaravcı ve Yıldız, 2018: 137).

Elüstü çalışmasında oligopolistik yapıda olan enerji pazarında enerji bağımlılığını azaltmak için sürdürülebilir enerji ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çalışmasında Avrupa ülkelerinin 2014 ila 2018 yılları arasında petrol, doğal gaz, katı yakıt ve enerji ithalat bağımlılığının ekonomik büyüme bağlantısını panel veri analiziyle incelenmektedir. Bu bağlamda, AB’de yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılması ve enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik politikaların, enerji ithalatına bağımlılığı azaltarak reel GSYİH üzerinde olumlu bir etkide bulunması beklenmektedir (Elüstü, 2021: 134).

2. Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Enerji Trafiki

Uluslararası ilişkiler ve diplomaside belirleyici bir unsur olan enerji, ülkelerin ekonomik kalkınmasında da hayati bir öneme sahiptir. Bu çerçevede Türkiye, enerji arz güvenliğinin artırılması, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi ve öngörülebilir piyasa koşullarının oluşturulması esasına dayanan Milli Enerji ve Maden Politikasını hayata geçirmiştir. Enerji kaynakları açısından zengin bir bölgeye yakın konumuyla stratejik bir rol üstlenen ülkemiz, jeopolitik avantajlarının bilincinde olarak hem kendi halkına hem de bulunduğu bölgeye karşı sorumlulukla hareket etmektedir. Nitekim Türkiye, sadece doğu ile batıyı birleştiren bir köprü değil, aynı zamanda bölgesinde güvenilir ve istikrarlı bir enerji merkezi konumundadır. Bu bağlamda, 2006 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı aracılığıyla dünya pazarlarına petrol sevkiyatı

başlamış, ardından TANAP projesi kapsamında Haziran 2018 itibarıyla Türkiye'ye ilk doğal gaz akışı gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan doğal gazını Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaştırmayı hedefleyen bu hat, öncelikle ülkemizin, ardından da bölgenin enerji arz güvenliğine önemli katkılar sunacaktır (www.enerji.gov.tr).

Kasım 2024'te yaşanan yeni gelişmelere göre Türkiye ile Azerbaycan arasında yeşil enerji iş birliği yapılması planlanmaktadır. Yeşil enerji rüzgâr, güneş ışığı, yağmur ve jeotermal ısı gibi doğal kaynaklardan enerji üretimini ifade etmektedir. İklim değişikliği konferansında ön bilgileri Azerbaycan enerji bakanı Şahbazov tarafından verilen ön bilgiye göre yenilenebilir yeşil enerji iş birliği çevre kirliliğini azaltıcı, enerjiye olan ihtiyacı doğal yollarla arttırıcı, enerji kapasitesini maksimuma çıkartarak sürdürülebilirliği arttırması planlanmaktadır. Türkiye yeşil enerji projesinde en önemli ortaklardan biri olması beklenmektedir. Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkasya bölgesinin rüzgâr ve güneş ışığı potansiyeli göz önüne alındığında fosil kaynakların azaltılarak gelecekteki enerji politikaların yenilenebilir enerji türünde olması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 29. Taraflar Konferansı (COP29) raporuna göre Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Türkiye'den Avrupa'ya uzanan yeşil enerji koridoru oluşturması beklenmektedir. Planlanan bu projeyle çevre dostu, maliyeti fosil kaynaklara göre daha düşük bir enerji akışıyla yeni iş birlikleri hedeflenmektedir.

15 Haziran 2021'de Azerbaycan Karabağ bölgesi Şuşa şehrinde Türkiye ile Azerbaycan arasından imzalanan Şuşa beyannamesi iki müttefik ülkenin ortaklığının nişanesidir. Bu beyanname ışığında Türkiye ve Azerbaycan uluslararası, ekonomik, savunma, askeri, kültürel, enerji, taşımacılık alt başlıklı birçok konuda müttefik olarak iş birliğinde olacaktır. Şuşa beyannamesine göre iki devlet tek millet

zihniyeti altında iki devletten herhangi bir devletin ulusal bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne, egemenliğine, güvenliğine tehdit ve saldırı olduğunda tek ve ortak devlet olarak hareket edeceğine ilişkin bir sembol taşımaktadır. Azerbaycan'ın milli kurtuluş günü olan 15 Haziranda imzalanan beyanname, stratejik kurtuluş simgesi olan Karabağ bölgesinin Şuşi şehrinde imzalanması uluslararası bir cevap niteliği taşımaktadır.

2.1. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (Bte)

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Şahdeniz sahasından çıkarılacak doğalgazın Türkiye'ye ulaştırılması hedeflenmiş, 2001 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan Hükümetler Arası Anlaşma kapsamında hayata geçirilmiştir. Bu proje sayesinde Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler daha da pekiştirilmiştir ve yeni iş birliği projelerinin önü açılmıştır.

2.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan (Btc) Ham Petrol Boru Hattı Projesi

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, başta Azerbaycan petrolü olmak üzere Hazar Bölgesi'nde üretilen petrolü, güvenli, ekonomik ve çevre dostu bir boru hattı sistemi aracılığıyla Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşımakta, buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırmaktadır. Türkiye sınırları içerisindeki 1076 kilometrelik BTC boru hattı bölümü BOTAŞ tarafından inşa edilmiş olup, bu kısmın işletmesini BOTAŞ International Anonim Şirketi (BİAŞ) üstlenmiştir(www.enerji.gov.tr). Yaklaşık 4 milyar dolar harcanan BTC ilk petrol akışı 4 Haziran 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Türkiye sınırında 10 ilden geçen boru hattının son durağı adananın Ceyhan limanına ulaşmaktadır. Bu limandan tankerele yüklenerek birçok ülkeye ulaştırılmaktadır. Ekonomisi büyük ölçüde enerjiye bağlı olan Azerbaycan petrol gelirinin büyük kısmını

bu boru hattından karşılamaktadır. Projenin ekonomik ve diplomatik katkılarının yanında çevreye ve istihdama da faydalarından söz edilebilmektedir. Bu projenin faaliyete geçmesiyle boğazlardan geçerken büyük tehlike oluşturan petrol yüklü gemilerde ciddi bir azalma sağlanmıştır. Projenin Türkiye’den geçen kısmının BOTAŞ tarafından yürütülmesiyle on bine yakın kişinin istihdamı sağlanmıştır.

2.3. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (Tanap)

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), enerjinin birleştirici gücünü simgeleyen önemli bir bölgesel barış projesidir. Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa’ya ulaştırmak amacıyla hayata geçirilen bu proje, yaklaşık 3.500 kilometre uzunluğundadır. Gürcistan sınırından başlayan boru hattı, 20 farklı ilden geçerek Türkiye’nin ve Avrupa’nın enerji güvenliğine önemli bir katkı sunmaktadır. 2011 kasım ayında Karadeniz Enerji ve Ekonomi Forumunda projenin startı verilmiştir. TANAP’ın kurucuları olan Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR %58, BOTAŞ %30, özel limitet %12 paylara sahiptir. TANAP, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluk ve iş birliğinin Anadolu’da yapılan bir nişanesidir. Bu proje, iki kardeş ülkenin bağlarını daha da güçlendirecektir.

Enerji ihraç eden ülkeler ile enerji ithal eden ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi kuran TANAP ve buna benzer projeler devletlerin ticaret ortaklığı ve birlikte hareket etmesini destekler niteliktedir. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi rezerv zengini ülkeler enerjinin baş aktörlerinden sayılabilmektedir. Bütçelerinin büyük bir kısmını enerji ihracatından sağlayan bu ülkeler için TANAP dünya enerji pazarına açılması açısından önemli bir yere sahiptir.

Görsel 1. Tanap Projesi

Kaynak: www.ntv.com.tr

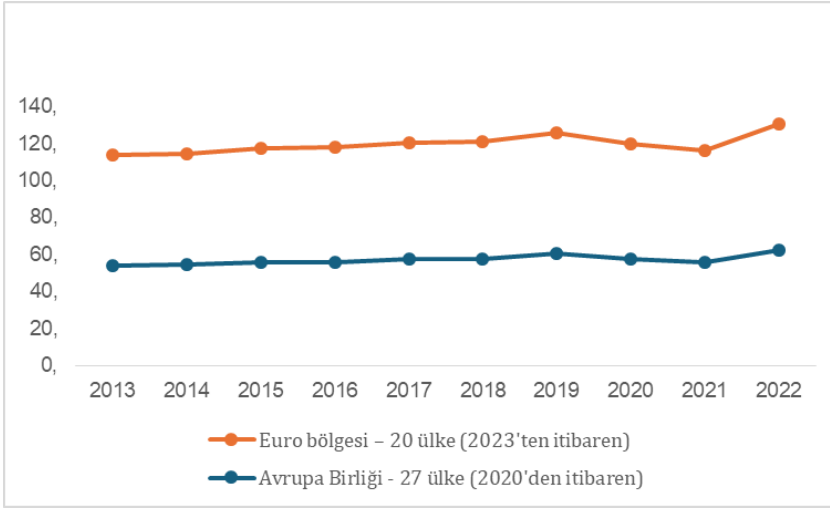
TANAP kapsamında Avrupa ülkelerinin enerji arz güvenliği sağlanırken köprü görevi gören Türkiye jeostratejik değeri güçlenmektedir. Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan savaş TANAP'ın değerini artırırken Türkiye'de önemli gelir elde etmektedir. Rus doğal gazına yaptırım uygulayarak kuzey akım iki boru hattı projesini durduran Avrupa Birliği alternatif enerji kaynaklarını geliştirmeyi amaçlamaktadır. TANAP'ın Avrupa ülkelerine bağlanan kısmı olan TAP'ın kapasitesini dahada arttırmak için çalışmalar yapılmaktadır.

3. Avrupa Ülkelerinin Enerji İthalatına Bağımlılığı

Enerji kaynaklarının dünyanın her yerine eşit dağıtılmaması, küresel olarak artan nüfus ve enerji talebinin sonucu olarak enerji ithalatına bağımlılığı arttırmaktadır. Enerji güvenliği ve sürdürülebilir olması konusundaki tehditler ve enerji zengini bölgelerde yaşanan çatışmalar bu beklentiye gölge düşürmektedir. Enerji güvenliği 1948 yıllarına Arap ve İsrail savaşında Irak petrolünü taşıyan boru hatlarının durdurulması, 1950'lerde İran petrol şirketlerinin kapatılması, 1956'larda 2. Arap ve İsrail savaşında Süveyş Kanalı'nın keşilmesi, 1967 yılında ise Arap petrol ambargosu sonrasında enerji

güvenliği tehlikeye girmiş ve devletler farklı enerji kaynaklarına yönelmesine neden olmuştur. Yahudilerin savaşı sonrasında kurulan İsrail devletine karşı olan Arap ülkeleri, petrolü bir koz olarak kullanarak petrol fiyatlarında artışa girmiş ve petrol krizine neden olmuştur. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) Avrupa ülkelerine çeşitli petrol ambargoları uygulamış ve bu durum batılı ülkelerin ekonomik büyümelerinde gerilemeye neden olmuştur. Artan enerji bağımlılığı, devletlerin enerji politikalarını bir koz olarak görmesi, enerjinin maliyetinin gün geçtikçe artması, tedarik ve sürdürülebilirliğin sektöre uğraması enerji güvenliği konusunda çeşitli regülasyonlara alt yapı hazırlamıştır.

Grafik 1. Avrupa’da enerji ithalatına bağımlılık

Kaynak: Eurostat veritabanı (Comext) ve Eurostat tahminleri

Avrupa Birliği ülkelerinin enerji ithalatı bağımlılığı sürekli artış oranına sahip olmakla birlikte 2020’den itibaren covid19 salgınıyla bu bağımlılıkta yaklaşık %7’lik bir düşüş yaşanmakla birlikte pandemi sonrası enerji bağımlılığı yükseldiği gözlemlenmiştir. AB ülkeleri Rus enerji ithalat bağımlılığını azaltmak için Ortadoğu ve Hazar bölgesi gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelmiştir. Bu bağlamda bölgeye enerji koridoru konumunda olan transit ülke Türkiye büyük rol oynadığı bilinmektedir.

Sonuç

Enerji kaynaklarının coğrafi koşullar gereği belirli ülkelerin kontrolünde bulunması, bazı ülkelerin enerji ithalatına bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır. Dışa bağımlı enerji, devletlerin siyasi politikalarını yakından etkilemektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler enerji ithalatlarında tek ülkeye bel bağlamanın enerji güvenliğinde sürdürülebilir olmayacağı gerçeği ile yüzleştikten sonra alternatif enerji kaynak arayışına tutuşmuşlardır. Orta doğu ve hazar bölgesi Rusya’ya alternatif enerji kaynağı açısından oldukça zengin ve bu kaynakların diğer uzak coğrafyalara aktarımı Türkiye gibi koridor ülkece mümkün olabilmektedir. Türkiye coğrafi konumu itibariyle güvenilir ve sürdürülebilir enerjinin barışçıl ortaklarından olmaktadır. Günden güne artan ekonomik büyüme ve nüfus artışı Türkiye’nin enerji kaynaklarına olan talebini de arttırmaktadır. Buna paralel olarak Türkiye sürdürülebilir enerji koridor olmaya devam ederken diğer yandan da 2020’de ilk milli sondaj gemisi olan Fatih’in Karadeniz’de bulduğu doğalgaz rezervi, Gabar’da keşfedilen büyük petrol rezervi gibi yeni enerji atılımları yaparak ithal enerji bağımlılığını düşürmeyi hedeflemektedir. Enerji alanında çeşitli yatırımlar yapan Türkiye; Fatih, Yavuz, Kanuni, Abdulhamit Han sondaj gemileri ve Barbaros Hayrettin Paşa, Oruç Reis sismik araştırma gemileriyle Karadeniz ve Akdeniz’de çalışmalarına devam etmektedir.

Enerji alanlarında yapılan yatırımların yanında sürdürülebilir enerji iş birlikleri ışığında Bakü-Tiflis Doğalgaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, TANAP gibi pek çok boru hattı çalışmalarının merkezinde olan Türkiye özellikle son yıllarda büyük gelişmeler göstermektedir. Coğrafı konum gereği koridor ülke olması enerjiyi diğer ülkelere göre daha ucuz ve boru hatlarının geçiş ülkesi olma durumuyla önemli gelir elde eden ülkelerden biridir. Enerji iş birlikleri enerji güvenliği, sürdürülebilirliği, ekonomik büyümeye pozitif etkisinin yanında aynı zamanda devletlerin bir araya gelmesine ve barışçıl diplomatik ilişkilerini geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Kardeş  lke Azerbaycan ile olan iş birlikler siyasi, ekonomik ve kültürel konularda olduğu gibi enerji ekseninde de kendisini göstermektedir.

Kaynakça

- ACARAVCI, Ali ve YILDIZ, Tuba. “Türkiye’nin Enerji Bağımlılığı”, *International Journal of Economics and Innovation*, 2018.
- ASLANTAŞ, Mehmet Fatih. “Türkiye ve Azerbaycan Arasında Enerji Alanındaki İş birliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Akademik Bakış*, 2023.
- ELÜSTÜ, Serap. “Avrupa Birliği’nin Enerji Güvenliği: Enerji İthalatı Bağımlılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *İstanbul İktisat Dergisi*, 2021.
- EUROSTAT (2024). EU Energy Product Imports, 2019-2023. Erişim Tarihi: 27.11.2024, Home-Eurostat (europa.eu)
- FURUNCU, Yunus. “Tanap’ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi”, *Journal of Management and Economics*, 2018.
- KANAPIYANOVA, Zhuldyz. “Avrupa Birliği Enerji İhtiyacı Bağlamında Boru HattıProjeleri”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2018.
- ÖZDAŞLI, Esmâ. “Bağımsızlığını Yeniden Kazanışının 30. Yılında Azerbaycan”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2021.
- www.enerji.gov.tr , Erişim Tarihi: 24.11.2024.
- www.ntv.com.tr, Erişim Tarihi: 24.11.2024.
- YILANKIRKAN, Nazile ve DOĞAN, Hikmet. “Türkiye’nin Enerji Görünümü ve 2023 Yılı Birincil Enerji Arz Projeksiyonu”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2020.

Azerbaycan'ın Türk Devletleri Örgütü İçerisindeki Stratejik ve Jeopolitik Önemi

Elnur Hasan Mikail*

Doç. Dr. Hakan Çora**

Dr. Ali Nazmi Çora***

Giriş

Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, Doğu Avrupa ve Asya'nın stratejik kavşağında yer almaktadır. Bu çalışma Türk Devletleri Örgütü'nü ve Azerbaycan için stratejik önemini incelemektedir. Çalışmanın üç geniş amacı vardır. Birincisi, Azerbaycan'ın hem tarihsel olarak hem de yirmi birinci yüzyılda kendine özgü jeopolitik önemini belgelemektir. İkincisi, enerji güvenliği, ticari bağlar, kültürel alışveriş ve askeri destek konularında Türk devletleri arasındaki stratejik iş birliğini ortaya koymak ve Azerbaycan'ın bu örgütle olan ilişkisinin, kendisinin ve diğer Türkçe konuşan halkların şu anda karşı karşıya olduğu zorlukların üstesinden gelmek için tarihsel mirasını nasıl kullanabileceğini belirlemektir. Üçüncüsü, Türk dünyası Azerbaycan için kilit öneme sahip olsa da devletleri arasındaki iç

* Kars Kafkas Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, emikail@turansam.org ORCID: 0000-0001-9574-4704

** İstanbul Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi; corahakan@gmail.com ORCID: 0000-0001-5780-549X

*** İstanbul Okan Üniversitesi Öğretim Görevlisi; ORCID: 0000-0003-4159-0230

rekabetin bu örgütün ihmal edilmesiyle sürekliliğe yol açabileceğini savunmaktadır. (Rojo-Labaien, 2023)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, Türk dünyasında daha sıcak diplomatik ilişkiler geliştirmek için önemli çaba sarf edilmiştir. Azerbaycan'ın yakın çevresindeki jeopolitik hassasiyetler ve ülkenin tarihsel bagajı, Orta Asya'daki müttefik alanını genellikle daraltmıştır. Buna karşılık Türk devletleri, nadiren birlik içinde çalışmalar da ortak bir tarih ve deneyime sahip olduklarını iddia ediyorlar. Uygulamalar da göstermiştir ki Türk dünyasındaki ilişkiler azalmak yerine artmaktadır. Bu çalışma öncelikle Azerbaycan'ın Türk devletleri ile ilişkileri bağlamında hedef ve niyetlerini ele alacaktır. Bu ilişkinin arka planını ortaya koyduktan sonra hem bu jeopolitiğin tarihsel kılıfını hem de daha pragmatik olan yirmi birinci yüzyıldan esinlenen ekonomik, siyasi ve askeri iş birliği unsurlarını OTS çerçevesinde analiz edeceğim. Azerbaycan'ın çıkarlarının tüm bu katmanların kesişiminde yattığını gösterecek ve bu süreçte ilişkinin ülke için bazı riskler de taşıdığını belgeleyeceğim. Bu temel çalışmayı tamamladıktan sonra, takip eden iki bölüm Azerbaycan'ı hangi amaçların yönlendirdiğine ve davranışlarının olası sonuçlarına dair anlayışımızı derinleştirecektir. (De ve Caro-Vargas2022)

Azerbaycan'ın Türk Devletleri ile İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Tarihsel olarak, Azerbaycan ve Türklerin yaşadığı diğer ülkeler arasındaki ilişkiler, 1990 yılında devlet ilişkilerinin başlamasından çok daha derin bir geçmişe sahiptir. Azerbaycan her zaman Türk halkları arasındaki tarihi, kültürel ve siyasi varlığın bir parçası olmuştur. Bir zamanlar Oğuz Türkleri tarafından başlatılan devletler oluşumu, sayısız kollarına bakılmaksızın, tarih boyunca birbirleriyle siyasi bağların yanı sıra dilsel ve kültürel ilişkilere de sahip olmuştur.

Bu ilişkiler sadece yurt içinde değil, aynı zamanda dağlar, nehirler ve yabancı ülkelerin toprakları üzerinde de kurulmuştur. Tüm bunlar Azerbaycan'ın uluslararası ortamdaki konumunu değiştirmiştir. (Saparov, 2023)

Azerbaycan, Türk dünyasının büyük bir bölümünün siyasi, kültürel ve tarihi aidiyetini sorgulayan tartışmaları tek bir toplum içinde sürdürme kabiliyetine sahiptir. Pek çok bilim insanının özetlediği gibi, kadim Türk toplumunun tarihine dair çok sayıda olgu arasından bugüne dair bir vizyon çizmek için, tarihi geçmişin bugünün imgesiyle birleşmesi ve öz savunmanın tarihi hakaretlere üstün gelmesi, parlak bir gelecek ve ortak görevlerin yerine getirilmesi için bir hüküm teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın önündeki bir diğer engel ise, radikal sağcı ve/veya Türk karşıtı grupları saymadan önce, bölgedeki pek çok topluluğun ülke içinde veya dışında Azerbaycan karşıtı eksenini oluşturmalarıdır. Bazı Azerilerin ve Azerbaycan topraklarının irredantist olduğunu savunarak hem Azerbaycan toplumunun hem de devletinin bugüne kadar kaybedilen topraklardan ve önümüzdeki zorluklardan samimi olarak duyduğu rahatsızlığı göz ardı ediyorlar. Bunlar oldukça zor engeller yaratmaktadır. (Rashidi, 2024)

Azerbaycan'ın Kafkasya Bölgesindeki Jeopolitik Önemi

Azerbaycan'ın coğrafi konumu sadece ulusal yapısını ve gelişimini etkilemekle kalmıyor, aynı zamanda daha geniş Avrasya jeopolitiği içinde de kritik önem taşıyor. Kafkasya bölgesi Çarlık Rusya'sı ile SSCB arasındaki en önemli mücadele alanlarından biriydi. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan ana yollardan biri olan bölge, jeopolitik, ekonomik, askeri ve stratejik önemiyle birlikte farklı kültürlerin ve ekonomilerin merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. Esas olarak Türk halkları tarafından iskân edilmiş olmasına rağmen, bölge özellikle Karadeniz'in doğu kısmı ve Hazar Denizi'ndeki petrol başta

olmak üzere kaynaklar açısından oldukça zengindir. Bölgedeki ülkeler, Çin'den Avrupa'ya ve Hindistan'dan Kuzey Avrupa'ya uzanan eksenler de dahil olmak üzere daha geniş ağların ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. (Safiyev, 2024)

Farklı kültürler arasındaki temel temas alanlarından biri olan Azerbaycan, Kafkasya ve Avrasya'nın ekonomik ve ulaşım bağlantılarındaki gümrüklerinin entegrasyonu için bir merkez olarak görünmektedir. Uluslararası koşullarda jeopolitik avantajlar, bölgesel ilişkilerde daha fırsatçı davranışlara katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, sosyal entegrasyon politikalarının izlenmesi sınırların maksimum güvenliğini sağlar ve ülke uluslararası göç ve iltica konusunda daha güçlü ve daha avantajlı politikalara sahiptir. Bu arka plana dayanarak Azerbaycan stratejilerini daha da geliştirmiş ve Avrasya'nın büyük güçlerle potansiyel ortaklığından en iyi şekilde yararlanmıştır. Kafkasya'daki çatışma ilişkileri politika davranışları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Elbette bu coğrafya dış politika davranışlarını da etkilemiştir. Coğrafi bir perspektiften bakıldığında bu konum uluslararası bir strateji haline gelmektedir. Bu sorunun rekabetçi küresel koşulları, dünyada arzu edilen imajın yetersiz ve temsili olmayan durumunda daha büyük mozağin bir parçası olabilir. Ancak ciddi bir süreç sonucunda kolayca yok edilebilirler. (Sakwa, 2024)

Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği ve Altyapı Gelişimindeki Rolü

Azerbaycan hakkında söylenecek ilk şeylerden biri stratejik bir enerji ülkesi olduğudur. Bu ülke muazzam petrol ve gaz rezervlerine sahiptir. Petrol önemli bir enerji kaynağıdır. Dünyada çok az yerde petrol rezervi vardır ve bunlar da çoğunlukla Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'nde bulunur. Azerbaycan'ın enerji koridoru muazzam bir jeopolitik değere sahiptir. Avrupa ülkeleri doğal gaz ihtiyaçlarının

önemli bir bölümünü Rusya'dan ithal etmektedir. Ukrayna krizine giderek daha fazla müdahil olmaları nedeniyle bu ülkeler de Rusya'ya alternatif kaynak arayışına girmişlerdir. Bununla birlikte, doğal gaz tedariki büyük ölçüde Moskova'ya bağlıdır. Orta Asya'da ve Hazar Denizi'nin doğu kıyılarında üretilen ve rafine edilen petrolün önemli bir kısmı İran'a veya Rusya'ya giderken bu koridor üzerinden Bakü'ye ve Türkiye'nin Ceyhan kapısına aktarılıyor. Önümüzdeki dönemde, Türk Devletleri Örgütü ile Azerbaycan arasındaki ortaklığın en önemli yönü, çeşitlendirilmiş enerji ve altyapı iş birliğinin geliştirilmesi ve çevrenin korunması olacaktır. (Guliyev, 2024)

Çeşitli uluslararası stratejik projelerin bir parçası olarak uluslararası enerji şirketleriyle ortaklaşa kurulan Bakü-Supsa, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Novorossiysk petrol ve doğal gaz boru hatları, bölgesel enerji güvenliğinin önemini önemli ölçüde artırmıştır. Güney Kafkasya, Türk dili konuşan ve komşu ülkeler arasındaki ekonomik ve enerji bağlantısını da kolaylaştıran enerji transit koridorları için yeni fırsatlar sunmaktadır. Türkiye ve Avrupa Birliği için enerji güvenliği ve arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi karşılıklı ilgi konusu olmaya devam etmektedir. Aynı zamanda, ekonomik altyapının ve kapsamlı bir bölgesel ticaret ve ulaşım ağının geliştirilmesi bölgesel iş birliği ve ekonomik bağlantı için en iyi fırsatları sunduğundan, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı aracılığıyla Türkmenistan ve Azerbaycan'dan Gürcistan'a, Akdeniz'e ve Trieste'ye ve Türkiye'nin Erzurum limanına doğrudan petrol ve doğal gaz sevkiyatının başlayacağı bildirilmektedir. Enerji verimliliğinin kullanımı bu ülkelerin enerji güvenliğini arttırmakta ve bu ortaklıkların bir diğer hedefini oluşturmaktadır. Ancak bu tür boru hatlarının aynı zamanda teröristlerin ve gizli servis faaliyetlerinin stratejik hedefleri olduğu da unutulmamalıdır. Her şeyden önce bunların emniyet ve güvenliğinin korunması için gerekli önlemler alınmalıdır. Bu tür boru hatları ancak istikrarlı bir ortamda çalışabilir. Birliğin bu konuyu kapsamlı

bir strateji çerçevesinde hükümetlerle müzakere etmesi de faydalı olabilir. Bundan sonra Azerbaycan ve Türkiye arasında Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı iş birliği ve Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı projesinin inşası gerçekleştirilecektir. Enerji diplomasisi, Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma doğrultusunda temellendirdiği dış politikasının temel konularını belirlemesi açısından uluslararası ekonomik ilişkilerdeki en etkili dinleme noktalarından biridir. Bu bağlamda Bakü, bölgesel bir güç olma perspektifi kazanmış ve ekonomik ortaklık içerisinde argüman olarak oluşturduğu ulaşım ve enerji ağını etkin bir şekilde kullanmıştır. (Bayramova, 2023)

Türk Devletleri Arasında Kültürel ve Dilsel Bağlar

Aynı kökten gelen ve bugün Türk dünyasının parlak ailesinde bir arada bulunan halkların dilsel ve kültürel birliğinin altını çizme ihtiyacı, her birimizin tarihsel hafızasında derin köklere sahip bir kimliktir. Dahası, küreselleşen dünyada karşılıklı anlayış ve tanışıklığın anahtarı olarak görülmekte, karşılıklı güven ve iş birliğini arttırmaktadır. Günümüzde, çağdaş dünyanın birçok siyasi ve kültürel lideri, Dünya Türk Topluluğu ve medeniyetlerinin bütünleşmesi ve kardeşliğinin son zamanlarda genişlediğine dair konuşmalara özel önem vermektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde kültürel diplomasiye yönelik faaliyetler arasında, Türk devletlerinin çeşitli tanıtım günleri ve kutlama bayramlarının karşılıklı olarak düzenlenmesi, geniş bir yelpazede etkinlik alışverişinde bulunulması, ülkelerin kültür ve sanat bakanları ile diğer temsilcilerinin kendi ülkelerindeki tören ve etkinliklere ziyaretlerini belirtmek gerekir. Bu, binlerce yıllık geçmişe dayanan Türk kültürünün vitrinine özel bir vurgu yapmak için önemli bir önlem olarak görülebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin belirleyici bir rol oynadığı günümüz dünyasında, kültürün bir ülkeden tüm dünyaya aktarımı, kitlesel ve sanal medya aracılığıyla tuşlara basılarak birkaç saniye içinde gerçekleştirilmektedir. Bu süreç, eski çağlardan beri

dünyanın her yerinde aynı kültür ve dil ailesine mensup olan Türk halkları arasında kültürel yakınlaşmanın teşvik edilmesi ve kültürel bağların güçlendirilmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Azerbaycan'ın Dış Politikası ve Türk Devletleri Örgütü Bünyesindeki Diplomatik İlişkileri

Azerbaycan'ın dış politikasına ulusal çıkarlar yön vermektedir. Azerbaycan çeşitli bölgesel ve alt-bölgesel entegrasyon örgütlerine üye olmasına rağmen, uluslararası iş birliğinde “ulusal çıkarları” yol gösterici ilke olarak öne çıkarmaktadır. Bu politika Azerbaycan'ın TDS ile ilişkilerinde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Ulusal çıkarlar, barışçıl bir komşuluk, bölgesel iş birliği, dengeli dış ilişkiler ve ekonomik kalkınma arayışında aktif bir dış politikayı zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak, son 25 yılda yaşanan jeopolitik gelişmeler ülkeyi dış politika erişiminde dış güçler için cazip hale getirmiştir. Azerbaycan, karşı karşıya olduğu bir dizi siyasi-askeri sınamaya karşı farklı aktörlerle mümkün olduğunca ittifaklar kurmak amacıyla ikili, çok taraflı ve sivil toplum diplomasisi yürütmektedir.

Bir gereklilik olarak bölgesel iş birliği: Azerbaycan Cumhuriyeti 1992 yılından itibaren Türkiye'nin yanı sıra Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da geniş çaplı iş birliği zirveleri, milli günler, seminerler, eğitimler ve sergiler düzenlemeye başlamıştır. Günümüzün “küreselleşmiş” ve “birbirine bağımlı” dünyasında, daha büyük ulusal çıkarlar, gelişmekte olan Türkofon ülkelerle bölgesine aktif ve operasyonel bir duruşu açıklayabilir. Denize kıyısı olmayan küçük bir ülke olarak, Türk forumuna yeni katılan ülkelerden farklı ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri zorluklarla karşı karşıya olan Azerbaycan, çok taraflı iş birliğine dayalı bir dizi “ortak değeri” ve “sorun çözme” yöntemini paylaştığını anlayabilir ve böylece kulübün potansiyel bir yönetici üyesi olabilir. Böyle bir iş birliği formatının

temel bileşenleri olarak Azerbaycan'ın TDS'nin bir katılımcısı olması ve Konsey'in gündemini sahiplenmesi son derece doğaldır. Gerçekten de 2003 yılı itibarıyla Azerbaycan bu etnik, kültürel, stratejik-ekonomik ve siyasi ilişkileri daha da geliştirme ve ortak zorluklara karşı koordinasyon ve dayanışmayı derinleştirme fikrini destekleme isteğini sık sık dile getirmiştir. Resmi Azerbaycan çizgisinin söz dağarcığındaki bu değişim, 2005 yılından itibaren TDK'nin siyasi söylemine de yansımıştır. (Rumer, 2024)

Türk Dünyasında Güvenlik İş Birliği ve Askeri İttifaklar

Türk dünyası, halklarının ortak kimliği ve ortak çıkarları ile şekillenmektedir. Ortak kalıtım, zorlu bir bölgesel ortam ve ortaya çıkan devlet dışı dayanışmalar bağlamında karşılıklı güvenlik düzenlemeleri giderek daha önemli hale gelmektedir. Türk dünyası, tarihi boyunca ayrı siyasi kimlikler oluşturmak için izlenen politikaların yanı sıra etnik, dini ve mezhepsel siyasi muhalefet hareketleri nedeniyle baskı altında kalmış ve krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan deneyimi bağlamında bağımsızlığın temel dinamikleri dikkate alındığında, bu krizlerin ülkenin ulusal çıkarlarına dayandığı söylenebilir.

Bölgesel iş birliği, dayanıklılık ve bağımsızlık perspektiflerinden birçok sorun ve tehdidi ele almak için Türk dünyası devletleri, özellikle ikili ve çok taraflı güvenlik çerçevelerinde birçok şekilde iş birliği yapmış, eylem ve müdahale esnekliği elde etmek için güvenlik konularında günümüzün “dava ittifakı” kavramını kullanmıştır. Doğu Avrupa'dan Orta Doğu'ya, Kuzey Kafkasya'dan Aral-Hazar havzasına ve Orta Asya bölgesine kadar çeşitli anlaşmalar, iş birliği stratejileri, güvenlik mutabakatları, karşılıklı askeri teçhizat desteği, bilgi paylaşımı, ortak askeri tatbikatlar ve iş birliği biçimleri Türk dünyası devletlerinin güvenlik tehditleri karşısında birbirlerine paralel hareket etmelerine yol açmıştır. Son yıllarda Türk devletleri arasında

ortak askeri tatbikatların sayısı önemli ölçüde artmış ve düzenli aralıklarla yapılmaya başlanmıştır. Bu tatbikatlar, olası bir bölgesel krizde ittifakın savunma sistemleri aracılığıyla düzenlenen bir operasyon durumunda uyumlu bir savunma inşa ederek belirleyici bir darbe indirmeyi amaçlamaktadır. (Demir, 2022)

Türk Devletleri Teşkilatı'nda Azerbaycan İçin Zorluklar ve Fırsatlar

Azerbaycan'ın uzun vadede Türk devletleri dünyasında önemli bir rol oynama arzusuna rağmen, bu hedef önemli zorlukların gölgesinde kalmaktadır. Türkçe konuşan dünyanın pek çok ortak noktası vardır, ancak bölgesel bölünmeler siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini engellemektedir. Türkiye ile Orta Asya ve Rusya arasındaki köklü rekabet, üye devletler arasındaki ekonomik eşitsizlik ve Orta Asyalıların Türkiye'nin etkisinin boyutuna ilişkin endişeleri, geriye kalan zorluklar arasında yer almaktadır. Bazı Balkan ve Kafkas ülkeleri, Türkiye'nin kendi bölgesel örgütlerine hâkim olma isteğinden şikayetçidir. Bazı üye devletler tarihi düşmanlıklardan etkilenmektedir.

İlerleme yavaş olsa da örgüt Azerbaycan'a bazı potansiyel fırsatlar sunmaktadır. Örgüt, Azerbaycan'ın Türk kültürüne ve diline verdiği desteği göstermesini sağlamış, çeşitli uluslararası kuruluşları coşkusu ve organizasyon becerileriyle etkilemiştir. Ancak örgütün ekonomik girişimleri ve sosyal ağları gibi güçlü yönleri, yeni üyeler için bağımlılık yaratmakta ve yeni üyeler ihtiyatlı bir şekilde kabul edilmediği takdirde iç çatışmalara neden olabilecek kadar caziptir. Türk Devletleri Örgütü'nün anahtarı, Azerbaycan'ın kendi enerji zenginliği ile diğer Türk devletlerinin ulusal çıkarları arasında doğru dengeyi bulup bulamayacağıdır. Örgüt hem jeopolitik ittifak için bir araç hem de ekonomik karşılıklı bağımlılığın motoru olarak çalışabilir. İlkinin öngörülebilir gelecekte mümkün olma ihtimali daha düşüktür. Sonuç

olarak, ortak ticari projeler geliştirmek ve Türk dili konuşan ülkeler arasında ekonomik karşılıklı bağımlılık için bir temel oluşturmak için en önemli çabalara ihtiyaç vardır. (Guliyev, 2024)

Türk Devletleri Arasında Ekonomik Entegrasyon ve Ticari İlişkiler

Ticaret ve ekonomik iş birliği, Türk devletleri arasındaki en kapsamlı entegre ilişkiler arasındadır. Bu devletler arasında uluslararası karayolları, hava taşımacılığı, gümrük ve tercihli ticaret anlaşmaları, karşılıklı yatırım anlaşmaları ve serbest ticaret anlaşmaları gibi Türk devletleri arasında karşılıklı fayda sağlayan ekonomik iş birliğine yardımcı olan çeşitli ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Aynı zamanda, daha büyük pazarların oluşması, coğrafi bağlantıların artması ve daha yakın ekonomik entegrasyon nedeniyle mevcut ticaret hacminin artması beklenmektedir. Geçmişte gördüğümüz gibi, denize kıyısı olmayan birçok ülke çevre ülkelerle kapsamlı ticaret ağları geliştirmiştir. Dolayısıyla Doğu ve Batı arasında artan karşılıklı bağımlılığın etkileri olduğu açıktır. Ancak gerçek şu ki, Doğu’da denize kıyısı olmayan ülkelerin Batı ile doğrudan bir bağlantısı yok. Bu coğrafi sorun, Batı’yı Azerbaycan, Kazakistan ve diğer ülkeler üzerinden Batı Çin’e bağlayan “Büyük İpek Yolunun” restore edilmesiyle hafiflemiştir. (Dilaver ve Kocalar2024)

Küreselleşen dünyada Türk Bölgesel İttifakı’nın oluşturulmasının en önemli stratejik hedeflerinden biri, devletler arasında karşılıklı fayda sağlayan ekonomik ilişkilerin hızla geliştirilmesidir. Gelişmiş bir transit ülke olarak Azerbaycan, Türki Asya’dan Avrupa’nın geri kalanına uzanan güzergâh üzerinde yer almaktadır. Bu konum, Türk ve Batılı yatırımcıları tüm bölgesel projeye çekmek için bir mıknatıs görevi görebilir. Politika koordinasyonu ve strateji geliştirme alanında, Türk devletlerinin zirveleri ve bakanlar konferansları sırasında,

işbirliği için en çok tercih edilen alanların koordinasyonunu ve düzenlenmesini sağlamak ve ortak çıkarları ve verimli ilişkileri teşvik etmek için önemli tartışma alanları yaratmak amacıyla çeşitli anlaşmalar ve belgeler imzalanmıştır. Türk ülkeleriyle iş birliğinin geleceği büyük ölçüde bölgenin muazzam üretim potansiyelinin, doğal kaynaklarının ve mevcut yatırım fırsatlarının geliştirilmesine ve etkin bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Özellikle ulaştırma, ticaret, ekonomi, enerji, turizm, bilim, eğitim, kültür ve kırsal kalkınma alanlarında iş birliği ve uygulama için stratejik seçenekler, küresel pazara bir giriş kapısı ve giriş sağlayabilir. Enerji kaynakları sektörü özellikle önemlidir. Hazar bölgesi ekonomik ve stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Siyasi ve kültürel ilişkilerle güçlendirilmiş ekonomik iş birliği bu zengin ülkeler için hayati önem taşımaktadır. Birbirine bağlı ticari ilişkiler genellikle devletler arasındaki iş birliğini desteklemektedir. Bağları güçlendirmek için çeşitli devletler arasında çeşitli anlaşmalar ve düzenlemeler imzalanmıştır. Birçok ikili anlaşmanın yanı sıra çok taraflı anlaşmalar da imzalanmıştır. Uluslararası örgütler kurulmuş ve bu örgütlere üyelik talep edilmiştir. Çeşitli siyasi ve ekonomik zorluklar karşısında Orta Asya Cumhuriyeti ve Azerbaycan bir serbest ticaret anlaşması şekillendirmek istemektedir. Devletlerarası iş birliğini, ticari ilişkileri güçlendirmek ve belirli avantajlar elde etmek için, etkili iş birliğini başlatmanın yolunu açan bölgesel projeleri entegre etmeye çalışıyorlar. Ekonomik potansiyel, temelde ve şüphesiz iş birliği hattını oluşturmaktadır. (Prause, 2024)

1. Azerbaycan'ın Bölgesel İstikrara ve Çatışmaların Çözümüne Katkısı

Tarihsel olarak Azerbaycan bölgede istikrar sağlayıcı bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Dünyada savaşlar ve jeopolitik çelişkiler yoğunlaştığında, hükümetimizin öncelikli görevi geniş uluslararası ilişkiler kurmak ve uluslararası ilişkilerdeki başlıca aktörlerle iş

birliğini güçlendirmek oldu. Tarafsız konumunu kullanan Azerbaycan, bu jeopolitik baskıların azaltılmasında arabulucu bir rol oynayabileceğini hissetti. Bölgedeki zor jeopolitik durumda bile, yüzyıllardır sorunlu coğrafyayı rahatsız eden bazı tarihi, bölgesel ve jeopolitik çatışmalar bir şekilde Kafkasya ülkelerinde ve hatta uluslararası toplumda yeni gerilimleri ve çatışma korkularını tetiklemektedir.

Bakü, Türk Devletleri Teşkilatı “Aksakallar Konseyi”ni kurarak, güçlü destek doğrultusunda teşkilatlanmasının tamamlanmasının ardından tarihi bir atılıma imza attı. Bu örgütün kurulması, Azerbaycan hükümetinin stratejik düşündüğünü ve dünyanın sürdürülebilir kalkınması için samimiyetle çalıştığını bir kez daha gösterdi. Bu, Bakü’nün barışın savunucusu olduğunu bir kez daha gösterdi. Ermenistan-Azerbaycan savaşının patlak verdiği, bölge ve dünya siyasetinin en önemli noktası haline geldiği ve tüm altyapının tahrip edildiği bir dönemde, ateşkes anlaşması imzalamış olan Azerbaycan hükümeti, Ermeni halkına saldırmadan ve Ermenistan’a hiçbir şekilde zarar vermeden Azerbaycan topraklarını geri almak için uluslararası kuruluşlarla görüşürken, yeterli insani yardım gönderildi ve büyük bir diplomasi başlatıldı. Bu durum Azerbaycan’ın elini daha da güçlendirdi. Bölgeye giden milyarlarca dolar sadece Azerbaycan’ın politikasına hizmet etmek istiyor; büyüyen ekonomik projeler ve diğer ülkeler “sıfır sorun” politikasını değiştirmek istiyor. (Guliyev, 2024)

Azerbaycan’ın Diğer Bölgesel Örgütlerdeki Konumunun Karşılaştırmalı Analizi

Bu bölüm, Azerbaycan’ın Türk Devletleri Örgütü ve diğer bölgesel örgütler içindeki konumunun karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Azerbaycan’ın farklı kurumsal çerçevelere katılımının diplomatik stratejilerini ve bölgesel etkisini nasıl etkilediği incelenmektedir. Bu bölüm, Azerbaycan’ın Bağımsız Devletler Topluluğu ve Avrupa

Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı gibi farklı örgütlerdeki rollerinin sinerjilerini ve farklılıklarını analiz etmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın rakip bölgesel oluşumlar arasındaki taahhütlerini ve ittifaklarını nasıl dengelediği de vurgulanmaktadır. Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu güçlendirmek için birden fazla örgüte üyeliğinin önemi vurgulanmaktadır. Bu bölüm, çakışan üyeliklerin politika oluşturma ve devletler arasında iş birliği üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Okuyucular bu karmaşık dinamikleri anlayarak Azerbaycan'ın bölgesel sahnedeki stratejik manevraları hakkında fikir sahibi olabilirler. Genel olarak bu bölüm, Azerbaycan'ın dış ilişkilerini şekillendirmede bölgesel örgütlerin birbirine bağlılığını vurgulamaktadır. (Iskandarov et al.2024)

Öncelikle, Azerbaycan farklı bölgesel örgütlere üye olarak, aynı zamanda bölgesel platformdaki tüm örgütlerin bir ortağı olarak hareket etmektedir. Bu yaklaşım, söz konusu forumların avantajlarını göz önünde bulundurarak çeşitli karşılıklı iş birliği sektörlerinin açılmasına fırsat sağlamaktadır. Azerbaycan, çeşitli işlevlere sahip farklı bölgesel örgütlerin imkân ve kabiliyetlerinden yararlanmaktadır. Türk Devletleri Örgütü, güvenlik alanında BDT, demokratik kalkınma alanında AGİT ya da siyasi çözümler ve ekonomik fırsatlar sağlama konusunda BM ile kıyaslandığında güçlü ve etkili bir örgüt değildir. Ancak BDT, etkisiz görünmesine rağmen en büyük bölgesel güvenlik örgütüdür. Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna ile birlikte GUAM örgütü içinde yer almakta ve BDT içinde de toprak bütünlüğü için mücadele etmektedir. Azerbaycan, BDT'deki çıkarlarının çatışması yoluyla Rusya'nın Güney Kafkasya ve Hazar Havzası'nda güçlü bir devlet olmasını engellemek istemektedir. Başka bir deyişle, Moskova'yı kendi etki alanında sınırlandırmaya çalışıyor. (Valiyeva, 2022)

Türk Birliği ve İş Birliğinin Geliştirilmesinde Azerbaycan'ın Rolü

Azerbaycan için kültür, tarih, siyaset ve ekonomiyi kapsayan kapsamlı bir 'Türk dünyası' yaratmak doğuştan gelen bir inançtır ve ülkenin stratejik dış ve iç politika önceliklerinin hayati bir parçasıdır. Türkler tarihsel olarak kültürel, tarihi ve psikolojik bağlara sahiptir ve geniş bir coğrafyada yer almaktadır. Bu bağlar, manevi ve insani zenginlikler en iyi ilişkiler için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Mevcut Türk devletleri arasında iş birliği için etkili bir platform oluşturmuşlardır. Bu platformlar ve girişimler ticaret, yatırım, ulaşım, eğitim, kültür ve turizm gibi birçok alanda önemli iş birliği kanalları yaratmıştır. Türk Konseyi görece yeni bir oluşum olmasına rağmen bu alanda güçlü ilişkiler kurulmasında etkili olmuştur. İç koordinasyon ve kurumsal gelişim son yıllarda çok daha fazla vurgulanmaktadır. Bu anlamda Türk Konseyi, istişareler ve basına sunulacak teklifler için bir platform haline gelmiştir. (Naghiyev, 2023)

Türk ülkeleri arasında liderlik, hayati konularda ortak bir duruşa ulaşmak ve bu konuların çözüme kavuşturulmasını sağlamak için elzemdir. Nitekim bu bakış açısı temelinde ve önemli etkinlikler sırasında çeşitli girişimler ortaya konmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan'a önemli bir rol düşmektedir. Tarihi vatan görüşlerini paylaşmanın yanı sıra ortak savunma ve güvenlik perspektiflerini de desteklemektedir. Bu nedenle mümkün olan her fırsatta Türk dünyası adına geniş görüşler ve kamu politikası önerileri dile getirdik. İlginin boyutları dikkat çekici şekilde artmaktadır. Çeşitli yönetim temsilcileri, Türk dili konuşan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik stratejiler konusunda yoğun görüşmelerde bulunmaktadır. Bu alanda böylesine sağlam bir iş birliği sistemi, yerinde bir mekanizma gerektirmektedir. Ancak ayrılıkçı ve çatışmayı körükleyen tutumların kırılması, Türk teşviklerinin fiilen kullanılmasının önünde bir engel

oluşturmaktadır. Genel olarak Türkler bölgesel ve yerel fırsatları kendileri ve toplumları için şansa dönüştürebilir ve nihayetinde Türk Stratejik İş Birliği Topluluğu gibi yeni bağlar inşa edebilirler. 'Kendi' amacımız duygusunu uyandırarak ve verimli rekabeti teşvik ederek birleşik stratejilerin hayata geçirilmesinin daha olası olacağı ifade edilebilir. (Özsoy, 2024)

Türk Devletlerinde Teknolojik İnovasyon ve Dijital Dönüşüm

Türk devletlerinde teknolojik inovasyon ve dijital dönüşüm. Azerbaycan, teknolojik ortaklıkları teşvik etme ve diğer Türk devletleriyle bilgi ve uzmanlık paylaşımı konusunda çok aktif olmuştur. Bölgesel teknolojilerin yerleşik ekonomik sektörlere kabulü ve özümsemesi, verimli teknolojik deneyimlerin ilerlemesi için çok önemlidir. Bu nedenle, teknolojik yeniliklerin özellikleri, bu yeniliklerin üretkenliği ve ekonomik performansı temelden etkilediğini göstermektedir. Teknolojik dönüşüm için dijital bir altyapı şarttır. Sahip olunan teknolojilerin verimlilik ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, ulaşılan ve özümseilen teknoloji seviyesine bağlıdır. (Shafiyev, 2023)

Dijital teknolojiler, Azerbaycan bu trendlere öncülük etme konusunda iddialı olmakla birlikte, tüm Türk devletlerinde verimliliği, üretkenliği ve rekabet gücünü giderek artırmaktadır. BİT sermaye oluşumunda hem eğitim hem de gelir açısından önemli ve seküler getiriler vardır ve bu nedenle bir ülkeyi dijital teknoloji tüketicisi olarak kullanmak, BİT sermaye oluşumu yoluyla işgücü artırıcı bir etkiyle sonuçlanır. Temel amaç, teknolojik erdemlerin etkin ücretli emek olarak dahil edilmesidir. Ancak, dijital dezavantaj birçok gelişmekte olan ülkede ihmal edilmiştir. Bu bölümde ülkenin ekonomi, e-ticaret, telekomünikasyon ve BİT alanlarındaki performansı ve karşılaştığı zorluklar ele alınmaktadır. Azerbaycan'ı bölgesel bir

teknoloji merkezi olarak konumlandırmak ve bilgiye dayalı bir ekonomiyi teşvik etmek, petrol sonrası dönemde Azerbaycan politik ekonomisinin önemli dayanaklarıdır. Türk devletleri arasında teknoloji ve yenilik transferi şu anla sınırlı değildir. Türk Konseyi teknoloji transferi için kademeli bir komite kurabilirse, bu bilimsel, teknolojik ve ekonomik alanlarda yeni vaatler getirecektir. Komitenin avantajları ve motivasyonları, söz konusu toplulukta komitenin kurulmasının benimsenmesini teşvik etmektedir. Bilimsel araştırmaların ve yenilikçi payların dünyanın geri kalanıyla koordinasyonu, Türk Konseyi bölgesinde uygulanabilirliğe ve aynı zamanda benzersizliğe ve faydalara sahiptir, çünkü batıdaki gelişmiş ve iç taraflar veya gelecek teknolojinin gelişmekte olan kısımları arasında farklı ölçeklerde ileri teknolojilerin farklı bölümleri vardır. Bu anlam bize, Türk Konseyi topluluğunda yenilik veya teknoloji peşinde koşmanın, üyelerin veya liderlerin teknolojik çıkarlarının zorluklarının veya zorluklarının aynı şekilde veya metodolojik yaklaşımla kabine içinde veya arasında detaylandırılmasını engellediği veya engellediği noktasını göstermektedir. (Gol, 2024)

Türk Devletleri Örgütü Bünyesinde Eğitim ve Akademik Değişimler

Türk Konseyi tarafından belirlenen iş birliği öncelikleri arasında, eğitimin geleceğin belirleyicisi olması nedeniyle, eğitim ve akademik değişim için fırsatlar yaratılması hayati önem taşımaktadır. Eğitim ve akademik değişimler, toplumlar arasında ortak zemin ve ortak hassasiyetler yaratır ve karşılıklı anlayış için bir araçtır. Bu şekilde, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkeler arasında kültürel bağların, kapsamlı ilişkilerin, diyalogun ve iş birliğinin geliştirilmesini desteklemektedir. Burs programları, ortak araştırma ve projeler gibi eğitim ve akademik değişimler, bölge ülkeleri arasında faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, kurulduğu 1993 yılından bu yana Türk Devletleri Teşkilatı'nın çeşitli üniversitelerinden öğrencilere burs sağlamaktadır. Yeni dönemle birlikte kurumsal yapıların oluşturulmasına yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır. “Dostluk ve Kardeşlik Okulları” başta başkent olmak üzere teşkilat ülkeleri dahil dünyanın birçok yerinde hizmete girmiştir. Örgüt, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da Türk Devletleri Örgütü ülkeleriyle daha güçlü iş birliğinin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Jeopolitik ve stratejik girişimler, yeni bir eğitim olanakları paradigmasının geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu projelerde yer alan gençler, Türk Konseyi'nin manevi elçileri olarak iletişim kurmakta, sadece ülkeyi tanımakla kalmayıp aynı zamanda seçkinlerini anlamakta ve Türk Devletleri Örgütü'nün potansiyel gelişimini öngörmektedir. (Hüseyinli, 2023)

Yükseköğretim alanında Türk Devletleri Örgütü çerçevesinde ülkelerin ortaklıkları ve ortak projeleri konusunda engeller ve bariyerler bulunmakta olup, ulusal düzeydeki farklı sistemler başlıca zorluklar arasındadır. Örgüt ile ortak projelere katılmaya çalışan ülkeler, izin almak için birçok “evrak işinden” geçmek zorunda kalmaktadır. Bununla birlikte, elverişli bir ortam yaratma girişimleri de devam etmekte ve ortak akademik çalışmaların geliştirilmesi için potansiyel alanlar bu zorlukları ortadan kaldırmaya uygun hale getirilmektedir. Dünyaya entegre olarak, akademik girişimleri güvenlik alanında önce bölgesel, sonra evrensel olarak kullanmayı hedefleyen diplomatik girişimler, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yükseköğretimde iş birliği politikasının geliştirilmesi için elzemdir. Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından kabul edilen ulusal stratejide, toplumsal kapasitenin geliştirilmesi ve ihtiyaç duyan ülkeler için uluslararası standartlara uygun eğitimin sağlanması mücadelesinde eğitimin temel araç olduğu belirtilmektedir. Burs programlarının temel amacı, bireyleri dönüştürmek ve en geniş ölçüde eğitim sağlamaktır. Sonuç olarak, sadece Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki savunucuları olmakla

kalmayacak, aynı zamanda mesleki becerilerini geliştirirken Türk Devletleri Örgütü ülkelerinin jeopolitik konumunu anlayan ve kendilerini Türk vatandaşı olarak gören bireyler haline geleceklerdir. (Babayev & Abushov, 2023)

Türk Ülkelerinde Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yeşil Girişimler

Sanayi devriminden bu yana, insan ekonomik sistemleri gezegenin çevresini etkilemiştir. Son yüz yılda CO2 emisyonları yüzde 700'ün üzerinde artmış ve insan nüfusu oranı dört kattan fazla artmıştır. Ancak bilimsel görüş birliğine göre, 1970'lerden itibaren zaman dilimi özellikle ciddi bir hal almış ve çevresel meseleler küresel bir nitelik kazanmıştır. Küresel iklim değişmektedir. Bunun kaynakların tükenmesine doğrudan etkisi vardır ve değişen ekosistemler nedeniyle yeryüzündeki canlı organizmaların çeşitliliğini de etkilemektedir. Bu durum, daha fazla uluslararası ekonomik değerlendirme de dahil olmak üzere acil eylem gerektirmektedir; aksi takdirde, bu sorunları ele almanın maliyetini hafifletmek imkânsız olacaktır.

Ancak bu durum Türki bölgeler için iyi bir bölgesel ilerlemeye işaret etmektedir. Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan üretken ve birbirine bağlı bir Türk bölgesini desteklemiş ve desteklemeye devam etmektedir. Bölgede ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik stratejik bir öncelik olup, refahın artırılmasına, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasına ve nüfusun su, gıda ve enerji güvenliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Azerbaycan yeni bir cumhuriyet olarak bilinmektedir. Yakın tarih boyunca, çevrenin korunmasını teşvik etmek amacıyla sürdürülebilirliği benimsemek ve geliştirmek için dünya çapında dramatik çabalar göstermiştir. Hükümet, çevresel küresel mali ifşaat konusunda belirli bir anlayış sunmakta ve farklı devlet yönergelerinde basit, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre odaklı bir

ekonominin altını çizmenin gerekliliğini teyit etmektedir. Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, hükümetin çevreyi ve doğal zenginlikleri korumasından nihai olarak sorumludur ve kurumlarının ve şirketlerinin çoğunu koordine etme yetkisine sahiptir. Çevrenin, suyun, su rezervuarlarının, tarımın, doğal kaynakların kullanımının, doğanın korunmasının, doğal felaketlerden korunmanın ve ekosistem dengesinin korunması esastır. Bununla birlikte, çevresel izleme ve yönetimin uygulanması yerel ve merkezi hükümet kurum ve kuruluşları ile daha az ölçüde özel kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenmiştir. Ulusal projeler liderlere ve merkezi kurumlara, yerel örgütlere ve yerel belediyelere belirli bir sorumluluk yüklemiştir. Belediye başkanı, devletin büyümekte olduğu genel sistemdeki sınır alt sistemlerine uyan ve onları şekillendiren Şehir Geliştirme Programı içinde onları temsil eder. Toplum bu kurumsal hedefi desteklemektedir. Ayrıca temizlik, eğitim ve çevre faaliyetlerinin başlatılması sonucunda bireyler, akademisyenler, çocuklar, şirketler, kitle iletişim araçları, STK'lar ve bazı yerel yetkililer de dahil olmak üzere sivil toplumun ilgisini ve bağlılığını yakalamış durumdayız. Bu kuruluşların yetkili web sitelerine, belediye binalarına ve e-postalarına sürekli olarak göndererek çevre politikalarına katılabilen ve geri bildirimde bulunabilen toplum için itibar zedelenmektedir. Kamu çabası, farkındalığın artırılmasında rol oynamaktan daha fazlasını görmenin bir yoludur. Türk Bağımsız Ülke Liderliği ve Yönetimi ulusal hedeflere ulaşmak için bütünlük içinde çalışabilir. Aynı zamanda bu, uluslararası iş birliği ve ortaklıkların ulusal stratejileri ve özellikle her küçük lansmanı bilgilendirmesini sağlar. Özellikle ekolojik konularla ilgili olarak, bu Koordinasyon Çerçevesi, gelecekteki Türk topluluklarının refahı ve sürdürülebilirliğinin esas olarak ortak ekolojik konulara bağlı olduğu temelini merkeze alıyor ve kabul ediyor gibi görünmektedir. (Mammadov2024)

Türk Devletlerinde İnsani Yardım ve Afet Müdahale Koordinasyonu

İnsani krizlere sınır ötesi müdahaleleri koordine etmek için hem günümüzde hem de gelecekte büyük insani etkileri olan bir insani güvenlik konusunda iş birliği yapmak şarttır. Bu tür durumlara hazırlık, stratejik ve etkili müdahale kapasiteleri, afetten etkilenen toplumlardaki insanların ve hükümetlerin hızla toparlanma ve afet sonrasında onurlu bir şekilde yaşama ve çalışma becerilerini artırır. Geleceğe yönelik kaynakları, insani krizlerin etkisini en aza indirecek ve krizler ortaya çıktığında daha hızlı bir şekilde yeniden ayağa kalkmalarına yardımcı olacak şekilde harekete geçirebilirler. Ayrıca daha hızlı ve daha etkili insani yardım ve müdahaleyi destekler. Bu kısa süreli kurs, insani yardım ve afet müdahale koordinasyonu için bölgesel ve uluslararası mekanizmalar aracılığıyla insani değerlerin özünü incelemektedir.

Azerbaycan'ın afet yönetimi ve insani yardım konularında bölgesel iş birliğine olan bağlılığı, ülkedeki afet müdahale faaliyetlerinin geliştirilmesine katkıda bulunan girişimlerine ve ortaklıklarına yansımaktadır. Afetten etkilenen topluluklara yönelik yardım ve hazırlık stratejisinin bölgesel, hükümetler arası veya kurumlar arası müdahaleleri içermesi muhtemeldir. Herhangi bir afet sırasında yeterli mekanizmaların doğru bir şekilde uygulanması, etkilenen bölgelere önemli ölçüde insani yardım getirir. Azerbaycan'da 21 Ocak'ta meydana gelen olay, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın çok erken davranması sayesinde etkili olamamış ve durum tamamen kontrol altına alınmıştır. Düzgün bir şekilde yönetildi, bu nedenle ülke uluslararası toplum tarafından saygı duyulan ilerlemesini sürdürdü. Hükümetler arası kuruluşlar koordinasyon ve değerlendirme sağlayabilir, ayrıca doğrudan insani ihtiyaçların belirlenmesi için çalışabilir veya insani yardım kuruluşlarının müdahalelerini kolaylaştırmalarına yardımcı olabilir. Acil durumlarda etkilenen topluluk üyelerinin yaşamlarının maddi

olarak ne ölçüde etkilendiği, afet ve toplulukların destek sistemleriyle ölçülen dayanıklılıkları tarafından belirlenir. Kültürel ve tarihi bağlar genellikle acil durumun ciddiyetini azaltabilecek daha zamanında bir yardım müdahalesine olanak tanır. (Museyibzada, 2024)

Türk Toplumlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ve Kadının Güçlendirilmesi Girişimleri

Azerbaycan, ilgili birçok bölgesel ve uluslararası forumda kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin savunulmasına aktif olarak katılmıştır. Kurucu devlet ve aktif bir üye olarak Azerbaycan, Türk Konseyi'nin başlattığı üye devletler çerçevesinde ve çeşitli üst düzey forum ve platformlarda iş birliğine stratejik önem atfetmektedir. Ülke, uluslararası kaynaklarını ve iş birliği yapılarını olumlu girişimleri desteklemek ve önemli konular hakkında farkındalık yaratmak için kullanmaktadır. Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla kabul ettiği mevzuatta birçok önemli hükme yer vererek kadınların sosyal ve siyasi hayata katılımı konusunda örnek teşkil etmiştir. Azerbaycanlı kadınlar ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda uzman olarak çalışmakta ve çeşitli alanlarda kendilerini geliştirerek uluslararası deneyim ve eğitim kazanmaktadır. Kronik hem yerel girişimleri hem de ilgili olduğunda bölgesel çerçeveleri ve faaliyetleri inceleyerek belirli Türk devletlerinde kadın haklarının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesinde kaydedilen ilerlemeyi ve karşılaşılan zorlukları sunmaktadır. Raporların büyük bir bölümü, kadınların ekonomik, sosyal ve siyasi hayata katılımını artırmaya yönelik yerel çabaları yansıtmaktadır (Özsoy).

Bazı kültürel ve toplumsal geleneklerin bu bölgedeki bazı ülkelerde daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliğini engelleyebilmesi nedeniyle ilerlemenin yavaş olabileceği kabul edilmektedir. Kadın uzmanlar, dini ve milliyetçi rejimler kendi içlerinde gerilemeye devam

ederken, uluslararası normların giderek geçerlilik kazanması ve devletler üzerindeki kısıtlamalarını derinleştirmesi üzerine düşünülmüşlerdir. Aynı zamanda, bu tür bir uluslararası ivmenin, özellikle bu norm ve değerleri resmen kabul etmeyen Türk toplumlarına ulaşma konusunda sınırlılıkları vardır. Çeşitli üye devletlerden ve Türk Konseyi Genel Sekreterliği'nden uzmanların katıldığı bir toplumsal cinsiyet uzmanları toplantısında, stratejik ve toplumsal cinsiyet düzeyinde iş birliğinin artırılmasına yönelik olasılıklar ortaya konmuştur. Toplantıya katılan Türk devletleri uzmanları arasında, kadınların kamusal pozisyonlarda yer alma kapasitesine sahip oldukları ve “bağlayıcı” olarak hareket etme becerileriyle sosyal ağlara ve etkileşime tabandan ve mikro düzeyde aktör katılımının anahtarı oldukları konusunda ortak bir kabul vardır.

Türk Dünyasında Gençlik Katılımı ve Kültürel Değişimler

Türk dünyasında gençlerin katılımı, kültürel ve eğitimsel değişimler, Azerbaycan'ın Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde dahil olduğu girişimlerin aktif ve tutarlı bir parçasını temsil etmektedir. Aslında, üye devletlerin ortak hedeflerini desteklemek için gençleri harekete geçirerek, bugün Türk varlığı toplumlar içindeki yerini almıştır. Her üye devletin ortalama nüfusunun büyük bir yüzdesi, özellikle Türk dünyası dışında, Türk üyeliğinin veya kimliğinin ne anlama geldiği ve ortak paylaşılan değerler, dil, kültür ve tarih dahil olmak üzere Türk dünyasını genel olarak tanımlayan çeşitli yönler hakkında topluma yoğunlaştırılmış eğitim vermektedir.

Gençlerin yeni girişimlere katılımına yönelik ilgi ve ihtiyatlı özen, Türk üye devletlerinin genç nüfusa ve onların katılımının olası sonuçlarına yönelik paylaştıkları düşünceleri göstermektedir. Örneğin, Bakü'de düzenlenen 7. Zirve sırasında üye ülkelerin Cumhurbaşkanları bir gençlik forumu kurulmasına ilişkin bir talep ve ilgili

protokolü kabul etmişlerdir. Bu eylem, staj değişimleri, yaz okullarına katılım, kültür ve sanat etkinlikleri, spor şampiyonaları ve diğerleri gibi çeşitli programları kapsamıştır. Ayrıca, çevrimiçi platformlar ve sosyal medya araçları gibi modern araçların kullanımı, Türk gençliğinin yeni dijital alana dahil edilmesi ve e-yönetişimin başlatılması için sağlam bir temel oluşturmuştur. Yine de gençlerin bu tür bölgesel girişimlere katılımının tesadüfi olmadığını belirtmek gerekir. Katılımcı gözlem ve mülakatlar, küresel ve bölgesel taahhütlerin çekincelerle karşılaşılabileceğini ve gençlerin mevcut sosyal ve kişisel yargılar tarafından zorlanabileceğini göstermiştir. Örneğin, toplum henüz ana dillerini konuşmayan, ulusal tarih ve özellikleri bilmeyen, ancak kendilerini tanımlayan ve ulusal uyumsuzluğun sosyal aidiyetleriyle rahatsız edici bir şekilde bağlantılı olabileceği küresel sanal alana aktif olarak katılan tüm gençleri tam olarak kabul etmemiştir. Gençlerden ya da genç yetişkinlerden oluşan bir grup sergileyen bu yeni Türk yüzü, toplumun katılımını teşvik etmiştir. Kuşkusuz bu durum toplumsal milliyetçi duyguları ve kolektif kimliği güçlendirmiştir. Aynı 7. Zirve sırasında, Türk ülkelerinin geleceğini inşa etmeye adanmış genç profesyonelleri ve akademisyenleri temsil eden bir platform ilan edilmiştir. Büyük bir heyecan ve zengin projelerle faaliyetlerine başlayan platform, bölgedeki Türk gençliğinin ruhunu ve projelerini güçlendirmiştir. Dahası, yarının liderleri ve bugünün liderleri için büyük bir fırsatı temsil etmektedir. (Aghayarov, 2022)

Uygulanarak ve katılımcı gözlemler sırasında gözlemlenerek paylaşıldığı üzere kültürel ve eğitimsel değişim, Türk üye ülkeler arasındaki karşılıklı anlayış ve iş birliğine önemli bir katkı sağlamıştır. Dünyada süregelen olaylar, Türk üye devletlerinin daha yakın bir şekilde hazır olması ve daha geniş Küresel-Asya zarfında bölgesel veya çoklu bölgesel angajmana yönelik olarak kategorize edilebilecek üstün bir Avrupa öncelikler dizisi için bu hususu özellikle önemli hale getirmiştir. Altyapı yatırımları ve ulaşım gücü açısından kısıtlı olan

ve tarımsal açıdan son derece verimli olmakla birlikte geniş kaynaklarla donanmış olan bu coğrafi alanlar, bu mirası aktarmakla meşgul olan toprakları ve şehirleri ortaya çıkarmıştır. Ortak bir tarihe ait olma duygusu ve dürtüsüyle, kültürel ve eğitimsel değişimler insanların kendileri için ve dolayısıyla iş birliği alanındaki gelecekteki refah için de büyük bir başarı sağlamıştır. (Yesevi, 2022)

Türk Devletleri Örgütü'nün Yasal Çerçeveleri ve Kurumsal Yapıları

Nahçıvan Anlaşması'nın I. Maddesi, daha sonra yeniden paketlenen ve yeniden etiketlenen CC-TS'nin yasal çerçevesini oluşturmakta ve onu Tüzük ve ilgili organlarının (Devlet ve Hükümet Başkanları, bakanlar konseyi ve daimî temsilciler) ilgili kararları tarafından yönetilen uluslararası bir hükümetler arası örgüt olarak yaratmaktadır. Türk Devletleri Örgütü'nün yürütme yapıları Genel Sekreter, Koordinasyon Komitesi ve dört komitedir (Ekonomi, Ticaret ve Finans Komitesi, Eğitim, Bilim, Kültür, Sanat ve Spor Komitesi, İnsani Yardım ve Hayırseverlik Komitesi). Yarı daimî komisyonları vardır, bunlardan biri örgütün geliştirdiği ve sürdürdüğü uluslararası örgütlerle yapılan anlaşmalarla ilgilidir, diğeri ise Türk Devletleri Örgütü tarafından Kazakistan'da kurulan terörle mücadele merkezidir. Bu kurum ve kuruluşlar geçici olarak değil, örgütün uzun vadeli çalışmaları için genel yapılar olarak kurulmuştur. Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'da ofisleri bulunmaktadır. Diğer kuruluşlar da başkanlık düzeyinde toplanmaktadır. (Özer, 2023)

Azerbaycan Cumhuriyeti, giderek daha fazla onaylanan birlik anlaşmalarının, tüzüklerinin ve yönetmeliklerinin etkili ve pragmatik bir şekilde işlemesi için egemen statüsünün güçlü yönlerini dikkate alarak ve rızasıyla karşılıklı ilişkilerin kurumsallaştırılmasında ve ayrıca anlaşmalar kapsamındaki yükümlülüklerin yerine getirilmesinin

teşvik edilmesinde doğu ve batıdaki Türk devletleri arasında öncü bir rol oynamıştır. CCTS ve daha sonra örgüt, daha geniş standartlar belirlemeyi, sadece genel ilkelerle ilgili olan ve “üye devletlerin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne”, “üye devletlerin iç işlerine karışmama” ve “mevcut sınırların dokunulmazlığına” saygı gibi ilkeler sağlayan ve belirli durumlarda restorasyon, barış ve ekonomik kalkınma ile ilgili kararlar alarak bunların uygun şekilde gerçekleştirilmesine katkıda bulunan başkanların sonuçlarına ertelemiştir. Faaliyetlerini geliştirme ve bir Sekreteryaya kurma ihtiyacı, bir tüzük geliştirme ihtiyacının ana açıklaması olarak gösterilmiştir. İstanbul'daki bakanlar konseyi sırasında oluşturulan yasal bir komitenin kurulması kararı, kapsayıcılık, şeffaflık ve üye devletlerin çıkar ve haklarının desteklenmesinin ilk taslak tüzüğün hazırlanmasında temel ilkeler olması gerektiğini beyan etmiştir. Bir hukuk komitesinin kurulmasıyla birlikte çalışmalar Eylül 2018 itibariyle başlamıştır. Örgüt, üye ülkeler arasında ek yasal anlaşmaların yanı sıra örgütün Sivil Havacılık Sektörü gibi bazı daha özel amaçlar için tüzüklerin varlığına atıfta bulunmaktadır. Devletler arasındaki hukuki düzenlemeler, diğer birçok bölgesel örgütün önerdiği genişletilmiş veya güvenlik ortaklıklarının aksine ticaret ve ticaretin teşvikine odaklanıyor. Bunun nedeni, “Türk dünyasının kendine has özellikleri olması ve hukukumuzun ve tüzel kişiliklerimizin oldukça farklı olmasıdır.” (Kocak, 2023)

Azerbaycan'ın Türk Devletleri Örgütü'ndeki Liderliği ve Etkisi

Azerbaycan, Türk Devletleri Örgütü'ne defalarca liderlik etmiş tek devlettir. Bununla birlikte, Türk dünyasında iş birliği mekanizmasının gözden geçirilmesini öneren ilk ülke olmuş ve bölgesel iş birliğinin kurulması ve Türklüğün çok kimlikli bir ulusal özne bağlamında keşfedilmesi yönündeki çabaları somutlaştırmaya çalışmıştır. Azerbaycan'ın Kazakistan ve Kırgızistan'ın bu yöndeki girişimlerini

daha da desteklediği ve zenginleştirdiği bir gerçektir. Bu bağlamda Azerbaycan, Azerbaycan'ın Nahçıvan kentinde düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Birinci, İkinci ve Dördüncü Zirveleri ile Issık Göl Üçüncü Zirvesi'ni teklif etmiş ve ev sahipliği yapmıştır. (Özsoy)

Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilk Zirvesi'ne 2008 yılında ev sahipliği yapan Azerbaycan, tek bir dış politika dili, ortak anlayış ve ortak tutum geliştirilmesi konusunda Türk dünyasına siyasi olarak öncülük etmektedir. Türklüğün duygusal sınırının oluşturulması yönünde atılan her adımda aktif rol almıştır. Bu önemli konferans ve toplantıların yapıldığı yerlerin, üye devletlerin stratejik düşünme ve karar alma süreçleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak, bugüne kadar üye devletler tarafından temelde önemli bazı ortak anlaşmalara varılmıştır. Toplamda dokuz genel kategori bulunmaktadır: “Kişiler, eğitim-kültür, ekonomi, ulaştırma, gümrük, güvenlik, terörle mücadele, yasama, çevre ve ormancılık.” Bu temel konuların ve diğer meselelerin başlıca savunucuları Kazakistan ve Kırgızistan olsa ve Türkiye ile bir ortaklık duygusu bulunsa da Azerbaycan da ulusal idari yükümlülüğü nedeniyle Örgütün görüş ve tutumlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı Azerbaycan'ın başkenti “Türk Başkenti” olarak kabul edilmektedir. (Shafiyev, 2023)

Türk İş Birliğinde Gelecek Beklentileri ve Eğilimler

İleriye bakarken ve ortaya çıkan eğilimleri değerlendirmeye ve yeni olasılıkları öngörmeye çalışırken, Avrasya'nın jeopolitik manzarası merceğinden jeopolitik düşüncelerin ve ortaya çıkan iş birliği eğilimlerinin mevcut rolüne biraz ışık tutulabilir. İçinde bulunduğumuz 21. Yüzyıl, muazzam bir bölgesel jeopolitik güç dengesi çağı olarak görülebilir.

İnsanlar arası değişimler ve bağlantılar açısından, Türk iş birliğinin gelecekteki beklentilerinden şüphe yok. Sayılar arttıkça ve Türk devletleri ve halkları topluluğu daha da parlak bir şekilde parlamaya başladı, bu durum ekonomik büyümeyi teşvik edecek, kültürel yenilik ve sert ve yumuşak güvenlik sağlayacaktır. Ayrıca, yapay zekâ ve makine öğrenimi alanındaki teknolojik gelişmeler, ilerleme ve daha yakın bağlantılı bir gelecek için büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Ortak zihniyetler, bağlantılar, iyi bir eğitim ve karşılıklı değişim, olumlu, birbirine bağlı ve müreffeh, çok boyutlu bir yöne işaret etmektedir. (Demir, 2022)

Demografik özellikler ve gençlik bileşeni, Türk devletleri arasında derinleşen bağlantı, farkındalık ve daha derin entegrasyonun doğal bir ilerlemesine de işaret edecektir. Örneğin hükümet, gelecekte davranışlarda ve göç eğilimlerindeki değişimden kaynaklanan kariyer tercihleri, mesleki ve eğitim standartları ve coğrafi işgücü göçündeki değişimlere hızlı bir şekilde tepki verir. Buna ek olarak, Türklerin gönüllü göçünde önemli bir artış da öngörülebilir. Son olarak, Azerbaycan küreselleşme ve karbon öncülüğünde kalkınmanın tüm boyutları sürecinde lider konumdadır. İster gaz ve petrolden elde edilen gelirler isterse toplumlarla kurulan gerçek yakın bağlar olsun, yeni eğilimler büyük ilgi çekecektir.

Sonuç

Sonuç olarak, bu çalışma Azerbaycan'ın Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) içindeki stratejik, ekonomik ve kültürel önemini ve bu rolün daha geniş bölgesel ve küresel dinamiklerle nasıl kesiştiğini incelemiştir. Türk dünyasında coğrafi olarak merkezi ve kaynak zengini bir ülke olan Azerbaycan, kendisini Türk devletleri arasında hem bir bağlayıcı hem de bir lider olarak konumlandırarak Türk Devletleri Örgütü ile aktif ve çok yönlü bir ilişki sürdürmüştür. Tarihi ve kültürel bağları,

hesaplı bir dış politika ile birleşerek Azerbaycan'ın OTS çerçevesinde dayanışma ve iş birliğini teşvik etme kararlılığının altını çizmektedir.

Analiz, Azerbaycan'ın enerji güvenliği, altyapı geliştirme, kültürel diplomasi ve askeri ittifaklar alanlarındaki stratejik önceliklerini vurgulamaktadır. Azerbaycan, enerji kaynaklarını ve stratejik konumunu kullanarak kendisini bölgenin enerji transitinde ve güvenliğinde kilit bir oyuncu haline getirmiş ve böylece Türk devletleri arasındaki ekonomik karşılıklı bağımlılığı artırmıştır. Ülkenin kültürel ve dilsel diplomasi alanındaki girişimleri, uzun vadeli birlik ve iş birliğinin sürdürülmesi için gerekli olan ortak Türk kimliğini daha da pekiştirmektedir.

Ancak çalışma aynı zamanda Azerbaycan'ın OTS içindeki rolünün etkinliğini sınırlayabilecek önemli zorlukları da ortaya koymaktadır. Üye devletler arasındaki rekabetler, dış jeopolitik baskılar ve nüfuz dengesizliklerine ilişkin endişeler örgüt içinde uyumlu hareket etmenin önünde önemli engeller teşkil etmektedir. Bölgesel hassasiyetleri yönetirken ulusal çıkarlarını diğer Türk devletlerinin çıkarlarıyla dengelemesi gereken Azerbaycan'ın liderliği bu karmaşıklıkların üstesinden gelmek için elzemdir. Ayrıca Azerbaycan'ın OTS içindeki konumu hem fırsatlar hem de riskler getirmekte ve çok kutuplu küresel düzenin rekabetçi baskılarına dayanabilecek stratejik ortaklıklara girmesini gerektirmektedir.

Genel olarak, Azerbaycan'ın OTS'ye entegrasyonu, Türk dünyasında daha derin bir iş birliği, bölgesel istikrar ve ekonomik bağlantı için bir temel teşkil etmektedir. Yapısal ve siyasi zorluklar devam etse de Azerbaycan'ın proaktif tutumu, gelişen jeopolitik manzarayla uyumlu daha birleşik bir Türk ittifakını şekillendirme potansiyeline sahiptir. Gelecekteki başarı, Azerbaycan'ın stratejik ittifakları sürdürme, güveni teşvik etme ve OTS üyeleri arasında kapsayıcı büyümeyi savunma becerisine bağlı olacak ve böylece örgütün bölgesel ve küresel zorlukları ele almadaki rolünü güçlendirecektir.

Kaynakça

- Aghayarov, M. (2022). Non-aligned movement in modern international relations and prospects for Azerbaijan. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*.
- Babayev, A., & Abushov, K. (2023). The Azerbaijani resilient society: Explaining the multifaceted aspects of people's social solidarity. In *Resilient Communities of Central Eurasia*.
- Bayramova, L. (2023). Economic integration of South Caucasus countries: Current potential and main directions. *E3S Web of Conferences*.
- De Mares, K. C., & Caro-Vargas, S. (2022). The emergence of Azerbaijan as a regional power: Between tensions and neutrality. In *Handbook of Regional Conflict Resolution Initiatives in the Global South* (pp. 147-170). Routledge.
- Demir, C. (2022). The organization of Turkic states: Implications for the regional balance of power. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*.
- Dilaver, H., & Kocalar, A. C. (2024). Anatolia: The end point of the Silk Road. *Journal of International Eastern European Studies*, 6(1), 92-116.
- Gol, A. (2024). The geo-positioning of Turkey in Eurasia in the 21st century. *Journal of Anglo-Turkish Relations*.
- Guliyev, F. (2024). Renewable energy targets and policies in traditional oil-producing countries: A comparison of Azerbaijan and Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*.
- Guliyev, V. (2024). The reinvigoration of the Organization of Turkic States amid ongoing geopolitical unrest and economic uncertainty. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*.
- Huseynli, A. (2023). Social work education in post-Soviet countries: Progress of Azerbaijan. *The British Journal of Social Work*.
- Iskandarov, K., Gawliczek, P., & Gojayev, E. (2024). The implementation mechanism of military diplomacy (The Republic of Azerbaijan as a case study). *Social Development and Security*, 14(2), 1-15.
- Kocak, M. (2023). Potential of Organization of Turkic States in the international system. *Insight Turkey*.
- Mammadov, H. (2024). The trend and sustainability of SMEs: The case of Azerbaijan. In *Place-Based Approaches to Sustainability Volume II*:

- Business, Economic, and Social Models* (pp. 63-78). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Museyibzada, J. (2024). International organizations as a means of building image and reputation: The case of Azerbaijan. *Eurasian Research Journal*.
- Naghiyev, E. (2023). Foreign policy of Azerbaijan: Maintaining relations with the West, Turkey, and Russia. *VU Social Science Journal*.
- Özer, Ç. (2023). The Organization of Turkic States: From past to present. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*.
- Özsoy, B. (2024). Relations of Azerbaijan with Central Asian Turkic states within the framework of the Organisation of Turkic States. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*.
- Prause, G. (2024). The South Caucasian transport corridor: A new Eurasian transport option. *Econstor Journal*.
- Rashidi, V. (2024). Subaltern educators engaged in empowerment of minoritized languages: A case study of the Azerbaijani civic nation and Türkiye
- Rojo-Labaien, E. (2023). Azerbaijan on the crossroad between Eastern and Western state building: The Baku 2015 European Games and the boundaries of Europe. *Sport in Society*.
- Rumer, B. Z. (2024). Central Asia in transition: Dilemmas of political and economic development.
- Safiyev, R. (2024). Russia and Azerbaijan: Navigating geopolitical shifts. *Russian Analytical Digest*.
- Sakwa, R. (2024). From the Customs Union to the Eurasian Economic Union. In *The Elgar Companion to the Eurasian Economic Union*.
- Saparov, A. (2023). Place-name wars in Karabakh: Russian Imperial maps and political legitimacy in the Caucasus. *Central Asian Survey*.
- Shafiyev, F. (2023). Azerbaijan and the rise of Turkic unity. *Insight Turkey*.
- Valiyeva, F. (2022). Regional cooperation initiatives in the South Caucasus after the Second Karabakh War. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*.
- Yesevi, G. (2022). Examining the Organization of Turkic States: A teacher and norm-creator. *Perceptions: Journal of International Affairs*.

Kazakistan ve Azerbaycan: Hazar Bölgesindeki Stratejik Ortaklıklarının Gelişimi

Zhuldyz Kanapiyanova*

Giriş

Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar bölgesinin stratejik ve coğrafi açıdan en önemli iki aktörüdür. Her iki ülke, tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra, enerji kaynakları ve altyapı projeleri gibi ekonomik iş birlikleri ile bölgesel istikrarı sağlama adına önemli adımlar atmaktadır. Özellikle enerji taşımacılığı, ulaşım koridorları, ortak güvenlik politikaları ve ticaretin artırılması gibi alanlarda güçlü bir iş birliği geliştiren bu ülkeler, bölgesel bir liderlik pozisyonu elde etmek için ortak stratejiler belirlemektedirler. Hazar Denizi'nin merkezi konumu ve iki ülkenin sahip olduğu enerji kaynakları, bu stratejik ortaklığın temel taşlarını oluşturmaktadır. Kazakistan'ın zengin petrol ve doğal gaz rezervleri ile Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde sahip olduğu stratejik limanlar, bu ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi iş birliğini pekiştiren en önemli faktörlerdir.

Bu çalışma, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklıkların gelişimini ve bu iş birliğinin Hazar bölgesindeki jeopolitik, ekonomik ve güvenlik dinamiklerine etkilerini incelemeyi

* Uzman araştırmacı, Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Avrasya Araştırma Enstitüsü, juldyz777@hotmail.com

amaçlamaktadır. İki ülkenin enerji politikalarından, ulaşım altyapısı projelerine kadar geniş bir yelpazede gerçekleşen ortaklıklar, bölgesel iş birliğini güçlendirmekte olup her iki ülkenin de uluslararası düzeydeki etkilerini artırmaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliklerinin güçlenmesi, enerji, güvenlik ve ekonomik alanlardaki ortak projeler aracılığıyla her iki ülkenin bölgesel liderliklerini pekiştirmekte ve Hazar bölgesindeki istikrarı artırmaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan-Azerbaycan stratejik ortaklığının her yıl daha da güçlenerek bölgesel istikrarı sağlamaya yönelik önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışma Giriş, Siyasi İlişkiler, Yatırım, Ticaret ve Ekonomik İş Birliği, Transit ve Ulaşım İş Birliği, Enerji İş Birliği, Eğitim İş Birliği ve Sonuç olmak üzere 7 bölümden oluşmaktadır.

Siyasi İlişkiler

Kazakistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler, 27 Ağustos 1992 tarihinde resmi olarak kurulmuş ve iki ülke arasında dostane bağların temelleri atılmıştır. Bu tarihten itibaren, iki kardeş halk arasında tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlara dayanan ilişkiler çeşitli alanlarda derinleşerek gelişim göstermiştir. Kazakistan, Bakü'deki büyükelçiliğini 16 Aralık 1994 tarihinde açarak Azerbaycan ile diplomatik misyonunu güçlendirmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti de Mart 2004'ten bu yana Astana'da faaliyet gösteren büyükelçiliği ve Eylül 2008'de Aktau'da açılan başkonsolosluğu aracılığıyla bu ilişkilere ivme kazandırmıştır. Bu diplomatik temsiliyetler, iki ülke arasındaki iletişimin kolaylaştırılmasında ve karşılıklı iş birliği fırsatlarının artırılmasında önemli rol oynamaktadır (Gov.kz, 1992).

İkili ilişkilerin yasal çerçevesi, ticaret, enerji, kültür, eğitim, ulaşım ve güvenlik gibi geniş bir yelpazeyi kapsayan yaklaşık 70 belgeyi

içermektedir. Bu belgeler, iki ülkenin stratejik ortaklık anlayışına dayalı olarak iş birliğini daha da güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Kazakistan'ın Birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Mayıs 2005'te Bakü'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Müttefik İlişkileri Anlaşması (Online.zakon.kz, 2006), iki ülke arasındaki bağları derinleştiren önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Kazakistan ve Azerbaycan, yalnızca ikili düzeyde değil, aynı zamanda çok taraflı platformlarda da iş birliği yapmaktadır. Her iki ülke, Birleşmiş Milletler (BM), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), İslam İş birliği Teşkilatı (İİT), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Asya'da İş Birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi bölgesel ve uluslararası kuruluşlarda aktif olarak etkileşimde bulunmaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Türk dünyası içindeki dayanışmasını güçlendiren TDT ve enerji güvenliğini arttırmaya yönelik bölgesel projeler, iş birliğinin önemli boyutlarını teşkil etmektedir.

11 Mart 2024 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilen Azerbaycan ve Kazakistan Devletlerarası Yüksek Konseyi'nin 1. Toplantısı, iki ülke arasındaki stratejik iş birliğini daha da derinleştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur (Rehimov, Mehdiyev, 2024). Bu toplantı, Kazakistan Cumhurbaşkanı ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın başkanlık ettiği üst düzey bir platformda gerçekleştirilerek iki ülke arasında çeşitli alanlarda iş birliği perspektiflerinin ele alınmasına olanak tanımıştır. Toplantı sırasında, enerji, ulaştırma, ticaret, kültür ve eğitim gibi öncelikli alanlarda iş birliğini arttırmaya yönelik bir dizi anlaşma ve mutabakat zaptı imzalanmıştır. Özellikle, Hazar Denizi üzerinden taşımacılık koridorlarının geliştirilmesi ve enerji kaynaklarının daha verimli kullanımı gibi konular toplantının gündeminde yer almıştır.

Bu çerçevede, Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası üzerinden lojistik ve ticaretin artırılması, tarafların ekonomik entegrasyonunu güçlendirecek projeler arasında değerlendirilmiştir. Devletlerarası Yüksek Konsey toplantısında ayrıca, iki ülkenin bölgesel ve uluslararası kuruluşlardaki iş birliğini derinleştirme kararı alınmıştır. TDT ve CICA gibi platformlarda ortak girişimlerin teşvik edilmesi, iki tarafın bölgesel barış ve istikrarın korunmasındaki katkısını artıracaktır. Bu toplantı, kardeşlik ilişkilerinin yalnızca siyasi ve ekonomik boyutta değil, aynı zamanda insani ve kültürel alanlarda da daha sağlam bir temele oturtulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kültür yılı, ortak tarih projeleri ve iki halk arasındaki gençlik değişim programlarının desteklenmesi gibi girişimler, ilişkilerin gelecekteki yönü açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Özetle, Azerbaycan ve Kazakistan Devletlerarası Yüksek Konseyi'nin 1. toplantısı, tarafların uzun vadeli stratejik hedeflerine uyumlu şekilde iş birliği geliştirme iradesini ortaya koyarak ilişkilerin yeni bir seviyeye taşınmasını sağlamıştır. Bu toplantının çıktılarının, iki ülke arasındaki stratejik ortaklık ve müttefiklik anlayışını daha da güçlendireceği öngörülmektedir.

Azerbaycan ve Kazakistan Devletlerarası Yüksek Konseyi'nin 1. toplantısı kapsamında, Çin'in Xi'an kara limanından Kazakistan toprakları üzerinden Azerbaycan'a uzanan demiryolu güzergahının açılış töreni de gerçekleştirilmiştir. Bu tarihi adım, iki ülke arasındaki bağların kelimenin tam anlamıyla fiziksel olarak da genişlediğini gözler önüne sermektedir. Söz konusu demiryolu hattı, Asya'dan Avrupa'ya mal taşımacılığını hızlandırmak ve bölgesel ticareti kolaylaştırmak amacıyla stratejik bir öneme sahiptir. Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası kapsamında geliştirilen bu güzergâh, Avrasya'nın ticaret ve lojistik ağında önemli bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Çin'in Xi'an kentinden başlayan hat, Kazakistan'ın geniş kara taşımacılığı altyapısını kullanarak Azerbaycan'a ulaşmaktadır ve buradan Hazar Denizi üzerinden Avrupa'ya bağlanmaktadır. Bu güzergahın

devreye girmesiyle, Avrasya'nın kalbinde yer alan Kazakistan, Çin ve Avrupa arasında kritik bir geçiş koridoru haline gelirken, Azerbaycan ise Hazar Denizi üzerindeki stratejik konumuyla bu projede kilit bir rol üstlenmektedir. Proje, yalnızca taşımacılık ve lojistik alanında değil, aynı zamanda enerji dışı sektörlerde ekonomik iş birliğini artırarak her iki ülkenin ekonomik büyümesine ve bölgesel entegrasyona katkı sağlamaktadır. Açılış töreninde, liderler bu güzergahın Kuşak ve Yol Girişimi ile TDT'nin hedeflerini tamamladığını ve iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı daha da güçlendirdiğini vurgulamışlardır. Bu adım, Kazakistan ve Azerbaycan'ın, Avrasya'nın lojistik merkezleri olma yönündeki kararlılığını ve birlikte hareket etme iradesini açıkça göstermektedir. Demiryolu hattı, iki ülke arasındaki bağların sadece ekonomik düzeyde değil, aynı zamanda Avrasya'nın genel kalkınması ve entegrasyonunda da nasıl bir rol oynayabileceğini sergileyen bir sembol niteliğindedir.

Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliği, yalnızca taşımacılık ve ticaretle sınırlı kalmayarak, dijital altyapının geliştirilmesi yönünde de önemli adımlar atmaktadır. Bakü'de düzenlenen Azerbaycan ve Kazakistan Devletlerarası Yüksek Konseyi'nin 1. toplantısı sırasında, Hazar Denizi'nin dibinde döşenen fiber optik iletişim hattı projesi de gündeme gelmiştir. Bu proje, Avrupa'dan Çin'e uzanan bir dijital telekomünikasyon koridorunun oluşturulmasını hedeflemekte olup Avrasya'nın dijital dönüşümüne büyük katkı sağlamaktadır. Hazar Denizi'nin altına döşenen bu fiber optik kablo, bölgedeki veri trafiğini daha hızlı, güvenilir ve yüksek kapasiteli bir şekilde iletme amacı taşımaktadır. Bu bağlantı, Asya ve Avrupa arasında bir bilgi otoyolu işlevi görerek, her iki kıtanın dijital ağları arasında köprü oluşturacaktır. Trans-Hazar Fiber Optik Projesi olarak da bilinen bu girişim, iki ülke arasında ileri teknoloji tabanlı iş birliğinin geliştirilmesinde dönüm noktası niteliğindedir. Kazakistan, dijitalleşme alanında son yıllarda kaydettiği hızlı ilerlemelerle, bölgedeki

bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün liderlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Fiber optik hattın devreye girmesiyle, Kazakistan'da veri merkezleri, bulut bilişim hizmetleri ve diğer dijital altyapılar daha da gelişecektir. Bu durum, ülkenin dijital ekonomisini büyütmesine ve uluslararası teknoloji ağlarında daha aktif bir rol almasına katkı sağlayacaktır. Azerbaycan ise, Hazar Denizi üzerindeki stratejik konumu ve modern telekomünikasyon altyapısıyla bu projede önemli bir ortak olarak yer almaktadır. Fiber optik hattın Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya bağlanması, ülkenin dijital bağlantılardaki kilit rolünü pekiştirmektedir. Aynı zamanda, bu hat sayesinde TDT üyesi ülkeler arasında dijital entegrasyonun güçlenmesi hedeflenmektedir. Liderler, bu dijital koridorun sadece ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda bölgesel iş birliği ve sürdürülebilir kalkınmaya da hizmet edeceğini vurgulamışlardır. Proje, aynı zamanda iki ülkenin ulusal güvenlik alanındaki dijital altyapılarını güçlendirmelerine de olanak sağlayacaktır. Hazar Denizi'nin altından geçen fiber optik iletişim hattı, Kazakistan ve Azerbaycan'ın dijitalleşme yolunda birlikte attığı vizyoner bir adımı temsil etmektedir. Bu girişim, Avrasya'nın dijital bağlantılarını geliştirerek, bölgenin teknolojik dönüşümünde yeni bir dönemi başlatacaktır (Zakon.kz, 2024).

11 Mart 2024 tarihli toplantı sırasında, 300 milyon dolarlık ortak yatırım fonunun kurulması programı onaylanarak iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu fon, Hazar Denizi'nin iki yakasındaki ticari ve ekonomik bağları güçlendirmek için stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ortak yatırım fonu oluşturma fikri, Azerbaycan için yeni bir konsept değildir. Bakü, daha önce Türkiye, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Türk Devletleri ile benzer mekanizmalar geliştirmiştir. Ancak Kazakistan ile oluşturulan bu fon, özellikle Hazar Denizi üzerinden ticaret altyapısının geliştirilmesi ve iki ülke arasındaki lojistik ve

enerji bağlantılarının güçlendirilmesi açısından daha geniş bir potansiyele sahiptir (Benson, 2024). Fon, aşağıdaki alanlarda kritik fırsatlar sunacaktır:

- i. Hazar ötesi ticaretin geliştirilmesi: Yeni taşımacılık rotalarının oluşturulması ve mevcut altyapının modernize edilmesi, ticaret hacminin artırılmasını sağlayacaktır. Özellikle, Çin'den Avrupa'ya uzanan Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası (kısaca TITR, ya da Orta Koridor) bu fon sayesinde güçlendirilecektir.
- ii. Lojistik ve dijital altyapının desteklenmesi: Hazar Denizi'nin dibinden geçen fiber optik kablo hattı gibi dijital projelerin desteklenmesi, iki ülkenin dijitalleşme hedeflerine ulaşmasını hızlandıracaktır. Aynı zamanda demiryolu ve liman projeleri gibi fiziksel altyapı yatırımları da önceliklendirilecektir.
- iii. Enerji ve yeşil teknolojiler: Hazar bölgesi, enerji taşımacılığında önemli bir merkezdir. Fon, enerji sektörü dışında yenilenebilir enerji ve çevre dostu teknolojilere yapılacak yatırımlarla ekonomik çeşitliliği artırmayı hedeflemektedir.
- iv. Sanayi ve kobi gelişimi: Fonun bir diğer önceliği, iki ülkenin sanayi kapasitelerini artıracak projelere yatırım yapmaktır. Küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) yönelik destek, ekonomik büyümeye doğrudan katkıda bulunacaktır.

Azerbaycan ve Kazakistan, sadece kendi aralarında değil, aynı zamanda bölgesel iş birliğini derinleştirme konusunda da ortak bir vizyon paylaşmaktadır. Bu fon, iki ülkenin TDT kapsamındaki iş birliğini desteklemekle kalmayacak, aynı zamanda Avrasya'nın genel ekonomik entegrasyonuna da katkı sağlayacaktır. Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar Denizi'nin sunduğu stratejik fırsatları daha etkin kullanarak Asya ile Avrupa arasında bir ekonomik köprü oluşturmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, ortak yatırım fonu, bölgenin küresel tedarik zincirindeki rolünü güçlendirme ve iki ülkenin Avrasya'nın merkezindeki stratejik önemini artırma potansiyeline sahiptir.

Azerbaycan-Kazakistan ortak yatırım fonu, sadece iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğini değil, aynı zamanda Orta Asya'nın bölgesel entegrasyonunu güçlendirecek uluslararası girişimlere de katkı sağlama potansiyeline sahiptir. ABD'nin desteklediği ve 13-15 Mart 2024 tarihinde Orta Asya hükümet yetkilileri ile iş dünyası liderlerinin katıldığı bir toplantıda açıklanan B5+1 Süreci, bu fonun etkisini artırabilecek önemli bir ekonomik mekanizma olarak öne çıkmaktadır. B5+1 Süreci, Orta Asya'daki beş ülke (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) ile ABD arasında ticaret ve yatırım alanındaki iş birliğini derinleştirmeyi amaçlayan bir platformdur (Eurasianet.org, 2024). Sürecin temel hedefleri şunlardır:

- i. **Ticaret engellerinin ortadan kaldırılması:** B5+1, bölge ülkeleri arasındaki tarifeler ve diğer ticaret bariyerlerini kaldırarak, tek bir ekonomik alan oluşturmayı hedeflemektedir. Bu, bölgesel ticaretin daha sorunsuz işlemesini sağlayacak ve küresel yatırımcılar için cazip bir ortam yaratacaktır.
- ii. **Batı yatırımlarını çekmek:** Orta Asya, uzun süredir Batılı yatırımcılar için potansiyel barındırsa da bölgesel iş birliği eksikliği ve bürokratik engeller bu yatırımların önünü kesmiştir. B5+1 platformu, bu sorunları çözerek bölgeyi Batı sermayesi için daha erişilebilir hale getirebilir.
- iii. **Orta Koridoru güçlendirmek:** Azerbaycan'ın Hazar Denizi üzerindeki stratejik konumu ve Kazakistan'la olan lojistik iş birliği, Doğu ile Batı arasında ticaretin en verimli ve kârlı yolu olan Orta Koridoru güçlendirecek projelerin hayata geçirilmesine olanak tanıyacaktır. Bu güzergahın işlerliği hem küresel tedarik zincirini hem de bölgesel kalkınmayı doğrudan etkileyecektir.

Almatı'da düzenlenen ilk B5+1 toplantısında birçok katılımcı, yaptırımlardan etkilenen Rusya'yı bypass etmek ve Orta Asya ülkelerinin küresel tedarik zincirlerine daha entegre olmasını sağlamak için Azerbaycan'ın bu sürece dahil edilmesinin önemini vurgulamıştır (Haidar, 2024). Azerbaycan'ın Hazar Denizi üzerindeki stratejik limanları ve Kazakistan ile geliştirdiği lojistik ağlar, bu mekanizmanın

başarısı için kritik öneme sahiptir. Azerbaycan-Kazakistan ortak yatırım fonu, özellikle bu platformun sunduğu ekonomik fırsatların hayata geçirilmesinde bir katalizör işlevi görebilir. Fonun sağladığı kaynaklar ve projeler, Hazar ötesi ticaret rotalarının altyapısını güçlendirmekle kalmayıp, Orta Asya ülkeleri arasında ticaretin daha sorunsuz işlemlerini destekleyebilir.

B5+1 Süreci, Azerbaycan ve Kazakistan'ın ekonomik iş birliğini yalnızca iki ülke arasında bırakmayarak, Orta Asya'nın daha geniş bir bölgesel entegrasyon sürecine dahil edilmesini sağlamaktadır. Bu platform sayesinde, Orta Koridor Doğu ile Batı arasında yeni bir ticaret ve iş birliği eksenini olarak daha önemli bir rol üstlenebilir. Azerbaycan'ın bu sürece entegre edilmesi, Batılı yatırımların bölgeye çekilmesini kolaylaştırırken, Azerbaycan-Kazakistan ortak fonunun sunduğu potansiyel hem Hazar ötesi ticaretin hem de bölgenin ekonomik büyümesinin önünü açacaktır. Bu gelişmeler, Orta Asya ve Hazar bölgesinin, 21. yüzyılın küresel ticaret ve lojistik ağlarında stratejik bir merkez haline gelme vizyonunu desteklemektedir.

Ekim 2023'te Azerbaycan ve Kazakistan, "Khazri-2023" adlı ortak taktik deniz tatbikatını gerçekleştirmiştir. Tatbikat, Azerbaycan'ın Hazar Denizi sahasında düzenlenmiştir ve her iki ülkenin Deniz Kuvvetleri gemileri ile askeri personelinin katılımını içermiştir. Tatbikat sırasında belirlenen tüm görevler başarıyla tamamlanarak, bu ortak etkinlik, askeri profesyonellik ile deneyim paylaşımını artırmada önemli bir rol oynamıştır. Etkinlikte İran Deniz Kuvvetleri'nden bir delegasyon da gözlemci olarak yer almıştır (Murshud, 2023). Khazri-2023 ortak deniz tatbikatı, Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki askeri iş birliğini pekiştiren önemli bir etkinliktir. Tatbikat, her iki ülkenin Deniz Kuvvetleri'nin iş birliğini artırarak bölgesel güvenliği güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca, İran Deniz Kuvvetleri'nden bir delege gözlemci olarak katılarak, tatbikatın Hazar Denizi'ndeki

güvenlik meselelerine dair bölgesel bir iş birliğini ve diyalogu teşvik ettiğini göstermektedir. Bu tür ortak tatbikatlar, enerji taşımacılığı ve deniz güvenliği gibi kritik alanlarda istikrarı sağlamaya yönelik önemli bir adımdır.

Yatırım, Ticaret ve Ekonomik İş Birliği

Azerbaycan, Güney Kafkasya’da Kazakistan’ın önemli bir ticari ve ekonomik ortağıdır. Kazakistan ile Azerbaycan arasındaki karşılıklı ticaret 2022’de 461,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir; bu, bir önceki yılın aynı dönemine göre (332,2 milyon dolar) %39 daha yüksektir. Aynı dönemde Kazakistan’dan ihracat %30,4 artışla 375,3 milyon dolar, Azerbaycan’dan ithalat ise %95,2 artışla 86,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Sputnik.kz, 2024). İki ülke arasındaki ikili ticaret cirosu 2023’te %40 artarak 500 milyon dolara ulaşmıştır. Dahası, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev’e göre, iki ülke karşılıklı ticaret ve ekonomik iş birliğini ilerleten anlaşmaları uygularlarsa 1 milyar dolarlık ticarete ulaşabilir (Miholjic-İvkovic, 2024).

2023 yılında Azerbaycan’ın Kazakistan’daki yatırımları 211,4 milyon dolara, Azerbaycan ekonomisine karşılıklı yatırımları ise 114 milyon dolara ulaşmıştır. Kazakistan’da ağırlıklı olarak ticaret ve aracılık faaliyetleri, yol ve sermaye inşaatı, işleme ve lojistik alanlarında faaliyet gösteren, Azerbaycan sermayesinin katılımıyla 900’ün üzerinde şirket kayıtlıdır. Buna karşılık Azerbaycan’da sanayi, tarım, ticaret, hizmet, inşaat ve ulaştırma alanlarında faaliyet gösteren Kazak sermayeli 150’ye yakın şirket bulunmaktadır (Sakenova, 2024).

2023 yılında Kazakistan’ın tahıl ihracatı önemli bir artış göstermiştir. Yılın ilk 10 ayında toplam tahıl ihracatı, 2022’nin aynı dönemine kıyasla %24 artarak 3,88 milyon tona ulaşmıştır ve bu ihracattan

elde edilen gelir %7 artışla 1 milyar doları aşmıştır. Azerbaycan'a yapılan tahıl ihracatı ise yaklaşık 300 bin ton seviyesinde gerçekleşmiştir ve bu ihracatın büyük kısmını buğday oluşturmuştur (Apk-inform.com, 2024). Azerbaycan, Kazak tahıl ihracatında önemli bir partner olmaya devam ederek toplam ithalatında Kazak tahılının payı dikkate değer bir oran oluşturmuştur.

2006 yılında kurulan Bakü Tahıl Terminali LLC ortak girişimi, Kazakistan'dan Azerbaycan'a tahıl ihracatının artırılması ve lojistik süreçlerin optimize edilmesi için oluşturulmuştur. Terminalin kurucuları, Kazakistan'dan Ak Biday-Terminal JSC (NC Food Corporation JSC'nin bir yan kuruluşu) ve Azerbaycanlı özel yatırımcılardır. Proje maliyeti 3,8 milyon dolar olarak belirlenmiştir ve Hazar Denizi üzerindeki tahıl ticareti açısından stratejik bir öneme sahiptir (Bakugrainterminal.com, 2006).

2016 yılında Azerbaycanlı Azersun Holding, Aktau Deniz Limanı Serbest Ekonomik Bölgesi'nde meyve ve sebzelerin alımı, depolanması, işlenmesi ve taşınması için bir lojistik merkezi inşa etmiştir. Yaklaşık 20 milyon euro yatırım yapılan bu merkez, Azerbaycan-Kazakistan ticari ilişkilerinde tarım ürünlerinin daha etkili taşınmasını sağlamaktadır (Tsurkov, 2015). Haziran 2019'da Kazakistan'ın NC Kaz Munay Gas JSC şirketi, Azerbaycan'ın SOCAR şirketine "Satti" adlı jack-up yüzer sondaj kulesini devretmiştir. Modernizasyonu Kazakistan tarafından 40-45 milyon dolar maliyetle finanse edilen bu proje (Kmg.kz, 2019), Hazar bölgesinde petrol ve doğalgaz kaynaklarının keşfi ve üretiminde iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu projeler, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin enerji, lojistik ve tarım gibi çeşitli sektörlerde derinleştiğini ve Hazar Denizi'nin bölgesel ticaret için bir köprü olarak önemini vurgulamaktadır.

Kazakistan, alüminyum üretiminde önemli bir ülke olup bu metali ham madde veya işlenmiş ürünler olarak ihraç etmektedir. Azerbaycan, Kazakistan'ın Orta Asya'daki komşuları arasında, alüminyumun başlıca alıcılarından biridir. 2024 Ocak-Nisan döneminde Kazakistan'ın toplam alüminyum ihracatı 16.000 tondan 75.400 tona çıkarak 4.7 kat artmıştır. Kazakistan'ın alüminyum ihracatındaki büyüme, Azerbaycan ve Özbekistan gibi komşu ülkelerden gelen talep artışına dayanmaktadır. Özellikle aynı dönemde Azerbaycan'ın alüminyum talebi, önceki yıllara oranla 8 kat artış göstererek 5.500 tondan 43.100 tona ulaşmıştır (Astanatimes, 2024). Bu artışlar, ilgili ülkelerdeki ekonomik büyüme ve sanayileşme süreçlerinin hızlanmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Transit ve Ulaşım İş Birliği

Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası (TITR), diğer adıyla Orta Koridor, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki ticari ve ekonomik iş birliğinin temel unsurlarından biridir. Bu rota, özellikle Bakü-Aktau-Bakü güzergâhında düzenli feribot seferleriyle desteklenmekte olup, Hazar Denizi üzerindeki bağlantılar, her iki ülkenin modern ulaşım altyapıları ile entegre bir şekilde çalışmaktadır. Bölgedeki jeopolitik gelişmeler, Orta Koridor'un potansiyelini daha verimli kullanmayı ve ülkeler arasında iş birliğini derinleştirmeyi teşvik etmiştir.

25 Kasım 2022'de Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında, 2022-2027 yıllarını kapsayan bir Yol Haritası imzalanmıştır (Turan, 2022). Bu belge, Orta Koridor üzerindeki darboğazları ortadan kaldırmayı ve transit ulaşım olanaklarını genişletmeyi hedeflemektedir. Hazar Denizi'nin tabanı boyunca döşenen fiber optik iletişim hattı projesi de Yol Haritası çerçevesinde yürütülen projelerden biridir. Orta Koridor, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile uyumlu olup, Avrupa ve Asya arasında stratejik bir bağlantı sağlamaktadır. Bölgedeki ülkeler

için ekonomik büyümeyi teşvik eden bu rota, aynı zamanda lojistik süreçlerin hızlandırılması ve güvenliğinin artırılmasını da mümkün kılmaktadır. Jeopolitik tansiyonlar ve geleneksel kuzey koridorlarındaki sınırlamalar, Orta Koridor'un önemini daha da artırmıştır. Hazar üzerinden yapılan ulaştırma faaliyetlerinin daha da genişletilmesi, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki ekonomik iş birliğini derinleştirmekle kalmayacak, aynı zamanda bu iki ülkeyi global lojistik ağında daha merkezi bir konuma taşıyacaktır. Fiber optik iletişim gibi projeler, yalnızca ticaretin hızını ve güvenilirliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda bölgenin dijital altyapısını da güçlendirecektir.

Kazakistan, 2030 yılına kadar ulaşım altyapısını güçlendirmek için kapsamlı bir demiryolu geliştirme programını hayata geçirecektir. Bu kapsamda 11.000 kilometrelik mevcut demiryolu ağı onarılacak olup 5.000 kilometre yeni demiryolu hattı inşa edilecektir (Rail-news.kz, 2024). Bu girişimler, ülkenin Orta Koridor üzerindeki stratejik konumunu daha da güçlendirmeyi hedeflemektedir. Kazakistan ayrıca, Hazar Denizi liman kapasitelerini 21 milyondan 30 milyon tona çıkarmayı ve modern ulaşım teknolojilerini uygulamayı planlamaktadır (Report. az, 2024). Bu projeler, uluslararası ticaret ve transit taşımacılığını artırmayı amaçlamaktadır. Orta Koridor'un potansiyelini artırmak için Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan 2022-2027 yol haritası çerçevesinde darboğazların giderilmesi ve dijital altyapının geliştirilmesi gibi önemli adımlar atılmaktadır. Gelecekte bu rotadan geçen yük miktarının yıllık 20 milyon tona ulaşması beklenmektedir.

Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan'ın demiryolu sistemleri, Orta Koridor ülkelerinin ticaret ve taşımacılık operasyonlarını dijitalleştirmek amacıyla Dijital Ticaret Koridoru adı verilen bir multimodal platformda birleştirilmektedir (Bayramova, 2024). Bu girişim, taşımacılık ve lojistik süreçlerini optimize ederek daha verimli

ve şeffaf hale getirmeyi hedeflemektedir. Dijital platform, yüklerin hareketini anlık izlemeyi ve lojistik süreçlerinin daha iyi yönetmeyi, geleneksel kâğıt tabanlı işlemleri ortadan kaldırarak, ticaretin hızını ve doğruluğunu artırmayı ve ülkeler arasında daha güçlü bir veri paylaşımı ve iş birliği sağlamayı amaçlamaktadır.

Enerji İş Birliği

Kazakistan'ın enerji sektöründeki önemli stratejik iş birliklerinden biri, özellikle petrol ve doğalgaz ihracatına yönelik Hazar ötesi rotaların kullanımıdır. Kazakistan, enerjisinin dünya pazarlarına taşınmasında Azerbaycan ile yoğun iş birliği yapmaktadır. Kazak petrolü, Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan topraklarına ve ardından Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattına taşınarak, uluslararası pazarlara ulaşmaktadır. Bu stratejik rota, Kazakistan'ın enerji ihracatını çeşitlendirme çabaları ve Hazar bölgesindeki enerji güvenliğini artırma çerçevesinde büyük önem taşımaktadır.

Kazakistan'ın petrolünün BTC üzerinden taşınması, 2000'li yılların başında BTC boru hattının tamamlanmasından sonra daha da ivme kazanmıştır. 2022 yılında Kaz Munay Gas ve SOCAR, Aktau-Bakü-Ceyhan güzergahında yıllık 1,5 milyon ton ham petrol taşımak için beş yıllık bir anlaşma imzalamışlardır. Bu ortaklık, Kazak petrolünün ihraç yollarını çeşitlendirmek ve Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak için önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. 2023 yılı itibarıyla, Aktau limanından BTC boru hattına 1 milyon tonun üzerinde petrol taşınmıştır. 2024'ün ilk yarısında 700.000 tondan fazla petrol taşınmış olup, bu durum, koridor üzerinden gerçekleştirilen ticaretin hızla arttığını ve ivme kazandığını gözler önüne sermektedir (Sakenova, 2024a). Bu artan taşımacılık kapasitesi, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğini pekiştirmekte ve petrol

ihracat rotalarının çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bölgesel enerji güvenliğine de önemli bir katkı sunmaktadır.

Bu iş birliğinin ardında birkaç önemli faktör yer almaktadır. Birincisi, Kazakistan'ın enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma isteği; bu, özellikle Rusya'nın kontrolündeki rotaların politik riskler taşıması nedeniyle önemlidir. BTC, Azerbaycan'ın Batı'ya yönelik enerji ihracatını desteklerken, Kazakistan için de Hazar bölgesinde önemli bir çıkış noktası oluşturmaktadır. Kazakistan'ın Hazar Denizi'ni kullanarak enerji ihracatını artırması, aynı zamanda Azerbaycan ile olan ekonomik ilişkileri güçlendirmekte ve iki ülke arasındaki stratejik bağları derinleştirmektedir.

Ayrıca, Kazakistan'ın enerji ihracatındaki bu artış, sadece petrol taşımacılığıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda doğalgaz sektöründe de benzer bir iş birliği perspektifi sunmaktadır. Hazar Denizi üzerinden yapılan enerji transferleri, bölgesel enerji entegrasyonunu teşvik ederek, Orta Asya'nın enerji jeopolitiğinde yeni dinamikler oluşturmaktadır. Kazakistan'ın enerji altyapısının modernizasyonu ve sürdürülebilir enerji projeleriyle birlikte bu iş birliği, yalnızca ekonomik değil, çevresel sürdürülebilirlik açısından da kritik bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, Kazakistan-Azerbaycan enerji iş birliği, sadece ticari ilişkilerin ötesinde, jeopolitik bir güç dengesi ve bölgesel iş birliğinin bir aracı olarak da değerlendirilebilir. Hem Kazakistan hem de Azerbaycan, enerji sektöründe karşılıklı yarar sağlayacak uzun vadeli projeleri teşvik etmekte ve bununla birlikte global enerji pazarındaki yerlerini sağlamlaştırmaktadır.

Kazakistan-Azerbaycan enerji iş birliği, yalnızca petrol ve doğalgaz taşımacılığıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çevresel ve teknolojik gelişmelerle de şekillenmektedir. Kazakistan ve Azerbaycan,

enerji sistemlerini modernize etmek ve çevre dostu projeler geliştirmek için ortak çabalarını artırmaktadır. Özellikle 2024 yılı itibarıyla, Kazakistan'ın enerji alanındaki yeşil dönüşümüne yönelik büyük yatırımlar yapılmaktadır. Kazakistan, Azerbaycan ile birlikte, rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimini artırmayı hedeflemektedir. Bu çabalar, her iki ülkenin uluslararası iklim taahhütlerine uyum sağlamasını ve karbon salınımlarını azaltmasını desteklemektedir.

Kazakistan, dünya enerji piyasalarında sahip olduğu önemli rolü, ekonomik çeşitlendirme stratejileriyle daha da güçlendirme yolunda önemli adımlar atmaktadır. Ancak, bu çabalar hem enerji hem de yeşil teknoloji alanında bir dizi jeopolitik riskle karşı karşıya kalabilir. Kazakistan, petrol ihracatında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlıdır. Kazak petrolünün %80'inden fazlası, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) üzerinden Karadeniz'deki Novorossiysk limanına taşınmaktadır (Assenova, 2023; Rudenshiold, 2024). Bu, Rusya'nın, Kazakistan'ın enerji ticaretinde kritik bir "şişe ağzı" rolü oynamasına olanak tanımaktadır. Kazakistan'ın, ihracat rotalarını çeşitlendirme ve bu bağımlılığı azaltma girişimleri aşağıdaki riskleri beraberinde getirmektedir:

- i. **Moskova'nın tepkisi:** Tarih, Rusya'nın ekonomik çıkarlarına yönelik tehditlere karşı sert bir tutum sergileyebileceğini göstermektedir. Örneğin, 2022'de Rusya'nın Novorossiysk limanındaki operasyonları askıya alması, Kazakistan'a açık bir uyarı niteliğindeydi. Kazakistan'ın Orta Koridor üzerinden Hazar Denizi aracılığıyla Azerbaycan'a yönelmesi veya alternatif enerji güzergahlarını güçlendirmesi, Moskova ile gerilimi artırma olasılığını beraberinde getirmektedir.
- ii. **Uluslararası destek ve baskı dengesi:** Kazakistan, Rusya'nın etkisini sınırlamak için Batı ile daha yakın iş birliği arayabilir. Ancak bu, Çin'in de dikkatini çeker, zira Pekin, Kazakistan'ı enerji güvenliği için kritik bir

tedarikçi olarak görmektedir. Bu da Astana'nın hassas bir dengeleme politikası izlemesini gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kazakistan'ın enerji rotalarını çeşitlendirme çabaları, bölgesel güvenlik ve jeopolitik riskler açısından karmaşık bir dengeyi gerektirmektedir. Rusya'nın tepkisi, Kazakistan'ın enerji bağımsızlığı yolundaki en büyük engellerden biri olabilir. Öte yandan, Batı ile daha yakın ilişkiler kurma çabaları, Kazakistan'ın Çin ile ilişkilerinde dikkatli bir denge kurmasını gerektirecek ve her iki süper güçle olan bağımlılığını yönetme zorunluluğunu ortaya koyacaktır. Bu stratejik manevralar, Kazakistan'ın gelecekteki enerji politikalarını şekillendirirken büyük bir risk ve fırsat dengesini barındırmaktadır.

Eğitim İş Birliği

Kazakistan ve Azerbaycan arasında üniversiteler arasındaki iş birliği giderek daha aktif bir şekilde gelişmektedir. Bu iş birliği, her iki ülkedeki eğitim kurumları arasında öğrenci değişim programları ve bilimsel staj imkanları sunarak güçlenmektedir. Öğrenciler, Kazakistan ve Azerbaycan'daki önde gelen üniversitelerde eğitim almak ve araştırma yapmak üzere düzenli olarak karşılıklı olarak değişim yapmaktadırlar. Bu tür programlar, her iki ülkenin eğitim sistemlerinin uluslararasılaşmasını desteklerken, aynı zamanda genç akademik kadroların yetişmesine de katkı sağlamaktadır. Bu iş birliği, sadece eğitim alanında değil, kültürel ve bilimsel etkileşimde de önemli bir rol oynamaktadır. 2017 yılında Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı ile Azerbaycan Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan iş birliği anlaşması, iki ülke arasında eğitim alanında güçlü bir ortaklık kurmayı hedeflemektedir (Gov.kz, 2023). Bu anlaşma, her iki ülkenin vatandaşlarına eğitimde eşit haklar tanınmasını ve eğitim imkanlarına erişimin artırılmasını sağlamaktadır. Ayrıca, deneyim alışverişi ve eğitimdeki ortak projelerin desteklenmesi için önemli bir adım

olmuştur. Bu kapsamda, eğitim kurumları arası iş birliğinin geliştirilmesi, devlet tarafından verilen eğitim belgelerinin tanınması ve denkliklerinin sağlanması konularında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

2020 yılında ise Kazakistan ve Azerbaycan hükümetleri, yüksek vasıflı bilimsel ve pedagojik personelin belgelendirilmesi konusunda iş birliğine dair bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma, her iki ülkenin eğitim sektöründe uzmanlaşmış akademik personel yetiştirilmesine yönelik önemli bir katkı sunmuştur. Üniversiteler arasındaki iş birliği ise daha da derinleşmiştir. Bakü Devlet Üniversitesi, H.A. Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, El-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi gibi prestijli eğitim kurumları, Azerbaycan ile Kazakistan arasında karşılıklı anlaşmalar yaparak iş birliklerini güçlendirmiştir. Bugün, Kazakistan ve Azerbaycan arasında 43 Kazak ve 64 Azerbaycan üniversitesi ile araştırma enstitüsü arasında sürekli temasa geçilmektedir. Bu gelişmeler, Kazakistan ve Azerbaycan'ın eğitimdeki güçlü iş birliklerinin sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası alanda da daha derinleştiğinin ve güçlendiğinin bir göstergesidir.

Azerbaycan'ın Fuzuli şehrinde Kurmangazı Çocuk Yaratıcılık Merkezi'nin inşaatına ilişkin yol haritasının imza töreni, 4 Kasım 2022 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Merkezin inşaat süreci, 2023 yılının mart ayında başlamıştır. Bu proje, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev'in 2022'de Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaretin ardından hayata geçirilmiştir. Merkezin toplam alanının 2.700 metrekare olarak planlandığı ve 600 öğrenciye hizmet verecek şekilde tasarlandığı belirtilmektedir. Merkezde, çocukların yaratıcı gelişimini destekleyecek birçok eğitim alanı sunulacaktır; bunlar arasında vokal, müzik, resim, heykel, robotik ve grafik tasarım gibi disiplinler yer almaktadır (Sputnik.kz, 2024). Söz konusu merkez, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki kültürel iş birliğini

derinleştiren ve eğitim alanındaki etkileşimi artıran önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu tür projeler, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesine katkı sağlamakta ve bölgesel iş birliğini pekiştirmektedir.

Sonuç

Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar Denizi'nin iki yakasında yer alan ve tarihsel, kültürel ve stratejik bağlarla birbirine sıkıca bağlı olan iki kardeş ülke olarak öne çıkmaktadır. Ancak Azerbaycan'ın, Kazakistan'a sadece ekonomik ve stratejik iş birlikleri açısından değil, aynı zamanda coğrafi bir komşu olarak da yakınlığı sıklıkla gözden kaçırılmaktadır. Bu iki ülkeyi birleştiren unsurlar, yalnızca Hazar Denizi ile sınırlı kalmayıp, ortak dil, kültür, tarih ve geleceğin ekonomik kalkınmasına dair ortak vizyon ile daha da derinleşmektedir. Her iki ülke de kendi bölgelerinde (Kazakistan için Orta Asya, Azerbaycan için Güney Kafkasya) orta güç olarak adlandırılabilir bir konumda bulunmaktadır. Bu konum, onları yalnızca kendi iç kalkınmaları açısından değil, aynı zamanda uluslararası arenada barışçıl iş birliği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini savunan birer aktör haline getirmektedir. Bağımsızlıklarından bu yana geçen süreçte, Kazakistan ve Azerbaycan, bölgesel istikrarı sağlama, barışçıl kalkınmayı teşvik etme ve uluslararası ilişkilerde hukukun üstünlüğünü savunma konularında ortak bir yaklaşım benimsemişlerdir. Mevcut tarihi aşamada, Kazakistan ve Azerbaycan dengeli ve çok ve aktörlü bir dış politika izlemektedir. Bu yaklaşım, farklı ülkeler ve bloklarla iş birliğini geliştirme ve aynı zamanda bağımsızlıklarını ve egemenliklerini koruma hedeflerine dayanmaktadır. Küresel gerilimlerin azaltılması, uluslararası ilişkilerin hukuki temellerinin sağlamlaştırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi, her iki ülkenin dış politika gündemlerinde öncelikli konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, iki ülke arasındaki ortaklık, yalnızca bölgesel düzeyde değil, küresel

düzeyde de örnek teşkil etmektedir. TDT, BDT ve İİT gibi platformlardaki aktif iş birlikleri, tarafların hem Türk dünyası hem de daha geniş bir coğrafyada barış ve kalkınma vizyonunu paylaştığını göstermektedir. Hazar Denizi'ndeki fiber optik iletişim hattı, Xi'an'dan başlayan demiryolu güzergahı ve enerji taşımacılığı gibi somut projeler, bu vizyonun hayata geçirildiği alanlardan sadece birkaçıdır. Kazakistan ve Azerbaycan, sahip oldukları jeopolitik ve ekonomik potansiyeli, yalnızca kendi çıkarları için değil, aynı zamanda Avrasya'nın barışçıl bir şekilde kalkınması için kullanma iradesi göstermektedir. Bu ortak çaba, iki ülkenin, uluslararası sistemin daha dengeli, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir geleceğe yönelmesine olan katkısını güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler, bölgesel iş birliğinin ötesine geçerek, küresel barış ve kalkınma hedeflerini destekleyen stratejik bir ortaklık modeli sunmaktadır.

Kaynakça

- Apk-inform.com (2024). <https://www.apk-inform.com/public/en/news/1542852>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Assenova, Margarita (2023). Kazakistan Yeni Enerji İhracat Yolları Arıyor, <https://jamestown.org/program/kazakhstan-seeks-new-energy-export-routes/>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Astanatimes (2024). Kazakistan'ın Alüminyum İhracatı Dört Ayda 4,7 Kat Arttı, <https://astanatimes.com/2024/07/kazakhstans-aluminum-exports-grow-4-7-times-in-four-months/>, erişim tarihi 29.11.2024.
- Bakugrainterminal.com (2006). Şirket hakkında, <https://bakugrainterminal.com/main/en>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Bayramova, Ainur (2024). Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan demiryolları çok modlu bir dijital platforma entegre ediliyor, <https://report.az/ru/cop29/zheleznye-dorogi-azerbajdzhana-kazahstana-i-gruzii-integrirovany-v-multimodalnuyu-cifrovuyu-platformu/>, erişim tarihi 29.11.2024.
- Benson, Broli (2024). Büyüyen ikili ilişkiler, Hazar ötesi ticaret yolunun genişletilmesi umutlarını artırıyor, <https://russian.eurasianet.org>, erişim tarihi 26.11.2024.
- Eurasianet.org (2024). Orta Asya ülkeleri ABD'nin kolaylaştırdığı entegrasyon planına erken onay veriyor, <https://eurasianet.org/central-asian-states-giving-early-thumbs-up-to-us-facilitated-integration-plan>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Gov.kz (1992). İkili İlişkiler, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-baku/activities/2178?lang=ru>, erişim tarihi 26.11.2024.
- Gov.kz (2023). Kazakistan'ın Azerbaycan ile İş Birliği, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/540>, erişim tarihi 26.11.2024.
- Haidar, Aida (2024). ABD ve Orta Asya Ülkeleri Ekonomik Entegrasyonu Artırmak İçin B5+1 İş Platformunu Başlattı, <https://astanatimes.com/2023/11/us-and-central-asian-countries-launch-b51-business-platform-to-boost-economic-integration/>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Kmg.kz (2019). Jack-up Yüzer Sondaj Kulesi Satti Bakü'ye Ulaştı, <https://www.kmg.kz/en/press-center/press-releases/232/>, erişim tarihi 27.11.2024.

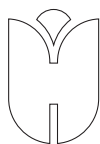
- Miholjic-İvkovic, Nina (2024). Azerbaycan-Kazakistan Stratejik İşbirliğinde Yeni Bölüm: Petrol ve Gazın Ötesinde, <https://astanatimes.com/2024/08/new-chapter-in-azerbaijan-kazakhstan-strategic-cooperation-beyond-oil-and-gas/>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Murshud, Rena (2023). Kazak savaş gemileri Khazri 2023 tatbikatlarına katılmak üzere Bakü'ye geldi, <https://www.azernews.az/nation/215557.html>, erişim tarihi 30.11.2024.
- Online.zakon.kz (2006). Kazakistan, Azerbaycan ile stratejik ortaklık ve müttefik ilişkilere ilişkin anlaşmayı onayladı, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30061286, erişim tarihi 27.11.2024.
- Rail-news.kz (2024). Demiryolu endüstrisinin ve transit potansiyelinin gelişimi Kazakistan hükümeti tarafından değerlendirildi, <https://rail-news.kz/ru/news/19216-razvitie-zeleznodoroznoi-otrasli-i-tranzitnogo-potenciala-rassmotreli-v-pravitelstve-kazaxstana.html>, erişim tarihi 29.11.2024.
- Rehimov, Ruslan, Mehdiyev, Nariman (2024). Azerbaycan ve Kazakistan İş Birliğini Güçlendiriyor, <https://www.aa.com.tr/ru>, erişim tarihi 26.11.2024.
- Report.az (2024). Kazakistan, Orta Koridor'un geliştirilmesi kapsamında liman kapasitesini yılda 30 milyon tona çıkarmayı planlıyor, <https://report.az/ru/infrastruktura/kazahstan-v-ramkah-razvitiya-srednego-koridora-k-2030-godu-planiruet-uvelichit-moshnosti-portov-do-30-mln-tonn-v-god/>, erişim tarihi 29.11.2024.
- Rudenshiold, Eric (2024), Ukrayna'nın Sonu: Kazakistan Ekonomisi Rusya ve ABD Arasında Kalabilir, <https://www.caspianpolicy.org/research/security/ukrainian-fallout-kazakhstans-economy-could-be-caught-between-russia-and-the-us>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Sakenova, Saniya (2024). Kazak-Azerbaycan Fonu Liman Altyapısının Geliştirilmesine Öncelik Verecek, <https://astanatimes.com/2024/03/kazakh-azerbaijani-fund-to-prioritize-port-infrastructure-development/>, erişim tarihi 27.11.2024.
- Sakenova, Saniya (2024a). Kazakistan ve Azerbaycan Petrol Endüstrisinde Ortaklığını Güçlendiriyor, <https://astanatimes.com/2024/07/kazakhstan-azerbaijan-strengthen-partnership-in-oil-industry/>, erişim tarihi 30.11.2024.
- Sputnik.kz (2024). Kazakistan ve Azerbaycan: İki Hazar ülkesi işbirliğini nasıl geliştiriyor?<https://ru.sputnik.kz/20240311/>

kazakhstan-i-azerbaydzhan-kak-dva-prikaspiyskikh-gosudarstva-razvivayut-sotrudnichestvo-41502339.html, erişim tarihi 26.11.2024.

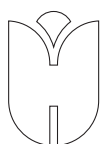
Tsurkov, Maksim (2015). Azerbaycan şirketi Aktau'daki lojistik merkezinin %25 hissesini alacak, <https://en.trend.az/azerbaijan/business/2459121.html>, erişim tarihi 27.11.2024.

Turan.az (2022). Orta Koridorun geliştirilmesi ve işletilmesine ilişkin “2022-2027 Yol Haritası” onaylandı, <https://turan.az/en/politics/the-roadmap-for-2022-2027-for-the-development-and-operation-of-the-middle-corridor-was-approved>, erişim tarihi 29.11.2024.

Zakon.kz (2024). Kazakistan ve Azerbaycan: stratejik ortaklık ve ulaşım bağlantısı, <https://www.zakon.kz/stati/6427237-kazakhstan-i-azerbaydzhan-strategicheskoe-partnerstvo-i-transportnaya-vzaimosvyazannost.html>, erişim tarihi 26.11.2024.

Siyasi Yapı ve Kamu Yönetimi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Hükümet Yapısı ve Kuvvetler Ayrılığı

Mehmet Mert Güler*

Giriş

Azerbaycan, tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, yüzbınlerce yıl öncesine dayanan bulgular ile dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Azerbaycan bölgesinde tarihte; Girdiman, Atabekler, Salariler, Saciler, Şeddadiler, Revvadiler, Safeviler, Karakoyunlu ve Akkoyunlular gibi bir kısmı Fars ve Arap ve bir kısmı da Türk kökenli birçok devlet kurulmuştur (Rasikov, 2020: 5-8).

Azerbaycan Cumhuriyeti, başkenti Bakü olan ve 86.000 kilometrekarelik yüzölçümüne sahip, dili Azerbaycan Türkçesi olan, etkin yapısında Azerbaycan Türkleri (%91.6), Lezgi (%2), Rus (%1,3), Ermeni (%1.3), Talış (1.3%) gibi milletler bulunan, nüfusu 10 milyonu aşan bir Kuzey Kafkasya devletidir (Türksoy, 2022). Büyük Kafkas Dağları'nın güneydoğusu ve Ön Asya ile Ortadoğu'nun ortasında kurulmuş olan Azerbaycan Cumhuriyeti, topraklarının bazı bölgelerinde, bağımsızlığına yirminci yüzyılın sonlarında ulaşmıştır

* Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, mehmetmertguler@gmail.com, ORCID: 0009-0005-8296-0017

(Rehimli, 2020: 365). Jeopolitik konumu gereği gerek ticari gerekse askeri olarak kritik bir güzergâh üzerinde bulunan Azerbaycan'ın kuzeyinde Dağıstan, Kuzeybatı'da Gürcistan, güneyinde İran, güneybatısında Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti bulunmaktadır (Serhad Raporu, 2016: 12).

Azerbaycan, jeopolitik olarak kritik konumuyla beraber ilk başta petrol ve doğal gaz olmak üzere gerek yer altı gerek ise yer üstü kaynakları açısından da oldukça zengin bir ülkedir. Bu da Azerbaycan'ı hem bölgesel hem de uluslararası açıdan farklı bir konuma koymaktadır. Gerek tarihi gerekse modern yapıları bünyesinde barındıran Bakü, tarihin izlerini yansıtan Gence, doğal güzelliklere sahip Şeki, Lenkeran ve Guba şehirleri; geleneksel ve çağdaş müziğe verdiği değer, Türk ve Kafkas lezzetlerinin harmanlandığı mutfağı ve turizm potansiyeli, Azerbaycan'ı her anlamda bir cazibe merkezi haline getirmektedir (Hasanoğlu, 2020: 215). Sahip olduğu bu unsurlar sayesinde Azerbaycan, bölgedeki devletler tarafından yakın şekilde takip edilmekte, örnek olarak gösterilmekte ve kendi bölgesinde önemli bir aktör konumuna gelmektedir. Azerbaycan'ın zengin kaynakları, TANAP, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) gibi projelerle transit ülke konumunda olması, en büyük enerji rezervlerine sahip olan Rusya'ya karşı bir alternatif olarak görülmesini sağlamaktadır (Küçük ve Karaman, 2023: 148).

Özellikle 1990 ve sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra kazandığı bağımsızlık, siyasi ve idari açıdan yaptığı reformlar ve büyük dönüşümlerle birlikte Azerbaycan, dünyaya entegre olmak ve küresel sistemin önemli bir parçası haline gelmek için başarılı bir süreç geçirmiştir. Siyasi, idari ve askeri alanda geliştiren ve geliştirmeye devam eden Azerbaycan, son olarak da 2020 yılının 27 Eylül'ünde başlayan, 44 gün süren ve 10 Kasım 2020'de zaferle sonuçlanan Dağlık Karabağ savaşında,

Ermenistan'a kaybettiği topraklarını işgalden kurtarmıştır. Altı haftayı aşan çatışmaların ardından, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan tarafından barış anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmayla birlikte Azerbaycan, kendi toprağı olarak tanınmasına rağmen 1994'ten beri Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ topraklarını tekrar kazanmıştır (BBC, 2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti ve Anayasal Sistem

1980 ve sonrasındaki süreçte SSCB'nin otoritesini bölgede yavaş yavaş kaybetmesi ve akabinde dağılmasıyla Doğu Avrupa bölgesindeki ülkeler ve Sovyet Cumhuriyetlerinin demokratikleşme süreçlerine girmelerine sebebiyet vermiştir (Rehimli, 2020: 368). Komünist partinin her türlü seferberlik ve yoğun çabalarına rağmen ülkenin dağılması engellenememiş, ekonomi çökmüş ve ülke artık süper güç olmaktan da çıkmıştır (Abdullayev, 2001: 110). Bu sürecin sonunda da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi 30 Ağustos 1991 yılında aldığı bağımsızlık kararı alarak bu kararı 18 Ekim 1991'de yürürlüğe koymuştur.

12 Kasım 1995 yılında yapılan, 158 madde halinde referandum sunulan anayasa kabul edilerek 27 Kasım'da da yürürlüğe girmiştir (Seyidov, 2014: 13). Bu referandum ile birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasası belirlenmiş ve bu anayasaya göre Azerbaycan devletinin; laik, demokratik ve üniter bir Cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla birlikte; insan haklarını temel alanı demokrasi değerlerine bağlı, milleti ve devleti ile bölünmez bir bütün hukuk devleti temeli atılmıştır (Parlak, 2019: 121). 1995 anayasasının yürürlüğe girmesiyle birlikte de bir önceki anayasa olan 1978 anayasası da yürürlükten kaldırılmıştır (Əsgərov: 2006). Egemenliğin tek kaynağının Azerbaycan halkı olduğu, halkın egemenlik hakkını

bizzat kendi rızası ile seçtiği temsilciler aracılığı ile kullanacağı ve bu temsilciler haricinde de hiç kimsenin “halkın adına konuşma” hakkının olmadığı hususları belirlenmiştir (Hasanoğlu, 2020: 216). Böylece Azerbaycan devletinde yasama yetkisi milli meclise verilirken yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı’na verilmiş ve yargı yetkisi de mahkemelere verilmiştir (İbadov, 2001: 103).Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı; silahlı kuvvetlerin başı, iç ve dış ilişkilerde devleti temsil eden, halk arasında birlik ve beraberliği sağlayan, devletin toprak bütünlüğü ve yargının bağımsızlığının da bir güvencesi olarak kabul edilmektedir (Anayasa, 1995 madde 8).1995 Anayasası’nın bu hükümleri, uluslararası hukuk bakımından incelendiğinde herkes tarafından kabul görmüş normlara ve halkın manevi değerlerine dayanmaktadır (Caferov, 2010: 11). Son bağımsızlık mücadelesinden sonra nihayetinde 1995 Anayasası ile birlikte tahsis edilmek istenen demokratik, laik hukuk devletinin temel yapısı Çarlık Rusya’nın yıkılışından sonra kurulan fakat sadece iki sene hayatta kalabilen ilk demokratik Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ne dayandırılmaktadır (He-kimoğlu, 2020: 16).

Azerbaycan’ın anayasası katı bir anayasa olup, 152.maddeye göre de “Anayasada değişiklik sadece referandum ile yapılır” ibaresi bulunmakta ve ayrıca 1, 2, 6, 7, 8 ve 21.maddelerinin değiştirilmesi de referandum yoluyla dahi asla mümkün olmamaktadır (Ergül ve Abdullayev, 1998: 274). Çünkü bahsedilen maddeler; halk egemenliği, iktidarın kaynağı, seçim dışı yolla iktidara gelme, devletin başı, devletin dili, iktidarın yasa dışı yollarla ele geçirilmesi gibi temel unsurları içermektedir (Raskiov, 2018: 15).

Azerbaycan, anayasa konusunda birçok referandum yapmıştır. Bu referandalardan biri olan 2009’daki referandumda, aynı kişinin iki dönemden fazla Cumhurbaşkanlığı yapabilmesine izin veren bir değişikliğe gidilmiş ve Cumhurbaşkanı’nın otoritesi daha da

güçlendirilmiştir (Andreas ve Hannes, 2011: 4). Azerbaycan Anayasası'ndaki 29 maddede toplamda 44 değişiklik yapılması teklifini içeren bir diğer değişiklik paketi, 26 Eylül 2016'da halk oyuna sunulmuş ve hepsi kabul edilerek; Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 5 yıldan 7 yıla uzatılmış buna ek olarak da Cumhurbaşkanı yardımcısı kadrosu da düzenlenmiştir (Rasikov, 2020: 10). Ayrıca yine Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in önerisi ile, Cumhurbaşkanı seçilmede 35 olan yaş sınırı kaldırılmış ve yine Cumhurbaşkanı'na görev süresi dolmadan seçim ilan etme yetkisi de verilmesi öngörülmüştür (Hasanoğlu, 2020: 218). Azerbaycan'ın yönetim sisteminde yapması gereken reformlar hem devletin mevcut yönetsel yapısına hem de hem de anayasaya uygun olarak yapılması gerektiğinden ve Azerbaycan'da başkanlık sisteminin bulunmasından dolayı mevcut sistemin Batı Avrupa ülkelerindeki gibi bir sisteme uyumlu hale getirilmesi hususunda yetersizlik yaşanmaktadır (Rehimli, 2020: 369).

Azerbaycan'daki anayasal değişiklikler ve reformlar; Başkan'a verilen geniş yetkiler ve ülkenin geçmişte yaşadığı totaliter dönemler, toplumun düşük kurumsallaşma düzeyi, eski Sovyet ideolojisi tecrübeleri, alternatif politikaların ortaya çıkmasının engellenmesi ve muhalefet gruplarının dışlanması göz önüne alındığında eleştirilmiş ve ayrıca başkana verilen bu kadar geniş yetkinin ilerleyen süreçte kötüye de kullanılabileceğine dikkat çekilmiştir.

Azerbaycan'ın, geçmişte eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bazılarında olduğu gibi uzunca bir süre tek parti iktidarı ile yönetilmesi, parlamenter sistemin birtakım gerekliliklerine sahip olmaması ve bu sistemi daha önce tecrübe etmemiş olmasından dolayı güçlü yürütme ilkesiyle hareket ettiği görülmektedir. Azerbaycan'ın, bazı dönemlerde gerek ekonomik gerekse yönetim alanında hızlı ve radikal kararlar almasının gerekliliği düşünüldüğünde, Başkanlık sistemi Azerbaycan için oldukça önemli hale gelmektedir. Özellikle bu

sistemin en önemli özelliklerinden biri olan hızlı karar alma mekanizması; kriz durumlarında, bölgesel ya da uluslararası konulardaki ani ve hızlı karar alınması gereken gelişmelerde ön plana çıkmaktadır.

Anayasaların meşruiyeti, kurucu meclis tarafından yapılmasına, bu meclisin demokratik karar alma usullerinin demokratik ilkelere uygun olmasına ve hazırlanan anayasanın referanduma sunulmasına bağlı olmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, 1995 Anayasası'nın dönemin kurucu meclis yerine Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e bağlı bir komisyon tarafından yapılması, hazırlanırken tam katılım yerine muhalefetin biraz dışarıda tutulması, 1995 anayasasına muhalifler tarafından meşruiyet eleştirileri getirmesine yol açmıştır.

1.1. Yasama Organı

Azerbaycan'ın yasama organı olan, Azerbaycan Anayasası'nın 7 ve 81. Maddelerine göre yasama yetkisini kullanan ve genel, doğrudan ve eşit seçim esasına göre gizli, şahsi ve serbest oyla seçilen ve toplamda 125 vekilden oluşan Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'dir (Mecek, 2018: 56). Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın yasama organı, Mayıs 1992'ye kadar Yüksek Sovyet olarak adlandırılırken, bu tarihten Kasım 1995'e kadar Milli Şura (Ulusal Konsey) olarak görev yapmış ve 1995'ten itibaren yasama organı Milli Meclis tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. (Azerbaycan seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olan tüm 25 yaşının üstündeki vatandaşlar, aynı zamanda milletvekili olma hakkına da sahiptirler (Rasikov, 2020: 27). Azerbaycan'da meclis seçimleri, kanuna göre 5 yılda bir kasım ayının ilk pazar günü yapılmakta fakat istisna olarak "savaş" halinde olunması durumunda ilgili organların talebi ve Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla seçimler "savaş" sürenin sonrasına bırakılabilmektedir (Anayasa, Md. 84). Siyasi partilere %6'lık bir baraj uygulanırken, çoğunluk sisteminde seçimlere katılma hakkına sahip olan

adayların, bulundukları bölgede oyların %50+1'lik kısmını kazanmaları zorunludur (Abbasov, 2017: 112).

Yasama dokunulmazlığı, vekillerin ceza kovuşturmalarından muaf tutulmalarını sağlayan bir ayrıcalık olarak seçimden sonra ya da öncesinde; suç işlediği iddia edilen vekilin, meclis karar almadıkça sorguya alınmaması, tutuklanmaması ve yargılanmamasıdır (Gözübüyük, 2013: 191). Yasama dokunulmazlığında amaç vekilin görevini her türlü şüpheden uzak olarak yapmasını sağlamak ve siyasi sebeplerden dolayı açılacak kovuşturmalara karşı onu korumaktır. Azerbaycan'da da yasama dokunulmazlığı işlemekte ve milletvekilleri görev süreleri boyunca suçüstü bir hal dışında sorumlu tutulamamakta, haklarında herhangi bir idari ceza verilememekte ve suçüstü durumda da yakalandığı takdirde bu durumu tespit eden organın Cumhuriyet Başsavcılığı'na konuyu bildirmesi gerekmektedir (Anayasa, Md. 91). Yine anayasaya göre dokunulmazlığın kaldırılması hususunda bir karar verilecekse, bu karar Cumhuriyet Başsavcısının talebiyle birlikte meclisin kararı ile gerçekleşmektedir (Anayasa, Md. 91). Devlet Başkanı, başbakanı atama konusunda hukuken özgürdür, ancak güvenoyu ve siyasi sorumluluk hususu, onu her zaman parlamentodan güvenoyu alabilecek birini başbakan olarak atamaya mecbur kılmaktadır (Teziç, 2012: 408).

Seçimlerin sonuçları, merkez Seçki Komisyonu tarafından seçimden hemen sonraki 7 gün içerisinde ilan edilir, Anayasa Mahkemesi tarafından sonuçlar denetlenip onaylanır ve seçimlerin sonuçlarına ilişkin itirazlar da sonuçlarının ilanından sonraki 5 gün içerisinde yine Anayasa mahkemesine yapılırlar ve itirazlar on beş gün içinde karara bağlanır (Abdülâyev, 2001: 122). Ancak bu konuda birtakım eleştiriler bulunmaktadır. Anayasanın ilgili maddesinin seçimlerdeki dürüstlüğü sağlama açısından yeterli olup olmadığı tartışma konusu olmuş; seçimlerde yapılacak yolsuzluk ya da

usulsüzlük durumlarında yeterince engelleyici bir hukuki güce sahip olmaması bakımından eleştirilmiştir. Bu bakımdan, seçimlerin başlangıcından bitimine kadar düzenli bir şekilde sürdürülmesi ve dürüstlüğün tesis edilmesi için seçimlerin, bağımsız yargı mekanizmaları tarafından genel bir gözetim ve denetim altında yapılması gerekmektedir (Abbasov, 2017: 113).

Hükümet sistemlerine göre hiç fark etmeksizin, tüm temsili rejimlerde parlamentolar yasa yapma, hükümeti denetleme ve devlet bütçesini kabul etme gibi üç fonksiyona sahip olmakta hatta yürütme organının meclise daha az sorumlu olduğu başkanlık sisteminde bile meclis; meclis araştırması ve bütçe kabul yetkileriyle daha az da olsa yürütme organını denetlemektedir (Özbudun, 2017: 267). Kuvvetler ayrılığının dengeli ve eşit bir şekilde yürütülmesi amacıyla anayasa tarafından görevleri ve yetkileri ayrıntılı şekilde düzenlenen Milli Meclis, temel yasama faaliyetlerinin yanında; temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak, diğer erklerin arasındaki yasal koordinasyonu sağlamak, tüzel ve gerçek kişilerin statülerini belirlemek, meteoroloji, standartları ve istatistikleri belirlemek gibi birtakım temel görevleri de üstlenmiştir (Parlak, 2019: 123). Azerbaycan Milli Meclisi, anayasanın 94.maddesine göre belirlediği bazı hususlar şunlardır (Anayasa, Md. 94);

- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın seçimleri,
- Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi seçimleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin milletvekillerinin statüsü;
- Yargılama usulü, mahkeme kararlarının icrası;
- Belediye seçimleri ve belediyelerin statüsü,
- Olağanüstü hâl rejimi; sıkıyönetim rejimi,
- Medeni hukuk konuları;

- Mülkiyet hakkı, ayrıca devlet, özel ve belediye mülkiyetinin hukuki rejimi, fikri mülkiyet hakkı; diğer eşya hakları ve borçlar,
- Suç ve diğer hukuk ihlallerinin belirlenmesi, onların işlenmesine göre sorumluluğun belirlenmesi;
- Savunma ve askeri hizmet.
- Azerbaycan Milli Meclisi ayrıca şu hususlarda da yetkilidir;
- Devlet başkanının düzenleyici işlemleri ile devletin diplomatik temsilciliklerinin kurulması,
- Devlet başkanının onayı ile ombudsmanı seçmek,
- Devletlerarası anlaşmaları onaylamak veya feshetmek,
- Bütçeyi onaylamak ve bütçenin yürütülmesini denetlemek,
- Devlet başkanının talebi üzerine savaş ilanı yahut barış anlaşmasını onaylamak,
- Anayasada belirtilmiş bazı durumlarda devlet başkanının fermanlarını onaylamak,
- Bakanlar Kurulu'na güven oyu vermek, devletin askeri doktrinasını onaylamak,
- Başbakanın atanmasına onay vermek,
- Devlet başkanının yazılı beyanı ile Uyuşmazlık Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi ve Yüce Mahkeme yargıçlarını atamak,
- Anayasa Mahkemesi'nin yazılı talebi ile devlet başkanını görev uzaklaştırmak,
- Devlet başkanının onayı ile Cumhuriyet Başsavcısını atamak yahut görevine son vermek,
- Yine devlet başkanı onayı ile Milli Bankanın yönetim kurulu üyelerini atamak veya görevlerine son vermek,

- Af çıkarmak,
- Belediyelerin faaliyetlerini değerlendirmek ve referandum yapılmasına karar vermek konusunda yetkilidir (Anayasa, Md.95).

Azerbaycan Milli Meclisi'ne kanun sunma tasarısı yetkisi, milletvekillerine, Cumhurbaşkanı'na, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Mahkemesine, Cumhuriyet Savcılığına ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi'ne aittir (Anayasa, Md. 96). Ayrıca Azerbaycan seçmenlerine bir konu ile ilgili 40 bin seçmenin toplu imzası ile Azerbaycan Milli Meclisi'ne kanun tasarısı sunma hakkı tanınmış ve bu hakkın da nasıl kullanılacağı konusunun da yasalarla düzenleneceği belirlenmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken iki temel husus da bulunmaktadır. İlk olarak düşünüldüğünde Ali Mahkeme'ye kanun teklifi yetkisinin verilmesi; yasal-yönetmelik düzenlemelerde bir eksikliği giderilebilir veya tıkanıklığı çözebilir adına mantıklı bir karar olarak görülebilse de ilerleyen süreçte bu mahkemeyi siyasi etkilere açık hale getirebilmektedir (Caferov, 1998: 212). Bu açıdan bakıldığında, tarafsız ve bağımsız olması gereken mahkemelerin, kanun teklifinde bulunması aslında hukuki veya yasal alanda bir boşluğu doldurmak amacıyla mantıklı görülebilse de tarafsızlık ilkesi açısından mahkemeyi uzaklaştırabilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bu konudaki diğer bir tartışma konusu ise anayasa tarafından düzenlenen ve yapılan kanun teklifinin üzerinde yapılacak değişikliğin, teklifi ancak sunan organ ya da yapı tarafından değiştirilebilmesidir. Buradaki en önemli husus teklifi yapan organ, elbette ki teklifi üzerinde söz sahibi olmayı isteyebilir ve diğer partiler tarafından buna müdahale edilmemesi hakkına da sahiptir. Ancak yasama süreci olarak adlandırılan bu süreç, ortak bir akıl, kolektif bir karar alma ilkesine ve karşılıklı tartışmaya dayandığından, yasa teklifinin de tüm üyelerin tartışmasına açık olması gerekmektedir (Caferov, 1998: 213).

Yasama sürecinde, Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Başsavcılığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Mahkemesi veya Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti tarafından sunulan kanun ve karar taslakları, sunulduğu tarihten itibaren 60 gün içerisinde oylamaya konur ve eğer kanun ve karar taslağı; Cumhurbaşkanı, Ali Mahkeme veya Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ali Meclisi tarafından “acil” olarak ilan edilirse, bu süre 20 gün olarak belirlenmiştir (Anayasa, Md. 96).

Azerbaycan Milli Meclisi'nde yasama sürecinde; anayasal kanunlarda 95 oy sayısı, devlet başkanlığı ve Milli Meclis seçimleriyle vekillerin statüsü ve halk oylaması konularında 83 oy sayısı, kanunlarda ve parlamentonun kararlarında da salt çoğunluk şartı aranmaktadır. Meclis tarafından kararların veya kanunların kabul edilmesi durumunda iki hafta içerisinde karar veya kanun devlet başkanının imzasına gönderilmekte, acil olduğu takdirde ise 24 saat içerisinde devlet başkanına iletilmesi gerekmektedir (Anayasa, Md. 97).

1.2. Yürütme Organı

Yürütme, “organik anlamda” ve “fonksiyonel anlamda” yürütme olmak üzere iki farklı durum ortaya çıkmakta ve organik anlamda yürütmeyle yürütmenin kuruluşu kastedilirken; fonksiyonel anlamda yürütmeden ise yürütme organının yaptığı işler kastedilmektedir (Gözler, 2018: 305). Yasama organı, bizzat halk tarafından seçilen temsilcilerden yani parlamentodan oluşurken; yürütme organı ise hükümet sistemine göre başkanlık sisteminde başkan ve sekreterinden oluşurken, parlamenter sistemde ise devlet başkanı, başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır (Gözler, 2020: 360). Yürütme yapısı monist (tekli yapı), düalist (ikili yapı) ve kollejyal (ortak) olmak üzere üç temel şekilde kendini göstermektedir. Monist yapıda yürütme yetkisi, halktan aldığı oylarla başkan olarak seçilen devlet başkanı tarafından yerine getirilirken ortaklaşa yürütmede, birçok kişinin

yer aldığı kurullar bulunur ve iki başlı yani düalist yürütmede ise bu yetki, devlet başkanı ve bakanlar kurulu (kabine) bulunmaktadır. Anayasa tarihi incelendiğinde hükümet sistemleri; İngiltere’de sosyo-ekonomik koşullar çerçevesinde gelişen parlamenter sistem ile Rönesans’ın teorik bilgilerini Amerika’nın bağımsızlığı sonrası şekillenen başkanlık sistemi olarak iki temel model şeklinde ortaya çıkmıştır (Gönenç, 1998: 205).

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tarihsel gelişimi incelendiğinde, daha önce yapılan 1921, 1927, 1937 ve 1978 anayasalarının hiçbirinde devlet başkanlığı gibi bir kurum olmamasına rağmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte birçok ülkenin bağımsızlığını ilan etmiş ve cumhurbaşkanlığı kurumunu oluşturmuştur. Azerbaycan da ilk kez 1990 yılında devlet başkanlığı kurumu oluşturulmuştur.

1995 Anayasası’nın II. Faslı’nın 7.maddesine göre “yürütme yetkisi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı’na aittir” şeklinde düzenlenmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, bu bağlamda dünyada en iyi şekliyle başkanlık sistemini uygulayan ABD’ye benzemektedir. Önceki anayasalar ile mukayese edildiğinde Azerbaycan anayasası Devlet Başkanlığı’nı getirmiştir ve bu da 7 ve 99.maddelerde düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanlığına aday olabilmek için gerekli şartlar 100. maddede düzenlenmiş ve buna göre; ülke sınırları içerisinde 10 seneden fazla daimî olarak yaşamış, seçimlere katılma hakkına sahip, ağır bir suçtan hüküm giymemiş, diğer devletlere karşı yükümlülüğü bulunmayan, yükseköğrenimini tamamlamış, çift vatandaşlığı bulunmayan bir Azerbaycan vatandaşı, Cumhurbaşkanı olarak seçilebilmektedir (Anayasa, Md. 100). Devlet başkanı, devletin başı olarak ülke içinde ve dış ilişkilerde Azerbaycan Devleti’ni temsil etmektedir (Anayasa, Md.8).

Devlet başkanının iki turlu bir seçimle seçildiği Azerbaycan'da, doğrudan halk tarafından, genel, eşit ve doğrudan seçim esasına göre şahsi, gizli ve serbest oylama yoluyla 7 yıllık bir süre için seçilmektedir (Anayasa, md.101). Seçimin esasına göre, Cumhurbaşkanı'nın seçimlerde %50+1 oy alması, devlet başkanı olarak seçilmesi için yeterli olmaktadır. Oy çoğunluğu sağlanamadığı takdirde, seçimin yapıldığı günden sonraki ikinci pazar günü, en çok oy alan iki aday veya en çok oy alan ve adaylığını geri çeken adaylardan sonra gelen iki adayın katılımıyla tekrar seçim yapılır ve en çok oyu alan aday Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilmiş olur (Anayasa, Md. 101). Anayasa mahkemesinin onayı ve seçimden sonraki 14 gün içinde ilan etmesiyle birlikte seçim sonuçları yasallık kazanır ve devlet başkanı seçilen kişi Anayasa hakimlerinin katılımlarıyla üç gün içerisinde and içerek görevine başlamaktadır (Anayasa, Md.102-103). Seçim sonuçlarının Anayasa Mahkemesi tarafından açıklanması, seçimlerin dürüst ve hilesiz gerçekleştirildiğini göstermek açısından da büyük önem taşımaktadır (Demirkol, 2011: 139).

Azerbaycan'da yapılan 2016 referandumu öncesinde devlet başkanının görev süresi meclisin görev süresiyle aynı olarak 5 yıldır ve bu sayede parlamentonun ve devlet başkanının arasında ortaya çıkabilecek olası problemlerin önlenmesi, başkanın kendisiyle aynı ideolojiden olmayan ve alınan kararlarda meclisle çatışmaya sebep olabilecek ve en nihayetinde sistemi tıkayacak hususları ortadan kaldırmaktadır (Gönenç, 1998: 122). Ancak Azerbaycan'da yapılan 2016 referandumunda devlet başkanının görev süresi 7 yıla çıkarılmıştır. Bu düzenlemeyle birlikte anayasada bir kişinin iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilmesi, tekrardan parlamento ile yaşanması muhtemel görüş ayrılıkları durumunda sistemin tıkanması sonucunu ortaya çıkarabilmektedir. Yine anayasanın 101.maddesine göre savaş durumunda askeri hareketlerin yürütülmesi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçimlerinin yapılmasını olanaksız kılıyorsa, Cumhurbaşkanı'nın görev

süresi askeri operasyonların bitimine kadar uzatılmakta ve bu husustaki karar da anayasa mahkemesine verilmiştir.

Azerbaycan Anayasası'nın 101.maddesinde Cumhurbaşkanı'nın yürütmeye dair yetkileri incelendiğinde, kendi teşkilatını kurmak, başbakanı meclisin onayı ile atamak veya görevden almak, bakanlar kurulu üyelerini atamak veya görevden almak gibi yetkiler, Cumhurbaşkanı'na yürütmeye dair geniş çaplı yetkiler verildiğinin göstergesidir. Yine seferberlik hali, olağanüstü hal ilan etmek ve meclisin onayına sunmak da Cumhurbaşkanı'nın yetkileri arasındadır (Özkul, 2012: 45). Ancak, başbakanın göreve gelmesinde meclisinin onayının gerekmesi, bütçenin yine meclisin onayına bırakılması, Merkez Bankası yönetim kurulu üyelerinin atanması yahut görevden alınmasıyla alakalı olarak teklifin meclise götürülmesi, güçlü yürütmeye karşı yasamaya da bir fren mekanizması olarak bir misyon yüklemektedir. Azerbaycan'da devlet başkanının güçleştirici veto ve mutlak veto yetkilerinin olması; devlet başkanına, önemli gördüğü birtakım konuları ekleme veya düzeltmeler yapılması amacıyla parlamentoya geri gönderebilme hakkını sağlamaktadır (Allahverdiyev, 2006: 81). Ayrıca, devlet başkanının kurum veya bir kişinin katılımı olmadan tek başına kullanabildiği yetkileri, siyasi sistem içerisinde gücünü ve etkinliğini artıran önemli bir unsurdur (Okşar, 2011: 32).

Cumhurbaşkanı, yerel yönetimler üzerinde de geniş çaplı yetkilere sahiptir. Azerbaycan, idari açıdan 66 rayona (vilayet) bölünmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2020). Yerel yürütmelerde yetki, yerel yürütme organlarının başkanları tarafından kullanılmakta ve bu başkanlar da Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve görevlerinden alınmaktadır (Anayasa, 1995: Md.124). Azerbaycan'da merkezi yönetim, kamu hizmetlerini ülkenin sosyal şartlarına ve gereksinimlerine, coğrafi duruma uygun, ekonomik ve etkili şekilde yürütmek amacıyla taşra da teşkilatlanmıştır (Yıkıcı ve Salman, 2021: 8). Ayrıca

Azerbaycan'da, güçlü bir yerel yönetimler sistemi olmadığından ve birçok hizmetin merkezi idare ve icra hakimiyeti ile yerine getirilmesi bölgesel olarak birtakım orantısızlıklara da neden olmaktadır (Alçıçek, 2019: 219).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı ek olarak bakanlar kurulunun, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bakanlar kurulunun ve yerel idarelerin kararlarını bozabilmekte (md.109) ve bu da devlet başkanına gerek merkezi gerekse yerel anlamda güçlü bir otorite imkânı sağlamaktadır. Mahalli ve bölgesel idarelerde merkezi yönetimin geniş yetkilere sahip olması, üniter bir devlet yaklaşımının Azerbaycan'da var olduğunu göstermektedir (Alkan, 2002: 217).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, anayasaya göre uluslararası antlaşmalar yapmak, devletlerarası ve devletin yasalarından farklı düzenlemeleri içeren devletlerarası antlaşmaları onaylamak veya iptal etmek için meclise göndermek konusunda da yetkili kılınmıştır (Anayasa, 1995: Md.109). Yine Cumhurbaşkanı, meclisin onayı olmadan diplomatik temsilcileri geri çağırabilmekte, dış ülkelerde temsilciliklerin tesisi için meclise öneride bulunmakta ve yabancı temsilcilerin mektuplarını kabul etmekte hususunda da ayrıca yetkilidir (Anayasa, 1995: Md. 109). Bu bağlamda Anayasa, böylesine önemli ve sorumluluk taşıyan bir görevin, devleti hem yurt içinde hem de uluslararası ilişkilerde temsil eden devlet başkanına verilmesini öngörmüştür (Xəlilov, 2007: 104).

Askeri alanda ise Cumhurbaşkanı, başkomutan olarak; silahlı kuvvetlerin yüksek komuta kademesini atamak ve görevden almak, yüksek rütbeleri takdim etmek, seferberlik ilan etmek ve bunlara ek olarak da milli güvenlik hususunda anayasanın belirttiği koşulların gerçekleşmesi halinde 24 saat içerisinde meclisin de onayı ile ülkenin genelinde yahut bazı bölgelerinde sıkıyönetim ilan etmek,

Milli Güvenlik Kurulu'nu kurmak ve son olarak milli meclisin onayı ile savaşa ve barışa karar verme konusunda geniş yetkilere sahiptir (Anayasa, Md. 109). Anayasa, savaşa ve barışa karar verme hususu ve aynı zamanda olağanüstü hâl ilanının meclisin onayına bırakarak; Cumhurbaşkanı'nın geniş yetkilerle donatılmasına karşın devlet için büyük önem arz eden konularda yasama ve yürütme arasında bir güç dengesi mekanizması kurmuştur. Bu da yürütme yetkilerini sınırlandıran ve aynı zamanda parlamentoyu da devlet yönetiminde etkin kılan önemli bir noktadır.

Anayasada devlet başkanına ek olarak Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Ali Mahkemesi ve uyuşmazlık mahkemelerinin hakimlerinin göreve getirilmesi, cumhuriyet başsavcısının atanması hususunda meclise “öneride” bulunma yetkisi vermiştir. Üst kademe yargı mensuplarının atanmasının meclisin onayına verilmesi, yürütmenin gücünü sınırlandıran diğer denge noktalarından biridir. Ancak devlet başkanın bu konuda aday önerebilmesi, yargı organlarının bağımsız ve tarafsızlığı hususunda birtakım eleştirileri beraberinde getirmektedir. Zira Anayasa Mahkemesi ve Cumhuriyet Ali Mahkemesi, devlet başkanına karşı yürütülecek adli bir durumda en kritik göreve sahiptir. Bu sebeptendir ki, bu yargı mensupların atanması hususunda devlet başkanına öneri yetkisinin verilmesi, siyasi açıdan yargının bağımsız ve tarafsızlığını da etkilemektedir. Bu hususta anayasa, devlet başkanının konumunu oldukça güçlendirmektedir (Alkan, 2002: 96).

Yürütmenin diğer önemli unsurlarından biri olan bakanlar kurulu ise başbakanın başkanlığında toplanmaktadır. Devlet başkanı, lüzum gördüğünde bakanlar kuruluna da başkanlık yapabilmektedir. Azerbaycan vatandaşı olan, seçme seçilme hakkına sahip, yaşıını dolduran yüksek öğrenimini tamamlayan, devlete karşı bir yükümlülüğü olmayan herkes başbakanlık ve bakanlar kurulu üyeliğine aday olabilmektedir (Anadolu Ajansı, 2016). Anayasa; “Bakanlar

Kurulu, seçilen devlet başkanının görevi alması ve yetkilerini kullanmaya başlamasıyla birlikte istifasını devlet başkanına sunar (Anayasa, 1995: Md.109)” hükmünü getirerek, Bakanlar Kurulu’nun görev süresini, başkanlık sistemine uygun şekilde, devlet başkanın görev süresiyle sınırlandırmıştır.

Bakanlar Kurulu’nun görev ve yetkileri anayasanın 119. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir (Anayasa, Md.119):

- Devlet bütçe tasarısını hazırlayarak başkana sunmak,
- Bütçe kullanımını temin etmek,
- Maliye, kredi ve para politikaların uygulanmasını sağlamak,
- Devletin ekonomi programlarının uygulanmasını sağlamak,
- Sosyal güvenlik programlarının uygulanmasını sağlamak,
- Bakanlara ve diğer yürütme organlarına rehberlik etmek veya onların yaptığı düzenlemeleri iptal etmek,
- Devlet başkanının verdiği görevleri yerine getirmek.

Bakanlar Kurulu’na verilen bu yetkilerle amaç kamu yönetiminin sistemli şekilde işlemlerini sağlamaktır. Anayasa, aynı şekilde başbakana da dokunulmaz hakkını tanımış ve görev süresi boyunca, tutuklanmasını, suçlanmasını, hakkında mahkeme tarafından idari ceza uygulanmasını, üzerinin aranmasını ve muayene edilmesini yasaklamıştır. Bu yasakların kaldırılması ancak ve ancak cumhuriyet başsavcısının önerisi üzerine devlet başkanının onayına bırakılmıştır (Anayasa, 1995: Md.123). Ancak Cumhuriyet Başsavcısının devlet başkanının önerileriyle atanması gerek Başbakan’ın gerekse Bakanlar Kurulu’nun üzerinde devlet başkanın böyle bir etkiye sahip olması, bu kurumların yaptıkları idari bir eylem veya işlemde, kurumlara baskı yaratacağından eleştirilere açık hale gelmektedir. Bu açıdan

yine anayasa, devlet başkanının otoritesini oldukça güçlendiren bir düzenleme getirmiştir.

1.3. Yargı Organı

Yargı, bir devletin en temel üç fonksiyonundan biridir. Yargı fonksiyonu, hukuki uyuşmazlıkların çözülmesi fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır (Gözler, 2020: 310). Yargı yetkisini kullanan ve hukuki uyuşmazlıkları karara bağlayan kuruluşlara da “mahkeme” denmektedir (Gözler, 2020: 33). Azerbaycan’da yargı konusu anayasanın 125 ve 133.maddeleri arasında düzenlenmiştir. Ayrıca 10 Haziran 1997 tarihinde çıkarılan 310 sayılı “Mahkemeler ve Hakimler hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu” hükümleriyle Azerbaycan’da yargı fonksiyonunun bağımlı mahkemeler tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Mecek, 2018: 57). Azerbaycan’da yargı yetkisi, Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkeme, İstinaf Mahkemeleri, Genel Mahkemeler ve diğer ihtisas mahkemeler tarafından kullanılmaktadır.

Yargı organının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, adil yargılanma ve kuvvetler ayrılığı açısından son derece önemlidir. Yargı fonksiyonunu yerine getiren hakimlerin bağımsız olması, onların ne yasama ne de yürütme tarafından herhangi bir şekilde emir alamayacağını ifade etmektedir (Gözübüyük, 2013: 262). 1995 Anayasası’nın 127. maddesinde hakimlerin bağımsızlığı karara bağlanmıştır. Hakimler bağımsızdır, sadece Azerbaycan Cumhuriyeti’nin anayasasına ve yasalarına tabidirler ve görev süreleri boyunca değiştirilemezler (Anayasa, Md. 127). Hakimler, davalara iyi niyetli, tarafların hukuki eşitliğine, adil, kanuna uygun ve olgulara dayanarak bakarlar (Anayasa, Md. 127). Yargı fonksiyonunun en iyi şekilde adil ve tarafsız çalışması için diğer hiçbir fonksiyondan (yasama ve yürütme) baskı yahut herhangi bir etki görmemesi gerekmektedir. Bu yüzden mahkemele- rin herhangi bir etki altında kalmamaları görevlerini hukuka uygun

şekilde yerine getirmeleri için hiçbir nedenle gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak faaliyetlerinin sınırlandırılmayacağı, mahkemeye karşı tehdit edici, etkileyici ve müdahaleci eylem ve faaliyetlerin yasak olduğu belirtilmiştir (Anayasa, Md. 127). Hakimler için ayrıca bir takım özel hükümler de getirilmiş ve bu sayede görevlerini icra ederken herhangi bir işte çalışamayacakları, bilimsel, yaratıcı ve pedagojik faaliyetler haricinde hiçbir özel teşebbüse giremeyecekleri, ticari faaliyetlerle meşgul olamayacakları, hiçbir siyasi partiye mensup olamayacakları ve siyasi bir faaliyette de bulunamayacakları düzenlenmiştir (Anayasa, Md. 126).

Anayasa, mahkeme kararlarının devletin adına alındığını ve alınan bu kararlara uyulmanın zorunlu olduğunu belirtmiştir (Anayasa, Md. 129). Bu kararlarla beraber hakimlerin bağımsızlığı ilkesi pekiştirilmiş zira mahkemelerin bağımsız olması alınan kararlardaki etkinliği, uygulamayı önemli şekilde etkilemektedir. Mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı sadece ülke içerisinde devlete duyulan güveni değil aynı zamanda uluslararası ortamda da devletin imajını büyük ölçüde şekillendirmektedir. Anayasaya ek olarak 10.06.1997 tarihinde çıkarılan Mahkemeler ve Hakimler Hakkında kanunda, mahkeme kararlarının ülke sınırları içerisinde gerek tüzel gerekse gerçek kişiler tarafından, tam, mutlak ve zamanında uygulanmasının gerektiği belirtilmiştir (Mevzuat, 1997: Md.5).

Mahkemelerin tarafsız ve bağımsızlığının en temel hususlarından biri de yargı fonksiyonunu icra eden hakimlerin belirli bir statüye sahip olmalarıdır. Azerbaycan devletinde de hakimler gerek anayasa gerekse kanunlar yoluyla güvence altına alınmıştır. Anayasaya göre, “hakimler görev süreleri boyunca değiştirilemezler” hükmüyle bu husus karara bağlanmıştır (Anayasa, Md. 127). Yine Mahkemeler ve Hakimler Hakkında Kanun’un 97.maddesine göre hakimlerin kendi rızaları dışında hiçbir göreve atanamayacağı, kanunun

öngördüğü usulle azledilip görevlerinden alınacakları belirtilmiştir (Anayasa, Md.96).

Hakimlerin görevlerinden uzaklaştırılması ya da azledilmeleri, anayasanın 128 ve Mahkemeler ve Hakimler hakkındaki kanunun da 113 ve 114.maddelerinde düzenlenmiştir. Ancak bu süreç birden çok aşamalı şekilde gerçekleşmektedir. Önce hâkimin görevden uzaklaştırma ya da azledilmeye sebep olan eylemi ya da faaliyetinin gerçekleşmesi durumunda devlet başkanı Ali Mahkeme'den görüş alıp, sonrasında bunu Milli Meclis'e sunmaktadır. Ali Mahkeme, 30 gün içerisinde görüşünü bildirdikten sonra mecliste Ali Mahkeme, Anayasa Mahkemesi ve istinaf mahkemeler gibi üst kademedeki görevli hakimlerin görevden alınma için 83 oy (nitelikli çoğunluk) gerekmede diğer hakimlerde ise 63 oy (salt çoğunluk) yeterli olmaktadır (Anayasa, Md. 128).

Hakimlerin denetimleri, yürütme dışı bir kuruluşa verilmiş ve bu denetimde Mahkeme Hukuk Şurası yetkili kılınmıştır. Mahkeme Hukuk Şurası, yargı sistemini düzenleyen, hakimlerin ve yargı sisteminin bağımsızlığını temin eden, hakimlerin performanslarını değerlendiren, görev yerlerini değiştiren, terfi ettiren, disiplin sorumluluğunu ve mahkeme ve hakimlerle ilgili diğer konuları çözen bir organdır (Mevuzat, Md.1). Hakimlerin yönetsel denetimlerine ek olarak, yüksek mahkemelerin temyiz istemleri ile yapılan, hakimlerin verdikleri yargısal kararların hukuka uygun olup olmadığının denetlendiği yargısal denetim de mevcuttur (Gözübüyük, 2013: 269). Azerbaycan'ın yargı düzeninde; istinaf ve temyiz olmak üzere iki denetim sistemi bulunmaktadır (Nuriyev, 2007: 52). İstinaf yoluna, birinci derece mahkemelerin verdikleri kararlara karşı gidilmekte ek olarak davanın gidişatını olumsuz etkileyen ara kararlara karşı da istinafa başvurulabilmektedir. Bu nitelikte olmayan diğer ara kararlar ve mahkemelerin nihai kararlarına karşı temyiz yoluna

başvurulmaktadır (İldeş ve Erdem, 2016: 66). Anayasanın 130.maddesinin üçüncü fıkrasının dördüncü bendinde Ali Mahkeme kararlarına ilişkin, Anayasa Mahkemesi'ne denetim hakkı tanınmış ve bu da denetim yollarından biri olarak kabul edilmiştir (Nuriyev, 2007: 52).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde mahkemeler, Rayon (il) mahkemeleri, ağır suç mahkemeleri, askeri mahkemeler, idari ve ekonomik mahkemeler, istinaf mahkemeleri, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Mahkemesi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ağır suçlar mahkemesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali mahkemesi çerçevesinde teşkilatlanmıştır (Anayasa, Md.19). Azerbaycan mahkemeleri görevlerine göre ilk derece, istinaf ve temyiz olarak üç kademeli bir şekilde yapılanmıştır (İldeş ve Erdem, 2016: 60). İl mahkemeleri, ağır suç mahkemeleri, idari ve ekonomik mahkemeler, Nahçıvan ağır suçlar mahkemesi ve askeri mahkemeler birinci derece mahkemeleri; İstinaf mahkemeleri ve Nahçıvan Ali Mahkemesi istinaf mahkemeleri, Azerbaycan Ali Mahkemesi ise temyiz mahkemesini oluşturmaktadır (İldeş ve Erdem: 2016: 61-66).

Mahkemelerin tarafsızlığı ve bağımsızlığı gerek ülke içinde gerekse uluslararası ortamda oldukça önemlidir. Azerbaycan'da hâkim adayları, Hakimler Seçim Kurulu tarafından belirlenmektedir (Nuriyev, 2006: 47). Ancak burada önemli olan husus belirlenen adayların atanması hususudur. Devlet başkanının bu konuda meclise önerilerde bulunabiliyor olması, mahkemeleri ve bu süreci tarafsızlık açısından eleştirilere açık hale getirmektedir. Çünkü bu durumda yürütme organı, hakimlerin hem atanması hem de görevlerinden alınmasında yetkili kılınmış ve yürütmeye, aslında yargı erkini dolaylı şekilde etkileme imkânı tanınmıştır. Bu sebeplerden dolayı, hakimlerin atanması ve görevlerinden alınması hususunda, yargı organının kendi içerisinde bu süreci yürütmek için yetkili kılınması, yargının tarafsızlığını ve bağımsızlığını olumlu şekilde etkileyecektir.

2. Azerbaycan, Avrupa ve Demokrasi

Azerbaycan'da, demokrasi geleneği çok köklü bir geçmişe sahip değildir. Uzun yıllar boyunca SSCB'nin etkisi altında kalması ve SSCB'nin dağılmasından sonra bile birtakım geleneklerin ve Sovyet siyasi kültürünün Azerbaycan'da az da olsa etkisini göstermesi demokrasi konusunda bazı eleştirilere de yol açmıştır.

Şahin'e göre (2013), Azerbaycan'ın demokrasiye geçiş süreci, Sovyet etkisi nedeniyle siyasi kültür eksikliğinden dolayı zorluklarla karşılaşmış, o dönemin otoriter yapısı, demokratik değerlere sahip liderlerin yetişmesini büyük ölçüde engellemiştir. Bunlara ek olarak, özellikle seçim dönemlerinde özgür ve adil bir seçim ortamının oluşmadığı, oy sayımında şeffaflığın eksikliği, seçim sürecindeki birtakım demokratik olmayan tutumlar da uluslararası gözlemciler tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca muhalefet partilerinin dışlanması ve baskılar, siyasal çoğulculuğu zayıflatırken medya özgürlüğünü de engellemiş, muhalefetin etkin siyaset yapma olanaklarının sınırlandırılması da demokrasi sürecini olumsuz etkileyen diğer unsurlardan olmuştur.

Gadimaliyev'e göre (2023), Azerbaycan'da 1918-1920 arasında uygulanan parlamenter sistemin, bölgenin tarihi açısından oldukça önemlidir. Zira bu dönem, Müslüman aleminde çok partili bir demokratik sistemin ilk örneğidir ve günümüz modern Azerbaycan'ının demokratikleşme sürecine, tarihsel açıdan bir temel oluşturmaktadır. Fakat sonrasındaki süreçte, Sovyetlerin parlamentarizmi baskılaması ve sadece merkezi otoritenin güçlendirilmesi bu süreci olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş de olsa yürütme organının parlamentoya karşı daha güçlü olduğu ve bunun demokratikleşme sürecindeki dengeyi bozduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden yasama ve yürütme arasındaki dengenin sağlanması, parlamentonun reformlar aracılığı ile tekrardan etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

Gils (2022), rejim üzerinden Azerbaycan'ın, Avrupa Birliği ile Doğu Ortaklığı (EaP) girişimini incelemiş ve Azerbaycan'ı, EaP'in altı üye ülkesi arasında insan hakları ve demokrasi bakımından en düşük performansa sahip olduğu ülkeler arasında değerlendirerek ve bunun sebebinin otoriter rejim olduğunu belirtmiştir. AB ile Azerbaycan arasında ekonomik ve teknik konuların üzerinde iş birliklerinin güçlü olduğu ancak diğer bazı politikalar (insan hakları, hukukun üstünlüğü) gibi konuların ise Azerbaycan'ın mevcut rejimiyle çeliştiğini, AB ile yapılan anlaşmaların ise yüzeysel kaldığı aktarılmıştır. Şah Deniz projesi gibi enerji alanlarındaki yüksek iş birliği ve Vize Kolaylaştırma Anlaşması gibi hareketlilik ortaklığı hususlarında AB ile Azerbaycan arasında uyumun yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ancak uyumsuzlukların tek sebebi Azerbaycan kaynaklı değildir. Zira yıllarca Ermenistan'ın işgalinde kalmış topraklarını ve halkını kurtaran Azerbaycan'a karşı AB'nin bu konudaki tarafsız tutumu da yoğun şekilde eleştirilmektedir. Ayrıca AB'nin bu girişimi ülkelerin siyasi yapılarına göre detaylandırılmadığı ve Azerbaycan gibi ekonomik bağımsızlığını kazanmış ülkeler için teşvikleri de yetersiz kalmıştır. Bu sebepten AB, otoriter rejimleri de dikkate alan, esnek politikalar geliştirmeli ve aynı zamanda da demokrasi temelli politikaları arttırmak için de adil bir yaklaşım göstermelidir.

Heinrich ve Meissner'e göre (2011), Azerbaycan'daki siyasi sistem, görünürde demokratik ve kuvvetler ayrılığını benimsemesine ve bu minvalde anayasa ve kurumsal yapıya sahip olmasına rağmen pratikte otoriter bir rejim tarafından manipüle edilmektedir. Aliyev rejiminin; yürütme organını merkezi bir güç haline getirdiği, yasa organını gölgede bıraktığı ve yargıyı doğrudan olmasa da dolaylı yoldan etkilediği, seçim sistemi ve medya üzerinde baskı kurduğu, muhalefeti devlet kaynaklarını kullanma ve medya desteği tarafından sınırlandırdığı, Sovyetlerden nepotizmi devraldığı, sivil toplum faaliyetlerini kısıtladığı, rejiminin istikrarını sağlamak için birtakım rant

yollarını araçsallaştırdığı belirtilmiştir. Ancak Azerbaycan'ın uluslararası enerji piyasasındaki etkin rolü ve enerji politikaları nedeniyle bu tip hususların büyük oranda görmezden gelindiği aktarılmıştır.

Khalilzada'ya göre (2024), din ve devlet işleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde Azerbaycan'da, otoriter rejimin din ile olan ilişkisi stratejik bir araç ve kontrol altında tutulması gereken bir tehdit olarak ele alınmıştır. Din, rejim tarafından bir taraftan mobilizasyon potansiyeli sebebiyle kamusal ve siyasi düzen için tehdit olarak algılanmakta, diğer taraftan ise rejimin ulusal ve uluslararası alandaki meşruiyetini artırmak için de araçsallaştırılmaktadır. Devlet hem geleneksel hem de rejimle uyum içerisinde bir İslam anlayışı inşa etmiş, bağımsız dini hareketleri marjinalize ederek, yabancı destekli grupları radikal unsurlar olarak sınıflandırılmıştır. Azerbaycan diğer yandan çok kültürlü ve hoşgörülü bir Müslüman devlet profili yaratmak amacıyla dinler arası diyalog ve kültürel çeşitliliği öne çıkaran politikalar da geliştirmiştir. Bu süreç, dini özgürlüklerin kısıtlanarak bağımsız dini aktörlerin etkisiz hale getirilmesi ve dinin otoriter rejimin kontrolü altına girmesi bakımından da eleştirilmiştir.

Sonuç

Azerbaycan toprakları, tarih boyunca birçok medeniyeti bağrında yaşatmış, zengin yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklara sahip jeopolitik açıdan oldukça önemli bir ülkedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasın ardından bağımsızlığını elde eden Azerbaycan kendi anayasal sistemini laik, demokratik ve hukuk devleti temelleri üzerine inşa etmeye gayret göstermiştir. Bununla birlikte, anayasal düzenlemelerde oldukça güçlü bir başkanlık sistemini benimsemiş ve yürütme organına geniş yetkiler tanımıştır. Ancak her ne kadar kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş olsa da yürütme organının yasama ve yargı

organlarına dolaylı yoldan etkide bulunabiliyor olması Azerbaycan hükümet sistemini eleştiriye açık hale getirmiştir.

Anayasanın katı yapısı, halk oylamaları yoluyla yapılan değişiklikler ve başkanlık sisteminin hızlı bir karar alma mekanizması görevi görmesi her ne kadar avantajlı bir durum olsa da uluslararası alanda birtakım eleştirilere yol açmıştır. Özellikle yürütme organının etkinliği, yasama organının etkinliğini sınırlandırırken, yargı bağımsızlığı konusunda yaşanan tartışmalar, muhalefet ve medya üzerindeki baskı Azerbaycan'daki demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Lakin Azerbaycan'ın siyasi sistemindeki güçlü yürütme erki, tarihsel gelişim süreci ve coğrafi ihtiyaçlar nedeniyle öne çıkmıştır. Azerbaycan, uzun yıllar işgal altında kalan topraklarını Ermenistan'ın işgalinden kurtarmayı başarmış, güçlü ekonomisi, büyüyen ticareti, yeraltı kaynaklarını etkili ve verimli şekilde kullanması ve bulunduğu coğrafyadaki kritik rolüyle güçlü bir devlet profili çizmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Abbasov, A. (2017). *Azerbaycan'da Anayasal Gelişim*. Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Abdullayev, C. (2001). *Azerbaycan'da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği*. *Avrasya Dosyası*, 7(1), 109-131.
- Aleskerli, A. (1995). *Azerbaycan Anayasası*. <https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm> , (Erişim Tarihi: 04.11.2024).
- Alkan, H. (2002). *Demokrasi-Otoriterlik Ayırımında Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Partiler: Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Örnekleri*. *ASAM Avrasya Dosyası*. 10(4), 208-235.
- Allahverdiyev, S. (2006). *Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası və Hüququnun Əsasları*. Digesta Nəşriyyatı, Bakı.
- Anadolu Ajansı, (2016). *Azerbaycan'da Anayasa Değişikliği*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-anayasa-degisikligine-evet-dedi/653240>, (Erişim Tarihi: 11.11.2024).
- Azərbaycan Respublikası'nın Konstitutsiyası* (2018). Hüquq Yayın Evi: Bakı.
- Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi*. (2003). Qanun Nəşriyyatı: Bakı.https://e-qanun.az/framework/46953#_Toc91040299 , (Erişim Tarihi: 6.11.2024).
- BBC. (2020). *Armenia, Azerbaijan and Russia Sign Nagorno-Karabakh Peace Deal*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>, (Erişim Tarihi: 27.10.2024).
- Cəfərov, İ. (2010). *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Şərhi*. Hüquq Adəbiyyatı: Bakı.
- Demirkol, F. (2011). "Azerbaycanda 1995 Anayasasına Göre Devlet Başkanlığı". *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 12(1-3): 136-176.
- İldeş, S. ve Erdem, M., (2016). *Azerbaycan Cumhuriyeti Yargı Sistemi*. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (28), 57-84.
- Ergül, O., ve Abdullayev, C. (1998). *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası*. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(4), 221-278.
- Əsgərov, Z. (2006). *Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiya Hüququ*. Qanun Nəşriyyatı, Bakı.

- Gadimaliyev, A. R. (2023). Evolution of parliamentarism in Azerbaijan: from the 20th century to the present. *Amazonia Investiga*, 12(72), 205-215. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.72.12.18>
- Gönenç, L. (1998). Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 47(1).
- Gözler, K. (2019a). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Ekin Kitabevi: Bursa.
- Gözler, K. (2020b). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Ekin Kitabevi: Bursa.
- Gözübüyük, Ş. (2013). *Anayasa Hukuku*. Turhan Kitabevi: Ankara.
- Hasanoğlu, M. (2020). Ülke Tanıtımı, Azerbaycan Cumhuriyeti. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 213-228.
- Heinrich, A., ve Meissner, H. (2011). The Political System in Azerbaijan. *Caucasus Analytical Digest (CAD)*, 24. <https://doi.org/10.3929/ethz-a-006592687>
- Hekimoğlu, M. M. (2020). Bağımsızlık Öncesi Azerbaycan Anayasal Gelişmeler Tarihine Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8), 1-19.
- Xəlilov, Y. (2007). *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Preambulası və Ümumi Müddəalarının Şərhi*. Qanun Nəşriyyatı, Bakı.
- İbadov, A. (2001). *Bağımsızlıktan Sonra Azərbaycan'ın Siyasi ve Kültürel Yapılanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Khalilzada, J. (2024). Religion as a 'Threat' and 'Instrument' in Authoritarian Regimes: State-Religion Relations in Post-Soviet Azerbaijan. *Religion, State & Society*, (1)-22. <https://doi.org/10.1080/09637494.2024.2310379>
- Küçük, M. ve Karaman, Ö. F. (2023). "İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçlarının Azerbaycan ve Ermenistan Siyasal Rejimlerine Etkileri". Karaman, Ö. F. (ed.) içinde *Türk Dünyası Jeopolitiği*, (s. 135-150). Nobel Akademi Yayıncılık: Ankara.
- Mecek, M. (2018). Azerbaycan'ın Devlet Yapısı ve Taşra Yönetiminde Merkez-Yerel İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 51-77.
- Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanun. https://frameworks.e-qanun.az/7/f_7303.html, (Erişim Tarihi: 25.10.2024).

- Məhkəmələr və Hakimler Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu". <http://eqanun.gov.az/framework/3933> . (Erişim Tarihi: 25.10.2024).
- Məhkəmələr və Hakimler Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu. (30.11.1997). <http://e-qanun.gov.az/framework/3933>, (Erişim: 03.11.2024).
- Nuriyev, S. (2006). *Azərbaycan Anayasasına Göre Yargı Organı*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Okşar, M. (2011). "Yarı-Başkanlık Hükümet Sistemi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Fransa ve Litvanya Modelleri". *TAAD*, 1(7): 33-101.
- Özbudun, E. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları: Ankara.
- Özkul, F. (2012). Başkanlık Sistemi Üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve Azerbaycan Modeli Karşılaştırması. *TBB Dergisi*, 103, 85-110.
- Parlak, B. (2018). Azerbaycan'da Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler: Yapısal, İşlevsel ve Karşılaştırmalı Analizi. *TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 115, 143.
- Rasikov, M. (2018). Azerbaycan'ın Siyasal ve Anayasal Yapısı. Ulusal Strateji Araştırmaları Merkezi – ULUSAM, *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*.
- Rehimli, R. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2), 364-384.
- Serhat Kalkınma Ajansı. (2016). *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, İlbey: İstanbul.
- Seyidov, Ə. (2009). *Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikası'nın Konstitusiyası*. Uniprint Nəşriyyatı, Bakı.
- Şahin, K. (2013). Azerbaycan'a yönelik demokrasi eksenli bir analiz. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 51-63.
- Teziç, E. (2012). *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Tokluoğlu, C. (2012). "Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna". Aydınğün, İ. ve Balım, Ç. (ed) içinde *Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, (s. 17-135). Atatürk Kültür Merkezi: Ankara.
- Van Gils, E. (2022). The İnevitabile Non-Performance of the Eastern Partnership in Azerbaijan: How Regime Type Matters. *International Politics*, 1-20.

Azerbaycan’da Yerel Yönetimler

Serhat Başaran*

Giriş

Tarihsel olarak Azerbaycan çeşitli süreçlerden geçerek bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Azerbaycan’ın yaşadığı bu tarihsel süreci dört kısma ayırabiliriz: Çarlık Rusya deneyimi, ardından kısa süreli bir bağımsızlık, SSCB yönetimi ve son olarak 1991 yılındaki bağımsızlıktır (Zengin, 2000: 6). 1991 yılında gelen bağımsızlık sonrasında da bile Azerbaycan’da siyasal sistem oldukça karışık bir vaziyetteydi. Çünkü herhangi bir anayasa, siyasi kurumlar ve parlamento mevcut değildi (Tunç vd., 2018: 66). Devlet Komisyonu başkanlığını yürüten Haydar Aliyev tarafından hazırlanan anayasa yürürlüğe konulabilmesi ise ancak 1995 yılında gerçekleşmiştir. 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan anayasası yerel yönetimleri tanıyan ve onlara kurumsal bir çerçeve çizen bir yapıya sahiptir. Hatta bu anayasa sadece merkezi otoritenin azaltılmasını değil aynı zamanda yerel yönetimlerin için standart sayılabilecek birçok özelliğini de ifade etmiştir (Mamedova vd. 2001: 375). Fakat Azerbaycan anayasasında tanımlanan yerel yönetimlerin faaliyete geçmesi için 12 Aralık 1999 yılını beklemek gerekecektir. Bu tarihte ilk defa Azerbaycan’da yerel seçimler yapılmış olup 2735 belediye oluşturulmuştur (Hüseyn vd.

* Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, serhat.basaran@comu.edu.tr, ORCID:0000-0002-6809-255X

2013: 163). Anayasanın kabul edildiği 1995 yılı ile ilk seçimlerin yapıldığı 1999 yılı arasında geçen dört yıllık süreç için birçok yorum yapılmıştır. Resmî açıklama geçen dört yıllık bir gecikme süresinin halkın demokratik süreçlere hazır olmadığı ve aynı zamanda yerel yönetim alanında bir deneyim eksikliği olduğu şeklindedir. Fakat konunun uzmanlarına göre ise sürecin bu kadar uzamasının tek sebebi eski devlet seçkinlerinin iktidarlarını paylaşmaya sıcak bakmamasıdır (Mamedova vd. 2001: 375). Sonuç olarak daha sonraki yıllarda hem anayasada hem de diğer kanunlarda birçok değişikliğin yapılması Azerbaycan'ın yaşadığı bu durumla yakından ilgilidir. Azerbaycan'ın içinden geçtiği bu süreci daha iyi anlamak için öncelikle Sovyet dönemi yerel yönetimleri, ardından gelen bağımsızlıkla beraber ve birçok kez değiştirilen Azerbaycan Anayasasını, Belediyeler Statüsü Hakkındaki Kanunu ve 2002 yılında imzalanan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik anlaşmasını incelememiz gerekmektedir.

1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Döneminde Yerel Yönetimler

Çarlık Rusya döneminin son bulması Azerbaycan'ın bağımsızlığı adına olumlu bir gelişme olmuş olmasına rağmen bu gelişme çok uzun süre devam etmemiştir. 1918 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın bağımsızlığı 1920'de Bolşevikler tarafından işgal edilmesiyle son bulmuştur. 1936 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği'nin çatısı altında bir cumhuriyet halini almıştır. Bu dönemin özelliklerini anlamamız için öncelikle 1937 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti anayasasına bakmamız gerekmektedir. Bu anayasaya göre Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hakimiyeti işçi temsilci konseyleri şahsında şehir ve kent emekçilerindir (1937 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, madde 3). Bu anayasanın bir diğer önemli hususu ise devlet hakimiyetinin yerel ölçekteki temsilcilerini düzenlemesidir. İlgili anayasanın 86. maddesinde

“... rayonlarda, şehirlerde, kasabalarda ve kentlerde devlet hakimiyetinin organları işçi temsilci konseyleridir” (1937 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, madde 86). Yine ilgili anayasada işçi temsilci sovyetleri iki yıl görevde kalabilmektedir (1937 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, madde 87).

Sovyet rejimi altında Azerbaycan'ın ikinci anayasası ise 1978 yılında yapılmıştır. Buradaki en önemli değişimlerden biri yerel yönetimin temsilcilerindeki söylem üzerinedir. 1978 Anayasası'nda “İşçi Temsilci Sovyetleri” söylemleri bırakılmış, onun yerine “Halk Temsilci Sovyetleri” ifadesi kullanılmasının yanı sıra 1937 Anayasası'na göre de iki yıl görevde kalan kurulun görev süresi bu anayasada iki buçuk yıl olarak değiştirilmiştir (1978 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, madde 85-86).

Azerbaycan'ın Sovyet rejimi altında geçirdiği yaklaşık 70 yıllık sürenin bazı özellikleri bugün halen görülebilmektedir. Bu hususun en başında özerk bölgeler gelmektedir. Sovyet etkisi altında bu özerk bölgeler hem 1937 Azerbaycan Anayasası'nda hem de 1978 Azerbaycan Anayasası'nda düzenlenmiştir. 1937 Azerbaycan Anayasası'na göre Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 50 rayon, Bakü şehri, Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nden oluşmaktadır (1937 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, madde 14). 1978 Anayasası ise mevcut rayon sayısını korumakla birlikte Bakü gibi şehir olma talebinde olan bazı yerleşim yerlerinin sayılarında artış olduğu görülmektedir. Fakat Nahçıvan ve Dağlık Karabağ bölgesinin özerkliği konusunda herhangi bir değişim söz konusu olmamıştır (1978 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, madde 78).

Fakat söz konusu bu durumun zamanla değiştiğini görebiliriz. 1995 Azerbaycan Anayasası'na göre ve sonraki yapılan değişikliklerde

de özellikle Nahçıvan'ın konumu Azerbaycan topraklarının bir parçası olarak görülmüştür. Nahçıvan'ın kendine ait parlamenter bir siyasal sistemi vardır ve burada 45 vekil 5 yıllığına seçilmektedir. Son olarak Nahçıvan'ın bu özerk yapısı hem ulusal hem de uluslararası sistem tarafından da tanınmıştır (Esen, 2009: 49). Dağlık Karabağ'ın durumu ise Nahçıvan'dan farklılık göstermektedir. Bu bölge Ermenistan tarafından 1988 yılında işgal edilmiştir. 1994 yılında yeni bir anlaşma imzalanmış olsa da bu anlaşma 2020 yılında Ermenistan tarafından bozulmuş ve 44 gün süren çatışmalar Azerbaycan'ın lehine sonuçlanmıştır (Küçük ve Karaman, 2023: 136). Azerbaycan'ın kazandığı bu zaferin mimarlarından birisi şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'dir. Kültürel olarak birbirine çok yakın olan bu iki devlet özellikle geçtiğimiz son çeyrek asırda ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel birçok alanda ortak hareket etmeye çalışmıştır. Bu ortaklık diğer birçok Türk devletini de kapsayacak şekilde genişlemiş ve 3 Ekim 2009 yılında Türk Devletleri Teşkilatı şeklini almıştır. Teşkilatın hukuki yapısı Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuş olmakla birlikte taraflar özellikle dış politikada ortak hareket etmeyi garanti etmişlerdir (Keşikçi ve Karaman, 2023: 14). Hem bu anlaşmanın getirdiği yükümlülükler hem de süregelen tarihi ve kültürel birliktelik, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında Türkiye tarafından desteklenmesini beraberinde getirdiğini söylebiliriz.

2. Azerbaycan'ın Taşra Yönetimi

Taşra yönetimi genel olarak iki bölümden oluşmuştur. Bunların yanı sıra Nahçıvan Özerk Bölgesi ve Özerk Dağlık Karabağ bölgesi de bulunmaktadır. Azerbaycan yönetim yapısındaki bu bölünmenin temelleri Sovyet Rusya dönemine kadar gitmektedir. Her ne kadar Azerbaycan, bağımsızlık sonrası yerel yönetimler düzeyinde düzenlemeler yapsa da taşra yönetimlerin yerel yönetimlere kıyasla ağırlığı halen hissedilmektedir. Dolayısıyla merkezi yönetim yerel düzeyde

hizmetlerini bölgede yaşayan insanların oluşturdukları yerel yönetim birliklerinden ziyade taşra uzantıları vasıtasıyla yapmayı tercih etmektedir. Bunun sebepleri arasında Azerbaycan'ın yaşamış olduğu siyasi deneyimler ve günümüzde bile halen çözülemeyen bir sorun olan Dağlık Karabağ'dır. Çünkü Karabağ için Ermenistan ile girişilen mücadele halihazırda tek elden yönetilme kültürünün hâkim olduğu Azerbaycan'da yönetimin dolayısıyla yerel hizmetlerin dahi tek elden yürütülmesine sebebiyet vermiştir. Azerbaycan'ın yaşadığı bu süreç her ne kadar kültürel bir öğrenilmişlik ise de Ermenistan işgaline karşı verilmiş bir devlet refleksi olarakta okumak mümkündür.

2.1. Rayon

Azerbaycan'ın taşra teşkilatlanmasının en önemli unsurlarından birisi rayonlardır. Rayon kurumu Sovyet tecrübesinden kalma bir uygulamadır ve merkezi yönetimin taşra teşkilatının en üst kademesini oluşturmaktadır. Rayon teşkilatının başında İcra Hakimeti Başçısı bulunur ve doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınabilir. Rayonlara yardımcı olmak üzere de İcra Komitesi faaliyet göstermektedir. Rayon'un bu özelliklerinden hareketle Türk Kamu Yönetimi'nin taşra temsilcisinin en üst amiri olan Vali ile benzerlik taşıdığını söyleyebiliriz (Parlak, 2019: 130).

2.2. Sahar

Sahar kurumu Rayon'lardan hemen sonra gelen idari bir bölümdür. Kurumun başında ise yine Cumhurbaşkanı tarafından atanan Merkh bulunmaktadır. Merkh'lere yardımcı olarak ise Sahar İcra Komitesi mevcuttur. İcra Komitesinin üyeleri Merkh'in tavsiyesi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Parlak, 2019: 130).

3. Yerel Yönetimlerin Yasal Statüsü

3.1. Anayasa ve Diğer Kanunlar

Bir ülkenin yönetim yapısı üzerine çalışma yapılırken incelenmesi gereken en temel şey yasaların kendisidir. Bu durumda Azerbaycan'daki yerel yönetim yapısı anlamamız için öncelikle olarak anayasanın kendisine ve daha sonrasında yerel yönetimle ilgili çıkarılmış yasalara odaklanmamız faydalı olacaktır.

Anayasa incelemesi yapmadan önce belirtilmesi gereken ilk husus Azerbaycan'da tek aşamalı bir yerel yönetim sistemi düşünülmüştür. Yani köy, belde, ilçe ve illerin hizmetlerinin karşılanması için bu birimlere belediye statüleri verilmiştir (Esen, 2019: 35). Ayrıca Azerbaycan'da yerel hizmetler iki şekilde gerçekleştirilmektedir:

- Merkezi devlet yönetiminin yerel yürütme organları
- Yerel yönetim organı olan belediyeler

Merkezi idarenin taşradaki yerel yürütme organlarının başkanları Azerbaycan Anayasası'na göre cumhurbaşkanına karşı sorumludur ve görevden alınabilir. Yine Azerbaycan Anayasası'nın belirttiği gibi de merkezi idarenin yerel yürütme organlarının görev ve yetkileri doğrudan cumhurbaşkanı tarafından belirlenmektedir (Hasanoğlu, 2008: 83- 84; 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 124). Yerel yönetim organı olan belediyeler ise meşruiyetini hem anayasadan hem de diğer yasalardan almaktadır. Belediyelerin bu durumu ve yapısında gerçekleşen değişimler özellikle Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı çerçevesinde gerçekleşmiştir (Mamedova vd., 2001: 376).

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yaptığı ilk anayasa olan 1995 Azerbaycan Anayasası zaman içinde birçok kez değişikliğe

uğramıştır. Fakat yapılan son değişiklik 2016 yılına aittir. En güncel Azerbaycan Anayasası'na göre yerel yönetimler anayasanın 9. bölümünde “Yerli Özünü İdare Etme” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu bölümün içinde olan 142. maddenin birinci fıkrasında yerel yönetimlerin belediyeler vasıtasıyla hayata geçirileceği belirtilmiştir. Yine aynı bölümün 144. maddesinde belediyenin yapmakla yükümlü olduğu görevler belirtilmiştir (1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 142-144). Belediyeleri ilgilendiren bir başka yasal dayanak ise Belediyelerin Statüsü Hakkındaki kanunda belirtilmiştir. Belediyelerin organlarına baktığımız zaman karşımıza belediye meclisi, belediye başkanı, belediye encümeni ve daimî ve geçici komisyonlar çıkmaktadır. Fakat belediye başkanının seçimi için doğrudan yerel halkın bir seçime gitmesi gerekmiyor. Çünkü yerel halkın seçimiyle oluşan meclis hem belediye başkanını hem de belediye başkan yardımcılarını kendi içerisinde seçmektedirler (Elma, 2012: 114). Belediye meclisi üyelerinin seçimi için yapılacak oylama ise ilgili kanunun birinci maddesine göre “serbest, gizli ve şahsi” olacağı belirtilmiştir (1999 Belediye Statüsü Hakkındaki Kanun, madde 1). Seçmenlerin ve seçilebilecek kişiler ile ilgili düzenleme ise seçim kanununda düzenlenmiştir. Bu kanuna göre oy verebilmek için 18, meclislere seçilebilmek için 21 yaş sınırı bulunmaktadır. Ayrıca meclisin çalışma süresi ise 5 yıl olarak belirtilmiştir (1999 Azerbaycan Cumhuriyeti Belediye Seçim Kanunu, madde 3).

Seçim kanununda ayrıca nüfusa bağlı olarak meclislerde kaç üyenin olabileceği belirtilmiştir. Azerbaycan'da yerel yönetim organı olarak geçen belediyeler köy, belde, ilçe ve şehir düzeyinde örgütlendiği için meclis oluşumunda dikkate alınan konu nüfus olmaktadır. Bu sayılar aşağıda tablo şeklinde sunulmuştur.

Tablo 1. Nüfuslarına göre belediye meclislerindeki üye sayıları

Üye Sayısı	Nüfus Sayısı
5	Nüfusu 500'den az ise
7	Nüfusu 500-1000 arasında ise
9	Nüfusu 1000-5000 arasında ise
11	Nüfusu 5000-10000 arasında ise
13	Nüfusu 10000-20000 arasında ise
15	Nüfusu 20000-50000 arasında ise
17	Nüfusu 50000-100000 arasında ise
19	Nüfusu 100000-300000 arasında ise

Kaynak: 1999 Azerbaycan Cumhuriyeti
Belediye Seçim Kanunu, Madde 5

Tabloda en dikkat çeken konu üç yüz bin üstü olan yerleşim yerlerinde ne olacağı sorusudur. Nüfusu üç yüz bini geçen yerleşim yerlerinde ikinci bir belediye kurulması öngörülmüştür. Çünkü Bakü gibi şehirlerde nüfus üç yüz binin çok üstündedir. Fakat buna rağmen ikinci bir belediye kurulamamıştır. Onun yerine Bakü gibi büyük şehirlerde ilçe belediyeleri kurulmuştur (Elma, 2013: 73).

Belediyelerin iş ve görevleri hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yasal dayanak olarak başka kanunlarda bulunmaktadır. Bunlar Azerbaycan Cumhuriyeti Yerel Yönetimlerinin Koordinasyon Meclisleri Hakkında Esasnâme, Belediyelerin Mahalle Komiteleri Hakkında Esasnâme, Belediye Üyesinin Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, Belediyelerin Örnek İçtüzüğü, Belediyelerin Sürekli ve Diğer Komisyonları Hakkında Esasnâme şeklindedir (Amirov, 2002: 109). Fakat bunların içinde Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

3.2. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı 1985 yılında Avrupa Konseyi tarafından ortaya atılmış ve 1988 yılında faaliyete geçmiş yazılı bir mutabakattır. Bu anlaşmanın temel amacı yerel düzeyde demokrasiyi geliştirmek ve yerel yöneticileri korumaktır. Bu amacı gerçekleştirmek içinse yerel yönetimlerin yapısı ve işleyişi ile ilgili birtakım prensipler ortaya koymuştur. Bu prensiplerin en başında ise yerel yöneticilerin makamlarını kullanma bağlamında ortaya atılan özyönetim ilkesidir (Huseynov, 2024: 3002). Akademik literatürde özyönetim ilkesinin ne olması gerektiği veya neleri içermesi gerektiği konusunda birçok tartışma yapılmaktadır. Schneider'a göre özyönetim ilkesi üç ana konuyu kapsamaktadır. Bunlar mali özyönetim, siyasi özyönetim ve idari özyönetimdir (Schneider, 2003: 41).

Özyönetim ilkesi konusunda bir diğer önemli husus adından da anlaşılacağı üzere demokratik süreçlerin etkin kılınmasıdır. Söz konusu bu durumu Avrupa Konseyi, yayınladığı Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı bildirgesinde de yer vermiştir. Bildirgeye göre demokratik sürecin en temel şartı sayılan seçme ve seçilme hakkının özgür, eşit ve gizli oy çerçevesinde bir konsey veyahut meclis tarafından yapılması gereken bir süreç olduğunu ifade edilmiştir (Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı, 1984: madde 3). Avrupa Konseyi'nin tanımlamış olduğu bu şartlar modern liberal demokrasi anlayışı ile uyumlu olduğunu ilk bakışta söyleyebiliriz. Sonuç olarak liberal demokrasi anlayışı ile Avrupa Konseyi'nin ortaya koyduğu özyönetim anlayışı arasında çok yakın bir ilişki olduğunu ifade edebiliriz.

Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı, Azerbaycan tarafından 2002 yılında kabul edilmiştir. Azerbaycan'ın bu anlaşma taraf olması akabinde yerel yönetimler alanından birçok yasal düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan Anayasası ve diğer birçok yasada yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bireylerin karar

alma süreçlerine demokratik ilkeler çerçevesinde katılmasının devlet tarafından güvence altına alınması ve mali özerkliğin ve şeffaflığın sağlanması bakımından birçok değişiklik yapılmıştır. Fakat anlaşmanın her ne kadar yasal düzenlenmesi yapılsa da hayata geçirme konusunda birçok problemlerle karşılaşmaktadır. Bunların en başında yerel yönetimlerin mutlak özerkliğinin sağlanamaması, finansal şeffaflığın geliştirilememesi ve yerel düzeyde demokrasinin tam anlamıyla hâkim kılınamamasıdır (Huseynov, 2024: 3002- 3003).

4. Belediyelerin Yetkileri, Mali Yapısı ve Personeli

Belediyelerin görev ve yetkilerine baktığımız vakit bu konu hem anayasada hem de diğer kanunlarda açıkça belirtilmiştir. Anayasa ve diğer kanunlara baktığımız vakit genel olarak belediyelere aşağıdaki görevlerin verildiğini söyleyebiliriz (1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, madde 144; 1999 Belediyelerin Statüsü Hakkındaki Kanun, madde 4-5-6):

- Yerel sosyal güvenlik ve gelişim
- Yerel iktisadi gelişim
- Yerel ekolojik ve çevre gelişimi

Yine belediye kanunu açıkça yukarıda verilen görevleri sıralamıştır. Kanunda bunların yerel yönetimler eliyle uygulanması gerekçesi merkezi hükümet tarafından uygulanan sosyal, ekonomik ve diğer birçok programa nazaran bunların dikkate alınmamasıdır ve sonuç olarak bunların yerel yönetimler eliyle gördürülme isteğidir. Merkezi hükümetin yerel yönetimlere bıraktığı bu hizmetler şu şekildedir (1999 Belediyelerin Statüsü Hakkındaki Kanun, madde 4).

- Cenaze işleri ve mezarlıkların korunması
- Yerel yol yapımı ve bakımı

- Tarihi ve kültürel mirasın korunması
- Yaşlılara, hastalara ve kimsesiz kişilerin korunması
- İletişim, ulaşım ve su hizmetlerinin gerçekleştirilmesi
- Vatandaşların ihtiyacı olan konutların üretimi
- Okul öncesi çocuklara eğitim şeklindedir.

Belediyelerin mali yapısına baktığımız vakit düzenlemenin kanunla yapıldığı karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar merkezi idare tarafından sıkı bir denetim altında olsa bile belediyeler hizmet sağlamak koşuluyla vergi toplayabilme hakkına sahiptir. Azerbaycan'ın bulunduğu bölgelerdeki ülkeler, yerel vergileri toplama bakımından Azerbaycan'ın gerisinde kalmaktadır. Örneğin Azerbaycan'ın komşuları olan Gürcistan ve Ermenistan ve diğer Avrasya ülkelerini ele aldığımızda Azerbaycan'ın bu ülkelere göre topladığı yerel vergi ve harç oranı yaklaşık %24,5'i bulmaktadır (Khabrieva vd. 2008: 106). Yine de belediyelerin topladığı vergilerin kullanımı yine kendi tasarruflarında olmasına rağmen merkezi idarenin toplanan vergilerin kullandırılma oranını kendi tasarrufu altında tutmaktadır. Kanunda belirtildiği üzere belediyelerin toplamaya yetkili olduğu vergi türleri şu şekildedir (2001 Belediye Vergiler ve Ödenişler Hakkındaki Kanun, madde 8):

- Gelir Vergisi
- Emlak Vergisi
- Yatırımın Karından Elde Edilen Vergiler
- İşletmelerden Alınan Sosyal İşletme Vergisi (Sinema, Otel vs.)
- Doğal Kaynakları İşleten Şirketlerden Alınan Yatırım Vergisi

Belediyelerde çalışacak personellerin atanma, yükselme ve işe alım süreci gibi şartlar yine kanun tarafından düzenlenmiştir. Söz konusu yasa merkezi idarede çalışan personel ile belediyelerde çalışan personel arasında herhangi bir farkın olmadığını ifade etmektedir

(2000 Devlet Görevlileri Kanunu). Sonuç olarak bu kanundan hareketle merkezi idarede görev alan bir personel ile belediyelerde çalışan bir personelin aynı sosyal haklara sahip olduğunu çıkarabiliriz.

5. Yerel Yönetim Birlikleri

Azerbaycan'da yerel yönetim organı olan belediyeler hizmetlerini daha hızlı ve verimli bir şekilde yerine getirmek için birleşmeleri mümkündür. Söz konusu bu birleşmenin birçok örneği ülkemizde de görülebilmektedir. Belediyelerin bir araya gelerek bir birlik oluşturmasında hukuki olarak bir engeli yoktur. Söz konusu belediyelerin bir araya gelerek birlik oluşturmasının yasal dayanağı belediye kanununda da gösterilmiştir. Söz konusu kanunun 10. maddesi belediyelerin birlikler oluşturmasının önünü açmaktadır (1999 Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun, madde 10).

Bu tür bir birliğin oluşturulması ve katılımı tamamen belediyelerin isteği üzerine olabilmektedir ve bu birliktelik bölgesel ya da ulusal düzeyde bir birliktelik olabilmektedir. Birliğin komisyon üyeleri belediyelerin temsilcilerinden oluşur ve bu üyelerden başkan, başkan yardımcısı ve birliğin sekreteri seçilir. Dışarıdan herhangi bir kişi birliğin başkanı tarafından birliğe görüş ve önerilerini sunmak için davet edilebilir (Mamedova vd. 2001: 383).

Bir araya gelen belediyelerin oluşturduğu birlik her ne kadar belediyelerden oluşmuş olsa bile yerel yönetim organı olan bir belediye gibi hukuki bir statüsü yoktur. Yani birliğin bir belediye gibi hukuki bir yaptırımı ve gücü bulunmamaktadır (Esen, 2009: 50). Belediyeleri düzenleyen kanun böyle bir durumun oluşmaması için yasal düzenlemeyi zaten yapmıştır. Kanunun 10/2 maddesine göre belediye birliklerine belediyelere verilen görev ve yetkilerin verilemeyeceğini ifade etmiştir (1999 Belediyelerin Statüleri Hakkındaki Kanun, madde 10/2).

6. Merkezi İdare ile Yerel Yönetim Arasındaki İlişkiler

Hizmetlerin yerel düzeyde görülmesi ve halkın yönetime doğrudan dahil olması demokrasinin yerel bağlamda işlevsel hale gelmesinin en temel şartıdır. Fakat demokrasinin bu şekilde hayata geçirilmesi kimi durumlarda merkezi idarenin engellemelerine maruz kalabilmektedir. Merkezi idare ile yerel yönetimlerin arasında yaşanabilecek böylesi bir durumu daha yakından anlayabilmek için öncelikle yasal dayanaklara bakmak her zaman faydalı olacaktır. Hayata geçirilen ilk Azerbaycan Anayasası merkezi idare ile yerel yönetimler arasında yaşanabilecek herhangi bir problem karşısında hukuki bir dayanak teşkil edecek düzenleme yapmamıştır. Merkezi idare ile yerel yönetimler arasında yaşanabilecek herhangi bir problem karşısında bazı anayasalar bu sorunu aşacak mekanizmalar üretmiştir. Örneğin 1982 yılında yapılan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası böylesi bir durum karşısında merkezi idarenin yerel yönetimler üzerinde uygulayabileceği bir denetim mekanizmasını öngörmüştür ve bu denetim mekanizmasının adına da hukuk literatürüne idari vesayet olarak geçmiştir (1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, madde 127).

Azerbaycan'ın bu tür bir denetim mekanizmasını hayata geçirmesi için 2003 yılını beklemek gerekecektir. Nitekim 2003 yılına gelindiğinde hem çıkarılan kanun ile hem de anayasada yapılan düzenleme ile idari vesayet mekanizması hayata geçirilmiştir (Elma, 2013: 76-77). Ayrıca 2003 yılında çıkarılan kanun, idari vesayetin sadece hukuka uygunluk şeklinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir (2003 Belediyelerin Faaliyetlerine İnzibati Nezareti Hakkında Kanun, madde 4).

Merkezi idare ile yerel yönetimlerin arasındaki ilişkinin bir diğer boyutu belediyelerin nasıl adlandırıldığı ile ilişkilidir. Belediye kanununa baktığımız vakit belediyelerin devlet sistemine dahil olmayan kurumlar şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz (1999

Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun, madde 2). Söz konusu durum anayasanın kendisinde de mevcuttur. Azerbaycan'ın hem kanun düzeyinde hem de anayasa düzeyinde belediyeleri devlet sistemine dahil olmayan kuruluşlar olarak düzenlemesi belediyelerin kamu yönetiminin bir parçası olarak görülmediğinin işaretidir. Belediyelerin kamu yönetimi sistemi içine dahil edilmemesi doğal olarak onların bir kamu tüzel kişiliğine de sahip olmayacağı anlamına gelmektedir. Belediyelerin kamu yönetimi sistemi içine dahil edilmemesi beraberinde birçok problemi getireceği söylenebilir. Çünkü Çarlık Rusya ve ardından yaşanan Sovyet tecrübesi ülkenin zaten yüzyıllar boyunca tek merkezden yönetilmesiyle sonuçlanmış ve bunun sonunca yerel düzeyde bir katılım ve demokrasi kültürü gelişmemiştir. Bağımsızlık sonrasında halihazırda yerel demokrasi kültürü gelişmemiş bir ülkede üstüne üstlük bir de belediyelere kamu tüzel kişiliğinin verilmemesi merkezi idarenin belediyelerin karar alma süreçlerine müdahalesinin önünü açmaktadır.

Sonuç

Azerbaycan devletinin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra yerel demokrasi alanında birçok yapısal değişim yaptığı aşıkardır. Fakat gerek yaşadığı Çarlık Rusya ve Sovyetler birliği deneyimi gerekse de ülkenin kısmen yeni bağımsızlığına kavuşması yerel demokrasi alanında yapılan atılımların yavaş olmasına neden olmaktadır. Özellikle bağımsızlık öncesi yaşanan deneyimler bu süreci yavaşlatan en büyük etkenlerin başında gelmektedir. Çünkü eski Rusya coğrafyasının merkezi devlet yönetim anlayışı tüm toplum katında neredeyse bir kültür haline dönüşmüştür. Böylesi bir anlayışın yerleştiği bir toplumda da yerel boyutta demokrasinin özü olan katılımı, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği zorlaştırmaktadır. Üstüne üstlük tüm kamu bürokrasisinin de eski seçkinci kadrosunun yönetimi yerel düzeyde çok paylaşmak istememesini bu süreci kilitleyen etmenlerden

birisidir. Fakat Azerbaycan bunca olumsuz duruma rağmen yine de yerel yönetim alanında çok yol katetmiştir. Yasal düzeyde yapılan birçok düzenleme Azerbaycan'ın katettiği yol açısından önemli gelişmelerdir. Özellikle belediyelerin statüsü ve burada çalışacak personellerin merkezi idarede çalışan personeller ile aynı haklara sahip olması olumlu gelişmelerdir. Keza ilerleyen yıllarda anayasa ve kanun düzeyinde merkezi idare ile yerel yönetimler arasındaki mekanizmayı düzenleyen idari vesayet kavramı da bu olumlu gelişmeye örnektir. Son olarak Azerbaycan'ın Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı'na da dahil olması kendisinin bu konuda gelişime ne kadar açık olduğunu bizlere göstermektedir. Fakat bunca olumlu özelliklerine rağmen halen bazı sorunların olduğu da gözden kaçırılmaması gerekir. Söz konusu yerel yönetimlerin devlet dışı organlar olarak hem anayasa da hem de kanunlarda açıkça ifade edilmesi merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde denetim kurmasının önünü açmaktadır. Ayrıca belediyelerin görev ve yetkilerinin çok açık olmaması ve hesap verilebilirliğin az olması yerel demokrasiyi zayıflatan unsurların başında gelmektedir. Son olarak belediye başkanının seçiminin doğrudan değil de seçilen meclis tarafından seçilmesi bu konuda merkezi idarenin seçimlere müdahale edebileceği ve demokrasiyi askıya alabileceği düşünebilir. Sonuç olarak Azerbaycan'ın yerel yönetim konusunda birçok atılım yaptığı doğru olmakla birlikte Batılı liberal ülkelerin yerel yönetimleri standartlarına ulaşmış ulaşamayacağını zaman içinde görebileceğimizi söyleyebiliriz.

Kaynakça

- AMİROV., Zahid., “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yerel Yönetimlerin Koordinasyon Meclisleri Hakkında Esasname”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2002.
- ELMA., Fikret., “Azerbaycan’da İdari Yapının Dönüşümü”, *Uluslararası Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu*, 2012.
- ELMA., Fikret., “Azerbaycan’da Yerel Yönetim Yapılanması: Tarihi Deneyim ve Mevcut Örgütlenme”, *Türk Dünyasında Yerel Yönetimler* (Ed: Mustafa Ökmen ve Fikret Elma), 2013.
- ESEN., Adem., “Azerbaijan”, *Local Governments in The Middle East and West Asia*, (Ed: Adem Esen ve Maan Chibli), 2019.
- HASANOĞLU., Mürteza., “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çalışmaları”, *Sayıştay Dergisi*, 2008.
- HÜSEYN., Ramil., ÜNSAL., Ömer., Faruk., ve AKMAN., Elvettin., “Azerbaycan’da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim- Yerel Yönetim İlişkileri ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2013.
- HÜSEYNOV., Sahil., Zahir., “European Charter of Local Self-Government and Its Implementation in Azerbaijan: Assessing Legal Compliance and Institutional Adaptation”, *Path of Science: International Electronic Scientific Journal*, 2024.
- KHABRIEVA., T, Y., ANDRICHENKO., L., V., ve VASILIEV., V., A., “Eurasia”, *Decentralization and Local Democracy in The World: First Global Report by United Cities and Local Governments*, 2008.
- KEŞİKÇİ., Naciye., ve KARAMAN., Ömer., Faruk., “Türk Devletleri Teşkilatı ve Üyelerin Katılım Süreçleri: KKTC ve Türkmenistan Gözlemci Üyeleri”, *Genç Akademisyenler Birliği Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023.
- KÜÇÜK., Merve., ve KARAMAN., Ömer., Faruk., “İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçlarının Azerbaycan ve Ermenistan Siyasal Rejimlerine Etkileri”, *Türk Dünyası Jeopolitiği*, (Ed: Ömer Faruk Karaman), 2023.
- MAMEDOVA., Meriban., HASANOV., Hafız., BAİRAMOV., Abil., ve HUSEİNOV., Mirali., “Local Government in Azerbaijan”, *Developing New Rules in The Old Environment*, (Ed: Igor Munteanu ve Victor Popa), 2001

- PARLAK., Bekir, "Azerbaycan'da Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler: Yapısal, İşlevsel ve Karşılaştırmalı Analiz", TESAM., 2019.
- SCHNEİDER., Aaron., "Decentralization: Conceptualization and Measurement", *Studies in Comparative International Development.*, 2003.
- TUNÇ., Ahmet., BELLİ., Aziz., FEZİYEVA., Nadire ve GÖKSEL., Kamil., "Azerbaycan ve Türkiye Siyasal Sistemlerinin Karşılaştırılması", VII. Uluslararası Sempozyum İdealden Gerçeğe Toplum, Siyaset ve Ekonomi., Malatya., 2018.
- ZENGİN., Eyüp., "Azerbaycan'da Yerel Demokrasinin Yasal Boyutları", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi.*, 2000.

ÇEVİRİMÇİ KAYNAKLAR

- Avrupa Konseyi., 1984 Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı., Erişim Adresi: <https://rm.coe.int/european-charter-for-local-self-government-english-version-pdf-a6-59-p/16807198a3/7D>., Erişim Tarihi: 03.11.2024.
- Azerbaycan Cumhuriyeti 1995 Anayası., Hüquq Yayın Evi., Bakı. 2017., Erişim Adresi: <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=531704&pno=2>., Erişim Tarihi: 01.11. 2024
- Azerbaycan Cumhuriyeti., 1999 Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun., Erişim Adresi: <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000283261>., Erişim Tarihi: 02.11.2024.
- Azerbaycan Cumhuriyeti., 1999 Belediye Seçim Kanunu., Belediyeler Hakkında Kanunlar Kitabı., Erişim Adresi: <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=46237&pno=4>., Erişim Tarihi: 03.11.2024.
- Azerbaycan Cumhuriyeti., 2000 Devlet Görevlileri Kanunu., Seymur Asgarlı., Bakı., 2015., Erişim Adresi: <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=569511&pno=43>., Erişim Tarihi: 03.11.2024.
- Azerbaycan Cumhuriyeti., 2001 Belediye Vergiler ve Ödenişler Hakkındaki Kanun., Belediyeler Hakkında Kanunlar Kitabı., Bakı., 2003., Erişim Adresi: <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=1319&pno=1>., Erişim Tarihi: 03.11.2024.
- Azerbaycan Cumhuriyeti., 2003 Belediyelerin Faaliyetine İnzibatı Nezaret Hakkında Kanun., Erişim Adresi: <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=288824&pno=3>., Erişim Tarihi 02. 11. 2024.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti., 1937 Anayasası., Erişim Adresi: https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_kons.pdf, Erişim Tarihi: 02.11.2024.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti., 1978 Anayasası., Erişim Adresi: https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_kons.pdf, Erişim Tarihi: 02.11.2024.

Türkiye Cumhuriyeti., 1982 Anayasası., Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Azerbaycan’da Yerel Yönetimler ve Siyasal Katılım

Damla Kasım*

Ömer Faruk Karaman**

Giriş

Devlet olgusu tarihsel açıdan ele alındığında insanlığın tarihi kadar eskilere dayandığı ortaya çıkmaktadır. Zira devletler için de güvenlik, tıpkı insanlar gibi hayati öneme sahiptir. Günümüzde ise eski ve yeni devlet olgularını birbirinden ayıran en önemli özelliklerinden biri yeni devlet yapılanmalarının modern kurumlar üzerine temellenmiş olmasıdır (Tunç vd., 2024). Azerbaycan Cumhuriyeti, çalkantılı bir geçmişe sahip, çok kültürlü ve zengin bir coğrafyada yer alan bir devlettir. Tarih boyunca çeşitli imparatorlukların ve yönetim sistemlerinin etkisi altında şekillenen ülke, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını kazanarak yeni bir döneme adım atmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde, Azerbaycan modernleşme ve demokratikleşme süreçlerini hızlandırmış, bu bağlamda da yerel

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, damlakasim@icloud.com, ORCID: 0009-0001-3392-8185

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, omerfaruk.karaman@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0353-9805

yönetimlerin güçlendirilmesi ve vatandaşların siyasal hayata katılımının artırılması öncelikli hedefler arasında yer almıştır.

Yerel yönetimler, demokrasinin vazgeçilmez yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Vatandaşların günlük hayatlarını doğrudan etkileyen kararların alındığı yerel yönetimler, aynı zamanda siyasal sistemin yerel boyutta da köklenmesi ve vatandaşların siyasi hayata aktif olarak katılması için önemli bir yapıya sahiptir. Azerbaycan'da da yerel yönetimler, anayasal düzenlemeler ve yasal çerçeveler doğrultusunda yapılandırılmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde yapılan reformlarla, yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları genişletilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm dünyada olduğu gibi Azerbaycan'daki yerel yönetim sisteminin işleyişi ve etkinliği de siyasal katılımın düzeyiyle doğrudan ilişkili olmaktadır. Yerel seçimlere olan ilgi ve katılım oranlarının düşük olması, demokratik süreçlerin tam anlamıyla işleyebilmesi için bir engel teşkil etmektedir. Bu durum, çeşitli nedenlere bağlanabilir. Örneğin, vatandaşların siyasi sistemden kopuk hissetmeleri, siyasi partilerin yeterince güçlü ve çekici olmaması, seçim kampanyalarının yetersiz olması gibi faktörler, seçmenlerin ilgisini azaltabilir.

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına Kısa Bir Bakış

Anayasa; devletin örgütlenme biçimini, yönetim sistemini, kurumlarını ve bu kurumlar arasındaki ilişkileri belirleyen, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen kuralların tamamını ifade etmektedir (Teziç, 2012). Ayrıca anayasa, normlar hiyerarşisinde en tepede yer alan ve diğer mevzuatlara göre değiştirilmesi daha zor olan kurallar bütünü olarak da ifade edilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası (Konstitüsü), Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev başkanlığında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni Anayasasını hazırlayan komisyon tarafından oluşturulmuş ve 12 Kasım 1995'te referandum ile kabul

edilmiştir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Bu anayasa bağımsız Azərbaycan Cumhuriyetinin ilk anayasasıdır ve 27 Kasım 1995'te yürürlüğe girmiştir. Ardından 24 Ağustos 2002, 18 Mart 2009 ve 26 Eylül 2016 tarihlerinde anayasal bazı değişikliklere gidilmiş ve halk oylamaları ile bu değişiklikler kabul edilmiştir.

Sovyet Dönemi mirası olarak Azerbaycan, uzun yıllar süren totaliter rejimin baskıcı etkisi altında kalmış, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği bir dönem yaşamıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle birlikte Azerbaycan, yeni bir anayasa oluşturma sürecine girerek, demokratik bir hukuk devleti olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda hazırlanan günümüz Azerbaycan Anayasasının en belirgin özelliği, temel hak ve özgürlüklere yer vererek, ifade özgürlüğünü güvence altına almasıdır (Parlak, 2018). Böylece geleceğe yönelik demokratik bir dönüşümü sağlamayı amaçlamaktadır.

Azerbaycan Anayasası, Başlangıç Bölümü hariç toplam 5 Bölüm ve 158 maddeden meydana gelmektedir. Yerel yönetimler konusu ile ilgili olan kısım ise Dördüncü Bölüm On birinci Fasıllar yani 142-146. maddelerinde "Belediyeler" başlığı altında yer almaktadır.

2. Azerbaycan'da Merkezden Yönetim

Azerbaycan'da devletin ana yönetim görevleri, genel yönetimi oluşturan kurumlar tarafından gerçekleştirilir. Genel yönetimin merkezi yapısı; Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu ile Bakanlıklar ve İcra Hakimiyeti organlarını kapsamaktadır. Azerbaycan'da kamu hizmetlerinin etkin ve kapsamlı bir şekilde sunulması amacıyla merkezi yönetim, ülke genelinde taşra örgütlenmesine de sahiptir. Bu taşra birimleri, merkezi hükümetin yetkilerinin yerelde uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Şehir, rayon, kasaba ve köy gibi

yerleşim birimlerinde faaliyet gösteren bu birimler, merkezi yönetimin taşra üzerindeki uzantısı olarak kabul edilebilir (Hasanoğlu, 2008).

Azerbaycan'da merkezi yönetim sisteminin en belirgin özelliklerinden biri de şehir ve rayonların icra hâkimi başkanlarının doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmasıdır. Bu durum, merkezi hükümetin mahalli idareler üzerindeki güçlü etkisini göstermektedir. Merkezi hükümetin etkinliğini artırmak amacıyla çeşitli yardımcı kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, hükümete ve bakanlıklara danışmanlık hizmeti vererek karar alma süreçlerine katkı sağlamaktadır (Hasanoğlu, 2008).

3. Azerbaycan'da Mahalli İdarelerin Tarihçesi

Azerbaycan'ın 1991 yılında kazandığı bağımsızlık öncesi dönem incelendiğinde, özellikle 19. ve 20. yüzyıllar boyunca önce Rus İmparatorluğu'nun (Çarlık Rusyası) ardından Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında olduğu görülmektedir. Bu durumun sonucu olarak günümüzde Azerbaycan'ın idari yapısında, yönetim mekanizmalarında ve kültüründe bu dönemlerin özellikle de Sovyetler Birliği'nin etkileri belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Bağımsızlık öncesinde Azerbaycan'ın idari, siyasi ve sosyo-ekonomik yapısının şekillenmesinde Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemlerinin önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bunun sonucu olarak Azerbaycan'ın yerel yönetimlerinin tarihi 1991 yılına kadar bu iki dönemin koşulları çerçevesinde şekillendiği ortaya çıkmaktadır (Elma, 2013).

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, piyasa ekonomisine geçiş ve demokratikleşme sürecinde çeşitli alanlarda önemli dönüşümler ve zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu yenilikler ülkenin idari yapısını da yeniden oluşturmuştur. Sovyet döneminden miras kalan “rayon” sistemi, günümüzde hala idari yapının temelini

oluşturmaktadır. Yalnızca yönetim organları değiştirilmiş ve buna ek olarak 1999 yılında gerçekleştirilen ilk yerel seçimlerle beraber tek kademeli yerel yönetim yapısına sahip belediyeler oluşturulmuştur. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, Sovyetler Birliği döneminde idari düzen “rayon sistemi” ve “Yerel Sovyetler” üzerine inşa edilmişken, günümüzde bu yapı “rayon sistemi” ve “belediyeler” üzerine kurulmuştur (Elma, 2012).

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması, bağımsızlık sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Ancak Batı'daki yerel yönetimlerle karşılaştırıldığında daha zayıf bir gelenek ve uygulama sergilediği gözlemlenmektedir. Bundan anlaşılabacağı üzere Azerbaycan idari sistemin en dikkat çekici özelliği, büyük ölçüde hiyerarşik ve merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasıdır. İdari yapının bu merkeziyetçi karakteri ve yönetim anlayışı Sovyet mirasının günümüzde de süregelen etkilerini yansıtmaktadır (Elma, 2012).

3.1. Çarlık Rusya'sı Döneminde Mahalli İdareler

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Çarlık Rusya'sında da modernleşme ve Batı'yı örnek alma girişimleri hız kazanmıştır. Bu sebeplerle Çarlık Rusya'sı, modernleşme çabaları çerçevesinde Batı'daki yerel yönetim modellerini inceleyerek ilk belediye deneyimlerini uygulamaya koymuştur. Ruslar da tıpkı Osmanlılar gibi hızla büyüyen başkentlerinin sorunlarını çözmek amacıyla 1846 yılında bir belediye yasası çıkarmıştır. Napolyon'un işgali sonrası Rusya'nın eski gücüne kavuşmasını amaçlayan I. Nicholas, bu yasayı en azından başkentte (o zamanlarda başkent St. Petersburg'dur.) hayata geçirmeye çalışmış, ancak Kırım Savaşı'nın yaklaşması nedeniyle beklenen başarı elde edilememiştir. Yine de uygulamaya konulan belediye yasası, 1862'de Moskova'da, 1863'te ise Odesa'da kabul edilmiştir. Kırım Savaşı'nın ardından iktidara gelen

II. Alexander'ın yenilikçi politikaları yerel yönetimlere de etki etmiştir. Uzun süren tartışmalar ve müzakereler sonucunda, 1870 yılında II. Alexander tarafından onaylanan yeni belediye yasası yürürlüğe girmiştir (Tural, 2003).

Yürürlüğe giren bu yasa kapsamında kurulan belediyelerden önce taşrada ve kırsal bölgelerde faaliyet gösteren farklı bir yerel yönetim yapısı olan “zemstvo” örgütleri mevcuttu. Belediyeler ise yalnızca şehirlerde, özellikle de büyük şehirlerde yer almaktaydılar. Bu çerçevede yeni kurulan belediye meclisleri, tıpkı zemstvolar gibi yetki alanları bakımından oldukça sınırlı bir alanda faaliyet göstermek durumunda kalmışlardı. Ayrıca yürütme görevleri, merkezi hükümetin kontrolündeki idari birimlerin yetkisine devredilmişti. Fakat zemstvolar ile belediyeler karşılaştırıldığında, belediye meclislerinin altyapıya ilişkin hizmetler gibi ayrıcalıklı işlevleri nedeniyle faaliyet ve karar alma alanları daha genişti. Bu sebeple zemstvolara göre belediyelerin özerklik seviyeleri daha fazla artış göstermekteydi (Tural, 2013).

Bu dönemde Azerbaycan ve Bakü, Çarlık Rusya'sının bir parçası olarak, yönetim büyük ölçüde merkezi idarenin atadığı memurların, yani çar tarafından görevlendirilen bürokratların kontrolündeydi. Yerel yönetim alanındaki gelişmelere baktığımızda, kırsal kesimde uygulamaya konulan zemstvo sistemi ve kentlerde kurulan belediyeler, Çarlık Rusya'sına kıyasla Azerbaycan'a daha geç ulaşmıştır. Bahsettiğimiz yerel yönetim kurumları, Bakü'de ancak 1878 yılında getirilmiştir. Üstelik, bu yerel yönetim kurumları belli şehirler dışında ülke coğrafyasında yaygınlık kazanmadan Çarlık Rusya'sı son bulmuştur (Elma, 2012).

3.2. Sovyetler Birliği Döneminde Mahalli İdareler

I. Dünya Savaşı'nın ardından Çarlık Rusya'sının çöküşüyle birlikte önemli siyasi gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte Azerbaycan, kısa bir süreliğine bağımsızlığını ilan ederek bölgede ilk demokratik

cumhuriyet deneyimini ortaya koymuştur. Ancak, bu bağımsızlık Sovyet Rusya'sının yükselişi karşısında uzun ömürlü olamamış ve Azerbaycan, Sovyetler Birliği'ne dahil edilmiştir. Bu dönemde, siyasi, ekonomik ve sosyal hayatın her alanında Sovyet ideolojisi hâkim olmuştur. Tek partili siyasi sistem, devletçilik ekonomisi ve baskıcı güvenlik güçleri, Azerbaycan toplumunu şekillendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin merkeziyetçi ve otoriter yönetim anlayışı, Azerbaycan'da demokratik kurumların gelişmesini engellemiştir. Siyasi katılımın sınırlandırılması, bireysel özgürlüklerin kısıtlanması ve düşünce özgürlüğünün olmaması, Azerbaycanlıların siyasi kültürü, bilinci ve kültürlerinin gelişimini de olumsuz etkilemiştir (Hüseyn, Ünal ve Akman, 2013).

Sovyetler Birliği'nin kuruluş sürecinde, Çarlık Rusya'sı döneminde faaliyet gösteren zemstvo, дума ve belediye gibi yerel idari yapılar sona erdirilerek, yerlerine “Yerel Sovyetler” oluşturulmuştur. SSCB Anayasası'na göre, devletin örgütlenmesi, Yerel Sovyetlere dayalı olarak aşağıdan yukarıya doğru bir delege sistemi temelinde şekillenmekteydi. “Köy Sovyetleri” doğrudan halk tarafından seçiliyor, bu Sovyetlerin seçtiği delegeler ise ikinci aşama olan kırsal “Bucak (Volost) Sovyetlerini” oluşturuyordu. Bucak düzeyindeki delegeler ise “İlçe (Uyezd) Sovyetlerini”, “İlçe ve Kent Sovyetlerinin” delegeleri de “İl (Guberniya) Sovyetleri'ni” teşkil ediyordu (Elma, 2013).

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) Anayasası, yerel yönetimlerin temel yapı taşlarını oluşturan Yerel Sovyetler ve İcra Komitelerine dair detaylı düzenlemeler içermektedir. Bu düzenlemelere göre, Yerel Sovyetler, demokratik bir ilke olan evrensel oy hakkı esasına dayanarak, gizli oylama yöntemiyle ve eşitlik ilkesi çerçevesinde doğrudan seçimler yoluyla belirlenmekteydi. Seçilen temsilciler, iki buçuk yıllık bir süre için görev yapma yetkisine sahip olurdu. Yerel Sovyetlerin yürütme organı olarak tanımlanan icra komiteleri, merkezi yönetimle iş birliği içerisinde faaliyet göstererek,

yerel düzeydeki devlet yönetiminin yürütülmesinde önemli bir role sahipti. İcra komiteleri, kendilerine bağlı idari bölgelerde eğitim, sağlık, ticaret gibi kamu hizmetlerinin sunulması ve yerel kalkınmanın sağlanması gibi konularda yetkilendirilmişlerdi. Bu bağlamda, icra komiteleri, yerel yönetimler, kamu kurumları ve görevliler aracılığıyla yerel yaşamın tüm alanlarını kapsayan geniş bir yelpazede faaliyet göstermekteydi (Hüseyn, Ünal ve Akman, 2013).

Bağımsızlık öncesi Azerbaycan Anayasası'na göre Yerel Sovyetlerin sahip olduğu yetkiler, günümüz belediyeleri ile karşılaştırıldığında daha kapsamlı oldukları söylenebilir. Yerel Sovyetler, sorumlu oldukları bölgelerin kapsamlı sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamaktan sorumlulardı. Faaliyet alanları arasında ise arazi kullanımının düzenlenmesi, çevrenin korunması, inşaat ve imar işlerinin yürütülmesi, iş gücünün değerlendirilmesi, halkın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretimi, sosyal-kültürel alanlardaki gelişim ve diğer hizmet türlerinin sunulması yer almaktaydı. Ayrıca Yerel Sovyetler, kendilerine bağlı işletme ve kurumların yasalara uygun hareket etmelerini denetleyebilir ve yasalara aykırı kararlarını iptal edebilmekteydiler. Ancak pratikte bu yetkilerin kullanımı Komünist Parti'nin onayı olmadan mümkün olamıyordu (Hüseyn, Ünal ve Akman, 2013). Bu sebeple Sovyetler Birliği dönemindeki yerel yönetim yapıları olan Yerel Sovyetleri temsil işlevine sahip bağımsız yerel yönetim organları olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır (Elma, 2013).

4. Günümüzde Mahalli İdareler (1999-2024)

Günümüzde siyasal sistemleri ne olursa olsun, tüm ülkeler yönetim yapılarına yerel yönetimleri dahil etmektedir. Bununla birlikte, her ülkede yerel yönetimlerin yetkileri, sorumlulukları, görev alanları ve organizasyon yapıları farklılık göstermektedir. Gelişmiş Batı ülkelerinin yönetim sistemlerine baktığımızda, çoğu ülkede kamu

hizmetlerinin sunumunda merkezi yönetimden ziyade yerel yönetimlerin daha etkin bir rol oynadığını ve bu ülkelerde kamu hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde sağlandığını görmekteyiz. 30 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ise hem merkezi hem de yerel yönetim alanında reform girişimlerinde bulunulmuştur (Hasanoğlu, 2008).

Azerbaycan Anayasası'nın hazırlanması, gerçekleştirilen reformların ana dayanağını oluşturmuştur. 12 Kasım 1995 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrasındaki ilk anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasa, bağımsız bir devlet olarak Azerbaycan'ın siyasi, idari ve hukuki yapısının şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca bu anayasa çerçevesinde yapılan düzenlemeler hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimlerin işleyişini belirleyen temel ilkeleri oluşturmuştur. Azerbaycan Anayasası'nda mahalli idareler "Belediyeler" başlığı altında yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan'da yerel yönetim sadece belediyeler vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu anayasa ile köylerden şehirlere kadar tüm yerleşim bölgelerinde belediyelerin tek bir yerel yönetim birimi olarak kurulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, iki yıl içinde ülke genelinde belediyelerin faaliyete başlaması planlanmıştır. Ancak, uygulamada bazı aksaklıklar yaşanmış ve ilk belediye seçimleri ancak 1999 yılında yapılabilmektedir. Bu sayede, 2000 yılından itibaren ülke genelinde aşamalı olarak belediyelerin kurulması süreci başlatılmıştır (Elma, 2007).

4.1. Azerbaycan Anayasasında Belediyeler

Azerbaycan Anayasasında yerel yönetimler Dördüncü Bölüm Onbirinci Fasal yani 142-146. maddelerinde 'Belediyeler' başlığı altında yer almaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere Azerbaycan'da yerel yönetim organı belediyelerdir. Buradan anlayabileceğimiz üzere belediyeler harici bir mahalli idare yapılanması bulunmamaktadır.

Tablo 1. Azərbaycan Anayasasında Bələdiyyə və Türkçə Karşılıqları

Maddə 142. Yerlərdə özünü idarənin təşkili I. Yerli özünüidarəni bələdiyyələr həyata keçirir. II. Bələdiyyələr seçkilər əsasında yaradılır. III. Bələdiyyələrin statusunun əsasları bu Konstitusiyə ilə, bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları isə qanunla müəyyən edilir.	Madde 142. Yerel Yönetimlerin Oluşumu I. Yerel yönetim organları Belediyelerdir. II. Belediyeler seçim esasına göre oluşturulur. III. Belediye seçimlerinin yöntemleri bu anayasa ile belediyelerin statüleri ise kanunla belirlenir.
Maddə 143. Bələdiyyələrin işinin təşkili I. Bələdiyyə öz fəaliyyətini iclaslar, daimi və başqa komissiyalar vasitəsi ilə həyata keçirir. I. Bələdiyyənin iclaslarını bələdiyyənin sədri çağırır.	Madde 143. Belediyelerin Çalışma Düzeni I. Belediyelerin faaliyetleri toplantılar, daimi ve diğer komisyonlar aracılığıyla yerine getirilir. II. Belediyelerin toplantı yapmasına Belediye Başkanı karar verir.
Maddə 144. Bələdiyyələrin səlahiyyətləri I. Bələdiyyələrin iclaslarında aşağıdakı məsələlər həll edilir: 1) bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinin tanınması, qanunla müəyyən edilmiş hallarda onların səlahiyyətlərinin itirilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi; 2) bələdiyyənin reqlamentinin təsdiq edilməsi; 3) bələdiyyənin sədrinin və onun müavinlərinin, daimi və başqa komissiyaların seçilməsi; 4) yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi;	Madde 144. Belediyelerin Yetkileri I. Belediye toplantılarında aşağıdaki meseleler çözülür: 1) Belediye üyelerinin yetkilerinin tanınması, kanunla belirlenen hallerde üyelerin görevlerine son verilmesi ve yetkilerinin alınması; 2) Belediye yönetmeliğinin onaylanması; 3) Belediye başkanının ve yardımcılarının, daimi ve diğer komisyonların seçimi; 4) Yerel vergilerin ve yükümlülüklerin belirlenmesi;

5) yerli büdcənin və onun icrası haqqında hesabatların təsdiq edilməsi; 6) bələdiyyə mülkiyyətinə sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam; 7) yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi; 8) yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi; 9) yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsi. II. Bələdiyyələrə qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər. Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzrə müvafiq zəruri maliyyə vəsaiti də ayrılmalıdır. Bələdiyyələrin həyata keçirilməsinə müvafiq olaraq qanunvericilik və icra hakimiyyətləri nəzarət edirlər.	5) Yerel bütçənin və onun uygulanmasına ilişkin raporların onaylanması; 6) Belediye mülkiyeti edinme, kullanma ve sona erdirme konusunda karar verme; 7) Yerel sosyal gelişme ve sosyal güvenlik programlarının kabul edilmesi ve uygulanması; 8) Yerel ekonomik gelişme programlarının kabul edilmesi ve uygulanması; 9) Yerel çevre koruma programlarının kabul edilmesi ve uygulanması. II. Belediyelere yasama ve yürütme organları tarafından başka yetkiler de verilebilir. Bu yetkileri kullanabilmesi için belediyelere gerekli ve uygun mali kaynaklar ayrılır. Bu yetkilerin yerine getirilmesini yetkileri veren organ denetler.
Maddə 145. Bələdiyyələrin qərarları I. Bələdiyyənin iclaslarında baxılan məsələlərə dair qərarlar qəbul edilir. II. Bələdiyyənin qərarları bələdiyyə üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. III. Yerli vergilər və ödənişlər ilə bağlı qərarlar bələdiyyə üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir.	Madde 145. Belediye Kararları I. Belediye toplantılarında görüşülen hususlara ilişkin kararlar alınır. II. Belediye kararları belediye üyelerinin basit oy çokluğu ile kabul edilir. III. Yerel vergi ve yükümlülüklerle ilgili kararlar belediye üyelerinin üçte ikisi tarafından alınır.

Maddə 146. Bələdiyyələrin müstəqilliyinin təminatı I. Bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə müstəqildirlər, bu isə bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar qarşısında onların məsuliyyətini istisna etmir. Bələdiyyə üzvlərinin seçilməsi, səlahiyyətlərinin dayandırılması və ya səlahiyyətlərinə xitam verilməsi, bələdiyyələrin vaxtından əvvəl buraxılması halları və qaydası qanunla müəyyən edilir. II. Bələdiyyələrin öz səlahiyyətlərini müstəqil həyata keçirməsi Azərbaycan dövlətinin suverenliyinə xələl gətirə bilməz. III. Dövlət bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət edir. IV. Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bələdiyyələr öz fəaliyyətləri barəsində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə hesabat təqdim edirlər. V. Bələdiyyələrin məhkəmə tərəfindən müdafiəsinə, dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan əlavə xərclərinin ödənilməsinə təminat verilir.	Madde 146. Belediyelerin Bağımsızlığının Sağlanması I. Belediyeler, yetkilerini kullanırken bağımsızdırlar; bu, belediye sınırları içinde yaşayan vatandaşlara karşı sorumluluklarını ortadan kaldırmaz. Belediye üyelerinin seçimi, yetkilerinin durdurulması veya görevlerinin sona ermesi, belediyelerin erken kapatılmasının halleri ve usulü kanunla belirlenir. II. Belediyelerin yetkilerini bağımsız bir şekilde kullanması Azerbaycan devletinin egemenliğine zarar veremez. III. Devlet belediyelerin faaliyetlerini denetler. IV. Belediyeler kanunla belirlenen hallerde ve düzende faaliyetleri hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisine rapor sunar. V. Belediyelerin mahkeme tarafından korunması, devlet organlarının kararlarından kaynaklanan ek masrafların ödenmesi güvence altına alınmıştır.
Maddə 1461. Bələdiyyələrin məsuliyyəti Bələdiyyələr, bələdiyyə qulluqçuları ilə birlikdə, bələdiyyə qulluqçularının qanuna zidd hərəkətləri və hərəkətsizliyi nəticəsində insan hüquq və azadlıqlarına dəymiş ziyanı görə və onların təminatının pozulmasına görə mülki məsuliyyət daşıyırlar.	Madde 1461. Belediyelerin sorumluluğu Belediye çalışanlarının hukuka aykırı eylemleri ve eylemsizlikleri sonucu insan hak ve özgürlüklerine zarar verilmesinden ve güvenliklerinin ihlal edilmesinden belediyeler, belediye çalışanları ile birlikte hukuki olarak sorumludur.

Kaynak: Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Konstitusiyası

4.2. Belediyenin Tanımı ve Tüzel Kişiliği

Belediyelerin Statüsü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'nun ikinci maddesinin birinci fıkrasına göre, “*Belediye, kanunla belirlenen bölgesel sınırlar dahilinde bir yerel özyönetim şeklidir. Belediyenin kendi mülkü ve yerel bütçesi vardır ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve bu kanunla kendisine verilen yerel önemli sorunları bağımsız olarak çözer. Belediyeler eşitlik esasına göre kurulur ve çalışır*” (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.2) ifadesi yer almaktadır. Aynı kanunun onbirinci maddesinde ise “*Belediyeler tüzel kişilik olup, kendilerine ait mühür, pul ve banka hesapları bulunmaktadır.*” (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.11) ifadesi yer almaktadır.

Bu maddelerde dile getirildiği üzere, Azerbaycan'da yer alan belediyelerin de belirli ve kalıcı bir hedefi gerçekleştirmek amacıyla yapılandırıldığı söylenebilir. Belediyeler, belirli bir organizasyon yapısına sahip olup, kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet gösterirler. Ayrıca, tüzel kişilik niteliğine sahip oldukları için, kendilerini oluşturan bireylerden ya da gruplardan bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürürler. Bu kapsamda, belirli kişi ya da mal varlıklarını bünyelerinde toplayarak, bağımsız bir yapıya kavuşmuş oldukları ifade edilebilir. Dolayısıyla belediyelerin belirli bir amaca hizmet eden kurumsal yapıları olduğu söylenebilir.

4.3. Belediyelerin Görev ve Sorumlulukları

Belediyelerin görev ve sorumlulukları, 1995 Anayasası'nın 144. maddesinde ve Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu'nun 4. 5. ve 6. maddelerinde belirtilmiştir. Tablo 1'de 144. maddeye yer aldığı için burada sadece Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Qanun incelenecektir. Bu kanunun dördüncü maddesinin ikinci fıkrasına göre “*Yerel sosyal koruma ve sosyal*

kalkınma programlarının amacı, devletin uyguladığı sosyal kalkınma programlarında veya bunlara ek olarak öngörülme, yerel olarak önemli sosyal kalkınma sorunlarını çözmektir.” (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md. 4) olarak açıklanmış ve bu programlar şu şekilde belirtilmiştir:

- Eğitim, sağlık hizmetleri, kültür, konut ve konut dışı binaların bakımı, kullanımı ve inşası,
- Su kaynaklarının kullanımı, su temini ve kanalizasyon sistemlerinin geliştirilmesi,
- Belediye yollarının inşaatı ve bakımı, yerel ulaşım ve iletişim hizmetlerinin organizasyonu,
- Kültürel kurumların geliştirilmesine yardım etme, tarihi ve kültürel anıtların korunması,
- Yetimlere, hastalara, yaşlılara, maddi açıdan yoksullara, ebeveyn bakımından yoksun olanlara ek yardım sağlamak,
- Mevcut mezarlıkların korunması, bakımı, yönetimi, güzelleştirilmesi, taşınması, yeni mezarlıkların tahsis, bölgede yaşayan nüfus da dahil olmak üzere cenaze törenleri, tören ve cenaze hizmetlerine yönelik yeni binaların onarımı ve inşası yer almaktadır.

Aynı maddenin üçüncü fıkrasında, eğer merkezi hükümet organları yukarıda belirtilen alanlarda sosyal koruma ve sosyal kalkınma programlarını uyguluyorsa, ülke belediyelerinin bu programlara müdahale edemeyecekleri ifade edilmiştir. (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.4).

Belediyelerin yerel ekonomik kalkınma programları konusundaki yetkileri kanunun beşinci maddesinde “*Yerel ekonomik kalkınma programlarının amacı, devlet tarafından uygulanan ekonomik*

kalkınma programlarında veya bunlara ek olarak öngörülmemeyen, yerel olarak önemli ekonomik kalkınma sorunlarını çözmektir. Bu programlar tarım, sanayi, iletişim, ulaştırma ve diğer alanları kapsayabilir. Yerel ekonomik kalkınma programları, belediye arazilerinin ve devletin belediyelere sağladığı mülklerin verimli kullanımının yollarını göstermektedir” (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.5) olarak açıklanmıştır.

Bu kanunda belirtilen ve belediyelerin görevlerinden sayılan son görev ise altıncı maddede “yerel çevre programları” olarak yer alan maddedir. Bu madde, yerel çevre programlarının amacını ve kapsamını açıklamaktadır. Özetle, merkezi hükümetin yürüttüğü çevre programlarına ek olarak ya da bunların dışında kalan, yerel düzeyde önemli ekolojik sorunların çözümüne halkı dahil etmeyi amaçlar. Bu kapsamda, ekolojik dengenin korunması, yerel alanların yeşillendirilmesi ve güzelleştirilmesi gibi faaliyetler yürütülür. Ayrıca evsel atıkların toplanması, taşınması, işlenmesi ve nötralize edilmesi gibi temel çevresel hizmetler de bu programlara dahildir. Bunların yanı sıra su, hava ve toprağın kirlilikten korunmasına yönelik önlemleri de içerir. Bunları sadece yerel belediyenin değil, komşu belediyelerin de iş birliği içinde yapılmasını da teşvik etmektedir (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.6).

Azərbaycan'da belediyelerin yetki, görev ve fonksiyonlarına ilişkin temel yasal düzenlemeye bakıldığında, belediyelere verilen sorumlulukların, aslında merkezi yönetimin dikkate almadığı ya da ona ek olarak yerel düzeyde belirli alanlarda işlev görmeye yönelik olduğu görülmektedir. Kanunda, belediyelerin bu görevleri yerine getirirken kendilerine tahsis edilen arazileri ve mülkiyetlerini etkin bir şekilde kullanmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ancak, pratikte belediyeler bu görev sahalarında yeterince etkin olamamaktadır. Bunun temel nedeni, belediyelerin idari, mali, teknik ve fiziki imkanlarının

yetersiz oluşu ve hizmet kapasitelerinin henüz yeterince gelişmemiş olmasıdır. Yerel düzeyde bu işlevler büyük ölçüde merkezi yönetimin yerel temsilcileri olan icra hakimiyetleri (valilikler) tarafından yerine getirilmektedir (Elma, 2013).

4.4. Belediyelerin Yapısı, Organları ve Seçim Süreçleri

Azerbaycan'da belediyeler, tek kademeli yerel yönetim yapıları olarak, nüfusa göre köy, belde, ilçe ve şehir düzeyinde organize edilmiştir. Büyük şehirler tek bir belediye yerine birçok küçük belediyeye bölünmüş durumdadır. Bu nedenle, diğer ülkelerdeki büyükşehir belediyeleri gibi, geniş bir alanın tek bir merkezden yönetildiği bir yapı burada bulunmamaktadır (Arıtürk ve Cengiz, 2018). Azerbaycan'da geniş bölgelerin merkezi bir idare altında toplanmasını sağlayan büyükşehir belediyesi modeli uygulanmamaktadır. Geçmişte bazı belediyeler birleştirilmiş olsa da bu durum, belediye yapılanmasında bir değişiklik getirmemiştir. Nüfus yoğunluğu düşük olan bölgelerde bile, küçük belediyeler varlığını sürdürmekte ve yerel yönetim sistemi bu şekilde devam etmektedir. Azerbaycan'daki yerel yönetim anlayışı, geniş bir coğrafyanın tek bir idare altında toplanması yerine, daha küçük ve yerel bazda yönetimler üzerinden şekillenmektedir.

Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Qanun'un birinci maddesinde belediye organları hakkında, *"Belediyeler, görevlerini yerine getirebilmek amacıyla kendilerine karşı sorumlu olan kalıcı yürütme yapıları oluşturabilirler"* (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.1) ifadesi yer almaktadır. Aynı kanunun 14. 17. ve 18. maddelerine bakacak olursak belediye organlarının; "belediye meclisi (belediye şurası)", "yürütme organı" ve daimî ve diğer komisyonlardan meydana geldiğini görebiliriz.

4.4.1. Belediye Meclisi (Şurası)

Belediye meclisi, belediyenin temel karar alma organı olarak görev yapmaktadır. Görev süresi beş yıl olarak belirlenen belediye meclisinde üye sayısı, belediyenin bulunduğu yerleşim yerinin nüfusuna bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi, md.210 ve 211). Tablo 2'de görüldüğü üzere Azerbaycan mahalli idarelerinde belediye meclisinin üye sayısı, mevzuattaki nüfus esasına göre belirli bir aralıkta sınırlandırılmıştır. Beş ile ondokuz arasında değişen üye sayısı, belediyenin büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu ile doğrudan ilişkilidir. Kanun, bir belediyenin sınırları içindeki maksimum nüfus sınırı olarak 300.000 kişiyi belirlemiştir ve bu sınırı aşan yerleşim yerlerinde yeni bir belediyenin kurulmasını öngörmüştür (Elma, 2013).

Tablo 2. Nüfusa göre belirlenen belediyelerin üye sayıları

NÜFUS	ÜYE SAYISI
Nüfusu 500'den Az Olan	5 Belediye Üyesi
Nüfusu 500-999 Arasında Olan	7 Belediye Üyesi
Nüfusu 1.000-4.999 Arasında Olan	9 Belediye Üyesi
Nüfusu 5.000-9.999 Arasında Olan	11 Belediye Üyesi
Nüfusu 10.000-19.999 Arasında Olan	13 Belediye Üyesi
Nüfusu 20.000-49.999 Arasında Olan	15 Belediye Üyesi
Nüfusu 50.000-99.999 Arasında Olan	17 Belediye Üyesi
Nüfusu 100.000-299.999 Arasında Olan	19 Belediye Üyesi

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi, 2003: Madde 210

Belediye meclisi üyelerinin yetkileri, oy verme günü itibarıyla başlayan belediye görev süresi boyunca geçerli olup, yeni seçilen meclisin ilk toplantısına kadar sürmektedir Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi, md.211). Meclis doğrudan belde halkı

tarafından seçilmektedir ve üyeler belediye adına karar alma yetkisini elinde bulundurmaktadır (Elma, 2012). Belediye başkanı, başkan yardımcıları ve belediyenin diğer organları ise belediye meclisi tarafından görevlendirilmektedir.

Belediye meclisleri, yerel hizmetlerin sağlanması açısından geniş kapsamlı görevler üstlenmektedir. Bu görevler, belediye tüzüğünün kabul edilmesi, meclis üyelerinin yetkilerinin tanımlanması, daimî ve geçici komisyonların teşkili, belediye başkanı ve başkan yardımcılarının seçilmesi, yerel vergi ve harçların belirlenmesi gibi yetkileri kapsamaktadır. Ayrıca, yasal gereklilikler doğrultusunda üyelerin yetkilerinin sona erdirilmesine karar verilmesi, yerel sosyal güvenlik ve sosyal gelişim programlarının, yerel ekonomik kalkınma ve çevre koruma projelerinin onaylanması, meclis gündeminin belirlenmesi, yerel bütçenin kabulü ve bütçenin uygulanmasına dair raporların onaylanması gibi çeşitli sorumluluklar da belediye meclisinin görev alanında yer almaktadır (Rehimli,2007 akt. Rehimli, 2020).

4.4.2. Yürütme Organı

Azerbaycan belediyelerinin yürütme organı, kanun ve belediye tüzüğünde belirlenen kurallar çerçevesinde, belediye başkanı ile başkanın oluşturduğu yapısal birimlerden meydana gelmektedir. Bu yapı, belediyenin günlük faaliyetlerini yönetmekle sorumlu olup karar alma ve uygulama aşamalarında önemli bir rol oynamaktadır (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.18).

Belediyenin yürütme organı, belediyenin yapısal düzeni, bilgilendirme, bürokratik işlemler, maddi ve teknik destek gibi alanların yanı sıra belediyenin daimî ve diğer komisyonlarının çalışmalarını da yürütmektedir. Yürütme organının diğer yapısal birimleri belediye

başkanının görevlerini yerine getirmekte ve belediye kararlarının uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür. Yürütme organının yapısına bağlı olan daire başkanları, yürütülen çalışmalar hakkında belediye başkanına ve belediyeye rapor sunmakta, daimî ve diğer komisyon toplantılarında kendi yetki alanlarıyla ilgili bilgi vermektedir. Belediye yürütme organının bütün bu faaliyetleri, belediye başkanının yönetiminde gerçekleşmektedir (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.18).

Belediye başkanı, yeni seçilen belediyenin ilk toplantısında belediye meclisi üyeleri arasından açık veya gizli oyla seçilmektedir. Belediye başkanı, belediye meclis üyelerinin oylarının salt çoğunluğunu aldığı anda seçilmiş sayılır. Belediye, gerektiğinde belediye başkan yardımcılarını seçmektedir. Belediye başkan yardımcıları da aynı belediye başkanında olduğu gibi meclis üyelerinin oylarının salt çoğunluğunu aldığı anda seçilmiş sayılır (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.19).

4.4.3. Daimî ve Diğer Komisyonlar

Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 143. maddesi ve Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun gereği, belediyeler faaliyetlerini daimîve diğer komisyonlar aracılığıyla yürütmektedir (Bələdiyyələrin Daimîvə Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun, md.1) Belediyeler, görev süreleri boyunca daimîve diğer komisyonları kurma yetkisine sahiptir Yerel bütçe, yerel sosyal, yerel ekonomik, yerel çevre ve yerel hukuk konularında, "Bələdiyyələrin Daimîvə Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun" 22. maddesine uygun olarak daimîkomisyonlar oluşturabilirler. (22. maddeye ilerleyen kısımlarda değinilecektir.) Ayrıca, kendi yetki alanlarına giren yerel meselelerde ihtiyaç duyulması halinde farklı komisyonlar da kurabilmektedir (Bələdiyyələrin Daimî və Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun, md.2).

Daimî komisyonlar, gerçekleştirdikleri çalışmalarla ilgili olarak yılda en az bir kez belediyeye rapor sunmakla yükümlüdür. Daimî komisyonların toplantıları, komisyon başkanının öncülüğünde en az ayda bir kez gerçekleştirilir (Bələdiyyələrin Daimî və Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun, md.7). Belediye başkanının talebi doğrultusunda, belediyeye bağlı daimî ve diğer komisyonlar olağanüstü toplantıya davet edilebilir. Toplantıya katılacak komisyon üyelerine, toplantı gününden en az iki gün önce bilgilendirme yapılması zorunludur (Bələdiyyələrin Daimî və Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun, md.8). Daimî ve diğer komisyonların üyeleri, komisyon faaliyetlerine katılmak, alınan kararların uygulanmasını desteklemek ve görevlerini yerine getirmekle sorumludur (Bələdiyyələrin Daimî və Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun, md.18). Belediyeler aşağıdaki daimî komisyonları oluşturabilirler (Bələdiyyələrin Daimî və Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun, md.22).

- Yerel Bütçe Sorunlarıyla İlgili Daimî Komite
- Yerel Sosyal Konularla İlgili Daimî Komisyon
- Yerel Çevre Sorunları İçin Daimî Komisyon
- Yerel Ekonomik Kalkınma Sorunları İçin Daimî Komisyon
- Yasal Konular Daimî Komitesi

Daimî ve diğer komisyonlar, kendi yetki alanlarındaki faaliyetleri planlamak amacıyla uzmanlardan destek alabilirler. Belediyenin daimî ve diğer komisyonlarının başlıca sorumlulukları şunlardır (Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, md.17):

- Yerel ölçekte önemli sosyal koruma, sosyal kalkınma, çevre, ekonomik gelişim ve yerel hizmetlerle ilgili programlar

hazırlamak; bunları belediye meclisinde veya belediyenin kararı doğrultusunda halkın görüşüne sunmak;

- Yerel öneme sahip konuları tartışmak için belediye toplantılarında ele alınacak program, rapor, karar taslakları ve diğer belgeleri hazırlamak;
- Belediye ve yürütme organı için öneriler geliştirmek;
- Seçmenlerin görevlerini yerine getirmesi sürecinde düzenleme ve denetim yapılmasına destek sağlamak;
- Daimî ve diğer komisyonlar, kendilerini seçen belediyeye karşı sorumlu olup, çalışmalarını ona rapor eder.

5. Azerbaycan Yerel Yönetimlerinde Siyasal Katılım

Siyasal katılım Kalaycıoğlu'nun (2013) ifadesiyle, siyasal otoritelerin aldığı kararları etkilemek amacıyla, bu kararların içeriğini belirleme sürecine katılmak veya karar alındıktan sonra onların uygulanmasını erteletmek, durdurmak, değiştirmek ya da tamamen iptal etmek için bireylerin kendi iradelerine dayanarak gerçekleştirdikleri eylemler olarak tanımlamıştır. Siyasal katılım, sadece seçim dönemlerinde oy kullanmak ve kampanya faaliyetlerine katılmak ile sınırlı olmayıp sivil toplum kuruluşlarında yer almak, gösterilere katılmak, lobi faaliyetlerinde bulunmak gibi daha geniş bir ölçüde ele almak gereklidir. Fakat burada konumuz gereği Azerbaycan'da gerçekleştirilen belediye seçimlerinde vatandaşların oy verme davranışında bulunma konusu ele alınmıştır.

Oy kullanma davranışı, demokrasinin olmazsa olmaz bir unsuru olmakla beraber yerel yönetimler bağlamında halkın iradesinin doğrudan yansıması açısından önem taşımaktadır. Yerel yönetimler, vatandaşların günlük hayatlarına en yakın olan ve doğrudan etkileşimde bulunduğu siyasi birimler olduğundan dolayı bu yerel yönetim

seçimlerinde kullanılan oylar halkın yönetime karşı tutumunu ortaya koymaktadır. Yerel seçimlere katılım oranı ise genel olarak ulusal seçimlere katılım oranından daha düşük bir seviyede gerçekleşmektedir. Bu durum yalnızca Türkiye’de değil, dünya genelinde de sıklıkla gözlemlenen bir olgudur. Zorunlu oy kullanma uygulamalarının yürürlükte olduğu dönemlerde bu oranlarda belirli değişimler yaşansa da yerel yönetim seçimleri genellikle ikinci derecede bir öneme sahip olmakta ve ulusal siyasetin belirleyici etkisi altında şekillenmektedir. (ukurayır, 2000, akt. Zengin, 2000). Bu tespit, Azerbaycan’da düzenlenen ilk belediye seçimleri için de geçerliliğini korumuştur.

Azerbaycan’da siyasal katılım, Sovyetler Birliği döneminde kıyasla daha geniş bir alanda gerçekleşmektedir. Sovyetler Birliği’nin sona ermesinin ardından Azerbaycan demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmış ve seçimler düzenli olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda belediye seçimleri de önemli bir yer tutmaktadır. Yerel yönetimler, halkın yönetime katılabilmesi için çeşitli fırsatlar sunmakta ve bu da demokratikleşme sürecinde halkın karar alma süreçlerine dahil olmasını sağlayan önemli bir faktör oluşturmaktadır. Belediye-lerde yapılan seçimlerin verilerine bakıldığında, katılım oranlarının düşük olduğu görülmektedir. Seçimlerde, seçmenlerin büyük bir kısmı ya sandığa gitmemekte ya da seçimlere ilgisiz kalmaktadır.

Belediye seçimlerinin diğer bir önemli özelliği, siyasi partilerin yerel düzeydeki etkinliklerinin sınırlı kalması olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan’da siyasi partiler merkezi yönetimin etkisi altında faaliyet göstermekte ve bu da yerel seçimleri olumsuz şekilde etkilemektedir. Ayrıca yerel düzeyde siyasi partilerin rekabeti sınırlıdır ve bağımsız adayların önündeki engeller zgr bir seçim ortamının oluşmasına engel olmaktadır. Bu durum yerel yönetimlerin halkın ihtiyaçlarına uygun şekilde hizmet sunmalarını zorlaştırmakta ve seçimlerin gerçek bir temsil işlevi görmesini engellemektedir.

Tablo 3. Azerbaycan belediye seçimlerine katılım oranları

Tarih	Seçim Yapılacak Belediye Sayısı	Toplam Seçmen Sayısı	Oylamaya Katılan Seçmen Sayısı	Geçerli Oy Sayısı	Seçimlere Katılım Oranı
23 Aralık 2009	1.718	4.612.727	1.478.186	1.466.734	%32,04
30 Kasım 2011	330	1.157.490	271.509	270.454	%23,46
23 Aralık 2014	1.607	4.831.328	1.880.390	1.864.736	%38,91
23 Aralık 2019	1.606	4.976.858	1.626.910	1.612.572	%32,68

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası
Səs vermənin Ümumi Yekunlarına Dair Mərkəzi Seçki
Komissiyasının Protokolu, 2009, 2011, 2014, 2019.

Azerbaycan'da yerel seçimlere katılım oranlarının ortalamasının %31.77 seviyesinde kalması, halkın siyasal katılımının ve yerel yönetimlerle olan bağının daha fazla incelenmesini gerektirmektedir. Düşük sayılabilecek bu katılım oranı, hem Azerbaycan'da demokratik katılımın henüz tam anlamıyla oturmadığını göstermekte hem de halkın yerel yönetimlerdeki etkililiğine ilişkin bazı çekincelere sahip olduğunu işaret etmektedir. Siyasal katılım, bir ülkenin demokrasi kalitesinin temel göstergelerinden biri sayıldığından dolayı bu düşük katılım oranı yerel düzeydeki demokratik meşruiyeti ve halkın yönetime duyduğu güveni zayıflatma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Bunun yanı sıra, seçmenlerin bir kısmının oylarının iptal edilmesi, seçim sürecinin şeffaflığı ve güvenilirliği konularını da gündeme getirmektedir. Seçim sürecinde geçerli oy sayısının düşürülmesi, hem seçmenlerin sürece olan güvenini zedeleyebilmekte hem de halkın katılım oranlarını olumsuz etkileyen bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir. Siyasal katılımı ve halkın yerel yönetimlere olan ilgisini artırmak için, seçim süreçlerinin daha şeffaf, daha hesap verebilir ve daha katılımcı hale getirilmesi önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, Azerbaycan'daki siyasal katılım kültürünü geliştirmek adına, halkın yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine daha doğrudan katılımını sağlayacak mekanizmaların güçlendirilmesi önerilebilir. Demokratik bir yerel yönetim anlayışının topluma kazandırılması ve yerel sorunlara yönelik çözümlerin daha geniş bir kitle tarafından sahiplenilmesi, yalnızca seçmen katılımını artırmakla kalmayacak aynı zamanda demokrasinin daha sağlam temellere oturmasını sağlayacaktır.

Sonuç

Azerbaycan'da yerel yönetimlerin içinde bulunduğu durum, ülkenin demokratikleşme ve kalkınma süreçlerinde karşı karşıya olduğu temel zorluklardan birini oluşturmaktadır. Mahalli idare birimi olan belediyeler, vatandaşların günlük yaşamını doğrudan etkileyen hizmetlerin sağlanması ve halkın yönetime katılımını mümkün kılan mekanizmalar olarak büyük öneme sahiptir. Ancak Azerbaycan belediyelerini merkezi yönetimin baskın yapısı altında kendi yetki ve sorumluluklarını yeterince yerine getirememekte ve bu durum halkın yerel düzeyde sunulan hizmetlere olan güvenini zayıflatırken, demokratik katılımı ve yerel kalkınmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Tarihsel olarak da Azerbaycan'ın aşırı merkeziyetçi ve totaliter bir geçmişe sahip olması, yerel yönetimlerin demokratik dönüşüm sürecinde karşılaştığı sorunları daha da derinleştirmiştir. Özellikle belediyelerin mali ve teknik yetersizlikleri, altyapı geliştirme, yaşam kalitesini yükseltme ve sosyal kalkınmayı destekleme gibi hedeflere ulaşmada ciddi engeller oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra demokratikleşme sürecinde halkın siyasal katılımını artırmak ve halkın toplumsal bilincinde bir dönüşüm sağlamak için belediyelerin daha etkin yapılar haline gelmesi gerekmektedir.

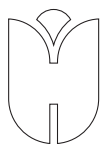
Belediyelerin halkın güvenini kazanması, karar alma süreçlerinde daha katılımcı ve şeffaf bir anlayış benimsemesiyle mümkün olmaktadır. Ayrıca yerel düzeyde siyasi partilerin etkinliğinin artırılması ve seçim süreçlerinin adil, özgür ve rekabetçi bir zemine oturtulması, demokratikleşme süreçlerine katkı sağlayacaktır. Bu noktada belediyelere verilen yetki devrinin artırılması ve yeterli mali kaynakların tahsisi, yalnızca yerel hizmetlerin etkinliğini artırmakla kalmayacak aynı zamanda halkın siyasal hayata olan ilgisini de güçlendirecektir.

Sonuç olarak Azerbaycan'ın güçlü, demokratik ve özerk belediyeler inşa etme hedefi, yalnızca yerel düzeyde değil, ulusal ölçekte de demokratikleşme ve kalkınma sürecine katkıda bulunacaktır. Bu süreç, halkın karar alma mekanizmalarına daha aktif katılımını sağlayarak, yönetimle halk arasındaki bağları güçlendirecek ve toplumsal güvenin tesisine katkı sunacaktır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi, Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik kalkınmasında ve uluslararası alanda daha saygın bir konuma ulaşmasında belirleyici bir rol oynayacaktır. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, yalnızca bugünün değil geleceğin Azerbaycan'ı için de bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- ARITÜRK, Mertcan ve NEGİZ, Nilüfer, “Türkiye ve Azerbaycan Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (Geybulla Ramazanoglu Özel Sayısı), 2018.
- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası, Səsvərmənin Ümumi Yekunlarına Dair Mərkəzi Seçki Komissiyasının Protokolu, 2009
- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası, Səsvərmənin Ümumi Yekunlarına Dair Mərkəzi Seçki Komissiyasının Protokolu, 2011
- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası, Səsvərmənin Ümumi Yekunlarına Dair Mərkəzi Seçki Komissiyasının Protokolu, 2014
- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası, Səsvərmənin Ümumi Yekunlarına Dair Mərkəzi Seçki Komissiyasının Protokolu, 2019
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://e-qanun.az/framework/897>, (Erişim Tarihi: 07.11.2024)
- Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi, https://e-qanun.az/framework/46953#_Toc91040305, (Erişim Tarihi 07.11.2024)
- Bələdiyyələrin Daimivə Başqa Komissiyaları Haqqında Qanun, <https://e-qanun.az/framework/506>, (Erişim Tarihi: 13.11.2024)
- Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/4770>, (Erişim Tarihi: 19.10.2024)
- ELMA, Fikret, “Türkiye’nin Belediyecilik Deneyimi ve Azerbaycan Belediyeciliği”, *Journal of Qafqaz University*, 2007.
- ELMA, Fikret. (2012), “Azerbaycan’da İdari Yapının Dönüşümü”, *Uluslararası Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu*, Kamu Araştırmaları Vakfı ve Aydın Üniversitesi, İstanbul, 13-16 Ekim 2011, Konferans Kitabı 2012.
- ELMA, Fikret. *Azerbaycan’da Yerel Yönetim Yapılanması: Tarihi Deneyim ve Mevcut Örgütlenme. Türk Dünyasında Yerel Yönetimler: Yapısal İşlevsel Görünüm ve Dönüşüm Süreci* (Ed. M. Ökmen ve F. Elma). Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, 2013.
- Hasanoğlu, Mürteza, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları”, *Sayıştay Dergisi* (69), 73-90, 2008.

- HÜSEYN, Ramil, ÜNAL, Ömer Faruk ve AKMAN, Elvettin, “Azerbaycan’da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim- Yerel Yönetim İlişkileri ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5, sy. 1 Mart 2013
- KALAYCIOĞLU, Ersin, Siyasal Katılmanın Anatomisi, *Bilim Akademisi Derneği*, 2013.
- PARLAK, Bekir, “Azerbaycan’da Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler: Yapısal, İşlevsel ve Karşılaştırmalı Analiz”, *TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 2018.
- REHİMLİ, Recep, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasal Sistemi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2), 2020.
- TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, 2012.
- TUNÇ, Ahmet, BAŞARAN, Serhat ve GÜMÜŞ, Erhan. “Dış Politikada Yeni Bir Aktör Olarak Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu: ABD Ulusal Güvenlik Konseyi ile Bir Karşılaştırma”, *Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 5(1): 78-86, 2024.
- TURAL, Erkan, “Osmanlı Kenti, Romanov-Osmanlı Belediyeciliği ve 1868 Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 4, Ankara, 2003.
- ZENGİN, Eyüp, “Azerbaycan’da Yerel Demokrasinin Yasal Boyutları” *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 4, Ankara, 2000.

Uluslararası İlişkiler

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Şuşa Beyannamesi'nin Stratejik Önemi

Mehmet Gökhan Özçubukçu*

Giriş

Avrasya'nın Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan halkı, Rus Çarlığı'nın yönetiminden yıllar sonra bağımsızlığını kazanmış ve 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu durum 28 Nisan 1920 tarihinde Çarlık rejiminin son bulup Sovyetlerin kurulmasından sonra son bulmuş ve 1920'den 1991 tarihine kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin bir parçası olarak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Sovyetler Birliği'nin Türk nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ülke olan Azerbaycan, 1991 tarihinde Sovyetler'in yönetimi altında olan diğer devletlerle birlikte bağımsızlığını kazanmıştır (Zeynalova, 2022). Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 tarihinden bu yana, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında, "Sarsılmaz bir Kardeşlik" ve "Bir Devlet, İki Millet" gibi söylemler üzerine kurdukları yakın bir iş birliği ve koordinasyon olmuş ve günümüze kadar devam etmektedir. Tarih boyunca, bu iş birliği ve koordinasyonu çerçevesinde birçok karşılıklı üst düzey ziyaretler meydana gelmiş ve birçok alanda iş birliğini derinleştiren ve

* Doctorant Bakü Devlet Üniversitesi, mehmetgokhanozcubukcu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2632-9897

çeşitlendiren anlaşmalar imzalanmıştır. İki devlet arasında imzalanan son anlaşma ise “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Müttefik İlişkiler Hakkında Şuşa Beyannamesi” olmuştur. Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan’ın İkinci Karabağ Savaşı’ndaki mutlak zaferini ve bu zaferle ortaya çıkan yeni statükoyu sembolize etmesi bakımından oldukça önemlidir. (Özdemir & Kantar, 2023). Dost ve kardeş bir ülke olan Türkiye, Azerbaycan’ın İkinci Karabağ Savaşında kazandığı zafere ciddi katkılarda bulunmuştur. Türkiye, Azerbaycan devletinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke ve bağımsızlığından bu yana en çok destek veren ülke olmuştur. İki ülke arasında başta askeri ve ekonomik olmak üzere çeşitli iş birlikleri hayata geçirilmiştir. Bu birlik, Karabağ’ın işgalden kurtarılmasında da devam etmiştir. Bu iş birliğinin en büyük kanıtı da şüphesiz Şuşa Beyannamesi olmuştur. Beyanname ile birlikte Türkiye ve Azerbaycan arasındaki iş birliği stratejik ortaklıktan müttefiklik düzeyine çıkartılmıştır. Şuşa Beyannamesinin içeriğe baktığımızda Güney Kafkasya ve Türk dünyası açısından da olumlu etkiler doğurması bakımından büyük önem arz etmektedir. Beynamede Türk Dünyası’nın birlik ve refahına hizmet etme çabalarının artırılması, iş birliğinin güçlendirilmesi ve Türk devletleri tarafından kurulan örgütlerin faaliyetlerinin daha da artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda bildirge yalnızca Türkiye ve Azerbaycan taraf devletleriyle sınırlı kalmayıp, diğer Türk devletlerini de benzer yakın ve derin iş birliğine dolaylı olarak davet etmektedir. Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan arasındaki müttefiklik ilişkilerinin arttırılmasında Şuşa Beyannamesi’nin önemine ve gelecekte nasıl etkiler doğuracağına dair sonuçları ortaya koymak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemleri ile elde edilmiş sonuçların yoğunlaştığı “Şuşa Beyannamesi” olmuştur. Şuşa Beyannamesi’nin önemi nedir? Şuşa Beyannamesi’nin etkileri neler? Şuşa Beyannamesi’nin gelecek beklentileri nelerdir? Sorularına cevap aranmıştır.

1. Şuşa Beyannamesi'ne Giden Tarihi Süreç Neler?

Türkiye ile Azerbaycan arasında 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan Şuşa Beyannamesi'ne giden sürecin temelinde Karabağ'ın işgali yer almaktadır. Azerbaycan topraklarına ait olan Karabağ bölgesinin Ermenistan tarafından işgali, 1800'lü tarihlerde Çarlık Rusya tarafından bölgenin Ermeni nüfusu ile demografik yapısının değiştirilmeye başlanması ile devam etmiş ve 1900'lü tarihlerde Ermeni çetelerinin silahlı eylemleriyle yürürlüğe konulmaya çalışılmış, 1920 yılında Zengezur bölgesinin Ermenistan'a devredilmesi ve 1923 yılında Karabağ Özerk Vilayetinin kurulmasıyla jeopolitik ve kurumsal altyapısı hazırlanmıştır. Ermeni devletinin 1988-1994 Birinci Karabağ Savaşı'ndaki bölgeyi resmi işgali 2020 yılının son çeyreğine kadar devam etmiştir. İkinci Karabağ Savaşı 20 Eylül 2020 tarihinde başlayıp 10 Kasım 2020 tarihinde sona eren "44 Günlük Vatan Savaşı"ı sonucunda Ermenistan yenilmiş ve 1988-1994 döneminde işgal ettiği toprakların çoğundan çekilmek zorunda kalmış, Azerbaycan uzun yıllar işgal altında olan Karabağ'ın önemli bir bölümünü ve çevresindeki yedi rayonu kurtararak kendi sınırlarına katmıştır (Çelik & Aslanlı, Şuşa Beyannamesi'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi, 2022). 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir üçlü mutabakat imzalanmıştır. Bu mutabakat ile Azerbaycan hem sahada hem de masada kazanımlar elde etmiştir. Bu tarihten sonra Azerbaycan Güney Kafkasya bölgesinde etkinliğini arttırmak adına birçok ülke ile ikili anlaşmalar imzalamıştır.

Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nda zafer kazanmasının ardından Güney Kafkasya'nın, sosyo-ekonomik entegrasyonun, jeopolitik manevraların ve jeostratejik uzlaşmaların yeni merkezi haline gelmiştir. Bu zaferle birlikte Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde siyasi ve askeri iş birliğini artırmanın bir yol haritası olarak tanımlamış ve böylece bölgede istikrar ve barışı sağlamada lider devlet olmuştur. Bu

zafer Azerbaycan için sadece sahada başarılı bir askeri operasyon değil, aynı zamanda büyük güçlerle diplomatik müzakerelerde başarının bir yolunu açmıştır. Ermenistan'ın güçlü müttefikler bulamaması zemininde, Azerbaycan örnek ve esnek bir politika göstererek, savaş öncesi kurduğu iş birlikleri sayesinde de başarılı olmuştur. Böylece Azerbaycan, üçlü yapılar için bölgesel iş birliğinde temel bir aktör olduğunu göstermiştir (Asadov, 2023).

1.1. Karabağ Sorunu ve Birinci Karabağ Savaşı

Tarihi Azerbaycan toprakları olan Karabağ, Ermeniler tarafından birçok kez işgal edilmiş ve bölgeye “Artsakh” adını vermişlerdir. Karabağ'ın zengin bitki örtüsü, ova bölgesinin verimli toprakları bölgenin zengin çayırıları, değerli mineraller eski zamanlarda insanların burada yaşamasını mümkün kılmıştır. Bu durum Karabağ bölgesinin ekonomik ve medeniyet açısından gelişmesine ve Güney Kafkasya'nın ana medeniyet merkezlerinden biri haline gelmesine olanak sağlamıştır. (Əliyev, 2010) Karabağ, Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle birlikte hem Ermenistan'ı hem de İran'ı kontrol edebilecek bir coğrafi yapıda yer aldığı için jeopolitik öneme sahip bir bölge olmuştur. Karabağ, Dağlık Karabağ ile karıştırılmamalıdır. Karabağ bölgesi 18.000 km²'lik bir alana sahipken, Dağlık Karabağ yalnızca 4392 km²'dir.

Karabağ bölgesi Azerbaycan tarihinde eşsiz siyasi, sosyal ve kültürel öneme sahip bir bölge olarak kabul edilmektedir. Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Karabağ, Azerbaycan'daki Hristiyanlar için de en önemli dini merkezlerden biri olmuştur. Karabağ, Safevi döneminin en büyük idari birimlerinden biri olan beylerbeylik statüsüne sahipti bir bölge konumunda yer almıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Karabağ siyasi olayların merkezi haline geldi ve bölgede bağımsız bir hanlık olarak Karabağ Hanlığı tarih sahnesine

çıkmıştır. Rus İmparatorluğu'nun hızlanan yayılmacı politikası nedeniyle Karabağ Hanlığı, Kuzey Azerbaycan'daki diğer hanlıklarla birlikte bu politikanın hedefi haline gelmiştir. (Mustafayev, 2015).

Uzun yıllardır devam eden Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ ihtilafının tarihi kökleri, Çarlık Rusya'sının Karabağ'ı Hristiyanlaştırmak amacıyla bölgeye getirdiği Ermenilerin yerleşmesiyle başlamıştır. 1823 tarihinde Karabağ'da 20.095 aile, yani yaklaşık 100.000 kişilik bir nüfus yaşamaktaydı. Bu nüfusun %75'nin Türk-Müslümanlardan, %25'inin ise Ermeni-Hristiyanlardan oluşmaktadır. 1823 tarihinden sonra bölgedeki Ermeni yerleşimi devam etmiştir. 1825-1826 Rus-İran Savaşı'nın sonunda önemli sayıda Ermeni Karabağ bölgesine getirilerek Maraga, Çankatag, Yukarı Çaylı ve Aşağı Çaylı gibi köylere yerleştirildi. 10 Şubat 1828 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra, 8.249 Ermeni ailesi İran'dan göç etmiş ve Karabağ, Erivan ve Şamahı bölgelerine yerleşmiştir. Belirli bir süre sonra Kafkasya bölgesine yerleşen Ermeniler, bölgenin sakinleri olan Azerbaycan Türklerine karşı saldırgan bir politika ve ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Ermenileri Kafkasya'ya göç etmeye teşvik etmek için, Rusya 1828 tarihinde çıkarılan bir yasayla bölgeye göç eden Ermenileri 20 yıl boyunca vergiden muaf tutulmuştur. Devlet, göç eden Ermenilere kamu arazileri tahsis etti ve Müslüman nüfusun elindeki özel araziler de satın alınmıştır. Karabağ'ın dağlık kesimindeki yerel Müslüman nüfus, Ermenilerle iş birliği yaparak diğer bölgelere göç etmeye zorlanmıştır. Bu iskân politikalarını uygulamada ve organize etmede, göçe kutsal bir havaveren Ermeni din adamlarından büyük destek almıştır (Tansü & Özçubukçu, 2023). Ermeniler, özellikle Rusların himayesinde, Azerbaycan'ın batı bölgesine karşı asılsız toprak iddialarında bulunmuşlardır. 1920'de Zengezur'u kontrolleri altına alan Ermeniler, bu toprakların gerçek sahiplerini sürgün ederek bölgeyi hak etmişlerdir. 1921 tarihinde Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak için

planları yapmışlardır. Ancak bu plan başarısız olunca, 1923 tarihinde çeşitli siyasi oyunlar yoluyla bu bölgeye özerklik vermişlerdir. 1 Temmuz 1923 tarihinde Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi'nin S. Kirov, L. Mirzoyan, A. Garayev, G. Musabeyov ve R. Akhundov'un katılımıyla yaptığı toplantıda Karabağ sorunu tartışıldı ve konu hakkında kapsamlı kararlar alınmıştır. Çarlık Rusya'sının Ermeni nüfusunu Karabağ ve bölgesine yerleştirmesi, Ermenilerin bu topraklar üzerinde haklar talep etmelerinin yolunu açmıştır.

1905 tarihine kadar bölgede çeşitli isyanlar yaşansa da önemli bir çatışma yaşanmamıştır. Bu dönemde Ruslar, Osmanlı ve İran topraklarından getirdikleri Ermenileri Karabağ'ın en güzel yerlerine yerleştirmişlerdir. Bu duruma karşı çıkan ve itiraz eden yerel Türk Müslüman nüfusunu sindirmenin ve Ermenileri sorunsuz bir şekilde yerleştirmenin yollarını aramışlardır. Bu dönemde Rusya'da meydana gelen 1905 devrimi ve Çarlığa karşı büyüyen hoşnutsuzluk dalgası Güney Kafkasya'da güçlü bir yankı bulmuştur. Ermeniler bu kargaşadan istifa etmek amacıyla. Türk ve Müslüman karşıtı kampanyaların yapmış ve Boşnak Ermeni çeteleri, Bakü, Erivan, Nahçıvan, Zengezur, Karabağ, Gence, Tiflis ve diğer yerlerde yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı eylemler düzenleyerek bu bölgelerden Türksüzleştirmek amacıyla hareket etmişlerdir (Mustafa, 2014). Güney Kafkasya'daki Ermeni nüfusu 1896'da 900.000 iken, bu rakam 1908'de 1.300.000'e çıkmıştır. Bölgenin nüfus yapısını değiştirmek amacıyla on yıllık bir süre içinde bölgeye 400.000 Ermeni göç etmiş ve Güney Kafkasya'nın demografik durumunda bir değişikliğe neden olmuştur. Ermenilerin Azerbaycan topraklarına ait olan Karabağ'ı talep etme girişimleri uzun yıllarca devam etmiştir. 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu yıllarda Ermeniler, her zaman olduğu gibi Karabağ üzerindeki taleplerini sürdürdüler ve bölgenin kendilerine ait olduğu tezini savunmaya devam etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Azerbaycan ve Türkistan'a kadar

uzanan Ermeni terörü, bu bölgelerde önemli sorunlara yol açmıştır. Azerbaycan'da kurulan Rus-Ermeni ittifakı, Azerbaycan Türklerini hedef alan bir sindirme ve temizleme hareketinin öncülüğünü yapmıştır. Kafkasya'da Bolşevik yönetimi kurulduktan sonra, Moskova, Zenzegur, Karabağ ve Nahçıvan gibi tartışmalı bölgelerin statüsünü belirlemeye çalışmıştır. Moskova ve Kars anlaşmalarına göre, Nahçıvan Azerbaycan yönetimi altında özerk hale getirildi ve Azerbaycan'ın Nahçıvan üzerindeki egemenliğinin üçüncü bir güce devredilemeyeceği kaydedilmiştir.

Moskova, Temmuz 1923 tarihinde Ermeni tarafının kabulüyle bölgeyi Azerbaycan'a vermiştir. Ancak, Karabağ, Azerbaycan içinde özerk bir bölge olarak kalmıştır. Diğer tartışmalı bölge olan Zenzegur ise Ermenilere verilmiştir. Zenzegur'un Ermenilere devredilmesiyle Ermenistan, Zenzegur Loridoru aracılığıyla Azerbaycan'ı Nahçıvan'dan ayırarak ikiye bölmüştür. Bu koridorla Ermenistan, İran'a bir çıkış kapısı kazanmış ve Azerbaycan'a karşı önemli bir avantaj elde etmiştir. Bu şekilde, Azerbaycan toprağı olan Nahçıvan, birbirleriyle sınır kapısı olmayacak şekilde ayrılmıştır (Tansü & Özçubukçu, 2023).

Karabağ bölgesinin Ermenileştirilmesi, 1917 tarihinden sonra Bolşevik devrimiyle devam etti ve hızlanmıştır. Bu tarihten sonra, Zengezur'da yaşayan Azerbaycan Türkleri bölgeyi terk etmiş ve Nahçıvan'daki birçok Ermeni de bölgeyi terk ederken, Karabağ'da yaşayan Ermeniler Karabağ'ı terk etmemiştir. Karabağ'da yaşayan Ermeniler, Sovyet yönetimi altında güven içinde yaşadılar. Ermeniler, 1948-49 tarihlerinde Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerine karşı etnik temizlik kampanyası başlattıklarında, Türkler Ermeni terörüne ve katliamlarına karşılık vermemişlerdir. Türkler Karabağ'da yaşayan Ermenilere ve Bakü ile ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan Ermenilere karşı bir eylemde bulunmamışlardır (Gülbüz, 2012). Ermenilerin

Karabağ'ı işgal edip topraklarını genişletme isteklerinin ardında hiç kuşkusuz “Büyük Ermenistan” hayali vardır. Bu hayali Sovyetler Birliği döneminde de sergileyen Ermeniler, Azerbaycanlıların kendi topraklarını işgal ettiklerini ve onları geri aldıklarını iddia etmişlerdir. (İşyar, 2023). Ermeniler Büyük Ermenistan hayali Sovyet döneminde de hızlı şekilde devam etmiş ve 1988 tarihinde itibaren Karabağ'ı işgal etme girişimlerini artırmışlardır. Bu dönemde uluslararası hukuku ihlal ederek, Azerbaycan'a karşı sınır ihlalleri ve soykırım başlatmışlardır. Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler, ulusların kendi kaderini tayin etme yasasını öne sürerek Azerbaycan'ın bir parçası olmayı reddettiler ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Karabağ sorunu modern zamanların en önemli krizlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Ermenilerin 1988 tarihinde başlattığı terör saldırıları, Sovyetler Birliği'nin 1991 tarihinde dağılmasının ardından da hız kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazanmıştır. Ermeni saldırılarının en kanlı olaylarından biri 26 Şubat 1992 tarihinde gerçekleştirilen Hocalı Katliamı olmuştur. 20. yüzyılın en büyük katliamlarından biri olarak tarihe geçen Hocalı Katliamında 600'den fazla sivil hayatını kaybetmiş, 1275 sivil yaralanmış, 487 Azerbaycan Türk Ermeniler tarafından esir alınmış ve 150 Azerbaycan Türk vatandaşı ise kaybolmuştur (Şihaliyev, 2003). Ermenilerin Hocalı Kasabası'nı tamamen yakmasına rağmen, Birleşmiş Milletler ve büyük Batılı devletler ciddi bir tepki göstermemiştir. İnsanlık için bir utanç olan zulüm karşısında, evlerini ve topraklarını geride bırakarak hayatlarını kurtaran yaklaşık 1 milyon insan göçebe ve zor koşullar altında yaşamak zorunda kalmıştır (Eren, 1997). Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan uzun yıllar boyunca donmuş bir sorun olarak yer almıştır. Bu bağlamda, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duymaması ve birçok gölgeyi işgal etmesi bu sorunun çözümünü engellemiştir.

Rusya'nın rolü ve yaklaşımı da bölgeye uzun yıllar barış getirmemiştir. Ayrıca, bölge dışındaki aktörlerin Karabağ sorununa barışçıl bir yaklaşım göstermemesi de bölgede kalıcı bir barışın gelmesini geciktirmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, uzun yıllardır devam eden Karabağ sorununun çözümünde somut adımların atılmaması İkinci Karabağ Savaşı'nı kaçınılmaz kılmıştır.

1.2. İkinci Karabağ Savaşı

Ermenistan, 12 Temmuz 2020 tarihinde Azerbaycan için stratejik öneme sahip Tovuz şehrine saldırması sonucunda Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Hikmet Hacıyev, "Ermenistan'ın çatışmayı kasıtlı olarak başlattığını" belirtmiştir. Ermenistan'ın doğrudan Azerbaycan'ı kışkırtmak amacıyla ve Rusya'nın da dolaylı olarak gerginliği tırmandırmaya çalıştığı görülmekte çünkü Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye giden enerji hatları Tovuz bölgesinden geçmektedir (Özdemir L., 2021). Tovuz bölgesi Karabağ'ın 200 km kuzeyinde yer almakta ve Karabağ ile hiçbir bağlantısı yoktur. Ermenistan'ın saldırı için kasıtlı şekilde bu bölgeyi seçmesi tesadüf değildir. Azerbaycan'ın Bakü-Supsa petrol boru hattı güzergâhında yer alan Tovuz, aynı zamanda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının, Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)'ın da bağlantı noktasıdır. Ermenistan'ın Tovuz'a saldırarak Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa arasındaki enerji ve ulaşımı engellemeye ve Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmeye çalıştığı açıktır. (Taşcıoğlu, 2023). Ermenistan'ın kışkırtmaları sonucu başlayan ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın 1990'lardan beri dondurulmuş olan Karabağ sorununu çözüme kavuşturmak için askeri seçeneklere başvurması meşruiyet kazanmıştır.

27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı, yaklaşık 30 yıldır diplomasi yoluyla çözülemeyen bir

sorunun ortadan kalkmasını sağlamıştır. Savaş, Azerbaycan ordusunun üstün başarısı ve kazanımları ile sona ermiştir. Bakü yönetimini Birinci Karabağ Savaşı'ndan sonra ilk kez sahada kazanımlar elde ederek Karabağ bölgesindeki işgal altındaki toprakların büyük bir bölümünü geri almıştır. Ermeni işgali altında Cebrayıl, Füzuli, Kubadlı ve Zengilan gibi stratejik iller ve bunlara bağlı çok sayıda köy Azerbaycan ordusu tarafında kurtarılmıştır. Ermenistan ile Karabağ arasındaki ana tedarik yolları üzerinde bulunan ve Karabağ'ın kalbi sayılan, oldukça stratejik bir bölge olan Şuşa ilinin Ermeni işgalinden kurtarılması, Erivan'ı yenilgiyi kabul etmeye zorlamıştır (Erarslan & Özdemir, 2021). 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın devreye girmesiyle Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında savaşı sona erdiren üçlü bir mutabakat imzalanmıştır.

Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan anlaşmanın tam metni şu şekildedir (Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni, 2020):

- *10 Kasım 2020 saat 00:00 itibarıyla Karabağ'da çatışma bölgesinde ateşkes ilan edilmiş ve tüm askeri operasyonları durdurulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, bundan sonra "Taraflar" olarak anılacaktır, şu anda sahip oldukları topraklarda kalmaya devam edeceklerdir.*
- *Ermenistan'ın elinde bulunan Kazak Bölgesi, Ağdam Bölgesi ve Azerbaycan toprakları 20 Kasım 2020'ye kadar Azerbaycan'a iade edilecektir.*
- *Karabağ ve Laçın koridorundaki temas hattı boyunca Rusya Federasyonu Barış Gücü'ne ait 1.960 hafif silahlı askeri personel, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 otomobil ve özel donanımlı araçlar konuşlandırılacaktır.*

- *Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesiyle aynı anda bölgeye konuşlandırılacak. Rusya Federasyonu barış gücünün bölgedeki mevcudiyeti 5 yıldır. Bu 5 yıllık süre, taraflar sürenin bitiminden 6 ay önce itiraz etmezlerse otomatik olarak 5 yıllık sürelerle uzatılacaktır.*
- *Anlaşma hükümlerinin çatışma tarafları tarafından daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla ateşkesi izlemek üzere bir barış koruma merkezi kurulacaktır.*
- *Ermenistan Cumhuriyeti, 15 Kasım 2020 tarihine kadar Kelbecer Bölgesini, 1 Aralık 2020 tarihine kadar ise Laçın Bölgesini, Karabağ ile Ermenistan arasında bağlantı sağlayacak ve Şuşa şehrine ulaşmayacak 5 kilometre genişliğindeki Laçın Koridoru'nu elinde tutması koşuluyla Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir.*
- *Tarafların mutabakatı halinde, önümüzdeki üç yıl içinde Han-kendi ile Ermenistan arasında iletişimi sağlayacak ve Rus barış güçleri tarafından korunacak Laçın koridoru boyunca yeni bir ulaşım güzergahının inşasına ilişkin plan belirlenecektir.*
- *Azerbaycan Cumhuriyeti, Laçın koridorundan her iki yönde sivillerin, ulaşım ve yük araçlarının geçiş güvenliğini garanti altına almaktadır.*
- *Bölgede yerinden edilen siviller ve mülteciler, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolündeki Karabağ ve çevresindeki bölgelere iade edilecektir.*
- *Savaş esirlerinin, diğer tutukluların ve cenazelerin değişimi yapılacaktır.*
- *Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantıları durdurulacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti, sivillerin, ulaşım ve yük araçlarının her iki yönde serbest dolaşımını düzenlemek amacıyla Azerbaycan*

Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım bağlantıları sağlayacaktır. Ulaşım kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB'nin) Sınır Muhafız Birimlerinin kontrolünde gerçekleştirilecektir.

- *Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayacak yeni ulaşım yolları inşa edilecektir.*

İmzalanan anlaşma Azerbaycan ve Rusya için bir başarı olurken Ermenistan için ise bir başarısızlık olarak değerlendirilmiştir. 44 gün süren savaştan sonra Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan Ermenistan'da yoğun şekilde protesto edilmiştir. Anlaşmaya göre Ermenistan işgal ettiği Kelbecer, Laçın ve Ağdam bölgelerini terk etmiştir. Karabağ çevresinde bulunan yedi rayonun Azerbaycan'a devredilmesi, Azerbaycan için stratejik öneme sahip Şuşa'nın işgalden kurtarılması kalması ve Karabağ için herhangi bir özerklik veya kendi kaderini tayin hakkından bahsedilmemesi Azerbaycan'ın hem sahada hem de masada kazandığı önemli başarılarıdır (Erarslan & Özdemir, 2021). Azerbaycan işgal altında olan topraklarına karşı yıllardır sergilediği kararlı duruşuyla topraklarını işgalden kurtarmış, bölge dışında olan ülkelerin baskılara rağmen ordunun ve halkın morali ve zafere olan inancını diri tutmuş, Ermenistan'a yenilgiyi kabul ettirmiştir. (Şeyban, 2022). Azerbaycan-Ermenistan arasında süren İkinci Karabağ Savaşı'nda en çoğu ülkenin endişelerine ve tepkilerine rağmen Türkiye, Azerbaycan'ın yanında olmuş ve her platforma destek vermiştir. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan ateşkes anlaşmasında aktif olarak yer almasa da daha sonrasında Güney Kafkasya'da önemli bir aktör olmaya başlamıştır.

1.3. Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan, Sovyetler Birliğinin dağılmasından ardında 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra Türkiye en önemli ve kültürel olarak en yakın ülke olmuştur. Türkiye, aynı soydan olan Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlettir. O zamanlar Ankara yönetimi, Adriyatik Denizi'nden Çin Seddi'ne kadar uzanan bir Türk dünyasından yani Türk birliğinden bahsetmiştir. Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mutəllibov'un ihtiyatlı eylemleri nedeniyle iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkiler 1992 tarihine kadar yavaş yavaş gelişmiştir (Saynur Derman, 2022). Bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan sorunları bir daha yaşamamak adına Azerbaycan, İlham Aliyev döneminde Haydar Aliyev ile başlattığı denge politikasını devam ettirmiştir. Bu bağlamda uluslararası aktörler arasında siyasi ve ekonomik denge kurulmaya çalışılmıştır. Azerbaycan'ın dış politikasında her zaman için özel bir yeri olan Türkiye, dostluk ve kardeşlik politikaları ekseninde kardeş ülkenin sıkıntılı zamanlarında her daim yanında yer almıştır. Özellikle Sovyet sonrası bağımsızlık sonrası dönemde, ülkenin tanınması ve toprak bütünlüğünün sağlanması için uluslararası kamuoyunun oluşturulmasına büyük katkı sağlamıştır. Sonraki dönemde yapılan çalışmalarla bu yakınlık stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır (Yılmaz, 2010). Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklık özellikle İkinci Karabağ Savaşı sonrası imzalanan Şuşa Beyannamesi ile "Müttefiklik" düzeyine çıkartılmıştır.

Coğrafi olarak zor bir konumda bulunan Türkiye ve Azerbaycan, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik hareketlerinde güçlü durabilmek ve küreselleşme açısından zarar görmemek adına genel çerçevede birlikte hareket etmeye çalışmışlardır. Türkiye, Ermenistan'ın Karabağ'a karşı takınılan tavırları her zaman eleştirilmiş ve Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Türkiye, Karabağ'da yaşanan olayları siyasi bağlamda yoğun bir şekilde gündeminde tutmuştur

(Göktürk Çetinkaya, 2020). Türkiye'nin 1990'lar Karabağ sorununda askeri anlamda tam olarak Azerbaycan'a destek olamaması hem ülke içerisinde yaşanan birtakım zorluklardan hem de uluslararası arenada yeterli konjonktürün oluşmamasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilere bakıldığında beklenen düzeyde olmasa da enerji ön plana durmaktadır. İki kardeş arasındaki ilişkilerde enerjinin ön plana çıkmasında muhakkik ki Azerbaycan'ın enerji üreticisi olması Türkiye'nin ise büyük enerji tüketicisi olması ve alternatif bir rota sunabilecek konumda olması etkili olması yatmaktadır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yer alan güvenlik boyutunun temeline bakıldığında ise Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki yıllardır süren anlaşmazlık ve Karabağ meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye 90'lı yıllarda Azerbaycan halkının beklediği gibi bir yardım sağlayamamış olsa da Azerbaycan-Ermenistan savaşında Rusya'nın müdahalesi riskini göz ardı etmeyerek, Karabağ meselesinde her zaman koşulsuz destek vermiş ve Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri güvenlik ilişkileri ise 1992 tarihinden itibaren başlayarak günümüze kadar artarak devam etmiştir (Ekşi, 2009). İkinci Karabağ Savaşı hem jeopolitik bir kazanım açısından hem de Türk Dünyası için olumlu bir motivasyon kaynağı olmuştur. Öncelikle, ABD ve Rusya'nın doğrudan desteği olmadan Türk Devletleri'nin desteğiyle kazanımlar elde edilebileceği fikri ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. En önemlisi ise Türkiye ile Azerbaycan arasındaki 90'lar beri süregelen “iki devlet, tek millet” söylem olmaktan çıkıp, somut bir anlam kazanmıştır. Ayrıca, Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir kara bağlantısı, yani Zengeur Koridoru kurulursa, Türk Devletleri'nin enerji kaynaklarının Türk Kuşağı üzerinden boru hatları aracılığıyla doğrudan Avrupa'ya aktarılması mümkün olacaktır. (Ağır, 2023). Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askeri iş birliği İkinci Karabağ Savaşı öncesinde yoğun bir biçimde artmış ve Azerbaycan

ordusu NATO askeri taktiklerini geliştirmesi savaşta üstün başarılar elde etmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Nitekim iki ülke arasındaki askeri iş birliği Azerbaycan'ın sahada askeri anlamda başarı elde etmesinde büyük önem arz etmektedir.

2. Karabağ Zaferi Sonrası Türkiye-Azerbaycan Müttefiklik İlişkileri

Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan karşısında mutlak zafer kazanması ve 30 yıldır işgal altında bulunan topraklarının önemli bir bölümünün kurtarılması Azerbaycan ve Türkiye'de büyük bir sevinç ve coşkuya neden olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'da önemli sembolik bir olay yaşandığı takdirde, iki ülkenin liderlerinin birbirlerini ziyaret etmesi bir gelenek olarak uygulanıyordu. Bu gelenek İkinci Karabağ Savaşı'ndan ardında da bozulmamış ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in daveti üzerine 9-10 Aralık 2020 tarihlerinde Azerbaycan'daki zafer geçidine katılmıştır. Bunun ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'a ikinci önemli ziyareti 15-16 Haziran tarihlerinde gerçekleşmiş ve bu ziyaret sırasında, yakın zamanda işgalden kurtarılmış ve eskiden Türk dünyasının kültürel beşiği olması nedeniyle özel bir sembolik öneme sahip olan Şuşa şehrinde Türkiye ve Azerbaycan arasında "Şuşa Beyannamesi" imzalanmıştır (Özdemir & Kantar, 2023). Şuşa Beyannamesi 46 paragraftan oluşmaktadır, ancak Beynamedeki hükümler madde veya paragraf olarak numaralandırılmamıştır. Bu nedenle Beyannamenin niteliğinin incelenip incelendiği bu bölümde paragraflara yapılan atıflar paragraf sırasına göre belirlenmiştir. Paragraf sıraları Beyannamenin en başındaki "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti" cümlesinden sonraki ilk paragrafla başlatılmış ve 46. ve son paragrafla sonlandırılmıştır (Çelik & Aslanlı, Şuşa Beyannamesi'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi,

2022). Beyanname'nin Şuşa'da imzalanması ve isminin buradan verilmesi de önemli bir adımdır. Zira Şuşa, tarihi ve kültürel öneminin yanı sıra, Karabağ'da Ermeniler tarafından işgal edilen bir bölge olması ve İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan ordusu tarafından ele geçirilen son yerleşim yeri olması nedeniyle sembolik bir değere sahiptir. (Özarlsan, 2022). Şuşa Beyannamesine süre konulmaması da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi derinliğinin sürekliliğini de ortaya koyan bir mutabakat metni olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

23 Mart 2022 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren ve tam adıyla Tam adıyla “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Müttefik İlişkiler Hakkında Şuşa Beyannamesi” olan anlaşmanın üç farklı düzeyde etki yaratan hükümler içerdiği görülmektedir (Özdemir & Kantar, 2023):

- i. *İkili ilişkilere ilişkin hükümler.*
- ii. *Bölgesel ilişkilere ilişkin hükümler.*
- iii. *Türk Dünyasına ilişkin hükümler.*

Şuşa Beyannamesine göre “ taraflardan her birinin görüşüne göre” ve “kendilerine yönelik herhangi bir tehdit veya saldırı karşısında BM Şartı’na uygun şekilde hareket edeceklerdir” maddesi “kolektif meşru müdafaa” kavramını çağrıştıran NATO Antlaşması’nın 4. ve 5. maddelerine açıkça atıfta bulunması ve NATO’nun yeni doktrin ve misyon arayışının ana tema olduğu Brüksel Zirvesi’nin ardından imzalanmış, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova’daki faaliyetleri nedeniyle Rusya’ya karşı askeri birlik kurulması yönünde itirazlarla karşılaşmış olsa da Ankara-Bakü hattındaki ilişkilerin en önemli özelliği, kurulan işbirliğinin üçüncü ülkelere yönelik bir ittifak değil, bölgesel ve küresel barış ve istikrara katkı sağlamayı amaçlaması açısından büyük elzem taşımaktadır. Kabul edilen bu beyanname, Azerbaycan

ve Ermenistan arasında beklenen sürdürülebilir barışın sağlanmasında kritik bir rol oynayacak, çünkü savaş sonrası statükoyu güçlendirecek ve Ermenistan tarafından intikamcı maceralar veya yeni bir savaş hayalleri gelmesini önleyecektir. Şuşa Beyannamesi'nin bir diğer çok önemli boyutu da İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra bölgede, özellikle Zengezur Koridoru da dahil olmak üzere yeni ulaşım güzergahları oluşturmaya katkı sağlayacak olmasıdır. Bu anlaşmanın askeri, siyasi ve ekonomik alanlardan insan ticareti ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı ortak mücadeleye, güvenlik sorunlarından savunma sanayinin örgütlenmesine kadar geniş bir alanı kapsadığı düşünüldüğünde Şuşa Beyannamesi'nin barış ve istikrar, kalkınma ve refah için sağlam bir temel oluşturmada kapsamlı bir ortaklık anlaşması olduğu görülmektedir (Shiraliyev, 2022).

Tarihi ve stratejik öneme sahip Kars Antlaşması'nın 100. yılına (1921-2021) denk gelecek şekilde imzalanan Şuşa Beyannamesi (tarafklar Deklarasyonun 2. paragrafında 1921 Kars Antlaşması'na bağlılıklarını teyit etmektedirler), her iki ülke devlet başkanlarının da ifade ettiği üzere, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yeni dönemdeki yol haritasını ve bölgenin jeopolitik mimarisini belirlemeye aday bir belgedir. Kars Antlaşması'nın tarihi önemine bakıldığında Güney Kafkasya ülkelerinin Türkiye ile sınırlarını belirlemesi, dolaylı olarak Türkiye'nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne garantörlüğüne vurgu yapması, günümüzde sürekli gündemde olan Zengezur Koridoru bağlamında stratejik önemi giderek artan Nahçıvan bölgesinin güvenliğini sağlaması açısından daha da belirginleşmektedir. (Çelik & Aslanlı, Şuşa Beyannamesi'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi, 2022). Şuşa Beyannamesi bu içeriği Türkiye'nin Güney Kafkasya'da önemli bir aktör olması açısından hayati önem taşımaktadır.

2.1. Şuşa Beyannamesi'nin Türk Dünyası Açısında Önemi

Şuşa Beyannamesi'nin Türk dünyası üzerinde etkisi olan hükümlerine bakıldığında, tarafların Türk dünyasının sürekli kalkınması için karşılıklı iş birliklerinin çoğaltılması ve ikili çabaların birleştirilmesi konusunda anlaşmaya vardıklarını beyan ettikleri görülmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki iş birliğinin İkinci Karabağ Savaşı'ndaki somut etkileri dikkate alındığında, bu iş birliği modeli diğer Türk devletleri için de bir rol model olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira iki ülkenin ortak çıkarlarına ilişkin bu iş birliği modeli, Türk dünyasının ortak çıkarlarına ilişkin diğer Türk devletlerinin de katılımıyla daha geniş bir katılımı faaliyete geçirilebilir. Nitekim beyannamenin Türk dünyasının birliğini ve refahını artırma çabalarının en yüksek seviyeye çıkartılması ve “Türk Konseyi” ve ilgili kuruluşların faaliyetlerini hızlandırma taahhüdüne dikkat çekmesi, anlaşmanın Türk dünyası üzerinde bazı önemli etkileri olabileceğinin bir göstermektedir. (Özdemir & Kantar, 2023).

Buna dayanarak, Türkiye ve Azerbaycan'ın Türk dünyasına yönelik vizyon ve hedeflerinin ikili ilişkiler düzeyinde kalmayacağı ve yüksek katma değere sahip olacağı söylenebilir. Nitekim Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın üyesi olduğu Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev'in Şuşa Beyannamesi'nden bir gün sonra yaptığı açıklama, bu konunun en önemli sinyalidir. Amreyev açıklamasında Şuşa Beyannamesi'ni “Türk devletleri arasındaki kapsamlı iş birliğinin net bir Türk bilinciyle daha üst seviyelere nasıl evrilmesi gerektiğini gösteren örnek bir belge” olarak nitelendirmiş ve Konsey'in desteğini dile getirmiştir (Pirinçi, 2021). Beynamede özellikle Türk Dünyası'na vurgu yapılmıştır. Türk Dünyası'nın birliğine ve refahına hizmet etme çabalarının yüksek seviyeye çıkartılması, iş birliğinin güçlendirilmesi ve Türk devletleri tarafından kurulan örgütlerin faaliyetlerinin daha da artırılması gerektiği vurgulandı. Bu bağlamda bildirge, Türkiye ve

Azerbaycan'ın taraf devletleriyle sınırlı kalmayıp, diğer Türk devletlerini de benzer yakın ve derin iş birliğine dolaylı olarak davet ediyor. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki derin iş birliği ve ilişkilerin ittifak düzeyinde yakınlaşması diğer Türk devletleri için de örnek teşkil etmektedir (Çelik & Aslanlı, Şuşa Beyannamesi'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi, 2022). Şuşa, TÜRKSOY Daimî Konseyi tarafından “2023 Türk Dünyası Kültür Başkenti” olarak ilan edilmiştir. Bu bakımdan beyannameyi imzalamada Şuşa kentinin seçilmesinin önemli bir sembolik anlam taşımaktadır. Şuşa Beyannamesi'nin hem bölge ülkeleri hem de Türk dünyasına etkisine baktığımızda beyanname her ne kadar Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanmış olsa da etkileri bakımında Türk dünyasını örnek bir model olarak kapsamakta ve önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

2.2. Şuşa Beyannamesi'nin Güney Kafkasya Bölgesi Açısından Önemi

Şuşa Deklarasyonu, özellikle Kafkasya bölgesi dikkate alındığında sağlam bir bölgesel boyuta sahiptir. Türkiye'nin 2020-2021 yıllarında, Rusya ile Kafkasya'da kazanılan tarihi ivmeden yararlanarak Azerbaycan ile ilişkilerinin stratejik boyutunu derinleştirmek ve bölgede kalıcı jeopolitik statü kazanmak için yeni hamleler yapması gerekiyordu. Bu açıdan Şuşa Beyannamesi'nde Türkiye ve Azerbaycan'ın “Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliği pekiştirmek, ekonomi ve ulaştırma alanında tüm bağları yeniden tesis etmek, bölge devletleri arasındaki ilişkileri normalleştirmek ve uzun vadeli barışı sağlamak için çabalarını sürdürecekleri” vurgulanmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'nin kapsamlı desteğiyle Karabağ bölgesinin Ermeni işgalinden kurtarılması, beynamede Kafkasya'da bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanması için bir adım olarak görülmüş ve sunulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 16 Haziran 2021 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada, “Kafkasya'da bir daha hiç

kimse esaret zinciri kurmasın diye önümüze çıkan fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeliyiz” ifadelerini kullanmıştır. (Çelik & Aslanlı, 2024). Türkiye’nin özellikle son yıllardaki Güney Kafkasya politikası tüm Kafkasya coğrafyasını kapsayacak şekilde genişlemektedir. Şuşa Beyannamesi ile güçlendirilen ve daha da sağlamlaştırılan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askeri ittifak veya müttefiklik ilişkileri, Güney Kafkasya bölgesini olası dış müdahalelerden, muhtemelen İran, Rusya veya Fransa gibi hırslı Batılı güçlerden korumayı amaçlamaktadır.

Güney Kafkasya’da bölgeselleşme konseptinin uygulanması, bölge ülkelerinin kalkınmasına ve bölgesel sorunların çözümüne önemli katkı sağlayacaktır. Güney Kafkasya’da güvenliği tehdit eden devletler arası çatışmalar ve küresel sorunlar nedeniyle bölge istikrarsız bir görünüm kazanmıştır. Bu bağlamda, öncelikle Azerbaycan-Ermenistan Karabağ sorunu, Abhazya sorunu, Güney Osetya sorunu, bölge ülkelerinin iç istikrarsızlıkları ve demokrasi sorunları gibi faktörler Güney Kafkasya’da güvenliği tehdit etmektedir. Özellikle, bölgede doğrudan Ermenistan’daki bazı ayrılıkçı unsurların desteklediği terör eylemleri ve ayrımcı politikalar, Güney Kafkasya bölgesindeki işbirliği fırsatlarının önünde büyük engeller oluşturmaktadır. Ermenistan’ın bölgeselleşme sürecine somut bir biçimde katılımı, bölgesel güvenlik sorunlarının çözümüne de önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Öte yandan, Rusya ve Ukrayna Savaşı ile ortaya çıkan “enerji güvenliği” göz önüne alındığında büyük güçlerin bölgede çatışan çıkarları bulunmaktadır ve bu durum bölge güvenliğini ve istikrarını tehdit etmektedir. Bu nedenle Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi aynı zamanda dünyaya bir mesaj niteliğindedir. Tarihsel ve politik açıdan büyük önemli taşıyan bu beyanname Azerbaycan ve Türkiye de dahil olmak üzere bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı iş birliğini derinleştirmeyi ve genişletmeyi amaçlamaktadır. (Asadov, 2023). Bölgesel iş birliği mekanizmasını derinleştirmek için atılan adımların en önemlisi de İkinci Karabağ Savaşı

sonrası Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki sorunların çözümü ve barış için oluşturulan (Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, İran ve Gürcistan'ın yer aldığı) 3+3 Platformudur.

Türkiye ve Azerbaycan'ın Güney Kafkasya bölgesinde ortak stratejik hedeflere nail olması, bölgede uzun yıllardır beklenen istikrar ve güvenliğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesine, tüm ekonomik ve ulaştırma bağlarının yeniden dizayn edilmesine, Azerbaycan-Ermenistan ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine ve güvenli şekilde devam etmesine önemli katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak tarihten bu yana iyi ilişkiler içinde olan Azerbaycan-Türkiye müttefikliğini olarak önemli bir aşamaya getiren Şuşa Beyannamesi'nin hem bölgesel hem de küresel güvenliğin oluşturulması için önemli bir katkı sağlamıştır.

Sonuç

Şuşa Beyannamesi, Türkiye ile Azerbaycan arasında 1990'lı yıllardan beri süre gelen dostluk ilişkilerinin “stratejik ortaklık” düzeyine çıkarması ve ittifak olarak tanımlayan ilk belge olması açısından önemlidir. Beyanname aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan'ın iş birliği ve güvenlik ekseninde bölgesel bir düzen kurma girişimidir. Şuşa Beyannamesi, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ikili ilişkileri stratejik ortaklar seviyesinden siyasi-askeri ittifak seviyesine yükseltmiştir. Beyannamesi'nin askeri, güvenlik, savunma sanayi, terörle mücadele, siber suç, ekonomi, yatırım, ticaret, enerji, ulaşım, kültür ve insani konular dahil olmak üzere birçok konuyu içermesi, iki ülke ilişkilerinin derinleştirilmesi çok boyutlu ve çok katmanlı bir şekilde entegre edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Şuşa Beyannamesi, Kafkasya ve Orta Asya'ya genişletilebilecek yeni bölgesel düzenin çekirdeği olarak Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ve askeri ittifakı, politika düzeyinde koordinasyonu ve

eylem düzeyinde senkronizasyonu oluşturmuştur. Beyanname sayesinde Azerbaycan'a yönelik bölge ülkelerinden ve bölge dışından siyasi ve askeri baskılar, Türkiye tarafından dengelenmiştir. Azerbaycan Ordusu'nun 19-20 Eylül 2023 tarihlerinde Karabağ'da gerçekleştirdiği anti-terör operasyonu ve ülkenin toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması, Şuşa Beyannamesi'ni Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri ve siyasi ittifak açısından tam işlevsel bir belge haline getirmiştir. Türkiye ve Azerbaycan, Kafkasya'da daha geniş bir bölgesel perspektif bir düzen kurmuştur.

Kafkasya ve Orta Asya bölgesindeki bölgesel ve küresel aktörler arasındaki jeopolitik ve jeoekonomik güç mücadelesi, Türk Dünyası'nı askeri, güvenlik, siyasi ve ekonomik iş birliği konusunda Türkiye'ye yaklaştırmaya ve onunla iş birliği yapma olanaklarını oluşturmuştur. BU bakımdan Şuşa Beyannamesi, İkinci Karabağ Savaşı'nın koşulları ve sonuçlarıyla ilgili bölgesel ortamda Türk Dünyası'nın iş birliği ve entegrasyonu bağlamında örnek bir model olmuştur. Ayrıca Şuşa Beyannamesi, Türk Devletleri arasında daha geniş bölgesel uyum ve yakınlaşmanın temellerini oluşturan ikili bir ittifakın kurulması açısından da büyük önem taşımaktadır. Beyanname, bölgenin jeopolitik mimarisini belirlemek üzere Türk Dünyası'nda iş birliği ve entegrasyon için bir yol haritası sunmuştur.

Güney Kafkasya'nın jeopolitiği, jeokültürü, jeoekonomisi ve sürdürülebilir istikrarı bölgesel ulaşım koridorlarını doğrudan etkilemektedir. Şuşa Beyannamesi'nin Orta Koridor'un ayrılmaz bir parçası olarak Zengezur Koridoru'na yaptığı güçlü vurgu, belgenin stratejik vizyonunu ve bölgesel kapsamını ortaya koyarak 2021 sonrasında dünya genelinde ulaşım koridorlarının ve kritik kontrol noktalarının artan jeopolitik önemini öngörmüştür. Şuşa Beyannamesi'nin imzalanmasından sonraki dönem, güvenlik ve bağlanabilirlik gündemi ekseninde ulaşım koridorları ve enerji geçiş noktalarına ilişkin küresel tartışmaların ve çatışmaların yoğunlaştığını göstermiştir.

Kaynakça

- AĞIR, Osman, "Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Türk Dünyası Jeopolitiği", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023.
- ASADOV, Murad, "Şuşa Deklarasyonu: Türkiye'nin Güney Kafkasya Güvenlik", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2023.
- "Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 2020.
- ÇELİK, Metin ve ASLANLI, Kenan, "Geopolitical Analysis of the Shusha Declaration: Constructing Theoretical Framework in the Regional Order Context", *Bilig*, 2024.
- ÇELİK, Metin ve ASLANLI, Kenan, *Şuşa Beyannamesi'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2022.
- EKŞİ, Muharrem, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığe", *Avrasya Etüdləri*, 2009.
- ƏLİYEV, Vəli, *Qarabağ (Qədim dövr)*, Bakı: Çarşıoğlu Mətbəəsi, 2009.
- ERARSLAN, Fatih ve ÖZDEMİR, Fatma Nur, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2021.
- EREN, Güler, *Azerbaycan ve Karabağ Sorunu*, Ankara: Yeni Türkiye, 1997.
- GÖKTÜRK ÇETİNKAYA, Selma, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020.
- GÜRBÜZ, M. Vedat, *Kafkasya'da Siyaset Çatışma ortamı ve Taraf Güçler*, Kadim Yayınları, 2012.
- İŞYAR, Ömer Göksel, "Dağlık Karabağ Uyuşmazlığı Ermeni Saldırganlığının İç Yapısal Nedenleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2023.
- MUSTAFA, Nazim, "Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar", *Atatürk Dergisi*, 2014.
- MUSTAFAYEV, Camal, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rus-Ermeni Bloğunun Karabağ'da Ermeni Devleti Kurmak Planları*, Gündoğan Yayınları, 2014.
- ÖZARLSAN, Bahadır Bumin, "Şuşa Beyannamesi: Yeni Ufuklara Doğru", *Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı*, 2022.

- ÖZDEMİR, Durdu Mehmet ve KANTAR, Gökmen, “Şuşa Beyannamesi’nin Önemi ve Olası Etkileri”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2023.
- ÖZDEMİR, Levent, “Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat ve Türkiye’nin Rolü”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021.
- PIRİNÇİ, Ferhat, “Kardeşliğin Mührü “Şuşa Beyannamesi”, *Kriter Dergi*, 2021.
- SAYNUR DERMAN, Giray, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Siyasi ve Ekonomik Boyutları ve Kamu Diplomasisi”, *Kamu Yönetimi Enstitüsü*, 2022.
- SHİRALİYEV, Museyib, “Uluslararası Hukuk Açısından ŞUŞA BEYANNAMESİ ve Önemi”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 2022.
- ŞEYBAN, Sedanur, “Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı’nı Farklı Açılardan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği” *Demokrasi Platformu Dergisi*, 2022.
- ŞİHALİYEV, Arif, Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü, *Naturel Yayıncılık*, 2003.
- TANSÜ, Yunus Emre ve ÖZÇUBUKÇU, Mehmet Gökhan, *An Armenian Fairy Tale for Adults: The Biggest Perception and Propaganda Operation in History*, ISRES Yayıncılık, 2023.
- TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfü, “İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023.
- YILMAZ, Reha, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, *Bilge Strateji*, 2010.
- ZEYNALOVA, Aytekin, “Şuşa Zirvesi Odağında Azerbaycan-Türkiye İttifakı ve Uluslararası Etkisi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2022.

Azərbaycanda Miqrasiya- Qaçqın və Məcburi Köçkün Problemi

Püstə Cəfərova*

Giriş

Miqrasiya tarixin bütün dövrlərində baş vermiş, müntəzəm bir prosesdir. Bu proses, ilk növbədə, əmək miqrasiyası kimi elmi ədəbiyyatlarda öz əksini tapmışdır ki, bu da istənilən cəmiyyətin inkişafının və yenilənməsinin mütərəqqi prosesi kimi xarakterizə edilirdi. Demografik böhranla üzləşən bütün dövlətlər insan resursu uğrunda fəal rəqabət aparmış, miqrasiya hər zaman cəmiyyət üçün çağırış olmuş, lakin heç bir zaman indiki kimi narazılıq doğurmamışdır.

XX əsrin 90-cı illərdə yaranan “yeni dünya nizamı”-nın özü ilə bərabər gətirdiyi qlobal sosial, siyasi problemlərdən biri də miqrasiya. Miqrasiya hazırda bütün dünya gündəmini zəbt etmişdir. “Miqrant böhranı”, “qaçqın böhranı” kimi ifadələr bütün cəmiyyətin, mətbuatın, siyasətin müzakirəsindədir. Silahlı münaqişələrdən, etnik, dini qarşıdurmalardan, terrordan, iqtisadi böhrandan əziyyət çəkən çoxlu insan köç etməyə məcbur qalır. Belə kütləvi köçlər sosial-iqtisadi cəhətdən cəlbədicə görünən Avropa dövlətlərinə üz tutur.

* Naxçıvan Dövlət Universiteti, Fəlsəfə və Sosial İş kafedrası, Müəllim, pustecefero-va74@gmail.com

Həmçinin, son illərdə Yaxın və Orta Şərqdəki münaqişələrdən qaçan kütlə Türkiyə Respublikasına üz tutmuşdur.

1. Azərbaycanda Miqrasiya Böhranın Başlanması və Nəticələri

Sosialist sistemin çökməsi ilə yeni müstəqillik qazanan Azərbaycan dövləti isə miqrasiyanın ən ağır forması ilə qarşı-qarşıya qalmışdır. İşğalçı Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycan 20 faiz torpaqları işğal edilib və etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində bir milyondan artıq soydaşımız qaçqın və köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Qaçqın və məcburi köçkün axını Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi üçün böyük təhdid mənbəyinə çevrilmişdir. Belə ki, Azərbaycan hələ müstəqil dövlət kimi təməllərini möhkəmlətməmiş, belə bir məcburi miqrasiya axınına məruz qalmışdı. Beynəlxalq birliyin dəstəyinə və təcrübəsinə ehtiyacı olduğu bir vaxtda, Avropa qaçqın selinə qər q olduğu üçün bu sahədə lazımı yardımı göstərə bilməmişdir.

Ümumiyyətlə, XX əsrdə Azərbaycan xalqı bir neçə dəfə Qaçqınlıq və məcburi köçkünlüklə üzləşmişdir. Azərbaycanın geostrateji mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri regionda maraqları olan qüvvələri azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından zorla köçürülməsinə sövq etmiş, ermənilərin daha çox torpaq əldə etmək cəhdləri isə bir əsrdə 4 dəfə azərbaycanlıların öz doğma yurdlarından didərgin salınması ilə nəticələnmişdir. 1988-1993cü il miqrasiya böhranı baş verənə qədər Azərbaycan dünyada ən çox qaçqın yaşayan ölkə olmuşdur. Bu böhranla da, Azərbaycan daha böyük bir fəlakətlə üz-üzə qalmışdır.¹ Çünki bu qaçqın və məcburi köçkünlər, Avropadakı miqrasiyadan fərqli olaraq öz soydaşlarımız idi və bu böhran siyasi, iqtisadi, sosial fəlakətdən çox, milli-mənəvi fəlakət idi. Yenicə müstəqil olan Azərbaycan dövləti heç bir müvafiq strukturların mövcud olmadığı, təcavüzkar müharibənin

1 Allahyarova T., Hacıyev Ş., Qəribova E., Rzayev A., Bağirov O. *Qlobal miqrasiya böhranı: Beynəlxalq münasibətlər və Qərb siyasəti yeni tarixi dönüş ərzəsində*. Bakı: 2018, s. 307.

davam etdiyi, iqtisadi xaos və böhranın baş verdiyi bir vaxtda, qaçqın və məcburi köçkün problemi kimi qlobal bir problemlə üzləşdi.

Qarabağ müharibəsi və onun nəticələri ilə əlaqədar olaraq, ölkə üçün ciddi sosial və iqtisadi problemlər yarandı. Bu problemlər ilk əvvəl yerləşmə və sığıncaqlarla bağlı yarandı. İlk vaxtlarda məcburi köçkünlərin böyük əksəriyyəti 12 çadır düşərgəsində, 16 fin tipli yığma evlərdən ibarət qəsəbədə, ferma, yeraltı qazma və yol kənarlarında, dəmir yolu üzərindəki yük vaqonlarında, ictimai binalarda, yataqxanalarda, təhsil müəssisələrinə məxsus binalarda və uşaq bağçalarında, sanatoriya, pansionat, istirahət evlərində, turist bazalarında, tikintisi yarımçıq qalmış binalarda, qohum evlərində və digər kommunal şəraiti olmayan, sanitar normalara cavab verməyən yerlərdə çox ağır şəraitdə məskunlaşmışdır.² İnfrastrukturun zəifliyi, keyfiyyətli su, qaz, elektrik və digər xidmətlərin olmaması, köçkünlərin həyat səviyyəsini daha da çətinləşdirirdi. Qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarının təhsili ilə bağlı müxtəlif çətinliklər mövcud idi. Bu uşaqlar bəzən keyfiyyətli təhsil almaqdan məhrum olur və bu da onların gələcəkdə iş tapmaq və sosial inkişaflarına mənfi təsir edirdi. Sağlamlıq xidmətləri də bəzən qeyri-kəfi olur, xüsusən də müvəqqəti düşərgələrdə yaşayan köçkünlər üçün tibbi yardımın çatışmazlığı müşahidə edilirdi. Qaçqın və məcburi köçkünlər ölkəyə daxil olduqdan sonra iş yerləri və məşğulluq imkanları baxımından ciddi sıxıntılar yaşayırdı. Bir çox köçkün təhsil səviyyəsi və peşə bacarıqları baxımından regional iş bazarına uyğun olmayan bir vəziyyətə düşür, dövlət və özəl sektor arasında bu kateqoriyadan olan vətəndaşlara iş tapmaqda çətinliklər yaşayırdı. Köçkünlərin əksəriyyəti aşağı gəlirli idi və ya sosial yardım olaraq yaşamağa məcbur idi. Dövlət tərəfindən təmin olunan müavinətlər və yardımlar çox vaxt ailə başına yetərli olmur və bir çox hallarda insanların ehtiyaclarını qarşılamırdı.

2 Məmmədov R.F., Süleymanlı S.A., Abbasov X.R., *Azərbaycanlı Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri beynəlxalq təşkilatlar müstəvisində*. Bakı: 2016, s. 116

İşsizliyin yüksək olması və bazarda yeni iş imkanlarının azlığı sosial ədalətsizliyə səbəb olurdu.

Qaçqın və məcburi köçkünlər, öz evlərindən zorla çıxarılmalardan və müharibə nəticəsində yaşadıkları travmalardan dolayı psixoloji problemlər yaşayırlar. Bu insanlar arasında depressiya, stress, digər psixoloji narahatlıqlar geniş yayılmışdır. Qaçqın və məcburi köçkünlər bəzən cəmiyyətin digər üzvləri tərəfindən ayrı-seçkiliyə və sosial təzyiqlərə məruz qalırlar. Onlara qarşı neqativ stereotiplər və fərqli yanaşmalar mövcuddur. Bu, sosial integrasiya prosesini çətinləşdirir və köçkünlərin digər sosial təbəqələrlə bərabər inkişaf etmələrinə mane olur. Əlbətdə ki, 1.2 milyon qaçqın və məcburi köçkünü olan Azərbaycanda da bu kimi problemlər mövcud idi.³

Azərbaycan hökuməti qaçqın və məcburi köçkünlərə yardım etmək üçün müxtəlif tədbirlər görmüşdür. Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarına hərbi təcavüzü nəticəsində doğma ocaqlarından didərgin salınmış soydaşlarımızın bütün qaygıları, problemləri Azərbaycan dövlətinin gündəlik qayğısına çevrilmişdir. 2007-ci ildə Azərbaycan Hökuməti Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına ölkədə olan sonuncu çadır düşərgəsinin (ümumilikdə 12 düşərgə) ləğv edilməsinə nail olmuşdur. Bundan əlavə, həyata keçirilmiş sosial tədbirlər nəticəsində məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi son illərdə 74 faizdən 15 faizədək azalmışdır. Ümumiyyətlə, 2001-2014-cü illər ərzində Dövlət Neft Fondundan və digər mənbələrdən ayrılmış vəsait hesabına 2,8 milyon kvadrat metr sahəsi olan, bütün sosial-texniki infrastruktura malik 89 müasir qəsəbə salınmış, 46 min ailə 230 min nəfərədək Qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır.⁴ Azərbaycan

3 XİN: Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sayı 1.2 milyon nəfəri keçib. /20.06.2018/- <http://sputnik.az/news/20180620/415851953/mecburikockunlarin-say1-2-milyonu-kecib.html>

4 Məmmədov R.F., Süleymanlı S.A., Abbasov X.R., *Azərbaycanlı Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri beynəlxalq təşkilatlar müstəvisində*. Bakı: 2016, s. 116

Hökuməti Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli istiqamətində bir sıra beynəlxalq təşkilat, xüsusilə BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı ilə əməkdaşlıq edir. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyəti problemi həm dünyada, həm də Azərbaycan Respublikasında getdikcə daha böyük aktuallıq kəsb etməkdədir. Bu, bir çox amillər: cəmiyyətdə baş verən güclü sosial-iqtisadi dəyişikliklər, beynəlxalq aləmdə dövlət siyasətinin yenidən qurulması ilə bağlıdır. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu ilə bağlı bir sıra beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur, bu da milli qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklərin edilməsinə təkan vermişdir.⁵

Əlbəttə ki, bu tədbirlərin görülməsində ümummilli lider Heydər Əliyevin böyük rolu olmuşdur. Gərgin iş rejiminə və dövlət idarəçiliyi sahəsində nəhəng fəaliyyət sferasına baxmayaraq, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarına hərbi təcavüzü nəticəsində doğma yurdlarından didərgin düşmüş bir milyonadək soydaşımızın qayğıları, sosial problemləri, münaqişənin siyasi cəhətdən həlli məsələsi müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu və xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin gündəlik qayğısına çevrilmişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev dünyanın müxtəlif dövlət başçıları ilə keçirdiyi çoxsaylı görüşlərdə, beynəlxalq və yerli qurumların tədbirlərində mütləq şəkildə məhz bu problemə toxunaraq onu ölkəmizin bir nömrəli problemi adlandırırdı və onun ən böyük arzusu zəbt olunmuş torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi idi. O, bunun üçün var qüvvəsi ilə çalışırdı. Ulu öndərin öz yurdlarından didərgin salınmış soydaşlarımıza diqqət, qayğı, himayədarlıq siyasəti onun siyasi varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

5 XİN: Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sayı 1.2 milyon nəfəri keçib. /20.06.2018/- <http://sputnik.az/news/20180620/415851953/mecburikockunlarin-sayi-1-2-milyonu-kecib.html>

Azərbaycan dövləti humanitar böhranın qarşısını almaq üçün səylə çalışıb, kütləvi tədbirlər görsə də, böhran 2020-ci ilə qədər öz aktuallığını qoruyub saxlamışdı. Çünki böhranın həll olunması üçün beynəlxalq ədalət prinsipi bərqərar olmalı idi. Yəni Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunmalı, Azərbaycan ərazi bütövlüyünü bərpa etməli və soydaşlarımız öz evlərinə qayıtmalı idi. Lakin beynəlxalq mexanizmlərin, təşkilatların ikili standartları bu problemin həll olunmasına mane olurdu. Azərbaycan 30 il müddətində münaqişənin sülh yolu ilə həll olunması üçün, üzərinə düşən bütün öhdəlikləri yerinə yetirsə də, bunun üçün lazımi mexanizmləri işə salsa da nəticəsi olmadı və beynəlxalq ədalət bərpa olunmadı.

Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin 27 sentyabr 2020-ci il səhər saatlarında genişmiqyaslı təxribat törədərək cəbhəboyu zonada yerləşən Azərbaycan Ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqələrini intensiv atəşə tutması nəticəsində, Ermənistan ordusunun döyüş aktivliyinin qarşısını almaq, mülki əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan ordusunun komandanlığı tərəfindən qoşunların bütün cəbhə boyu sürətli əks-hücum əməliyyatı başlaması barədə qərar verilməmişdir. Qarşıdurmalar nəticəsində Ermənistanda hərbi vəziyyət və ümumi səfərbərlik, Azərbaycanda isə hərbi vəziyyət və komendant saati, 28 sentyabrda qismən səfərbərlik elan edilmişdir. Qarşıdurmalar qısa müddətdə sürətlə alovlanmış və İkinci Qarabağ müharibəsinə çevrilmişdir. 44 gün davam edən müharibə Azərbaycan ordusunun qələbəsi və ərazi bütövlüyünün bərpası ilə nəticələndi. Azərbaycan Respublikası öz torpaqlarını azad etməklə tarixi inkişafının irimiqyaslı bərpa-quruculuq layihələri ilə səciyyələnən, dayanıqlı sülhə, tərəqqiyə əsaslanan yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Vətən müharibəsindən ötən müddət ərzində işğaldan azad olunmuş ərazilərin minalardan və partlamamış hərbi sursatdan təmizlənməsi, müasir yaşayış, istehsal və xidmət infrastrukturunun qurulması, iqtisadi fəaliyyətin, o cümlədən nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin bərpası, xüsusilə Zəngəzur dəhlizinin açılması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür.

Bütün bu tədbirlər məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qayıtması və təhlükəsiz şəkildə yaşaması üçün görüldü. İşğaldan azad olunan ərazilərin dirçəlməsi, 30 il məcburi köçkün kimi yaşayan insanların mərhələli şəkildə köçürülməsi və sosial rifahının bərpa olunması üçün Azərbaycan dövləti bütün tədbirləri görməyə davam edir. Məcburi köçkün problemləri həll olunması üçün lazımi tədbirlər görülsə də, qaçqın problemi hələ də aktuallığını qoruyur. Qaçqınların öz evlərinə qayıtması iki dövlət arasında münasibətlərin qurulması ilə mümkündür.

Nəticə

Müasir beynəlxalq hüquqda və müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüququnda Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun formalaşması və inkişafı, bu sahədə normativ bazanın inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik zəruri vəzifədir, çünki yeni sosial-iqtisadi və siyasi şəraitdə insan hüquqları institutunun inkişafı məsələləri ilə bağlıdır. Ölkəmizdə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinə yüksək diqqət yalnız daxili amillərlə şərtlənmir. İctimai həyatın bütün sahələrini əhatə etmiş qloballaşma, dünya ölkələrinin integrasiyası əsrində hüquqi məsələlərin həlli dünya dövlətlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin və qarşılıqlı təsirinin nəzərə alınmasını, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun və bütövlükdə bütün hüquq sisteminin, onun struktur elementlərinin daim təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Azərbaycan dövləti belə humanitar böhranla qarşılaşdığında, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun formalaşması və inkişafı üçün bütün mexanizmləri işə salaraq, bu problemin həllində beynəlxalq hüququ kompas kimi istifadə etmişdir. 30 ildən çox bu problemin yükünü daşıyan Azərbaycan dövləti bu sahədə mühüm təcrübələr qazanmışdır. Böhranın tənzimlənməsində böyük irəliləyişlər əldə edən Azərbaycan, gələcəkdə tam olaraq problemi həll etmə potensialına malikdir. Beləliklə, Azərbaycan miqrasiya axınlarının tənzimlənməsində donor ölkəyə çevrilə bilər.

Ədəbiyyat

Allahyarova T., Hacıyev Ş., Qəribova E., Rzayev A., Bağirov O. *Qlobal miqrasiya böhranı: Beynəlxalq münasibətlər və Qərb siyasəti yeni tarixi dönüş ərzəsində*. Bakı: 2018.

Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən əraziləri işğal olunmuş və ya zərər çəkmiş, Ermənistanla və Dağlıq Qarabağla həmsərhəd olan rayonlar barədə məlumat. –<http://www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/1.html>

XİN: Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sayı 1.2 milyon nəfəri keçib./20.06.2018/-http://sputnik.az/news/20180620/415851953/mecburi_kockunlarin-sayi-1-2-milyonu-kecib.html

Məmmədov R.F., Süleymanlı S.A., Abbasov X.R., *Azərbaycanlı Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri beynəlxalq təşkilatlar müstəvisində*. Bakı: 2016.

Savunma Diplomasisi ve Entegre Caydırıcılık: Azerbaycan Üzerine Bir Analiz

İsmail Polat*

Medihanur Argalı**

Giriş

Savunma diplomasisi, 21. yüzyılda devletlerin dış politikalarını güçlendiren, güvenlik alanındaki iş birliklerini ve diplomatik ilişkilerini pekiştiren önemli bir araç haline gelmiştir. Modern savunma diplomasisi; askeri iş birlikleri, ortak tatbikatlar, teknoloji transferleri ve savunma sanayii projeleri gibi unsurlarla, ülkelerin uluslararası arenada etkili olmalarını sağlar. Bağımsızlığını 1991 yılında kazanan Azerbaycan, özellikle Güney Kafkasya gibi jeopolitik açıdan hassas bir bölgede yer alması nedeniyle, savunma diplomasisini dış politikasının merkezine yerleştirmiştir.

Azerbaycan'ın savunma diplomasisini şekillendiren en önemli faktörlerden biri, Dağlık Karabağ meselesidir. Ermenistan ile yaşanan uzun süreli çatışmalar, ülkenin savunma kapasitesini geliştirme

* Dr. Bağımsız Araştırmacı, e-posta: ismlpolat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6303-0085

** Dr. Arş. Gör. Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Uluslararası İlişkiler Programı, İstanbul, Türkiye, medihanur.argali@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0777-7077.

ve stratejik ortaklıklar kurma ihtiyacını doğurmuştur. Bu süreçte Türkiye, Azerbaycan için yalnızca bir müttefik değil, aynı zamanda güçlü bir savunma ortağı haline gelmiştir. İki ülke arasında gerçekleştirilen ortak askeri tatbikatlar, savunma sanayii projeleri ve teknolojik iş birlikleri, Azerbaycan'ın bölgedeki askeri gücünü artırmasına katkı sağlamıştır.

Öte yandan, Azerbaycan'ın savunma diplomasisi sadece Türkiye ile sınırlı değildir. Rusya, İran ve Batı ile dengeli ilişkiler yürüten Azerbaycan, bu ülkelerle askeri ve güvenlik alanında farklı seviyelerde iş birlikleri kurarak bölgesel güç dengelerinde etkili bir aktör olmayı başarmıştır. Rusya'dan yapılan silah alımları, NATO ile gerçekleştirilen barış gücü misyonları ve Avrupa Birliği ile güvenlik iş birlikleri, Azerbaycan'ın çok yönlü savunma diplomasisinin örnekleridir.

2020 yılında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın savunma diplomasisinin sahadaki başarısını diplomatik kazanımlarla nasıl taçlandırıldığını göstermiştir. Savaş sonrasında Azerbaycan, yalnızca toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası alanda diplomatik pozisyonunu da güçlendirmiştir. Bu çalışmada Azerbaycan'ın savunma diplomasisinin tarihi arka planı, bölgesel ve küresel stratejik ortaklıkları, Karabağ Zaferi'nin bu diplomasi üzerindeki etkileri ve geleceğe yönelik projeksiyonları ele alınacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve: Savunma Diplomasisi ve Entegre Caydırıcılık

Diplomasi, devletlerin uluslararası sistemin kaotik ve anarşik yapısı içinde varlıklarını sürdürebilmek adına başvurdukları temel dış politika araçlarından biridir. En geniş anlamıyla, diplomasi bir devletin tüm uluslararası ilişkilerini kapsarken, daha spesifik bir tanımla,

bir hükümetin belirli meselelerdeki tutum ve taleplerini diğer ülkelere karar vericilerine iletme süreci olarak ifade edilebilir.¹ Bu tanımlamalar, diplomasinin hem çok yönlü hem de geniş kapsamlı bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Hans Morgenthau'nun diplomasiyi, uluslararası ilişkilerde ulusal çıkarların korunması ve geliştirilmesi amacıyla barışçıl yöntemlerin tercih edilmesi olarak tanımlar.² Onun bu yaklaşımı, diplomasiyi çatışmadan ziyade uzlaş ve iş birliği arayışını esas alan bir araç olduğuna işaret etmektedir. Diplomasinin devletler açısından taşıdığı önem, onun ulusal güvenliğin sağlanmasında kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Devletler, dış politika stratejileri çerçevesinde diplomasiye başvurarak yalnızca mevcut çıkarlarını korumaya değil, aynı zamanda uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmeye de odaklanırlar. Diplomasi, çatışma çözümünden uluslararası iş birliğinin inşasına kadar geniş bir yelpazede kullanılmakta ve böylece uluslararası düzenin istikrarına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda diplomasinin işlevselliği, uluslararası sistemdeki güç dengesi, devletlerin karşılıklı bağımlılığı ve normatif çerçeve ile yakından ilişkilidir.³

Savunma diplomasisi ifadesi, ilk kez 1997 yılında Birleşik Krallık tarafından yayımlanan ve 1993'ten itibaren yürütülen savunma politikalarını inceleyen bir raporda silahlı kuvvetlerin diplomasideki rolüne atıfta bulunulmasıyla literatürdeki yerini almıştır.⁴ Savunma diplomasisi, bir kavram olarak 1990'larda tanımlanmış olmasına rağmen, kökenleri 17. yüzyıla, Richelieu Dükü'nün askeri istihbarat

1 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, DER yayınları (İstanbul, 2000), 226.

2 Hans J. Morgenthau, "Diplomacy," *The Yale Law Journal* 55, no. 5 (1946): 1067–80.

3 Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 2012), 156, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-24028-9>.

4 Ministry of Defense (UK), "Strategic Defense Review Modern Forces For The Modern World," 2.

faaliyetlerine dayanmaktadır.⁵ 18. yüzyılda elçiliklere savunma ataşelerinin atanmasıyla kurumsallaşmaya başlayan bu diplomasi çeşitli, 19. yüzyılda ulusal savunma kurumlarının ve sömürge imparatorluklarının gelişmesiyle birçok ülkede yaygınlaşmıştır. 20. yüzyılda ise Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Büyük Beyaz Filosu'nun dünya turu ve Birleşik Krallık'ın İmparatorluk Savunma Koleji'ni kurması gibi adımlar, savunma diplomasisinin modern temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır.⁶

Soğuk Savaş döneminde, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin savunma diplomasisini genişleterek NATO ve Varşova Paktı gibi ittifaklar oluşturmuş, müttefikleriyle derin askeri bağlar kurmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise savunma diplomasisinin dikkat çeken bir örneği, Almanya'nın Doğu Almanya'daki Rus kuvvetlerinin geri çekilmesini destekleyerek uluslararası güvenlik politikalarında yeni yaklaşımlar geliştirmesi olmuştur.⁷ 1994 tarihli Alman Savunma Beyaz Kitabı'nda güvenlik perspektiflerinin genişletilmesi ve ordunun rolünün yeniden tanımlanması gerektiği vurgulanmıştır.⁸

Padroson, ulusal güvenlik ve ulusal çıkarlar arasındaki ilişkiye dikkat çekerek savunma diplomasisini, devletlerin askeri, ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda hedeflenen güvenliğe ulaşmak için girişimlerde bulunduğu, dostane ilişkiler kurarak ve iş birliği mekanizmaları geliştirerek bu süreçleri desteklediği bir araç olarak tanımlamaktadır.⁹

5 David Law, "Defense Attachés," *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces*, no. 7 (2007): 2.

6 Cottey and Forster, *Reshaping Defense Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance*, 6.

7 Sidney Bearman, "New Challenges to Defense Diplomacy," *Strategic Survey* 1999/2000, no. 100 (1999): 39.

8 "White Paper on the Security of the Federal Republic of Germany and the Situation and Future of the Bundeswehr", *Federal Ministry of Defense*, 2016), <https://issat.dcaf.ch/download/111704/2027268/2016%20White%20Paper.pdf>.

9 Sudarsono, Mahroza, and Surryanto, "Indonesia Defense Diplomacy in Achieving National Interest," 69–88.

Bu tanım, savunma diplomasisinin çok boyutlu yapısına işaret etmekte ve uluslararası ilişkilerdeki önemini ortaya koymaktadır.

Hills, savunma diplomasisini yumuşak güç perspektifinden ele almış ve istenilen sonuçlara ulaşma sürecinde bu yaklaşımın kritik bir rol oynadığını vurgulamıştır. Hills'e göre savunma diplomasi, geleneksel güvenlik kaygılarının ötesinde devletler arasındaki olumlu algının güçlendirilmesine de katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, yumuşak gücün bir uzantısı olarak savunma diplomasisi, devletlerin ilişkilerini güçlendirmek ve stratejik hedeflerine ulaşmak için diplomatik kanalları etkin bir şekilde kullanmasını teşvik etmektedir.¹⁰

DuPlessis ise savunma diplomasisine daha operasyonel bir perspektifle yaklaşarak, bu kavramı ulusal ve uluslararası hedeflere ulaşmak amacıyla silahlı kuvvetlerin savaş dışındaki faaliyetlerde etkin bir şekilde kullanılmasını içeren bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, eğitim, kapasite geliştirme, bilgi ve deneyim paylaşımı gibi unsurların savunma diplomasisinin önemli bileşenleri olduğunu ortaya koymaktadır. DuPlessis'in vurguladığı şekilde, bu tür faaliyetler yalnızca güvenliğin sağlanmasına değil, aynı zamanda devletler arasında uzun vadeli iş birliği ve karşılıklı güvenin inşasına hizmet etmektedir.¹¹

Genel olarak, bu tanımlar savunma diplomasisinin ulusal çıkarları gerçekleştirmek ve güvenliği sağlamak için devletler arasında barışçıl yollarla iş birliği ve etkileşimi teşvik eden çok yönlü bir araç olduğunu göstermektedir. Gerek yumuşak güç yaklaşımı gerekse operasyonel perspektif, savunma diplomasisinin uluslararası

10 Hills, "Defense Diplomacy and Security Sector Reform."

11 Du Plessis, A. (2008). Defense diplomacy: conceptual and practical dimensions with specific reference to South Africa. *Strategic Review for Southern Africa*, 30(2), 87–119. [http://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/10381/Du_Plessis_Defense\(2008\).pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/10381/Du_Plessis_Defense(2008).pdf?sequence=1&isAllowed=y)

ilişkilerde caydırıcı bir unsur olarak giderek artan bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹²

Savunma diplomasisiyle bağlantılı olan diğer bir kavram ise caydırıcılıktır. Caydırıcılık, hasmın askeri güç kullanarak bir siyasi çatışmayı çözmeye kalkışmasının maliyetlerini, elde edilecek olası faydalardan daha ağır olduğuna ikna edilmesini amaçlayan bir strateji olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşım, askeri misilleme tehdidini merkeze alarak, karşı tarafın çatışma başlatma motivasyonunu azaltmayı hedefler. Caydırıcılık, uluslararası ilişkilerde barışı koruma ve istikrarı sürdürme açısından kritik bir rol oynamaktadır.¹³

Caydırıcılığın bir çeşidi olan entegre caydırıcılık ise hem geleneksel hem de asimetrik tehditlere karşı geliştirilmiş, kapsamlı ve dayanıklı bir caydırıcılık türüdür. Bu strateji, yalnızca askeri kapasitelere değil, aynı zamanda diplomatik, ekonomik ve teknolojik unsurlara da dayanmaktadır. İstenen etkilerin elde edilmesi amacıyla devletin farklı kurumları; askeri birimler, sivil toplum kuruluşları, savunma ve güvenlik sektörleri ile uluslararası ortaklar arasında güçlü bir koordinasyon ve uyum sağlanması gereklidir.¹⁴ Bu tür bir entegrasyon, caydırıcılığın çok boyutlu doğasını destekler ve tehditlere karşı daha geniş kapsamlı bir savunma mekanizması oluşturur.

Literatürde, özellikle İngiltere, ABD, Kanada, Avustralya ve Çin gibi ülkelerin entegre caydırıcılık stratejileri üzerine yapılan araştırmalar dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar, caydırıcılık politikalarının farklı ülke bağlamlarındaki uygulamalarını, başarılarını ve

12 Polat, İsmail, Botakoz Polat. "III. BÖLÜM SAVUNMA DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA KAZAKİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİ." *Çin ve Türk Dünyası İlişkileri 1991'den Günümüze* (2023): 89-93.

13 Paul K. Huth, *Extended Deterrence and the Prevention of War*, Yale University Press, 1988, s. 15.

14 Dr. Frank Hoffman, "Guest Post: Dr. Frank Hoffman on Conceptualizing Integrated Deterrence,"

zorluklarını incelemekte, bu stratejilerin uluslararası güvenlik üzerindeki etkilerine dair önemli içgörüler sunmaktadır. Entegre caydırıcılığın başarılı bir şekilde uygulanması, yalnızca askeri hazırlığı değil, aynı zamanda devletler arasındaki iş birliğini ve ulusal kapasitenin bütüncül bir şekilde seferber edilmesini gerektirir.¹⁵

Entegrecaydırıcılık, üç temel yaklaşımı içermektedir: *Hükümet Kapasitesinin Bütünü*, *Kapsamlı Askeri Caydırıcılık* ve *Kolektif Güvenlik Caydırıcılığı*. *Hükümet Kapasitesinin Bütünü*, diplomasiyi, uluslararası örgütlere katılımı, kalkınma programlarını ve askeri unsurları bir arada ele alırken, *Kapsamlı Askeri Caydırıcılık*, ordunun caydırıcılık stratejisindeki merkezi rolüne odaklanır ve askeri güçlerin modernizasyonunu, teknolojik yenilikleri ve stratejik esnekliği vurgular. *Kolektif Güvenlik Caydırıcılığı* ise müttefik devletlerin ortak savunma kapasitelerini ve ittifakların caydırıcı gücünü artırmaya yönelik iş birliğini ön plana çıkarır. Bu yaklaşımlar, entegre caydırıcılığın çok boyutlu doğasını ve uluslararası güvenlik politikalarındaki stratejik önemini göstermektedir.¹⁶

Savunma diplomasisi ve caydırıcılık stratejilerinin etkileşim alanı, uluslararası güvenlik mimarisinin karmaşık doğasını anlamada önemli bir zemin sunmaktadır. Bu bağlamda savunma diplomasisinin, caydırıcılık mekanizmalarının etkinliğini artırmada tamamlayıcı bir rol oynadığı görülmektedir. Özellikle entegre caydırıcılık stratejileri, silahlı kuvvetlerin savaş dışı rollerini diplomatik ve ekonomik araçlarla

15 See Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review, London: Cabinet Office, March 2021. <https://www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defense-development-and-foreign-policy>. Global Affairs Canada, "Canada's Indo-Pacific Strategy," accessed 15 July 2023, <https://www.international.gc.ca/transparency-transparence/indo-pacific-indo-pacifique/index.aspx?lang=eng>. Karen Sutter, M. 'China's "One Belt, One Road" Initiative: Economic Issues.' Congressional Research Service. January 18, 2022. Accessed 15 July 2023. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11735/1>

16 Austin remarks at INDO-PAC Command Change of Command, op. cit.

birleştirilerek tehditlere karşı daha esnek ve kapsayıcı bir yanıt geliştirilmesini sağlamaktadır. Savunma diplomasisinin askeri güç kullanımını minimize eden yapısı, entegre caydırıcılığın uzun vadeli barış ve istikrar hedeflerini desteklemektedir. Böylece, devletler arasında karşılıklı güvenin inşa edilmesine katkı sunarken, olası çatışmaların önlenmesi ve ulusal çıkarların korunması adına güçlü bir araç haline gelmektedir.

2. Bölgesel ve Uluslararası İlişkilerde Azerbaycan'ın Savunma Diplomasisi

Azerbaycan'ın savunma diplomasisi, bölgesel ve uluslararası alanda yürüttüğü çok yönlü stratejilerle dikkat çekmektedir. Stratejik coğrafi konumu, zengin enerji kaynakları ve tarihi çatışmalarla şekillenen güvenlik dinamikleri, Azerbaycan'ı savunma politikalarında proaktif bir yaklaşım benimsemeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan hem bölgesel güç dengelerinde istikrarı sağlamak hem de uluslararası arenada caydırıcılığını artırmak amacıyla farklı aktörlerle çeşitli iş birlikleri geliştirmektedir.

Bölgesel düzeyde Türkiye ile olan yakın stratejik ortaklığı, Azerbaycan'ın savunma diplomasisinin temel taşlarından birini oluşturur. Bu ortaklık, sadece askeri tatbikatlar ve savunma sanayi iş birlikleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda iki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağlara dayalı derin bir güvenlik anlayışını yansıtır. Rusya ve İran gibi diğer bölgesel güçlerle olan ilişkiler ise daha çok dengeli bir politika izleme ve bölgesel istikrarı koruma amacını taşır. Uluslararası düzeyde Azerbaycan, NATO ve Avrupa Birliği gibi kuruluşlarla da aktif ilişkiler sürdürmektedir. NATO ile barış gücü operasyonlarına katılım ve güvenlik alanındaki teknik iş birlikleri, Azerbaycan'ın Batı ile olan diplomatik bağlarını güçlendiren önemli unsurlardır. Aynı zamanda enerji güvenliği politikaları, ülkenin savunma diplomasisini ekonomik ve stratejik boyutta da desteklemektedir.

Bu bölümde, Azerbaycan'ın savunma diplomasisinin bölgesel ve uluslararası arenada nasıl şekillendiği, hangi ülkeler ve kurumlarla ne tür iş birlikleri geliştirdiği ve bu ilişkilerin bölgesel güvenliğe etkileri detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Azerbaycan'ın savunma diplomasisinde Türkiye ile olan ilişkileri, tarihi, kültürel ve stratejik bağlara dayalı güçlü bir iş birliği modelini yansıtmaktadır. “Tek Millet, İki Devlet” anlayışı, bu ilişkilerin sadece siyasi değil, askeri ve güvenlik boyutunda da derinleşmesini sağlamıştır. Bu stratejik ortaklık, Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikalarını şekillendiren ve uluslararası alandaki pozisyonunu güçlendiren önemli bir unsurdur.¹⁷

Türkiye ve Azerbaycan, son yıllarda düzenli olarak ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmekte ve bu tatbikatlar iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasındaki uyumu artırmaktadır. “TurAz Kartalı” ve “Kafkas Kartalı” gibi tatbikatlar hem askeri kapasiteyi geliştirmekte hem de iki ülke arasındaki savunma iş birliğini pekiştirmektedir.¹⁸ Bu tatbikatlar, yalnızca askeri eğitimle sınırlı kalmaz aynı zamanda ortak stratejik hedeflerin sahada test edilmesini sağlar.

Savunma sanayii alanında da Türkiye ile iş birliği büyük önem taşımaktadır. Özellikle 2020 Karabağ Savaşı'nda kullanılan Türk yapımı SİHA'lar (Bayraktar TB2), Azerbaycan'ın savaş alanındaki başarısında kritik bir rol oynamıştır. Bu teknolojik iş birliği, Azerbaycan'ın savunma kapasitesini artırırken, Türkiye'nin bölgedeki stratejik nüfuzunu da güçlendirmiştir.

17 Ramilə Dadaşova, Heydər Əliyevin Azərbaycanın Türkiyə ilə Münasibətlərinin İnkişafına Baxışları, *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 12, 2 (2023): 103-116, DOI: 10.26650/jes.2023.1283067

18 Azerbaycan ordusunun 105. kuruluş yılı kutlanıyor, AA, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ordusunun-105-kurulus-yili-kutlaniyor/2931239>,

Bu konsept, iki ülke arasındaki ilişkilerin duygusal ve tarihi boyutunu diplomatik ve askeri iş birliklerine taşıyan bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki savunma diplomasisi, sadece stratejik çıkarlar üzerine kurulu değildir aynı zamanda ortak bir kimlik ve kader anlayışına dayanmaktadır. Bu durum, kriz anlarında hızlı koordinasyon ve karşılıklı destek mekanizmalarını güçlendirmektedir. 2020 Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği siyasi ve lojistik destek, bu konseptin sahadaki somut yansımalarından biridir.¹⁹

Türkiye ile olan bu stratejik iş birliği, Azerbaycan'ın savunma diplomasisinin bölgesel güvenlik politikalarındaki etkinliğini artırmakta ve bölgedeki güç dengesini kendi lehine şekillendirmesine olanak tanımaktadır. Türkiye ile stratejik ortaklık, Azerbaycan'ın entegre caydırıcılık stratejisinin merkezinde yer alır. İki ülke arasındaki askeri tatbikatlar ve savunma sanayii iş birlikleri, Azerbaycan'ın askeri caydırıcılığını artırırken ortak enerji projeleri ve kültürel bağlar, diplomatik ve ekonomik caydırıcılık unsurlarını pekiştirir. Özellikle Bayraktar SİHA'larının kullanımı, sahada etkinliği kanıtlanmış bir caydırıcılık aracı olmuştur. Azerbaycan, bu stratejik ortaklığı kullanarak Ermenistan gibi bölgesel tehditlere karşı hem askeri hem de diplomatik alanda güçlü bir pozisyon elde etmektedir.

Azerbaycan'ın savunma diplomasisinde Rusya ile ilişkileri, dikkatle yürütülen bir dengeleme politikası çerçevesinde şekillenmektedir. Tarihsel bağları, jeopolitik konumu ve enerji kaynakları nedeniyle Azerbaycan, bölgesel istikrarı sağlamak adına Rusya ile diplomatik ilişkilerini özenle sürdürmektedir. Bu ilişki askeri iş birliği, silah ticareti ve enerji politikaları gibi stratejik unsurlarla desteklenmektedir.²⁰ Rusya'nın li-

19 Güngör Şahin ve Medihanur Argalı, "Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası", *Güv. Str. Derg. TDT Özel Sayısı* (2022), 26. DOI: 10.17752/guvenlikstrjt.1080249, 26.

20 Zaur Shiriyev, Azerbaijan's Relations with Russia Closer by Default?, *Chatham House Report*, March 2019, 16-17.

derliğinde kurulan ve Ermenistan'ın da üyesi olduğu Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ), Güney Kafkasya'daki güvenlik mimarisinin önemli aktörlerinden biridir. Azerbaycan, KGAÖ'ye üye olmakla birlikte, örgütle ilişkilerini dengeli bir şekilde sürdürmektedir. KGAÖ'nün bölgedeki varlığı, Azerbaycan'ın dış politikasında Rusya ile daha temkinli bir ilişki kurmasını zorunlu kılmıştır.²¹ Moskova yönetimi ile diplomatik kanalların açık tutulması, Azerbaycan'ın KGAÖ üyesi Ermenistan ile yaşadığı gerilimlerde doğrudan müdahaleleri önlemek adına bir güvence mekanizması olarak görülmektedir.

Rusya, Azerbaycan'ın en büyük silah tedarikçilerinden biri konumundadır. İki ülke arasındaki savunma sanayii iş birliği, Azerbaycan'ın askeri kapasitesinin modernizasyonuna katkıda bulunurken, Rusya açısından da ekonomik ve siyasi bir nüfuz aracı olarak önem taşımaktadır. Azerbaycan, Batı ve Türkiye'den temin ettiği askeri teknolojilerin yanı sıra Rusya'dan da çeşitli silah sistemleri satın alarak savunma kapasitesini çeşitlendirme yoluna gitmiştir.²² Bu, Azerbaycan'ın stratejik otonomisini güçlendirmesine yardımcı olmaktadır.

Rusya ile ilişkilerde enerji politikaları, sadece ekonomik değil jeopolitik bir araç olarak da kullanılır. Azerbaycan enerji ihracatını çeşitlendirerek Rusya'ya bağımlılığını azaltmaya çalışırken Moskova ile enerji alanındaki iş birliğini de sürdürmektedir.²³ Bu denge, Azerbaycan'ın Rusya ile savunma diplomasisini daha sağlam temeller üzerine oturtmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan, Avrupa enerji güvenliğinde Rusya'ya alternatif bir tedarikçi olarak önem kazanarak Batı ile ilişkilerinde de elini güçlendirmektedir. Bu denge

21 FuadShahbazov, WhatWouldMembership in the CSTO MeanforAzerbaijanandthe South Caucasus?, *the CACI Analyst*, 2018.

22 АлиевназвалглавногопоставщикаоружияАзербайджану, 2020, <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5f945b729a794763723dc4ec>, et. 24.11.2024

23 Rovshan IBRAHIMOV, Energyand Power Politics in the Cases of Azerbaijan and Turkmenistan, *PERCEPTIONS*, Summer-Autumn 2017, Volume XXII, Number 2-3, pp. 131-152.

politikası sayesinde Azerbaycan, Rusya ile stratejik iş birliklerini sürdürürken bağımsız dış politikasını koruma ve bölgesel güvenliği sağlama hedeflerini desteklemektedir.²⁴

Rusya ile ilişkilerde Azerbaycan, askeri iş birliğinin yanı sıra diplomatik kanalları ve ekonomik bağları da etkin bir şekilde kullanarak entegre caydırıcılık uygulamaktadır. Rusya'dan silah alımları, Azerbaycan'ın savunma kapasitesini güçlendirirken, enerji alanındaki iş birlikleri diplomatik ve ekonomik caydırıcılığın temelini oluşturur. Azerbaycan, bu denge politikasını sürdürerek Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kontrol altında tutmaya çalışmakta ve Ermenistan'a karşı olası Rus müdahalelerini sınırlamaktadır.

Azerbaycan'ın savunma diplomasisi, Batı ile kurduğu çok yönlü ilişkilerle de şekillenmektedir. NATO ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) gibi önemli uluslararası kuruluşlarla olan iş birlikleri, Azerbaycan'ın uluslararası alanda güvenilir bir ortak olarak kabul görmesini sağlamaktadır. Bu ilişkiler hem askeri kapasiteyi geliştirme hem de ülkenin stratejik çıkarlarını küresel düzeyde koruma amacını taşır. Azerbaycan, NATO ile ilişkilerini 1994 yılında imzaladığı Barış İçin Ortaklık (PfP) programı çerçevesinde başlatmıştır. Bu program kapsamında Azerbaycan, çeşitli barış gücü misyonlarına katkıda bulunarak uluslararası güvenliğe aktif destek vermektedir. Özellikle Kosova ve Afganistan gibi bölgelerde NATO operasyonlarına katılım sağlamış, bu misyonlar Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri için önemli bir deneyim kaynağı olmuştur.²⁵

NATO ile olan iş birlikleri, Azerbaycan'ın askeri reformlarını desteklemiş ve Batı standartlarında bir savunma yapısı oluşturmaya

24 Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia, Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union, April 2018, s. 22-24.

25 АЗЕРБАЙДЖАН – НАТО, <https://azerbaijan.az/ru/related-information/>, e.t. 24.11.2024

katkı sağlamıştır. İki taraf arasındaki askeri eğitim ve teknik iş birlikleri, Azerbaycan ordusunun modernizasyon sürecine hız kazandırmıştır. NATO ile yürütülen tatbikatlar ve ortak projeler, ülkenin savunma diplomasisinin Batı dünyasındaki görünürliğini artırmaktadır.

AGİT, Azerbaycan'ın savunma diplomasisinde önemli bir platformdur. Özellikle Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü konusunda AGİT bünyesinde faaliyet gösteren Minsk Grubu, uzun yıllar boyunca diplomatik görüşmelerin temel zeminini oluşturmuştur. Azerbaycan, AGİT ile olan ilişkilerinde güvenlik ve savunma konularında yapıcı bir diyalog yürütmektedir. Bu çerçevede, sınır güvenliği, terörle mücadele ve silahsızlanma gibi konularda ortak projeler geliştirilmiştir. AGİT ile sürdürülen diyalog, Azerbaycan'ın uluslararası hukuka bağlılığını göstermesi açısından da büyük önem taşır. Bu iş birliği, Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikalarını uluslararası standartlara uygun şekilde sürdürmesini sağlamaktadır.²⁶

Batı ile ilişkiler, Azerbaycan'ın entegre caydırıcılık stratejisinin diplomatik boyutunu güçlendirmektedir. NATO ile iş birlikleri ve barış gücü misyonlarına katılım, Azerbaycan'ın uluslararası alanda güvenilir bir ortak olarak tanınmasını sağlar ve bu da diplomatik caydırıcılığı artırır. Aynı zamanda Avrupa Birliği ile enerji güvenliği projeleri, Azerbaycan'ın ekonomik ve stratejik önemini Batı için vazgeçilmez hale getirerek, bölgesel rakiplere karşı dolaylı bir caydırıcılık oluşturur.

3. Gelecek Perspektifleri ve Zorluklar

Azerbaycan'ın savunma diplomasisinin geleceği, bölgesel dinamikler, uluslararası ilişkiler ve teknolojik gelişmelerle şekillenecektir. Ülke, 2020 Karabağ Zaferi sonrası elde ettiği stratejik avantajı

26 Shamkhal Abilov, OSCE Minsk Group, insight Turkey, 20, No. 1, PERSISTENT RISE OF CHINA GLOBAL CHALLENGES AND REGIONAL DYNAMICS (Winter 2018), pp. 143-164

sürdürmek ve bölgesel liderlik pozisyonunu pekiştirmek için savunma kapasitesini sürekli olarak güçlendirmeyi hedeflemektedir. Türkiye ile olan askeri iş birliği, Rusya ile sürdürülen dengeli ilişkiler ve Batı ile savunma alanındaki diyalogun daha da derinleştirilmesi, Azerbaycan'ın gelecekteki diplomatik stratejilerinin temelini oluşturacaktır. Ancak, Ermenistan ile olan hassas ateşkes süreci, İran ile ilişkilerdeki gerilimler ve küresel güçlerin Kafkasya'daki nüfuz mücadelesi, Azerbaycan için önemli zorluklar barındırmaktadır. Gelecekte, enerji güvenliği, savunma sanayiinin yerleştirilmesi ve diplomatik çeşitlendirme gibi konular, ülkenin güvenlik stratejisinde belirleyici rol oynayacaktır.

Tablo 1. Azerbaycan gelecek perspektifleri ve olası zorluklar

Gelecek Perspektifleri	Karşılaşılan Zorluklar
Savunma sanayiinin yerleştirilmesi	Ermenistan ile süregelen barış süreci
Türkiye ile stratejik ortaklığın derinleştirilmesi	İran ile bölgesel gerilimler
Batı ile savunma ilişkilerinin geliştirilmesi	Rusya ile dengeli ilişkilerin sürdürülmesi
Enerji güvenliğinde lider rol	Küresel güçlerin bölgesel rekabeti
Teknolojik modernizasyon ve siber güvenlik	İç güvenlik ve ekonomik sürdürülebilirlik

Kaynak: Tablo, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Azerbaycan, sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri sayesinde Güney Kafkasya'nın enerji merkezi konumundadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı ve Güney Gaz Koridoru gibi projeler, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırma da kritik rol oynar. Bu enerji koridorları, sadece ekonomik değil,

aynı zamanda stratejik öneme sahiptir. Enerji hatlarının güvenliği, Azerbaycan'ın savunma politikasının temel unsurlarından biridir.²⁷

Savunma diplomasisi, bu enerji koridorlarının korunmasında önemli bir rol oynar. Azerbaycan, enerji projelerini korumak için bölgesel ve uluslararası aktörlerle iş birlikleri geliştirmektedir. Türkiye ile stratejik ortaklık, enerji hatlarının güvenliğini sağlama açısından kritik öneme sahiptir. Aynı zamanda Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılamada alternatif bir rota sunarak, Batı ile ilişkilerini güçlendirme fırsatı bulur. Böylece, enerji diplomasisi savunma diplomasisini destekler ve Azerbaycan'ın uluslararası alanda etkisini artırır.²⁸

Güney Kafkasya, tarihsel çatışmalar ve jeopolitik rekabetlerin yoğun olduğu bir bölgedir. Azerbaycan'ın İran ve Ermenistan ile ilişkileri, bölgedeki güç dengesinin korunması açısından stratejik öneme sahiptir. Ermenistan ile İlişkiler: 2020 Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan ateşkes anlaşması, Azerbaycan ile Ermenistan arasında kırılğan bir barış ortamı yaratmıştır. Azerbaycan, diplomatik baskı ve askeri caydırıcılık mekanizmalarını bir arada kullanarak, Ermenistan'ı kalıcı bir barış anlaşmasına yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte Türkiye ve Rusya gibi aktörlerle kurulan diplomatik denge, Azerbaycan'ın elini güçlendirmektedir.²⁹

Azerbaycan'ın İran ile ilişkileri, tarihi ve kültürel bağların yanı sıra, bölgesel güvenlik dinamikleri tarafından şekillenir. İran'ın Güney Kafkasya'daki etkisini sınırlamak isteyen Azerbaycan, savunma

27 *Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyi, Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi*, Bakı, 2016, ss. 10-11.

28 The Role of Turkish Drones in Azerbaijan's Increasing Military Effectiveness: An Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War, INSIGHT, 14.12.2021, <https://www.insightturkey.com/articles/the-role-of-turkish-drones-in-azerbajans-increasing-military-effectiveness-an-assessment-of-the-second-nagorno-karabakh-war>, (Son Erişim Tarihi: 30.10.2024)

29 Laurence Broers, *Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry in to the de-facto States of the South Caucasus*, Caucasus Survey, Vol.1, No.1, 2013, s. 11.

diplomasisi yoluyla bölgesel güvenliği sağlama çabasıdır. İran ile zaman zaman yaşanan gerilimler, Azerbaycan'ın savunma stratejilerinde dikkatli bir denge politikası izlemesini gerektirmektedir. Bölgedeki güç dengesi, Azerbaycan'ın sadece askeri kapasitesini değil, diplomatik yeteneklerini de sürekli geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Savunma diplomasisi, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da barış ve istikrarı sağlama hedefinin temel unsurlarından biridir.

Sonuç

Azerbaycan'ın savunma diplomasisi ile entegre caydırıcılık stratejileri, ülkenin bölgesel ve uluslararası güvenlik mimarisinde etkili bir aktör olarak konumlanmasını sağlamaktadır. Savunma diplomasisi, askeri iş birliği, enerji güvenliği ve uluslararası iş birlikleri gibi çok boyutlu yaklaşımları içerirken, entegre caydırıcılık stratejisi, bu unsurları askeri, diplomatik, ekonomik ve teknolojik araçlarla birleştirerek kapsamlı bir savunma mekanizması oluşturmaktadır. Bu stratejiler, yalnızca Azerbaycan'ın güvenliğini sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda Güney Kafkasya'daki güç dengelerine yön vermekte ve uluslararası düzeyde saygın bir pozisyon edinmesine katkıda bulunmaktadır. Savunma diplomasisi, askeri iş birliği programlarından enerji güvenliği politikalarına, savunma sanayi projelerinden diplomatik girişimlere kadar geniş bir yelpazede uygulanmakta ve Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını koruma, bölgesel istikrarı sağlama ve ekonomik kapasitesini güçlendirme gibi çok boyutlu hedefleri desteklemektedir.

2020 Karabağ Zaferi, Azerbaycan'ın savunma diplomasisi ve caydırıcılık stratejilerinin sahadaki başarısını somut bir şekilde ortaya koymuştur. Bu zafer, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmesinin yanı sıra, uluslararası arenadaki diplomatik konumunu güçlendirmesine de katkı sağlamıştır. Türkiye ile olan stratejik ortaklık, bu süreçte hem askeri hem de diplomatik açıdan belirleyici bir

rol oynamıştır. Ortak tatbikatlar, savunma sanayii iş birlikleri ve enerji projeleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin savunma diplomasisi bağlamında ne kadar derin ve çok yönlü olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan'ın Rusya, İran ve Batı ile geliştirdiği ilişkiler, ülkenin çok boyutlu dış politika anlayışını yansıtmaktadır. Rusya ile sürdürülen dengeli ilişkiler, askeri ve enerji iş birlikleri ile desteklenirken, Batı ile yürütülen barış gücü operasyonları ve güvenlik iş birlikleri, Azerbaycan'ın uluslararası alandaki görünürliğini artırmaktadır. NATO ve AGİT ile geliştirilen ilişkiler, Azerbaycan'ın uluslararası standartlarda bir savunma yapısı oluşturmaya ve diplomatik caydırıcılığını güçlendirmesine katkı sağlamıştır.

Azerbaycan'ın gelecekteki savunma diplomasisi perspektifleri, Ermenistan ile olan barış süreci, İran ile ilişkilerdeki gerilimler ve küresel güçlerin Kafkasya'daki rekabeti gibi zorluklarla şekillenecektir. Ancak enerji güvenliğinde lider bir rol oynamak, savunma sanayisini yerleştirmek ve diplomatik çeşitlendirme stratejileri, ülkenin bölgesel ve küresel pozisyonunu güçlendirecek önemli adımlar olarak öne çıkmaktadır. Entegre caydırıcılık stratejilerinin uygulanması, Azerbaycan'ın hem askeri hem de diplomatik alanda dayanıklı ve esnek bir politika izleyerek bölgesel liderlik hedefini destekleyecektir.

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın savunma diplomasisi, ulusal güvenliğin sağlanması, uluslararası alanda etkinliğin artırılması ve barışın sürdürülebilir kılınması adına kritik bir araç olma niteliğini taşımaktadır. Bu diplomasi türü, askeri, ekonomik ve diplomatik unsurları entegre ederek Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel güvenlik mimarisindeki önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı, Azerbaycan'ın savunma diplomasisi ve entegre caydırıcılık stratejilerinden ilham alarak, üye ülkeler arasında ortak askeri tatbikatlar, savunma sanayi iş birlikleri ve enerji güvenliği odaklı savunma politikaları geliştirebilir.

Kaynakça

- Azerbaycan ordusunun 105. kuruluş yılı kutlanıyor, AA, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ordusunun-105-kurulus-yili-kutlaniyor/2931239>.
- Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyi, Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi*, Bakı, 2016.
- Bearman, Sidney. 1999. 'New Challenges to Defence Diplomacy'. *Strategic Survey* 1999/2000 (100):38-53.
- Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Cottey, Andrew, and Anthony Forster. 2004. *Reshaping Defence Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance*. London: Oxford University Press.
- Du Plessis, Anton. "Defence Diplomacy: Conceptual and Practical Dimensions with Specific Reference to South Africa". *Strategic Review for Southern Africa* 30, no. 2 (2008): 87-119.
- Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia, Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union, April 2018.
- Federal Ministry of Defence. 2016. "White Paper on the Security of the Federal Republic of Germany and the Situation and Future of the Bundeswehr".
- Fuad Shahbazov, What Would Membership in the CSTO Mean for Azerbaijan and the South Caucasus?, *the CACI Analyst*, 2018.
- Güngör Şahin ve Medihanur Argalı, "Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası", *Güv. Str. Derg. TDT Özel Sayısı* (2022), 26. DOI: 10.17752/guvenlikstrjt.1080249.
- Hills, Alice. 2000. "Defense Diplomacy and Security Sector Reform". *Contemporary Security Policy* 21(1):46-67.
- Hoffman, Frank. 'Guest Post: Dr. Frank Hoffman on "Conceptualizing Integrated Deterrence". *Lawfire (blog)*, 8 January 2022. <https://sites.duke.edu/lawfire/2022/01/08/guest-post-dr-frank-hoffman-on-conceptualizing-integrated-deterrence/>.
- Huth, Paul K. *Extended Deterrence and the Prevention of War*. London: Yale University Press, 1988. <https://doi.org/10.2307/j.ctt211qwdk>.

- Laurence Broers, Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry into the de-facto States of the South Caucasus, *Caucasus Survey*, Vol.1, No.1, 2013.
- Law, David. 2007. "DefenceAttachés". *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces* (7).
- Ministry of Defence (UK). 1998. "Strategic Defence Review Modern Forces For The Modern World".
- Morgenthau, Hans J. 1946. "Diplomacy". *The Yale LawJournal* 55(5):1067-80.
- Polat, İsmail, ve Botakoz Polat. "III. BÖLÜM SAVUNMA DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA KAZAKİSTAN-ÇİN İLİŞKİLERİ." *Çin ve Türk Dünyası İlişkileri 1991'den Günümüze* (2023): 89-93.
- Ramilə Dadaşova, Heydər Əliyevin Azərbaycanın Türkiyə ilə Münasibətlərinin İnkişafına Baxışları, *Avrasya İncelemeleri Dergisi- Journal of Eurasian Inquiries* 12, 2 (2023): 103-116, DOI: 10.26650/jes.2023.1283067
- Rovshan IBRAHIMOV, Energy and Power Politics in the Cases of Azerbaijan and Turkmenistan, *PERCEPTIONS*, Summer-Autumn 2017, Volume XXII, Number 2-3, pp. 131-152.
- Shamkhal Abilov, OSCE Minsk Group, insight Turkey, 20, No. 1, PERSISTENT RISE OF CHINA GLOBAL CHALLENGES AND REGIONAL DYNAMICS (Winter 2018), pp. 143-164.
- Sönmezoglu, Faruk. Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. DER Yayınları. İstanbul, 2019.
- Sudarsono, BudyantoPutro, JonniMahroza, and D. W. Surryanto. n.d. "Indonesia Defense Diplomacy in Achieving National Interest". *Jurnal Pertahanan& Bela Negara* 8(3):69-88.
- The Role of Turkish Drones in Azerbaijan's Increasing Military Effectiveness: An Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War, *INSIGHT*, 14.12.2021, <https://www.insighttturkey.com/articles/the-role-of-turkish-drones-in-azerbaijans-increasing-military-effectiveness-an-assessment-of-the-second-nagorno-karabakh-war>, (Son Erişim Tarihi: 30.10.2024)
- Zaur Shiriyevev, Azerbaijan's Relations with Russia Closer by Default?, *ChathamHouse Report*, March 2019.

АЗЕРБАЙДЖАН – НАТО, <https://azerbaijan.az/ru/related-information/>, e.t. 24.11.2024

Алиев назвал главного поставщика оружия Азербайджану, 2020, <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5f945b729a794763723dc4ec>, et. 24.11.2024

Müasir Azərbaycan Diplomatiyasının Qazandığı Uğurlar

İlahə T. Sadiqova*

Cənubi Qafqaz regionunda əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyinə görə seçilən Azərbaycan tarixən düşmənlərin diqqət mərkəzində olaraq mübarizə meydanına çevrilsə də, tarixin sınaqlarından daim üzün ağ çıxmış, əsrlər boyu düşmənlərə meydan oxumuşdur. Uzun illər tariximizi saxtalaşdırmağa çalışan avanturist ermənilərin illər boyu xalqımızın başına gətirdiyi faciələr, torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunması, atəşkəs dövründə belə bitməyən savaş Azərbaycan xalqının mübarizə əzmini daha da artırırdı. 2020-ci ilə qədər keçən uzun müddət ərzində davam edən münaqişənin həlli yolunda heç bir sülhyönümlü addım atmayan Ermənistan hərbi müdaxilələri get-gedə daha da genişləndirirdi. Buna cavab olaraq Azərbaycan 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-də bütün cəbhəboyu ərazilərdə özünümüdafiə tədbirləri həyata keçirməyə başladı. Qısa müddət ərzində düşməni geri çəkilməyə vadar edən Azərbaycan ordusu işğal olunmuş əraziləri bir-bir düşməndən azad etdi. Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti, ordumuzun məğlubedilməz gücü və azərbaycan xalqının dəstəyi ilə işğal olunmuş torpaqlarımız cəmi 44 günə ermənilərdən azad olundu və prezident-xalq-ordu gücü bir daha bütöv, müstəqil Azərbaycanı

* Naxçıvan Dövlət Universiteti, Beynəlxalq Münasibətlər kafedrası, Müəllim, ORCID: 0009-0005-3036-1397

formalaşdırdı. 2020-ci il noyabr ayının 10-da imzalanan kapitulyasiya aktı ilə müharibə Azərbaycanın qələbəsi ilə yekunlaşdırıldı. Bu qələbənin ardınca yenə də Azərbaycana qarşı hərbi müdaxilələrə, terror tədbirlərinə davam edən Ermənistanın bu cəhdlərinə qarşı 2022-ci il 19-20 sentyabr tarixlərində cəmi 23 saata antiterror tədbirləri ilə torpaqlarımızın ərazi bütövlüyünü təmin edən müzəffər ordumuz qalibiyyətimizi daha da möhkəmləndirdi. Bir vaxtlar düşmənin hətta tarixini belə özününkiləşdirmək istədiyi Xankəndinin geri qaytarılması mühüm əhəmiyyətli hadisə idi. Belə ki, Xankəndini azad olunması ilə Azərbaycan torpaqlarının bütövlüyü tamamilə təmin olundu. Beləliklə, tarixi bütövlüyünü və müstəqilliyini yalnız öz gücü hesabına bərpa edən Azərbaycan üçün artıq yeni təkzibolunmaz reallıqlar mövcud idi. (Tağıoğlu, 2021, 76)

Azərbaycan diplomatiyasının əsas uğurlarından biri də odur ki, həyata keçirilən bütün hərbi əməliyyatlar tamamilə beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun olaraq aparılır. Tarix boyu ermənilərin Azərbaycana qarşı heç bir hüquqa sığmayan vəhşilik və qeyri insani hərəkətlərinin əksinə olaraq Azərbaycan həm müharibə dövründə, həm də müharibədən sonrakı sülh imzalanmasına gedən yolda yalnız beynəlxalq hüquqda mövcud olan normalara uyğun hərəkət edir. Bu bir daha bütün dünyaya ölkəmizin nə qədər humanist və tolerant millət olduğunu sübut etdi. Ona görə də müxtəlif beynəlxalq instansiyalarda Azərbaycanın adına xələl gətirməyə çalışan erməni lobbisi və bu lobinin havadarlıq etdiyi ölkələr heç bir yolla öz məqsədlərinə çatmağı bacarmadılar. Xüsusilə Xankəndinin qaytarılması ilə müstəqilliyini və suverenliyini tamamilə bərpa edən Azərbaycan dünyaya ədalətin bərpasının yalnız qanuni yollarla mümkünliyünü bir daha sübut etdi. Beləliklə, bugün Cənubi Qafqaz regionunun geosiyasi və geoiqtisadi xəritəsində meydana gələn dəyişikliklərin mərkəzində məhz qalib Azərbaycan dayanır.

Azərbaycan Respublikasının “Zəfər yolunu” keçməklə qazandığı qələbənin diplomatik müstəvidə də möhkəmləndirilməsi istiqamətində aparılan uğurlu siyasətin nəticəsi bugün göz qabağındadır. Belə ki, bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların müxtəlif səviyyəli görüşlərinin məhz Azərbaycanda keçirilməsi, ölkəmizin regionda baş verən proseslərin tənzimlənməsi istiqamətində irəli sürdüyü təkliflər bir daha dünyada öz sözümüzü demək iqtidarına malik güclü ölkə siyasətinin formalaşdığından xəbər verir. Xüsusilə, Azərbaycanın Qoşulmama Hərəkatına sədrlik etdiyi illər dünya ictimaiyyəti tərəfindən Qoşulmama Hərəkatının ən uğurlu dövrü hesab edilir. Azərbaycanın sədrlik fəaliyyətinin uzadılması ilə bağlı təşkilat üzvlərinin yekdil rəyi ölkəmizin Qoşulmama Hərəkatına sədrliyinin uğurla həyata keçirilməsini bir daha sübut edir. Bu müddət ərzində ölkəmizdə Qoşulmama Hərəkatının Parlament şəbəkəsinin təsis edilməsi əslində geniş potensiala malik siyasi-diplomatik hadisədir. Beləliklə, Azərbaycanın bu təşkilata sədrliyi dövründə göstərdiyi uğurlu fəaliyyəti dünya ictimaiyyətinin də gözündən qaçmır və onlar bu həqiqəti dəfələrlə çıxışlarında qeyd etmişlər. (Sadiqova, 2024, 3)

Hazırda Azərbaycan Türk Dünyasının ortaq birliyinə inteqrasiya prosesində mühüm addımlar atır. Bildiyimiz kimi Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) türk dövlətlərinin inteqrasiyasının əsas təzahürü kimi ortaya çıxıb və bu təşkilatda digər türk dövlətləri kimi Azərbaycan da mühüm rola malikdir. Xüsusi ilə “Əsrin Qələbəsidən” sonra 2021-ci ildə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında imzalanan Şuşa Bəyannaməsi Türk dövlətləri üçün qarşılıqlı əməkdaşlığın bariz nümunəsi kimi tarixə həkk olundu. Türk Dövlətləri arasında ortaq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan müxtəlif iqtisadi, sosial və mədəni layihələr irəli sürür. Azərbaycanın strateji-coğrafi mövqeyi Türk dövlətləri arasındakı əlaqələrin güclənməsinə mühüm rol oynayır. Bu baxımdan İkinci

Qarabağ Müharibəsindən sonra irəli sürülən sülh təklifinin mühüm bəndi olan Zəngəzur Dəhlizi layihəsi yüksək qiymətləndirilməlidir. Bu dəhlizinin açılması həm Türk dünyasının quru nəqliyyatı ilə birləşməsinə şərait yaradacaq, həm də regionun inkişafında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri gücləndirərək lokomotiv rolunu oynayacaq. Dünyanın diqqət mərkəzində olan “bir kəmər, bir yol” layihəsinin bir hissəsinə çevriləcək Zəngəzur dəhlizi dünya dövlətlərinin maraqlarındadır desək yanılmarıq. (Sadıqova, 2023, 4)

Son illər Azərbaycanın yürütdüyü enerji siyasəti ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun formalaşmasına, enerji diplomatiyası sahəsində mühüm uğurlara imza atmasına əsas verir. Belə ki, Bakı-Tiflisi-Ceyhan, Bakı-Tiflisi-Ərzurum layihəsi ilə Avropanın etibarlı enerji tərəfdaşına çevrilən Azərbaycan, Cənub Qaz Dəhlizi ilə bu qitənin enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsində strateji əhəmiyyətini daha da artırdı. Hazırda Avropa ilə Azərbaycan arasında imzalanan yaşıl enerji ilə bağlı layihələr ölkəmizin enerji diplomatiyası sahəsində atdığı ən mühüm addımlardan oldu. Belə ki, Azərbaycan tezliklə yaşıl enerji ixracatçısına çevrilərək dünyanın enerji idxalçısı olan bir çox dövlətlərini enerji ilə təmin edə biləcək.

Son günlər dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatı olan BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasının (COP29) Azərbaycanda keçirilməsi bir daha müasir Azərbaycan diplomatiyasının uğurlarından xəbər verir. Belə ki, tədbir çərçivəsində global iqlim, ətraf mühit problemlərini həlli yolunda dünya dövlətlərinin səylərini birləşdirməsi bu problemlərin həlli üçün yeni təkliflərin hazırlanması nəzərdə tutulub. Dünya ölkələrindən minlərlə nümayəndə heyəti və iştirakçının iştirak etdiyi bu tədbir Azərbaycanın dünyaya tanınmasında mühüm rol oynayacaq.

Beləliklə Azərbaycanın son illər ard-arda qazandığı qələbələr dünya birliyinin diqqətini vətənimizə yönəltdi. Azərbaycan diplomatiyasının milli maraqları müdafiə etmək, regional və global sülhə töhfə vermək meylləri ilə beynəlxalq arenada qazandığı nüfuz, artıq dünya dövlətlərinin Azərbaycanla hesablaşmalı olduğunu, Cənubi Qafqazda lider dövlətin formalaşdığı xəbərini verir. Bu uğurlu siyasət türk dövlətlərinin birgə inkişafına və qarşılıqlı yeni layihələrin həyata keçirilməsinə böyük töhfə verəcək.

Ədəbiyyat

Əjdər Tağıoğlu, “44 günlük əfsanəvi hərbi tariximiz”, Bakı, 2021.

Sadiqova İlhamə “Turan Birliyi”, Bishkek, 2023.

Sadiqova İlhamə, Əsrin Qələbəsi və yeni geosiyasi reallıqlar, Naxçıvan, 2024

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

AZERBAYCAN

Editörler

Ömer Faruk Karaman

Yaşar Sarı

Azerbaycan, Türk dünyası içinde coğrafi konumu, tarihsel süreçleri ve kültürel kimliği açısından oldukça önemlidir. Azerbaycan, sahip olduğu tarihsel, kültürel, jeopolitik ve stratejik özellikleriyle Türk dünyasında merkezi bir öneme sahiptir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler sadece dostane olmayıp aynı zamanda stratejik, derin ve uzun vadeli bir ortaklığa dayanmaktadır. Ayrıca Türk dünyasının bütünleşmesi ve küresel anlamda daha etkin bir rol oynaması açısından iki ülkenin iş birliği oldukça kıymetlidir.

Bu çalışma, Azerbaycan'ın ekonomisini, tarihini, uluslararası ilişkilerini, siyasi yapısını, eğitim ve kültürel politikalarını, hukukunu ve Türkiye ile olan ilişkilerinin incelendiği bölümlerden oluşmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki çok yönlü ekonomik ilişkileri, Azerbaycan'ın uluslararası ticaretteki önemi, ulusal kimliğin oluşmasında tarih eğitiminin önemi, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgesel ve uluslararası iş birliğinin önemi gibi konular işlenmiştir. Birçok akademisyen tarafından ele alınan makalelerden oluşan bu çalışma Türkiye ve Azerbaycan'ın kültürel ve tarihî, ekonomik ve siyasi bağlarını inceleyerek iki ülkenin Türk dünyasındaki geleceğine dair katkı sunmayı amaçlamaktadır.

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

PARA İLE SATILMAZ
NOT SOLD FOR MONEY

9 786256 055681